

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

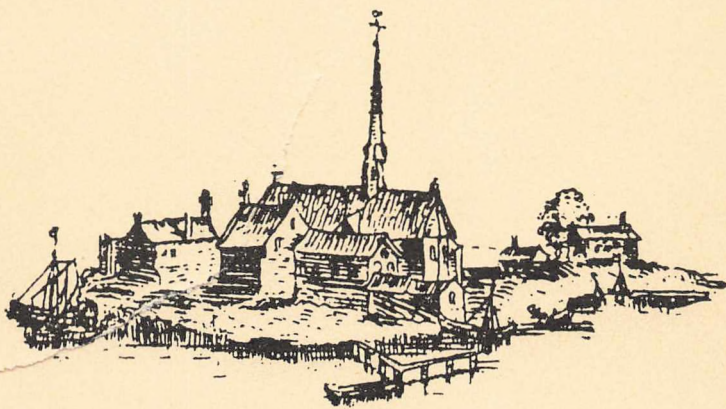
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VELLO HELK

Laurentius Nicolai [Norvegus S. J.]

En biografi med bidrag
til belysning af romerkirkens forsøg
på at genvinde Danmark-Norge
i tiden fra reformationen
til 1622

K Ø B E N H A V N

G · E · C · G A D

1966

KIRKEHISTORISKE STUDIER

II. RÆKKE NR. 22

Udgivet af Institut for Dansk Kirkehistorie

Under redaktion af

NIELS KNUD ANDERSEN OG KNUD BANNING

VELLO HELK

Laurentius Nicolai Norvegus S. J.

En biografi med bidrag
til belysning af romerkirkens forsøg
på at genvinde Danmark-Norge
i tiden fra reformationen
til 1622

K Ø B E N H A V N

G · E · C · G A D

1966

*Denne afhandling er af det humanistiske
fakultet ved Aarhus Universitet
antaget til offentlig at forsvares for den
filosofiske doktorgrad*

Aarhus Universitet, den 8. juni 1965

Knud Hannestad

h. a. dec.

Tegningen på omslaget viser Gråmunkeholmsklostret i Stockholm
i 1570-erne efter et stik i Georg Braun: »Civitates orbis terrarum.«

FORORD

Der er et langt spring fra det første fund, jeg gjorde under et ophold i Vatikanarkivet i 1952–53, til det foreliggende arbejde i december 1962 blev indleveret til Aarhus Universitet. Det omtalte fund var en betænkning fra 1603 om Danmarks rekatoisering, og da det viste sig, at der var tale om et nyt og væsentligt bidrag til belysning af modreformationen, blev det udgangspunkt for mange års spændende studier. I de mellemliggende år har jeg haft lejlighed til ved flere, dog desværre alt for korte besøg at trænge dybere ned i Vatikanets og i jesuiterarkivets fonds. Den særlige imødekommenhed, som gav sig udslag i både mundtlig og skriftlig hjælp, rådede delvis bod på tidens knaphed. Undersøgelsen blev udstrakt til andre arkiver, og takket være nye heldige fund blev det muligt at give en temmelig udførlig fremstilling af den nordiske missions ledende skikkelse gennem mere end et halvt hundrede år – jesuiterpateren *Laurentius Nicolai Norvegus'* liv og gerning i det fremmede.

Dispositionen har voldt visse vanskeligheder, da arbejdet dels fremtræder som en biografi af den norske jesuit, dels forsøger at give et overblik over den katolske indflydelse her i landet. Indledningsvis kunne man vanskeligt komme udenom en omtale af katolske levn efter reformationen og pavestolens spredte forsøg på i de første årtier efter bruddet at komme i forbindelse med Danmark. Derom handler de to første kapitler, hvor der ikke er lagt vægt på mere omfattende kildestudier. Flere kapitler behandler begivenheder i udlandet og har ofte kun den norske jesuit som forbindelse til Danmark. Af hensyn til hans person og indsats er det blevet nødvendigt at omtale begivenheder i Sverige i tiden 1576–80 temmelig udførligt. På den anden side er der ikke foretaget indgående undersøgelser med specielt henblik på Norge. De norske forhold er allerede udmærket belyst ved andres arbejder af forholdsvis ny dato (Ivar Hansteen Knudsen, J. J. Duin, Oskar Garstein).

Måske kan det kildemæssige grundlag forekomme noget ensidigt, idet afhandlingen for en stor del bygger på materialet fra jesuiter-

arkivet i Rom, men da det jo var en hemmelig mission, kan man ikke vente noget udtømmende dansk kildemateriale. De fleste fremdragne kilder er indberetninger til internt brug, hvor forskellige anskuelser træder for dagen og indberetternes personlige karaktertræk tydeligt skinner igennem. Desuden kan man vel næppe anse de mange personlige data og andre lignende rent praktiske oplysninger for subjektive. En nærmere analyse af de teologiske aspekter ligger uden for dette arbejdes rammer og ambitioner.

Det foreliggende arbejde hviler på et bredere kildegrundlag end de hidtidige fremstillinger. Derfor er det heller ikke på sin plads at polemisere mod alle fejl og misforståelser i andre forskeres arbejder. Der er dog gjort en række indvendinger mod enkelte punkter i det nyeste værk om et beslægtet emne, nemlig Oskar Garsteins bog »*Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia*« (1963). Det har været glædeligt at konstatere, at vi på mange punkter uafhængigt af hinanden er nået til samme resultat, men det må dog noteres, at uoverensstemmelser ikke sjældent forekommer*. Med vilje er der ikke givet et tillæg af aktstykker. Et nogenlunde repræsentativt udvalg ville gøre krav på et bind for sig selv, og måske kan det også blive til virkelighed med tiden.

De ofte indbyrdes stærkt afvigende latiniserede navneformer har rejst visse problemer. De nationale navneformer bruges overvejende i de tilfælde, hvor de kendes og er almindelig anvendt. I så fald anføres som regel ved første omtale også den latinske form. Hvor det imidlertid drejer sig om herhjemme ret ukendte jesuiterelever, der har gjort karriere i det fremmede, anvendes dog den latiniserede navneform, de selv brugte. Det har også været nødvendigt at bibeholde latiniserede navneformer for andre jesuiterelevs vedkommende, der måske kun nævnes en enkelt gang eller eventuelt blot med fornavnet »Johannes« eller »Nicolaus«.

Kildernes originale datering er bibeholdt. Derved må man være opmærksom på, at Italien gik over til den nye stil 1582, de katolske dele af Tyskland og Østrig 1584. Hovedparten af kilderne er altså dateret efter den nye stil. Nogle vanskeligheder kan opstå ved studenternes opholdsdatoer i byer med forskellig konfession. De danske kilder og begivenheder følger den gamle stil.

* Med hensyn til en samlet kritik af hovedpunkterne i Garsteins bog henvises til forfatterens anmeldelse i *Revue d'histoire ecclésiastique* LXI, 1966, fasc. 1, og til oppositionsindlæg, som vil blive trykt i (*Norsk*) *Historisk Tidsskrift* 1966, 1. hft.

Det nærværende arbejde er blevet til gennem støtte fra mange sider. Min tak gælder først og fremmest mine universitetslærere i Århus, navnlig professor, dr. phil. *C. O. Bøggild-Andersen*, der ved sin inspirerende undervisning vakte min interesse for det 16. og 17. århundredes historie, og som har stået mig bi med råd, vink og opmuntring lige fra begyndelsen af studietiden, og også fra de spæde spirer til det foreliggende arbejde. I 1952 havde jeg den ære og glæde at modtage et stipendium fra Vatikanet til udforskning af kilderne til Østersøprovinsernes historie under det polske styre. Dette stipendium muliggjorde et ophold i Rom på otte måneder med rigt studiemæssigt udbytte, og det nærværende arbejde var oprindeligt kun et sidespor i disse undersøgelser, men kom efterhånden i forgrunden. Vejen har været lang, og det er svært at fremhæve hver enkelt, der har hjulpet mig undervejs. Min landsmand og gode ven *Vello Salo* skylder jeg særlig tak, idet han foruden at være mig behjælpelig på mange andre måder var den første, der gjorde mig opmærksom på de rige kilde-skatte i jesuiterarkivet – *Archivum Romanum Societatis Iesu*. Dernæst gælder min tak dette arkiv, hvor alle og navnlig ordensarkivar *P. Josef Teschitel S. J.* har lettet mit arbejde på alle tænkelige måder og vist en aldrig svigtende interesse for dets fremgang. Som arkivar har man gode forudsætninger for at påskønne denne kollegiale bistand. I det hele taget har jeg fået udmærket støtte hos embedsmændene i de arkiver og biblioteker, som jeg har hjemsogt. Hvor det kun gjaldt enkelte mere begrænsede problemer, vil bstanden blive nærmere omtalt i noterne, men først og fremmest står jeg i gæld navnlig til arkivaren for jesuiterordenens nordtyske ordensarkiv, *P. Erwin Bücken*, der vejledte mig i arkivet og ved benyttelsen af *P. Johannes Metzlers* samlinger. Lignende hjælp har jeg modtaget i *Archivio Segreto Vaticano*, *Biblioteca Apostolica Vaticana*, *Historisches Archiv der Stadt Köln*, *Universitätsbibliothek* i Graz og *Österreichische Nationalbibliothek* i Wien for blot at nævne nogle af de arkiver og biblioteker uden for Norden, hvor udbyttet har været størst. Under mine forskninger har jeg ulejliget de fleste nordiske videnskabelige biblioteker og arkiver, og i særlig grad vil jeg fremhæve *Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut* og dets leder *Jonas Jansen*, der velvillig gav mig tilladelse til at benytte *Oluf Kolsruds* samlinger. Desuden har *Universitetsbiblioteket* i Uppsala, *Riksarkivet* i Stockholm og *Riksarkivet i Helsingfors* vist særlig imødekommenhed, navnlig med hensyn til udlån af materiale til benyttelse i København.

De hjemlige institutioner har ligeledes ydet vedvarende bistand. Først *Statsbiblioteket* i Århus og senere *Det kgl. Bibliotek* i København har gennem årene skaffet mig et stort antal udenlandske publikationer, som ikke findes herhjemme. Endelig har jeg altid fundet forståelse hos mine overordnede på min arbejdsplads, først på *Erhvervsarkivet* i Århus og senere i *Rigsarkivet* i København, og tillige udmærket hjælp, når det gjaldt indlån af håndskrifter eller lignende. Flere problemer har jeg kunnet gennemdrøfte med mine kolleger. En særlig tak rettes til arkivar *Anne Riising*, der ved sin energiske indsats bragte mit arbejde ud af et dødvande, hvori det en overgang var kommet, og desuden har givet en håndsrækning ved løsning af mange små og store problemer og ved at følge mig til den bitre ende gennem korrekturlæsning. Også andre kolleger har været behjælpelige på forskellig vis, arkivar *Jørgen Nybo Rasmussen* har således oversat resumeet, og arkivar *Frank Jørgensen* har bistået ved korrekturlæsning. Resumeet er venligst gennemset af dr. phil. *Heinrich Roos* S. J., der tillige har hjulpet mig ved flere problemer angående ordenen.

Endelig skal rettes tak til de institutioner, der har hjulpet mig økonomisk – til *Bankdirektør Niels Jensens Jubilæumsfond* og til *Statens almindelige Videnskabsfond*, der har givet mig støtte til kortere ophold i Rom, og sluttelig til *Carlsbergfondet*, der har betalt en vikar under en orlovsperiode på ½ år, som Rigsarkivet venligst bevilgede i 1961. Desuden har Carlsbergfondet ydet støtte til anskaffelse af film og fotokopier.

December 1965

VELLO HELK

INDHOLD

KAPITEL 1.	Opgør med katolske levn	11
KAPITEL 2.	Pavestolens kontaktforsøg	25
KAPITEL 3.	Forbindelser med Louvain	37
KAPITEL 4.	Jesuitterne og Laurentius Norvegus (-1572) . . .	47
KAPITEL 5.	Andre katolske forbindelser med Danmark (o. 1560-75)	59
KAPITEL 6.	Forberedelser til den svenske mission (-april 1576)	65
KAPITEL 7.	De første resultater (april 1576-marts 1577) . .	80
KAPITEL 8.	Nederlandske elever og hjælpere	96
KAPITEL 9.	Alene med kongen (marts-december 1577) . . .	110
KAPITEL 10.	Possevinos første ophold i Sverige (december 1577 -maj 1578)	121
KAPITEL 11.	Skuffede forventninger (maj 1578-juli 1579) . .	144
KAPITEL 12.	Anders Lorichs' projekter om overfald på Danmark	153
KAPITEL 13.	Fra Stockholm til Rom (1579-81).	165
KAPITEL 14.	Vurdering af den svenske mission og nye planer .	183
KAPITEL 15.	I Wien, Olmütz og Prag (1581-89)	202
KAPITEL 16.	I Steiermarks hovedstad (1589-98)	221
KAPITEL 17.	Fra Wien til Braunsberg (1598-1600)	241
KAPITEL 18.	Betænkninger om rekatolicering af Danmark- Norge (1602-03)	253
KAPITEL 19.	Studenterbrevet og <i>Confessio Christiana</i>	262
KAPITEL 20.	De pavelige seminarier i Braunsberg, Vilna og Olmütz o. 1600	271
KAPITEL 21.	Forbindelser med Danmark-Norge (o. 1580-1600)	281
KAPITEL 22.	Danske og norske studerende i Braunsberg, Vilna og Olmütz før forordningen af 1604 mod jesuiter- elever (1596-1604)	292
KAPITEL 23.	Situationen i Danmark-Norge og forordningen af 1604 mod jesuiterelever	314
KAPITEL 24.	Norvegus' besøg i Danmark	331

KAPITEL 25. De hjemvendte jesuiterelever og deres virke.	344
KAPITEL 26. Norvegus' sidste leveår og død. De sidste jesuiterelever. Afslutning.	361
TILLÆG 1. Norvegus' trykte skrifter og deres udbredelse	376
TILLÆG 2. Jonas Henricsonius' skrift	389
Zusammenfassung	393

Kilder, noter og henvisninger

Utrykte kilder.	405
Trykte kilder og fremstillinger	410
Forkortelser.	414
Noter og henvisninger	422
Personregister	501

Opgør med katolske levn

Med Christian III's indtog i København og bispernes fængsling 1536 havde reformationen endelig fået overtaget i Danmark. Men selv om afgørelsen var faldet, behøvede dette ikke at betyde enstemmig tilslutning fra alle sider. Nok havde der været mangler ved den gamle kirke, men den havde også haft forkæmpere som *Poul Helgesen*, hvis ildhu mangan en gang indgød respekt hos hans modstandere. Desuden var reformationen i Danmark næppe så gennemgribende som for eksempel i Tyskland, hvor reformationskrigene og lidenskaberne på helt anden og drastisk vis tvang til skarpe brud med pavekirken. Kirkeordinansen 1539 pålagde enhver præst, at han i sin prædiken ikke skal »hadskelig lade ilde på papisterne, med mindre end han dertil trænges af påmindelse og eksempel«¹. En stor del af de samme præster havde for ikke så mange år siden selv været katolikker. Også *Peder Palladius* talte tolerancens sag i sin visitatsbog, men med opdagelsen af skjult sejlivet katolicisme og som følge af en indre ortodox udvikling voksede intolerancen med tiden.

Traditionens og opdragelsens påvirkning lod sig imidlertid ikke ud-slette ved kongelige påbud, men den kunne holdes nede, og det måtte fra nu af blive regeringens og de nye ledende gejstliges opgave at holde øje med eventuelle katolske tendenser. Reformatorerne kunne ikke stole på præstestanden, der for en stor del havde katolsk uddannelse. Men overgangen skulle på den anden side heller ikke gøres for vanskelig. Herhjemme gik man dog ikke så vidt som i Norge, hvor et kongebrev af juni 1537, efter at den sidste katolske biskop *Olav Engelbriktsson* havde givet op, skabte en overgangsordning ved at bestemme, at sognepræster skulle blive ved deres gamle skikke og ingen nye præster indsættes for ikke at vække forskrækkelse hos almuen, før kongen fandt andre veje². Men de nye superintendenter måtte foretage hyppige visitatser, så man kunne holde øje med præster og menigheder. De skulle undersøge, om sognefolket havde »forbedret sig i den kristelige tro«, og særligt, hvorledes det forholdt sig »imod pavens handel«³. Man behøver ikke at betvivle deres nidkærhed. Det var Peder Palla-

dius meget magtpåliggende i sin visitatsbog at fremdrage de mange levn fra katolsk forestillingsverden og kirkeliv, som befolkningen stadig holdt fast ved, skønt de efter reformatorisk opfattelse helt burde afskaffes. Hans antikatoiske polemik omfatter stort og småt, både almene spørgsmål som nadveropfattelse, skriftemål, helgendyrkelse og faste, askese og anden munkefromhed samt en lang række specielle forhold som afladsbreve, gildevæsen, pilgrimsgang, sjælegaver og meget andet⁴.

Med hensyn til liturgien herskede der i begyndelsen ret stor usikkerhed, som ordinansen af 1539 heller ikke kunne råde bod på. Messen skulle holdes på hævdvunden vis blot med udeladelse af alt, hvad der efter katolsk skik smagte af messeoffertanken og helgentilbedelse. Hvorledes præsterne i praxis skulle gå til værks, forblev imidlertid uomtalt.

Kirkeordinansen var i det hele taget temmelig konservativt præget med dens stærke fremhævelse af det latinske sprog, som navnlig ved gudstjenester i de store kirker fik en fremtrædende plads. Latinen betragtedes endnu som det gamle kirkelige højtidssprog, og når man på mange måder fastholdt det til gudstjenstlig brug, mente man derigennem at understrege både latinens og hele den højere dannelses værdi.

I mange årtier efter 1536 træffes endnu adskillige enkeltheder i ritualen, som var overtaget fra den katolske tid. Således var Peder Palladius, dog med en anden fortolkning end den gængse, en ivrig forsvarer af tændte vokslys ved vielser. Andre skikke holdt sig trods alle forbud. Den katolske sjæleringning umiddelbart efter dødsfald blev bekæmpet med synodalia og kongebreve, men levede dog sejt videre. Ved begravelser synes det i det hele taget at have været vanskeligt at udrydde de gamle skikke. Bispemødet 1546 forbød gejstligheden ved begravelser at møde i kordragt, og der måtte ikke synges latin. Jordefærden måtte ikke være omgivet af en aflans af gammel katolsk pomp og pragt, men skulle formes så enkelt som muligt⁵. Nogle steder modtog præsterne også sjælegaver for begravelser og for de dodes absolution⁶. Andre enkeltheder i ritualen fik lov til at eksistere til længe efter reformationen. Således blev det i 1556 på synoden i Lund påbudt, at præsten ved messer ikke skulle læse det gamle *confiteor*, fordi helgenerne deri blev påkaldet⁷. Det var navnlig vanskeligt at afskaffe levninger af katolicismen blandt almenen, især sådanne skikke, som stod i forbindelse med dyrkelse af helgener og

valfart til hellige steder. Selv om der efterhånden på kongens bud blev nedrevet adskillige kirker og kapeller, der havde forbindelse med valfartssteder, og ligeledes fjernet flere helgenbilleder, haves der i hundredåret efter reformationen mange vidnesbyrd om, at almuen vedblev med helgentilbedelse⁸.

Alle de forskellige forbud og påbud giver det almindelige indtryk, at de lokale traditioner trods al stræben efter uniformitet bevarede deres magt, og først sent lykkedes det på dette område at skabe den ensartethed, som følte så selvfølgelig af eftertiden. Måske var ikke alle den nye kirkes tjenerne så flittige som Peder Palladius, men man kan ikke beskyldte den første generation af de nye biskoper for efterladenhed, dertil havde de været for stærkt engageret i reformationsstridighederne. De fik al fornøden støtte fra kongemagten, og desuden var det trykte ord underkastet streng censur, så der ikke kunne sive afvigende opfattelser igennem.

Der var dog stadig nogle fristeder, hvor katolicismen fristede en temmelig kummerlig og tilbagetrukket tilværelse, men den fik dog lov til at eksistere, i første række i klostrene og domkapitlerne. Munke- og nonneordener havde indtaget en fremtrædende plads i den gamle kirke. Ifølge ordinansen blev munke og nonner stillet frit, om de ville forlade deres klostre eller blive. Det bestemtes om munkene, at hvis de ønskede at blive i de vante omgivelser, skulle de fortsat vise lydighed mod klosterforstanderen og føre et godt ærligt levned. De måtte vedblivende bære deres gamle dragt, men tonsur var ikke længere tilladt. Lydighedspligten gjaldt også for nonnerne, og det indskærpedes alvorligt, at de skulle føre et ærbart levned. Nonnerne skulle have ret til at bære »en ærlig klædebon«, dog uden skapular. Ved hvert nonnekloster skulle der ansættes en dygtig prædikant, og som i munkeklostrene skulle gudstjenesten ordnes efter kapitelskik, dog måske med mere dansk end latin.

I omtalen af klosterforhold skelner ordinansen mellem tiggerordener og andre ordener. Af tiggermunkene fik kun de gamle og skrøbelige munke tilladelse til at blive i deres klostre, når de aflagde deres ordensdragt. De nye bestemmelser tog overvejende sigte på herreklostrene. Tiggerklostrenes rolle var også i det væsentlige allerede udspillet. Kun ganske enkelte franciskanerklostre overlevede reformationen, således i Odense, Helsingør og Roskilde. De få underretninger om dominikanerklostrenes skæbne lader formode, at de fleste er forsvundet allerede før reformationen. Det samme gælder

karmeliterklostrene. Helligåndsordenens klostre fik samme skæbne som de egentlige tiggerordeners, idet de resterende efter få års forløb henlagdes under større hospitaler.

Kun få af disse ordeners mænd er kendt fra tiden efter reformationen. Nogle af dem vandt navn ved at tage del i den senere gennemførelse af dennes foranstaltninger. Nævnes kan blandt gråbrødrene den fortjente historiske samler *Peder Olsen*, der døde o. 1570 i Roskilde, måske i sit gamle kloster. Den tidligere guardian i Kalundborg *Melchior Jensen* blev den første lutherske sognepræst i samme by og deltog i udarbejdelsen af kirkeordinansen.

Blandt dominikanerne lægger man mærke til den tidligere ordensprovincial *Hans Nielsen*, i den første reformationstid en af den lutherske bevægelses skarpeste modstandere, men senere en tilhænger af det nye.

Også for herreklostrenes vedkommende er man sparsomt underrettet om deres opløsning. Som helhed synes det dog, som om man har ladet de fleste bestå som selvstændige gejstlige institutioner i de gamle former, men med et vist luthersk præg. Først efterhånden som brødrene døde ud, blev klostrene helt sækulariserede, nogle blev bortsolgt fra kronen, men de fleste bevarede som len.

Benediktinerordenens mandsklostre i Danmark bestod længst i Odense og Ringsted. St. Knuds kloster i Odense fik levetid til 1572. I 1554 rummede klostret otte præster foruden en skolemester, hører og seks »degne« fra den latinske skole. Klosterbrødrene bar deres gamle dragt, men synes ellers at have føjet sig efter den nye kirkeordning og virkede endog som præster ved kirker i de nærliggende landsbysogne.

Biskop *Jørgen Sadolin* behandlede resterne af de gamle kloster-samfund med forholdsvis stor humanitet – kun forlangte han bestemt, i overensstemmelse med kirkeordinansen, at de ikke måtte bære tonsur, men netop denne skånsomme fremgangsmåde skaffede ham mange ubehageligheder på halsen, da to yngre, fanatiske lutherske præster i Odense benyttede hans holdning som udgangspunkt for skarpe og usømmelige angreb på ham.

Det må formodes, at der længe var munke i Ringsted. De forstandere, der havde klostret i forlening, blev lige til 1592 kaldt abbeder.

Af cistercienserklostrene var det fornemste Sorø, der som gejstlig institution kom til at bestå usædvanligt længe. Her fik den tidligere abbed *Henrik Tornekrands*, medlem af rigsrådet, lov til at blive

siddende, og 1538 fik han tillige overdraget tilsynet med fire andre cistercienserklostre. Da han døde kort efter, blev denne beføjelse overdraget til hans efterfølger, der stadig var klostervalgt. Først 1565 beskikkede kongen en »abbed«. Fra nu af behandles Sorø kloster mere og mere som et almindeligt regnskabslen. De andre cistercienserklostre sækulariseredes senest o. 1560.

På samme måde gik det herreklostre af andre ordener. Exempelvis kan nævnes, at johannitterne bevarede deres store stiftelse Antvorskov til o. 1580, da der var tre konventsbrødre foruden prioren i live. Dueholm på Mors bestod også længe, til dels som hospital, idet den sidste prior først døde 1561.

Nonneklostrene indtog en særstilling, og man har indtrykket af, at de gennemgående bestod længere end mandsklostrene. De benediktinske nonneklostre var talrigest. Endnu 1581 var der to nonner i live i Hundslund kloster, og 1571 fire i Dalum.

Ganske særlig kommer i denne sammenhæng de to berømte birgittinerklostre i Mariager og i Maribo i betragtning. I Mariager eksisterede klostret til 1588, da det siges, at den sidste af nonnerne nu var død, medens kirken var blevet udlagt til sognekirke for byen. I Maribo bestod klostret lige til 1623, da dets gods blev lagt til det nystiftede Sorø akademi. Når disse klostre kunne fortsætte så længe, skyldtes det, at de – især Maribo – fungerede videre som en art protestantiske nonneklostre, som pensionsanstalter for adelens ugifte døtre.

Hele denne ordning forløb ikke uden vanskeligheder. Når først kirkeordinansen og senere en forordning af 1545 lagde så stor vægt på at betone vigtigheden af, at klosterjomfruerne skulle vise den tilbørlige lydighed mod deres foresatte og føre et ærbart levned, så kunne det være meget påkrævet i visse klostre. Biskop Jørgen Sadolin havde et par år før bittert klaget over tilstanden i Maribo kloster. Særlig ankede han over, at der i klostret var indlagt en del »almissemunke«, der styrkede den katolske stemning blandt klosterjomfruerne. Det var ham derfor en tilfredsstillelse, at han 1543 fik så renlivet en mand som den unge *Niels Palladius* ansat som læsemester og prædikant ved samme kloster. Det lykkedes dog næppe Palladius at få virkelig evangelisk sik indført blandt klosterjomfruerne, og da han efter få års forløb drog bort, holdt de sig til en katolsksindet skriftefader. Denne mand blev vel fjernet, men forholdene i klostret vedblev længe at lade meget tilbage at ønske. Allerede 1563 måtte Sadolins efterfølger på den fynske bispestol, *Niels Jespersen*, med

stor skarphed klage til kongen over forholdene. Han ankede både over det katolske fromhedsliv og den moralske tilstand i klostret. Det anføres således, at klosterjomfruerne tog mod unge adelsmænd, drak med dem og lod sig behandle som skøger, at der jævnlig fandt slagsmål sted, at man ikke ville bøje sig for abbedissens autoritet, at indbyrdes kiv og misundelse gav sig hæslige udslag, at overvættes drukkenskab og al slags liderlighed gik i svang, at man bandede og svor ved de stærkeste eder osv. Den 22. maj 1565 udgik der til abbedissen et meget strengt kongebrev, der på baggrund af klosterjomfruernes uenighed og løsagtighed påbød dem at føre »et kristeligt og tugtigt levned og fly al løsagtighed og last«, alt under ansvar for abbedissen, der i påkommende tilfælde skulle straffe dem med fængsel eller overgive sagen til lensmanden.

Der hengik således en temmelig lang tid, førend det sidste herrekloster i Danmark helt var blevet sækulariseret. I det tidsrum, hvori disse klostre førte en ejendommelig overgangstilværelse, havde de trods det forandrede præg bevaret en del af deres åndelige betydning. Navnlig havde de i denne periode været arnesteder for boglig kultur. I flere klostre holdtes der skoler. Bag de gamle klostermure kunne tidligere klosterbrødre og udtjente brødre finde et alderdomsasyll⁹.

Det var heller ikke så ligetil at forvandle de katolske domskoler til protestantiske læreanstalter. Ordinansen skabte en overgangsordning og muliggjorde samtidig oprettelse af flere købstadsskoler. Det var imidlertid ikke let at skaffe egnede lærere, og også her måtte man ty til de prøvede kræfter: læsemestre og lærere fra den katolske tid, der fik lov til at fortsætte deres gerning, indtil en ny generation afløste dem¹⁰.

Foruden en del klostre blev også fem domkapitler i Danmark ved med at existere: Lund, Roskilde, Århus, Ribe og Viborg, mens Odense og Børglum blev inddraget. Den nye kirkeordinans skulle også følges i dom- og klosterkirker. Men dér skulle bl. a. de syv tidebønner endnu holdes, og det blev tillige foreskrevet, hvad der skulle synges til enhver *hora*¹¹.

Efterhånden udbyggede og sikrede den protestantiske statskirke sine positioner. Dog fandtes der en del mere eller mindre skjult modstand, som især kom til udtryk hos domkapitlerne. Kannikekollegierne rummede fra ældre tid hovedmængden af tidens bedst uddannede teologer. Der blev gjort forsøg på gennem teologiske forhandlinger med kannikerne at skabe forståelse for den nye tingenes orden.

I det københavnske kapitel havde flere medlemmer vist sig ubøjelige over for de ændrede forhold. De vedblev ved nattetid at læse messer og ville ikke gå til alters på luthersk vis. Hovedmanden blandt dem var åbenbart kanniken mag. *Matthias Pedersen*, der havde været vicekansler ved universitetet og nød stor anseelse hos tilhængerne af det gamle. Han støttedes varmt af kapellanen i sit præbendekald (Ledøje og Smørum) hr. Niels. Tidligere havde både Hans Tausen og Bugenhagen søgt at bringe den genstridige kannik på andre tanker, men åbenbart uden større held.

I 1543 lod universitetet i kongens nærværelse afholde disputationer med kannikerne om de stridspunkter, der var mest uenighed om – messen, nadveren og præsteembedet. De fleste af domkapitlets medlemmer faldt til føje, lovede at underskrive en luthersk bekendelse og til bekræftelse herpå gå til alters. Kun Matthias Pedersen og hans kapellan viste sig modvillige og søgte ved undvigende svar at holde sagen hen. Efter flere overtalelser faldt kapellanen fra, men mag. Matthias var fortsat standhaftig.

Ved nye forhandlinger den 17. juli 1543 gik universitetsprofessorerne stærkt i rette med ham. Til sidst fremlagde han nogle teser, hvoraf det fremgik, at han på katolsk vis fastholdt læren om transsubstantiationen, om tilbedelsen af messeofret og om Kristi legemes og blods fortsatte nærværelse i det indviede brød og vinen. Efter megen talen måtte han til sidst give sig og underskrive den evangeliske bekendelse. Han døde få måneder senere, og der opstod nu det rygte, at han kun havde skrevet under af tvang. Måske har rygtet også noget på sig, selv om Palladius hævdede, at den afdøde kannik virkelig havde ladet sig overbevise af gode grunde, hentet fra skriften og kirkefædrene. Men en anden kannik, mag. *Jens Terning*, der havde underskrevet i første omgang, forkyndte nogen tid efter atter sine gamle meninger. Han blev nu genstand for en ny og kraftig overtalelse, indtil han bekvemmede sig til fra prædikestolen i Vor Frue kirke at oplæse en latinsk erklæring om sin overensstemmelse med den gældende lære.

På lignende måde gik det med domkapitlet i Roskilde. Da kongen forlangte kannikernes underskrifter på københavner-teologernes propositioner, viste nogle sig højest uvillige dertil. En sammenkomst i Roskilde mellem kapitlet og Peder Palladius førte ikke til et positivt resultat. Ved kongebrev af 31. juli 1543 beordredes kannikerne til forhandling med teologerne i København, og senest den

22. september samme år skulle de meddele deres underskrift. De katolsksindede kanniker bad i et brev kongen om at fritage dem for den påtænkte sammenkomst og i stedet tillade en skriftlig forhandling. Af taktiske grunde blev dette brev holdt tilbage, og tre fremtrædende kanniker forsøgte derpå en halvofficiel henvendelse til de teologiske professorer for at få den mundtlige forhandling afværget, idet de samtidig nærmere begrundede den katolske opfattelse af de lærepunkter, der var fremstillet i teologernes københavnske artikler. Skrivelsen var affattet med teologisk dygtighed og i en moderat tone.

Kannikernes eventuelle forhåbninger om at formilde deres modpart gik ikke i opfyldelse. De tre teologiske professorer afgav den 13. september et svar, der er fyldt af bitterhed og hån. Specielt ankedes der over, at kannikerne havde givet udseende af, at de repræsenterede hele kapitlet, skønt de kun udgjorde et mindretal. På dette brev er der konciperet et gensvar fra kannikernes side, affattet med værdighed og lige så roligt og behersket som det første, og de optrådte som fortalere for samvittighedsfrihedens sag. Alle bebrejdelser blev imødegået, og kannikerne forlangte, at disse hele kirken angående sager også skulle pådømmes af hele kirken, fordi, hvis hvert land, hver by og skole ville forandre i de almindelige trossager, hvad de fandt for godt, fik trætten aldrig ende. Fremdeles påtalte de, ligesom i deres første brev, teologernes hårde ytringer om den katolske kirke og kirkefædrene. Men kannikerne anså det siden ikke for rådeligt at afsende brevet. Det var et tegn på det pres, de befandt sig under, og den frygt, de nærrede for at miste deres præbender. Omsider måtte de den 10. december 1543 indfinde sig i København. Her forhandlede om privatmesser, om transsubstantiationen og om præsteembedets karakter. Kannikerne gjorde, hvad de kunne, for at undgå at sætte deres navne under de københavnske forslag, men professorerne holdt fast ved, at det var kongens vilje. De søgte da at finde på forskellige formuleringer, der kunne gøre deres underskrift mindre uforbeholden. Efter at nogle forsøg i den retning var blevet afvist, lykkedes det i sidste øjeblik at finde frem til et kompromis. Kannikerne underskrev endelig, som teologerne ville have det, dog med det samme forbehold, hvormed kirkeordinansen i sin tid var blevet vedtaget, nemlig, at de forbeholdt sig ret til at ændre standpunkt, når og hvis et almindeligt, frit kristeligt koncilium besluttede anderledes. Sandsynligvis bad de i deres hjerte til, at en almindelig kirkeforsamling snart måtte komme til at revidere kirkelæren og

udrense kætteriet, som nu bredte sig allevegne. De havde ellers grund til at være tilfredse med den udgang, sagen havde fået, mens professorerne på den anden side mente at have vundet sejr ved at opnå kannikernes underskrift. Palladius skrev ret triumferende til den fynske biskop Jørgen Sadolin, at kannikerne var blevet overbeviste af gode grunde og havde underskrevet af deres egen fri vilje, men han tilføjede dog forsigtigt »og så vidt vi kunne forstå – med god samvittighed.« I slutningen af brevet vendte Palladius blikket mod de andre katolsksindede: »Hvad der endnu står tilbage med kannikerne i Lund, med mag. Anders i Helsingør og med andre ugudelige papister og munke, det anbefaler vi alt til dine bønner til Vorherre. Vi skulle imidlertid, ved Guds nåde, mandelig gøre en ende på disse uhyrer og papistiske bæster«.

Universitetets forhandlinger med de katolsksindede præster og kanniker var altså endnu ikke afsluttede. Turen kom snart til domkapitlet i Lund. Også der havde de katolske anskuelser og sympatier et fast tilholdssted, og som i Roskilde var der her lærde og øvede teologer, som ikke behøvede at stå tilbage for de lutherske. Særlig må nævnes den senere kantor mag. *Peder Iversen* og Niels Hemmingsens gamle rektor, den græskkyndige mag. *Bent Arvidsen*¹². Allerede kort efter reformationens indførelse havde domkapitlet givet sit katolske sindelag til kende. I begyndelsen af februar 1537 havde dets medlemmer henstillet til kongen at stille religionsforandringen i bero, indtil det bebudede koncilium i Mantova var afsluttet, eller hvis det ikke kunne ske, at de da i domkirkerne i det mindste måtte beholde deres sædvanlige ceremonier, idet de lovede at afvende og bedre deres fejl og mangler¹³. Denne henvendelse har næppe båret den forventede frugt.

I slutningen af maj 1544 indfandt Peder Iversen sig i København og sendte bud til biskop Peder Palladius, at han og hans kolleger nu var rede til at forhandle med professorerne. Forhandlingerne kom først i gang sidst på året. Forinden indgav kannikerne et på dansk affattet indlæg, som er djærvt og kraftigt og fuldt af hån.

Først rettedes angreb mod Luther, som man beskyldte for vilkårlighed i fortolkningen af den hellige skrift og ubestandighed i sine lærdomme. Følgen var blevet en opløsning af den gamle kirkelige enhed: »men vi kristne løber flux fastelavn med den hellige skrift, den hellige kirkes ceremonier og sæd, og vrider og vender dem så ofte, at jøder, ja tyrker og tartarer bespotter os derfor«. Når man

siger, hvad hver mand gerne vil høre, så kaldes det det hellige evangelium. Lundenserne fandt det forkasteligt og fordærveligt at gøre folket til dommer i åndelige spørgsmål. De henviste til, at de hellige apostle ikke kunne begribe den himmelske lærdoms dybde. »Men hvad findes nu så højt eller dybt udi al den hellige skrift, det den ringeste mægager ej lader sig tykke, han haver slugt alt-sammen, og ved dog ikke den mindste titel deraf, hvad han rettelig haver ind at bære.« Videre spurgte de: »hvad er verden forbedret af de overvættets højlerde skindere, sudere eller mægagere?« Her skulle den verdslige øvrighed give agt – »når menigmand haver lært dristelig at foragte kirkens lydighed, skal også lidet vordet blive den verdslige øvrighed.« Et stort ansvar for den uholdbare tilstand bar superintendenterne, der viste sig lidet standhaftige i deres meninger. Først havde de påbudt, at der skulle ringes i messen, når elementerne blev indviede, og at de derefter måtte opløftes for at tilbedes, og senere havde de forbudt disse skikke. Hvad andet kunne der komme deraf end menigmands foragt for selve sakramentet? Skarpt afvist også fordringen om, at anderledestænkende skulle tvinges til at underskrive de københavnske teologers propositioner. Det stred mod god akademisk sæd og skik. Den hellige og menige kristenhed havde forbudt og endrægtig holdt, at intet burde gælde for faste varagtige artikler uden det først var prøvet og endrægtig samtykt af de fire kristne hoveduniversiteter (Köln, Louvain, Paris, Oxford). Hvis der ønskedes nogle artikler underskrevet, skulle de altså først sendes til førnævnte universiteter, og når de og et almindeligt koncilium havde approberet dem, skulle man kunne forlange almindelig vedtagelse af dem. Indtil videre måtte lundenserne anse det for helligbrøde ikke at give kongen deres standpunkt til kende. De havde ikke kunnet tie, da stenene ellers ville råbe.

Dette indlæg viser, hvor skarp modsætningen var, og at Lundekannikerne i modsætning til deres kolleger i Roskilde var parate til alvorligt at hævde deres overbevisning, og at de helst ville afvente det almindelige konciliums beslutninger. Måske håbede de stadig, at religionsstriden på denne måde blev afgjort og protestanterne siden med magt undertvunget.

Ved den mundtlige forhandling, som åbnedes den 12. november 1544, var Lunds kapitel repræsenteret ved kantoren *Peder Seber* samt kannikerne *Peder Iversen*, *Jon Tursen* (rektor ved Lund skole) og den lærde *Bent Arvidsen*. Desuden var mødt fra cister-

cienserklostrene i Herrisvad og Esrum abbederne og fra Sorø læsemesteren *Rasmus Sartorius*. Fra evangelisk side førtes ordet især af de tre teologiske professorer samt af professoren i dialektik, *Jens Sinning*. Kongens tyske hofpræst, *Nicolaus Krage*, optrådte også som forsvarer af universitetets propositioner. Trods den strenge kulde og skønt selv lidende af en dårlig fod, indfandt kongen sig også og med ham flere af rigsråderne.

Forhandlingerne varede hele otte dage. Til slut måtte de katolsk-sindede deltagere tie og underskrive de artikler, som de tidligere i så dristige vendinger havde forkastet. Hermed synes man fra officiel side at have været tilfreds, men efter de skarpe udtalelser, der var fremkommet i det forudgående lundensiske indlæg, kan man vanskeligt anse tilslutningen for synderlig helhjertet¹⁴.

Den senere udvikling bestyrker denne opfattelse. I august 1553 fik biskop Peder Palladius kongelig befaling til at føre et skarpere tilsyn med klerkeriets lærdom og levned i Roskilde, hvor der var bemærket »en stor uskikkelighed«, og det pålagdes ham, i forbindelse med lensmanden Hans Barnekow på Roskildegård, at undersøge sagen og i tilfælde af, at klagerne fandtes begrundede, da at undervise vedkommende og at få dem til at aflægge de skikke, som endnu stred mod god evangelisk kirkeorden. Det vides ikke, hvordan ordren blev udført, men i sit skrift *Pia quaedam Cantica*, dediceret til prælaterne og kannikerne i Danmarks og Norges domkapitler den 15. januar 1554, formanede Palladius dem i alvorlig tone til at udrense den gamle surdej og omvende sig til Herren. Palladius ankede blandt andet over, at de vedblivende afholdt sig fra at nyde nadveren på luthersk vis og i det hele taget holdt fast ved de gamle katolske skikke, idet de håbede på pavedømmets tilbagevenden. I særdeleshed havde Palladius et godt øje til kannikerne i Roskilde. I bogen om St. Peders skib, som udkom samme år, rettede han angreb mod dem og formanede dem desuden i et nytårsbrev 1555 på grund af deres endnu vedvarende tilbøjelighed til katolicismen. Det foranledigede kannikerne til i et meget vel affattet svar at afvise beskyldningen for fortsat vedhængen ved papistiske skikke; de nægtede højtideligt, at de bedrev afgudsdyrkelse med billederne. De klagede over, at man fra Palladius' og andres side var mere interesseret i at komme ydre skikke til livs end at arbejde på fremme af evangeliet. Sammenstødet førte ikke til nogen teologisk forhandling, men kongen befalede året efter til

megen græmmelse for de gamle kanniker, at de skulle aflægge deres katolske dragt¹⁵.

Efter denne tid synes domkapitlerne ikke at have givet anledning til mistanke. De gamle kanniker bortdøde efterhånden, andre blev udnævnt i deres sted; der kom nye professorer, præster og andre embedsmænd, som var født eller dog opdraget under protestantismen, og som ikke på forhånd kunne forventes at have nogen tilbøjelighed til katolicismen¹⁶. Derimod levede katolicismen måske i det skjulte endnu i lang tid i gilderne. Disse havde et religiøst præg og var opbygget i katolicismens ånd – de var viet til en helgen, vedligeholdt altre og messer i forskellige kirker, og reformatorerne yndede dem derfor da heller ikke. De gejstlige gilder, kalenterne, varede ved endnu en tid lang. Også kalenterne var sluttede selskaber, som ivrige katolikker kunne benytte sig af for at fremme deres sag. De fik dog lov til at bestå ind i det 17. århundrede¹⁷.

Der blev holdt øje med katolske tendenser hos gejstligheden, borgerskabet og almuen, men hvordan med adelen? Peder Palladius gav omkring 1550 nogle regler om, hvordan de nye superintendenter skulle forholde sig over for adelen. De giver med al tydelighed bekræftelse på, at de nye bisper ikke længere var rigets ypperste mænd, men havde en underordnet position og skulle vise adelige den skyldige ærbødighed. Hvis en adelsmand – alvorligt eller også med spottende ord – begyndte at udæske en biskop ved at forsvare nogle papistiske lærdomme, skulle den sidste enten forholde sig tavs eller svare med mådehold med henvisning til sit embedsløfte til kongen. I øvrigt får man af denne formaning det indtryk, at stemningen blandt adelen over for den nye kirkes tjenere visse steder må have været fjendtlig¹⁸.

Peder Palladius giver selv i sin bog om St. Peders skib (1554) med et vist perspektiv udadtil et talende vidnesbyrd om folkets hængen ved det gamle og længsel derefter. Han dadler mange, hvis næse klør efter at kunne vende tilbage til pavedømmet som israelitterne ville tilbage til deres kødgryder. Palladius uddyber sine bebrejdelser: »Derfor stifte somme nu altere igen udi djævlens navn og lægge gods dertil, somme lade hente flere afguder fra Holland, somme stikke dem hen i skjul, at de en tid skulle her for igen, somme staffere de gamle altere og afguder ud med maling, at den gamle papistiske hore . . . skal ikkun synes at være femten år . . . Somme lægge vind på at gøre ny munke igen, at råde folk til at løbe til Bistrup og andensteds hen med deres offer, somme holder sig fra

Kristi nadver og rose sig deraf, at de kunne det gøre . . . hver af dem vender jo noget for, at de måtte komme under pavens åg igen og fly andre der under med dem . . . ». Dette og meget andet i Palladius' forfatterskab tyder på, at gammel sæd og tro stadig havde tag i folket og levede videre – uden hensyn til eller på trods af de nye lærdomme, at man endog importerede helgenbilleder fra udlandet, og at man valfartede til hellige steder, selv om valfarten dertil ifølge Palladius selv allerede for næsten en snes år siden skulle være ophørt¹⁹.

Endnu dybere rødder havde katolicismen i Norge. Luthersk forkyndelse stod dér på betydelig svagere grundlag, og der havde ikke været en folkebevægelse til fordel for protestantismen. Selv om man havde forsøgt at gøre overgangen lempeligere, kom det visse steder til en opblussen af katolicismen. Nogen tid før 1553 opstod der således en katolsk bevægelse blandt bønderne i Eidfjord i Stavanger stift. De tog uden bispens godkendelse en præst, der holdt gudstjeneste for dem på katolsk vis. Denne bevægelse bredte sig, og også i Ullensvang og Kinservik (Bergens stift) kom det til en katolsk reaktion. Bønderne ville ikke svare de gamle afgifter til de fungerende præster, med mindre de ville holde gudstjeneste på gammel (katolsk) vis. I 1553 formanede fogeden på Bergenhus de opsetsige bønder til ikke at sætte sig op imod ordinansen og den religion, som kongen havde ladet indføre for femten år siden, og truede dem med kongens unåde, hvis de fortsatte i deres vildfarelse²⁰. Angående forholdene i Stavanger stift i almindelighed kan man med rette tale om, at først biskop *Jørgen Eriksen*, der tiltrådte 1571, indførte reformationen i stiftet. Der herskede sådant had til den evangeliske lærdom, at flere nye præster blev fordrevet. Mange bad Gud om, at den gamle tro og pavelærdom måtte komme igen²¹. Det varede i det hele taget længe, inden den nye tro endelig vandt indpas og sejr i de norske bygder²².

I flere norske byer stod det heller ikke meget bedre til med protestantismen. Den eneste kendte virkelige billedstrid indtraf så sent som 1568–70 og udspillede i Bergen. Den var endog fremkaldt ved tryk udefra, på grundlag af klager fra en dansk kommission²³. I Tønsberg bevarede provsterne ved Laurentius-kirken deres prælatstilling, fattighus, skole og til dels endog i gudstjenesten traditionerne fra tiden før reformationen. Provstiets forleninger blev sækulariseret så sent som 1627, halvfems år eller tre slægtled efter reformationens

nominelle gennemførelse²⁴. Det var ikke så mærkeligt, at der i Norge og specielt i Tønsberg hvervedes de betydeligste katolske proselytter i det 16. århundrede.

En sammenfattende karakteristik af reformationen må gå ud på, at den nok indførtes 1536, men først rodfæstede sig i løbet af det følgende århundrede. Når den nye statskirke ikke skabte martyrer, men foretrak at diskutere med de genstridige kanniker, kan det hænge sammen med, at der blandt dens fanebærere fandtes folk, der selv havde været ivrige katolikker, at man tillige på denne måde ønskede at bevare en vis kontinuitet og samle tilslutning, og endelig og ikke mindst, at de pågældende kanniker ikke repræsenterede nogen fare, især da de selv må antages til en vis grad at være påvirket af bibelhumanismen. De katolsksindede på deres side var tilhængere af konciliet og troede næppe på, at religionsforandringen blev langvarig. Der havde været skismaer før. Ud fra samtidens synspunkt på europæisk baggrund kunne katolikker med føje sætte spørgsmålstegn ved protestantismens varige existens, navnlig da der var tegn på og vidnesbyrd om, at også pavekirken efterhånden ville blive fornyet og reorganiseret.

Tiden arbejdede imidlertid for protestantismen. Med hver dag formindskedes tallet af dem, der endnu i hjertet hang ved fortidens kirkelige former og lærdomme, med hvilke de var opvokset. Selv om der ikke blot blandt de gamle kanniker, men også i andre samfundslag endnu fandtes mange, som kun med slet dulgt uvilje fandt sig i de evangeliske lærdomme og kirkeskikke, kunne oppositionen ikke mere komme offentligt til orde²⁵.

I det foregående er der overvejende taget hensyn til de katolske foreteelser i den efterreformatoriske kirke. Det skildrede skal tjene som baggrund for at forstå, at det stadig kunne hænde, at enkelte kom ud for katolsk påvirkning og indflydelse i det Danmark-Norge, som tilsyneladende var helt igennem luthersk, men kilderne til denne påvirkning var ved at tørre ud. Det var vigtigt for tilhængere af det gamle at opretholde kontakten med de lande, hvor katolicismen stadig var herskende. Derfra kunne unge tilhængere hente styrke og blive befæstet i deres tro. Romerkirken selv gjorde kun et par svage forsøg på at komme i forbindelse med Danmark.

Pavestolens kontaktforsøg

Havde den katolske kirke da fuldstændig ladet sine børn i stikken? Ingenlunde med dens gode vilje, men netop nu gærede det over hele Europa, og den katolske kirke var udsat for voldsomme rystelser. Alt dette tillod ikke i første omgang at søge nærmere kontakt med de nordiske lande.

I efteråret 1536 sendte pave *Paul III* bispen af Acqui, *Petrus Vorstius*, til de tyske fyrster med indbydelse til et almindeligt koncilium. Ifølge sin instrux skulle han også sætte sig i forbindelse med de nordiske lande. Dog forlangte paven ikke, at han skulle medtage dem i sin rejserute. Dertil var forholdene alt for forvirrede og urolige på grund af Grevens Fejde. Vorstius skulle bare sende kopier af pavebrevet til bisperne i Norden og pålægge dem at forberede stemningen for et almindeligt kirkemøde, som han selv gjorde i Tyskland. Kongerne skulle ligeledes have de omtalte breve tilsendt¹. Imidlertid synes Paul III ikke at have været klar over, hvor dårligt katolicismens sag stod i Danmark. Man havde rigtignok samme efterår fået besked om protestantismens udbredelse i Norden, men i indbydelserne til konciliet, dateret 10. september 1536, tiltaltes den danske konge med »Charissime«, en tiltaleform, som paven næppe havde brugt, hvis han havde været klar over situationens alvor. Først efter Vorstius' afrejse, i december 1536, nåede budskabet om frafaldet til Rom, og senere erfarede man mere gennem Vorstius selv².

Da Vorstius på sin rejse i begyndelsen af april 1537 nåede til Verden, fandt han omsider tidspunktet inde til at sætte sig i forbindelse med de nordiske riger. Hans sekretær noterede i dagbogen, at han først skrev til kongerne. De fik en afskrift af pavebullen, og i følgeskrivelsen undskyldte Vorstius, at han ikke kunne nå at besøge dem, da han allerede var blevet meget forsinket i Tyskland. En lignende skrivelse blev stilet til ærkebisperne i Lund, og man vedlagde breve til bisperne i Roskilde, Odense, Viborg, Århus og Ålborg³. Bisperne i Ribe og Slesvig fik derimod en direkte henvendelse med appel til deres katolske sindelag⁴. Alle bisper blev

anmodet om at støtte paven indkaldelse, som det sømmede sig for gode katolske prælater⁵.

Vorstius havde sikkert sine bevæggrunde til den særlige henvendelse til bisperne i Ribe og Slesvig. Den gamle *Iver Munk* i Ribe havde imidlertid allerede udspillet sin rolle. Efter sin fængsling tilsvor han i oktober 1536 Christian III troskab, hvorpå han blev løsladt og forlenet med Ribe bispegård, som han beholdt til sin død 1539. I hans sted kom 1537 den lutherske superintendent *Johann Wenth*⁶. Biskop *Godske Ahlefeldt* i Slesvig holdt til det sidste fast ved den katolske tro. Så sent som den 8. december 1540 opfordrede han indtrængende hertugdømmerne til at forblive ved den gamle tro. Men allerede halvanden måned senere bortkaldtes han af døden, og dermed var den sidste hindring for reformationen i hertugdømmerne fjernet, således at man i 1542 kunne vedtage en ny kirkeordning⁷.

Rytget om konciliets afholdelse var forlængst nået til Danmark. Det kan man konstatere af Lund domkapitels henvendelse til kongen i begyndelsen af februar 1537, hvori det bad Christian III om at holde inde med religionsforandring, indtil konciliet i Mantova var afsluttet. Kongen var desuden underrettet i forvejen af ærkebispem i Magdeburg. På Vorstius' foranledning havde denne i slutningen af februar sendt Christian III nogle buller og breve om konciliet til publikation og udbredelse i Danmark, idet han anbefalede og støttede koncilietanken. Brevet fandt ingen genlyd hos Christian III. I sit svar understregede kongen, at han hellere havde set et frit tysk koncilium og også selv havde været villig til at give møde, men han havde ikke noget tilovers for det planlagte koncilium i Mantova, da det på forhånd gav afkald på at finde sandheden og kun så som sit mål at udrydde det lutherske kætteri. Men kongen anmodede samtidig biskoppen om hos paven at udvirke, at der blev sammekaldt en fri almindelig tysk kirkeforsamling, hvor den hellige skrift skulle være dommer, og hvor alle skulle have lov til at fremkomme med de religionsanliggender, de havde på hjerte⁸.

Også fra andet hold har man vidnesbyrd om en vis opmærksomhed fra pavestolens side. Pfalzgreve Frederik lod 1537 overrække kardinal Morone en redegørelse for sine krav på de nordiske riger, og i samme forbindelse henvistes der til en genindførelse af katolicismen⁹. *Johan Weze*, den udvalgte ærkebisp af Lund, udtalte endnu i juni 1540 over for Marcello Cervino, at med en understøttelse på

100.000 gylden ville Frederik foretage et krigstogt mod Danmark, hvorigennem dette land og også Sverige og Norge kunne genvindes for katolicismen¹⁰. I 1538 har der ved kurien været forslag fremme om, at den svenske ærkebiskop *Johannes Magnus* skulle udnævnes til *legatus a latere* i Sverige, Danmark-Norge og kirkeprovinserne Riga med forskellige beføjelser til at dispensere, som skulle sikre den katolske tros genindførelse i de nordiske lande¹¹.

Trods alle bagslag for det pavelige diplomati har man i Rom dog endnu længe bevaret nogen interesse for de nordiske riger. Hændelserne i Tyskland synes dog at have virket som skjold; så længe protestantismen herskede her, fik de nordiske lande lov til at ordne deres indre anliggender i fred. Pavestolen indhentede dog af og til oplysninger om situationen i disse lande og fik forelagt betænkninger om, hvordan det ville være lettest at tilbageføre disse riger til kirkens fold. I Vatikanets bibliotek findes en udateret afskrift af en sådan betænkning, afgivet med henblik på Danmarks rekatolicering¹². I fem punkter opsummeredes forslag af forskellig art. For det første anbefalede forfatteren, at paven sendte en person, der kendte både landets beskaffenhed og befolkningens skikke og sæder, forsynet med en meget omfattende pavebulle, til den danske konge. Der henvistes til, at dette endnu ikke var blevet gjort, selv om der var forløbet rum tid siden reformationens indførelse i Danmark. Man havde ikke engang inviteret den danske konge til det almindelige koncilium, og på den måde kunne det se ud, som om han ikke alene var blevet udelukket af moderkirken, men også blev betragtet med ringeagt¹³.

Dernæst anså man det for givet, at den danske konge ville give afkald på sit forbund med de tyske lutherske fyrster. Til støtte for denne antagelse anførte betænkningens forfatter, at da kejseren i det forløbne år havde påtænkt at begynde krig mod lutheranerne, sendte han sin talsmand til den danske konge for at anmode denne om ikke-indblanding¹⁴. Kejseren opnåede også det ønskede tilsagn, og den danske konge havde ydermere betalt 40.000 gylden til de tyske lutheranere for at slippe for sit løfte¹⁵. Desuden havde han afsløret deres hemmeligheder for kejseren.

For det tredje henvistes der til kongens bestræbelser for at sikre sin yngste broder stillingen som koadjutor i Bremen stift. I begyndelsen havde kongen ønsket sit forehavende gennemført udenom paven, men da han frygtede, at kejseren i så fald måske ville lægge

ham hindringer i vejen hos paven, agtede han at udvirke det stil-
tiende sammen med ærkebispem. Stiftet havde stor strategisk be-
tydning, og hvis kongens broder fik ærkesædet, kunne dette danne
en stødpude mod angreb på Holsten¹⁶.

Under det fjerde punkt omtaltes kongens afstamning og hans
karakter. Han betegnedes som en udmærket mand både hvad hans
sjæl og sind angik, klog og erfaren, og kun af ungdommelig vild-
farelse forført til lutheranismen. Han begunstigede højadelen, der
havde gjort ham til konge og nu beskyttede og bevarede det danske
rige. Størstedelen af adelen var stadig tilhængere af katolicismen.
Kongens rige omfattede et ærkestift med seks bispedømmer samt
mange abbedier og klostre. Nogle af dem havde af kongen fået lov
til at anvende den romerske kirkes ceremonier. Deraf kunne man
slutte, at kongen sikkert let ville vende tilbage til den katolske kirke
og tillige udvirke, at biskopperne påny anerkendte paven som deres
øverste hyrde og bad ham om at stadfæste deres embedsbesiddelse.

Til sidst betonedes, at det var meget vigtigt for den katolske
verden at have den danske konge som ven og at bringe ham tilbage
som pavestolens ydmyge og lydige søn. Der henvistes i denne for-
bindelse til kongens magt til lands og til vands, som allerede havde
givet ham stærke forbundsfæller, deriblandt Frankrig og Skotland.
Også hansestæderne var afhængige af den danske konge.

Der er også bevaret en ligeledes udateret afskrift af en række
forslag til paven om, hvad den eventuelle udsending burde foreslå
den danske konge. Begge aktstykker har måske fælles ophavsmand.
Der påpeges i det sidstnævnte, at uenigheden er den største fare for
den kristne kirke, og i samme forbindelse fremhæves tyrkerfaren.
Det havde været en god idé at sammenkalde et konciliium til drøftelse
af stridsspørgsmål, men nu bagtaltes konciliet af nogle og ringe-
agtedes af andre. Det var derfor nødvendigt at formå alle kristne
overhoveder til at føje sig under kirkens enhed og ikke fravige
romerkirkens lære. Hvis de allerede var udtrådt, skulle de vende
tilbage til enheden og holde fast ved den, indtil et almindeligt kon-
ciliium havde fastslået sandheden. Blandt overhovederne stod den
danske konge med hensyn til retfærdighed, kirkestyre og fredssiver
i første række. For at få ham med skulle man først og fremmest
benytte hans ønske om at få sin broder, hertugen af Holsten, til
ærkebiskop af Bremen. I forbindelse dermed havde han accepteret,
at pavestolens og den katolske kirkes gamle rettigheder skulle være

ubeskårne. Ligeledes havde han bønfoldet pavestolen om tilladelse til erhvervelse af kirkegods til sin søn Magnus, og paven havde også vist sig meget velvillig. Endelig havde han efter sigende i anledning af konciliet ytret over for kejseren, at han ville underkaste sig det almindelige og lovlige konciliums autoritet¹⁷. Ved disse tilkendegivelser syntes han stiltiende at have lagt lydighed over for den katolske kirke for dagen. Derfor ville forfatteren anbefale, at paven ufortøvet sendte den nysudnævnte biskop af Lübeck, der opholdt sig ved pavehoffet, som udsending til den danske konge¹⁸. I det hele taget skulle den danske konge indstændigt formanesh til lydighed over for pavestolen. Man kunne foreholde ham den polske og den franske konges eksempel, idet disse påbegyndte deres regering med gennem en udsending højtideligt at sværge lydighed til Rom¹⁹. Man kunne også henvise til, at både hans bedstefader Christian I og senere også dronning Dorothea havde foretaget en pilgrimsrejse til Rom for at vise pavestolen den tilbørlige ære²⁰. Med henblik på stridsspørgsmålet om visse besiddelser (åbenbart kirkegods) måtte kongen forstå, hvor meget han kunne opnå, hvis han gennem lydighed havde erhvervet sig paveistolens venskab. Det burde gives kongen til kende, at paven ikke havde i sinde på nogen måde at straffe ham, men tværtimod ville forøge hans rigdom, skænke ham æresbevisninger, stadfæste hans privilegier og give ham nye, slutte forbund mod hans fjender, give ham råd og hjælp og skaffe hans brødre og sønner bispedømmer og andre værdigheder, kort sagt, gøre alt, hvad man plejede at gøre mod et af de kæreste medlemmer af kirkens hjord. Til sidst kunne man meddele kongen, at paven ville tage alle forslag fra hans side under velvillig overvejelse. Han kunne gøre regning på den allerstørste gunst fra pavens side, hvis han besluttede sig til lydighed over for denne.

Det første af de refererede dokumenter synes ud fra indre kriterier at være affattet 1547, det andet derimod tidligst 1548²¹. Deres optimistiske tone og den overdrevne betydning, der tillægges pavens autoritet, giver dem en betydelig slagside, men den har åbenbart ikke været tilstrækkelig til, at pavestolen vovede et initiativ. Hele sagen synes at være blevet henlagt en årrække, måske på grund af kejserens vanskeligheder i Tyskland. Man måtte i første række prøve på at bearbejde og overbevise tyske protestantiske fyrster for på denne måde at bygge bro til Norden.

Efter den strenge og dystre Paul IV's død valgte kardinalkollegiet

1559 *Giovanni Angelo Medici*, der kaldte sig *Pius IV*. Den nye pave var på mange måder sin forgængers modsætning, godmodig og fredelig, med fin dannelse, men ukyndig i teologi. Tanken om et almindeligt koncilium dukkede atter op, og en af Pius IV's første handlinger var at indbyde alle kristenhedens gejstlige og verdslige fyrster til enten at indfinde sig eller lade sig repræsentere ved et nyt koncilium i Trient. Indbydelser udfærdigedes til de fjerneste herskere, og de nordiske riger blev ikke glemt. I Rom nærede man sikkert ret ringe optimisme med hensyn til eventuelle resultater i de nordiske riger. Det var ikke lykkedes at knytte nogen forbindelser før, og da man desuden anså landene for barbariske og rejsen dertil meget farlig og besværlig, kunne man ikke fortænke pavestolen i, at den var i vildrede med, om en henvendelse kunne betale sig. I princippet besluttedes det, at den ene af de to legater til Tyskland i alt fald skulle besøge hoffet i København, måske også det i Stockholm, men den endelige afgørelse om fremgangsmåden og tiden for disse missioner lod man indtil videre stå åben.

Pavebrevet til de nordiske konger blev udfærdiget 5. december 1560 og endog i to eksemplarer, nemlig til begge legater i Tyskland. Det var naturligt, at rejsen til Norden stilledes i udsigt for den pavelige udsending til de nordtyske fyrster, biskoppen af Zante *Giovanni Francesco Commendone*²². Forsynet med de nødvendige breve og en mængde anbefalinger afrejste han i begyndelsen af december 1560 fra Rom. Nogle dage ind i det nye år ankom han til Wien, hvor han traf *Stanislaus Hosius*, den berømte biskop af Erm-land, den bedste, måske den eneste kender af nordiske forhold blandt datidens kurieprælater. Kejseren lovede at befordre pavens plan og gav Commendone en ledsager i *Kaspar Schönaich* (Schöneck), hvis opgave var på alle måder at lette rejsen og adgangen til de forskellige fyrster for den pavelige udsending. Schönaich havde en broder i Lübeck og var derfor ganske godt kendt med forholdene i Nordtyskland. Det bør dog bemærkes, at hans instrux blot forudså følgeskab inden for det tyske riges grænser²³. Efter forhandlinger med kejseren rejste Commendone videre til Tyskland og fik med sin kollega Delfino, der skulle indbyde de sydtyske fyrster, foretræde for fyrstedagen i Naumburg. Kejseren havde antydnet muligheden af, at også den danske konge var til stede her²⁴, men det var dog ikke tilfældet. Derpå fortsatte Commendone sin rejse mod nord for at opsøge de enkelte fyrster.

I midten af februar ankom han til Leipzig og blev modtaget standsmæssigt af de kursachsiske råder. Under samtalerne var de sidste interesseret i, om Commendone rejste direkte til Danmark; de syntes at vide, at legaten havde breve med til den danske konge. Commendone hverken benægtede eller bekræftede, at han ville opsøge den danske konge. Han fik senere yderligere at vide, at en af den danske konges råder var rejst fra kurfyrsten i Sachsen for at underrette sin konge. På den fortsatte rejse skrev han en rapport til kardinalstatssekretær *Carlo Borromeo* i Rom og udbad sig nærmere instruxer med henblik på eventuel rejse til Danmark; disse anvisninger skulle sendes til Köln²⁵.

Svaret nåede først den 3. maj Commendone, da han opholdt sig i Antwerpen. Det gik ud på, at han personlig skulle invitere den danske konge til at deltage i konciliet. Commendone lovede i begyndelsen at tage afsted så snart som muligt, men først skulle han afvente svar på brevet om frit lejde og på andre breve vedrørende hans ledsager *Schönaich*, som han gerne ville beholde; denne for sin del måtte også først have nærmere anvisninger fra kejseren i Wien²⁶. Derpå grublede legaten et par dage over, under hvilken form det var bedst at anmode den danske konge om lejdebrev, og kom til det resultat, at det ikke var hensigtsmæssigt at sende en direkte anmodning, da denne kunne få negative følger. Han ønskede nu, at *Schönaich* som kejserens udsending skulle skrive til kongen af Danmark, som samtidig var hertug af Holsten og følgelig en fyrste under kejseren; således ville Commendone altså stille sig under kejserens beskyttelse. Foreløbig måtte legaten stille denne plan i bero, da hans ledsager afslog at foretage sig noget, inden han havde modtaget besked fra Wien. Samtidig med at Commendone indberettede alt dette, gav han også en karakteristik af den danske konge. Han betegnede kongen som en foretagsom og dristig fyrste med stor magt, især på havet. Han var i familie med mange tyske fyrster, og visse personer omgikkes med den tanke at gøre ham til kejser efter Ferdinands død. Beretningen afsluttedes med en omtale af besværlighederne ved en eventuel rejse til Sverige. Commendone syntes ikke at have været opsat på sørejsens strabadser, og rejsen over land anså han ikke alene for meget farlig, men endog for umulig²⁷.

Commendone var meget betænkelig ved rejsen til Danmark. Han lod sine bekymringer komme til udtryk i et brev til kardinalen af Mantova, *Hercules Gonzaga*. Han var bange for krig og hvervninger

og havde hverken tillid til det barbariske land eller til dets konge, som han betegnede som udpræget fjende af pavestolen²⁸. I hvert fald ville Commendone ikke undvære sin ledsager, og han bad kardinal Hosius om at udvirke Schönaichs forbliven²⁹.

Inden Commendone forlod Antwerpen, foreslog han kardinal Borromeo, at hans opgave i Sverige blev overtaget af den pavelige udsending til den russiske storfyrste. Han meddelte, at ægteskabsplanerne mellem Erik XIV og Elisabeth af England var løbet ud i sandet, og den førstes allerede berammede Londonrejse var aflyst, og formodede, at årsagen var den svenske konges frygt for krig med Danmark. En væbnet konflikt ville umuliggøre Commendones rejse til Sverige via Danmark³⁰.

På den fortsatte rejse gjorde Commendone ophold i Bruxelles og forhandlede her med kardinal Granvella, der var utryg ved den danske mission, da den kunne medføre fare for legatens liv og for pavestolens anseelse. Samme standpunkt indtog statholderinden Margareta af Parma, men både hun og Granvella lovede dog at støtte legaten med anbefalinger³¹.

I flere breve fra Bruxelles udtrykte Commendone en alvorlig frygt for en protestantisk sammensværgelse med det formål at skabe uro i Tyskland og hindre konciliets gennemførelse. Kun den danske konge besad den fornødne anseelse og styrke til at kunne iværksætte komplotet; han var den selvskrevne leder og havde efter Commendones mening kun lidt at risikere, da hans land ikke kunne angribes effektivt på andre måder end fra søsiden. Frederik II var desuden nær beslægtet med mange af de protestantiske fyrster. Han var ung, havde et heftigt og dristigt sindelag, og selv om hans kræfter kun var tilstrækkelige til at give en impuls, var stemningen i Tyskland imidlertid så højexplosiv, at den mindste gnist kunne fremkalde branden³². I sit sidste brev fra Bruxelles berettede Commendone om bestræbelser blandt protestanterne for at skabe en fælles bekendelse, samle en protestantisk liga, der også skulle omfatte de franske huguenotter og England, lægge pres på de gejstlige fyrster, forhindre konciliet og vælge en protestant til kejser Ferdinands efterfølger; den foretrukne kandidat var den danske konge. Samtidig vidste han at meddele, at denne snart ville komme til Lüneburg³³. Men fjorten dage senere viste formodningerne om den danske konges rejse sig ubegrundede; Frederik II forblev hjemme³⁴.

Omsider ankom også det kejserlige brev med tilladelse for

Schönaich til at følge Commendone til Danmark³⁵. Legaten belavede sig på at rejse til Lübeck, men forinden han forlod Antwerpen, forberedte han sine foresatte på, at han fra nu af var nødt til at skrive forsigtigt om den danske konge, hvis der ikke forelå en sikker forsendelsesvej, idet kodebreve ville vække mistanke³⁶.

Undervejs gjorde Commendone ophold i Osnabrück og fik fortalt nye rygter om den danske konges forestående rejse, denne gang til Leipzig for at overvære den sachsiske kurfyrstedatters bryllup³⁷. Disse forlydender fik han bekræftet efter ankomsten til Lübeck 9. juli. Kort før var der ankommet en pommersk adelsmand fra den danske konges hof. Commendone satte sig i forbindelse med ham og fik at vide, at kongen agtede at rejse fra København allerede den 11. juli, via Jylland. Legaten håbede nu at få lejlighed til at mødes med Frederik II på vejen, så han kunne spare rejsen til Danmark³⁸, men han glædede sig for tidligt. Kort efter ankom besked fra pavestolen om også at tage til Sverige³⁹, og således ville han alligevel ikke spare ret megen rejsen ved at møde den danske konge i Tyskland, og desuden viste det sig, at Frederik II slet ikke kom⁴⁰. Dermed var Commendone atter havnet ved udgangspunktet. Han havde hele tiden ventet på muligheden for at kunne træffe den danske konge på en bekvemmere måde; en rejse til Danmark stod ikke øverst på hans ønskeliste, men han var en lydige tjener af pavestolen og ville efterkomme alle ordrer fra Rom. Åbenbart fordi han ventede en anden mulighed, udsatte han en skriftlig henvendelse til den danske konge, men samtidig forsøgte en anden udvej. Den 13. juli skrev Schönaich til kongens statholder i Holsten, *Henrik Rantzau*, der opholdt sig på Segeberg, om sit ønske om at opsøge kongen. Nu havde han imidlertid hørt, at kongen kom til Jylland og udbad sig derfor oplysninger om hans opholdssted⁴¹. Det hørte til statholderens opgaver at holde uvelkomne fremmede borte, og det lykkedes ikke at forcere denne hindring, fordi kongen forlængst havde fået informationer om Commendones mission⁴². I sin svarskrivelse af 15. juli kunne statholderen henvise til kongens befaling om at opholde den pavelige udsending indtil nærmere ordre fremkom. Han ville gerne påtage sig at viderebefordre breve til kongen og tilrådede at afvente svaret i Lübeck⁴³.

Segeberg ligger ikke langt fra Lübeck, og korrespondancen foregik hurtigt. Efter statholderens svar var der ingen vej udenom – en direkte skrivelse til kongen måtte udfærdiges. Den 16. juli skrev både

Schönaich og Commendone via Segeberg til Frederik II med anmodning om at få lov til at rejse til Danmark og om foretræde hos kongen. Schönaich understregede i sit brev, at han fra kejseren havde særlige hverv og også ville være rejst til Danmark uden at skrive i forvejen, men han ønskede ikke at skille sig fra den pavelige udsending⁴⁴. Commendone medsendte anbefalingsskrivelser fra hertugen af Cleve og fra kurfyrsten af Trier⁴⁵. Han havde de bedste forhåbninger om et positivt svar. Engang havde han været i tvivl, nemlig da han i Bruxelles fik at vide, at dronning Elisabeth af England havde nægtet den pavelige udsending Martinengo adgang til landet. Det fik Commendone til at tro, at den danske konge ville følge hendes eksempel⁴⁶. Senere blev han mere optimistisk, selv om han kort før ankomsten til Lübeck antydede den mulighed, at kongen kunne nøjes med at sende nogle af sine råder, der hadede Commendone, til den holstenske grænse til forhandling⁴⁷.

Det svar, som den danske konge den 22. juli afgav på legatens anmodning om audiens, synes længe forberedt. Det gjordes åbenbart med vilje så ydmygende som muligt. Commendones brev værdigede man ikke et ord til svar, idet kongens skrivelse var rettet til Schönaich, der i venlige vendinger indbødes til at komme, mens man bad ham at meddele den pavelige legat, at kongen ikke ville have noget med ham at gøre og ikke agtede at tilstede ham adgang til sit rige og endnu mindre give ham audiens⁴⁸. Dette afslag kunne samtidig forhindre den planlagte rejse til Sverige, da Commendone nu heller ikke måtte passere igennem landet. Den pavelige legat var kommet i en ret ubehagelig situation. Han ville nødt til selv skrive igen for at anmode om gennemrejsetilladelse, men denne skulle han have, så derfor fandt han den udvej at lade Schönaich skrive og anmode om den nævnte tilladelse. Den danske konges afslag forværrede tillige hans stilling i Lübeck. Selv om han holdt det hemmeligt, regnede han med, at i løbet af et par dage vidste alle det. Han havde måttet tåle frækheder hidtil, men nu ville det blive endnu værre⁴⁹. Og dog var han nødt til at blive i Lübeck i nogen tid endnu, også for tillige at afvente svar på en tilsvarende henvendelse til Erik XIV. Den svenske konge tøvede med at svare og Frederik II lod ikke mere høre fra sig. Nogle uger senere udtalte Commendone stadig håb om snarligt svar – det første var kommet i løbet af 14 dage – men da der var gået en måned, opgav han håbet om nogensinde mere at høre fra Danmark⁵⁰. Spørgsmålet om dansk gennemrejsetilladelse blev

også snart uaktuelt; et par dage senere indløb endelig det svenske svar, som var affattet yderst velvilligt og ledsaget af et pas. Erik XIV meddelte, at han stod i begreb med at rejse til England, og at det stod Commendone frit, om han ville opsøge kongen i Sverige før afrejsen eller søge tiltræde hos ham i England. I virkeligheden var det kun tomme ord. Erik XIV var udmærket klar over situationen og vidste, at Commendone ikke kunne rejse gennem Danmark, men var nødt til at tage søvejen og risikere ikke at træffe kongen i landet. På den anden side vidste den svenske konge også, at Elisabeth for ikke så længe siden havde nægtet en pavelig udsending indrejsetilladelse⁵¹.

I Rom havde man ikke gjort sig særlige illusioner om resultatet af Commendones nordiske mission. Legaten erklærede sig villig til, om paven ønskede det, at søge audiens hos Erik XIV under dennes ophold i England, og han rejste derefter til Antwerpen for at afvente nærmere ordrer⁵². Pavestolen kaldte ham tilbage til Italien, og dermed kunne han afslutte sin lidet resultatrige mission.

Inden Commendone forlod Lübeck, sammenfattede han endnu engang sine forhåbninger og bange anelser om udviklingen i Danmark. Han havde ikke noget tilovers for Frederik II og undlod ikke at referere den lothringske hertuginde Christines mistanke om, at den danske konge var skyld i hendes fader Christian II's død. Uden at vide noget bestemt udtalte Commendone, at der bestod en hemmelig forståelse mellem Danmark og Frankrig i forholdet til Nederlandene. I øjeblikket stod efter hans mening for Danmark en styrkeprøve med Sverige i forgrunden, men det var også meget farligt, da de tre nordiske rigers forenede magt ville yde effektiv beskyttelse til den tyske protestantisme. Det gjaldt om at forpurre Danmarks planer, og et udmærket middel dertil var at anstifte en omvæltning i selve Danmark ved hjælp af gamle tilhængere af Christian II og nogle betydelige danske emigranter. Commendone fremhævede her Christian II's barnebarn, hertug Karl III af Lothringen, som et meget væsentligt aktiv, og det var nødvendigt også at indbyde ham til konciliet som rigsfyrste⁵³. På tilbagevejen til Italien aflagde Commendone i begyndelsen af 1562 besøg hos den lothringske hertugfamilie og forhandlede med hertuginde Christine og hertug Karl om religionssager⁵⁴.

Efter tilbagekomsten til Rom afgav Commendone en betænkning om sin rejse til Tyskland. Deri nævnes de nordiske lande overhovedet ikke; måske har legaten betragtet sin sidste beretning fra Lübeck

som afslutning på dette kapitel. Nu foreslog han en række midler, hvormed man kunne komme katolikker i Tyskland til hjælp og konsolidere og udvide katolicismens stilling. Commendone fremhævede især jesuiternes betydning som værdifulde hjælpere, når det gjaldt at fremme religionen⁵⁵. Jesuitterne kom også til at spille en betydelig rolle. I deres arbejde for katolicismens fremgang omfattede de med en ikke ringe interesse konvertitter og konvertitemner fra de nordiske lande.

Ved omtale af forbindelser med pavestolen må man ikke glemme de folk, der havde forladt Danmark enten ved reformationen eller senere. Deres antal synes ikke at have været stort, og fra det egentlige Danmark var der ingen prominente personer iblandt, ikke en *Olav Engelbriktsson*, en *Olaus* eller en *Johannes Magnus*. En del af dem var munke, der i al stilhed forsvandt i de fremmede klostre⁵⁶. Til at vedligeholde uofficielle kontakter med det katolske Europa bidrog besøg ved de katolske universiteter, som bragte flere unge danskere til Rom. Men i overgangstiden og en generation frem var disse besøg ikke særlig hyppige. Det nærmeste katolske universitet lå i Köln. Blandt de få, der i årene efter reformationen søgte dertil, var *Hans Black* og *Frans Andersen* fra Roskilde, der blev immatrikuleret i oktober 1546, den første med magistergrad fra Wittenberg. Snart skiltes deres veje. Black drog videre til Paris og lagde der ikke skjul på sit katolske sindelag. Han genså aldrig Danmark, men døde i 1555 i Rom⁵⁷. Hans studiefælle vendte hjem, blev rektor i Roskilde og senere abbed i Ringsted⁵⁸.

Også det katolske universitet i Louvain havde et ikke ringe antal studenter fra Danmark-Norge⁵⁹. Det varede dog noget, inden den katolske kirke kunne notere en smule åbenlys fremgang herhjemme. Som de fleste andre steder var det også her jesuiterordenens for-tjeneste.

Forbindelser med Louvain

Da den pavelige udsending Commendone i maj 1561 besøgte det ultrakatoiske universitet i Louvain, opholdt der sig formodentlig her en ung norsk magister ved navn *Laurentius Nicolai Norvegus*, som han almindeligvis plejede at kalde sig – med tryk på nationalitetsbetegnelse¹, som han for det meste brugte som erstatning for slægtsnavnet. Dette navn kom til at stå i forgrunden, hver gang pavestolen overvejede og iværksatte nordiske missionsplaner i de følgende halvhundredede år.

En tid lang var det en udbredt opfattelse, at han var broder til Oslo-biskoppen *Jens Nielsson*, men skarpsindige historikere som *Henri Biaudet* og *Oluf Kolsrud* har kuldkastet denne teori². Selv fortalte han senere, at hans fader stammede fra Sverige³. Som hans fødselsår har man almindeligvis accepteret 1538 og som fødested Tønsberg. De førnævnte historikere nåede frem til denne konklusion med benyttelse af kilder, hvoraf de tidligste stammer fra 1583. Der eksisterer imidlertid en vigtig tidlig kilde, som ingen af de to har kendt, nemlig en udateret egenhændig besvarelse af en spørgeformular, overgivet til den spanske jesuit *Jeronimo Nadal*, der som ordensvisitator 1567–68 berejste den belgiske provins og besøgte Louvain to gange, først i sommeren 1567 og dernæst i begyndelsen af 1568⁴. Det er sandsynligst, at *Norvegus* har besvaret de stillede spørgsmål i forbindelse med det første besøg. Denne antagelse støttes af den oplysning i den nævnte besvarelse, at han var indtrådt i ordenen i Louvain for tre år siden, altså i den første halvdel af 1564, hvad der stemmer overens med de faktiske forhold⁵.

I dette dokument angav *Norvegus* byen Oslo som sit oprindelsessted og oplyste samtidig, at han gik i sit 27. år, altså var 26 år gammel. Denne kilde, som er 16 år ældre end de andre hidtil benyttede, synes altså at kuldkaste de gængse opfattelser på begge punkter. *Messenius'* angivelse af Tønsberg som hjemsted kan næppe være holdbar, da *Norvegus* ikke nøjedes med at angive kun Oslo, som også kunne dække bispedømmet, men udtrykkeligt skrev »(ex) civitate Asloia«.

Hvad alderen angår, må Norvegus ifølge sine egne opgivelser være født i anden halvdel af 1540 eller i begyndelsen af 1541, men under ingen omstændigheder 1538. Kolsrud har også været nødt til at presse de meget varierende aldersangivelser for at få dem til at passe med 1538. I virkeligheden er 1540 meget bedre i overensstemmelse med både Olmütz-katalogen fra begyndelsen af 1584⁸ og oplysninger fra 1606⁷, og det strider heller ikke imod tidspunktet for præstevielsen – netop i 1565 nåede Norvegus den kanoniske alder. Det harmonerer desuden udmærket med et senere udsagn af den belgiske jesuit *Jodocus Brandt*, der stod sin norske ordensfælle temmelig nær under deres fælles ophold i den østrigske ordensprovins i 1590-erne. Han refererer Norvegus' egen fortælling om sit livs mest afgørende beslutning og nævner blandt andet, at han var 17 år gammel, da han på grund af sin moders død blev kaldt hjem fra studier i Danmark. Det synes at fremgå af beretningen, at han i hvert fald ikke vendte tilbage til Danmark før sin rejse til Nederlandene⁸. Da han i 1606 nævnte, at han havde været elev i Vor Frue skole i København for 50 år siden »sub præceptore Andrea Petreio«⁹, har det været nærliggende at datere hans ophold til 1558, da *Anders Pedersen Køge* blev magister og rektor ved skolen. Hvis Norvegus' oplysning om sin alder ved hjemkaldelsen stemmer, må den have fundet sted senest 1557. De nedenfor omtalte arvestridigheder må også have krævet nogen tid. Det må snarere antages, at den unge nordmand har afbrudt sin skolegang i en lavere klasse, hvor Anders Pedersen Køge virkede før sin promotion og forfremmelse. Det lader sig nemlig konstatere, at Norvegus allerede i 1558, senest sidst på sommeren, kom til Amsterdam – »som flygtning fra sit kætterske fædreland« – som det anføres i en kort levnedbeskrivelse fra den stiftelse i Louvain, hvor han senere fik sit underhold¹⁰.

Af den nævnte examination fra 1567 fremgår tillige, at han kun havde to søstre. Den ene af dem var ifølge Brandt gift, da Norvegus forlod Norge, og har antagelig været ældre end han. Den anden nævnes ikke, og har muligvis været den yngste af de tre. Ligesom sin ældre søster er også hun blevet gift og har fået børn. I 1573 var den ene søster og hendes mand døde¹¹. Den anden søster omtales for sidste gang i 1581¹².

Jodocus Brandts beretning fortæller også om baggrunden for Norvegus' rejse. Ved hjemkomsten til Norge fandt han søsteren eller snarere svogeren i strid med faderen om arven. Det lykkedes ham ikke at

mægle. Da besluttede den unge mand at overlade sin arvepart til søsteren og svogeren, bare de ville lade faderen i fred. Den samme nat fik han en guddommelig inspiration om, hvordan man skulle befæste og styrke religionen i de nordiske lande. I forvisning om, at Gud nok skulle vise vej og midler dertil, besluttede den unge mand at vie sig helt til Guds tjeneste. Faderen misbilligede hans forehavende, men sønnen fik dog snart lov til at drage til Nederlandene og blev tillige forsynet med en sum penge¹³.

Der var livlig handelsforbindelse mellem Norge og Amsterdam, så det var en let sag for en udenlandsfarende at komme til den nederlandske havneby. Hvorfor valgte Norvegus netop vejen til Nederlandene i stedet for at drage til de lutherske lærdomssæder i Rostock og Wittenberg, som ellers var de foretrukne steder? Bekendtskaber og forbindelser har måske spillet en større rolle, end man aner. Dette må gælde navnlig for rejsens fortsættelse fra Amsterdam til Louvain.

Louvain var ikke et ukendt sted for studerende fra det danske monarki. Mange af reformationstidens personligheder har i Brabant fået indblik i humanismens lærdom. Blandt de betydeligste kan nævnes *Hans Tausen* og *Christoffer Jepsen Ravensbjerg*, rektor i Roskilde, samt *Christen Torkilsen Morsing*¹⁴. Især i tiden o. 1530 har flere nordboer besøgt dette universitet. En af dem, *Jacob Jespersen* fra Århus, indskrevet i maj 1529, slog sig endog ned i disse egne og blev en skattet lærer og poet. Han stiftede nært bekendtskab med så betydelige personligheder som Erasmus af Rotterdam og Johannes Dantiscus¹⁵. Jacob Jespersen var meget sprogkyndig, han underviste således i græsk i Louvain. I 1531 trådte han i tjeneste hos den ungarske dronning Marias sekretær Nicolas Olah. Da denne vendte tilbage til Ungarn, ledsagede Jespersen ham, men forlod dog senere tjenesten for at bosætte sig i Antwerpen¹⁶. I den følgende tid har man kendskab til ham på grund af hans virke som meget produktiv lejlighedsdigter, men efter 1549 tabes imidlertid alle spor¹⁷.

Blandt nordboer ved universitetet i Louvain kort før reformationen er især nordmændene talrigt repræsenteret. Af de mere fremtrædende personer fra Danmark og Norge bør fremhæves *Bent Arvidsen* fra Halland, der blev indskrevet i august 1528. Han blev senere leder af kapitelskolen og kannik i Lund og deltog i religionssamtalerne i København i 1544. Arvidsen blev på sin post i Lund til sin død i 1583¹⁸.

Ved protestantismens sejr i Danmark ebbede besøget fra dette rige

efterhånden ud. I maj 1536 kom den senere landsdommer i Nørrejylland *Herman Skeel*, der forinden i længere tid havde studeret i Wittenberg, men allerede i november blev han indskrevet i Marburg. Året efter immatrikuleredes den senere sognepræst ved Gråbrødre kirke i Odense *Hans Foss*¹⁹. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at nordboerne efter længere stilstand omkring 1550 atter hyppigere begynder at optræde i universitetets matrikel. I forsommeren 1550 kom *Mauritius Kempe* og i september den senere sjællandske biskop *Poul Madsen*²⁰. Tilstrømningen var især livlig i 1551–52, da der forekommer 12 danske navne blandt de immatrikulerede, derunder flere kendte. I marts 1551 kom *Frans Mogensen*, muligvis den senere læsemester i Antvorskov kloster²¹. I maj fulgte *Johannes Paulinus*, formodentlig den senere læsemester i Odense og sognepræst i Sandesrum²², og i juli den senere rigsråd *Jacob Ulfeldt* sammen med sin præceptor *Erasmus Johannis*²³.

I et brev af juni 1552 til sin moder gav Jacob Ulfeldt en kort beskrivelse af forholdene. Krigen i Tyskland havde forhindret ham i at drage videre. Der herskede dyrtid, og sønnen var glad for den dobbeltdukat, som moderen havde sendt med Christen Pedersen. Samtidig kunne han berette, at der fornylig var kommet flere danske studenter til byen, og han nævnte i denne forbindelse Stig Pors' brodersøn, der på grund af krigen havde været nødt til at forblive i Louvain. Den sidstnævnte sendte en mand fra sit følge ved navn Villads, der stammede fra Malmö, hjem efter mere »fetalje«, og Jacob Ulfeldt skyndte sig at bede om det samme²⁴.

Brevets oplysninger bekræftes af universitetsmatriklen. I 1552 indskreves først i marts *Anders Lauridsen*, sandsynligvis den senere professor i teologi ved Københavns universitet²⁵, og kort efter brevet, i juli, *Otto Pors* sammen med *Mogens Madsen*, der blev biskop i Lund, og *Vessel Pallesen*, senere kannik i samme stift²⁶. Det er også kulminationen, og i 1554–55, da forholdene blev roligere, immatrikuleredes flere af de ovennævnte i Wittenberg. I de følgende år er nordboer sjældnere gæster i Louvain. Blandt de mere navnkundige i denne periode er *Johannes Pratensis* fra Århus, indskrevet 9. maj 1565²⁷, der seks år efter blev medicinsk professor i København. Louvain har kun været en mellemstation for ham, idet han i januar 1566 immatrikuleredes i Padova²⁸.

Andre kilder fortæller om flere navnkundige danskeres rejser til og ophold i Louvain. Den senere professor i retorik ved Københavns

universitet *Hans Thomesen Guldsmed* (Aurifaber) aflagde besøg her på Christian III's bekostning²⁹. Hans kollega i matematik *Mads Hack* opholdt sig i byen omkring 1550³⁰. Om kansler *Niels Kaas* berettes det, at han gjorde et længere ophold ved universitetet i Louvain og 1557 herfra foretog en udflugt til krigsskuepladsen, hvor de franske og spanske hære stod over for hinanden³¹. Da den senere fynske biskop *Jacob Madsen Vejle* 1561 drog udenlands, især for at studere medicin, rejste han i begyndelsen til Louvain og først derefter til Paris og Wittenberg³². Også *Peder Mortensen Hegelund* (1527–84), senere borgmester i Ribe, har i sin ungdom studeret i Louvain og Paris³³. Hertil kommer en række professorer af nederlandsk byrd ved Københavns universitet, der havde fået en del af deres uddannelse i Louvain. Det gælder lægerne *Jacob Bording* og *Adrian de Jonge* samt professoren i hebraisk *Johannes Sascerides*³⁴. *Tileman van Hussen*, der en overgang beklædte stillingen som læsemester i teologi ved Københavns universitet og senere blev biskop i Slesvig, havde sin licentiatgrad fra Louvain³⁵. Også *Peter Capeteyn*, professor i medicin og livlæge for hertug Frederik (senere Frederik II), studerede i Louvain i sin ungdom og opholdt sig der atter 1550. På vejen blev han udplyndret af røvere, men slap dog med livet³⁶.

Et enkelt eksempel tjener til at understrege Louvains betydning for den danske videnskab i midten af det 16. århundrede. Af de fire magistre, som promoveredes i foråret 1554³⁷, synes i hvert fald de tre (*Paulus Matthiæ*, *Johannes Aurifaber* og *Johannes Pauli*) at have besøgt Louvain. Men det er samtidig bemærkelsesværdigt, hvor lidt man i samtiden hører om disse besøg, mens studeringer i Frankrig og Italien erindres og berømmes vidtløftigt i ærevers og ligtaler.

Dette persongalleri lader formode, at universitetet i Louvain har haft sine fortalere herhjemme. Da den skånske biskop *Mogens Madsen* 50 år senere var nødt til at give en forklaring på sin ungdoms studeringer ved katolske læreanstalter, begrundede også han det med urolige forhold og krigeriske forviklinger i Tyskland³⁸. Det kan dog ikke have været hele sandheden, da flere af de nævnte personer har besøgt både Louvain og Wittenberg. Sandsynligvis har humanismens bånd knyttet de to universiteter sammen. Men selv om de humanistiske videnskaber indtog en fremtrædende plads i Louvain i det 16. århundrede, omfattedes i denne epoke dog teologien med særlig glans. I 1551 sendte universitetet sine repræsentanter til konciliet, og elleve år senere drog tre fremtrædende teologiske professorer på Filip II's

anmodning til Trient³⁹. Det var klart, at man med styrke hævdede katolske trossætninger ved universitetet. I 1545 fik den ed, som forlangtes ved immatrikulationen, en tilføjelse, der gik ud på, at man af hele sit hjerte på den ene side skulle afsky Luthers og andre kætters dogmer og på den anden side tilsige troskab over for den gamle tro og lydighed mod dens øverste hyrde – paven⁴⁰. Har virkelig de senere danske biskoper i deres ungdom været så konformistiske, at de har aflagt et sådant løfte? Der findes eksempler på, at danske i udlandet ikke tog det så nøje med religionsforskrifter. Det berettes om *Christian Mortensen Morsing*, hovmester for Claus Billes sønner, at han under et ophold i Antwerpen omkring 1550 gjorde sig bemærket ved i modsætning til mange derværende danske bestemt at vægre sig ved i påsketiden at nyde nadveren i en katolsk kirke, idet han hellere ville afholde sig fra sakramentet end at nyde det efter katolsk ritus⁴¹. Den nævnte ed krævede så klar en stillingtagen, at den holdt mange tyske studenter borte⁴². Nogle nordiske studenter har måske aflagt eden på skrømt, mens andre sikkert var villige til at bifalde dens indhold. Allerede Peder Palladius havde henvist til faren fra Nederlandene⁴³.

Da den unge Norvegus traf sit livs store beslutning, tænkte han på den lutherske religion, som han var født og opvokset i. Han har næppe konverteret før afrejsen fra Norge. Af Brandts beretning kan man få det indtryk, at der er gået nogen tid mellem den omtalte beslutning og Norvegus' overgang til katolicismen⁴⁴. Imidlertid kom han på et eller andet tidspunkt i forbindelse med katolikker, der gerne ville støtte hans forehavende. Det kan være sket allerede i Norge, og det ville også give en plausibel forklaring på, hvorfor han for at fuldføre sit forsæt netop drog til Nederlandene. Fra Amsterdam kom han den 10. september 1558 til Standoncks stiftelse for fattige studenter i Louvain; men alle fripladser var optaget, så han var nødt til at vente, til der i maj 1559 blev et stipendium ledigt. Betalingen for den mellemliggende tid blev muligvis ordnet af hans venner, da han selv næppe har haft store pengemidler til sin rådighed⁴⁵. I august samme år optoges han blandt studenterne⁴⁶.

Der var to andre nordmænd, hvis karriere frembyder lighedspunkter med hans. Alle tre boede i Standoncks stiftelse, hørte under pædagogiet *Porcus* og opnåede den filosofiske magistergrad. Der var imidlertid flere år imellem dem.

Den første, *Johannes Tostanus*, immatrikuleredes i august 1553 og promoveredes i marts 1556. Han blev opført som nr. 84 blandt 180

kandidater⁴⁷. I regnskaberne fra det hus, hvor han havde sit daglige ophold, kan man i korte glimt følge hans levnedsløb. I oktober 1555 opførtes han som metafysikstuderende. Efter promotionen flyttedes han i begyndelsen af juni 1556 over til magistrernes konvikt. Derved mistede han den ordinære understøttelse, men han havde indflydelsesrige velyndere, der betalte for ham, nemlig *Florentius*, præst i Amsterdam, og dennes kollega i Wormer, *Martin Duncanus*. De var begge ivrige bekæmpere af kætteriet og virkede som kættermestre i Amsterdam. Måske har den unge nordmand også været blandt de kættere, som blev afsløret af dem, men hans ungdom og begavelse har i så fald reddet ham fra værre skæbne. Duncanus var selv forhenværende standonckianer og havde en tid lang været forstander for stiftelsen. Han sendte i øvrigt flere unge mænd til sin gamle stiftelse i Louvain⁴⁸. Dog var der ikke forundt Tostanus en lang livsbane; allerede i begyndelsen af 1557 afgik han ved døden. Hans gældsrestancer dækkedes delvis ved salg af efterladte bøger, og resten betaltes af præsten Florentius i Amsterdam⁴⁹. Da også Norvegus' vej gik over Amsterdam, er det ikke udelukket, at han har fået støtte fra samme side. Det gælder muligvis også den tredje nordmand, *Vasterus Vasteri* fra Trondheim, der indskrives blandt de studerende 23. februar 1563 og fik sin grad i februar 1566, med en fin placering, idet han kom ind mellem de 12 bedste som nr. 8⁵⁰.

Desværre er oplysninger om de nederlandske forbindelser alt for sparsomme. De personer, hvis navne nævnes i forbindelse med Tostanus, kan have været mellemmænd. Man kan heller ikke se bort fra den mulighed, at Norvegus' og hans landsmænds vej til Brabant kan have forbindelse med kong Christian II's og ærkebiskop Olav Engelbriktssoens ophold i samme egne. Nok var der gået tredive år siden, men mon ikke der endnu fandtes nogle landflygtige landsmænd dernede, der holdt fast ved deres gamle tro?

Der haves oplysninger om et par landflygtige franciskanermunke. I Gorkum opholdt sig 1572 en 90-årig dansk gråbroder ved navn *Vilhad*, der efter fordrivelsen fra Holsten via klostre i England og Skotland var kommet til Nederlandene. Han blev samme år fanget af calvinister, ført til Brielle og henrettet sammen med 18 andre. I 1867 blev Vilhad indskrevet i kirkens helgenfortegnelse⁵¹. I 1578 døde i Louvain en anden dansk franciskanerbroder, der hed *Erasmus* og var 78 år gammel. Hans vej var først gået til Skotland, efter 18 års forløb til Nederlandene, sidst til klostret i Louvain⁵².

Norvegus havde måttet afbryde sin skolegang i København, og det er ikke sikkert, om han havde tilstrækkeligt grundlag for et filosofi-studium. Senere oplyste han om sine hjemlige studier, at han havde lært latin både i Norge og Danmark⁵³. Måske har han fået nogen gymnasiundervisning i Louvain i løbet af det år, han tilbragte i byen før immatrikulationen.

Huset Standonck var et *domus pauperum*, en stiftelse for fattige og begavede studenter, som underholdt omkring en snes unge mænd. Den var opkaldt efter *Johannes Standonck*, teologiprofessor i Paris, der oprettede en række lignende stiftelser omkring 1500. Optagelsen skete ved en slags examen, hvor man lagde stor vægt på beskedenhed, retskaffenhed, begavelse og kundskaber; derefter gennemgik alumnene en prøvetid på tre måneder. De fik som beklædning en grå kappe og skulle aflægge ed på at ville rette sig i et og alt efter stiftelsens love og disciplin.

Ved Tostanus' optagelse stod *Rutgers Prysers* for huset. Han blev i slutningen af 1555 afløst af *Vincentius Sulrenus*, der også styrede huset ved Norvegus' ankomst. I 1559 kom der imidlertid en ny pater, nemlig *Matthæus Boden* fra Ruckelingen, der blev på denne post til 1562, da han overlod hvervet til *Arnoldus Dryvers* (*Drywaerts*), der virkede til 1564⁵⁴, således at Vasterus Vasteris optagelse falder inden for hans periode.

Stiftelsens alumner måtte føre et strengt asketisk liv. Dagen begyndte allerede klokken 4 med morgenbøn, og alle måtte være i seng klokken 9 om aftenen. Udgangstilladelse blev kun givet i tvungende nødstilfælde eller med fromme formål for øje, og hver gang udpegede lederen en ledsager. Der var bestemte regler for alting, regler, der ikke gav plads for munterhed og leg, men var holdt gråt i gråt som alumnernes klædning: om hyppige gudstjenester, om beskedne måltider uden kød, om faste, skriftemål, kommunion og meget mere⁵⁵.

I husets regnskaber dukker gang på gang navnet *Laurentius Norvegus* op. Der blev købt bøger til ham, og han blev forsynet med beklædningsgenstande. Der var også en del omkostninger ved hans promotion. Efter at have taget magistergraden fik han nogle bøger, først og fremmest det nye testamente og et breviar. Senere blev der købt ham en bibel og et par teologiske værker, hvilket tyder på, at han nu agtede at fordybe sig i dette fag. Udgifterne hertil blev betegnet som ekstraordinære og afholdtes af almisser⁵⁶.

De tre nordmænd er i øvrigt ikke de eneste repræsentanter for Danmark-Norge i stiftelsens regnskaber. I Arnoldus Dryvers' tid (1562–64) blev der optaget en fynbo ved navn *Erasmus*. Man forlangte ikke engang pengestærke kautionister af ham, men nogen fortalere har han sikkert haft. Imidlertid rejste han fra Louvain, uden at gælden til stiftelsen var betalt, og døde nogen tid efter i Köln. Endnu flere år senere figurerede hans gæld blandt de uinddrivelige restancer⁵⁷.

Som begge de andre nordmænd før og efter ham fulgte også Norvegus undervisningen i pædagogiet *Porcus*, der var pædagogiet for huset Standonck. Det var et af de ældste og fornemste pædagogier ved universitetet, grundlagt allerede omkring 1430. I begyndelsen lå det over for et værtshus, som førte vildsvin (*porcus silvestris*) som mærke, deraf navnet. Senere fik det til huse ved Place de l'Université lige over for Hadrian VI's kollegium⁵⁸.

Efter optagelsen blev de unge studenter normalt ikklædt den forsikrede studenterdragt: en lang klædning af klerikalt tilsnit, som gik helt ned til hælene. Norvegus' dragt var nok Standoncks lange grå kappe. I Louvain kendte man ikke de rå deponeringsscener, som var skik og brug i Tyskland, så disse forulempelser har han undgået.

Undervisningen i pædagogiet begyndte kl. 6. Morgentimerne fandt sted mellem kl. 6–7 og 10–11.30, og om eftermiddagen undervistes der fra kl. 13.30–14.30 og 16–17.30. Fra midten af december afholdtes der *disputationes quodlibet*. En af magistrene opkastede et frit valgt spørgsmål (*quodlibet*), og en anden professor diskuterede og forklarede det i studenternes nærværelse. For at sikre disputationerne tilslutning var det tilladt at komme med visse humoristiske islæt i alvoren; det måtte dog ikke udarte til grove løjer⁵⁹.

Pædagogiet styredes af en regens. Denne post beklædtes i Porcus 1555–59 af *Rutger Prysers* og 1559–62 af *Henricus Verepæus* (Verrept). De var begge teologer, den sidste var en broder til humanisten Simon Verepæus. Henricus Verepæus betegnes som en klog leder og en dygtig lingvist⁶⁰. Før han blev regens, havde han virket som professor i filosofi ved samme pædagogium. Af andre professorer kan nævnes den senere universitetskansler i Douai *Johannes Rubus* (du Buisson), der docerede filosofi 1548–63 og desuden var viceregens fra 1559⁶¹.

Foruden Porcus fandtes der tre andre ærværdige pædagogier med lignende ejendommelige navne: *Castrum*, *Lilia* og *Falco*. Det filo-

sofiske kursus plejede at vare to år. Til logik anvendte man 9, til fysik 8 og til metafysik 4 måneder, resten af tiden var beregnet til repetition⁶². Ved afslutningen af det filosofiske studium organiseredes en almindelig kappestrid mellem de studenter, der i begyndelsen af det andet studieår havde erhvervet baccalaureusgraden. Først var der en eliminationsprøve; studenterne i hvert pædagogium konkurrerede indbyrdes, og de otte første blev betragtet som værende i rang (*calamus*), de tre første udgjorde den første rangklasse. På dagen for den endelige examen underkastedes konkurrenterne i den første rangklasse fra hvert pædagogium en fem timer lang examination over de vanskeligste spørgsmål i filosofi. Den, der gik af med sejren, blev erklæret for *primus*, hvorefter man festede flere dage⁶³.

Ved examen i foråret 1561 blev Norvegus nr. 16 blandt 153 kandidater, hvorved han kom i anden rangklasse, en absolut hæderlig placering. Han har haft al grund til med tilfredshed at istemme sejrsråbet, som dette år var Porcus' devise: *Porcus alit doctos!* Primus i dette år var nemlig hans pædagogiekammerat⁶⁴.

Efter afslutning af filosofistudiet aflagde Norvegus besøg hjemme i Norge. Selv om han på dette tidspunkt utvivlsomt havde konverteret, lader det dog til, at han har hemmeligholdt det for faderen⁶⁵. Han var fast besluttet på at følge den vej, som han havde valgt, og vendte snart tilbage til Louvain for at fortsætte med teologistudiet. Men inden længe fandt han vej til jesuitterne.

En Louvain-borger ved navn *Frans Knobbaert* (Franciscus Knobbardus) fik afgørende indflydelse på Norvegus' skæbne. Desværre ved vi ikke ret meget om ham, der bragte den unge nordmand til jesuitterne, så han kunne blive undervist af dem⁶⁶. I 1549 havde han stillet et hus til rådighed for jesuitterne⁶⁷, så han må have været temmelig velhavende. Han har rimeligvis hjulpet den unge nordmand med råd og dåd. Der er et betydeligt skridt fra konvertit til aktivt medlem af jesuiterordenen, men Norvegus havde imidlertid de fornødne kvalifikationer, navnlig en god begavelse parret med trosiver, således at det for ham har været en naturlig beslutning. På denne måde kunne han gøre en indsats for at rive sine landsmænd, ja sine medmennesker i det hele taget, ud af kætteriets vildfarelse og bringe dem frelse.

Jesuitterne og Laurentius Norvegus (-1572)

Det var naturligt, at den katolske kirke på en eller anden måde måtte råde bod på de tilbageslag, den havde været ude for. Det var ikke nok, at en af datidens stærkeste magter, Spanien, stadig stod på dens side; en indre reformation var ligeså tiltrængt. Våbenmagt alene kunne ikke udføre alt, idet missionsvirksomhed kunne være mindst ligeså effektiv og et mange gange klogere middel. Her fik romerkirken hjælp af *Ignatius Loyola*. Skønt han først var under mistanke for sværmeriske tilbøjeligheder, lykkedes det ham i 1540 at få pavelig godkendelse af sin orden *Societas Jesu*. Undervisning og sjælesorg var de to vigtigste punkter på dens program. Jesuitternes undervisning var præget af nye metoder. De var tillige i besiddelse af en videre almenpædagogisk synskreds end protestanterne. Således viste de rigtig forståelse for ferier som nødvendige afbrydelser af studierne. De var blandt de første, der indførte konkurrencer, uddeling af belønninger, karakterer o. l. som midler til at vække de unges kappelyst. Undervisningens kvalitet sikrede dem tit børn af indflydelsesrige forældre. Gennem børnene kunne forældrene vindes, rent bortset fra, at børnene, selv om de ikke altid konverterede, dog måske ville komme til at se med en vis sympati på den katolske kirke, noget, som kunne komme til at præge dem som voksne¹.

Langsomt og støt udviklede jesuitterne deres virksomhed nord for Alperne, og før eller senere måtte de nordiske lande blive berørt af deres fremgang. Den første jesuiterresidens i Tyskland oprettedes 1544 i Köln². Samme år, som den ophøjedes til kollegium (1556), blev den nordtyske ordensprovins selvstændig. Den omfattede foruden Köln kollegierne i Tournai og Louvain. 1564 blev denne provins delt således, at Köln og de i mellemtiden oprettede kollegier i Trier (1560) og Mainz (1561) m. fl. dannede en rhinsk provins³, resten blev efterhånden benævnt den belgiske provins. Fra Tyskland og Belgien vendte jesuitterne blikket mod de omliggende lande, som ikke helt var vundet for katolicismens sag. Allerede 1552 var der i Rom oprettet *Collegium Germanicum* til uddannelse af katolske

gejstlige for det tyske område, men det optog også elever fra Norden, og Danmark var udtrykkelig nævnt i kollegiets statutter. I en rundskrivelse af 2. januar 1554 til ledere af kollegier og ordenshuse i den tyske ordensprovins pålagde ordensstifteren dem at gøre sig anstrengelser for at sende unge til Rom, især fra Sydtyskland, men også fra England, Danmark og Sverige, hvis de var særlig begavede⁴. I 1559 anbefalede den berømte jesuit *Petrus Canisius* over for ordensledelsen, at man i Rom åbnede et kollegium for studerende fra Böhmen, Polen, Danmark, England m. fl., for at disse kunne få indblik i lærdom og fromhed. Så kunne de senere hjemme virke til gavn for pavestolen og var heller ikke så ukyndige i fremmede skikke, når de blev sendt til udlandet for at repræsentere deres land⁵. Denne tanke blev også til dels virkeliggjort i årenes løb i form af andre læreanstalter for fremmede i Rom, men de nordiske emner var stadigvæk henvist til *Collegium Germanicum*.

Kort efter fik jesuitterne fodfæste ved Østersøen. Her lå en katolsk enklave, bispedømmet Ermland. Klemmt inde af det protestantiske Preussen var det i fare for langsomt at overgå til lutherdommen. Den betydeligste by, hansestaden Braunsberg, midtvejs mellem Danzig og Königsberg, var meget udsat, selv om frafald siden 1526 betød landsforvisning. Den bekymrede biskop Stanislaus Hosius henvendte sig allerede tidligt til jesuitterne med anmodning om assistance. Efter ti års venten blev hans ønske opfyldt, og 1565 oprettedes der et kollegium i Braunsberg. Indtil 1574 hørte det ind under den østrigske ordensprovins, derefter lagdes det til den nyoprettede polske provins⁶. Navnet »Braunsberg« skulle senere give de danske protestantiske teologer en del hovedpine, men i første omgang havde man nok at gøre med at befæste stillingen i det omliggende land, da det var det første jesuiterkollegium på den polske krones område. Det er altså næppe derfra, de første katolske følere til Norden er blevet udsendt. De kom snarere fra Rhinegnene, hvor jesuitterne allerede havde befæstet deres position i Köln og andre byer, men centrum for det hele synes at have været jesuiterkollegiet i Brabants betydeligste by – Louvain.

Officiel tilladelse til at virke i Nederlandene fik jesuitterne i 1556. Frem til 1560 var deres residens i Louvain så at sige et venteværelse for aspiranter til ordenen. Man lod dem gøre en del af ordensstifterens exercitier, og hvis de derefter besluttede at indtræde i ordenen, kom nogle til at bo hos jesuitter som i en slags familie-

pensionat, mens andre forblev i deres pædagogier. Alle fortsatte deres studier ved universitetet, indtil de blev dirigeret til Köln eller Rom for at indtræde i noviciatet⁷. De unge ordenskandidater, novicerne, skulle gennemgå en vis prøvetid. I forberedelsestiden gjorde de bl. a. exercitier, og deres egnethed blev i noviciatet prøvet på forskellige måder, derunder udførelse af lægbrødrenes pligter. Først derefter kunne de få adgang til at aflægge de simple løfter og blive skolastikere, der underviste, mens de fortsatte deres uddannelse. På dette tidspunkt var reglerne for novicerne endnu ikke ensartede, og for det meste boede de sammen med ordensbrødre. Først den anden generalkongregation i 1565 bestemte, at der skulle oprettes særlige prøvehuse for novicer i alle provinser, og fastsatte noviciatstiden til to år⁸.

I 1557 var jesuitterne flyttet ind i et stort hus med omfattende have i Rue Backelijne (senere Rue des Orphelins)⁹. Der optog man også konviktorer, d. v. s. studenter, der betalte for deres underhold, men som ikke havde forpligtet sig til at indtræde i jesuiterordenen¹⁰. De blev anbragt i kollegiet som pensionærer og fulgte pædagogiernes kurser. I begyndelsen var de på grund af trange lokaleforhold blandet med skolastikere, men 1562 skilte man dem ad af hensyn til den religiøse disciplin¹¹. Samme år i juni besøgte kollegiet af ordensgeneral *Diego Lainez*, der var på vej fra Frankrig til konciliet i Trient. Kort efter fik kollegiet en ny rektor, *Jacob Schipman*, der også havde lægeuddannelse. Han blev sendt til Louvain fra Italien. Generalen havde under sit besøg konstateret tilstedeværelsen af et stort antal teologiske studenter, 400–500, hvad der gav ham anledning til at håbe, at en dygtig fisker ville gøre god fangst¹².

Under den nye rektor kom der også tilgang fra Danmark-Norge. I september 1563 indberettede rektor Schipman til generalen i Rom, at en dansker havde gjort exercitier og en anden var i færd med dem. Begge var født af kætterske forældre. Efter at have afsvoret kætteriet og aflagt generalskriftemål skriftede den første hver uge. Rektoren bemærkede med glæde, at denne med hensyn til fromhed gik i spidsen for andre kristne. Den anden, der også havde konverteret, beklagede i høje toner sine landsmænds blindhed, og rektoren mente, at Gud snarere ville skænke sin nåde til disse kætterbørn end til de utaknemmelige, uforstandige og vidtløftige personer, som havde den fordel, at de var født i den rette tro¹³. Begge danskere nævntes også i provinsialens kvartalsberetning¹⁴.

I marts 1564 omtalte rektoren i sin indberetning to nordmænd. Den første, der var født mod nord, havde fuldført sine exercitier. For tre år siden var han begyndt at læse teologi, efter at han helt havde afsluttet filosofien. Nu befandt han sig hos jesuitterne og var broder (*fratello nostro*). Den anden ventede man på; han var belæst og en udmærket prædikant, desuden øvet i at læse katekismen, og hans højeste ønske var at indtræde i ordenen. Han var sendt afsted for at ordne sine sager i Norge, hvorefter han omgående ville vende tilbage. Rektoren troede, at denne nordmand ville være til stor nytte, idet han var meget afholdt og således kunne tiltrække mange gode folk¹⁵.

Der kunne måske være tvivl om, hvem af de to der var Laurentius Norvegus. Beskrivelsen af den sidste kunne udmærket passe på ham, men det er nok mest nærliggende at identificere ham med den første. Senere kilder beretter nemlig, at Norvegus indtrådte i jesuiterordenen 2. februar 1564¹⁶, altså kort før rektoren skrev sin indberetning. Angivelserne stemmer også med hans studier – han havde jo netop for tre år siden afsluttet det filosofiske kursus.

Allerede tre måneder efter sin indtræden – den 3. maj 1564 – fik Norvegus adgang til at aflægge de første løfter¹⁷. Denne begivenhed blev også registreret i rektors næste indberetning. Nu blev han endelig nævnt ved navn og fik tillige megen rosende omtale. Rektoren fortalte, at han hver dag havde utrolig mange besøgende, som næsten alle ville gøre åndelige exercitier. Deres ildhu for sagen var tiltagende, og det var endog blevet nødvendigt at indrette flere værelser. Samtidig udtrykte rektoren håb om, at den norske jesuit engang sammen med sine konverterede landsmænd kunne vende tilbage for at grundlægge et kollegium i deres hjemland¹⁸.

Der kan næppe være tvivl om, at der i rektors indberetninger hele tiden har været tale om de samme to ordensemner; at de i begyndelsen kaldes danskere, er kun tegn på en vis geografisk usikkerhed, som man møder gang på gang, når der er tale om Norden. På det nuværende kildegrundlag er det ikke muligt at identificere den anden nordmand, der rimeligvis har haft nær tilknytning til Norvegus. Der er grund til at antage, at de førnævnte Johannes Tostanus og Vasterus Vasteri, der i lighed med Norvegus var ubemidlede studenter, også hørte til konvertitterne, og der har muligvis været flere af dem i Louvain. Man kan se, at der var tiltænkt dem en opgave hjemme, og man aner visse forbindelser, som lettede de unge nordmænds studeringer. Norvegus selv gjorde sin indsats – kollegiets

historie indeholder vidnesbyrd om, at han har ført to landsmænd tilbage til moderkirkens skød¹⁹. Norvegus' virke inden for ordenen får man en smule indblik i gennem hans kortfattede svar på det førnævnte spørgeskema af 1567²⁰. Under sit noviciat var den norske jesuit hovedsagelig beskæftiget med at repetere filosofi med konviktorer og med at undervise i retorik. Hans egne studier blev heller ikke forsømt. I forvejen havde han læst teologi i tre år, og efter sin indtræden i ordenen fik han lejlighed til at fortsætte dette studium, og han blev præsteviet 1565. Desuden havde han haft en del huslige hverv og efter rektors skøn hørt skriftemål både ude og hjemme. Samtidig med teologi havde han studeret matematik (aritmetik og geometri), og i det indeværende år underviste han netop i dette fag. En væsentlig del af hans arbejde bestod i ledelsen af exercitier, og han havde et enkelt år været spiritualpræfekt hos konviktorer. Ifølge ordensreglerne havde han halvårligt gennemgået den sædvanlige examination, aflagt generalskriftemål og fornyet sine løfter²¹. Af Nadals visitatsbemærkninger fremgår det, at Norvegus har været brugt til at forfærdige rosenkranse. Visitatoren mente dog, at den norske jesuit så vidt gørligt ikke måtte beskæftiges med håndværkerarbejde, heller ikke til at undervise i matematik, men skulle hellige sig teologien. Han burde først og fremmest anvendes til at øve åndelig påvirkning, give exercitier og fremme ungdommens fromhed²².

Visitatoren havde opregnet Norvegus' stærke sider. I 1566 havde provinsialen foreslået ham sammen med tre andre promoveret til baccalaureus i teologi ved universitetet. Blandt de andre bemærker man *Johannes Harlemius*, senere rektor i Louvain, der var blevet optaget samme år som den begavede nordmand. På grund af forskellige principielle betænkeligheder blev det ved tanken. Et nyt forslag om promovering af Norvegus, fremsat 3½ år efter, førte heller ikke til noget resultat²³.

Norvegus selv oplyste efter ti års arbejde inden for ordenen, at han næsten uafbrudt havde givet exercitier, hørt studerendes skriftemål og hyppigt virket som sjælesørger²⁴. Særlig dygtighed opnåede han som exercitiemester. På dette område gjaldt han for expert. Hans metode og indstilling over for ordensstifterens åndelige øvelser fremgår af et lille skrift *Brevis responsio R:di P. Laurentii Norvegi Presbyteri Societatis Jesu ad interrogationes quasdam de ratione tradendi exercitia spiritualia*, som synes at være blevet til under hans

ophold i den østrigske provins i 1580-erne²⁵. Heri besvarer Norvegus en række detailspørgsmål. Han forklarer, hvilken tid af dagen der er bedst egnet for exercitier, hvordan fordelingen på de enkelte uger burde være, hvordan man skulle forholde sig over for folk, der havde forskellige hensigter med exercitier og forskellig baggrund, hvilke bøger der burde gives deltagerne og på hvilket tidspunkt, på hvilken tid af dagen man måtte besøge dem og meget mere. Det er tydeligt, at Norvegus havde meget stor smidighed, evne og vilje til at gribe hver enkelt øvelse individuelt an, eftersom han skønnede det passede bedst. Han synes at have haft et sikkert psykologisk greb. Det er i øvrigt indlysende, at der let opstår et nært forhold mellem en exercitiemester og hans elever. Eleverne bindes meget stærkt til deres leder, som næsten uundgåeligt kommer til at præge dem gennem sin personlighed. Norvegus må ved sin ildhu have virket meget inspirerende på sine unge elever, og han kunne også opvise fine resultater.

I kollegiets historie opregnes en del af hans fortjenester, og det understreges, at han har spillet en ikke ringe rolle som arbejder i Guds vingård. Især berømmes hans virke som sjælesørger og hans iver for at bringe mennesker til Gud, så han blandt folk gik under betegnelsen »sjælefisker« (*piscator animarum*). Det fremhæves, at han havde fået flere udmærkede folk til at indtræde i jesuiterordenen. Blandt dem nævnes hans mednovice *Johannes Harlemius* og den senere så berømte teolog *Leonard Lessius*²⁶.

Der er grund til at dvæle ved den sidste og ved den rolle, den norske jesuit har spillet i hans liv. Ved at formå Lessius til at vie sine kræfter til ordenens tjeneste, fik Norvegus sit navn forevigt i den flandro-belgiske ordensprovins' annaler, og ingen af Lessius' biografer har kunnet komme uden om ham. Det var en begavelse, en teologisk hjerne af højeste rang, Norvegus herved sikrede sin orden.

Den unge Lessius fra Brecht kom til Louvain 1567 for at studere. Han besøgte det samme pædagogium, hvor den norske jesuit i sin tid havde haft sin gang som filosofistuderende. Efter 1561 havde jesuitterne vundet indpas i Porcus og underviste der i religion. Pater Norvegus talte flittigt med studenterne og prøvede på at vække dem til Gud. Han lagde mærke til den unge students tænksomme indstilling, erkendte hans høje begavelse og ville gerne i kontakt med ham. Derfor henvendte han sig til nogle af Lessius' venner og bad dem om at tage deres kammerat med til ham. En dag fik vennerne overtalt Lessius til at følge med til jesuiterkollegiet i Rue de Backelijnne, idet

de foregav at have en meddelelse til den norske pater. Lessius fortrød ikke bekendtskabet med den fremmede jesuit, som var godt inde i missionsberetningerne fra Indien og kunne fortælle fængslende om sit fjerne nordiske fædreland. Uden mistro og ivrig efter at udvide sin horisont lod den unge student sig ubekymret fange i den uskyldige snare. Snart begav han sig selv til kollegiets port og forlangte at komme til at tale med den norske pater, men nu var det ikke så meget nyhederne fra Indien eller fra Norge som det religiøse, som var det væsentligste. Han aflagde generalskriftemål og gav sig under Norvegus' åndelige ledelse²⁷.

Det varede dog noget, inden Lessius tog sit livs afgørende beslutning. Først satte han punktum for sine filosofistudier ved at blive *primus*. I februar 1572 hed sejrsrådet atter: *Porcus alit doctos*. Dernæst blev han immatrikuleret ved det teologiske fakultet, men endnu i juni samme år tog han det afgørende skridt og sluttede sig til jesuitterne. Hans stuefælle under studietiden, *Petrus Clutius* fra Luxemburg, fulgte ham kort efter. Også han har været under Norvegus' indflydelse²⁸.

Lessius levede kun godt et halvt år længere end Norvegus. Da budskabet om den norske paters død nåede Louvain, hvor man var i færd med at afslutte et menologium over fortjente jesuitter, kunne Lessius give forfatteren en del førstehåndsoplysninger om Norvegus, deriblandt en række navne på ordensmedlemmer, der var at betragte som Norvegus' »fangst«²⁹. En del af dem vil blive omtalt i et senere kapitel om hans nederlandske elever, her nævnes kun tre, nemlig *Albert Erenburg* (også kaldt Arenburg) fra Haarlem, *Gilles de Bavière* (Ægidius Bavarius) fra Lille og *Étienne* (Stephanus) *Fouquier* fra Arras. De var alle jævnaldrende, født o. 1550. Om den første haves kun sparsomme oplysninger. I 1577–78 var han teologistuderende i Louvain, men fik ikke lang leve- og virketid; allerede 31. oktober 1581 døde han i Maastricht³⁰. Den anden, der indtrådte 1570, blev til sidst rektor i Gent, hvor han lukkede sine øjne efter tretten års ledelse af kollegiet 26. marts 1627³¹. Fouquier indtrådte så sent som 1574. Efter næsten 40 års virke i ordenens tjeneste døde han 21. januar 1614 i Lille³².

En endnu mere berømt katolik og jesuit var Norvegus' husfælle fra 1569, nemlig *Robert Bellarmín*, den senere kardinal, en af sin tids førende teologer. Allerede det følgende år overtog han skolastikundervisningen i kollegiet. Han holdt for det meste forelæsninger

over Thomas Aquinas og kirkefædrenes lære³³. Bellarmins virke i Louvain må ses på baggrund af en bitter strid om prædestinationen, hvor *Michael Baius*, professor i teologi ved universitetet, der hævdede menneskets ufrihed, spillede hovedrollen. Hans talrige teser og afhandlinger var for en stor del blevet fordømt ved en pavebulle i 1567, og den italienske jesuit bekæmpede i sine forelæsninger hans synspunkter³⁴. Den ihærdige nordmand har sikkert været at finde blandt Bellarmins tilhørere; hans gode kundskaber på de nævnte områder, som kommer til udtryk i hans senere forfatterskab, bestyrker antagelsen.

I Louvain mødtes Norvegus også med den engelske jesuit *William Good*, der i 1570 vendte tilbage fra en farefuld mission i Irland. Han blev fire år efter sendt til Rom og senere til Sverige, hvor deres veje atter mødtes³⁵.

Blandt de studenter, der stod Norvegus temmelig nær, var *Georges Duras* fra Liège, der også indtrådte i jesuiterordenen og blev generalens assistent for Nordeuropa (*Germania*) i en periode, som var meget betydningsfuld for den norske jesuit³⁶.

Senere skal Norvegus have berettet, at han også havde studeret i Douai og Köln³⁷, men under visitatorens examination i 1567 nævnte han imidlertid intet derom³⁸. Opholdet i Douai må formodentlig dateres til senere end 1568, i hvilket år jesuitterne oprettede et collegium i denne by. Han kan også have været der i forbindelse med flugten fra Louvain i 1572³⁹. Det er betydeligt vanskeligere at tidsbestemme et eventuelt ophold i Köln. Det kan ikke have været langvarigt og kan udmærket gå tilbage til hans studietid. Måske har han ikke anset det for betydningsfuldt nok til at anføre over for visitatoren, mens han senere behøvede det til at underbygge sin autoritet⁴⁰.

Ovenfor er der bragt flere eksempler på, at Norvegus ikke var den eneste nordbo i Louvain. Der kom stadig enkelte studenter fra de nordiske lande til byen. Et enkelt besøg af holstenere bør også nævnes i denne forbindelse. Det vides, at *Frans Rantzau*, en søn af Henrik Rantzau til Breitenburg, opholdt sig i Louvain omkring 1566–67. Han var på det tidspunkt kun 11–12 år gammel. I Frans Rantzaus ligprædiken bemærkes, at i Louvain var den fornemste skole, man da vidste at søge. Under sit ophold studerede han flittigt og var også hos Vilhelm af Oranien, indtil han blev fanget af hertugen af Alba. Denne gav ham dog omsider fri igen på anmodning af faderen Henrik Rantzau⁴¹. Ved hjælp af universitetsmatriklen er det muligt at

tidsfæste opholdet. I februar 1567 blev der indskrevet syv holstenske adelsmænd, deriblandt *Nicolaus* og *Benedikt von Ahlefeldt* samt *Breide* og *Sivert Rantzau*⁴². Selv om man savner Frans Rantzau blandt de immatrikulerede, har han sikkert været med i selskabet. Fra hans ophold i Brabant kan man muligvis trække en linie til en dedikation næsten 40 år efter. Et eksemplar af den latinske udgave af Norvegus' bog *Confessio Christiana* bærer nemlig forfatterens egenhændige dedikation til en Frans Rantzau⁴³. Det er rimeligt at antage, at Norvegus har sendt bogen til lensmanden på Silkeborg, som han huskede som ung student fra det brabantiske lærdomscentrum.

I det foregående har der allerede været vidnesbyrd om landsmænd af Norvegus, der har haft forbindelse med jesuitter. I juni 1570 meddelte den belgiske provinsial *François Coster* til ordensgeneralen, at der for fire år siden var blevet optaget en ung nordmand ved navn *Richardus Petri* som novice. Senere var han blevet sendt hjem til Norge for at hente sin broder, men på tilbagevejen var han blevet revet bort af pesten. Nu ønskede provinsialen, at den unge nordmand måtte blive mindet i ordenens forbønner, og dette ønske blev også efterkommet⁴⁴. Hvis Costers angivelser stemmer, må denne Richardus Petri være blevet optaget omkring 1566, altså 2–3 år efter de første sikre tegn på nordboer i kollegiets indberetninger. Desværre får man ikke at vide, om det lykkedes ham at få broderen til Louvain, men intet i de foreliggende kilder tyder imidlertid herpå.

Oluf Kolsruds hypotese, at Richardus Petri var en slægtning af Laurentius Norvegus⁴⁵, svækkes gennem fremdragelsen af et brev fra den sidste til ordensgeneralen, skrevet fra Louvain i december 1573⁴⁶. I dette brev kommer han ind på sine personlige forhold. Det samme gør han i et brev fra Sverige fire og et halvt år senere⁴⁷. Ét fremgår med sikkerhed af begge: at den norske jesuit har haft besøg af sin far i tiden før den urolige periode i 1572. I Louvain er hans far gået over til den katolske tro. Denne oplysning finder sin bekræftelse ad anden vej. I slutningen af august 1568 indberettede pater Coster til jesuitergeneralen, at en vis nordmand, hvis søn var jesuiterpræst i Louvain, var kommet dertil for at besøge sønnen. Da denne nordmand imidlertid erfarede, at hans søn var blevet katolsk præst og jesuit, blev han bedrøvet til tårer, fordi han selv var besmittet med det lutherske kætteri. Men efter at hans søn havde belært ham, vendte han efter få dages forløb tilbage til den katolske tro og aflagde generalskriftemål for hele sit liv til sønnen, da der ikke var andre,

som talte hans sprog. Hans alder opgaves til omkring de tres. Nu blev han boende hos konviktorerne og styrkedes i troen, indtil der viste sig en gunstig lejlighed til at rejse hjem til Norge⁴⁸. Derved er det altså lykkedes at tidsfæste Norvegus' faders besøg i Louvain til sommeren 1568. Han er formentlig vendt tilbage til Norge inden den følgende vinter. I brevet af 1573 hedder det, at faderen var rejst hjem efter rektorens råd. Formålet med hans rejse skulle først og fremmest være at redde hans to »nepotes« fra undergang i kætteri. De havde nemlig begge nået den alder, hvor man begyndte at undervise dem i religion. Vi får tillige at vide, at den ene fornylig var blevet forældreløs. Men allerede for et år siden havde Norvegus' far skrevet, at øvrigheden⁴⁹ hindrede ham i at vende tilbage til Louvain; han fik heller ikke lov til at sende børnene. Han skulle ligefrem være blevet tvunget til under trussel om fortabelse af al ejendom at afgive et løfte om, at han aldrig ville vende tilbage til Belgien. Dertil kom, at han var højt oppe i årene og befandt sig i elendig tilstand. Hans formue var i forvejen gået tabt ved krigshandlinger og andre ulykker. Han havde ingen at henvende sig til, bortset fra en svigersøn, der var ivrig kætter, og en datter, der næsten altid var gnaven og fortrædelig over for faderen. Han synes desuden at have været plaget af sygdom og befandt sig efter Norvegus' beskrivelse i det hele taget ikke ret godt blandt kættere, som ikke lod være med at håne ham. Nu havde Norvegus imidlertid på grund af urolighederne i Nederlandene i lang tid ikke hørt mere til faderens befindende, og han udtrykte sin frygt for dennes sjælefrelse og anførte, at hvis han kunne komme til Sverige, var det sikkert muligt at lade faderen komme til ham⁵⁰.

Brevet indeholder ikke en antydning af, at Norvegus selv fornylig skulle have foretaget en rejse til Norge, men nok, at han har været hjemme sidst for tolv år siden⁵¹. Noget andet synes dog at fremgå af hans før omtalte brev fra Sverige 1578. Det hedder heri: »Novit Reverentia Vestra patrem meum secundum carnem cum pro nepotibus in Belgium adducendis *abijssem* in Norvegium(!), ibidem detentum propter religionem.«⁵² Umiddelbart synes Kolsruds oversættelse at være rigtig: »Deres Højværdighed ved, at da *jeg drog* til Norge for at føre mine søskendesønner til Belgien, blev min kødelige far tilbageholdt på grund af religionen.«⁵³ Ved nærmere undersøgelse opdager man imidlertid to ting: at dette brev må henvise til brevet af 1573 (som efter Kolsruds formodning var gået tabt), og at der er en iøjnefaldende skævhed i sætningsbygningen. Der er tale om to hinan-

den i og for sig uvedkommende ting, et forhold, der kan rettes ved at forandre »abijsssem« til »abijssset«. Meningen må altså være, som det også træder klart frem i det første brev, at det var faderen og ikke Norvegus selv, der drog til Norge for at hente »nepotes«. De sidste er vistnok aldrig kommet til Belgien; Richardus Petri kan ikke være en af dem, da hans indtræden falder i tiden før besøget af Norvegus' fader. Desuden måtte de være betydelig yngre end han. Richardus Petri har ved sin indtræden nok været omkring en snes år gammel, mens »nepotes« omtales ved faderens hjemrejse som værende i den alder, hvor de kan begynde at modtage religionsundervisning. Det må betyde, at de først begyndte at gå i skole. Det er imidlertid muligt, at faderen har kendt Richardus Petri, der ved sin hjemrejse sandsynligvis har haft budskab med fra Norvegus. Den gamle mand har næppe helt alene begivet sig ud på den lange rejse til det fremmede, men om hans rejseselskab savner man viden. Han har muligvis tiltrådt sin hjemrejse, inden de urolige tider gjorde sig gældende i Louvain og for en tid afbrød jesuitternes virke i denne by⁵⁴.

Efter det spanske forsøg i 1565 på at indføre inkquisitionen i Nederlandene og gøre katolicismen enerådende blussede modstanden op og kulminerede foreløbig på sensommeren 1566 med en meget omfattende billedstorm. Takket være indbyggernes energi blev Louvain forskånet. Der var kun få protestanter i byen, men man nærrede alligevel frygt for, at eksemplet ville smitte. I august 1566 berettede provinsial Coster om de forholdsregler, man havde truffet med henblik på eventuelle angreb. Dag og nat bevogtede borgere og studenter byen, og også præster og ordensmedlemmer deltog i forsvaret. Unge jesuitter og konviktorer stod i borgermilitsen, mens provinsialen selv opstillede dækstillinger foran kollegiet, og man så den gamle rektor Schipman gå bevæbnet på fæstningsvolden⁵⁵.

Året efter holdt Alba sit indtog i Bruxelles, og hans straffende hånd faldt tungt over Nederlandene. De egentlige krigshandlinger begyndte i 1568, da Vilhelm af Oranien og Filip van Marnix åbnede felttoget. I foråret 1571 kom det til oprør i de nordlige provinser. I maj havde Ludvig af Nassau bemægtiget sig Valenciennes og Mons. De sejrriige protestanter truede Brabant både fra nord og syd. Hertugen af Alba syntes ikke længere at besidde forudsætningen for at kue modstanden effektivt, og derved kom de katolske borgeres sikkerhed i yderste fare.

I begyndelsen af oktober 1572 erfarede man i Louvain, at fjenden var på march mod byen. Man forberedte sig på belejring, men midler

og forråd var små. Fra katolsk side var man bange for, at der med tropperne ville følge hærgende og ødelæggende fanatiske calvinister. Hos jesuitterne hjemsendte man først og fremmest alle pensionærer. Af sikkerhedsgrunde fik jesuitterne selv påbud om at iføre sig verdslige klæder. Derefter begav de sig bort i små grupper til andre byer.

En lille skare på tre tog vejen til Flandern. Den bestod af Lessius, der for få måneder siden var indtrådt i noviciatet, en studerende jesuit ved navn *Baudouin Hangouart* og Laurentius Norvegus. Efter flere dages møjsommelig vandring nåede trekløveret til Lille, hvor det blev modtaget med åbne arme af den unge Baudouins far, en fremtrædende borger i byen. Lessius fortsatte snart til kollegiet i St. Omer, hvor han tilbragte resten af sin novicetid⁵⁶. Imidlertid genoprettedes roen omkring Louvain snart, og man må formode, at Norvegus allerede inden årets udgang er vendt tilbage til byen⁵⁷.

Andre katolske forbindelser med Danmark (o. 1560–75)

Det er bemærkelsesværdigt, at vi møder så mange fra Danmark–Norge i Louvain. Det hændte sikkert af og til, at en dansker eller nordmand i kortere eller længere tid besøgte et jesuiterkollegium også i en anden by. Kætterske forældre var ingen hindring ved optagelse i jesuiterkolerne. Ordensgeneral *Francisco de Borja* svarede således på en forespørgsel om denne sag 1566, at optagelse af kætterbørn havde hans fulde billigelse og var til stor gavn for ordenen. Naturligvis skulle eleverne efter optagelsen underkaste sig skolereglementet, derunder gå til katolsk messe, skrifte og nadver¹. Et ordensmedlem fra de nordiske riger hørte dog til sjældenhederne. Alene det at kende disse landes sprog blev betragtet som en særlig kvalifikation. Således fremhæver rektoren for jesuiterkollegiet i Köln, *Johann Rethius*, i en indberetning af januar 1565 blandt novicerne en oldenburgsk greve-søn uden boglig lærdom, men med kendskab til dansk og svensk². Skønt rektoren kun havde lovord tilovers for ham, viste det sig snart, at den pågældende var en gemen tyv, der tog flugten med en del af kollegiets ejendele. Skæbnen indhentede ham senere i Antwerpen, hvor han blev grebet på fersk gerning og hængt³.

I Köln havde ellers den nominelle ærkebisp af Lund, *Jørgen Skodborg* († 1551), haft sin bopæl. I 1541 havde grev Adolf af Schauenburg forgæves prøvet på hos Christian III at opnå hans restitution. Han stod i forbindelse med mange berømte jesuitter, således Petrus Canisius, og betegnedes som en af de ivrigste i arbejdet for at fremme jesuiterordenen⁴. Muligvis har han haft en finger med i spillet, når det gjaldt om at vinde unge nordboer for den katolske religion, og det er ikke udelukket, at han har benyttet sig af jesuitternes hjælp. Men hans virke falder på et så tidligt tidspunkt, at han næppe kan stå bag det nordiske islæt i Louvain. I 1560- og 1570-erne kender vi ikke mange unge nordboer, der har besøgt Köln⁵.

I den polemik, som gik forud for den nordiske syvårskrig, udgav den kongelige danske historiograf *Hans Svaning* en gendrivelse af de voldsomme angreb på Danmark, som Johannes Magnus' *Historia de*

omnibus Gothorum Sveonumque Regibus (1554) indeholdt. Denne gendrivelse udkom i 1561 med trykkeåret 1560 under den i 1559 afdøde universitetsprofessor Petrus Parvus Rosæfontanus' navn⁶.

Den svenske historiker *O. Walde* gjorde 1917 opmærksom på, at et exemplar af bogen, som findes i *Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens Bibliotek* i Stockholm, på titelbladet bærer en tilføjelse: *E Societ. Jesu Colleg. Hafn. inscriptus 1560*⁷. Bogen kunne dog ikke tilhøre nogen året før, den udkom. Et kollegium forudsætter visse besiddelser med faste indtægter, som muliggør opretholdelse af skoler. En hemmelig mission kan tænkes, mens et hemmeligt kollegium synes et umuligt begreb⁸. Tilføjelsen er desuden ikke den sædvanlige måde at betegne biblioteksbøger på. Den kan være udtryk for hån mod bogens svenskfjendtlige tendens, tilføjet af en ejer, der ikke var enig med forfatteren⁹. En hemmelig institution havde vel også måttet finde en anden måde at mærke sine bøger på. Kollegiet kan ikke have stået i forbindelse med Laurentius Norvegus' bortrejse fra København, som Walde mener. I 1560 havde den unge nordmand allerede to år opholdt sig i Louvain¹⁰.

Ovenfor er der fremdraget en række studerende fra Danmark-Norge med nær tilknytning til jesuitterne i Louvain. Fra jesuitternes side har der være udtalt håb om, at de med Norvegus i spidsen kunne blive grundstammen i et kollegium i deres hjemland¹¹. Man har nok heller ikke fortiet det over for de unge konvertitter. Fra ordensledelsens side synes tanken dog ikke at have haft tilslutning, måske bedømtes den som alt for urealistisk. Men nogle af de unge nordboer er nok vendt tilbage, og det kan ikke udelukkes, at de kunne finde på at starte et privatforetagende efter jesuitisk forbillede – i så fald ville det være en mulig løsning på gåden.

Herhjemme prøvede man på at bevare den læremæssige uniformitet. Et led i kampen for denne var fornyede censurbestemmelser 1562. Det havde vist sig, at der stadig uden censur blev indført mange i udlandet trykte bøger. Der var grund til at frygte, at der på den måde blev indført mange sekter og meget ondt mod den rette religion. Derfor indskærpedes det, at alle bøger skulle trykkes i København og underkastes universitetets censur. Bisperne fik pligt til at føre tilsyn med både latinske og danske skrifter, som blev falbudt i deres stifter¹². Det synes dog givet, at disse bestemmelser i lighed med de foregående af lignende art ikke blev efterlevet til punkt og prikke.

De danske kirkeautoriteters opmærksomhed var på den tid og endnu en tid fremover i første række henvendt på tilhængere af den reformerte kirke; snart slog kampen mod kryptocalvinismen ud i lys lue og ramte bl. a. Niels Hemmingsen. Religionsforfølgelserne rundt i Europa drev en del folk på flugt, især af de reformerte. For at dæmme op for eventuel calvinisk infiltration indførte man den politik, at kun de fremmede, som bekendte sig til den lutherske nadverlære, kunne få opholdstilladelse i landet. 1569 udstedtes fremmedartiklerne, som enhver fremmed, der søgte tilflugt i Danmark, måtte sværge på. De indeholdt også afstandtagen fra eller måske rettere sagt direkte fordømmelse af den katolske lære¹³.

De spredte indberetninger om den religiøse tilstand i Danmark var ikke egnet til at indgyde optimisme hos katolikker. I 1567 sendtes en fuggersk agent ved navn *Bernhard Wusenbenz* til Danmark. Blandt hans opgaver var at indhente oplysninger om landets religion. Gesandten havde nær adgang til de tyske kredse herhjemme, hvad der præger hans meddelelser. Om religionen vidste han at indberette, at man helst ikke ønskede at tale om katolicismen og de begreber, som knyttede sig til den. Men han faldt i forundring over de rigt udsmykkede og udstyrede kirker, som – hvis man ikke vidste bedre – let kunne anses for katolske. Han fremhævede en del levn fra den gamle kirke, som stadig holdtes i ære, begravelser, som lignede de katolske, og andre skikke, men udtalte dog til slut, at alle: kongen, adelen, borgerskabet og almuen, var lutherske¹⁴. Hans fremstilling synes dog at have været lovlig kategorisk.

Kun nogle få år før Wusenbenz' ophold havde katolikkerne haft en chance for at vinde indpas i Danmark. I begyndelsen af 1560-erne forsøgte Frederik II at få et giftermål i stand med en datter af kejser Ferdinand. Som mellemmand i disse forhandlinger fungerede den danske konges svoger kurfyrst August af Sachsen. I 1564 anholdt denne på Frederik II's vegne hos den nye kejser Maximilian om ærkehertuginde Johannas hånd. Den danske konge skal ved samme lejlighed have lovet, at prinsessen kunne beholde sin tro og have katolske præster og andre katolikker om sig. Men også denne ægteskabsplan strandede, idet kejseren foretrak en katolsk bejler¹⁵.

Den danske konge måtte være på vagt. Der blev spundet mange rænker i Lothringen, hvor den landflygtige *Peder Oxe* og hertuginde *Christine* i syvårskrigens første år planlagde et angreb på Danmark, som dog aldrig kom til udførelse. I sommeren 1564 opholdt Peder

Oxe sig en tid lang i Deventer, hvorfra han besøgte greven af Arenberg. På tilbagevejen til Lothringen var han også i Antwerpen¹⁶. Har han vidst noget om de nordiske forbindelser med Louvain? Derom tier kilderne. Man kan ikke påvise andet end det fælles træk ved begge foretagender: håbet om en åben tilbagevenden til Danmark. For Peder Oxes vedkommende blev det snart til en realitet. Dermed bortfaldt en handlekraftig organisator for et eventuelt angreb, som gennem det lothringiske fyrstehus og den spanske støtte også ville have banet vejen for katolikkerne.

Før syvårskrigen afslutning kom Johan III på den svenske trone. Nu fik katolikkerne bedre forbindelse med Sverige gennem hans polskfødte dronning. Men vejen over Østersøen var farlig på grund af de danske skibe, der holdt øje med al forbindelse med Sverige. Således havnede i efteråret 1569 to katolske præster på vej fra Polen til Sverige i dansk fangenskab. Efter en henvendelse fra den polske konge lovede Frederik II i marts 1570 at frigive dem¹⁷. I juni vidste en jesuit i den polske ordensprovins at berette, at de pågældende præster var døde i fangenskabet¹⁸.

Den polske ordensprovins blev snart udgangspunkt for den katolske mission i Norden. Som en første bebuder af et snarligt fremstød indtrådte i april 1572 den 35-årige *Henrik Mandixen*, søn af Flensborg-borgmesteren Marcus Mandixen, i jesuiternoviciatet i Braunsberg. Det er interessant at konstatere hans forbindelse med franciskanermunken *Lütke Naamensen*, der boede i Flensborg til sin død 1574 og ikke lagde skjul på sit katolske sindelag. I 1552 anbefalede broder Lütke ham til et stipendium, oprettet af Lütkes fader, til studier i udlandet. Senere blev den unge Mandixen sin faders efterfølger som exekutor af franciskanermunkens testamente. Det var broder Lütkes hensigt at bruge arven efter sine forældre til grundlæggelse af en katolsk skole, men planerne blev forpurret af byens styrelse. Mandixen har også katalogiseret broder Lütkes bogsamling, som ifølge testamentet skulle blive ved skolen. I sommeren 1574 besøgte den unge jesuit sin hjemby, og det var måske meningen, at han skulle være forløber for en mission. Men kort efter døde den gamle franciskaner, og hans unge protegé kom sandsynligvis aldrig mere til Flensborg. Han blev i de følgende år beskæftiget med undervisning i den polske provins, opholdt sig i Vilna og Pultusk, hvor han også blev præsteviet o. 1577-78. I slutningen af 1580 var han knyttet til det nyoprettede pavelige seminar i Braunsberg. Der

døde han 8. marts 1581, knap 45 år gammel, efter kun 9 år i ordenens tjeneste¹⁹.

Allerede i 1552 oprettedes, som før nævnt, i Rom *Collegium Germanicum*, som skulle afværge, at den katolske gejstlighed uddøde i de germanske lande. Efter mange års pause for tilgang fra Norden indskreves fra januar 1574 til februar 1575 pludselig 4 svenskere og en dansker. Den enlige dansker var *Nicolaus Michaelis* fra Viborg. Allerede den 15. september 1567 blev han immatrikuleret i Köln²⁰. Der kom han formodentlig også i forbindelse med jesuitter. I marts 1569 bestod han sine filosofiske examiner som nr. 17 blandt 64, men man leder forgæves efter hans navn blandt dem, der promoveredes til magistre²¹. Det lader til, at han derefter vendte hjem til Viborg. Muligvis var mag. Mikkel Nielsen (Grøn), der ca. 1555–60 nævnes som forstander for Viborg hospital, hans fader. Den unge mand synes at have gjort regning på et præbende, men er åbenbart blevet skuffet i sin forventning og er vendt tilbage til Köln²². Det nøjagtige tidspunkt for hans overgang til katolicismen kendes ikke, men sandsynligvis skete det allerede før hans hjemvenden. Jesuitterne fik i hvert fald æren herfor.

I 1574 befandt den unge viborgenser sig i Köln, men han ønskede at komme til *Collegium Germanicum* for senere at blive præsteviet. Han var klar over, at det var nødvendigt først at sikre sig ryggtøtte hos indflydelsesrige personer. Således henvendte han sig bl. a. til den lærde karteusermunk *Laurentius Surius*²³, der i begyndelsen af september 1574 forsynede ham med flere introduktionsskrivelser. Blandt adressaterne var spanieren *Michael Thomasius* og kardinalbiskoppen af Bologna *Gabriele Paleotti*, der begge var i Rom. Den unge mand har sandsynligvis også fået støtte af den pavelige nuntius *Kaspar Gropper* og frem for alt af jesuitterne. Undervejs gjorde *Nicolaus Michaelis* ophold i jesuiterkollegiet i Innsbruck, hvor den berømte *Petrus Canisius* var rektor. I begyndelsen af oktober anbefalede denne danskeren til et par indflydelsesrige personer i Rom, den bayerske gesandt *Andreas Fabricius* og kardinal *Stanislaus Hosius*²⁴.

Især takket være Paleottis indsats lykkedes det den unge dansker at blive optaget i *Collegium Germanicum*. Hans navn indførtes i elevmatriklen allerede under 11. november 1574, alderen angaves til 25 år og som studiefag teologi²⁵. De uvante forhold synes imidlertid at have slået den nybagte alumne ud. Efter oplysninger

i kollegiematriklen blev han efter nogen tids forløb bortvist på grund af sin opførsel²⁶. Dette forhindrede dog ikke den pavelige statssekretær *Ptolomeo Gallio*, kardinalen af Como, halvandet år efter at yde den unge mand sin støtte. Nicolaus Michaelis vendte nemlig før begyndelsen af 1576 tilbage til Köln, hvor han henvendte sig til nuntius Gropper og under henvisning til sine trange kår anmodede om bistand af kirkelige midler. Retten til at bortgive kirkelige beneficier var imidlertid frataget nuntius allerede for flere måneder siden på grund af hans sjælelige tilstand. Derfor så Nicolaus Michaelis sig nødsaget til at rette en henvendelse til kardinalen af Como, første gang i begyndelsen af 1576 og dernæst 18. maj s. å., hvori han bad denne om hos paven at skaffe ham en anbefaling til ærkebispem i Köln. Det første brev nåede ikke kardinalen, og først på sit andet brev fik Nicolaus en meddelelse om, at paven havde imødekommet hans anmodning. I den anbefalingsskrivelse til ærkebispem, som kardinalen vedlagde brevet af 18. juli 1576 til den unge dansker, angaves som dennes bortrejsegrund ringe evne til at tåle klimaet i Rom. Det anbefalede på det varmeste at sørge for et eller andet kirkeligt beneficium til ham, så han kunne fortsætte de påbegyndte studier²⁷. Herefter tabes alle spor efter Nicolaus Michaelis. Det vides altså heller ikke, om han fik opfyldt sit ønske om at tjene den katolske kirke²⁸.

I forbindelse med besøget ved de katolske læreanstalter nord for Alperne kan man nævne et enkelt eksempel: *Nicolaus Theophilus*. Han var Henrik Mandixens bysbarn, søn af præsten ved Mariekirken i Flensborg. Efter besøg ved protestantiske universiteter i Wittenberg, Rostock og Jena var han en overgang i 1560-erne juridisk docent ved universitetet i Ingolstadt, som stod under jesuitternes indflydelse²⁹. Theophilus syslede tillige med latinsk digtekunst og blev 1567 udnævnt til *poeta laureatus* af kejser Maximilian II, ved hvis hof han i nogen tid skal have opholdt sig. Endnu i maj 1568 var han i Ingolstadt³⁰. Da han i 1580 fra hessisk tjeneste blev kaldt til Københavns universitet som juridisk professor, havde han en afvekslende skæbne bag sig med tjeneste og rejser i Sverige, Polen, Italien og Frankrig³¹. Selv om der ikke findes nogen anledning til at tro, at han var katolsksindet, må han have haft den opfattelse, at det ingen forbyrdelse var at besøge jesuitternes læreanstalter³².

Forberedelser til den svenske mission (-april 1576)

Pavestolens interesse for de nordiske lande blev atter vakt efter modreformationens sejr i Polen. På katolsk side blev denne aktion ledet af biskoppen i Ermland, kardinal *Stanislaus Hosius*. Da han i 1569 af den polske konge Sigismund August blev sendt til Rom som permanent udsending, var katolicismens overtag sikret. En ikke ringe andel i dette resultat havde jesuitterne. Et antal af dem blev sendt til Ermland 1564, og i det følgende år åbnedes kollegiet i Braunsberg, det senere så vigtige centrum for den nordiske mission¹. Det var også jesuitergeneralen, der i 1568 inspirerede Pius V til at nedsætte en kommission, hvis opgave det var at finde frem til de bedste midler for at føre de kætterske fyrster, navnlig de nordiske, tilbage til katolicismen².

I slutningen af 1569 formanede *Martin Kromer*, kardinal Hosius' koadjutor i Ermland og den polske konges repræsentant på fredskonferencen i Stettin, den svenske dronning Katarina til at overtale sin gemal Johan III til at gå over til katolicismen. Dronningen henviste imidlertid til kongens faste ønske om at bevare sine forældres tro og tilføjede, at en eventuel omvendelse ville støde på undersåtternes modstand³.

I begyndelsen af året 1570 tilrådede den pavelige nuntius i Polen, *Vincenzo Portico*, at paven skulle skrive til kongerne af Danmark og Sverige med det formål at få sluttet fred mellem de to lande. Dette forslag fik imidlertid en kølig modtagelse, idet paven ikke agtede at foretage en sådan henvendelse, så længe man vedblev at forfølge katolikkerne i de to lande. Man var dog interesseret i at sondere terrænet i Sverige. Kort efter fik jesuitten *Stanislaus Warszewicki* (Varsevicus) i Rom, der lige var blevet udnævnt til rektor for det nye jesuiterkollegium i Vilna⁴, ordre til at rejse til Sverige. Da han i juni 1570 kom til Warszawa, modtog han dårlige tidender. I breve til kardinal Commendone gjorde han rede for sine betænkeligheder ved at fortsætte rejsen til Sverige. En sådan rejse ville være næsten uigennemførlig på grund af den fortsatte krig mellem Danmark og

Sverige; forbindelsen til søs var afbrudt. Det gode forhold mellem Polen og Danmark var ødelagt. Rejsen over land via Livland, Reval og Finland var måske endnu farligere, fordi moskovitterne havde allieret sig med danskerne mod Sverige, og alle disse lande var nu i deres hænder. Dertil kom, at dronningen havde givet efter for kongens ønske og modtaget nadveren i begge skikkelser⁵.

Nu blev missionstankerne stillet i bero et stykke tid. Freden i Stettin 1570 fjernede dog mange af de nævnte faremomenter, og der kom snart et nyt udspil, denne gang fra nuntius Porticos side. I begyndelsen af november 1571 sendte han med hurtigkurér et kodebrev til kardinal Rusticucci, hvoraf det fremgik, at dronningen af Sverige på sin søster prinsesse Annas tilskyndelse havde ytret ønske om at få to gode katolske lærere for sig selv og for prins Sigismund, der nu var 5 år. Nuntius tilføjede, at det var prinsesse Annas ønske, at to jesuiterpatere blev udvalgt til dette formål og sendt til Sverige, hvor man i Stockholm kunne grundlægge et profeshus⁶. Dette ønske havde nuntius ladet gå videre til provinsialen for den østrigske ordensprovins *Lorenzo Maggio* (Laurentius Magius). Otte dage efter gentog nuntius henvendelsen og påstod nu ligefrem, at dronningen havde forlangt sendelsen af to jesuitter, en overdrivelse, der må skrives på nuntius' regning. Resultatet blev imidlertid et kompromis: dronningen beholdt sin gamle præst *Albert Grohowski* og fik sendt *Johan Herbst* (Johannes Herbestus), kannik i Poznan, der ikke tilhørte jesuiterordenen. En af hans brødre var dog ordensmedlem, og Herbst selv havde viet sine kræfter til bekæmpelse af kætteriet⁷.

Endnu var der ikke tale om nogen regulær mission. Det skyldtes muligvis dronningens nydelse af nadveren under begge skikkelser, hvorved hun synes at have pådraget sig Pius V's vrede. I hvert fald ville han ikke have forbindelser med det kætterske Sverige. Situationen skiftede med den uforsonlige Pius V's død 1. maj 1572. Hans efterfølger *Ugo Buoncompagni*, der kaldte sig *Gregor XIII*, var af anden støbning, og han blev missionspave. Hans taktik var mild overtalelse og hans våben fredelig propaganda. Han interesserede sig meget for de transalpinske lande. Det gav stødet til oprettelsen af en kardinalkongregation for de nordeuropæiske lande, senere kaldt *Congregatio Germanica*. Blandt medlemmerne var kardinalerne Hosius og Commendone.

Kun et par måneder efter pave Pius V's bortgang døde den

polske konge Sigismund August. Blandt tronprætenderne ved det polske kongevalg var Johan III, for hvem det nu gjaldt at sikre sig støtte fra katolsk side. Gennem sin broders død blev den svenske dronning sammen med sine to søstre arving til moderens, dronning Bona Sforzas, napolitanske kæmpeformue, som var båndlagt af Filip II. For at få den frigivet behøvedes pavens støtte.

Sidst på året 1572 sendtes *Paolo Ferrari*⁸ fra Sverige til Rom med breve, hvori dronning Katarina bad paven om absolution for sin nadverforseelse samtidig med, at hun anmodede om tilladelse for sig selv og sine omgivelser til for fremtiden at måtte nyde nadveren under begge skikkelser. Derved kom tanken om en mission atter i forgrunden. Dronningen fik pavens tilgivelse for den begåede synd; med hensyn til fremtiden lod man hende forstå, at det måske kunne blive til virkelighed, hvis hendes gemal og hele nationen blev omvendt til den katolske tro⁹.

Kardinal Hosius blev leder af den påtænkte mission; han ansås for den bedst egnede på grund af sit gode forhold til den svenske dronning og hendes søster prinsesse Anna. Men politiske begivenheder i Polen gav en tid pavestolen og Hosius andet at tænke på. Da det polske kongevalg var endt, til stor skuffelse for Johan III, med hertug Henrik af Anjou på den ledige trone, anså man i Rom tiden for egnet til en mission i Sverige. Den 13. juni 1573 gav Hosius Warszewicki, der stadig virkede som rektor i Vilna, ordre til at forberede sig til en rejse til Sverige. Men heller ikke denne sendelse blev til noget. Dels nåede de forskellige skrivelser ikke frem i tide, men først efter standsning af sejladsen på grund af vinteren, dels var Warszewicki selv ikke særlig villig til at rejse, og hans overordnede var heller ikke tilbøjelige til at sende ham væk fra Polen, hvor man efter kongevalget måtte mobilisere alle katolske kræfter, for at der ikke skulle komme et tilbageslag. Man var bange for, at den nye konge ville give protestanter lignende indrømmelser med hensyn til religionsfriheden, som de havde opnået i Frankrig. Rejsen kom ikke i stand førend 1574, da der viste sig en ny mulighed.

Dronningen af Sverige havde nemlig, sikkert tilskyndet af sin gemal, påny henvendt sig til Hosius og pavestolen med anmodning om tilladelse til at nyde nadveren i begge skikkelser. Uden denne var det efter hendes udsagn umuligt at vinde Sveriges konge og folk for den katolske tro. Denne henvendelse mødte et nyt afslag, denne gang mere resolut i ordlyden. Det blev nu besluttet at sende

Warszewicki til Sverige for at forklare dronningen, hvorfor det var umuligt at imødekomme hendes anmodning; samtidig kunne han udforske kongens sindelag. Den polske jesuit havde desuden en vigtig politisk opgave: at sikre den svenske konges militære medvirken til fordel for Filip II i Nederlandene¹⁰.

Situationen var nu noget bedre i Polen efter den nye konges ankomst, og modstanden mod Warszewickis sendelse ikke længere så udpræget. I slutningen af januar 1574 meddelte Hosius ham den trufne afgørelse: han skulle se at nå til Stockholm til påske. I samme brev nævnte kardinalen også *Laurentius Norvegus*¹¹.

Det er mest sandsynligt, at Hosius har fået den unge norske jesuit anbefalet af *Everard Mercurian*, det nye overhoved for jesuiterordenen. Han blev valgt til general i april 1573 i stedet for den afdøde Francisco de Borja. Mercurian havde en årrække været provinsial for den belgiske ordensprovins. Ved det foregående generalsvalg 1565 havde han fået pålagt hvervet som assistent for områderne *Gallia* og *Germania*, og hans senere virke holdt ham uden for Nederlandene¹². Den nye ordensgeneral havde under sine mange ophold i Louvain stiftet bekendtskab med den unge nordmand, der var ivrig efter at komme til at virke for hjemlandets frelse fra kætteriets bånd. Det har han måske også åbenbart for provinsialen, og da denne drog til Rom, glemte han ikke under afskeden i Louvain den opvakte novice fra Norden. Under omfavnelser forsikrede han den unge mand om sit venskab og opfordrede ham til snart at følge efter¹³. Måske har Mercurian også haft ham i tankerne under sit arbejde i Rom. I hvert fald fulgte man inden for jesuiterordenen opmærksomt det politiske spil, som kunne skabe muligheder for flere missioner. I Sverige havde man en katolsk dronning og altså mulighed for et virkeområde. I det foregående har vi set pavestolens skiftende indstilling til dette problem. Visse informationer har gennem hans overordnede også nået Norvegus. Allerede 1571 havde han sendt nogle forslag om Sveriges rekatolicering til ordensgeneralen i Rom. De blev overbragt af prokuratoren for den belgiske provins *Robert Claysson*, der rejste til prokuratorkongregationen, som blev afholdt i juni¹⁴. Det var samme år, da den svenske dronning ønskede katolske præster til sit hof, og Norvegus synes endog at være kommet hende i forkøbet. Men dengang fandt generalen ikke tidspunktet egnet, og det er ikke engang sikkert, at Norvegus' henvendelse er blevet besvaret. Han har muligvis kun gennem sine overordnede fået

besked om at vente, men to år senere fattede han nyt mod. Den katolske kirkes øverste var nu den mere smidige og missionsvenlige Gregor XIII, og hvad der måtte give en extra opmuntring: en personlig bekendt af Norvegus var avanceret til den højeste stilling inden for jesuiterordenen. Tidender om livligere forbindelser mellem Rom og Stockholm må have nået Louvain, og man kunne heller ikke være uvidende om den påtænkte mission. Øjeblikket til handling syntes at være inde, og den norske pater rettede derfor kort før jul 1573 en fornyet henvendelse til generalen. I begyndelsen omtaler han sit første forslag og den svenske dronnings henvendelse, som begge strandede på grund af de ugunstige omstændigheder. Men da han nu havde erfaret, at dronningens ønske var ved at gå i opfyldelse, tillod han sig en ny henvendelse. Han understregede, at chancen måske ikke kom igen i en overskuelig periode, men greb man den, kunne store ting ske. Derefter gav han en del oplysninger om Sverige, til dels med sin far som kilde, idet han oplyste, at denne stammede derfra. Ifølge Norvegus fandtes der mange dannede mennesker i Sverige, men flertallet var dog jævne, enfoldige folk. Selv om det lutherske kætteri havde fået overtaget for omtrent 40 år siden, hældede folket dog stadig til katolicismen, undtagen i byerne, hvor man ville synes klogere. Men ligesom uvidenhed beskyttede mod kætteriet, bragte den de fædrene skikke i forglemmelse. Efterhånden som fædrene døde, blev ungdommen mere modtagelig for det rå barbari, hvormed Norvegus sigtede til lutheranismen. Sagen var heller ikke blevet bedre ved den fornylig afsluttede krig mellem Sverige og Danmark, og det måtte befrygtes, at man måske måtte opgive alt håb om at genvinde dette rige. Derfor tog Norvegus sig den frihed, selv om han derved måske begik en fejl, at give generalen et godt råd og forelægge sin mening om den bedste missionsmetode i Sverige.

Eftersom det var tilladt katolikker at virke i Sverige under dronningens beskyttelse, syntes det nærliggende for jesuiterne at påtage sig at undervise kongesønnen og rigets ungdom i det hele taget. Det var jo jesuitternes arbejdsfelt. På denne måde kunne man også lettere vejlede kongen og medlemmer af højadelen. Ikke få af dem svævede efter Norvegus' mening i tvivl, hvad religiøse spørgsmål angik. Senere kunne det ikke være vanskeligt at erhverve sig venskab og fortrolighed blandt adelen, hvis råd kongen først og fremmest støttede sig på, og bibringe den forståelse af, at ordet

»katolsk« med føje kunne anvendes på den. Dernæst kunne man med dronningens hjælp bane sig vej hos kongen; især hvis man undlod at gå ind på stridsspørgsmål mellem katolikker og protestanter, ville det ikke være vanskeligt at opnå den tilsigtede virkning hos ligegyldige lutheranere. Det havde Norvegus nemlig kunnet konstatere for 12 år siden hos sit folk. Han fremstillede, hvor let det ville være at føre folk tilbage; det kom an på at rokke ved kætteriets grundvold, så menneskene blev ængstelige for deres frelse. Således kunne man omvende folk allerede efter første uges åndelige exercitier¹⁵. Hvorsomhelst man bemærkede usikkerhed, skulle man minde om farerne og tale om nødvendigheden af den sande religion og troens enhed, om dens egenskaber og lignende, hvad man nu kunne sige om den sande religion i almindelighed. Man kunne også forsøge at imødegå kætterske anskuelser således, at tilhørerne selv blev klare over deres vildfarelse. Dette gjaldt den offentlige fremtræden; i enrum skulle man i tidens løb kunne gå længere. Hvis det ikke bragte fremgang, måtte man gribe til hellig kløgt. Lutheranerne plejede at kalde alle katolikker afgudsdyrkere og pådutte dem forskellige løgne og derved gøre dem til nar for folket. Altså skulle man tilskynde dronningen til, at hun som en anden Ester skulle besvære sig hos kongen og rigets ledende mænd over, at der var så mange, der betragtede hende som afgudsdyrkerske og hildet i vildfarelser, hvilket tillige var en forhånelse mod kongen. Hun skulle dernæst anmode om tilladelse for en eller anden til at gøre rede for den katolske tro både for kongen og folket, så man på denne måde kunne bekæmpe bagvaskelsen. Derefter kunne en jesuit under påskud af at ville forsvare kongens og dronningens ære forklare troens grundsætninger og derved bidrage lige så meget til at udrydde tilhørerne af deres blindhed, som hvis det var blevet tilladt ham at arbejde åbenlyst. Dette forekom Norvegus at være den bedste måde, hvorpå man kunne komme det ulykkelige rige til hjælp. Hvis en bedre måde fandtes, ville Kristus utvivlsomt inspirere generalen. Hvis der var nogen egnet person, ville Norvegus anbefale ham til denne mission. Det ville dog være vanskeligt at finde en udlænding, der kunne tale svensk. Heller ikke en dansker kunne bruges, selv om sproget var fælles; grunden hertil måtte søges i det uforsonlige had mellem danskere og svenskere. Derfor skulle den udsendte være enten svensk eller norsk. Skønt nordmænd hørte under Danmark, var de dog afholdt af svenskere, fordi de var uden svig.

Derefter gik den norske jesuit over til at tale om sig selv. Han nævnte sit lange og ikke helt resultatløse arbejde i Guds tjeneste, men virkede samtidig næsten selvudslettende i sine bekendelser, fremhævede sin ufuldkommenhed og påpegede, at han stadig ofte måtte kæmpe mod lasterne. I beskedenhed frakendte han sig desuden den fornødne lærdom og klogskab til at magte den store opgave. Det skinner dog igennem, at det var ham meget magtpåliggende at komme til Sverige, men naturligvis overlod han afgørelsen i sine overordnedes hænder. Han mente at have observeret visse ting, som kunne tyde på, at Gud havde udset ham til sit redskab. Fra det øjeblik, da man erfarede i Louvain, at der skulle sendes en jesuit til den katolske svenske dronning, havde den norske jesuit været optændt af særlig nidkærhed for Guds ære og næret et brændende ønske om dette riges omvendelse, så at han ofte, grebet af indre bevægelse, havde viet sig til den guddommelige majestæt og erklæret sig rede til at ofre sig og helt at blive ofret for at udbrede Guds lære hos dette ulykkelige folk, når blot Gud ville værdiges at kalde ham dertil og i sin barmhjertighed råde bod på hans mangelfuldhed og gøre ham egnet til dette hverv. Denne brændende iver efterfulgtes af en vis ophøjet sindsro med fast tillid til Guds beskyttelse og hjælp. Til slut anførte Norvegeus hensynet til sin gamle fader i Norge: hvis han selv var i Sverige, kunne han få faderen over til sig og sørge for hans frelse¹⁶.

I dette ordrige brev afslører Norvegeus sin rastløse virketrang. Trods alle forsikringer om sin absolutte lydighed og sin uværdighed lader han det skinne igennem, at han i sin brændende ildhu – parret med en vis selvrådighed og ærgerrighed – vil sætte alt ind på at komme til de nordiske lande.

Denne gang fik Norvegeus svar fra generalen, der var positivt indstillet, men dog først ville afvente andre breve om samme anliggende. Samtidig ønskede generalen at høre provinsialens mening¹⁷. En misforståelse synes imidlertid at have fået den sidste – *Baudouin Delange* (ab Angelo), der havde afløst Coster – til at tro, at det drejede sig om en mission til Norge. Han kunne straks sige, at Norvegeus i hvert fald ikke kunne komme afsted i indeværende år (1574), da alle veje både til lands og til vands var spærret af fjender¹⁸. Provinsialen opholdt sig på det tidspunkt i Antwerpen og havde derved mulighed for at få gode underretninger om krigen i Nederlandene. I april kom provinsialen til Louvain, talte her med Norvegeus og drøftede sagen

med sine konsultorer. Derefter kunne han meddele generalen, at der herskede almindelig enighed om, at den norske jesuit var velegnet til at bestride den påtænkte mission. Hans virksomhed i Louvain fik mange anerkendende ord. Man værdsatte ham både som sjælesørger og læremester, men hvis det blev bestemt, at han skulle til de barbariske egne, var det dog bedst, at han fik en præst som ledsager, til hvem han bl. a. kunne aflægge skriftemål. Desuden burde han før afrejsen gøres til medlem af den højeste klasse inden for jesuiterordenen: profes af de fire løfter¹⁹. Det fjerde løfte omfatter ubetinget lydighed over for paven med hensyn til missionsarbejdet, og provinzialens forslag var således et bevis på, at den norske jesuit nu havde nået en alder og uddannelse, som gjorde ham egnet til det sidste trin og arbejdet som missionær.

Afgørelsen lod længe vente på sig²⁰. I Rom afventede man åbenbart resultaterne af Warszewickis mission til Sverige. Som allerede omtalt, havde denne fået ordre til at begive sig afsted. Inden sin afrejse foreslog han i et brev af 6. april 1574 til ordensgeneralen den norske jesuit som sin ledsager, idet han regnede med, at denne kunne gøre en indsats, ikke netop ved hoffet, men ude blandt befolkningen²¹. Selv om indstillingen i Rom måske var positiv over for dette forslag, ville dets gennemførelse dog have betydet en alt for stor forsinkelse af Warszewickis rejse. Han kom altså afsted uden den norske pater og nåede til Stockholm i juli 1574 som den første jesuit, der betrådte Sveriges jord. Han havde flere hemmelige forhandlinger med kongen og fik det indtryk, at Johan III bortset fra nogle fejlagtige meninger, som der kunne rådes bod på, var den katolske kirke gunstigt stemt, og at der var muligheder for en folke-mission. De politiske hverv fik ingen betydning, da en spansk agent, der var kommet den polske jesuit i forkøbet, måtte vende hjem med uforrettet sag. Opholdet varede et par uger; i august var Warszewicki allerede på tilbagevejen og sendte fra Danzig flere rapporter til Rom²².

Også begivenhederne i Polen kan have virket forsinkende på Norvegus' mission. I juni 1574 modtog den nye konge Henrik af Anjou meddelelsen om sin broder Karl IX's død – den franske trone stod altså ledig, og Henrik foretrak i hemmelighed at vende tilbage for at tage den i besiddelse. Situationen blev først afklaret på rigsdagen i maj 1575. Det var naturligt, at de polske forhold kom i første række for Hosius²³. Den belgiske provinzial bragte

heller ikke emnet på bane, men da tavsheden i generalens skrivelser efterhånden syntes ham påfaldende, besluttede han efter et halvt års forløb under et ophold i Louvain at rykke for besked. Der kunne jo foreligge den mulighed, at brevet var gået tabt. Norvegus var i hvert fald rede til at udføre alt, hvad man pålagde ham²⁴.

Ventetiden blev lang for Norvegus, der ønskede at forberede sig og var interesseret i at få besked om, hvilke beføjelser han i givet fald ville få, især med hensyn til læsning af kætterske bøger, samkvem med kættere, absolution og dispensation til personer, der ville vende tilbage til den katolske kirke, og flere andre verdslige og gejstlige anliggender. I april 1575 skrev rektoren i Louvain *Johannes Harle-mius* til generalen og bad om nærmere oplysninger, idet han samtidig mindede om den årgamle indstilling om Norvegus' adgang til at aflægge profesløfterne og sendte nye informationer til brug ved denne beslutning²⁵.

Først i slutningen af juni 1575 meddelte generalen den ventende provinsial, at paven omsider havde afgjort, at Norvegus skulle sendes til Sverige. Nu afventede man penge fra paven til dækning af rejse-omkostninger²⁶. Tre uger senere kom samtykke til aflæggelse af profesløfterne efter den sædvanlige examination. Generalen bebrejdede provinsialen, at man ikke i tide havde meddelt, hvilke beføjelser Norvegus skulle bruge, således at man havde nået at få pavens sanktion. Nu måtte man håbe, at Hosius rettidigt kunne skaffe den²⁷.

Henimod slutningen af juli 1575 modtog Hosius et brev fra Stockholm med meddelelse om, at Johan III havde forbudt sine undersåtter at læse de tyske reformatorers værker. Hosius blev straks fyr og flamme og rettede en henvendelse til paven: nu var en omvendelse af kongen i sigte, hvis man handlede energisk. Han bad paven om at give de nødvendige ordrer, så Norvegus nu endelig uden endnu længere tøven blev sendt afsted²⁸. Samtidig skrev Hosius til den pavelige statssekretær Ptolomeo Gallio, kardinalen af Como, for at udvirke en hurtig sendelse af Norvegus til Sverige, da forholdene nu syntes at være meget gunstige²⁹. Pavestolens svar lod ikke vente på sig. Det er dateret 8. august 1575, et par dage efter modtagelsen af Hosius' brev. Selv om meddelelser fra Sverige burde betragtes med en vis reservation, ville Gregor XIII dog gøre alt, hvad han kunne, for at fremme missionen i dette land. Kardinalen af Como ville endnu samme dag rette en henvendelse til jesuitergeneralen angående Norvegus. Hosius skulle for sin del for-

syne den norske jesuit med introduktionsskrivelser, ikke alene til dronningen, men også til kongen³⁰.

Den følgende dag underrettede statssekretæren Hosius om, at han havde talt med jesuitterne og fået den besked, at Norvegus var parat og kun ventede på rejseordre. Paven ville afholde omkostningerne, og nu manglede man altså kun Hosius' introduktionsskrivelser³¹.

Først så sent som 17. september 1575 gav generalen den norske pater den endelige ordre til at begive sig afsted. Forsinkelsen skyldes sandsynligvis pavestolens sendrægtige expedition af sagen. Nu var afgørelsen om afsendelse af Norvegus definitivt truffet, men der var endnu ikke udbetalt rejsepenge. Først en måned senere udbetaltes de første 100 guldscudi og tre uger efter en lignende sum³². Den første anvisning svarer til det beløb, som Norvegus ifølge generalens brev skulle hæve i Antwerpen hos rektoren for det stedlige jesuiterkollegium, *Pedro Trigoso*³³. Imidlertid havde generalen garderet den norske jesuit mod yderligere forsinkelser ved at beordre pengene udbetalt, selv om den pavelige anvisning skulle blive forsinket. Det andet beløb skulle hæves hos *Martin Kromer*, kardinal Hosius' koadjutor og stedfortræder i Ermland³⁴. Rektoren i Louvain fik samtidig besked om at forsyne Norvegus med pengeanvisninger på yderligere 40–50 guldscudi, som kunne indløses undervejs, hvis den oprindelige sum skulle slippe op. Endvidere pålagdes det rektoren at give den norske pater en egnet ledsager, der helst skulle kunne beherske skrivekunsten³⁵. Det bestemtes, at Norvegus skulle rejse til Sverige over Braunsberg. Hosius ville give nærmere besked; dog ville generalen selv sende nogle instruxer til Braunsberg. En ting lagde generalen allerede nu sin gamle bekendt på hjerte: han måtte fare frem med lempe i sine forhandlinger med kongen og rigets fornemste mænd. Hans ytringer om jesuitterne måtte være forsigtige, og både i sin påklædning og optræden måtte han prøve på at følge landets skik. Det fremgår yderligere af generalens brev, at Norvegus officielt sendtes som kapellan til dronningen af Sverige fra hendes søster Anna³⁶.

Den lange forsinkelse gjorde det umuligt for Norvegus at nå forbindelsen over Østersøen, inden den blev afbrudt på grund af frosten. Pater Trigoso modtog meddelelsen fra Rom 8. oktober og sendte straks besked til den norske jesuit³⁷. Til Louvain nåede generalens breve tre dage senere. Dagen efter blev Norvegus sendt

afsted til provinsialen i St. Omer for at aflægge de højtidelige profesløfter. I mellemtiden blev der sørget for tøj og andre nødvendige artikler til rejsen, så en yderligere forsinkelse kunne undgås. Norvegus var ved godt mod og fyldt af begejstring ved tanken om den forestående mission³⁸.

Det var en lang rejse til St. Omer i den vestlige yderkant af ordensprovincen, i nærheden af den engelske kanal, omtrent et par hundrede kilometer fra Louvain. Efter den højtidelige løfteaflæggelse, som fandt sted 18. oktober³⁹, tog Norvegus til Antwerpen, hvor han kunne hæve de lovede rejsepenge. Anvisningen fra Rom var ikke nået frem, men det lykkedes Trigoso at skaffe beløbet på anden vis. De udbetalte penge var dog af ringere guldverdi, så Norvegus fik 9 daler til gode⁴⁰. Den 29. oktober var han atter i Louvain, hvor han aflagde de almindelige løfter, hvormed han bl. a. forpligtede sig til ikke at arbejde på eller give sit samtykke til ændring af fattigdomsreglen, ikke at stræbe efter rangstillinger inden eller uden for ordenen og i givet fald at anmelde andres ærgerrige stræben⁴¹. Derefter tiltrådtes den lange rejse til Sverige. Han fik en lægbroder ved navn *Simon* som ledsager⁴². Desuden havde han med sig en af sine elever ved navn *Florentius Feyt*, søn af en rig købmand i Utrecht. Denne unge magister fulgte Norvegus på egen bekostning, uden opfordring fra paven eller jesuiterordenen, måske endog uden at man vidste det i Louvain⁴³.

Rejsen foregik ikke i ordensdragt, og trekløveret undgik sikkert de urolige nordlige provinser. Man passerede protestantiske områder og gjorde ophold i Lübeck, hvor man optog forbindelse med katolikkerne. Norvegus synes især at have vundet kannikernes tillid. De bad ham om at intervenere til deres fordel i Rom, hvad Norvegus senere også gjorde⁴⁴. Pengene synes at være sluppet op, hvorfor man var nødt til at låne 30 gylden⁴⁵.

Det havde endnu været muligt at nå over til Sverige fra Lübeck, men Norvegus' ordrer lød på, at han først skulle til Braunsberg for at hente endelige instruxer og introduktionsbreve. Den lange omvej forsinkede hans rejse med flere måneder. Ved hans ankomst til Braunsberg den 29. november var søforbindelsen med Sverige afbrudt, og der kunne ikke være tale om at komme over før end til foråret. Men ikke nok dermed; de lovede breve var ikke nået frem, og man havde end ikke modtaget nogen forhåndsmeddelelse om hans ankomst. Norvegus kunne dog legitimere sig og sin opgave

ved hjælp af breve, som han havde modtaget i Louvain. Han ønskede sikkert hurtigst muligt at komme til Martin Kromer i Heilsberg. De belgiske gæster blev i begyndelsen af december afsendt til Kromers residens. De var stadig i verdslig dragt og velbevæbnede, ledsaget af en pater fra noviciatet, der skulle drage omsorg for, at rejsen, som foregik i kollegiets vogn, forløb gnidningsløst⁴⁶.

Vejen til Heilsberg er ikke lang, godt og vel et halvt hundrede kilometer, og den blev sikkert overstået på en dag eller to. Men koadjutoren måtte bedrøve den norske pater med, at heller ikke han havde modtaget besked fra Rom. Norvegus måtte altså med uforrettet sag vende tilbage til Braunsberg, hvor han og hans ledsagere betød en økonomisk belastning for det i forvejen fattige kollegium.

Kromer underrettede den polske jesuiterprovinsial *Francisco Sunyer* om Norvegus' besøg og karakteriserede ham som ikke uegnet til at bestride den vanskelige missionsopgave⁴⁷. Dernæst rettede han en forespørgsel til prinsesse Anna, om hun muligvis havde modtaget nogen meddelelse fra Rom, og hvad man skulle stille op med Norvegus – det var i hvert fald for sent at sende ham afsted nu⁴⁸.

Kort efter sin tilbagevenden til Braunsberg modtog Norvegus en del af den længselsfuldt ventede post, nemlig breve fra kardinal Hosius, indeholdende blandt andet en kortfattet instrux, som i hovedpunkterne faldt sammen med generalens brev af 17. september. Kardinalen agtede at gøre Norvegus bekendt med baggrunden for den svenske mission ved at stille kopier af sine breve til det svenske kongepar til hans rådighed. I øvrigt henvistes den norske pater til at søge råd hos dronningens kapellan Herbst, der var underrettet om Norvegus' ankomst⁴⁹. Hovedformålet var at påvirke kongen og overbevise denne om den romersk-katolske læres sandhed. Han skulle gå forsigtigt frem, først undersøge alt grundigt, og prøve på lidt efter lidt at påvirke sine tilhørere. Det var væsentligt at opnå tilladelse til at prædike offentligt. For at det ikke skulle blive afsløret, at Norvegus var sendt efter pavestolens ordre, burde den norske jesuit henvende sig til prinsesse Anna, og af hende forsynes med breve, hvoraf det fremgik, at han blev sendt som kapellan for hendes søster, den svenske dronning Katarina. Desuden indeholdt brevet bekræftelsen på udbetaling af den anden halvdel af den pavelige rejsebevilling⁵⁰.

Kardinal Hosius medsendte breve til prinsesse Anna, antagelig introduktionsskrivelser. I et brev af 7. december gav Norvegus Kro-

mer, der sandsynligvis modtog besked med samme post som den norske jesuit, meddelelse om brevenes ankomst og fremsendte tillige disse til orientering. Med hensyn til brevene til prinsesse Anna overlod Norvegus til Kromer at træffe afgørelse om, hvorvidt disse burde videresendes. Hvis prinsessen ønskede hans nærværelse, var han rede til at begive sig til hende⁵¹.

Hosius havde åbenbart ikke regnet med forsinkelsen, og derfor gav hans brev ingen løsning på dette problem. Desuden gik kardinalen ud fra, at ordensgeneralen ville give Norvegus en mere detaljeret instrux. En sådan synes imidlertid aldrig at være kommet den norske pater i hænde⁵². Meddelelsen om Norvegus' sene ankomst gik naturligvis også til Rom, men brevforbindelsen var ikke den bedste, især om vinteren. Man kan forstå, at den ufrivillige forsinkelse ikke passede den norske pater, og han ville måske foretrække at fortsætte rejsen over land, gennem Estland og Finland⁵³. Men som forholdene lå, var han nødt til at overvintre i Braunsberg. Da vinterens magt efterhånden var på vej til at blive brudt, satte Norvegus sig i bevægelse. Sidst i februar anbefalede provinsialen over for Kromer på grundlag af generalens og den pavelige statssekretærs breve udbetalingen af rejsepengene⁵⁴. Kort efter har Norvegus været i forbindelse med Warszewicki, der skaffede ham den omtalte introduktionsskrivelse fra prinsesse Anna og samtidig på grundlag af sine erfaringer gav ham en skriftlig instrux om, hvordan han burde bære sig ad ved sine forhandlinger med kongen om religiøse anliggender⁵⁵.

Den norske jesuit havde lige fra begyndelsen forbløffet og forfærdet sine ordensfæller i den polske provins. Han sorterede nu ikke længere under den belgiske provins, og under henvisning til sin specielle opgave var han ikke villig til at tage imod ordrer eller formaninger hverken fra rektoren i Braunsberg, hvor han og hans fæller nød husly, eller fra den stedlige provinsial. Han skal endog uden rektors viden flere dage ad gangen have opholdt sig uden for kollegiet⁵⁶. I sin egenskab af udsending fra jesuitergeneralen på pavens opfordring ville han kun tage imod ordrer fra højeste sted. Det indebar konfliktstof, idet man i første omgang kun havde Norvegus' ord for karakteren af hans sendelse, og der stod næppe noget om hans særlige position i de skrivelser, han havde med sig. Norvegus' åbenmundethed om sine private affærer i Belgien var egnet til at vække mistanke og forværre situationen. Et par dage efter sin ankomst til Braunsberg afslørede han for de derværende

jesuitter, at han for at sikre sig hjælpere i Sverige uden sine forefatters vidende i Louvain havde grundlagt en privat sammenslutning af sine elever, og at hans ledsager Feyt hørte til denne kreds. Sagen blev naturligvis af rektoren indberettet til provinsialen og videre til generalen⁵⁷.

I begyndelsen af marts kom provinsialen selv til Braunsberg, og dermed etableredes direkte kontakt mellem ham og den norske jesuit. Rektoren i Braunsberg havde endnu flere anker at fremføre. Han klagede hos provinsialen over, at Norvegus mest omgikkes og rådslog med ikke-jesuitter, og at hans forberedelse til den meget vigtige svenske mission bestod i at skære fremmedes billeder og våbenskjolde⁵⁸. Denne kritik lader formode, at Norvegus har været en temmelig habil billedskærer⁵⁹. Den lange ventetid i Braunsberg har givet ham lejlighed til at sysle med dette arbejde. Ved at frakende ham interesse for sine ordensfæller og navnlig for den svenske mission skød rektors dadel imidlertid langt over målet. Den norske pater har således i høj grad interesseret sig for sine ordensfællers undervisningsvirksomhed i Braunsberg⁶⁰, og det er muligt, at han havde et eller andet kritisk at bemærke, som ikke gjorde rektoren mere velsindet. Fra sit arbejde i Belgien var Norvegus vant til at tale meget med udenforstående, dertil kom sikkert hans ønske om at skaffe sig oplysninger om forbindelser med Sverige og om forholdene i landet, hvad han bedst kunne få hos folk som købmænd og skippere.

At den svenske mission var mangelfuldt forberedt, dementerede han selv. Efter mødet med provinsialen skrev Norvegus 12. marts 1576 til generalen. Der var måske gået rigelig lang tid siden ankomsten til Braunsberg – til sammenligning tjener, at han allerede kort før jul 1575 skrev til Louvain og til sine elever – men den lange tavshed kan vel til dels forklares ved, at han selv ventede besked fra Rom. Hovedparten af det lange brev beskæftiger sig med den svenske mission og de beføjelser, som efter Norvegus' mening var nødvendige til opgavens lykkelige udfald. Der måtte først og fremmest sørges for uddannelse af svenske hjælpere. Han ville straks gå i gang med at hverve begavede ynglinge, og han bad generalen gennem paven udvirke oprettelse af fripladser for nogle svenskere, ikke blot i Rom, men også i Wien⁶¹. Norvegus gik endnu længere i sine ønsker. Den polske provinsial havde meddelt ham alle de beføjelser, der stod i hans magt⁶², men Norvegus lod sig ikke stille tilfreds hermed. Han anmo-

dede simpelthen om, at alle dispensationer, som var begrænset til at gælde enten provinsialer eller rektorer, blev udstrakt til også at gælde for ham, da han jo var løst fra de nævnte myndigheder. Under henvisning til visse dispensationsrettigheder, som Petrus Canisius havde udvirket 1573, ønskede Norvegus især en bemyndigelse, som generalen havde reserveret for sig selv, nemlig at tildele ikke-jesuitiske præster ret til at give absolution i tilfælde af kætteri og til at læse forbudte bøger⁶³. Han ville benytte sig af denne bestemmelse, hvis det behagede Gud at give ham en hjælper og da tildele denne ret til at celebrere messen ved rejsealtre⁶⁴. I øvrigt tilføjede Norvegus for at underbygge sin anmodning, at alle altre i Sverige sikkert var profanerede. Også tilladelsen til at tildele udstrakt aflad hørte til de bemyndigelser, han havde på sin ønskeseddel. På sin rejse havde han konstateret, hvor vanskeligt det var at læse tidebønner. I den nordiske mission ville han hele tiden bevæge sig blandt kættere, altså ville han gerne, at man mildnede bestemmelserne om læsningen af tidebønnerne. De kættere, der vendte tilbage til den katolske kirke, skulle man også have lov til at absolvere. Norvegus ønskede desuden besked om en række forhold angående ægteskabssager, dåb o. l.

Den norske pater var klar over kongens vanskeligheder og understregede, at selv om Johan III var villig til at genindføre katolicismen, måtte han være forsigtig, da han ellers kunne miste hele sit rige. Ligeledes kunne han ikke give kirkegodset tilbage til dets oprindelige ejere. Det var ønskeligt, at han, for ikke at provokere sine undersåtter mod sig, i det mindste formelt kunne tillade luthersk gudstjeneste på slottet og selv overvære den⁶⁵.

Brevet er et vidnesbyrd om, hvor megen betydning Norvegus til lagde sin mission. Hans krav om beføjelser og dispensationer er ikke små, selv om missionen først var i sin vorden. En væsentlig ting fortav han, nemlig sine nederlandske disciple. Dette var egnet til at vække mistanke i Rom, som nu var informeret på anden vis⁶⁶, men den norske jesuit har dog sandsynligvis været uvidende om dette, da han den 10. april 1576 i Danzigs havn gik om bord på det skib, som skulle føre ham og hans ledsagere til Sverige⁶⁷.

De første resultater (april 1576–marts 1577)

Af de nordiske lande havde Sverige på denne tid de fleste forbindelser med pavestolen og de katolske magter. Det falder imidlertid uden for denne afhandlings rammer i enkeltheder at redegøre for disse forhold. Interessen må her først og fremmest samle sig om Laurentius Norvegus' virke. Det er dog ikke muligt at komme udenom en kort karakteristik af Johan III og hele situationen, som den forelå ved den norske jesuits ankomst i foråret 1576.

Johan III var stærkt intellektuelt anlagt og religiøst interesseret. Det ytrede sig navnlig i interesse for teologisk lærdom og i en æstetisk og historisk indstilling, som hos ham forenedes i et ønske om at redde katolicismens æstetiske værdier og det bedste af traditionen over i den nye lutherske kirkeform, som efterhånden var blevet herskende i Sverige. Hans ægteskab med den katolske polske kongedatter *Katarina Jagellonica*, der vistnok øvede en betydelig indflydelse på ham, bibragte ham også sympati for den moderate form af reformkatolicismen, som hun var opvokset i. Denne syntes ham at komme ret nær den humanistisk-melanchtonske lutherdom, som han selv var opdraget i. Under sin fængsling hengav han sig til studiet af de gamle kirkefædre. Senere kom han i forbindelse med den teologiske retning, hvis førende navn var *Georg Cassander* og hvis bærende idé gik ud på, at man for at stifte fred mellem katolikker og protestanter skulle vende tilbage til de gamle kirkefædres tro og lære. Kongen ønskede at realisere lignende tanker for Sveriges vedkommende ved at indføre en ordning af kirken og specielt af gudstjenesten, som var i overensstemmelse med den første kirkes »apostoliske og katolske tro«. Samtidig tænkte han måske også på, hvordan han bedst kunne lette den katolsk opdragede prins Sigismund adgangen til den svenske trone. Ikke uden betydning for en udvikling af kongens synspunkter var hans ophold i England 1559–60, hvor han stiftede bekendtskab med anglikansk kirkeskik. Efter ærkebiskop Laurentius Petris død i 1573 forelagde kongen ved et rigsdagsmøde sommeren 1574 flere forslag til forbedring af gudstjenesten og kirkeskikkene, hvori han især bestræbte sig på at gøre gudstjenesten mere værdig og højtidelig. Efter nogen

diskussion lykkedes det kongen at føre forslagene igennem¹. Sammen med sin sekretær og meningsfælle *Petrus Michaelis Fecht* tog han dernæst fat på udarbejdelsen af en hel ny kirkeordinans, som det også lykkedes ham trods megen modstand at få underskrevet af næsten alle biskoper og nogle af de fornemste præster 1575². Ikke så let gik det med kongens forsøg på at indføre en ny liturgi, den såkaldte »røde bog«. Den lutherske ortodoxi var allerede fast forankret i store dele af det svenske præsteskab, der opfattede alle disse forandringer som direkte forsøg på at føre den svenske kirke tilbage til katolicismen. Det gav anledning til langvarig fejde, hvor megen bitterhed og fanatisme kom til udtryk. Ved Norvegus' og hans ledsageres ankomst var kongens reformbestræbelser nået til det punkt, hvor han anså det for formålstjenligt at publicere sin nye liturgi, der for en del byggede på den romerske messeordning³.

Ifølge Feyt nåede de tre rejsende deres mål i slutningen af april 1576. Straks efter ankomsten spredtes rygtet om, at der var ankommet jesuitter til byen. De blev derefter på deres bopæl opsøgt af dronningens skriftefader Herbst, hvilket gav rygtet yderligere næring. Dagen efter pålagde dronningen gennem Herbst Norvegus at bevare sit incognito. Denne ordre bekræftedes af kongen, da denne få dage efter af dronningen hørte om deres tilstedeværelse. Det gik ikke an at lade Norvegus få adgang til hoffet. Kongen anbefalede ham foreløbig at søge kontakt med de mange tyskere i byen og med byens præster. Når han havde opnået deres gunst, skulle de anbefale ham til kongen, så han uden mistanke kunne færdes ved hoffet. Det gik let med at få de førstes støtte. Derpå gik Norvegus til præsterne, indlod sig i vidtløftige samtaler med dem, førte talen hen på de teologiske videnskaber og fortalte bl. a., at han mange år havde studeret i Louvain, Douai og Köln. Han havde hørt, at kongen af Sverige havde i sinde at oprette et nyt kollegium, og kom derfor for at tilbyde sin tjeneste, idet han meget hellere ville gavne sit hjemland eller dets nabolande end fremmede riger. Derfor bad han præsterne om med deres autoritet og gunst at anbefale ham hos kongen. De ulærde præster lod sig dupere af Norvegus' fine latinske tale og lovede at støtte ham på alle måder. De holdt deres ord og anbefalede ham til kongen, der var glad for, at alt var lykkedes så vel⁴.

Beretningen er tydeligvis holdt i lyse farver. Det er næppe troligt, at Norvegus har kunnet opnå anbefaling hos alle byens svenske præster, således næppe hos stadsmenighedens antiliturgiske sognepræst

Olaus Petri Medelpadius. Blandt dem, der muligvis støttede Norvegus, var stadsprænitentiar *Petrus Arvidi*, hos hvem han havde bolig i de første måneder, hvilket kunne bidrage til at formindske mistanken⁵. Andre præster, der repræsenterede den finske og den tyske menighed, var muligvis venligere sindet mod en lærd fremmed.

Kardinal Hosius havde både over for kongen og dronningen givet udtryk for, at der burde sendes unge mænd til Rom, hvor de kunne blive uddannet til katolske præster⁶. Der var dog næppe mange, der kunne komme i betragtning, men katolsk indflydelse på det hjemlige skolevæsen kunne afhjælpe denne mangel. Også på dette punkt havde Norvegus heldet med sig. I kongens reformplaner indgik en omordning af præsteuddannelsen, og det var hans ønske, at studiet især skulle baseres på de gamle kirkefædres skrifter. I ordinansen af 1575 havde kongen udkastet en plan om en teologisk læreanstalt i Stockholm, og også skolens beliggenhed var besluttet før Norvegus' ankomst. Den skulle have til huse i det tidligere franciskanerkloster på Gråmunkeholmen (Riddarholmen)⁷. Denne beslutning var dog endnu ikke ført ud i livet, måske fordi man ikke havde fundet den rette mand til opgaven.

Nu syntes dette problem imidlertid løst. Kongen kaldte Norvegus til sig på slottet, underholdt sig venligt med ham og spurgte ham ud om videnskaberens stilling i Tyskland, Frankrig og Nederlandene. Kongen må have fået et fordelagtigt indtryk af den begavede nordmand og udpegede ham til læsemester i teologi ved det påtænkte kollegium⁸. Ikke ret længe efter ankomsten skrev Norvegus til en jesuit i Braunsberg, at han ikke var dronningens kapellan, men i kongens tjeneste som professor i teologi i Stockholm⁹.

Norvegus synes slet ikke at have benyttet sig af det påskud, at han officielt var sendt som kapellan for dronningen. Da havde han måttet indrømme sit katolske tilhørsforhold, hvad der ville have givet ham et alvorligt handicap. Nu kunne han drive skjult missionsarbejde under kongens beskyttelse. På den anden side synes ikke alle hans handlinger at stemme overens med hans foreløbige instruxer¹⁰. Hans opgave var jo at påvirke kongen, den polskfødte dronning behøvede ingen norskfødte kapellan. Men dette må have været en skuffelse for Herbst, der i Norvegus så sin afløser, og trængte på at komme væk, så snart den norske pater var ankommet¹¹.

I den varmeste sommertid drog kongen bort fra Stockholm og overlod til rigsdrost *Per Brahe* at sætte Gråmunkeholmsklostret, som

i tidens løb havde fået lov til at forfalde, i stand til brug for kollegiet. Kongen udstedte fra Svartsjö flere breve om bygningsarbejder og lod bl. a. nedrive alle træhuse på holmen og beboerne forflytte¹².

Ifølge Feyt kunne Norvegus på grund af svenskernes sendrægtighed først i juli, kort før kongens tilbagekomst, begynde sine forelæsninger. Kongen havde givet ordre til, at alle byens præster (omtrent 30) skulle overvære forelæsningerne samt ligeså mange fra latinskoleens øverste klasser¹³. Norvegus forelæste i teologi og retorik og havde sin rejsefælle Florentius Feyt som medlærer¹⁴. Kort efter nytår 1577 anslag han selv tilhørernes antal til over tredive¹⁵.

De endelige instruxer, som ordensgeneralen havde lovet, synes at være gået tabt undervejs¹⁶. Den norske jesuit har dog modtaget vejledning og råd under sit ophold i den polske provins, og i Sverige af dronningens skriftefader Herbst. Kardinal Hosius fulgte opmærksomt den svenske mission og har ikke ladet det mangle på vejledning¹⁷. I sin mission var Norvegus i første række undergivet den polske provinsial; han synes imidlertid at have set bort fra dette forhold, selv om det måske havde været nemmest for ham at indhente samtykke ad den vej. Måske har kongens mistænksomhed over for polakker begrænset hans handlefrihed på det punkt. Den polske provinsial Sunyer klagede således i oktober 1576 over, at Norvegus endnu ikke havde skrevet til ham, men til gengæld flere gange til nogle købmænd og kanniker i Ermland. Provinsialen havde i øvrigt indtryk af, at Norvegus helst ville handle efter sit eget hoved, og udtrykte derfor tvivl om, hvorvidt den norske jesuit overhovedet ville følge Warszewickis instruxer¹⁸. Måske havde han også ret i sin kritik, da Norvegus ikke havde lagt skjul på, at han betragtede sig selv som ekspert på den nordiske missions område.

Arbejdet i Sverige besværliggjordes af den langsomme brevforbindelse med Rom. Det kunne vare måneder, inden breve nåede frem, og de kunne let blive opsnappet eller gå tabt på anden måde¹⁹. Derfor var det umuligt at indhente forhåndsgodkendelse til de nødvendige foranstaltninger. Norvegus var nødt til at træffe en del afgørelser på eget initiativ og håbe på, at hans overordnede i Rom ville approbere dem. Det ser heller ikke ud til, at han har været en flittig brevsriver; der er mange måneder mellem hans breve til generalen, og kardinal Hosius klager gang på gang over, at han ikke har modtaget svar på sine breve til den norske pater²⁰.

Tilbageholdenhed i religiøs henseende var den vigtigste regel, og

den tilrådedes ham af både ordensgeneralen og Hosius. Først skulle Norvegus hos tilhørerne udrydde de gængse forestillinger om den katolske lære og oplyse dem om de pågældende katolske dogmers sande mening. Det gjaldt frem for alt dogmerne om troen, om gode gerninger og om Kristi frelsergerning og død på korset²¹.

Kun en meget snæver kreds med kongen i spidsen vidste, at Norvegus var katolik, og det er tvivlsomt, om de indviede samtidig var klare over, at han tillige tilhørte jesuiterordenen. I hvert fald bad Norvegus i september 1576 sin ordensgeneral om at sørge for, at dette ikke blev røbet over for svenske udsendinge til Rom²².

Norvegus' handlefrihed var ret begrænset af hensyn til kongen, der afæskede ham en troskabsed og forbød ham foreløbig i sine offentlige forelæsninger at røre ved visse læresætninger, der kunne forurolige hans tilhørere. Han måtte føje kongen, da han ellers ville have øget dennes i forvejen udprægede mistænksomhed; således havde han i begyndelsen mistænkt Norvegus for at være dansker²³. Det var naturligvis ubehageligt for Norvegus, da der jo bestod fjendskab mellem de to lande. Fra denne mistanke var der ikke langt til en anklage for spionage.

Den norske jesuit har selv skildret situationen i en længere rede-gørelse efter bortvisningen 1580. Han betoner deri, at han ved ankomsten havde konstateret, at kætternes sag stod meget stærkt. Kongen turde ikke foretage sig noget og var bange for den mindste uro. I begyndelsen syntes vanskelighederne meget store på grund af Norvegus' ungdom og uerfarenhed. Han var kommet alene til Sverige og var ikke særlig godt kendt med forholdene. Herbst omgikkes næsten ikke svenskerne, og med ham kunne der kun en sjælden gang arrangeres et hemmeligt møde. Først gik Norvegus yderst forsigtigt frem, idet det var vigtigt at skabe et grundlag, hvorpå man kunne bygge det fremtidige arbejde²⁴. Efter kongens og Fechts ønske lagde han kirkefædrenes skrifter til grund for sine forelæsninger og søgte ud fra dem at bevise sine læresætninger. Han brugte flittigt Luthers og Calvins skrifter, var velbevandret i dem, havde dem ved hånden og kunne altid slå op i dem og underbygge sine påstande om modsætningerne mellem disse skrifter og kirkefædrenes lære. Ved sin dialektiske færdighed, sit velformede foredrag og sin elegante latin forstod han at aftvinge sine tilhørere beundring, og ved sin sikre optræden og hjemmевante færden i både reformatorernes og kirkefædrenes skrifter vandt han også deres tillid. Følgen var, at flere og

flere begyndte at vakle i deres overbevisning og tro på den gængse kirkelære, så de ikke længere vidste, hvad de skulle anse for sandt. Dermed var tvivlen sået, og det var den halve sejr for Norvegus. Hans succes styrkede ham også i kongens gunst, og han vandt flere hofmænds yndest²⁵.

Men det var ikke alene gennem undervisningen, Norvegus kunne udføre sin mission, der var også prædiken og sjælesorg. Mens sjælesorgen nok omfattedes af større hemmelighedsfuldhed, var der mulighed for at prædike i den kirke, som hørte til klostret, og som på kongens bud blev istandsat. Han kom imidlertid ikke til at prædike det første års tid²⁶, hvilket muligvis hang sammen med, at han først var nødt til at få mere indgående kendskab til sproget²⁷.

Samtidig stræbte kongen efter at få sin liturgi godkendt. Det gik dog ikke så glat som ordinansens underskrivelse. I hovedstaden begyndte en opposition at vise sig, hvis førende skikkelser var rektoren ved byens skole, *Abraham Andreae Angermannus*, og byens sognepræst *Olaus Petri Medelpadius*.

Især den førstnævnte, en begavet, men fanatisk og ubøjeelig ortodox lutheraner, rettede sine angreb mod Norvegus. På en ortodox lutheraner måtte den norske jesuits udtalelser, så forsigtige de end var, dog virke udfordrende. Feyt hævder, at Angermannus modarbejdede Norvegus af frygt for at miste sin egen indflydelse og anseelse, som var ved at svækkes gennem den norske jesuits forelæsninger i klostret, og at han forsøgte at sætte tilhørerne op mod Norvegus og drage dem fra ham. Denne fremstilling er dog tydeligvis farvet og har til hensigt at dække over den kendsgerning, at Norvegus kom til kort over for Angermannus med hensyn til tilslutning til sine forelæsninger. Feyt indrømmer dog, at Angermannus var afholdt både af hoffolk, borgere og sine elever, og følgelig kunne han med sine angreb på Norvegus let få folk til at blive væk fra hans forelæsninger. I første række gjaldt det for modstanderne at bekæmpe det, som de med føje troede sigtede mod katolicismens genindførelse i Sverige, og da de ikke så godt kunne angribe kongen, blev Norvegus deres skydeskive, hvorigennem de regnede med at ramme kongens bestræbelser på at få sin nye liturgi indført. Både liturgien og Norvegus blev angrebet, og der spredtes en mængde små satiriske flyveskrifter blandt folket og præsteskabet.

Situationen var allerede tilspidset, da de to svorne fjender af liturgien nægtede at fejre Mariæ fødselsdag den 8. september og at god-

kende liturgien. Kongen lod dem sammen med et par underordnede gejstlige afsætte, og de blev belagt med husarrest. Dermed var signalet til åben strid givet²⁸.

For Norveges gaves der intet valg i denne strid. Det var to af hans og den katolske kirkes fjender, der således var blevet sat ud af spillet²⁹. Naturligvis måtte han stille sig på kongens side og, så meget han kunne, forsvare liturgien, hvis han overhovedet ønskede at bevare håbet om at få Johan III og med ham det svenske rige tilbage til romerkirkens skød. Liturgien måtte da betragtes som et skridt fremad på denne vej. Ved denne holdning pådrog han sig liturgimodstandernes vrede og måtte finde sig i horrible beskyldninger. Han blev endog udlagt som forfatter af liturgien, skønt denne forelå udarbejdet, inden Norveges satte foden på svensk jord³⁰.

Der cirkulerede stadig en del rygter, som det var vanskeligt at få slået ned. Kongen optrådte med bestemthed over for rygtesprederne og lod således i september 1576 Nils Gyllenstiernas tjener straffe, fordi han skulle have sagt, at der med det første ville ankomme et par hundrede munke³¹.

Den norske jesuit havde i hvert fald fået to farlige modstandere. På grund af deres popularitet befandt kongen sig i en vanskelig situation. Det gjaldt for ham at behandle dem således, at deres indflydelse ophørte, uden at de kom til at stå som martyrer³². Men det var ikke let at lukke munden på dem, tværtimod synes Angermannus at have skærpet tonen mod jesuitten; han gik stadig til angreb og forsikrede over for alle, at Norveges var en ulv. I anledning af denne ærekrænkelse havde kongen bestemt, at Norveges i nærværelse af nogle fremtrædende personer skulle få lejlighed til at forhøre Angermannus for at sætte ham til vægs, så han derved ville blive tvunget til at bede om undskyldning og offentligt rense Norveges³³. Dette synes imidlertid ikke at være blevet til noget. I december besluttede kongen at fjerne begge liturgimodstandere fra Stockholm³⁴.

Det var ikke let at finde erstatning for den afsatte rektor. Stillingen blev tilbudt Norveges, men han mente ikke at kunne påtage sig denne opgave. Rektoren var pligtig til meget, som en katolik ikke kunne påtage sig med god samvittighed, fx. at indøve de protestantiske kirkesalmer med eleverne. Foreløbig blev stadspønientiar Petrus Arvidi sat til at bestride rektoratet. Da han ikke kunne overkomme de ham pålagte fire forelæsninger om ugen i de højeste klasser, afstod han to til Feyt og en til Norveges. De begyndte på forelæs-

ningerne i oktober, men holdt dem ikke i skolehuset, men i kollegiets bygning i det gamle gråbrødrekløster³⁵. Omtrent samtidig tog Norvegus fast ophold på Gråmunkeholmen. Hidtil havde han boet privat hos Petrus Arvidi, hvor han havde måttet holde sin religiøse overbevisning skjult³⁶.

Der er bevaret en indstilling fra den norske jesuit til kongen med opremsning af alt det, som han anså for nødvendigt til starten af kollegiet. På ønskesedlen stod en tjenestepige i moden alder og en stærk karl samt tøj til dem, køkkenredskaber og spisegrejer, forråd til ølbrygning med tønder eller kar, hvedemel, salt, forskellige husdyr, saltede og tørrede fisk, smør og ost samt brændsel. Samtidig ønskede han frigjort kollegiets køkken, som blev beboet af en hr. Petrus³⁷ med sin hustru. De skulle flytte til den del af huset, som lå under soverummet, og som for tiden beboedes af en skriver, der ellers flere gange af Fecht havde fået ordre til at flytte. I det hele taget burde kollegiet så godt det lod sig gøre lukkes for udenforstående³⁸. Når Norvegus nu flyttede, må man gå ud fra, at han har fået de fleste ønsker opfyldt.

I begyndelsen har kongen måske nok drøftet visse religiøse anliggender med Norvegus, men næppe indviet ham i sine planer med hensyn til religionen. Johan III's indgroede mistænksomhed fik ham til først at prøve den norske jesuit, som, når det kom til stykket, dog var født i det fjendtligsindede Danmark-Norge. Derfor bragte han i begyndelsen mindre betydelige stridsspørgsmål på bane over for Norvegus og drøftede de mere vigtige ting med sin sekretær Fecht. Kongen syntes imidlertid om Norvegus' smidige forelæsninger og skal engang smilende have bemærket, at det var en beundringsværdig teologiprofessor, hvis forelæsninger tilfredsstillede både katolikker, calvinister og lutheranere. Kongen kunne komme med nærgående spørgsmål, som bragte Norvegus ud på gyngende grund, hvor hans viden ikke slog til. I et brev fra slutningen af oktober berettede han om nogle af disse emner. Kongen havde med ham drøftet pavelige dispensationer til ægteskab mellem nærbeslægtede, og havde været forarget over, at Filip II af Spanien havde fået dispensation til at gifte sig med sin søsterdatter Anna af Østrig. Om dette spørgsmål ville Norvegus gerne have mere besked hos sine overordnede. Der var også et påstået argument mod transsubstantiationen, som han gerne ville have rede på. Ligeledes ønskede han oplysninger om, hvad der forlangtes for at være biskop og gyldigt kunne ordinere præster

samt begrundelserne herfor³⁹. Den norske jesuit synes altså ikke at have været særlig stiv i den kanoniske rets bestemmelser på disse punkter og ønskede nu at få sin viden suppleret.

Et hårdt slag ramte kongen, da hans sekretær Fecht, hvem han i fortrolig mission havde sendt til Rom sammen med *Pontus de la Gardie*, i efteråret 1576 omkom i Østersøen ved skibsforlis. Denne sendefærds opgave var at udvirke udlevering af dronningens mødrearv, og desuden skulle man forhandle med paven om en forbindelse mellem den svenske kirke og romerkirken⁴⁰. Fecht havde været kongen en udmærket støtte og hans nærmeste rådgiver ved kirkereformernes gennemførelse. Savnet af en rådgiver i religionsspørgsmål førte til en nærmere forbindelse mellem Johan III og Norvegis⁴¹. Kongen var alligevel på vagt over for den norske jesuit og syntes at nære visse bekymringer med hensyn til hans brevveksling. Således forbød han ham at sende breve med Paolo Ferrari, der afrejste til Italien i februar 1577, og begrundede det med faren for, at eventuelle breve kunne falde i danskernes hænder. Han var måske interesseret i, at Norvegis ikke udlagde situationen på sin egen vis, især da kongen gennem sine udsendinge havde ladet sig fremstille som god katolik⁴². Den norske jesuit var ved sin troskabsed fra begyndelsen kommet i afhængighedsforhold til kongen og kunne af frygt for konsekvenserne vanskeligt omgå et forbud. Kongen har muligvis ligefrem udøvet brevcensur eller i hvert fald givet Norvegis fingerpeg om de punkter, som han ville have frem i Rom. De vigtigste af disse fremtræder i en indberetning fra Norvegis til generalen, dateret 21. februar 1577. Heri anførte den norske jesuit en række ønsker, kongen havde betroet ham. Åbenlyse forandringer kunne ifølge Johan III ikke indføres af hensyn til den danske konge, hertug Karl, den fængslede Erik XIV og endelig de lutherske præster, som begyndte at stræbe kongen efter livet. Det var meget væsentligt for kongen at have retmæssigt ordinerede biskopper og præster, helst indfødte svenskere. Derfor ønskede han, at også tidligere protestantiske præster skulle få adgang til at blive sendt til ordination hos en hvilken som helst katolsk bisp på et hvilket som helst tidspunkt, og at ordinationen endog måtte ske med overspringelse af lavere grader. Endvidere bad kongen om, at paven ville stadfæste hans bispeudnævnelser, og at ordinationsfuldmagten, hvis de udnævnte ikke kunne sendes uden for riget for at ordineres, om muligt måtte overdrages nogen i Sverige. Lod det sig ikke gøre, så udtrykte Norvegis det ønske, at bispevielserne måtte finde sted hvorsom-

helst og eventuelt også forrettes af en enkelt biskop. Han mente, at det var vanskeligt at finde nogen, der enten var ugift eller ville skille sig fra sin hustru. Derfor ønskede kongen dispensation fra cølibatet. For at lette religionsforandringen ville kongen også have dispensation med hensyn til nadveren under begge skikkelser, men Norvegus håbede, at både dette og andre ting med tiden kunne afpasses efter katolske sædvaner. Han kunne give sin tilslutning til kongens ønske om messen på svensk og henviste til russerne, der fra begyndelsen havde messen på folkesproget, hvilket også syntes at have været tilfældet i Sverige. Til sidst ønskede kongen, at forvandlingens kanon ved messen måtte udtales højt⁴³.

Norvegus vidste, at det ikke længere drejede sig om perifere hårkløverier. Kongen havde berørt en fundamental forskel mellem protestantismen og katolicismen. Man lægger mærke til, at selv om den norske jesuit på den ene side var klar over, at pavestolen næppe ville gå med til alle de krævede dispensationer, var han på den anden side optimistisk og prøvede på at afkræfte styrken af kongens forlangender ved at tilføje, at det kun var tænkt som en overgangsordning. Det er muligt, at kongen, der jo efterhånden må have lært hans lyssyn at kende, har opmuntret ham i denne ønsketænkning.

Den norske jesuit indrømmede dog selv, at de fremsatte ønsker var vidtgående og nok kunne vække forundring, men gik paven ikke ind derpå, ville genforeningsforsøget være vanskeligt og forbundet med mange farer. Han bad derfor om den yderste imødekommenhed og lovede, at indrømmelserne ville blive brugt så lidt som muligt, så de eventuelt let kunne tilbagekaldes. Og for at dække over afvigelsesernes alvorlige karakter, forsøgte han at kaste et formildende skær over sagen: »Vi er her jo ligesom i en afkrog, skilt fra den øvrige verden, hverken øster- eller vesterlændinge, hverken fastlands- eller øboer«⁴⁴.

I dette brev taler ikke alene en rettroende katolik, men også en nordisk patriot, der havde forståelse for kongens reformplaner, fordi han selv var konvertit. Denne patriotisme, som hans langvarige udenlandsophold snarere synes at have styrket end svækket, forlod ham aldrig og var årsag til mange bryderier. Da kongen havde åbenbaret de vigtigste af sine planer for ham, syntes han at stå på tærskelen til noget afgørende, og han gik i det ovennævnte brev langt ud over sine instruxer.

Selv om han anbefalede nogle af de nævnte dispensationer, var

han dog ikke tilhænger af dem. Nu gjaldt det om at bearbejde kongen for efterhånden at få ham til at opgive nogle af dem. I en senere beretning fortalte Norvegus, at han havde gjort kongen opmærksom på, hvor vanskeligt man kunne opnå dispensationer, og hvor farlige de kunne blive for Sverige. Da kongen ikke kunne gendrive Norvegus, blev han misfornøjet. Men den norske jesuit tilrådede indtrængende kongen at forberede sig på, at de forlangte dispensationer ville blive nægtet. Trods alle vanskeligheder lykkedes det ham længe at bevare kongens bevågenhed. Vel blussede kongens vrede af og til op, men han lod sig snart atter berolige. Han sendte endog engang imellem bud til pateren, når han troede, at denne kunne være fornærmet⁴⁵.

Det må i det hele taget ikke have været let at diskutere med kongen, der havde en temmelig opfarende natur. Når han ikke havde argumenter, kunne han finde på at erklære, at nu gad han ikke høre mere om denne sag, og så var man jo lige vidt⁴⁶.

Kongens voksende tillid til Norvegus skyldtes ikke mindst den omstændighed, at den norske jesuit i mellemtiden efter sin bedste evne havde bistået kongen i den vanskelige liturgistrid. Henimod slutningen af 1576 havde kongen forlangt en udtalelse om den nye liturgi fra stockholmske præster, deriblandt begge Norvegus' skarpeste modstandere, Angermannus og Medelpadius, som kongen ellers havde besluttet at forvise. Det ligger i sagens natur, at en gunstig udtalelse i denne sag ville have bragt dem begge til nåde igen. Men den betænkning, som afgaves i slutningen af december, beseglede uvenskabet mellem de to parter og udgjorde det første større angreb på kongens liturgi. Den indledede den heftige polemik, som fortsatte under hele kongens regeringstid. Betænkningen fungerede som et arsenal, hvorfra modstandere hentede deres argumenter. Dette skrift forblev dog ikke uimodsagt, idet kongen pålagde Norvegus at gendrive oppositionens argumenter. Den norske jesuits skrift sendtes til ærkebiskop *Laurentius Petri Gothus*, der uvidende om forfatterens person offentliggjorde det under sit navn. Svarskriftet tog sit udgangspunkt i vedtagelsen af ordinansen af 18. juni 1575, der var blevet undertegnet af så godt som alle præster i Stockholm; men da de ikke havde holdt deres løfte, anklagedes de nu for edsbrud, og at de gennem deres troløshed var skyld i de opståede uroligheder. De kaldtes overløbere og blev imødegået på næsten alle punkter⁴⁷.

Snart måtte Norvegus atter i ilden som liturgiens forsvarer. To Uppsala-professorer, *Petrus Jonæ* og *Olaus Luth*, havde skarpt kriti-

seret den liturgivenlige ærkebisp og de nye reformer. Kongen beordrede dem begge til Stockholm, hvor der i begyndelsen af januar 1577 diskuteredes flere dage om liturgien og om den hellige skrifts fortolkning og autoritet. Den 14. januar anordnedes der en offentlig diskussion i grev Per Brahes hus, hvor begge professorer blev angrebet af greven og Norvegus. Hovedemnet ved disputationen var messeofret, som Norvegus forsvarede ud fra kirkefædrene. Feyt meddeler, at begge professorer kom til kort, og at også kongen havde bragt dem til tavshed. Uppsala-professorerne ændrede dog ikke deres standpunkt⁴⁸.

Ved at deltage i denne diskussion bragte Norvegus sig i en lidet misundelsesværdig situation, idet han ikke kunne tone rent flag, men måtte være yderst forsigtig i sine udtalelser for ikke at røbe noget, som kunne svække hans stilling hos kongen. Han synes at have klaret sig til kongens fulde tilfredshed, men fik dog senere mange bebrejdelser fra Possevino. Selv hævdede Norvegus, at han under liturgistriden kun havde forsvaret de dele af liturgien, som af modstanderne beskyldtes for at være katolske, og selv det havde han kun påtaget sig efter kongens anmodning. Han havde aldrig anerkendt liturgien som helhed⁴⁹.

I slutningen af januar forhandlede der påny om liturgien. Atter gjorde man brug af Norvegus' bistand, men modstanderne var umedgørlige og gav sig ikke en tomme. For at de ikke skulle komme til at øve indflydelse på et forestående stændermøde, fjernedes oppositionsmændene fra hovedstaden⁵⁰. Ved dette stændermøde i februar 1577 ønskede kongen at opnå godkendelse af sin liturgi. Efter at den var blevet godkendt af stænderne ved et fællesmøde, kom turen til særskilte forhandlinger med gejstligheden. I kongens følge optrådte både Norvegus og hans ledsager Feyt. Den første havde til opgave at overtage forsvaret for liturgien på kongens vegne, hvis det blev nødvendigt. Der anførtes mange grunde for liturgiens antagelse, deraf en del af truende karakter. Norvegus beretter selv, hvordan han foranledigede, at der blev opsat og overrakt klageskrifter, hvori man angreb præsternes sæder og lære og bad om en reform i den gamle kirkes ånd. Dette virkede opmuntrende på kongen, da indholdet svarede til hans ønsker. Den norske jesuit fik bistand af en katolsk adelsenke, der havde samlet bønderne og foreslået udfærdigelse af et sådant klageskrift. Norvegus var selv til stede i forklædning, drak øl sammen med bønderne og forhandlede med dem om religionen og klageskriftet⁵¹. I forbindelse med de fremlagte klageskrifter hævdedes,

at bønderne bestemt ville vægre sig ved at yde deres præster tiende og anden skyldighed, hvis liturgien ikke blev antaget. Modstandere af den nye liturgi stempledtes på forhånd som oprørsstiftere⁵².

Norvegus deltog ivrigt i forhandlingerne og anvendte sin veltalenhed i forsøg på at overtale liturgimodstandernes parti med biskop *Martin Gestricius* af Linköping i spidsen. Resultatet af disse forhandlinger blev, at biskop Martin til sidst var nødt til efter stærk pression at underskrive liturgiforpligtelsen sammen med andre den 16. februar. Liturgien var nu vedtaget, og Norvegus havde en betydelig andel i denne foreløbige sejr⁵³. Selv gør han i sine breve ikke ret meget ud af dette møde, men understreger dog sin medvirken. Han må have været klar over det uheldige i, at han bidrog til vedtagelse af en liturgi, som ikke kunne regne med at opnå anerkendelse fra katolsk side.

Efter dette møde blev der gjort endnu et forsøg på at overbevise de forviste modstandere. De blev kaldt til Stockholm, hvor bisperne diskuterede med dem to dage uden resultat. Derefter blev oppositionsmændene kaldt til kongen, og nu optrådte Norvegus atter som hovedmanden i en langvarig, men resultatløs diskussion⁵⁴. Kongen skal have truet de formastelige med udvisning af riget, men han nøjedes i første omgang med at ramme dem økonomisk, idet hele deres underhold blev inddraget. Angermannus, der åbenbart blev anset for hovedmodstander, blev forvist til Åland⁵⁵.

Der blev smedet videre, mens jernet var varmt. Ifølge Norvegus afkrævede kongen på hans opfordring de svenske bisper en erklæring om nogle spørgsmål vedrørende troens grundlag. Disse spørgsmål blev fremsat i slutningen af februar, men det har muligvis været noget, inden det endelige svar forelå. Den norske jesuit fortæller, at det første svar havde været alt for ubestemt og svævende, hvorfor han havde forelagt sagen for ærkebispem og derpå fået et mere acceptabelt resultat. Dernæst havde han samlet bispernes svar og ærkebispens ytringer til en erklæring, som han forelagde ærkebispem til godkendelse. På kongens opfordring havde Norvegus omsider fået det ønskede samtykke. Den norske jesuit indberettede resultatet i et brev af 13. juli 1577. Han indrømmede, at svarene på ingen måde var entydige og bestemte, men med velvillig udlægning måtte besvarelsene betragtes som tilfredsstillende. Spørgsmålene drejede sig om grundlaget for den kristne lære, definitionerne på den katolske (almindelige) kirke og dens skriftlige og mundtlige grundlag, udlæggelse af skriften m. v. Norvegus var ikke helt tilfreds med svaret på det første spørgs-

mål. Han havde dog endnu ikke villet røre ved det, men med henblik på andre spørgsmål havde han været mere nøjeregnende⁵⁶.

Svarene synes ikke at stride direkte mod den romersk-katolske lære; dog er specielle katolske læresætninger forbigået. Svaret på det første spørgsmål fastslår Guds ord overleveret gennem skriften som grundlag for den kristne lære, men nævner ikke kirkefædrene. Det lader til, at hensigten med spørgsmålene var at bringe den svenske protestantismes ordførere det første skridt tilbage til moderkirken ved at få dem til at anerkende en dobbelt ufejlbarlig rettesnor for skriftens rette forståelse: de gamle kirkefædres udlæggelse, forsåvidt de er indbyrdes overensstemmende, og kirkens⁵⁷. De pågældende svar findes i øvrigt i flere andre afvigende versioner, som muligvis har været genstand for bearbejdelse fra Norgeus' side⁵⁸.

Der eksisterer desuden et mærkeligt dokument i Norgeus' hånd, som synes at høre sammen med stridigheder omkring den nye kirkeordning. Det er et udateret, konceptagtigt aktstykke, som refererer en henvendelse fra kongen til landets ledende gejstlige. Det er inddelt i seks punkter. Kongen begyndte med at spørge, om man var villig til at bekræfte alt, hvad der var fastsat nu eller ved forrige kirkemøder. Dernæst ønskede han at vide, om de ville love at overholde det og – enhver i sit kald – sørge for, at det som skal gøres, også snarest blev iværksat. Kongen formanede indtrængende til ved udlægning af den hellige skrift, troslære og tradition at lægge til grund den første artikel af det sidste kirkemødes vedtagelser. Denne artikel satte kirkefædrenes skrifter i højsædet og fremhævede den ældste tradition. Derved indskærpedes med navns nævnelse læsning af de kirkefædre, der hørte hjemme i tiden indtil Gregor den Store⁵⁹. Endvidere befalede kongen, at folket omhyggeligt skulle belæres om, hvad der ved nævnte kirkemøde var blevet bestemt om gode gerninger: at de var frugt af troen og ifølge apostlen Paulus skabte forjættelse både for det nuværende og for det kommende liv, og at de, som gjorde gode gerninger, at Gud blev belønnet med timelige og åndelige goder. Kongen ønskede tillige, at man over hele riget publicerede og helligholdte de dage, som var nævnt i kirkemødets beslutninger, og at bisperne ved visitatser altid gav agt på, at reglerne om konfirmation blev overholdt.

Kongen gik videre og ønskede at vide, om man var rede til at forkaste alle nye og kirkefremmede læresætninger og afsky de ugudelige og oprørske meninger, som var således karakteriseret af den katolske kirke. Derpå spurgte kongen, om de alle efter at have

afvist al falsk lære altid i enighed ville følge den sande, oprigtige, endrægtige tro og lære andre den. Endelig ønskede kongen at vide, om man anså den augsburgske konfession for egnet grundlag for en reform af religionen, og om man eventuelt var villig til at reformere rigets religion derefter⁶⁰.

Dette aktstykke indeholder intet om den nye liturgi, men henviser kun til enkelte punkter af kirkeordinansen af 1575. Norvegus har særskilt givet en sammenfatning af disse punkter⁶¹.

Kongen stiller ikke sine krav direkte, men gennem en mellemmand. Umiddelbart kan man få det indtryk, at denne sidste kan være den norske jesuit. Efter det første refererede punkt i kirkeordinansen står der nemlig: »kongen har ønsket, at jeg gav jer en principiel formulering af denne sætning«⁶². I så fald kan disse punkter være fremlagt i februar 1577. Man kan dog også pege på andre muligheder. Det har således måske kun været tænkt som et forslag og er da aldrig kommet til udførelse. Det er også et mærkeligt udpluk af kirkeordinansen, som omfattede meget mere. Hverken Luther eller Calvin nævnes blandt sektererne, og henvisningen til den augsburgske konfession er iøjnefaldende, men dette punkt tjente måske til at berolige oppositionen. Kongens krav om gejstlighedens edslige forpligtelse til gennemførelse af hans reformer falder godt i tråd med hans kirkepolitik i begyndelsen af 1577⁶³.

Det falder uden for denne afhandlings rammer at skildre liturgi-striden i dens enkeltheder. Kun Norvegus' rolle har interesse i denne sammenhæng. Striden var langtfra afgjort med beslutningen af februar 1577. Nu skulle liturgien tages i brug, og der viste sig mange vanskeligheder. Selv biskopper og præster, der havde underskrevet liturgiforpligtelsen, var utilbøjelige til at indføre den i deres menigheder; men kongen stod fast på sit, og Norvegus har sikkert bistået ham derved⁶⁴. Hans skriftlige indsats på dette felt vil blive genstand for behandling i et senere kapitel. Kun så meget skal nævnes, at han i marts 1577 har medvirket ved trykning af nogle kirkefædres skrifter⁶⁵.

Den norske jesuits arbejdsområde blev yderligere udvidet. I februar klagede byrådet hos kongen over stadsskolens rektor Petrus Arvidi og fremførte, at denne ikke kunne magte den store opgave at undervise rigtigt og holde styr på eleverne. Efter forslag af en katolsksindet borgmester – sandsynligvis *Nicolaus Brask* – besluttede kongen at overdrage skolens ledelse til Norvegus. Stadsskolen synes dog nominelt

at have bevaret sin egen leder, således at den norske jesuit ikke behøvede at befatte sig med lutherske begravelser⁶⁶. Nyordningen betød, at hele byens skolevæsen blev samlet under hans overledelse. Efter hans egne oplysninger havde stadsskolen almindeligvis 300 elever. På grund af skolens omskiftelige skæbne synes elevantallet imidlertid at have været formindsket, men han udtalte dog håb om, at denne skole ville sætte frø, som i sin tid kunne sås i Herrens ager⁶⁷.

Snart måtte Norvegus undvære sin gode støtte Feyt. Lægbroder Simon havde forlængst forladt dem. Allerede i slutningen af september 1576 skrev Norvegus til generalen, at Simon havde lagt dårlige egenskaber for dagen og ikke kunne bruges til noget. Da der var fare for, at han gennem sin upålidelighed måske kunne falde fra og forråde Norvegus, havde denne efter Simons indstændige bønner sendt ham til provinsialen i Preussen (Braunsberg) og tillige givet ham 4 daler – alt hvad han ejede – til rejsepenge, men Simon havde desuden stjålet nogle af Norvegus' og Feyts klæder, hvad de imidlertid havde tilgivet ham⁶⁸. Det havde været en alvorlig streg i regningen, hvis Simon havde røbet Norvegus' identitet som jesuit, så hans bortrejse har sikkert virket som en lettelse. En overgang troede Norvegus på grund af forskellige rygter om drab på katolske præster og jesuitter i Danzig, at også Simon var blevet ramt af denne skæbne⁶⁹. Rygtet talte dog ikke sandt. Simon gjorde sig yderligere bemærket, da han undervejs i Lübeck øgede den gæld, Norvegus på vej til Sverige havde stiftet hos en ven, fra 30 til 40 gylden⁷⁰.

Den norske jesuit havde kun lovord tilovers for Feyt, der levede som en jesuit med Norvegus som sin åndelige fader. Han havde fejret begyndelsen af Norvegus' undervisning med et langt digt til ære for kongen, hvilket havde glædet denne meget⁷¹. I begyndelsen af 1577 synes der imidlertid at være nået bud til Stockholm om et dødsfald i hans nærmeste familie. Det var nødvendigt, at Feyt rejste hjem, men det var hans hensigt atter at vende tilbage til Sverige. Afrejsen fandt sted i slutningen af marts⁷². Nu var Norvegus ene tilbage af det trekløver, som for knap et år siden var kommet fra Belgien, men han var ved godt mod, blot han måtte få nogle af sine elever fra Louvain sendt over til Sverige. Der var hårdt brug for arbejdere i den svenske missionsmark.

Nederlandske elever og hjælpere

Arbejdet i Louvain bragte Norvegus i kontakt med mange unge, som han efter bedste evne søgte at lede ind på en katolsk-religiøs livsbane. Han var selv opfyldt af den hellige ild og nærede et brændende ønske om at virke for de nordiske landes tilbagevenden til katolicismen. Dette kunne dog ikke gennemføres af en ensom missionær, og det var begrænset, hvor mange landsmænd han kunne få fat i til at hjælpe sig i første omgang.

Den ihærdige nordmand samlede en kreds af unge entusiaster om sig. Han fortalte dem om missionen i Indien og andre fjerne lande, hvor der blev opnået store resultater. Men i samtaler og diskussioner har han sikkert også udmalet, hvor rige missionsmuligheder der var i de nordiske lande, som jo lå betydeligt nærmere.

Vi har hans egen fremstilling af sagen, først mundtlig til sine ordensfæller i Braunsberg, refereret af rektoren til den polske provinsial, og senere i et brev til generalen. Han hævdede, at det i begyndelsen kun var hans mening at opflamme lovende ynglinge til at indtræde i ordenen, hvor de kunne forberede sig til missionsgerning. Imidlertid var den belgiske provinsial uvillig til at optage hans emner, kun 4-5 af 12-20 fik chancen. Derpå opgav han yderligere anstrengelser i den retning og undfangede i stedet den idé, at han ville opfordre de ikke-optagne til at drage til Sverige med ham. Han undlod derved ikke at udmale de uhyre vanskeligheder, de kunne blive udsat for, selv forfølgelse, forhånelser, mishandling og død måtte de være forberedt på. I begyndelsen ville de også være nødt til selv at afholde udgifterne, og endvidere måtte de arbejde uden for jesuiterordenen, men som om de var medlemmer, indtil det behagede Gud at træffe en anden bestemmelse. Derefter gav han dem betænkningstid, for at de kunne søge Guds vejledning og nøje overveje sagen enten under eller uden for exercitierne. Mange af de adspurgte besluttede at vie deres liv til at tjene Gud på den svenske missionsmark. Der dannedes således en sammenslutning på over 20 medlemmer, der hyppigt samledes og

behandlede hinanden som brødre. Skønt en del af dem havde akademiske grader, og de alle besad moden forstand, så holdt han dem dog i ave som børn i lang tid. Efter hans udsagn var der næppe én middelmådig blandt dem, og de var tillige så velhavende, at de ikke ville falde ordenen til byrde¹.

Norvegus havde også haft god tid til forberedelse, mindst to-tre år, mens han gik og ventede på afgørelsen fra Rom. Imidlertid underrettede han ikke sine overordnede om den private sammenslutning, hvilket tyder på, at han var klar over, at den betød en omgåelse af ordensreglerne. Da den norske jesuit omsider startede med Sverige som mål, fik kun den unge magister *Florentius Feyt* lov til at drage med. Årsagen hertil må søges i det sene afrejsetidspunkt – Norvegus har åbenbart ikke villet udsætte flere af sine elever for den nordiske vinter og for den trods alt uvisse skæbne. Måske ville han også undgå at vække opmærksomhed. I hvert fald anså han det for bedst, at han først lærte forholdene i Sverige at kende og berettede derom i sine breve; så kunne hans trofaste elever komme efter det følgende forår.

Efter ankomsten til Braunsberg åbenbarede Norvegus hele sagen, som hverken den belgiske provinsial eller rektoren i Louvain var indviet i, hvad der slog Braunsberg-rektoren med forfærdelse og tjente til at omgive Norvegus med mistillid. Nu blev sagen indberettet og kom via provinsialen til Rom².

Den oprindelige rejseplan glippede; Norvegus var nødt til at afvente foråret i Braunsberg. Han kunne regne ud, at hvis han ventede med til at sætte sig i forbindelse med sine elever, til han kom til Sverige, ville de ikke nå at komme til ham før det følgende efterår; det betød altså en yderligere forsinkelse. Da Norvegus kort før jul 1575 skrev til rektoren i Louvain, benyttede han samtidig lejligheden til at sende breve til sine unge disciple i Louvain og Douai. Han opfordrede de seks ældste til i al hemmelighed at gøre sig rede og begive sig på vej til Sverige, idet de skulle sige til forældrene, at rejsen gik til Tyskland eller Italien. I Sverige skulle de først lære sproget, og dernæst ville de blive optaget i jesuiterordenen³.

I sit brev af 12. marts 1576 til ordensgeneralen havde Norvegus en chance for at bringe sagen på bane, men han greb den ikke. Troede han virkelig, at sagen kunne hemmeligholdes, efter at han havde betroet sig til sine ordensfæller i Braunsberg? Det var en urealistisk tanke. Nu havde rektoren i Louvain fået nys om sagen gennem Norvegus' breve til sine elever, og han skyndte sig at

træffe modforholdsregler. Uden at tage hensyn til, om de unges afrejse ville gavne den svenske mission, erklærede han over for generalen, at denne samlede bortrejse kunne komme til at skade ordenens anseelse i den belgiske provins, måske endda give anledning til forfølgelse, da mange af de unge hørte til landets bedste familier. Han havde forklaret de pågældende, at det ville være udtryk for større fuldkommenhed, hvis de i sand hengivelse underkastede sig ordensgeneralens afgørelse, lige meget hvor de så end blev sendt hen. Hvis deres hu alligevel i særlig grad stod til den svenske mission, skulle de dog ikke begive sig afsted uden en behørig velsignelse fra ordensgeneralen. De unge mænd havde også ladet sig overtale og afstod fra deres forehavende. Seks-syv af de ældste var parate til at indtræde i ordenen. To-tre af disse kunne dog ikke komme i betragtning på grund af dårligt helbred. To teologistuderende var efter rektor Harlemius' mening velegnede og ville blive optaget i samme provins. Et par dannede ynglinge af fornem familie anså det for bedst, at de med tilladelse af deres forældre eller værge på egen bekostning rejste til Rom for der at få afgørelse på problemet om indtræden i ordenen. Med hensyn til de øvrige var det bedst at vente et par år med at træffe beslutning, da de i alder og uddannelse endnu ikke var så vidt, at de kunne optages. Han påberåbte sig, at Norvegus var af samme mening og havde indskærpet de yngre at tilegne sig fromhed og viden, indtil de med Guds hjælp kunne blive gode medarbejdere på den svenske missionsmark. Rektoren mente, at der i alt var over 16 unge mænd, som for størstedelens vedkommende ikke havde nået 18–20 års alderen. Han havde ikke givet dem de ankomne breve fra Norvegus og ville vente, indtil generalen afgjorde, om deres ønske burde holdes ved lige eller dæmpes ned. De fleste af Harlemius' konsultorer var af den sidste mening.

Rektoren ønskede heller ikke at holde Norvegus i uvidenhed. For at give meddelelsen om de strandede planer større vægt, blev den givet gennem en ung ordensbroder, mag. *Petrus Clutius*, der i sin tid havde været Lessius' kontubernal. Norvegus havde åbenbart også været hans åndelige leder, og Clutius blev den norske jesuits fortrolige, der vidste besked med de nordiske missionsplaner. Han var måske den eneste jesuit i Louvain, der var indviet i hensigten med Norvegus' private sammenslutning. Før sin afrejse havde den norske jesuit overladt sine elever i hans varetægt.

Clutius' brev havde til hensigt at meddele Norvegus så nænsomt som muligt, at han ikke længere burde vente på sine unge tilhængere fra Belgien. Brevskriveren bedyrede, at han havde gjort sit bedste for at vedligeholde de unge mænds hengivenhed for den svenske mission. Der var imidlertid fremkommet et rygte om, at den svenske konge var taget til fange af sin broder. Dette syntes at forpurre mulighederne for en mission, da alle forhåbninger var lagt an på kongens velvilje. Norvegus' unge tilhængere blev grebet af usikkerhed; nu kunne de ikke komme til Sverige, og det var ej heller af det gode at forblive længere uden for ordenen. De ønskede dog stadig på en eller anden måde at bistå Norvegus. I deres rådvildhed blev de endelig enige om at indvie rektoren i sagen og bede ham om at forelægge den for ordensgeneralen, så de kunne blive optaget i ordenen og senere få en chance for at arbejde i Sverige. Selv om de altså på denne måde havde underkastet sig ordensgeneralens afgørelse, var Clutius dog fortrøstningsfuld og regnede med, at i hvert fald en del nok ville blive sendt til Sverige.

Dette brev synes at være dikteret af rektoren og blev først sendt til generalen, så denne både kunne få kendskab til dets indhold og samtidig besørge viderebefordringen ad en sikrere vej. Det var allerede sidst i marts, og Harlemius regnede bestemt med, at Norvegus i mellemtiden var kommet til Sverige. Han vidste af generalens foreløbige instruxer til den norske pater, at denne ikke måtte optræde som jesuit, men var blevet sendt som dronningens kapellan, hvilket krævede større forsigtighed. Harlemius ønskede også besked om, hvad der i fremtiden skulle gøres med korrespondancen mellem Norvegus og hans elever, eftersom den norske jesuit i sit missionsarbejde ikke var underordnet den belgiske provins⁴.

Generalen har snart fået besked fra første hånd. I begyndelsen af april 1576 blev en af de unge mænd fra kredsen omkring Norvegus sendt til Rom som ordenskandidat, og Harlemius anbefalede generalen at benytte denne lejlighed til at skaffe sig yderligere oplysninger om Norvegus' planer⁵.

I Rom må de enslydende meddelelser fra Polen og Belgien om Norvegus' hemmelige sammenslutning have gjort dybt indtryk. Ordensgeneralens tillid til den ihærdige norske jesuit blev rystet. Ved regelstridige skjulte forhandlinger med sine elever ødelagde Norvegus sin udmærkede udgangsposition og svækkede sine muligheder for at opnå de ønskede beføjelser. Ordenen kunne på grundlag

af det skete ikke risikere at give ham alt for frie tøjler. Han på sin side må have håbet at blive sidestillet med en provinsial, så han kunne optage nye ordensmedlemmer.

Generalen tog på det bestemteste afstand fra Norvegus' handlemåde. I et brev i begyndelsen af juni 1576 til den belgiske provinsial betonedede han, at det let kunne give anledning til ubehageligheder for ordenen, hvis de unge mænds pårørende fik nys om sagen. Derfor pålagde generalen provinsialen alvorligt at formane Norvegus til for eftertiden at afholde sig fra sligt. Han skulle passe på, at han ikke indviklede sig i sager, der ikke vedkom ham, især da han nu skulle virke i så fjerne egne. Generalen konstaterede, at Norvegus var alt for selvrådig og overilet i sine handlinger, en helt anden, end han hidtil havde troet. Og det er ikke uden bekymring, at han udtalte: »Utinam haec profectio secundos habeat exitus«⁶.

Imens sad Norvegus i Sverige og havde brug for mere hjælp. I første omgang forsøgte han at få generalens sanktion til sendelse af Clutius⁷. Imidlertid modtog han ingen breve fra Rom, og Clutius' skrivelse til ham blev aldrig videreexpederet. Med Belgien synes han at have haft bedre forbindelse, og derfra fik han i eftersommeren 1576 at vide, at hele sagen om hans elever var henskudt til generalens afgørelse. Nu var han nødt til at rykke ud med en forklaring. I en lang redegørelse til generalen sidst i september forsvarede han sin handlemåde. Han syntes, at hans arbejde i Louvain var bestemt af Guds forsyn. Det var ham en sorg, at så mange egnede folk ikke kunne få lov til at indtræde i ordenen. Men hvorfor skulle nogen vredes over, at han ville bringe smuler til de sultende svenskere? Han bad om tilgivelse, fordi han havde unddraget de unge deres forældres indflydelse, men de havde selv bedt om tavshed fra hans side, så familien eller venner ikke skulle hindre deres forehavende i at lykkes. Han havde også været bange for, at hans foresatte ville lægge hindringer i vejen for de unge mænds hellige løfte, hvilket jo også skete. Han havde ikke skrevet til generalen, fordi han ønskede at vente, til der kunne siges noget bestemt om udfaldet. Norvegus virker på ingen måde brødebetyngt. Tværtimod fremlagde han ønsket om foruden sin fortrolige Clutius, der kunne bruges som prædikant for tyskerne i Stockholm, at få de seks ældste af sine elever til Sverige. Han fremhævede deres fordele og dyder: de var fromme og lydige, egnede til at omvende andre. Blandt dem fandtes kyndige folk såvel i teologi, filosofi, hebraisk, græsk som

latin. De var velhavende og kunne underholde sig selv; desuden havde de allerede brugt over 1000 gylden til køb af bøger, som var nødvendige i Sverige. For at underbygge sin anmodning fremhævede Norvegus, at de kongelige var indviet i sagen og støttede hans ønske. De unge mænd skulle anvendes som lærere ved et seminarium, som kongen agtede at oprette. Det var vigtigt, at det blev ledet efter jesuitternes principper, men da jesuitterne var forhadte i landet, måtte man dertil bruge folk uden for ordenen, der ville gøre arbejdet i samme ånd⁸.

En måned senere anmodede Norvegus atter indtrængende om sendelse af Clutius og mindede generalen om sine elever⁹. Han sendte samtidig breve til rektor Harlemius i Louvain og gentog de samme anmodninger. Han beklagede, at hans elever forhindredes i at tage afsted. Siden Simons uheldige optræden ønskede han ingen lægbrøder, da lægbrødrene efter hans mening ikke slog til uden for kollegiets disciplin; han foretrak en mand som Clutius. Harlemius oplyste i den anledning over for ordensgeneralen, at Clutius for få måneder siden var overgået til en anden provins. Enkelte andre var måske rede til at påtage sig denne mission, men det var vanskeligt at finde nogen, der uden at tage skade på sin sjæl kunne tilpasse sig forholdene i de kætterske omgivelser. Foruden Harlemius skrev Norvegus til to af sine elever i Louvain, Hangouart og Hamelius, men de befandt sig begge forlængst i Rom¹⁰.

Den norske jesuit var utrættelig. De negative eller henholdende breve fra Belgien har ikke været i stand til at afskrække ham. I et brev få dage efter nytår 1577 udtrykte han over for Harlemius fornyet håb om snart at blive aflastet ved Clutius og andre. Han tilføjede, at det sikkert var bedst, hvis Clutius forinden kunne modtage præstevielse, selv om han ikke var gammel nok, men fra alder måtte der let kunne dispenseres¹¹.

Pater Harlemius var dog ikke særlig tilbøjelig til at sende uprøvede kræfter til et fremmed land, hvor kætterske farer lurede, men han stillede sig efterhånden ikke absolut afvisende. I et brev af 12. marts 1577 til ordensgeneralen mente han, at kun få af Norvegus' elever kunne sendes, da de allerede var spredt. Han nævnte også en enkelt mulighed, nemlig *Henricus Cuyckius*, licentiat i teologi og en god bekendt af Bellarmin. Med henblik på sendelse af ordensmedlemmer ville han afvente generalens nærmere bestemmelse¹². Generalen var i sit svar ikke villig til at sende nogen jesuit, især da Norvegus havde

bedt om folk, der kunne betale deres ophold. Heller ikke generalen var åbenbart upåvirket af Norvegus' ihærdighed. Når det kom til stykket, behøvede han virkelig hjælp, og generalen gik modstræbende med til at tillade, at Cuyckius eller en anden rejste til Sverige, men den norske jesuit skulle dog tydeligt tilkendegive, at den pågældende ikke blev anvendt til andet end at rense disse lande for kætteri. Man mærker mistilliden, men på den anden side var det ikke let at opgive missionen, som tilsyneladende havde god fremgang. Harlemius skulle i øvrigt forhandle med provinsialen, der altså skulle afgøre, hvad der var mest hensigtsmæssigt¹³. I lignende ånd udtrykte generalen sig i et brev til Norvegus ti dage senere. Det ansås ikke for tilrådeligt, at hans elever kom til Sverige under de nuværende forhold, for når Norvegus og hans fælle ikke kunne undgå mistanke fra modstanderne, hvordan skulle det så gå, hvis der kom flere? Trods dette havde generalen skrevet til den belgiske provins, at der skulle sendes en eller højst to, og med det burde Norvegus slå sig til tåls, men generalen undlod ikke at tilføje, at så snart forholdene var sikrere, var der mulighed for at efterkomme hans ønsker¹⁴. De vanskeligheder, som Norvegus havde beskrevet i sine breve, virkede som en boomerang – han havde håbet på, at de ville skaffe ham hjælp, mens ordensledelsen ønskede sikkerhed for, at de udsendte folk under kongens beskyttelse skulle kunne bekende deres tro offentligt¹⁵.

I maj 1577 vendte Feyt hjem fra Sverige. Han tog først til sin hjemby Utrecht, hvorfra han sendte de medbragte breve til rektoren i Louvain. Norvegus havde betroet sin fælle flere opgaver. Han skulle således købe bøger til den svenske konge og under forudsætning af generalens tilladelse føre Clutius og andre til Sverige. Kongen ønskede en bogtrykker, der skulle have gode typer, deriblandt også græske og hebraiske, samt egnede medhjælpere og korrektorer med sig. Feyt havde ved afrejsen modtaget 400 daler af kongen til at bestride missionærenes rejseudgifter samt til indkøb af bogtrykkerværktøj, og desuden 100 daler til køb af visse bøger¹⁶.

Nu kom der gang i foretagendet. Efter rådslagning besluttede provinsledelsen ikke at sende ordensmedlemmer, før man klart havde erfaret generalens standpunkt i denne sag. Derimod var der ingen grund til at lægge hindringer i vejen for ikke-jesuiternes rejse. To af dem kom afsted i begyndelsen af november ledsaget af Feyt, der fulgte dem til Antwerpen. Da der var fundet skibsløjlighed,

vendte han tilbage til Utrecht. Det var meningen, at han i løbet af vinteren skulle ordne sine sager og derefter rejse til Sverige sammen med bogtrykkeren og eventuelle andre missionærer.

Af de to første var *Hubertus van de Leene* (Lenius) fra Bruxelles præsteviet. Han havde også erhvervet baccalaureusgraden i teologi og hørte til inderkredsen i Norvegus' sammenslutning. Med spænding havde han ventet på budskabet fra Sverige, og da det endelig blev bestemt, at han måtte rejse, skyndte han sig afsted til Antwerpen uden engang at have aflagt besøg hjemme hos sin moder. Han rejste over Malines, hvor den anden udvalgte, den juridiske doktor *Ludovicus Thovard*, havde sit hjem. Han karakteriseredes som egnet til at omvende folk og dygtig til flere sprog, deriblandt italiensk, som han havde lært under sit ophold i Italien som hovmester for adelige. Begge missionærer, der var midt i tyverne, kom til Lübeck 18. november og startede sidst på måneden med Stockholm som mål¹⁷.

Norvegus' tålmodighed blev sat på hårde prøver. Allerede kort efter ankomsten til Sverige havde han forsøgt at få tilsendt det bibliotek, som tre unge mænd blandt hans elever, *Guillaume Hangouart*, *Johannes Hamelius* og *Nicolaus Smids*, havde købt netop med brug i Sverige for øje¹⁸. De to første rejste imidlertid ret hurtigt til Rom, da de var blandt dem, som ansås for egnede til optagelse i ordenen. Harlemius underrettede generalen om Norvegus' anmodning. Det gav anledning til langvarig korrespondance, da generalen ønskede supplerende oplysninger, hvilket ikke just fremmede afgørelsen. I maj 1577 udtalte generalen, at tiden ikke var egnet til at sende biblioteket¹⁹. Denne holdning skyldtes bl. a. Hamelius' indtræden i ordenen. Hangouart fulgte efter i 1578, men havde allerede i forvejen overladt generalen rådigheden over sine bøger. Derved blev ordenen formynder for deres ejendele, eller deres ejendom tilfaldt rettere sagt ordenen, men de kunne eventuelt kræve den tilbage, hvis de ønskede at udtræde. Da Norvegus vedblev at bede om biblioteket, sendte Harlemius i november 1577 en fortegnelse over det til generalen, så denne kunne udvælge de bøger, som burde sendes til Sverige. Han meddelte samtidig, at Smids havde udskilt en række bind, som var købt for hans regning, for at Norvegus i hvert fald kunne få dem. De var i slutningen af oktober med skib fra Antwerpen sendt til Stockholm. Harlemius vedlagde en særskilt fortegnelse over de afsendte bøger, idet han bemærkede, at den

indeholdt også en enkelt af Hangouarts bøger, som Norvegus havde bedt om med titels nævnelse. På grund af pladmangel var dog ikke alle Smids' bøger kommet med²⁰.

Selv om bogsendingens ankomst ikke er bekræftet i den bevarede korrespondance, synes den dog at have nået bestemmelsesstedet²¹. Norvegus var allerede på et tidligt tidspunkt informeret om Smids' faste vilje til at sende ham bøger og imødeså sikkert sendingen med store forventninger. Da han senere erfarede, at Hamelius var indtrådt i ordenen, ytrede den norske jesuit endnu engang, at det ville være meget kærkomment, hvis også hans del blev skænket til brug for jesuitter i Sverige²².

Norvegus må i det hele taget have følt savnet af bøger meget stærkt. De bøger, som fandtes i klostret eller tilvejebragtes på kongens bud, synes at have været utilstrækkelige²³. Ved nytår 1578 bad han rektoren i Louvain om med Feyt at sende ham en række nærmere angivne bøger, og i slutningen af samme måned bragte han påny sine elevers bibliotek på bane²⁴. Uden kendskab til de sidste henvendelser fastslog generalen allerede sidst i februar, at der ikke burde sendes bøger fra det omtalte bibliotek til Norvegus. Dels troede generalen ikke, at Norvegus manglede bøger i Sverige, dels syntes han ikke om, at man bortsendte bøger, som tilhørte ordenen og kunne bruges i dennes kollegier. Han fastholdt denne beslutning også efter at have fået besked om Norvegus' sidste henvendelse²⁵. Det skinner igennem, at man var meget øm over bøgerne, som også let kunne falde i kætterske hænder. Det var nødvendigt først at have sikkerhed for missionens succes; indtil da måtte arrangementet betragtes som foreløbigt, og man kunne ikke engagere sig med hele biblioteker, som måske senere måtte efterlades²⁶.

Således løb Norvegus panden mod muren i sine gentagne forsøg. Efter Possevinos ankomst lykkedes det ham imidlertid at overbevise denne om bøgernes uundværlighed, og da den italienske jesuit satte sin autoritet bag anmodningen til den belgiske provins, stillede Harlemius sig helt anderledes imødekommende. Han lovede i august 1578 at sende de ønskede bøger; dog var han bange for, at de ikke nåede frem før vinteren²⁷.

Det havde været meningen, at Feyt skulle tage en bogtrykker med sig. Men også på sin fælle måtte Norvegus vente forgæves, da denne var nødt til at blive hjemme og overtage forretningen efter faderens død. Gennem Plantin i Antwerpen havde man fået fat

på en bogtrykker, der var rede til at tage til Sverige, men han ønskede først at høre noget om de nærmere betingelser. Sagen var ikke gået i orden i august 1578, da Harlemius indberettede, at den pågældende bogtrykker ikke ville rejse, før han fik nøjere besked; Norvegus havde ikke udtrykt sig klart i enkeltheder²⁸. Det er usikkert, om han overhovedet kom afsted. Mere end 20 år efter havde Smids – på det tidspunkt jesuiterpater i Louvain – endnu 600 gylden i sin varetægt, som den svenske konge i sin tid havde givet til køb af typer²⁹.

Bedre resultater havde trods alt Norvegus' henvendelser om sendelse af flere hjælpere. Efter at de to første var ankommet, gik han videre i sine ønsker og bragte flere navne på tale. Af eksperter nævnte han to licentiat i teologi, *Johannes Egmont* og *Henricus Cuyckius*. Harlemius skrev til generalen, at de to også var rede til at tage afsted, hvis rejsen ikke netop nu var forbundet med så mange farer, og det var tillige vanskeligt at finde egnede rejsefæller. Af ordensmedlemmer nævnte Norvegus tre: licentiat i teologi *Hermannus van der Thommen*, *Leonard Lessius* og atter *Petrus Clutius*. Den første opholdt sig i prøvehuset, og provinsialen ville nødig se ham sendt til Sverige. Norvegus' indtrængende anmodning blev støttet af Possevino. Åbenbart med henblik på Lessius' svage helbred bemærkede Norvegus, at Sverige var et sundere sted end Belgien³⁰. Generalen havde allerede i februar 1578 endnu engang fastslået, at man på grund af store farer i Sverige ikke burde opmuntre ikke-jesuitter til at drage derop til hjælp for Norvegus, men hvis der var nogen, der havde fast vilje til at tage afsted, burde man ikke lægge hindringer i vejen³¹. I begyndelsen af juli pointerede generalen, at det nu egentlig var Possevino som Norvegus' direkte foresatte, der måtte anmode om forstærkninger, hvad han imidlertid ikke havde gjort i sin sidste lange indberetning³².

Norvegus blev ikke ladt i stikken af sine elever. Skønt Possevino ved sin afrejse i maj 1578 tog Thovard med sig – den unge mand synes ikke at have fundet sig til rette³³ – underviste der i efteråret 1578 tre og sommeren 1579 fire nederlandske lærere på Gråmunkeholmen³⁴.

Den ene af dem var van de Leene, der tilbragte resten af sit liv i Sverige. Han blev her optaget i ordenen og var mange år fremefter det faste holdepunkt for katolicismen. Selv om andre jesuitter efter dronningens død og prins Sigismunds valg til konge af Polen

efterhånden blev udvist eller selv forlod landet, forblev van de Leene trofast på sin post. I de fire år fra 1587 og til sin død i august 1591 var han den eneste jesuiterpater i landet³⁵.

Efter Possevinos afrejse ankom mag. *Nicolaus Vigerius* fra Haarlem. Han nævnes udtrykkelig som hørende til Norvegus' elever i Louvain. Foruden ham kom der en 20-årig hollænder fra Amsterdam, der var opdraget i Köln og hvis søster var gift med en købmand i Stockholm³⁶. Under Possevinos andet ophold i Sverige 1579–80 virkede mag. *Franciscus Haræus* fra Utrecht som lærer ved kollegiet. Efter Possevinos udsagn fra begyndelsen af 1580 var han blevet ked af de evindeligt uordentlige forhold ved kollegiet, og af mangelen på mad og klæder og havde besluttet at vende tilbage til Nederlandene. Den italienske jesuit havde forgæves forsøgt at holde ham tilbage ved at stille ham andre muligheder i udsigt, men betegnede ham i øvrigt som en meget fantasifuld hjerne (*un cervello molto fantastico*)³⁷.

I foråret 1580 var der i kollegiet foruden van de Leene kun en ung flamlænder³⁸, der sandsynligvis forlod Sverige inden årets udgang. Der kan have været endnu flere, kun kortvarige besøg af nederlændere. Muligvis gælder det lægen *Johannes Schylander* fra Dordrecht, der af Harlemius betegnedes som kyndig i både matematik, græsk og latin og desuden egnet som skoleleder³⁹. Med undtagelse af van de Leene har dog ingen af de tilkomne haft længere ophold i Sverige. Deri kan man ikke frakende Possevino en vis andel. Han var åbenlyst utilfreds med, at de unge mænd fra Nederlandene mere stod under Norvegus' end under hans indflydelse. Possevino foretrak at se på dem som eventuelle ordenskandidater snarere end som almindelige arbejdere på den svenske missionsmark. Man kan også mærke, at van de Leene ved sin indtræden i ordenen opnåede Possevinos bevågenhed, men han fjernede sig samtidig fra Norvegus. Der var sikkert også tilpasningsvanskeligheder af lignende art som Thovards. Possevino tog den unge jurist med sig, men efterlod ham med to svenske alumner i Prag. Da den italienske jesuit på sin anden rejse i forsommeren 1579 atter passerede Prag, tog han flamlænderen med som ledsager. I oktober opholdt denne sig i Danzig, og det var meningen, at han skulle til Nederlandene. Han var blevet optaget i ordenen af den polske provinsial. Som jesuit virkede Thovard mange år som rektor i Köln. Han døde i 1615⁴⁰.

Norvegus synes også at have modtaget hjælp fra de kanniker i Lübeck, som han besøgte undervejs til Sverige. I 1577 kom en ung mand fra Bremen, der i tre år havde været konviktor i jesuiterkollegiet i Fulda og i øvrigt var nevø af en kannik i Lübeck. I lighed med Thovard fjernede Possevino ham fra Norvegus og førte ham med sig ud af Sverige⁴¹.

Norvegus' mange anmodninger om hjælp havde givet ringe resultat. Ordenen synes ikke at have haft den fornødne tiltro til, at den svenske mission ville lykkes; kun modstræbende tillod man entusiastiske unge at rejse til Sverige, og man holdt ordensmedlemmer borte. Forholdene i Sverige indbød ikke til større dristighed. Der måtte jesuitterne på grund af kongens frygt og modstandernes styrke til stadighed lægge skjul på deres identitet og kunne ikke vie sig helt til missionen – så var missionen i oversøiske lande, frem for alt Indien, dog at foretrække.

Det har været muligt at stifte bekendtskab med en række unge mænd, som hørte til Norvegus' nærmeste kreds under hans ophold i Belgien. I første række kommer *Petrus Clutius* fra Luxemburg. Han var den, som Norvegus foretrak som sin *socius*. Clutius indtrådte i ordenen som 18-årig student i 1572, samme år som sin kontubernal Lessius. Endnu 1581 ønskede Norvegus ham som sin rejsefælle, men dette ønske gik dog aldrig i opfyldelse. Clutius blev senere sendt til Luxemburg for der at lede jesuitternes arbejde. Da de i 1586 forlod landet, begav han sig sammen med sine ordensfæller til Trier, hvor han døde året efter⁴². Hans kontubernal Lessius' forbindelse med Norvegus er allerede behandlet i et foregående kapitel. På det tidspunkt, da Norvegus udtrykte ønsket om at få Lessius til Sverige, underviste denne i Douai⁴³.

Clutius og Lessius må henregnes til de unge mænd, som provinssialen efter Norvegus' forberedelse af dem accepterede som ordensmedlemmer. Af de andre var der henimod en snes, hvoraf over halvdelen er kendt ved navn⁴⁴. Norvegus havde ikke overdrevet, da han fremhævede de mange begavelser blandt sine elever. Til dem må regnes *Johannes Hamelius* (Duhamel). Han var født 1554 i Zeeland, men hans forældre stammede fra Bruxelles. Under juridiske studier i Louvain er han åbenbart kommet i kontakt med Norvegus. Hamelius optoges som novice i Rom i 1576, hvor han også afsluttede filosofi- og teologistudiet under de berømte jesuitter Bellarmin og Suarez. I 1584 vendte han tilbage til Louvain og blev der Lessius'

kollega som professor i teologi. Han deltog også i kontroverserne om nåden i de følgende år, men den lovende karriere blev afbrudt ved hans tidlige død af pest 1589⁴⁵.

Guillaume Hangouart var noget ældre, født i 1550 i Lille. Han studerede filosofi i Louvain og blev magister i 1567. Da jesuitterne i 1572 var nødt til at flygte fra byen, holdt Norvegus sammen med Lessius og hans broder Baudouin, der var indtrådt i ordenen et par år i forvejen, rast i deres faders gæstfrie hjem i Lille. Guillaume Hangouart udtrådte igen efter sin første optagelse i 1578 i Rom. Først fem år senere fulgte den endelige beslutning. Hangouart blev nu atter optaget i det romerske noviciat, og efter præstevielsen i 1587 vendte han tilbage til sin fødeby, hvor han var rektor en række år. Han døde 1617⁴⁶.

Hermannus van der Thommen fra Anderlecht var blevet magister i Louvain 1565, og han kom fra det samme pædagogium som den norske jesuit. Også van der Thommen blev optaget i jesuiterordenen. I maj 1578 var han præsteviet og opholdt sig som novice i St. Omer⁴⁷.

Henricus Cuyckius hørte hjemme i Culemburg i Geldern. Han blev sendt til jesuiterkollegiet i Louvain sammen med en broder i 1563. Hans kontakt med Norvegus begyndte altså temmelig tidligt. I 1566 blev han magister og primus og studerede derpå teologi. I 1572 udnævntes han til professor i etik ved universitetet, hvilken stilling han beklædte, mens Norvegus bad om assistance i Sverige. At han var villig til at forlade sin gode stilling tyder på en stærk tilknytning og tiltro til Norvegus, men hans rejse løb dog ud i sandet. I 1584 tog han den teologiske doktorgrad og overførtes året efter til det teologiske fakultet. I 1596 blev han biskop i Roermond og kaldte kort efter jesuiterne til sit stift. Cuyckius døde i 1609⁴⁸.

Nicolaus Smids fra Antwerpen hørte til Norvegus' mest trofaste elever. Allerede ved at sende sine bøger havde han vist sin faste vilje til at yde Norvegus hjælp uden hensyn til de henholdende afgørelser fra ordens- og provinsledelsens side. Selv fulgte han dog ikke efter. Af de sparsomme efterretninger om hans levnedsløb fremgår det, at han senere blev gift. Efter hustruens død i barsels-seng efter knap et års ægteskab blev han præsteviet i 1587. Snart efter indtrådte han i jesuiterordenen, og efter mange års virke ved flere belgiske kollegier døde han i 1620, 68 år gammel⁴⁹.

Den sidste af de navngivne, der ikke kom til Sverige, *Johannes*

Egmont fra Antwerpen, blev magister i filosofi samtidig med Guillaume Hangouart. I 1583 opnåede han den teologiske doktorgrad og var teologiprofessor i Louvain indtil sin død i 35-års alderen i 1585⁵⁰.

Af Norvegus' hjælpere i Sverige var *Nicolaus Vigerius* (Wiggers) født i Haarlem 1555. Han kom sandsynligvis i kontakt med Norvegus under sine studier i Louvain o. 1573-74. I lighed med andre unge mænd, der flokkedes om den norske pater, havde også han en særlig forkærlighed for mystikken. Han har næppe været ret længe i Sverige. I hans levnedbeskrivelse hedder det, at han vendte tilbage til Nederlandene for at hente bøger og egnede medarbejdere. På tilbagevejen til Sverige hørte han et rygte om, at kongen og Norvegus var døde, og at alle katolikkernes forhåbninger var knust, hvorfor han vendte om. Senere blev han præsteviet og arbejdede derefter en årrække som vandremissionær i de nordlige provinser under forhold, som gentagne gange bragte hans liv i fare. I temmelig høj alder indtrådte han 1603 i franciskanerordenen og spillede her til sin død 1628 en fremtrædende rolle; således blev han tre gange valgt til provinsial for den kölniske ordensprovins⁵¹.

Den ovennævnte *Franciscus Haræus* stammede fra Utrecht, hvor han fødtes o. 1550. Han studerede filosofi i Louvain under pædagogiet Porcus og tog licentiatgraden i teologi. Efter hjemkomsten fra Sverige blev han først kannik i Bois-le-Duc, senere i Namur og til sidst i Louvain, hvor han døde 1632⁵².

Det må tilføjes, at når Norvegus ikke har fået flere hjælpere sendt, kan muligvis en anden omstændighed have spillet ind. I 1578 hærgedes Louvain af en pestepidemi, som angives at have krævet 40.000 ofre, deriblandt ti jesuitter. Også Harlemius bukkede under for denne frygtelige sygdom⁵³. For jesuiterordenen var det et alvorligt tab, og man kunne herefter næppe undvære nogen til at sende uden for provinsen.

Alene med kongen (marts–december 1577)

Efter Feyts afrejse måtte Norvegus en tid helt alene bestride de forskellige hverv, der var pålagt ham: forelæsningsne i kollegiet og overledelsen af stadsskolen. Dertil kom senere overopsynet med de fastboende seminarister. Det er vanskeligt at sige, hvornår seminariet på Gråmunkeholmen blev oprettet. Norvegus forhandlede allerede i september–oktober 1576 med kongen om dette spørgsmål¹. Mangel på egnede medarbejdere, lokaleforhold og kongens betrængte økonomiske situation synes imidlertid at have forsinket tankens virkeliggørelse, så den sandsynligvis endelig blev ført ud i livet i løbet af efteråret 1577, da Norvegus havde boet på Gråmunkeholmen et år. Da tilslutningen til Norvegus' forelæsningsne i kollegiet efterhånden var dalende, blev det nødvendigt at sikre fastboende elever. Kongen forpligtede sig til at yde underhold til mindst 30 studerende². Allerede i foråret 1577 havde kongen ifølge Norvegus givet ordre til overførelse af 12 studenter fra Uppsala til Gråmunkeholmen. Seminariet begyndte med fire alumner. Der var også et par tjenestefolk til madlavning og andre huslige arbejder, hvoraf dog en stor del udførtes af eleverne selv³. Efterhånden blev der optaget 10–14 alumner. Seminariet var en slags pensionat, hvis medlemmer overværede forelæsningsne i kollegiet og ellers fuldstændig stod under Norvegus' religiøse opdragelse. Han behandlede efter sit eget udsagn sine unge husfæller så blidt som muligt, navnlig fordi de tålmodigt måtte finde sig i mange ting udefra. De blev sikkert hånet af Norvegus' modstandere, der måske ville overtale dem til at forlade kollegiet. Lidt efter lidt underviste den norske jesuit dem i katolsk religion, dog temmelig tilbageholdende. Ved juletid gav han dem adgang til nadveren på katolsk vis uden først at absolvere dem for ekskommunikation, da de ikke var blevet opdraget i den katolske lære⁴.

Norvegus var begyndt tidligt på sin katolske mission. Ved sine forelæsningsne i kollegiet kom han i kontakt med en del unge, og ifølge Feyts oplysninger kunne han notere sig nogle omvendelser⁵. Derimod fremkaldte Norvegus' virksomhed på Gråmunkeholmen

stridigheder mellem hans elever på den ene og møntmesterens stab på den anden side, og det var kommet til hårde ord imellem dem. Derfor bestemte kongen 20. september 1577, at mønten nu med det første måtte flytte, som det allerede før var blevet bestemt, så der ikke lagdes hindringer i vejen for Norvegus' virksomhed⁶.

Kongen beordrede indretning af et hus, som tilhørte en kongelig råd og lå tæt op ad kollegiet, til brug for undervisning. Det gik dog uden synderlig hast. I oktober 1577 var kongen nødt til at tordne over de formastelige, der lagde hindringer i vejen for arbejdets fuldførelse, bl. a. husejerens tjenestefolk. Nu skulle ombygningen omgående iværksættes og gøres færdig, og alle, der prøvede på at forhindre det, skulle simpelthen sættes fast⁷.

Da det gik trægt med istandsættelsesarbejdet, tog Norvegus selv fat, men på den måde kom han til at forsømme sin undervisning. På hans læseplan stod ellers den nikæiske trosbekendelse og desuden poetik i retorikklassen. Til brug for teologistuderende havde han lavet et compendium over Johannes Damascenus og Petrus Lombardus⁸.

Samtidig var det af betydning for Norvegus at tilvejebringe og opdrage indfødt arbejdskraft for den katolske mission i Sverige. Allerede i februar 1577 bebudede han sendelse af udvalgte unge mænd til uddannelse i Rom⁹. Midt i juli forlod seks unge svenskere Stockholm med pavestaden som mål. Ledelsen af den lille gruppe var betroet den 19-årige *Petrus Brask*, slægtning af Linköping-bispen Hans Brask og Stockholm-borgmesteren Nicolaus Brask¹⁰. Kongen havde trods mange andre betydelige udgifter til støtte for Norvegus' arbejde forsynet de unge mænd med rejsepenge – 50 daler til hver, mens opholdet i Rom skulle bekostes af paven. Norvegus lovede også at sende flere unge mænd, såfremt paven måtte ønske det; dog måtte der i så fald ydes dækning for rejseomkostninger.

Norvegus forsynede de bortdragende med en anbefalingsskrivelse til jesuitternes ordenshuse undervejs. For at der ikke skulle opstå nogen unødige hindringer, rådede han de seks til at rejse uden at tage afsked med venner og uden at nogen vidste derom. Rejsen tog dog længere tid end beregnet. Efter halvanden måneds forløb var de ikke nået længere end til Innsbruck i Tirol, men her frarådede man dem på grund af pesten i Norditalien at fortsætte rejsen. De burde i stedet begive sig til jesuiterkollegiet i Dillingen i Bayern, hvor de kunne afvente pestens ophør.

Fra Innsbruck skrev Petrus Brask den 31. august 1577 på de unge mænds vegne et brev til ordensgeneralen med indberetning om situationen. Brevet ånder ærbødighed for Norvegus, der betegnedes som deres åndelige fader; næst efter Gud skyldte de ingen anden så meget som ham, der havde gjort dem til så ivrige katolikker, at de hellere ville skilles fra deres forældre og venner, ja endog fra deres fødeland, end længere forblive midt iblandt kætterne med fare for deres sjælfrelse. Også rektoren i Innsbruck, Petrus Canisius, udtrykte optimisme med henblik på Norvegus' missionsresultater og var tillige imponeret af de unge svenskere¹¹. De kom til Dillingen, hvor de opholdt sig et par måneder. I slutningen af november brød de atter op. Ærkehertug Ferdinand gav dem 200 floriner med på rejsen¹². Ved juletid drog de fra Innsbruck og nåede derefter omsider deres mål – Rom, hvor de 24.-25. januar blev optaget i *Collegium Germanicum*¹³. Flere af dem dukker op i de følgende år både i Sverige og ved jesuitternes læreanstalter på den anden side af Østersøen.

Fra den polske provins fulgte man med nogen bekymring Norvegus' ensomme virke i Sverige. Da dronning Katarina i februar 1577 skrev til sin søster Anna i Polen og bad hende om at være behjælpelig med at skaffe erstatning – helst jesuitter – for de bortdragende kapellaner Herbst og Grohowski, endte anmodningen, som blev støttet af den pavelige nuntius i Polen, hos provinsial Sunyer. Denne foreslog over for generalen at sende Warszewicki, der kunne overtage ledelsen i Sverige, samt et par andre. Generalen gav sit samtykke med temmelig stor forsinkelse, hvortil muligvis Possevinos rejse har bidraget, således at Warszewicki og hans ledsagere ikke kom afsted før foråret 1578, da Possevino allerede havde forladt Sverige¹⁴.

Politiske og religiøse motiver var nær forbundet hos Johan III. I marts 1577 berettede Norvegus, uden at gå nærmere ind på det, at kongens fængslede broder Erik XIV var død. Han tilføjede, at hertug Karls holdning var egnet til at vække mistanke, og at man frygtede en alliance mellem kejseren, tsaren og Polen. Den danske konge havde erklæret, at han aldrig nogensinde ville tolerere katolicismens genindførelse i Sverige. Derfor så Johan III gerne, at paven foranledigede hertugerne af Lothringen og Braunschweig eller andre til i tilfælde af angreb på Sverige fra Frederik II's side at falde ind i Holsten¹⁵.

Det har været et stort skridt på vejen mod den fulde fortrolighed hos kongen, at Norvegus blev indviet i de politiske forhold. Det var

ikke nye problemer, idet *Pontus de la Gardie* havde til opgave at forhandle om lignende sager i Rom, og Norvegus kunne nu yde Johan III kærkommen støtte med sit brev. Men det er atter et bevis på, hvor lang tid det tog ham at vinde kongens fortrolighed, som han selv troede at besidde fra første færd.

Alle de omtalte politiske forhindringer anførte Norvegus i samme brev som grunden til, at man var nødt til at gå langsomt og lempe- ligt til værks. Dog arbejdede han alvorligt på sagen og håbede, at kongen om kort tid ville opgive sin medierende kirkepolitik og slutte sig helt til romerkirken. Hidtil havde han deltaget i sine præsters gudstjeneste og sakramentforvaltning, men det måtte ikke længere tåles, tilmed da han hos paven ansøgte om dispensation til at skjule sit sindelag. Derfor ville Norvegus før påsken forsøge det yderste med ham ad en omvej. Hvis kongen ikke gav håb om at vise den tro og underkastelse, som var nødvendig for enhver katolik, ville Norvegus bede om, at han, for at hans rejse til Sverige ikke skulle være helt forgæves, i det mindste måtte få lov til at arbejde på de stakkels forladte lappers frelse¹⁶. Det var altså den norske jesuits mening at hindre kongen i at gå til luthersk nadver m. v. ved at stille ham dette ultimatum. Også Feyt noterede i slutningen af sin beretning, at Norvegus begyndte at overtale kongen til hverken at nyde nadveren på kættersk vis eller overvære kætterske gudstjenester¹⁷. Med henblik på Norvegus' eventuelle rejse til Lapland troede Feyt ikke, at kongen ville gå med til det. I øvrigt synes Feyt at være overbevist om Johan III's oprigtige katolske sindelag¹⁸.

Rejsen til Lapland blev ikke til noget, og i sit næste brev i juli fortæller Norvegus da også, at hans arbejde havde båret frugt. Til alles forbavselse havde kongen undladt at kommunikere i påsken, og han troede heller ikke, at hans præster konsekredede¹⁹. Fremdeles gav kongen til kende, at kommunionen under én skikkelse ikke læn- gere frastødte ham, dog ønskede han dispensation på grund af sin svaghed (*propter infirmitatem*). Det faldt ham nemlig, ligesom for- dums de omvendte jøder, svært at give afkald på tilvante religiøse skikke. Norvegus forsikrede, at også han havde følt modvilje mod vievand og billeder endnu længe efter sin overgang til katolicismen. Kongen talte meget alvorligt med ansete mænd om den romerske biskops primat, kirkefædrenes og konciliernes autoritet, om faste, om alle slags gode gerninger og om de nye læreres tåbelighed. Han hæv- dede med fynd og klem sandheden, men i enrum beklagede han sig

over for Norvegus over mangelen på duelige mænd, så han var nær ved at græde. Denne mangel ville Norvegus afhjælpe ved at sende de ovenfor omtalte unge mænd til Rom.

Norvegus var overbevist om, at kongen på alle måder søgte at forene sit rige med den katolske kirke på lempelig vis uden at fremkalde oprør. Dernæst refererede Norvegus kongens plan om en sammenkomst mellem pavens repræsentanter og de katolske og protestantiske fyrsters afsendinge, altså en slags almindeligt koncilium, hvor man skulle forhandle om genoprettelse af kirkens enhed. Der skulle man prøve på at få protestanterne med til genforening først ved argumenter, og hvis de ikke virkede, så ved trusler. Den svenske konge skulle derved i begyndelsen vægre sig og foregive vanskeligheder, men efter at have hørt den katolske religions bevisførelse og trusler give sit samtykke til foreningen, idet der forudsattes opnåelse af visse dispensationer, hvorved man lettere kunne vinde rigets indbyggere. Norvegus tilføjede, at det var en plan, som kongen ofte havde tænkt over, men først i den sidste samtale var Norvegus blevet helt indviet i denne. Han bøjede sig for kongens idé og bad indtrængende om, at denne plan måtte blive billiget, da det gjaldt mange tusinde sjæles frelse. Ellers måtte paven ud af sin visdom udtænke en anden mere acceptabel plan, der snarest kunne iværksættes, thi kongen hæmmedes meget af frygt for oprør, og han gjorde meget forkert for at skjule sin religion. Da han tillige var en meget skarpsindig mand, væbnede han sig mod skrupler på alle måder med skingrunde. Han tålte ikke let modsigelse og afviste selv de argumenter, han ikke kunne tilbagevise, da de ellers ville tvinge ham at ændre standpunkt og kuldkaste hans planer²⁰.

Ved afsløring af denne plan havde kongen også skænket Norvegus så megen fortrolighed, at han til dels trådte i stedet for den betroede sekretær Fecht, som ikke nåede at fremsætte planen i Rom, da rejsen fik en tragisk ende i nærheden af Bornholm. Nu var der altså kommet til en vis forståelse mellem kongen og Norvegus. Den sidste havde ikke vist sig at være en ortodox katolik, som Johan III måske havde frygtet. Norvegus var trods alt selv en nordbo og gjorde i hvert fald sit bedste i sin ordens og religions tjeneste, selv om han derved ikke holdt sig alle forskrifter efterrettelig. Han troede, at kongen efterhånden kunne vindes ad omveje ved fornuftig eftergivenesshed; når man satte hårdt mod hårdt, måtte man frygte frafald.

Endnu samme måned foretog kongen et yderligere skridt, som

kan udlægges som forsvar for katolicismen. Han påbød, at fremmede ikke måtte have religiøse bøger, førend de var forevist for ham. Fra anden side ved man, at kongen allerede længe før havde taget forholdsregler mod Luthers skrifter, og det sidste påbud synes at være en fortsættelse af denne politik²¹.

Forståelsen med kongen gav Norvegus bedre virkemuligheder, og et nyt arbejdsfelt åbnede sig for ham efter mere end et års ophold i Sverige. Allerede kardinal Hosius' første instrux havde givet ham det råd, at han skulle søge at få adgang til at prædike i en kirke, men det var ikke så let. Kongen tillod ham nok at holde teologiske forelæsninger beregnet på en snævrere kreds af tilhørere, men var betænkelig ved at begunstige ham for meget og derved forøge modstanden mod sig og sine planer. Desuden kunne Norvegus meget lettere holde forelæsninger, da de blev foredraget på latin, men det har sikkert krævet større forberedelse for ham som nordmand at holde en prædiken for svenske tilhørere. Han har muligvis foretrukket at prædike på latin, men derved kunne han kun få dannede klasser i tale. Målet måtte være prædiken på svensk.

Norvegus klager nok over, at det gik langsomt, men det gik dog fremad, og til sidst fik han lov til at bruge den gamle klosterkirke, men foreløbig kun til aftensang og aftensangsprædiken. Egentlig havde det været hans hensigt at begynde på Bartolomæusdag, den 24. august 1577, men efter kongens ønske holdt han første gang katolsk vesper og prædiken for sine tilhængere på Mariæ fødselsdag (8. september). Der var mangel på liturgiske bøger, og ifølge kongens forbud måtte undertiden ikke alt synges, for at folk ikke skulle forurolikes ved påkaldelse af helgener. Norvegus mente, at man kunne nøjes med de indrømmelser, man havde fået. Det var bedre at synge få katolske salmer end at overlade kirken til kætterske sange. Han forkyndte, såvidt forholdene tillod det, den katolske sandhed og opmuntrede til kirkelig enhed og bod²². Han benyttede sig såvel i sine prædikener som ved forelæsninger af et fast skema. I begyndelsen fastslog han grundsandhederne, hvoraf resten af den katolske religion kunne udledes, dog på en sådan måde, at tilhørerne ikke tog anstød deraf. Han gik ud fra Guds ord som grundlaget for den kristne tro og viste gradvis, at det ikke blot var skrevet, men også mundtligt overleveret. Guds ord omfattede alt, hvad Gud i det hele taget havde talt til sin kirke på jorden. Kirken var vidne om Guds sande ord. Man kendte denne kirkes lære fra de anerkendte kirkemøder, de lovlige kirkehyr-

ders anordninger, kirkefædrenes overensstemmelse, de gamle vranglæ-
reres i hele verden forkastede meninger, de troendes fælles brug og kir-
kens anerkendte sædvane. Når grundsætningerne på denne måde var
fastslået, gik Norvegus videre med den almindelige dogmatik, hvorved
han erklærede at ville følge kirkefædrene. Han søgte at forberede
hjerterne til nådens påvirkning, og i denne hensigt talte han også ofte
om de sidste ting, om menneskelig blindhed og andre punkter, især
dem, der angik moralen. Derefter drøftede han kontroversspørgs-
mål. Først gendrev han de vrage anskuelser, som kætterne påduttede
katolikkerne, dernæst gav han de katolske synspunkter en klar og
plausibel forklaring, men kom ikke ind på kætternes læresætninger
og henfaldt altså ikke til polemik. Da hans tilhørere havde indset, at
denne lære stemte overens med den hellige skrift, gjorde han dem
opmærksom på, at den også var deres forfædres, og fjernede der-
igennem deres afsky for den gamle religion. Således kom han ind på
mange spørgsmål og belærte sine tilhørere om den kristne retfærdig-
hed og retfærdiggørelse, om gode gerninger, om tro, håb, kærlighed,
om messeofret m. m. Det næste punkt var stridsspørgsmål mellem
lutheranerne indbyrdes. Til sidst tog han fat på de vanskeligere kon-
troverspunkter, hvor han anvendte forskellige fremgangsmåder. Snart
gik han ud fra, hvad fornuften lærer, uden straks at sige, hvad han
ville slutte deraf, snart udtalte han kun præmisserne og overlod tilhø-
rerne selv at drage slutningen, snart anførte han kun passende udtalel-
ser af kirkefædrene. Han brugte således flere måder og fortolkninger,
men prøvede at undgå at krænke sarte sjæle. Lidt efter lidt, da han var
blevet friere, fremførte han kætternes absurde meninger og umoralske
påstande og lærte, hvad alt dette førte til. Da hans modstandere søgte
at bruge disse citater som angrebsvåben imod ham, angav han dem
selv som kilder. Over for dem stillede han så kirkefædrenes renhed
og hellighed og deres uafbrudte stræben efter at samles med Kristus.
Han indprentede ofte, at ingen kunne blive salig uden at være et
levende medlem af den kirke, som helgenerne tilhørte i deres livstid,
og opfordrede folk til at prøve, om de var så sikre i deres tro, at de
ikke frygtede Kristi domstol. Da kontroverserne mellem ham og de
lutherske præster efterhånden blev kendt, og det gik så vidt, at de
sidste opfordrede folk til at gå fra Norvegus, sagde denne offentligt,
at han ikke kunne give sine modstandere ret i, at deres forfædre for
40 år siden ikke havde været sande kristne. Han erklærede, at det
var hans agt ud fra Guds ord at forsvare fromme forfædres ære²³.

Det var grundtrækkene i hans metode, som efter hans udsagn blev benyttet indtil det sidste halvår af Sveriges-opholdet, altså indtil han trådte offentligt frem som katolik. I enrum gaves dog mere indgående belæring, og der uddeltes i hemmelighed sakramenter. Nogen hjælp ved denne optræden kunne instruxerne yde, men størsteparten af æren for at kunne balancere, at påvise fejl hos reformatorerne på en måde, så det ikke stod hans tilhørere klart, at han var katolik, tilkommer imidlertid ham selv.

Den norske jesuit arbejdede polemisk og søgte at finde udtalelser hos modstandere, som kunne angribes. Der er bevaret en række citater fra Luthers bøger, samlet af Norvegus. Et par eksempler tjener til at belyse hans taktik. Således sluttede han på grundlag af en sætning, hvorefter pavekirken er Satans synagoge, at den ramte alle kristne, som mange hundrede år havde adlydt paven. Han søgte indtrængende at påvise, at Luthers syn på ægteskabet var umoralsk og virkede nedbrydende. Norvegus havde også fundet citater, hvoraf det fremgik, at Luther accepterede Kristi nærværelse i såvel ild, sten og vand som i alterets sakramente, og at kristne hverken behøvede at underkaste sig guddommelige eller menneskelige love²⁴.

I prædikener vovede Norvegus sig temmelig langt ud. Den 6. oktober 1577 prædikede han over dagens tekst (Matth. XXII, 34). Han gav sig dog ikke af med nogen egentlig fortolkning eller udlægning af teksten, men holdt sig til vage almindeligheder, idet prædikenen var koncentreret om at hævde, at kirkefædrene var den eneste virkelige autoritet. Guds ord, som var givet til Israel, overleveret gennem profeterne, siden åbenbaret gennem Kristus, var derefter bevaret rent og utvetydigt af kirkefædrene. Han fremførte eksempler på absurde resultater af bogstavelig skriftfortolkning og langede ud efter det subjektive element i protestantismen. Han fandt anledning til at sammenligne Luther, Melanchton, Brenz og andre med farisæerne – de var selvglade og selvretfærdige og fortolkede skriften efter deres eget hoved. Norvegus kritiserede forbavsende åbent Luther og side-stillede faktisk lutheranismen med alle mulige andre kætterier. Dem, der ikke vidste, hvor de under al den meningsforskel skulle søge sandheden, henviste han til den kirke, der havde bevaret den fra apostlene og fædrene nedarvede lære. Alene denne kirke havde Kristi eget ord for, at den ikke kunne fejle, thi Kristus havde jo sagt til apostlen Petrus, kirkens klippe, at på denne klippe ville han bygge sin menighed, og han havde selv lovet at være med den alle dage til

verdens ende. Derfor forblev også kirken altid en og den samme, thi holdt man ikke fast ved denne kirkes enhed, og det især i Petri stol, da ville det i sandhed være tvivlsomt, hvor man blandt de forskellige sekter skulle finde den sande kirke²⁵.

I september 1577 drog kongen til Uppsala, og Norvegus fulgte snart efter. Han prædikede ved hoffet og holdt allehelgensdag i domkirken en prædiken, hvori han kom ind på spørgsmål i forbindelse med helgener²⁶. Ifølge Messenius lod kongen ved samme lejlighed overflytte den svenske nationalhelgen St. Eriks jordiske levninger fra Uppsala slot til domkirken, idet skrinet blev båret af katolske præster²⁷. Denne oplysning, som er accepteret af mange, synes dog lige så upålidelig som mange andre hos den svenske historiker og er sandsynligvis blevet til ved sammenblanding af to begivenheder med års mellemrum. I stedet for det omsmeltede gyldne helgenskrin lod Johan III nemlig forfærdige et nyt af sølv. Det har ikke været færdigt før 1579, og selve højtideligheden synes at have fundet sted samme år, men uden medvirken af Norvegus²⁸. På den måde bliver det også forklarligt, hvorfor den norske jesuit ikke omtaler denne episode.

Flere lærde fra Uppsala med de fra liturgidrøftelserne i begyndelsen af året kendte professorer *Petrus Jonæ* og *Olaus Luth* i spidsen fandt prædikenen behæftet med katolsk tankegang. Kongen opfordrede dem til at fremsætte eventuelle indvendinger, og den 26. november overrakte de kongen en skriftlig gendrivelse. Deri nævntes Norvegus dog ikke ved navn, men den omhandlede prædiken ansås for katolskpræget af tre grunde. For det første havde prædikanten fremstillet helgenernes forbøn hos Gud, som ikke kunne bevises ved nogetsomhelst vidnesbyrd af den hellige skrift, som om det var en nødvendig lære og trossætning. Dernæst havde han uden videre bragt de skriftsteder, der blot taler om englernes forhold, i anvendelse også på salige i himlen. Endelig havde han næsten udelukkende fremført de argumenter, hvormed papisterne ud fra forvanskede udsagn af skriften plejede at begrunde helgenpåkaldelsen²⁹.

Har kongen, der ellers havde misbilliget helgenpåkaldelsen, som var blandt de emner, Norvegus havde lovet ikke at røre ved, gjort en undtagelse i dette tilfælde? Norvegus kunne muligvis henvise til, at selve dagen forlangte en omtale af helgener. Et forhåndssamtykke er næppe sandsynligt, og man kan vist gå ud fra, at kongen nu yderligere har indskærpet den norske jesuit at undlade at komme ind på det prækere emne³⁰. De førnævnte professorer blev rigtignok ramt

af kongens unåde og forflyttet, men sikkert ikke alene på grund af deres kritik af Norvegus; modstanden mod kongens liturgi var en anden og væsentligere årsag. Desuden var det et naturligt led i kongens bestræbelser på at fremme sin læreanstalt i Stockholm på Uppsala-universitetets bekostning³¹.

Det er påfaldende, hvor mange oplysninger Norvegus' breve fra 1577 indeholder om væsentlige sider af de religiøse forhold i Sverige. Som kongens fortrolige ville Norvegus bistå ham. I begyndelsen af oktober forelagde han atter for generalen kongens allerede kendte dispensationskrav og gjorde et forsøg på at underbygge dem. Med henblik på messen på modersmålet bemærkede han, at denne syntes ham tilladelig, forudsat, at der ikke indførtes andre salmer end dem, som i forvejen anvendtes inden for den katolske kirke. Hvor der var mange kommunikanter, kunne nogle fromme sekvenser oversættes til svensk, men kanon burde altid være på latin, da den indeholdt præstens private offerhandling; det kunne man let få kongen med til, hvis blot fadervor og lignende, som blev sunget, fremførtes på folkesproget. I samme forbindelse nævnte han den nye liturgi og fandt, at skønt den ikke indeholdt noget uacceptabelt, var den dog lovlig afkortet. Han troede tillige, at man let kunne formå kongen til at antage det romerske missale. Med hensyn til kongens ønske om, at konsekra-tionsordene blev sunget, vidste Norvegus ikke rigtigt, om det sømmede sig. Måske kunne man dog læse dem og hele kanon med højere stemme, som mange gjorde i Nordtyskland. Hvis paven gik med til at bevilge de ønskede dispensationer, var det bedst, at han samtidig anmodede kongen om kun at gøre brug af disse i nødstilfælde. Dernæst bad Norvegus om visse beføjelser enten for Herbst eller for sig eller for dem begge til at afgøre forskellige sager på egen hånd. Den norske jesuit understregede, at han som skriftefader måtte have særlige beføjelser, især når det gjaldt synder vedrørende ægteskab eller kirke-gods. Det var nødvendigt, at han fik tilladelse til at sende ordinan-der til en hvilken som helst katolsk biskop, og at de udsendte på én gang kunne overstå alle indvielser. På grund af sprogforskelle anså Norvegus det for påkrævet, at han kunne overlade sine funktioner til andre. Desuden ønskede han tilladelse til at indvie messeklæder og kalke og genindvie kirker. Situationen var vanskelig, da rigtige bisper befandt sig langt borte, og han selv og hans fæller var omgivet af fjender, der opsnappede alt. Det var yderst nødvendigt at få nogle eksemplarer af »Sacerdotale Romanum«³².

I mellemtiden var Pontus de la Gardie ankommet til Rom, hvor han kunne udføre sin del af missionen. Kongen havde oprindelig ønsket, at den apostolske succession ved Fechts indvielse til biskop skulle genoprettes, men Fechts død tilintetgjorde denne plan³³. Sendelsen videreførtes nu af Pontus de la Gardie, der i begyndelsen af maj 1577 på sin konges vegne i privataudien hos paven svor lydighed til denne og forsikrede, at Johan III var katolik og indstillet på at genindføre katolicismen i sit rige. Med dette formål for øje bad kongen paven om at sende nogle egnede folk, der kunne bistå ham ved dette forehavende.

En af de bedste kendere af denne periodes historie, *Henry Biaudet*, er overbevist om, at denne lydighedsed kun har været et led i Johan III's dobbeltspil. Alene den omstændighed, at eden ikke som vanligt blev aflagt offentligt med ledsagelse af storslåede ceremonier, er egnet til at vække mistanke. Bag dette ligger sikkert Johan III's ønske, da han jo ofte havde udtrykt frygt for oprør i tilfælde af, at han åbenlyst erklærede sig for katolicismen. Samtidig med at Pontus de la Gardie var til hemmelig audiens hos paven, forsikrede kongen hjemme over for sine undersåtter, at han ikke drømte om en tilnærmelse til pavestolen, men det er næppe andre end kongen selv, der er kilden til samstemmende oplysninger fra flere om hans katolske sindelag³⁴. Det kan tilføjes, at lydigheden dog ikke synes at have været uden forbehold, idet kongens dispensationsønsker også blev fremført ved samme audiens³⁵. Kuriens indstilling tyder heller ikke på særlig tiltro til Johan III's hensigter, idet man, antagelig ikke uden grund, mistænkte kongen for at gå så vidt for de penges skyld, som den svenske dronning gjorde krav på i Napoli³⁶.

Ud fra denne situation må vi bedømme Norvegus' arbejde som særlig vanskeligt. Efter kongens ordre skulle han lægge skjul på sit religiøse tilhørsforhold. Kongen var meget bange for at blive afsløret, og jesuitten Antonio Possevino, der kom som pavelig udsending for at sondere terrænet i Sverige, måtte også optræde med stor diskretion. Men nu indtrådte der en ny fase i spillet mellem Rom og Stockholm, en fase, hvor kongen var nødt til at tage standpunkt.

Possevinos første ophold i Sverige (december 1577–maj 1578)

Den italienske jesuit *Antonio Possevino* (1533–1611) havde allerede en betydelig karriere bag sig. Efter indtræden i ordenen i 1559 arbejdede han først i Piemont, hvor han hjalp med til at bekæmpe en valdesisk bevægelse, og virkede dernæst en årrække i Frankrig, navnlig i Lyon, hvor han deltog i kampen mod huguenotterne. I 1573 blev Possevino kaldt til sekretær for ordenen og havde stadig denne post, da han i 1577 fik pavens ordre til at drage til Sverige¹.

Denne sendelse kunne samtidig med en forhandling med Johan III opfylde et andet formål: det blev nu muligt at øve direkte overopsyn med Laurentius Norvegus' virke. Den norske jesuit synes at have foruroliget sine overordnede i Rom en hel del, men nu fik man chancen for at danne sig et førstehåndsindtryk af hans arbejde og resultater. Desuden kunne Possevino i kraft af sin overordnede stilling give vejledning, som den norske jesuit ikke kunne afslå, og således atter bringe den svenske mission ind i en bane, som bedre svarede til Roms hensigter².

På grund af Johan III's frygt for at blive afsløret mødte Possevino dog ikke op som jesuit og pavelig gesandt, men kom som udsending fra kejserinden for at overbringe meddelelsen om Maximilians død og Rudolfs tronbestigelse. I hans følge befandt sig to andre jesuitter, englænderen *William Good* og franskmændene *Jean Fornier* (Joannes Fornerius)³.

Possevinos virke i den nordiske missions tjeneste har allerede været genstand for flere afhandlinger. Inden for dette arbejdes rammer vil hans forhold til Norvegus stå i forgrunden, mens den øvrige virksomhed må forbigås eller kun omtales flygtigt under henvisning til tidligere behandlinger. Det er imidlertid interessant, at Possevino havde sin første kontakt med Norden på dansk jord. Der er bevaret en indgående rejsebeskrivelse fra hans ledsager Forniers hånd. Oprindeligt havde rejseselskabet påtænkt at sejle til Sverige fra Stettin, hvortil

man ankom henimod slutningen af november 1577, men det var ikke let at få skibsløjlighed, da skibene skulle bugseres et stykke til flodens udløb, hvilket var besværligt på denne årstid. Possevino og hans ledsagere afslog et hollandsk tilbud og fortsatte til Kolberg, hvor de snart fandt en lille åben ølskude, som mod en moderat betaling ville sejle dem til Skåne. De opholdt sig i byen et par dage, mens de ventede på skibets afgang. I det værtshus, hvor de var indlogeret, mødte de en del andre rejsende, der berettede, at havet var fuldt af sørøvere, og fortalte andre afskrækkende historier. Med stor frygt indskibede rejseselskabet sig den 26. november. Turen blev yderst hård, og mange gange troede passagererne, at nu var skibet ved at gå under, men til sidst nåede de dog velbeholdent til Skåne og landede ved Avaskær. Efter deres ankomst sent på eftermiddagen kom skolemesteren for at hilse på dem og med ham seks små drenge, der efter landets skik sang nogle latinske salmer for dem. De rejsende fremviste deres introduktionsskrivelser for byens borgmester og sognepræst og fik efter kort ophold stillet vogne til rådighed, så de kunne komme over grænsen, som ikke var langt borte. Den første overnatning fandt sted hos den stedlige sognepræst på den svenske side af grænsen⁴.

Den 19. december 1577 ankom Possevino og hans ledsagere til Stockholm. Dette blev også noteret af Norvegus i et brev til Louvain. Af hensyn til Possevinos foreløbige anonymitet berettede han, at den ovennævnte dato var der fra kejserhoffet i Prag med breve fra kejserinden ankommet en vis Johannes Antonius, der havde to ledsagere, hvis navne er omtrent rigtigt gengivet⁵.

Possevino havde bedre kort på hånden end Norvegus. Kort før afrejsen havde paven bevilget en række vidtgående dispensationer til jesuitterne i Sverige, Norge og i nærliggende lande. De tilståede beføjelser faldt i det store og hele sammen med dem, som Norvegus allerede før sin ankomst til Sverige havde bedt om⁶. Nu var det imidlertid Possevino, der med sit følge som den første drog nytte af dispensationerne. Allerede under rejsen holdtes gentagne gange messe efter de lempede bestemmelser, således i Avaskær⁷.

Situationen i Stockholm ved Possevinos ankomst syntes at være gunstig for katolicismens sag. Norvegus stod tilsyneladende på god fod med kongen og var fast overbevist om hans redelige hensigter med henblik på overgang til katolicismen. Den norske jesuit havde også kunnet notere flere omvendelser, dels blandt byens købmænd, dels blandt hofaristokratiet. Han anså dem alle for ægte og ænsede

ikke den kendsgerning, at hofaristokratiet muligvis af ren opportuniste fulgte de katolske tendenser hos kongeparret, som de ønskede at følge og tjene⁸.

Norvegus modtog Possevino med blandede følelser. På den ene side kunne han konstatere, at pavestolens interesse for den svenske mission var betydelig. Nu kunne Norvegus forelægge sine problemer for sin ordensfælle, der jo tillige var hans overordnede, men den situation synes ikke at have behaget den norske jesuit. Han ville nok have hjælp, men da skulle den bestå af folk, der var ham underordnede.

Han havde hidtil haft en temmelig selvstændig stilling. Kun ét brev fra generalen synes at være nået frem til ham i løbet af de knap to år. Det var kommet via Belgien, hvorfra han i det hele taget havde modtaget post ialt 8–9 gange, da forbindelsen var god – selv om vinteren kom købmænd derfra gennem Danmark. Fra Polen havde han til gengæld efter sit eget udsagn intet modtaget⁹.

Det varede noget, inden der blev opnået nærmere kontakt mellem Norvegus og Possevino. Af forsigtighedshensyn måtte Norvegus undgå en åbenlys forbindelse med den fremmede gesandt. Den norske jesuit synes tillige ikke at have været særlig villig til at give afkald på sin særstilling, og det lykkedes ham virkelig i begyndelsen at give Possevino indtryk af, at hans fremgangsmåde var den eneste rigtige. En måned efter sin ankomst afgav Possevino en gunstig rapport om Norvegus' arbejde. Hans forelæsninger var gode, idet den norske jesuit fulgte Bellarmins metode, og han havde ikke bundet sig over for nogen¹⁰. De spørgsmål, som Possevino kort efter stillede Norvegus, bragte imidlertid så mange afsløringer, at hvis han ikke hidtil havde været skeptisk over for den norske jesuit, så blev han det nu i høj grad.

Possevino var navnlig interesseret i skolevirksomhed, og det viste sig, at undervisningen i kollegiet egentlig var gået i stå, da Norvegus havde fuldt op at gøre ved istandsættelse af huset. Han begrundede det med, at da ingen anden havde bekymret sig om det, havde han været nødt til selv at tage fat. Han havde ikke haft bestemte regler til at vejlede sine elever efter, men havde forladt sig på sit skøn. En elev tog sig af huslige anliggender og en anden af sagerne udadtil. Der var ingen penge, men borgmesteren sørgede for alt, hvad der var nødvendigt til opretholdelse af livet. De nye elever havde også hørt Norvegus' forelæsninger, men de havde meget ringe kundskaber. Kun tre var skolet i retorik, bortset fra dem, der skulle

uddannes til præster, som efter kongens ønske var mindst 20 år gamle. Af nationalitet var eleverne finske og svenske foruden en enkelt norsk og en enkelt tysk; de levede som katolikker. Der var kun to tjenestefolk, idet eleverne opvartede sig selv. Det havde været meningen, at de skulle sove adskilt, men det lod sig ikke gennemføre. Det var Norvegus' agt at lade de ældre undervise de yngre, men han ventede stadig på bøger fra den belgiske provins og manglede egnede studiepræfeker. De to sidstankomne (van de Leene og Thovard) kunne dog godt bruges. Det var nødvendigt at få Good til undervisning i poetik. Da Possevino indvendte, at det vanskeligt kunne lade sig gøre, da Good allerede var set sammen med ham, mente Norvegus, at det kunne ske under foregivende af, at Good forlod Possevino. Den norske jesuit regnede ikke med, at folk var klar over Goods tilhørsforhold. Der var endnu ingen lektionskatalog, men Norvegus lovede at udarbejde én, og i så fald kunne man starte midt i februar. Han anså det for unødvendigt at examinere eleverne, før de blev indskrevet, og henviste til analoge tilfælde. Han bad om Possevinos støtte til at få opført et skuespil og foreslog et stykke, som i sin tid var blevet opført i Louvain¹¹.

Om stadsskolen bemærkede Norvegus, at den nødvendigvis måtte have en lutheraner som leder for at muliggøre arbejdet. I øvrigt betragtede han den nuværende leder som oprigtig, til ham kunne man overlade begravelser med sang, og han kunne vindes for katolicismen. Norvegus indrømmede, at ikke alle i byen ville være tilfredse, hvis det hele blev overladt til ham selv og hans medarbejdere. Der var omkring 200 elever. Norvegus var tilfreds med forplejning og klæder, som kongen havde givet ham, og i øvrigt var han forpligtet til at være kongen tro og afholde sig fra alt, som kunne skade hans rige. Han måtte ikke engang rådslå med Possevino uden at spørge kongen¹².

Possevino var nu klar over to væsentlige ting: at Norvegus var kommet i et stærkt afhængighedsforhold til kongen, og at han i udstrakt grad havde handlet på egen hånd.

Norvegus var anbragt mellem to stole. På den ene side stod hans lydighed mod ordenen, som på stedet repræsenteredes af Possevino, og på den anden side hans løfte til kongen, som han vanskeligt kunne bryde uden fare for missionens fremtid. Den nordiske mission stod hans hjerte nær, og han troede sikkert, at han tjente den katolske kirke bedst ved at prøve på at bevare kongens bevågenhed.

Der blev efterhånden etableret fast forbindelse med Possevino, så

Norvegus to gange om ugen besøgte den pavelige udsending¹³. Denne opdagede dog snart, at den norske jesuit holdt en del skjult for ham, bl. a. de samtaler, som han jævnlig havde med kongen. Possevino syntes ikke om alle de folk, hvis gunst Norvegus havde sikret sig, blandt dem skal endog have været lutherske præster. Han var åbenbart bange for, at Norvegus for at beholde denne gunst gik alt for vidt i sine indrømmelser. Derfor foretrak han så vidt muligt at undgå Norvegus i sine forhandlinger med kongen, hvad der måtte indgyde den norske jesuit frygt for, at den position, som han selv havde opbygget hos kongen, kunne blive undergravet¹⁴.

Norvegus synes dog ikke at have været uden støtte. Possevinos rejsefælle Good kendte den norske jesuit fra sit ophold i Louvain. Det lader til, at den engelske jesuit har haft sympati for Norvegus, måske endda forsvaret ham under drøftelser med Possevino, idet denne slog dem begge i hartkorn ved alvorlige beskyldninger for u lydighed: de var utilbøjelige til at give ham besked, spurgte hverken om lov til at skrive breve eller var villige til at lade Possevino se deres korrespondance¹⁵.

Allerede i februar tænkte Possevino på at fjerne Norvegus. Han fandt, at der herskede uorden i kollegiet, hvor regnskabsførelsen og ledelsen i det hele taget lod meget tilbage at ønske. I en kodeindberetning udtrykte han ønske om at få andre jesuitter til Sverige, hvoraf én kunne varetage skolerne som Norvegus' overordnede. Possevino var klar over, at en fjernelse af den norske jesuit kunne støde på modstand fra kongen, som jo havde givet ham embedet, og var derfor temmelig tvivlrådig. Good kom heller ikke i betragtning som hans overordnede, da den engelske jesuit ikke var egnet til at lede. Han kunne dog bruges i en mindre stilling ved skolen, men dertil behøvedes generalens samtykke¹⁶.

Possevinos tiltro til Norvegus som opdrager blev yderligere svækket ved en hændelse omkring fastetidens begyndelse i februar. Seminariets alumner benyttede sig under lærerens fravær af den omstændighed, at kollegiets porte stod åbne døgnet rundt, drog ud i byen og drak sig fulde. Uden at rådføre sig med andre ilede Norvegus straks ved sin hjemkomst efter dem, og efter et heftigt ordskifte lykkedes det ham at få de unge mænd tilbage. Derefter indespærrede han dem under håndgemæng i kollegiets arrest, men de berusede og opbragte alumner brød ud, væltede ham omkuld, forlod kollegiet og blev ude hele natten. Næste morgen søgte Norvegus råd hos en af

kongens sekretærer, der imidlertid sendte ham til Possevino. Denne mente, at Norvegus af egen drift burde have henvendt sig til ham, der jo var hans nærmeste overordnede, og hævdede, at han selv på grund af den opsigtsvækkende skandale var kommet i alvorlig knibe. Han kunne ikke så godt forsvare Norvegus over for kongen, thi dette ville have medført kongens vrede mod jesuiterordenen. Derfor bad Possevino ovennævnte sekretær om at hemmeligholde sagen for kongen et par dage, således at man fik tid til at forberede ham. Kongens første reaktion var vrede, men det lykkedes at berolige ham, og han beordrede endog Norvegus til at følge Possevinos anvisninger¹⁷.

Alle de omtalte omstændigheder talte for en fjernelse af Norvegus. Dette spørgsmål drøftede Possevino i begyndelsen af marts med Good og den implicerede selv. Der var tvivl om, hvorvidt man burde underrette kongen om den påtænkte fjernelse. Den norske jesuit mente, at man ikke kunne lade være, mens Good var af modsat mening. Derfor besluttede Possevino, der var højest utilfreds med Norvegus' forbliven, dog først at underrette generalen. Han betone, at det ikke havde været rigtigt at sende Norvegus, der selv havde været kætter, uden en dygtig teolog som ledsager¹⁸.

Det var i det hele taget en for Norvegus uheldig vinter, hvor han havde allehånde vanskeligheder at slås med. Hans elever havde det ikke alt for godt. I en udateret redegørelse for skolernes tilstand, sandsynligvis affattet i begyndelsen af 1578, klagede Norvegus over, at han ikke havde fået det, som var lovet ham til underhold af studenter. Således havde han ikke fået klæder til dem, ej heller var skrædderregningen betalt, hvad der voldte ham mange ubehageligheder. Der manglede linned og forskelligt husgeråd. Siden efteråret havde skolerne ingen penge modtaget til fisk. Der var kun tre får, og de var tilmed så magre, at de var uegnede til at blive slagtet. Korn kunne de heller ikke få, og hvis ikke borgmesteren og andre venner havde givet byggryn og mel, havde de været nødt til at sulte. En del flæsk havde de først fået nu, men det var fordærvet. For at holde kulden ude havde de fyret med alt, som kunne bruges. Omsider havde de fået anvist bønder, der skulle bringe brændsel, men disse havde i stedet afleveret det til brug ved gruber. Derfor så Norvegus helst, at kollegiet fik tildelt et antal bønder pligtige til brændselsforsyning andetsteds¹⁹.

Kongen havde i øvrigt ydet praktisk bistand til Norvegus. I begyndelsen af november 1577 havde denne således fået tildelt tiende

fra en række sogne ved Stockholm, og i februar 1578 indskærpedes pligten til at levere hør²⁰. Men kongens påbud blev ikke altid fulgt prompte. Det samme gjaldt arbejdet på skolebygningen, som kongen i efteråret 1577 havde beordret fremskyndet. Det var gået i stå på grund af mangel på penge og materialer, og bygningen var heller ikke helt rømmet²¹.

I begyndelsen af marts skulle der endelig gøres et forsøg på at genåbne skolerne. Derfor anså Possevino det for nødvendigt, at Norvegus frigjorde sig for alle andre arbejder, og Thovard blev indsat som forvalter af verdslige anliggender (*minister*), mens van de Leene skulle aflaste Norvegus som studiepræfekt. Possevino bad Norvegus betænke sin manglende erfaring som skoleleder og indskærpede samtidig nødvendigheden af at underordne sig og lytte til hans råd.

Da Norvegus fik besked om Possevinos anker og planer, kom han til sin ordensbroder med sine to nederlandske hjælpere og sagde, at han fuldstændigt ville følge lydighedens bud. Der var andre ting, som Possevino havde kritiseret og som nu skulle rettes. Porten til kollegiet skulle lukkes, og den kvinde, der kom to gange om dagen for at lave mad, skulle ikke komme mere. Possevino formanede Norvegus til at give sig alvorligt af med undervisning, da eleverne havde klaget over, at de ikke havde hørt forelæsninger i 4 måneder, da han var beskæftiget med byggeri og andet arbejde. Norvegus begyndte da også at afvikle det.

Men noget efter kom han igen til Possevino for at forhandle om et mere prekært emne: hvordan han kunne undervise i katekismus, da han to gange skriftligt havde forpligtet sig over for kongen til ikke at lære noget, som angik pavens primat, påkaldelse af helgener, vievand o. l. Norvegus kunne ikke fremvise løftet, da begge eksemplarer var hos kongen, men den norske jesuit mente, at det var bindende, så længe tidsforholdene nødvendiggjorde det og han havde skoleembede. Norvegus undskyldte sig med, at han kun med stor betænkelighed havde afgivet løftet, og at han hverken skriftligt eller mundtligt havde bundet sig for et bestemt tidsrum. Dette løfte indbragte Norvegus alvorlige bebrejdelser fra Possevino, der foreholdt ham, at man i slige tilfælde først måtte forhandle med provinsialen eller generalen, at jesuitterne i Japan måtte vente tre-fire år på afgørelser fra Rom, og at han med sin handlemåde kunne skabe et farligt præcedens, da også andre jesuitter kunne blive afkrævet

lignende løfter. I stedet for burde Norvegus have henvist kongen til at nøjes med det løfte, han som ordensmedlem havde aflagt til Gud, og hvis kongen ikke slog sig til tåls dermed, var den eneste udvej at hente råd hos sine overordnede. Possevino indskærpede Norvegus, at han i fremtiden ikke måtte indlade sig på at afgive den slags skriftlige løfter.

Sagen skulle også indberettes til provinsialen i Polen og til generalen. Den sidste skulle desuden rådspørges med hensyn til selve løftedokumentet, som beroede hos kongen, og som man ikke kunne forlange tilbage. Possevino fandt dog formildende omstændigheder ved sagen: Norvegus havde ikke gjort det af ondskab, men af karaktersvagthed og i håb om, at alt ville jævne sig. Men nu skulle han efterhånden afløses af andre i skolerne og foreløbig kun prædike, indtil han måske helt blev fjernet fra riget²².

I mellemtiden var der indtruffet en anden begivenhed, som undergravede Norvegus' allerede vaklende position og påvirkede hele den katolske missions fremtid i negativ retning – nemlig den berømte ægteskabsdispensationssag.

Hovedpersonen i denne sag var kongens sekretær *Johan Henriksson*, der havde trolovet sig og levet sammen med en kvinde, hvis mand ansås for at være omkommet under en sørejse. Imidlertid dukkede den for død ansete ægtefælle atter op, men hans hustru nægtede at genoptage samlivet med ham. Sagen indankedes for ærkebispens i Uppsala, der erklærede det første ægteskab for gyldigt, dersom manden inden for en vis tid gik i kongens tjeneste eller skaffede sig en anden hæderlig bestilling for at forsørge sin hustru; i modsat fald skulle hun være fri. Da manden ikke opfyldte disse krav, fortsatte kvinden samlivet med sekretæren, og der opstod nu et meget spændt forhold mellem mændene. Imidlertid kom den første ægtemand også i klammeri med en af sekretærens tjener. Sekretæren opmuntrede sin tjener til at forsvare sig og ved lejlighed give sin modpart en omgang prygl. Nogen tid derefter kastede tjeneren en sten efter sin modstander og traf ham med dødbringende virkning, og nu blev både sekretæren og hans tjener pågrebet. Den sidste dømtes til døden, mens den første købte sig fri med pengebod, da det ikke kunne bevises, at han havde givet befaling til drabet. Dette var sket i sommeren 1576. Henved et års tid efter drabet ønskede sekretæren at indgå lovligt ægteskab med samme kvinde af hensyn til sit trolovelsesløfte og de børn, de havde fået sam-

men. Norvegus henvendte sig i den anledning til ordensgeneralen, meddelte sagens forløb og fremhævede, at kongen satte denne mand særlig højt på grund af hans udmærkede troskab. Dette ægteskab kunne han dog ikke billige, med mindre der erhvervedes dispensation fra kirken. Kongen havde bedt Norvegus om at forhandle om denne sag med paven, og om det samme bad sekretæren, der allerede før dette var i færd med at blive omvendt til katolicismen. Norvegus betegnede ham som en mand af meget stor indflydelse og en svøbe for de lutherske præster, hvorfor han også var forhadet af dem. Derimod havde han altid været yderst elskværdig mod Norvegus og interesseret sig meget for katolicismen. Norvegus anbefalede på det varmeste dispensationen, da det ville glæde kongen og også i højeste grad gavne religionens sag. Derfor bad han ordensgeneralen meget indtrængende om at forelægge sagen for paven og sørge for en hurtig afgørelse²³.

Allerede kort efter Possevinos ankomst havde Norvegus bragt dispensationen på tale. Ikke mindst kongen synes at være interesseret i, at sagen blev afgjort hurtigt. Possevinos beføjelser indbefattede en bestemmelse om, at de indrømmelser, som var i kraft i Indien, også gjaldt for Sveriges vedkommende. Norvegus fortalte ham, at han i Louvain havde hørt, at jesuitterne i Indien havde lov til at dispensere inden for hele den kanoniske ret. Possevino selv har vel heller ikke været uvidende om det, i hvert fald gav han sit samtykke og meddelte sekretæren, at han havde givet Norvegus den fornødne fuldmagt. Henriksson lod sig dog ikke nøje med mundtlig dispensation, men krævede ret påtrængende en skriftlig. Da Norvegus atter henvendte sig til Possevino i denne sag, svarede denne: Giv den i Herrens navn, og det gjorde så den norske jesuit²⁴.

Dispensationsbrevet er dateret den 6. februar 1578. Norvegus anvendte rektortitlen og undlod at betegne sig som jesuit. Possevino blev omtalt som kejserlig gesandt, der besad pavelig fuldmagt til at dispensere²⁵.

Både Norvegus og Possevino havde hidtil efter kongens ønske iagttaget stor forsigtighed for ikke at afsløre deres virkelige tilhørsforhold. Alligevel svirrede det med rygter, der udpegede dem som forklædte jesuitter. Modstanderne i Stockholm havde dog hidtil ikke uden videre turdet rette et alt for kraftigt angreb mod de fremmede, der stod sig så godt med kongen, men den omtalte ægteskabs-historie gav det antikatsolske parti et udmærket våben i hænde. Selv om brevet skulle holdes strengt hemmeligt, var sekretæren indiskret,

så ærkebispens fik kendskab til det. Det varede ikke længe, inden rygtet bredte sig blandt folket²⁶.

Til Possevinos undskyldning tjener, at han på det tidspunkt, da Norvegus forelagde ham sagen, ikke helt synes at have været klar over tingenes tilstand i Sverige. Han kendte nok de forskellige mindre gunstige rapporter om Norvegus fra Polen og Nederlandene, ligeledes skal kardinal Hosius have advaret ham om, at man ikke helt kunne stole på Norvegus på grund af hans tilhørsforhold i Norden. Men han havde muligvis også kendskab til Feyts gunstige rapport, og Pontus de la Gardie havde heller ikke udmalet situationen i mørke farver²⁷. Den nævnte sekretær var givetvis et betydeligt aktiv for katolikkerne, og måske har Norvegus også henvist til kongens ønske at få sagen ordnet. At Johan III efter det voldsomme postyr, som sagen vakte, ikke nærede blide følelser mod Possevino og Norvegus, var kun naturligt, fordi de efter hans mening havde kludret i det.

Efterhånden som Possevino lærte Norvegus' fremgangsmåde og taktik at kende, voksede hans forbitrelse mod den norske jesuit, der gik sine egne veje. Possevino havde helt andre forudsætninger end Norvegus. Han kom fra katolicismens hovedsæde, hvor det var vigtigt i alle enkeltheder at opfylde den katolske kirkes krav og ordenens regler. I sin tidligere karriere havde han udmærket sig ved at følge den strenge kurs og var heller ikke nu indstillet på indrømmelser, der ikke stod i hans instruxer. Norvegus' måde at handle på, hans subjektive skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt, idet han oprigtigt mente, at man uden skade kunne lempe på det uvæsentlige – fyldte Possevino med mistillid, idet den italienske jesuit synes at have været af den mening, at alt var lige væsentligt og skulle overholdes til mindste bogstav.

På denne baggrund kan man også bedre forstå den sønderlemmende kritik af Norvegus, som kom til orde i Possevinos indberetning til ordensgeneralen efter afrejsen fra Sverige. Mens der i de hidtil benyttede samtidige kodeindberetninger i det mindste spores en smule forståelse, giver han nu næsten udelukkende udtryk for bitter modvilje. I alt synes Possevino at finde tegn på udslag af stædighed og ulydighed fra Norvegus' side, hvorfor denne beretning skal tages med et vist forbehold. Den er dog en alt for vigtig kilde til at man kan forbigå den, idet den kaster lys over både Possevino og Norvegus.

Possevino ankede over, at Norvegus var sendt til Sverige uden de nødvendige forudsætninger og forståelse af en jesuits pligter ved

en sådan mission. Uden at tage hensyn til, at den norske jesuit i den første tid havde boet hos en luthersk gejstlig og derfor måtte være extra forsigtig, bebrejdede Possevino ham, at han ikke havde holdt messe i de første 3–4 måneder efter sin ankomst. Possevino var i det hele taget af den opfattelse, at Norvegus havde taget alt for let på sin ordens regler om skriftemål og om kommunion. Julenat havde han uden at informere andre jesuitter inviteret alle sine elever til messe. De havde imidlertid aldrig før overværet den og var heller ikke forsonet med moderkirken. Flere af dem var yderliggående kættere, og alle havde de kætterske bøger, som blev brugt i kollegiet.

De kætterske bøger var i det hele taget Possevino en torn i øjet. Han havde forgæves bedt Norvegus om at fjerne dem. I det kapel, som Norvegus plejede at benytte, havde Possevino fundet mange forbudte bøger foruden en del manuskripter af Norvegus, de sidste til dels affattet i kongens navn med henblik på den ny liturgi og den lutherske trosbekendelse, dels indeholdende nogle kætterske synspunkter²⁸. Derved fordømte Possevino indirekte Norvegus' optræden i liturgistriden, hvor den norske pater havde måttet mobilisere al sin forsigtighed og derfor ikke kunne optræde åbent som forsvarer af de katolske dogmer. I denne sag støttedes Norvegus af Good, der ikke fandt, at den norske jesuits skrifter gav anledning til tvivl eller mistro²⁹. Denne ransagning har åbenbart fundet sted i Norvegus' fravær, idet Possevino fortalte, at den norske jesuit, som enten var advaret af Good eller selv havde mistanke om, at de nævnte skrifter var havnet hos Possevino, flere gange havde forsøgt at undskylde sig og benægte kendsgerninger, altså med andre ord prøvet på at forklare sin handlemåde uden at møde forståelse. Den italienske jesuit tog slet ikke i betragtning, at i et land som Sverige var det vanskeligt at skaffe katolske bøger. Dette havde Norvegus forudset i sin tid og med sine elevers hjælp tilvejebragt et bibliotek, men da han ville have det til Sverige, vendte ordensledelsen det døve øre til.

Possevino var betænkelig ved, at Norvegus på prædikestolen benyttede den svenske oversættelse af evangeliet og læste op deraf for alle, som kætterske prædikanter gjorde. Han havde også indført en vesper, sunget af hans elever, der dels var kættere, dels endnu vaklende med hensyn til religionen. Possevino var utilfreds med, at nogle af de samme elever, åbenbart teologiske studenter, senere holdt gudstjeneste på luthersk vis. Også messen og andre kirkelige hand-

linger i kollegiets kirke anså Possevino for at være lutherske, bortset fra Norvegus' prædiken. Han havde flere gange pålagt den norske jesuit sammen med nogle indfødte elever at oversætte de nødvendige dele af evangeliet, så han kunne benytte denne oversættelse fremfor den kætterske. Når han oplæste den sidstnævnte, syntes han stiltiende at godkende den. Possevino havde dog ikke indtryk af, at Norvegus ville foretage sig noget for at få en oversættelse i stand, selv om han ved Possevinos afrejse havde fremsat nogle planer i den retning³⁰.

De fleste anker ramte Norvegus' skolearbejde. Det blev kritiseret allerede i de før fremdragne beretninger, men nu var kritikken blot betydelig strengere og på visse punkter åbenbart uberettiget. Da Possevino fx. kritiserede Norvegus for at have ladet sine elever sove flere i en seng uden lagener og for andre mangler, gav han hans ledelse af kollegiet ene skylden uden at lægge vægt på de undskyldninger, som Norvegus havde fremført. Han indrømmede vel, at kollegiet ikke havde fået den tildelte tiende, men havde trods Norvegus' anmodning ikke bistået sin ordensfælle ved at bringe sagen frem hos kongen.

Af denne beretning fremgår, at Norvegus ikke har fulgt Possevinos forslag om arbejdsdeling i kollegiet og efterlevelse af jesuitternes skoleregler, som han tilsyneladende havde bøjet sig for sidst i februar. I et anfald af hidsighed skal han senere have erklæret, at han nok skulle være i stand til selv at se, hvad der burde gøres. Også historien om den kvinde, der lavede mad i kollegiet, fik nu en anden drejning. Det havde været umuligt at formå Norvegus til ikke at benytte hende. Snart sagde han, at sådan gjorde man i den belgiske provins, snart begrundede han det med en langvarig aftale og lignende og indviklede sig i selvmodsigelser. Possevino kritiserede såvel stort som småt, fx. dårlig bordskik i kollegiet, Norvegus' uvilje mod at omgås og rådspørge sine ordensfæller, hans åbenmundethed over for ikke-jesuitter, hans rosende omtale af en biskop, der i Finland havde tilladt præsteægteskab, og meget mere. Heller ikke ægteskabsdispensationshistorien blev forbigået, idet den for Possevino var et eksempel på Norvegus' egenmægtige optræden³¹. Man får en mistanke om, at Possevino har villet bagatellisere sin medvirken i denne sag. Norvegus kunne nok finde på at besmykke en eller anden tildragelse, han har måske også fortiet en del, men han måtte være klar over, at i Rom stod Possevinos ord mere til

troende end hans. Den pavelige udsending ville snart forlade landet og aflægge personlig beretning i Rom, og det ville være meget uklogt at tillægge ham noget, som ikke stemte overens med virkeligheden. Norvegus' stilling blev stadig vanskeligere mellem den i forvejen mistænksomme konge og den mere og mere skeptiske Possevino. De to fandt efterhånden sammen og kunne således knuse den norske jesuits håb om fortsat virke i Sverige.

I sin biografi af Possevino betegner *Lüsi Karttunen* hans situation som lidet misundelsesværdig. Han kendte Norvegus' optimisme med henblik på dispensationer, en optimisme, som også kongen delte. Nu konstaterede Possevino på stedet, at situationen var værre, end han havde forestillet sig: Norvegus havde allerede på flere punkter indgået et kompromis med kongen vedrørende religionsudøvelsen. Possevino var imidlertid klar over, at de forlangte dispensationer aldrig kunne få pavens samtykke, og måtte derfor gå forsigtigt frem. De forhåbninger, som Norvegus havde vakt hos kongen, måtte ikke slås i stykker, da det ville betyde den svenske missions øjeblikkelige sammenbrud. Possevino gennemskuede også kongens planer om med religionsforandringen at opnå politiske og økonomiske fordele og besluttede at udsætte de endelige forhandlinger, indtil Filip II's udsending *Francisco Eraso* var ankommet. I mellemtiden benyttede Possevino den udgangsposition, som var blevet skabt af Norvegus, og prøvede på at vinde kongens fortrolighed, hvorved han efterhånden trængte Norvegus tilbage. Han prøvede på lidt efter lidt at dæmpe kongens optimisme med henblik på dispensationerne og fremmanede på den anden side i de stærkeste farver de politiske og økonomiske fordele, som en alliance mellem Spanien, Rom og Sverige frembød³².

Selv på dette område var Norvegus kommet ham på tværs. Ifølge kongens udsagn havde Norvegus i det foregående år frarådet ham at hjælpe den spanske konge i Nederlandene. Possevino nærede dog ingen frygt for Vilhelm af Oraniens og Englands forsøg på at få den svenske konge over på deres side. Johan III's fromhed ville nok gøre ham klart, at dette ville være til stor skade for religionens sag³³.

Forhandlingerne nåede dog aldrig at komme i rolig gænge. De ydre begivenheder satte deres præg på dem og gav kongens mistænksomhed ny næring. Inden længe bredte dispensationshistorien sig blandt befolkningen, og dertil kom en fortsættelse af Norvegus' elevs byudflugt.

Ifølge Possevino begyndte Norvegus efter den sidste eskapade at

afhjælpe manglerne ved at lukke portene og samle alle alumnerne i kollegiet. Norvegus havde også forsøgt at tage sine elever i forsvar ved at påstå, at de ikke var italienere, men ærlige folk. Denne påstand om ærlighed blev imidlertid hurtigt gjort til skamme, idet en af alumnerne tog en skøge med ind i kollegiet, begik tyverier og flygtede derpå med flere andre fra kollegiet. Nu hævnede Norvegus' åbenmundethed sig. Possevino havde altid været betænkelig ved, at han delagtiggjorde sine elever i så meget og optog personer med tvivlsomt religiøst standpunkt, som misbrugte hans enfoldighed. Selv kongen havde anmodet Possevino om at bremse Norvegus deri. De flygtede elever havde nu fortalt om den katolske messe og kommunionen under én skikkelse. De er formentlig identiske med de elever, som ifølge et brev af 14. marts fra Good ville flygte til Danmark og derfor var blevet fængslet af kongen³⁴.

De uordentlige forhold i kollegiet hang sikkert delvis sammen med den mangel på alting, hvilket allerede var kommet til orde i Norvegus' tidligere omtalte beretning; ikke fordi kongen var uvillig til at yde noget, men fordi hans ordrer på grund af den stadig mere ophidsede folkestemning mod Norvegus saboteredes. Ifølge Good var almuen misundelig på nordmænd, der nød kongens særlige bevågenhed, og den blev ansporet af præster, der hævdede, at Norvegus' mål var munkedømmets genoprettelse³⁵.

Omkring midfaste (9. marts) havde Norvegus et alvorligt sammenstød med kongen, hvorved han ifølge Possevino lidet respektfuldt bestred kongens meninger om visse religiøse spørgsmål. Uoverensstemmelsen har sandsynligvis forbindelse med Norvegus' bestemte vægring ved at yde absolution til kongens gifte kapellan Martin³⁶. Denne episode har ikke virket formildende på kongen, der også havde anledning til at være vred på grund af skandalen med eleverne, hvis afsløringer havde forårsaget stort røre blandt de lutheriske præster. Kongen ønskede ikke flere rygter og besluttede derfor at fratage Norvegus skolernes ledelse, et skridt, som fandt varm tilslutning hos Possevino, der især havde været misfornøjet med, at Norvegus havde det store segl, som stadsskolens rektor plejede at modtage af byen. Det var ikke en jesuits opgave at modtage det, og selv om Norvegus aldrig officielt var blevet rektor, betød seglet dog et yderligere afhængighedsforhold. Derfor var Possevino sikkert lettet, da kongen havde frataget Norvegus seglet, men nærede en overgang dog mistanke om, at Norvegus selv havde afgivet seglet for

derved i lighed med sin trussel om at rejse til Lapland at lægge pres på kongen³⁷.

Ikke så snart havde Norvegus mistet ledelsen af skolerne, før også hans prædikantstilling kom i alvorlig fare. Den ellers så vaklende ærkebiskop *Laurentius Petri Gothus* udfærdigede 20. marts en skarp protest mod Norvegus, hvori han erklærede ægteskabsdispensationen til kongens sekretær for ugyldig og Norvegus uværdig til sit embede, som han skulle afgive, indtil han var kommet på bedre tanker og havde bedt Gud om tilgivelse, »hvorum det bliver vor sag at aflægge vidnesbyrd«³⁸.

Norvegus' forbindelser med liturgiens forsvarene gav nu anti-liturgerne en kærkommen anledning til at forny deres kamp mod liturgien. Norvegus fik den offentlige mening imod sig. Han var for alvor kommet i søgelyset, og ærkebispens fattede nu interesse også for hans andre katolske tendenser. Da den norske jesuit trodsede ærkebispens forbud, rejste Laurentius Petri selv til Stockholm for at få kongen i tale, og da det blev ham nægtet, forelagde han sagen i et brev, hvoraf det fremgår, at ærkebispens tillige lagde stor vægt på visse vidnesbyrd om, at Norvegus skulle have uddelt nadveren under én skikkelse. Han påberåbte sig sin visitatspligt og bad kongen om ikke at lægge ham hindringer i vejen ved udøvelse af embedspligter. Den gamle ærkebisp måtte dog rejse hjem til Uppsala med uforrettet sag³⁹. Kongen synes at have vægret sig ved at iværksætte hans dom over Norvegus og frabad sig al indblanding i kollegiets anliggender, også med hensyn til hofprædikanterne, under hvilken kategori den norske jesuit hørte. Det kom så vidt, at ærkebispens truede med embedsnedlæggelse, hvorpå kongen ytrede, at ærkebispens handle måde mindede om den spanske inkquisition, som ikke engang tåltes i pavens eget hjemland, Italien. Kongen ville ikke tillade noget lignende i Sverige og truede med at fratage ærkebispens hans indtægter⁴⁰.

Selv om det ikke fremgår af ærkebispens breve, om han var klar over Norvegus' tilhørsforhold – Possevino bliver end ikke nævnt – må han dog have vidst temmelig meget. Ikke alene dispensationsbrevet leverede oplysninger; de flygtede alumner fra Gråmunkeholmen vidste også et og andet at berette, således at ærkebispens efterhånden måtte have vished for, at Norvegus var jesuiterpræst, der havde sine beføjelser fra paven⁴¹. Når han imidlertid ikke brugte sin viden og sine magtbeføjelser til fulde, hænger dette sandsynligvis sammen

med, at han ikke ville støde kongen, under hvis beskyttelse Norvegus stadig stod. Denne omstændighed lagde vel også en dæmper på andre, da de næppe ville risikere noget, som kunne opfattes som majestætsfornærmelse, men mand og mand imellem herskede der ikke længere tvivl. Dette bidrog til større isolation af Norvegus og hans medarbejdere.

Possevino gav et billede af situationen, som lod hele kongens forbitrelse være rettet mod Norvegus, om hvem han engang skal have sagt: »Han ville være klogere end vi, og er blevet mere hovmodig end alle andre«⁴². Kongen havde i flere uger været misfornøjet med Norvegus og i mere end et par måneder forsøgt at få Possevinos samtykke til, at man fratog ham retten til at prædike og fjernede ham fra kollegiet. Possevino frygtede imidlertid, at denne anmodning kunne have til følge at standse udøvelsen af den katolske religion. Det nævnte han også over for kongen og tilføjede yderligere, at denne handling ville blive taget ilde op af de katolske fyrster, der anså den svenske konge for katolsk. Norvegus selv blev dog ikke informeret. Da kom ærkebispens forbud. Possevino havde desuden hørt fra en katolik, der havde været i Uppsala, at de lutherske præster truede kongen med, at der ville flyde meget blod, hvis Norvegus fik lov til at fortsætte, og at de åbent prædikede mod ham. Kongen havde udtrykt berettiget frygt for følgerne samt henvist til sine forpligtelser og løfter over for disse gejstlige, som havde været med til at hjælpe ham på tronen. Efter grundige overvejelser besluttede Possevino sig til at give kongen følgende råd: han skulle sende en katolik, der nød jesuiternes tillid, til ærkebispens for at overtale denne til ikke at gøre skridt til at bandlyse Norvegus eller hindre ham i at prædike, da kongen alligevel efter nogle måneder ville sørge for, at Norvegus enten blev fjernet eller også fik andre ordrer. I mellemtiden måtte kongen ikke anbringe kættere som lærere i kollegiet. En vis Erik⁴³, der var omvendt af Norvegus og afholdt af eleverne, skulle man lade docere i en af skolerne, og senere kunne van de Leene i stilhed tage del i undervisningen. I mellemtiden ville Possevino underrette provinsialen i Polen og sørge for, at der i det mindste blev sendt en lærer i matematik, der efter ankomsten til Stockholm uden at give sig til kende kunne docere i fag uden konfessionel tilknytning, således at der ikke blev anledning til uro. Der var ligeledes brug for en god administrator af kollegiet. Foreløbig skulle man ikke optage flere elever i det kongelige konvikt, men se tiden an; desuden burde Norvegus instru-

ere den førnævnte Erik, så denne kunne overtage prædikevirksomheden. Endelig lovede Possevino, at han, ifald kongen ønskede det, efter ankomsten til Polen hos provinsialen ville udvirke ufortøvet hjemkaldelse af Norvegus til provinskongregationen, der var nær forestående⁴⁴. Så kunne den norske jesuit senere gøre sin pligt inden for ordenen ved at tage sig af svenske elever i Preussen eller Rom.

Kongen erklærede sig tilfreds med denne plan; dog havde han tænkt sig at ansætte sin gifte kapellan, der prædikede på kirkefædrenes grundlag, som rektor for kollegiet, en plan, som stødte på bestemt modstand fra Possevinos side. Denne kapellan må være den samme, som Norvegus havde nægtet absolution.

Nogle dage senere fortalte kongen Possevino, at Norvegus havde ytret, at han ville have udrettet mange ting til fordel for kongen, hvis han ikke havde haft overordnede. Possevino mente, at dette hentydede til en imødekommende holdning over for kongens ønsker med hensyn til modersmålets brug ved messen og lignende, hvilket Possevino havde betegnet som utilbørligt uden samtykke fra pavestolen⁴⁵.

I hvert fald på et temmelig væsentligt punkt er denne beretning i modstrid med Possevinos tidligere indberetninger. Det gælder kongens ønske om at fjerne Norvegus. Det gik ikke flere måneder tilbage, idet Possevino så sent som den 7. marts ikke turde fortælle kongen, at han havde i sinde at fjerne Norvegus, men i stedet henskød hele sagen til generalens afgørelse. Først efter de omtalte sammenstød og skandaler med alumnerne synes kongen at være blevet fornærmet i den grad, at han ville forvise Norvegus. I en indberetning af noget senere dato vidste Possevino dog stadig ikke noget sikkert om det, men henviste kun til, at han havde hørt noget om kongens ønske om at landsforvise Norvegus⁴⁶. Kongen synes altså ikke at have haft noget imod Norvegus lige til midten af marts, og Possevinos tale om månedlang utilfredshed og hans egen udmærkede rådgivning kan kun tage sigte på de kritiske dage, som begyndte omkring det nævnte tidspunkt. Ydermere havde kongens vrede snart lagt sig, og han skiftede atter mening. Til Possevino fortalte han, at han frygtede, at Norvegus efter sin afrejse måske for at spille ham et puds ville sætte sig i forbindelse med kongen af Danmark, hvis undersåt han jo var; derfor foretrak han at tilbageholde den norske jesuit. Det må have været en skuffelse for Possevino, der i øvrigt ikke stolede på kongens oprigtighed og snarere anså Norvegus' eftergivenhed i visse religiøse spørgsmål for den egentlige årsag til den ændrede beslutning. Han fortsatte

sin kritik af Norvegus ved at henvise til dronningen, der havde sagt, at hun ikke kunne lide den norske jesuit, og at han under sit toårige ophold ikke havde udrettet noget af betydning. Possevino hævdede også, at Norvegus selv i de bevægede dage gentagne gange havde anmodet ham om at blive fritaget for sine pligter i kollegiet. Efter Possevinos opfattelse hang det sammen med manglen på levnedsmidler i kollegiet og Norvegus' frygt for, at kongen omgikkes med tanker om at fjerne ham⁴⁷. Denne fremstilling har til hensigt at bevise, at Norvegus egentlig ikke var sin opgave voksen og ved opdukkende vanskeligheder gerne ville løbe fra hele ansvaret, altså var en uegnet person, der hurtigst muligt burde tilbagekaldes.

Det skinner igennem denne skildring, at Norvegus dog stadig, trods fornærmelser og skandaler, havde en vis indflydelse hos kongen, at hans rolle ikke var reduceret til intet, som Possevino gerne ville give udseende af. Kongens samtykke til Possevinos forslag har nok heller ikke været så ubetinget, som man kunne få indtryk af, selv om Norvegus foreløbig måtte nøjes med at stå i skyggen. Sagen med kollegiet ordnedes i øvrigt på den måde, at ikke Possevinos kandidat, men en anden af Norvegus' elever, kryptokatolikken *Johannes Billius*, blev udset til rektor. I virkeligheden fortsatte Norvegus dog som drivende kraft ved kollegiet. Der er grund til at formode, at Billius fortrinsvis tog sig af stadsskolen, som var forenet med kollegiet, og kun nominelt var leder af det sidste⁴⁸.

Norvegus' ledende stilling ved kongens kollegium havde været en anstødssten for Possevino. Den norske jesuit hævdede dog selv, at han kun havde brugt rektortitlen én gang, nemlig ved dispensationsbrevet til kongens sekretær, og i øvrigt af omstændighederne havde fået anvist en husfaders stilling, dog uden at tillægge sig nævnte titel eller få sig den tillagt af nogen og uden at forpligte sig. Han begrundede sin handle måde med, at stillingen ellers var blevet overtaget af en lutheraner. Hverken hans husfæller eller nogen udenforstående havde kaldt ham andet end mester og lektor⁴⁹. Imidlertid underskrev han godt fjorten dage efter dispensationsbrevet en kvittering som »Rector Collegij Regij«⁵⁰. Ligeledes er der bevaret en egenhændig brevkoncept – muligvis en formular til introduktionsskrivelse eller testimonium – hvor han kalder sig »Collegij Stocholmensis moderator«⁵¹. Dette svækker hans udsagn og giver det et skær af søforklaring.

Norvegus var selv udmærket klar over den vanskelige stilling, som han var kommet i, og som i løbet af nogle få måneder tilintet-

gjorde næsten to års arbejde. Endog hans liv synes at have været i fare. Således fortalte han, at kongen selv gentagne gange havde gjort ham opmærksom på, at mange hadske fjender trængte ham efter livet. Han bad kun Herren om den nåde i kærlighedens og forsonlighedens ånd at kunne favne sin drabsmand. Denne frygt viste sig dog at være overdreven⁵².

Possevino var meget utilfreds med, at Norvegus boede sammen med sine landsmænd og slægtninge, navnlig med sin gamle fader. Ifølge Norvegus' beretning forsøgte faderen, da han hørte om sønnens ankomst til Sverige, at begive sig til ham, men der blev lagt ham hindringer i vejen. Da den gamle mand på næsten firs år omsider fik et brev fra sønnen, hvori denne bad ham komme til Sverige, flygtede han om natten, næsten uden at nogen vidste om det, og ankom 15. februar 1578 til Stockholm. Sønnen konstaterede til sin glæde, at faderen stadig holdt fast ved sin katolske tro. Kongen, der havde befalet at forsyne ham med klæder, gav også penge til at betale hans gæld hjemme og ydede desuden understøttelse til mad og klæder for ham i hans levetid⁵³. Possevino var naturligvis ikke glad for situationen, der var et brud på ordensreglerne, men det havde vist sig umuligt at formå den norske jesuit til at sende faderen til kollegiets ejendom på landet. Den pavelige udsending havde endda givet den gamle mand kost på sin bopæl, for i det mindste på den måde at holde ham væk fra sønnen, samt støttet ham med klæder og lidt penge, men først da Possevino stod foran afrejsen, lovede Norvegus at anbringe faderen på landet. Possevino havde også indskærpet, at han ikke holdt andre nordmænd hos sig, fordi de som undersætter af den danske konge tiltrak sig protestantiske modstanderes opmærksomhed, og i øvrigt ikke var velset af eleverne i kollegiet. En af de unge nordmænd havde Norvegus villet sende til Norge som spion, men Possevino mente, at det var alt for farligt. Hvis den unge mand blev fanget og tilstod, ville dette mistænkeliggøre jesuiterordenen i hele Tyskland og navnlig hos hertugen af Sachsen, der var i familie med den danske konge. Heller ikke på dette punkt havde Norvegus været villig til at give sig, og først kongens unåde i anledning af uordenen i kollegiet havde forpurret sagen.

Norvegus havde også tilkaldt et par af sine nevøer fra Norge, men de var ikke kommet. Possevino følte sig meget foruroliget, da den norske pater fulgte en vej, som var fremmed for ordenen, og sagde åbenhjertigt, at han troede, at Norvegus agtede at sikre sig så solidt

et fodfæste i Sverige, at ordenen ikke uden videre kunne forflytte ham⁵⁴.

Den norske jesuit gik i forbøn for faderen hos ordensgeneralen og påpegede, at han jo ikke kunne vende tilbage til Norge, og at man heller ikke kunne forvise ham til en eller anden afkrog af Sverige, hvor han ville leve blandt kættere som et dyr. Norvegus frygtede også, hvordan det ville gå hans fader, hvis denne blev sendt til fremmede folkefærd, da den gamle mand ikke kunne fremmede sprog. Det ville ikke være bedre, hvis Norvegus selv rev sig løs fra ham, idet faderen da bare ville mistænke sønnen for at gøre det af skam over ham eller også, fordi han var ked af faderens tilstedeværelse. Norvegus var dog selv klar over, at han ikke kunne få lov til at bo sammen med sin far, men han bad om, at faderen i det mindste måtte få lov til at besøge ham også sidenhen⁵⁵.

Han fortæller intet om Possevinos hjælp til hans fader. Kongens støtte stadfæstes derimod af regnskaber: allerede en uge efter den gamle mands ankomst anviste kongen 10 daler til brug for ham⁵⁶.

Possevino hævder også, at den norske jesuit havde villet have ham med i sine intriger og ønsket hans medvirken ved et forslag til kongen om sammenkaldelse af et nyt præstemøde til forhandling om religionsanliggender. Det var simpelthen utænkeligt for Possevino, at man sådan kunne drøfte religionssager uden nogensomhelst kirkelig autoritet, men han var klar over, at Norvegus på den måde ville berolige gemytterne⁵⁷.

Possevinos egen stilling var slet ikke så stærk. Hans ubøjelighed med hensyn til dispensationerne havde skuffet kongen. Possevino havde til sidst afpareret hele dette spørgsmål ved at henvise sagen til pavestolen. Det gik bedre med de politiske planer, men på det punkt skulle man først afvente den spanske afsending Francisco Erasos ankomst⁵⁸. Dertil kom alle besværlighederne med det lutherske præsteskab efter Possevinos ankomst. De tjente til at øge kongens irritation over for de katolske udsendinge i Sverige i almindelighed og sikkert også over for Possevino i særdeleshed som den øverste leder af dem. Possevino var dog ikke for ingenting en erfaren diplomat, og det lykkedes ham endog at bringe kongen så vidt, at det i maj 1578 kom til den berømte scene, hvorved kongen efter skriftemålet omfavnede Possevino og udbrød i tårer: »ego te amplector et Ecclesiam Catholicam in aeternum«⁵⁹. Forinden havde Possevino, da han var kørt fast i sine forhandlinger, tilbudt sig som kongens forhandler i dispensa-

tionsspørgsmål samt en række andre sager, og kongen tog også imod tilbudet⁶⁰.

Inden afrejsen måtte Possevino imidlertid sørge for, at Norvegus ikke genvandt sin gamle indflydelse på kongen, og at han ikke begyndte at handle på egen hånd. Han forsikrede aldrig at have set noget lignende inden for jesuiterordenen og aldrig at have kendt farligere person i færd med så svær en opgave, selv om han indrømmede, at Norvegus havde udmærkede forudsætninger og gode hensigter. Han havde også modtaget belæring af den erfarne Possevino og – stillet over for vægtige argumenter – endog indrømmet sine forseelser. Men Possevino troede ikke på forbedring og regnede bestemt med, at naturen ville gå over optugtelsen. Han lagde nogen skyld herfor på Good, der ikke havde ydet Norvegus tilbørlig hjælp⁶¹, altså ikke fordømt hans handlemåde og formanet ham til at følge Possevinos råd. Det var Possevinos mening at lade den selvrådige nordmand kalde bort fra Sverige så hurtigt som muligt, men han kunne ikke gøre det på egen hånd, idet også kongens samtykke var nødvendigt, og det syntes ikke let at opnå. Kongen ville beholde Norvegus, og Possevino selv efterlod begge sine ledsagere, måske fordi han derved ligesom stillede pant for sin snarlige tilbagevenden. Således nøjedes Possevino med at tage en del unge mænd med sig til yderligere uddannelse ved katolske læreanstalter, og i hans følge var tillige den flamske jurist Thovard. Possevino havde ønsket også at medtage den unge nordmand, som Norvegus i sin tid havde udset til spion i Norge, men her stødte han på resolut modstand fra den norske jesuits side. Possevino beklagede, at det kun var med de største anstrengelser, det lykkedes ham at fjerne de andre elever fra Norvegus, som på alle måder prøvede på at beholde dem i Sverige⁶². Denne påstand holder dog næppe stik, idet Norvegus vel kan have haft en anden mening om deres kvalifikationer, måske har han heller ikke villet undvære sine bedste støtter, men en ubetinget afvisning af tanken forekommer usandsynlig; thi han havde jo selv for et par år siden sendt de første seks elever til *Collegium Germanicum*. Nu førte Possevino fem af Norvegus' elever med sig. For en af dem, *Johannes Petri*, er der bevaret introduktionsskrivelse fra Norvegus til ordensgeneralen. I denne skrivelse underskrev Norvegus sig *Laurentius Hilarius*⁶³. Han har regnet med den mulighed, at brevet blev beslaglagt undervejs, og det er derfor affattet på en måde, der hverken giver oplysninger om personer eller lokaliteter.

Possevino havde også til opgave i Rom at forhandle om oprettelsen af et lille præsteseminar til afløsning af skolen i Vadstena. Kongen havde lovet at støtte foretagendet økonomisk⁶⁴.

Ved afrejsen bestemte Possevino, at den norske jesuit skulle være underordnet Good. Denne løsning havde kun rent midlertidig karakter, idet man fra Polen ventede Stanislaus Warszewicki, som skulle overtage ledelsen af missionsarbejdet i Sverige⁶⁵. Det væsentligste for Possevino var, at Norvegus ikke mere fik lov til at arbejde på egen hånd. Denne indstilling skinner tydeligt igennem i den instrux, som Possevino efterlod sig. Den var i øvrigt præget af den yderste forsigtighed: man måtte undgå alt, som kunne vække mistanke. Således skulle de elever, der ønskede katolsk nadver, henvises til katolske præster hos dronningen, først og fremmest Herbst. Hvis Feyt eller andre af Norvegus' elever fra Nederlandene kom, var det tilrådeligt at anbringe dem hos vennerne uden for kollegiet. Naturligvis var Norvegus den nærmeste konsultor, men Possevino synes at have været betænkelig på hans vegne og bestemte, at hvis der hændte den norske jesuit noget, skulle Good tage vare på ordenens bøger⁶⁶.

Den norske pater benyttede lejligheden til at afsende en rapport, der afviger en hel del fra Possevinos ofte refererede indberetning. Norvegus frygtede åbenbart en ensidig fremstilling af sagen og beklagede, at Possevino ikke havde taget nogen af sine ledsagere med, der kunne have givet deres udlægning af sagen. Han konstaterer bittert: »Sed ego interrogatus non sum, nec auditus« og indrømmer, at han ikke i et og alt har været i stand til at rette sig efter Possevino⁶⁷. Skønt Norvegus i samme brev udtrykte beundring for Possevinos asketiske fromme liv og synes at have nærret stor respekt for ham, lod han også en del kritik komme til orde. Således mente han, at Possevinos askese undergravede hans helbred, og at han både var stivsindet, opfarende og alt for mistænksom. Han konstaterede tillige, at det siden Possevinos ankomst var gået tilbage for katolicismens sag, og sommetider syntes den ligefrem ødelagt. Dog skyndte han sig at forsikre, at Possevino ikke havde skylden, men glemte ikke at bemærke, at det sandelig heller ikke var hans egen skyld. Mere skjult kritik indeholdt Norvegus' beskrivelse af, hvilken slags mand der burde sendes som Possevinos efterfølger: én der ikke var alt for forsigtig eller så omhyggelig for sin egen pletfrihed, at han overlod arbejdet til andre, han måtte heller ikke være for pessimistisk, så han tog modet fra andre⁶⁸. Norvegus har nok været klar over, at hans

kritik næppe kunne finde ret meget gehør hos ordensledelsen, men han har i sin egenskab af konsultor dog dristet sig til at påpege visse mangler hos sin overordnede.

Det er ikke uden interesse, hvordan Possevinos rejsefælle og nu Norvegus' foreløbige overordnede pater Good bedømte situationen. Efter hans mening burde man have behandlet Norvegus, der jo virkelig havde haft succes, med større forståelse. Samstemmende med Norvegus udtalte Good, at før Possevinos ankomst havde ordenen takket være den norske jesuits arbejde haft en høj stjerne hos kongen, men nu var denne anseelse tabt⁶⁹.

Efter ankomsten til Polen fortsatte Possevino sine bestræbelser på at få Norvegus fjernet. Han bad provinsialen anmode Johan III om at sende den norske jesuit til provinskongregationen med den tilføjelse, at man enten ville tilbagesende ham til Sverige straks eller efter kongens nærmere bestemmelse⁷⁰. Hvis Norvegus var rejst bort fra Sverige, ville man næppe have fulgt kongens eventuelle ønske om hans tilbagesendelse – man kunne altid finde et påskud til ikke at sende ham tilbage. Desværre ved vi ikke, om provinsialen rettede den ønskede henvendelse til kongen, men hvis han gjorde det, har den ikke båret frugt. Norvegus selv havde næppe lyst til at forlade Sverige.

Skuffede forventninger (maj 1578–juli 1579)

Mens situationen ellers ikke så lys ud for Norvegus, begyndte til gengæld de længe ønskede forstærkninger at strømme til. Der kom flere folk fra Nederlandene, Possevino lod sine ledsagere blive tilbage, og kort efter hans afrejse kom der en gruppe jesuitter fra den polske provins med pater Warszewicki i spidsen. Iklædt svensk dragt havde de påbegyndt rejsen efter pinse¹.

Fra maj 1578 og frem til hans afrejse haves ikke længere breve fra Norvegus til ordensgeneralen. Det skyldes sandsynligvis den omstændighed, at han nu var reduceret til en underordnet og derfor kun havde ringe mulighed for selvstændig korrespondance. Under Possevinos fravær fungerede først Good og senere Warszewicki som jesuitternes leder i landet². Men ingen kunne undvære Norvegus' råd, ikke engang Possevino. I den instrux, som jesuitergeneralen samme efterår udfærdigede med henblik på Possevinos nye rejse til Sverige, henviste han udtrykkeligt denne til at søge oplysninger hos Norvegus, der – ligesom Warszewicki og Good – blev udnævnt til konsultor for ham, og altså altid skulle tages med på råd³.

En kort situationsskildring leverer den spanske gesandt *Francisco Eraso*, der ankom til Sverige i juni 1578. I en indberetning kort efter sin ankomst nævnte han, at der var et par teatinere i Stockholm, som på kongens bud var nødt til at holde deres religiøse tilhørsforhold hemmeligt. Den ene af dem (utvivlsomt Norvegus) var en fortræffelig prædikant, men han prædikede så hemmeligt som muligt. Som årsag til alt dette hemmelighedskræmmeri havde Johan III over for gesandten angivet frygten for Danmark. Hvis Frederik II fik besked om det, ville han ufortøvet erklære krig. Men prædikanten udvirkede dog meget godt, og begge præster håbede, at de med Guds hjælp inden længe kunne tone rent flag og høste gode frugter⁴.

Denne gunstige situation fortsatte ikke ret længe. Sidst i oktober vendte *Lorenzo Cagnoli*⁵, der var sendt til Rom i dispensationsanliggender, tilbage til Stockholm med pavens afslag på de fem vigtigste af Johan III's i alt 12 dispensationsbegæring, nemlig naderen under begge skikkelser, præsteægteskabet, messen på svensk,

undladelse af anrøbelser af helgener og forbøn for de døde, afskaffelse af vievand og lignende skikke. Kongen synes ikke at have fået direkte besked. Det var jesuitternes opgave at gøre ham bekendt med svaret, eller rettere sagt, de skulle holde ham hen, indtil Possevino selv kom til stede. Kongen havde imidlertid tilbageholdt nogle breve til jesuitterne, som udsendingen havde med sig. De blev dog senere udleveret til Good, idet kongen erklærede, at Possevino havde givet ham lov til at åbne alle sine breve, og at han var i besiddelse af kodenøglen, og han udtalte – åbenbart med et hib til Goods ordensfæller i Sverige – at han mistænkte alle polakker og ikke tålte, at sager af så stor vigtighed blev meddelt dem⁶.

Det var sikkert ikke første gang, kongen praktiserede denne fremgangsmåde, og det synes også at give forklaringen på, hvorfor Norge ikke havde modtaget breve fra den polske provinsial og kun få fra Rom⁷. Mange af dem kom ad officielle veje, gennem de forskellige udsendinge, hvis brevbagage kongen let kunne holde kontrol med. Kontrollen har måske også udstrakt sig til de købmænd, som havde deres faste ruter og var kendt som brevbærere – det lignede ikke kongen kun at holde øje med et enkelt smuthul. Hensigten med denne aktion må have været at intimidere jesuitterne, så de ikke skrev noget i modstrid med kongens ønsker, og samtidig at holde dem i uvidenhed om deres overordnede standpunkt i de omstridte spørgsmål, så han muligvis kunne tvinge dem til isolerede indrømmelser. Men håbede han virkelig ved en fuldbyrdet kendsgerning at kunne lægge pres på Rom? Det synes at have været hans taktik i efteråret 1578. Måske var den tilrettelagt med bistand af hans nederlandske sekretær *Jacob Typotius*, hvem Possevino ellers henregnede blandt de venligsindede⁸. Typotius fik en kærkommen lejlighed til at få luft for sine antispaniske følelser ved at modarbejde den spanske gesandt. Det var også ham, der i et brev af 30. november 1578 meddelte kardinalen af Como kongens absolutte krav om bevilling af de krævede dispensationer; i modsat fald kunne man regne med, at forbindelsen med pavestolen blev afbrudt⁹.

Jesuitternes vanskelige stilling fremgår med al tydelighed af en indberetning fra Good kort efter årsskiftet 1579. Han fremhævede atter den kendsgerning, at kongen åbnede alle breve, og tilføjede, at hvis han overhovedet udleverede dem, skulle de omgående tilbageleveres ham. Han havde kaldt Good to gange til sig på grund af sine dispensationskrav og hævdede, at uden disse var det umuligt at gen-

oprette den gamle kirke. Den engelske jesuit havde også to gange efter ordre givet en skriftlig redegørelse for de vigtigste punkter og overladt dem til kongens sekretærer¹⁰; men da disse kendte kongens lidenskaber, fortav de helt eller delvis, hvad Good havde skrevet. Kongen selv læste så at sige aldrig noget skrevet og var meget uvillig til at give audiens. Når det endelig skete, kunne man dårlig få et ord indført, fordi han hele tiden afbrød.

Ved juletid havde kongen af jesuitterne krævet nadveren under begge skikkelser under foregivende af, at paven havde bevilget den til ham og prins Sigismund. Det lader til, at han ikke rigtigt har stolet på jesuitternes besked og nægtede at tro, at pavestolen kunne være så afvisende; men det lykkedes ham ikke at gennemtvinge sit ønske. På kongens krav om ren besked om de fem omstridte punkter henviste Good, i overensstemmelse med sin instrux, til Possevino, der måske ville bringe tydeligere og gunstigere svar. Kongen blev rasende og skældte ud over Good, idet han tillod sig at konstatere, at rygten måtte tale sandt, når det hævdedes, at jesuitterne plejede at fordreje og modsige endog pavens ord, hvis disse ikke stemte overens med deres opfattelse. Derpå tilbød Good at forsvare ordenens oprigtighed. Han forklarede koden for sekretærerne og bad dem fortælle kongen, hvilke alvorlige grunde der afholdt paven fra at bevilge dispensationerne; men ingen turde gøre det. Dog erklærede de, at Good havde været sandfærdig, og at han havde haft god grund til ikke at sige noget. Men koden var nu blevet ubrugelig, hvorfor Good ønskede en ny. Siden havde kongen sagt til ham, at han ikke ville have, at hans folk ikke forstod messen og overværede den som en flok køer, der glor på solen. Det svenske folk var af natur mistroisk og tilmed ført bag lyset af de lutherske præster, så det var overbevist om, at katolikker ved messen ikke tilbad Gud, men paven, og at de brugte et fremmed sprog for at skjule, at de, mens de bad til Gud, ønskede andre ondt. Hvis messen blev læst på folkesproget, så kunne alle blive overbevist om, at det altsammen var godt, og så ville folket hjælpe kongen med at fordrive de lutherske præster og genoprette den katolske religion¹¹.

De barske vinde, som blæste ved årsskiftet, synes at være afløst af en mere katolskvenlig brise i de følgende måneder. Muligvis har dette holdningsskifte flere årsager. Temmelig stor betydning kan tilskrives den omstændighed, at oppositionens leder, hertug Karl, ikke mere var ved hoffet. Desuden har kongen måske indset, at ved at vise velvilje kunne han opnå mest i Rom, selv om det samtidig gjaldt for ham at

bevise, at situationen var så alvorlig, at det hele kunne bryde sammen, hvis han ikke fik sine dispensationer. Både udadtil og indadtil konstateredes katolskvenlige tendenser. Udadtil skete en tilnærmelse til både den polske konge og kejseren, og indadtil sporedes en fornyet iver for gennemførelsen af den nye liturgi. Man begyndte tillige at forhandle med Rom om udnævnelse af katolske bisper i Sverige¹². Alt dette synes imidlertid fra Johan III's side baseret på et grundlag, som ikke var holdbart: den forventede alliance med Filip II, som Possevino havde udmalet for kongen. Desuden regnede han heller ikke med, at pavens afslag var endeligt, idet Possevino ikke havde ladet høre fra sig i negativ retning.

Kongen synes ved Possevinos afrejse at have lovet denne ikke at nyde nadveren under begge skikkelser, før afgørelsen fra Rom var faldet¹³. Men det faldt ham åbenbart svært at holde dette løfte, især da påsketiden nærmede sig. Ved juletid havde han slået sig til tåls med jesuitternes afslag på dette punkt, men nu greb han til en anden fremgangsmåde. Han meddelte Warszewicki, at han agtede at gå til skrifte hos ham og derpå til alters hos sin kapellan Martin. Skønt Warszewicki på alle måder prøvede at forhale sagen til Possevinos tilbagekomst, modtog kongen, der ønskede at afvende mistanken om at være tilhænger af den romersk-katolske kirke, ved påsketid midt i april uden forudgående skrifte nadveren under begge skikkelser af Martins hånd¹⁴.

Om kongens forbindelser med Norge i den tid savnes nærmere oplysninger. I kraft af hans stilling i kollegiet har det sikkert ikke været muligt at isolere den norske jesuit fra kongen. Efter Possevinos afrejse synes Norge endog at have genvundet noget af kongens tillid. Det havde været umuligt at opnå indrømmelser hos Possevino, men Norge havde sin optimisme i behold, så han kunne berolige kongen og stille positive resultater af hans fordringer i udsigt. Kongen på sin side støttede kollegiet og dermed også Norges foretagende økonomisk. Allerede i begyndelsen havde han lovet understøttelse, og han indfrie efterhånden dette løfte. I det foregående kapitel er et par af de tidligere kongebreve omtalt. I juni 1578 udgik der et brev, hvorved Lindö blev skænket til kollegiet som avlsgård. I regnskaberne for 1578 forekommer en mængde korn, der var bestemt til læsemesterens og studenternes fortæring. Det var dog ikke tilstrækkeligt, og i en skrivelse af marts 1579 fik kollegiet tillagt tiende fra yderligere otte sogne¹⁵.

Mangelen på samtidige indberetninger fra Norvegus' side kan delvis afhjælpes ved breve fra de andre jesuitter. Derfor ved vi, at undervisningen kom godt i gang i efteråret 1578, og at de lutherske lærere efterhånden erstattedes af katolske. Sidst i oktober fik skolen på Gråmunkeholmen besøg af tre lutherske prædikanter, som var ledsaget af en borgmester og en næsten katolsk sekretær¹⁶. Kort derefter begyndte Norvegus at forberede forelæsninger i dialektik, hvorved han benyttede en bog af den protestantiske Lüneburg-rector Lucas Lossius¹⁷. Der var tre lektorer, nemlig van de Leene og to nederlændere, mens der i de nederste klasser benyttedes to indfødte lærere. En del ældre lærere havde i en supplik bedt om at få Norvegus til rektor, og hans ry bredte sig på grund af hans offervilje og flid¹⁸.

Norvegus måtte stadigvæk være på vagt over for sine modstandere blandt de lutherske præster. Der foreligger vidnesbyrd om flere stridskrifter fra hans hånd til forsvar for liturgien og især de katolske tendenser i denne. En bogtrykker i Stockholm fik i maj 1579 udbetalt en sum penge for trykning af nogle bøger, som Norvegus havde dediceret prins Sigismund. Den norske jesuits navn figurerer endnu et par gange i samme års regnskaber i forbindelse med trykningsudgifter¹⁹. De fleste af disse skrifter har sikkert været anonyme, og det er muligt, at nogle af de bevarede katolske stridskrifter fra denne tid går tilbage til Norvegus som udgiver eller forfatter²⁰. Også udgivelsen af den nikæiske trosbekendelse på svensk og latin i 1578 må betragtes som et led i denne kæde²¹. Desværre synes mange skrifter at være gået tabt. Den samme skæbne er også overgået en del af Norvegus' modstanderes skrifter, men nogle er dog bevaret i afskrift, således ærkebiskop Laurentius Petris *Contra novas papistarum machinationes*, skrevet i slutningen af 1578²². Skønt ærkebispens i det nævnte skrift stadig holdt fast ved sin tro på kirkefædrenes store betydning for kirkens bekendelse, udtrykte han dog nu som sin overbevisning, at man vanskeligt kunne bygge på disse, da deres ægthed var usikker, og de ofte modsagde hinanden. For øvrigt polemiserede han skarpt mod messeofret, det katolske præsteembede og helgendyrkelsen.

Dette blev også ærkebispens sidste indlæg i striden. Ifølge Mesenius udkom der snart fra Norvegus' hånd et nyt polemisk skrift, men da lå Laurentius Petri allerede for døden. Han døde i Uppsala 12. februar 1579²³. Besættelsen af den vakante ærkebispestol gav nu anledning til forøget aktivitet på begge sider.

Blandt Norvegus' mest uforsonlige modstandere og forfølgere var Abraham Angermannus, der havde været forvist til Åland, men vendte i februar 1579 tilbage til Uppsala for at deltage i kampen på nærmeste hold. I slutningen af måneden holdt han i domkirken en prædiken, hvori han skældte Norvegus og hans parti ud for sjælemordere og forrædere og anråbte Gud om at beskytte fædrelandet mod denne glubske ulv²⁴. Den forviste prædikant kom samtidig atter med heftige udfald mod liturgien. Nu greb kongen ind, udstedte forbud mod hans bøger og lod ham indsatte som fange på Åbo slot. Herfra lykkedes det Angermannus at flygte til hertug Karl, men da denne ikke kunne yde ham effektiv beskyttelse mod kongens efterstræbelser, måtte han til sidst vandre som landflygtig til Tyskland²⁵.

Også affattelsen af det berygtede *Satans brev til de lutherske præster*, der ofte er blevet forbundet med Norvegus' navn, synes at falde i tiden omkring 1579. Den anonyme forfatter (eller forfattere) lader deri på et råt og ofte rent bespotteligt sprog helvedes fyrste prise sine tro tjenere, lutheranerne, og opmuntrer dem til at være faste i kampen mod Guds venner, katolikkerne. Brevet er fuldt af fornærmende udfald mod lutherske svenske præster, der beskrives som blottet for hæderlige tanker og kun interesserede i deres liderlige levned. Brevet følger liturgistridens hårde sprogbrug, og polemikken viser opfindsomhed og talent. Hvis dette skrift er blevet til under Norvegus' ophold i Sverige, kan man næppe frakende ham en vis andel. Han måtte være godt kendt med den katolske polemik fra sit ophold i Nederlandene og har muligvis medvirket ved at give ideer, mens andre har udformet indholdet, da hans kendskab til svensk næppe rakte så langt som til nuanceret skriftlig polemik. Skriftet fik stor udbredelse og vandt indpas også i hertug Karls område. Det vakte naturligvis megen forbitrelse, og der fremkom flere modskrifter, som dog med hensyn til talent langtfra kunne måle sig med Satansbrevet²⁶.

Den udsatte stilling, som kollegiet i Stockholm havde midt imellem kættere, har rimeligvis hos Possevino fremkaldt ideen om oprettelse af katolske læreanstalter for unge svenskere på den anden side af Østersøen. Tanken var dog ikke ny, idet Norvegus allerede før påbegyndelsen af sin mission i Sverige havde foreslået unge svenskere uddannet i Wien og Rom²⁷. Det var sikkert også bedst for den svenske konge og hans omdømme hjemme, at de unge

modtog katolsk undervisning i udlandet. Med henblik på dette foreslog Possevino at oprette pavelige seminarier ved kollegierne i Braunsberg og Olmütz (Olomouc). Det første sted var bedst egnet til formålet – beliggenheden i nærheden af Østersøen mellem de store handelsbyer Danzig og Königsberg, der havde livlig forbindelse med nordiske lande, forøgede dets betydning. Byen var forblevet katolsk og havde i forvejen udmærkede skoler. I Danzig var der desuden mange familier fra nordiske lande, der havde bosat sig der på grund af den livlige handel, og et konvikt i Braunsberg for nordiske elever ville muligvis tiltrække børn fra disse familier. Olmütz lå betydelig fjernere, men også dér var der i forvejen et jesuiterkollegium, hvor man kunne anbringe de unge mænd, hvis tilbagevenden til moderkirken forhindredes af familien. *Collegium Germanicum* i Rom kom også i betragtning, men dels var det beregnet på videregående studier, dels var det oprettet for tyskere, hvis antal efterhånden var så stort, at man knap kunne finde plads til dem.

Paven billigede Possevinos planer, og allerede i løbet af 1578 blev der truffet de nødvendige foranstaltninger. Der blev udfærdiget enslydende statutter for begge seminarier, og hvert af dem skulle underholde 50 personer. På grund af den store betydning, som disse læreanstalter i de følgende 20–30 år fik for de nordiske lande, er det ikke uden interesse kort at opridse de grundlæggende bestemmelser angående alumnerne. De skulle rekrutteres dels fra de nordiske riger, dels fra andre omliggende lande, således fra Pommern, Litauen, Livland og endog fra Rusland og Ungarn, og opdrages til egnede arbejdere i Guds vingård med henblik på genindførelsen af den katolske tro. De fik kost, logi og undervisning gratis. Hver var frit stillet med hensyn til den stand, han ønskede at vælge, og måtte ikke ved ed tvinges til at blive præst eller bære gejstlig dragt. I undervisningen skulle der tages hensyn til de folkeslag, blandt hvilke alumnerne senere skulle leve, og det var ikke påkrævet, at alle skulle have et fuldstændigt kursus i filosofi og teologi. Det bestemtes, at alumnerne sædvanligvis skulle undervises i romersk katekismus, i fremgangsmåden ved uddeling af sakramenter samt i kasuistik og kontroverser. De optagne skulle efter nogen tid aflægge ed på, at de ikke alene ville forblive i den katolske tro i fremtiden, men også, at de i tilfælde af frafald skulle erstatte alle udgifter, deres ophold havde kostet. Det var også ønskværdigt, at en eller anden kunne stille sikkerhed for slige tilfælde.

I øvrigt skulle man iagttage alle regler, som allerede gjaldt i det tyske kollegium i Rom og i de andre pavelige seminarier²⁸.

Possevinos ophold i Rom blev ikke langvarigt. Han ankom i september 1578, og allerede i december gik hans vej atter mod nord, uden at han dog havde de ønskede dispensationer i sin bagage. Også på andre punkter slog hans forhandlinger fejl, idet han hverken hos kejseren eller ved det polske hof kunne opnå Johan III's mål. Langsomt fortsatte han mod Østersøen, mens han overvejede den svenske missions fremtid. Via Rom nåede en kopi af Typotius' brev om de tre vigtigste dispensationskrav frem til ham først på sommeren. Possevino gav i et brev udtryk for sin forståelse af den skepsis, som pavestolen nærrede over for Johan III's hensigter og ønsker. Det gjaldt først og fremmest om at hverve unge tilhængere, der kunne uddannes ved de to nylig oprettede seminarier. Man måtte støtte sig til dronningen og prins Sigismund, og først når den sidste kom på tronen, kunne man regne med katolicismens sejr. Indtil da måtte man ruste sig med tålmodighed. Possevino henviste til, at der jo var gået 300 år og havde flydt meget martyrblood, inden den kristne kirke vandt sejren²⁹.

I slutningen af juni 1579 ankom Possevino til Braunsberg, hvor han opholdt sig temmelig længe. Johan III ventede med utålmodighed på den pavelige udsending og sendte sin sekretær *Johan Sverkersson* med et skib til Danzig for at hente ham. Sekretæren havde en del breve med til ham. Blandt brevskriverne var også Norvegus, som blandt andet atter synes at have ytret ønske om at få flere nederlandske elever til hjælp³⁰.

Possevino ønskede at udnytte situationen efter ærkebispens død. Derfor sendte han i hast *Magnus Laurentius*, en nevø af Sveriges to sidste katolske ærkebisper, til biskoppen af Kulm for at blive præsteviet og på den måde at komme i betragtning som ærkebispemenne. Possevino troede dog ikke, at kongen ville give sit samtykke, men i så fald havde man da en indfødt katolsk præst, der kunne arbejde hos prins Sigismund³¹.

Med det skib, som skulle hente Possevino, fulgte også Jean Fornier. Han fortalte, at kongen fornylig havde fjernet en kættersk præst fra klostret på Gråmunkeholmen. Kongen havde også forordnet, at folk kun skulle modtage sakramenterne i domkirken, og havde tillige truffet forberedelser til, at kirken på Gråmunkeholmen efterhånden helt kunne komme i katolikernes hænder. Norvegus, der

hidtil kun havde prædikeret dér en gang daglig, kunne nu gøre det to gange. Dronningen havde på grund af sin sygelighed følt sig besværet af, at katolikker samledes til messe hos hende, og ønskede, at dette i stedet for skulle ske i klosterkirken. Kongen havde dog ikke på indeværende tidspunkt anset det for gennemførligt at overdrage kirken helt til katolikkerne, da både adelen og borgerskabet havde mange grave i kirken³².

De gode nyheder formindskede ikke Possevinos skepsis. Det er betegnende for hele situationen, at han, der jo efter sit eget senere udsagn har fået kongen til at bekende sig til den hellige romerske kirke, nu tøvede med at sejle over til samme konge. Pavestolen var nødt til at beordre ham til at fremskynde afrejsen³³.

I en indberetning af 11. juli fra Braunsberg kom han ind på et vigtigt punkt ved det nordiske missionsarbejde: oversættelse og trykning af katolske bøger på folkesproget. Possevino forestillede sig sagen lettere, end den i virkeligheden var, idet han troede, at man både i Sverige, Danmark og Norge kunne nøjes med samme oversættelse. Han havde allerede udset sig flere unge elever i *Collegium Germanicum*, som kunne foretage dette arbejde. Først og fremmest skulle den romerske katekismus oversættes, dernæst nogle af kirkefædrenes skrifter og evangelierne foruden et værk af Bellarmin om dogmerne. Som egnet trykkested nævnte Possevino Poznan, og bøgerne skulle spredes både i Sverige og Danmark³⁴.

Den næste dag ventede han den svenske konges udsending i Polen *Anders Lorichs*, der havde været hos paven for at få støtte til sin plan om et katolsk forbund og overrumplingsangreb mod Danmark³⁵. De fulgtes ad til Sverige og har haft rigelig lejlighed til at drøfte katolicismens fremtid i de nordiske lande. Skibet lettede fra Danzig den 14. juli, og ti dage senere ankom rejseselskabet til Stockholm³⁶.

Anders Lorichs' projekter om overfald på Danmark

Det 16. århundrede var rigt på fantastiske intriger og kupplaner. Også i de nordiske lande optrådte flere lykkeriddere, der skiftede fra den ene konges tjeneste til den anden, alt efter, hvor de anså de personlige fordele og vindingen størst. De var ved deres tit overrumplende handlinger i stand til at fremtvinge visse afgørelser på det militære område. En af de kendteste er livlænderen *Georg Farensbach*, der ved at skifte fra dansk til polsk tjeneste i Livland bragte sin sidste herre store fordele, men flere vovehalse af denne type måtte bøde med livet for deres dristige planer. Johan III's omgivelser var på grund af Vasasønnernes magtstrid et velegnet miljø for slige eventyrere. Man behøver blot at nævne den franske officer *Charles de Mornay*, hvis sammensværgelse mod Johan III blev afsløret, og som henrettedes næsten to år før Laurentius Norvegus' ankomst til Sverige¹. Men selv rullende hoveder kunne ikke sætte en stopper for eventyrernes fantasier, idet nye hoveder kom til, og nye planer blev udklækket.

Ved en behandling af rekatoliceringsplanerne for Norden må man tage de urolige og flydende politiske forhold i betragtning. Derfor er det nødvendigt at gøre et sidespring for at beskæftige sig med en person, der baserede sine vidtløftige planer på støtte fra katolsk side. Denne mand var *Anders Lorichs*, der stammede fra en velhavende familie i Flensborg. I sin ungdom tjenstgjorde han først en tid i kejser Karl V's hær, trådte derefter i den franske konge Henrik II's tjeneste og deltog i felttogene i Italien og Nederlandene indtil 1559. Der har han sikkert høstet erfaringer, som kom ham til gode (eller snarere til skade) i hans senere karriere som intrigemager. Kort efter finder vi ham i tjeneste hos kong Frederik II af Danmark, der anvendte ham i diplomatiske hverv. I 1566 var han i kongens unåde og søgte kort efter over i svensk tjeneste. Erik XIV nærede dog mistillid til ham og holdt ham en tid under bevogtning, men Johan III tog ham til nåde, og efter fredsslutningen i Stettin blev han udnævnt til Sveriges faste

udsending i Polen². Det var en vanskelig post at bestride. Johan III havde betydelige interesser i Polen og stræbte på grund af slægtsforbindelserne at sikre sin familie den polske trone. Forsøgene slog dog fejl både 1573 ved Henrik af Anjous valg, og 1575, da Stefan Bathory blev foretrukket. Dertil kom uenigheden mellem de to kongehuse på grund af den napolitanske arvesag. Lorichs synes at have røgtet sine hverv efter bedste evne, selv om de kunne være ubehagelige, men samtidig plejede han sine egne interesser.

I begyndelsen af 1574 fortalte Lorichs den nye pavelige nuntius i Polen, *Vincenzo Laureo*, at han var blevet uretfærdigt behandlet af den danske konge. Han hævdede, at han var i stand til at erobre København og dermed hele Danmark, men manglede fornøden støtte til planens iværksættelse. Den fattige svenske konge kunne næppe komme på tale, og derfor spurgte Lorichs den pavelige nuntius, om paven muligvis kunne anbefale denne plan til en mægtig fyrste, der kunne føre den ud i livet. Laureo svarede, at paven var tilhænger af fred mellem de kristne fyrster, men da Frederik II var kætter, var det til stor gavn for kristendommen, hvis Danmark kom under en katolsk fyrste som kongen af Polen. Efter Lorichs' anmodning havde nuntius også talt med den polske konge derom, og denne havde omfattet sagen med entusiasme³. Men i sommeren samme år forlod kong Henrik hemmeligt Polen for at tage den franske trone i besiddelse, og der synes ikke at være sket noget videre i sagen. I denne forbindelse er det imidlertid bemærkelsesværdigt, at en franskmand ved navn *Guy de Lansac*, der synes at have haft en temmelig nær tilknytning til kong Henrik, og som i 1573 på vej til Polen var blevet tilbageholdt og ublidt behandlet af Frederik II, idet han dog siden fik lov til at fortsætte rejsen, i marts 1576 for hertugen af Lothringen forelagde en plan, der tog sigte på en hurtig og effektiv erobring af København⁴. Måske har Guy de Lansac under sit ophold i Polen truffet Lorichs, således at de kunne enes om deres fælles nag mod Frederik II, måske havde den første sin viden fra kong Henrik – en sammenhæng synes ikke udelukket.

Der hengik fire år, inden Lorichs atter ventilerede sine planer. På den polske trone sad nu den energiske Stefan Bathory, en fyrste med ambitioner og en stærk støtte for den katolske sag. Johan III havde i mellemtiden søgt forbindelse med pavestolen. Laurentius Norvegus havde arbejdet i Stockholm et par år, og Possevino opholdt sig netop i Sverige for at påvirke kongen. Der bestod et spændt

forhold mellem Sverige og Danmark. Kong Johan III ytrede frygt for, at Frederik II ville påføre Sverige krig for at forhindre landets rekatalisering, og det var en af grundene til, at han søgte at vinde støtte hos Europas katolske fyrster. Pontus de la Gardie havde under sin sendelse til Rom haft til opgave også at forhandle med den spanske konges repræsentanter, og han meddelte dem, at han blandt andet skulle rejse til Spanien for at tilbyde Filip II et angrebs- og forsvarsforbund mellem paven, Filip II, kejseren og Johan III, og at den sidstnævnte var rede til at hjælpe Spanien i Nederlandene. Dette stemmer udmærket med, at paven i september 1577 forsynede de la Gardie med anbefalinger til fyrsterne af Lothringen og Braunschweig, åbenbart et svensk forsøg på atter at knytte Erik XIV's antidanske forbindelser, hvad der bekræftes i et brev fra Norvegus⁵. Lorichs øjnede på ny en chance for at hævne sig på Frederik II og samtidig inddrive sine fordringer hos hansestæderne, først og fremmest Lübeck. Måske skal Lorichs' overgang til katolicismen ses på samme baggrund. Den 15. april 1578, nogle måneder før sin afrejse fra Polen, berettede nuntius Laureo, at Lorichs nu var blevet en god katolik, såvidt man kunne dømme efter det ydre. Kong Stefan ønskede et nært forbund mellem Sverige og Polen, og for at bane sin brodersøn Stefan vejen til tronen planlagde han et ægteskab mellem denne og den svenske prinsesse Anna. Nuntius havde på kongens vegne meddelt Lorichs, at kongen havde i sinde at sikre ham en årlig indtægt på 5000 daler. Den svenske udsending, der havde været meget opsat på at opnå dette, var nu glad og håbede snart at kunne blive sendt til Sverige med polske udsendinge for at medvirke ved afslutning af et forbund mellem de to konger. Stefan Bathory havde åbenbart rådført sig med ham angående forbundet med Sverige og angrebet på Danmark. Laureo beretter nemlig videre, at gennem en sådan alliance kunne man hurtigt erobre Danmark. Lorichs havde stillet hurtig indtagelse af København i udsigt, og der var ikke andre danske fæstninger, som kunne holde stand. Johan III skulle have Norge og kong Stefan Københavns havn og fæstning med resten af det danske rige. Besiddelsen af denne havn betød herredømmet over Østersøen, og kong Stefan kunne da helt bemægtige sig Danzig, hvad der ville lette genindførelsen af den katolske religion, også i kongens eget rige. Stefan Bathory betroede Laureo, at han med henblik på aktionen mod Danmark med bistand af paven agtede at indgå et forbund

med Filip II, idet han til gengæld ville tilbyde sin hjælp i Nederlandene til generobring af landet og til bevarelse af den katolske religion. Den pavelige nuntius berettede endvidere, at kong Stefan var forbitret på den danske konge, der under venskabsmaske havde lagt ham hindringer i vejen ved indtagelsen af Danzig 1577. Ifølge den polske konge havde Frederik II under byens belejring for at håne pavestolen og den svenske konge ladet foranstalte en gudløs komedie og senere på to skibe opsatte billeder forestillende paven og kong Johan III. Disse billeder og skibene var blevet antændt under dans og musik med kongen som tilskuer⁶.

I juni 1578 mødtes Lorichs i Danzig med Possevino, der var på vej til Rom fra sin første mission i Sverige, og muligvis har de drøftet chancerne for et forbund mellem Spanien og Sverige. Om dette spørgsmål havde Possevino forhandlet med Johan III under sit første ophold i Sverige, og han medførte udkast til en forbunds-traktat⁷. I et brev til Johan III roste Possevino med varme ord Lorichs og hans arbejde⁸. Lorichs er sandsynligvis blevet opildnet ved tanken om den omtalte alliance og har villet benytte lejligheden til at medvirke i en aktion mod Danmark. Endnu samme sommer rejste Lorichs til Sverige, hvor han traf den spanske udsending Francisco Eraso, der var ankommet i juni. I sin indberetning af 30. september 1578 redegjorde Eraso for en samtale med Lorichs, idet han fortæller, at han havde gjort alt for at få ham over på kong Filip's side. Lorichs havde erklæret sig indforstået med det og havde endog givet sit æresord. Eraso troede, at en lille gave yderligere ville fremme hans iver. Uden tvivl refererer Eraso i sit brev Lorichs' tanker. Samtalen har drejet sig om Østersøens lukning for de oprørske nederlændere og også for englændere gennem erobring af Helsingborg og Helsingør. Det kunne let iværksættes med en stor flåde, der skulle bygges i Elfsborg for Spaniens regning, og med hjælp fra Johan III samt fra hertugerne af Holsten-Gottorp og Braunschweig. Også uden den svenske konges vidende kunne man med flåden fra Elfsborg camoufleret som handelsskibe gennem pludselig overrumpling bemægtige sig begge Øresundsfæstninger. Statholderen Juan d'Austria i Nederlandene kunne sende nogle italienere forklædt som købmænd til København for at undersøge forholdene. Af stor betydning for Spanien var en forhandling med den polske konge om forbud mod udførsel af hvede m. m. fra Polen til Nederlandene og England, hvilket ifølge Lorichs ville betyde hungersnød i begge de sidstnævnte

lande. Eraso var meget optimistisk med hensyn til erobringsplanerne og prøvede at skaffe flere oplysninger om Danmark. Han udspurgte således forsigtigt hertug Karls tyske kansler *Zacharias Fehling*, der havde været i dansk tjeneste⁹, og fik det indtryk, at ingen af de danske sundfæstninger var særlig stærke. Han troede på grundlag af sine erfaringer at kunne forsikre Filip II om, at de skulle blive hans lige så sikkert, som Madrid allerede var det. Dette ville blive til stor skade for rebellerne i Nederlandene og til gavn for Spanien, da Øresundstolden alene kunne bestride udgifterne til forsvaret¹⁰.

Efter sin tilbagevenden til Warszawa besøgte Lorichs den pavelige nuntius Caligari¹¹. Samtalerne med Possevino og Eraso synes at have givet næring til hans fantasi og har fået ham til at udvikle sine planer, således som de bedst kunne gavne hans egne interesser, mens de samtidig bragte gevinst til den katolske verden. Nu agtede han at opsøge dens åndelige leder, pave Gregor XIII, og henvendte sig derfor til hans repræsentant i Polen med anmodning om bistand.

Før sin afrejse fra Sverige havde Lorichs 29. oktober afgivet en skriftlig troskabserklæring til Johan III¹². Den hindrede ham dog ikke i over for Caligari at fremsætte de mest fantastiske planer, udføreligt refereret i dennes koderapport af 10. februar 1579. Muligvis er disse planer tillige et desperat forsøg på at hævde sig, da Lorichs' underhandlinger med kong Stefan og dronning Anna ikke havde ført til det ønskede resultat, og den polske konge ikke rigtigt havde tillid til ham¹³. Et overrumpplingsangreb på København var det centrale punkt i hans projekt. Der opregnedes atter fordelene for de forskellige interesserede magter. Pavestolen ville opnå genoprettelse af den katolske tro ikke alene i Polen og Sverige, men også i en række andre lande, således i Skotland, Irland, Nederlandene og hansestæderne. Lorichs ønskede selv at påtage sig udførelsen af denne opgave som admiral for en hellig liga, indgået mellem kongerne af Spanien, Polen, Sverige og Portugal, idet han som løn ville forbeholde sig en del af Danmark, hvor han kunne præsidere som stormester for en ridderorden efter mønster af den maltesiske, som skulle rense det nordiske hav for kættere og pirater. Jylland kunne man overlade til hertugen af Holsten-Gottorp. Fordelene for Spanien var åbenlyse: efter Københavns erobring var det muligt at afskære de nederlandske oprørere fra tilførslerne fra Danzig, slutte en fordelagtig fred og udrense kætteriet. Kongen af Sverige skulle have Norge, de skånske provinser og Gotland. Danzig

med Preussen og de nærmeste hansestæder skulle tilfalde Polen. I forbund med Sverige ville Polen med lethed kunne erobre Livland fra russerne. Lorichs ville udføre forehavendet på egen regning og risiko, og han ønskede ikke, at hans herre, kongen af Sverige, blev indviet i planerne, så den danske konge havde grund til at påføre Sverige krig, hvis vovestykket skulle mislykkes. Selve planen gik ud på at hverve 3000 velbevæbnede fodfolk og udsprede det rygte, at de skulle bruges mod russerne. I virkeligheden skulle de anvendes til et angreb på København, som kunne udføres ad søvejen enten fra polsk eller svensk område. For at lette forehavendet var det nødvendigt i forvejen at anbringe en del soldater i byen, som skulle leje nogle huse i nærheden af og på selve havnen. De skulle optræde som købmænd og modtage våben i varesendinger. På et aftalt tidspunkt skulle de hjælpe med at tage en byport, hvorefter man uden besvær kunne indtage den svage fæstning. Der ville ikke opstå vanskeligheder, da kongen var meget forhadet i befolkningen på grund af sin grusomhed og sit tyranni.

Den her refererede plan synes at have fået næring ved Lorichs' had til Lübeck og Danzig. Den førstnævnte stad havde behandlet ham ilde, da han i sin tid opholdt sig i byen som den franske konges udsending, og berøvet ham skib og gods¹⁴. Trods gentagne henvendelser havde man ikke villet yde ham erstatning, og byen havde endog siddet breve fra kejseren overhørig. Også Danzig havde berøvet Lorichs et skib, lastet med korn og mange andre værdifulde varer, og havde vist sig ligeså uvillig med hensyn til erstatning. Han bad nu paven om anbefalingsskrivelser til nuntierne hos kongerne af Spanien, Portugal, Frankrig og Polen samt til kongen af Sverige med anmodning om, hvis der ankom skibe fra Lübeck eller Danzig til deres havne, da at sætte dem under arrest, indtil Lorichs' erstatningskrav blev opfyldt, og med disse penge ville han finansiere den opkastede plan. Hvis der imidlertid ikke skulle være penge nok, håbede han, at kongen af Spanien ville forstrække ham for at hævne sig på den danske konge, der sammen med England havde støttet Nederlandene. Nuntius gik varmt ind for Lorichs' plan og fremhævede, at denne lovede meget og kun forlangte lidt. Caligari erindrede om, at Columbus i sin tid lovede ting, som forekom endnu mere usandsynlige, fjerne og vanskelige, og dog gennemførte han sit forehavende med støtte ikke alene af kongen af Spanien, men af hele den katolske kristenhed¹⁵. Lorichs'

plan karakteriserer dog snarere sin ophavsmand som en person med livlig fantasi¹⁶. Bag alt dette stod hans ønske om at få sine penge igen, de penge, som Lübeckere og danzigere havde berøvet ham. Hvis han fik pavens anbefaling til tilbageholdelse af skibe fra de to byer for at dække sit tilgodehavende, så ville fremtiden vise, hvordan det gik med udførelsen af det planlagte overrumplingsangreb på København. Det er ikke udelukket, at Lorichs virkelig agtede at gennemføre dette angreb, som i tilfælde af et heldigt udfald ville have forøget hans formue og anseelse mange fold. Han har måske haft forbindelser i Danmark. Det er et interessant, men sandsynligvis tilfældigt sammentræf, at hans broder, den betydelige maler og tegner *Melchior Lorck*, i 1580 ansattes i den danske konges tjeneste som hofkontrafejer¹⁷.

Lorichs' rejse til Rom gik over Nederlandene, hvor han måske har ført forhandlinger med den nye statholder Alexander Farnese af Parma i anledning af Erasos forslag om forbund mellem den svenske og spanske konge¹⁸. I begyndelsen af april kom han til Rom, men da havde pavestolen sikkert allerede modtaget den introduktion, som Caligari med ilkurér havde afsendt for omtrent to måneder siden, og hvori han havde bedt om, at planen i største hemmelighed forelagdes paven¹⁹.

Efter sin ankomst blev Lorichs af kardinalen af Como introduceret for paven, og hans planer synes at have været genstand for alvorlig drøftelse. Dog synes man ved kurien hurtigt at være blevet klar over, at Lorichs' planer først og fremmest tog sigte på at generhverve hans beslaglagte formue i Lübeck og Danzig, og man stillede sig skeptisk over for denne mulighed; ligeledes troede man ikke, at Lorichs, selv om han fik nogle af sine penge tilbage, var i stand til at gennemføre sine planer med henblik på Danmark. Kardinalen af Como anså det for bedst først at spørge Spanien; hvis svaret derfra blev negativt, var der ikke ret meget håb for Lorichs' foretagende²⁰. Man turde dog ikke afvise ham, og paven har da også efterkommet hans ønske om anbefalinger. Ved afrejsen gav kardinalen ham et udmærket skudsmål. Dog var man forsigtig med at støtte ham ved hans økonomiske mellemværender²¹.

Blandt de breve, som Lorichs fik med sig til Sverige, var anbefalingsskrivelser til kongen, dronningen og Possevino. Den sidstnævnte var kort forinden startet på sin anden rejse til Sverige. Paven havde også fået Lorichs' løfte om at støtte den katolske religions sag hos Johan III. Der blev ikke sagt i brevene, i hvilket ærinde

Lorichs var rejst til Rom, kun en almindelig »devotionis causa« blev angivet. Paven bad brevmodtagerne have tillid til Lorichs og lytte til, hvad han havde at sige²².

Rejsen tilbage gik over Heidelberg, hvor Lorichs overværede brylluppet mellem hertug Karl af Sverige og Maria af Pfalz²³. Fra Heidelberg rejste han til Maastricht for at lære situationen i Nederlandene at kende. Undervejs har han sikkert prøvet på at udvirke noget, i det mindste med hensyn til sine fordringer på Lübeck, men hans anstrengelser synes ikke at have båret frugt. På rejsen til Danzig klagede han i et brev fra Köln sin nød til paven, der senere i en svarskrivelse prøvede på at trøste ham²⁴. Den 12. juli 1579 mødtes han i Braunsberg med Possevino, der ventede på ham²⁵. Lorichs overrakte nu Possevino pavebrevet, og andendagen efter afsejlede de sammen til Sverige²⁶.

I den svenske hovedstad har Lorichs sandsynligvis atter mødt den spanske gesandt Eraso, der nogen tid efter forlod Sverige. Dennes ildhu for de dristige planer om angreb på Danmark var ikke kølnet i mellemtiden. Hans soldaterhjerter har deri set den mest effektive løsning på Spaniens problemer i de nordiske lande. Nu rejste han til Filip II med det faste forsæt at overtale denne til at indtage Helsingør, efter Erasos mening den letteste måde, hvorpå man kunne indføre katolicismen både i Danmark og Sverige²⁷.

Lorichs opholdt sig længere tid ved hoffet og prøvede på at virke til gunst for katolikerne. Possevino synes ikke at vurdere hans indflydelse særlig højt, da han så godt som ikke nævnes i den pavelige gesandts hyppige indberetninger. Dog har Lorichs forsynet Possevino med oplysninger på dennes opholdssted Torvesund²⁸. Den anden fremtrædende jesuit i Sverige, Warszewicki, omfattede Lorichs med tillid og omtalte ham flere gange, blandt andet som bindeled mellem kongen og jesuitterne²⁹. Det er dog næppe troligt, at Lorichs har åbenbart sine fantastiske planer vedrørende Danmark. Rimeligvis nøjedes han med at arbejde for at opnå støtte til inddrivning af sine tilgodehavender³⁰.

I efteråret 1580 vendte Lorichs tilbage til Polen. Han satte sig snarest i forbindelse med Caligari og bragte ham gode nyheder om katolicismens stilling, selv om en del jesuitter med Possevino i spidsen havde måttet forlade Sverige i august³¹. Men trods al optimisme lyder der mørke toner hos Lorichs, der synes at have været tilfreds med det pekuniære udbytte af sin virksomhed i Sveriges tjeneste. Den

polske konge havde allerede før lovet ham beløb, som oversteg hans årlige løn fra Sverige³².

Krigen i Livland synes påny at have appelleret til Lorichs' vove-mod. Nu gjaldt det den vigtige handelsby Narva, som var i russernes besiddelse. På denne by drev Lübeck-borgere en udstrakt handel, som blev alvorligt generet af svenske kaperskibe. Også Lorichs ønskede at deltage i denne jagt på sine fjender, idet han i foråret 1581 anmodede Johan III om penge og skibe til krig mod russerne, men han fik afslag. Allerede i efteråret 1580 var Pontus de la Gardie begyndt sit sejrstog i Livland, og sydfra angreb Stefan Bathory. Det var Lorichs' opgave at forsøge at tilvejebringe et forbund mellem Sverige og Polen³³; men han øjnede chancen for et foretagende på egen hånd. Det skal muligvis ses i forbindelse hermed, at han i begyndelsen af 1581 anmodede om og fik det pavelige anbefalingsbrev til Filip II fornyet³⁴. Han havde for egen regning hvervet en del tyske landsknægte for at overrumple Narva og havde allieret sig med et par dristige kaperkaptajner. Med sine krigsfolk var han trådt i den polske konges tjeneste. Senere under rettergangen mod ham forsøgte Lorichs at bagatellisere dette faktum og erklærede, at han ikke havde ment det alvorligt med sine foretagender mod Narva³⁵.

På baggrund af hans planer om erobring af København og hele Danmark synes erobringen af Narva et mindre foretagende, og der er næppe grund til at betvivle hans virkelige hensigter i den retning. Ved at erobre Narva kunne han både skade sine fjender, lübeckerne, og høste ære og berømmelse samt kontant taknemmelighed hos den polske konge, mens den svenske havde været karrig med penge og ikke engang havde stillet nogle folk og skibe til hans rådighed. Men dobbeltspillet kunne ikke fortsætte. Noget synes at være slået fejl for ham, sandsynligvis kunne han ikke skaffe den fornødne betaling til sine krigsfolk. De gik i Pontus de la Gardies tjeneste, og selv flygtede Lorichs fra Reval til Danzig. Kort efter, i begyndelsen af september 1581, faldt Narva i den svenske krigsøverstes hænder³⁶.

Situationen så unægtelig anderledes ud for Lorichs, da han begav sig på sin anden rejse til paven 1583, en rejse, der også bragte ham til Filip II. Hans mislykkede planer i forbindelse med Narva havde vist, at han stod svagt alene, og han kunne næppe heller regne med andet end velvilje fra pavens og Filip II's side. Han må have forhandlet med dem begge om sine planer om Danmarks erobring³⁷.

Pavestolen tillagde Lorichs' person temmelig stor betydning. Han

var en god bekendt af Possevino, der i øvrigt også var en person med højtravende planer, som nok kunne indgyde inspiration, hvis dette var nødvendigt, og det var den berømte jesuit, der bevirkede pavestolens forbøn for Lorichs, da han var gået i en fælde og var blevet ført som fange til Sverige i sommeren 1584, men det var alt for sent. Da Possevino nytårsaften samme år fra Prag skrev til pavestolen og berettede om Lorichs' tilfangetagelse i Danzig, vidste han ikke, at denne allerede to måneder før var henrettet i Stockholm. Possevino anførte to mulige grunde til pågribelsen af Lorichs: dels havde hans rejse til Spanien vakt Johan III's mistanke, dels havde den svenske konge måske hørt, at Lorichs ville træde i russisk tjeneste. På grund af de tjenester, Lorichs havde gjort pavestolen, gik Possevino varmt ind for pavens intervention med breve til både kongen og kronprins Sigismund med anmodning om hans løsladelse³⁸. Paven fulgte straks opfordringen og pålagde tillige nuntius Malaspina ved kejserhoffet at udvirke kejserens intervention hos den svenske konge³⁹. Men det var til ingen nytte, da Lorichs' hoved på det tidspunkt allerede flere måneder havde pyntet den nordre byport i Stockholm. Pavens breve havde desuden næppe reddet ham⁴⁰.

I Rom betragtedes Lorichs altså ikke som en fantast, men tværtimod som et væsentligt aktiv for den katolske kirke. Hans planer blev også ved med at leve videre, så lidet realistiske de end kan forekomme eftertiden. Man må huske på, at den store armada endnu ikke var afsejlet, og hverken for pavestolen, der gennem Stefan Bathory og jesuitterne havde sikret katolicismens nordlige forposter, eller for Filip II kunne der være noget utopisk i disse planer. Situationen i Nederlandene var endnu ikke afklaret, og et angreb på Danmark kunne på en effektiv måde bidrage til på den ene side at undertrykke modstanden mod Spanien og på den anden side at indkredse de protestantiske dele af Tyskland og gøre dem modne til rekatalisering. Derfor overlevede angrebsplanerne på Danmark Lorichs og fik med tiden nye drejninger.

I begyndelsen af det 17. århundrede udkom der et skrift af en vis *Jonas Henricsonius* fra Meldorf i Ditmarsken, efter alt at dømme et pseudonym. Forfatteren hævdede under sit ophold i Italien at have fået indblik i visse højtstående personers hemmeligheder, som var af en sådan art, at han som en tro undersåt anså det for sin pligt at stille sin viden til den danske konges og rigsrådets disposition til alvorlig rådslagning og overvejelse. Det drejede sig om visse angrebs-

planer mod Danmark, udklækket af jesuitterne under Johan III's og Stefan Bathorys regeringstid. Den sidste var udset til at tage initiativet ved planernes iværksættelse. Han skulle modtage så megen pengehjælp fra paven og den spanske konge, at der i Polen kunne opstilles en hær på 1600 ryttere og 15000 fodfolk, hvis opgave var at angribe Danmark over land, via Pommern og Mecklenburg. Samtidig skulle der på pavens bekostning i Elbing og Danzig udrustes en flåde på 20 skibe og føres til Kalmar, hvor kong Johan skulle støde til med yderligere 20 skibe. Denne flåde skulle derpå sejle ind i Øresund, ødelægge den danske flåde og derefter dels hindre undsætning, dels hjælpe kong Stefans hær fra Jylland over til øerne. Den spanske konges indsats omfattede foruden pengestøtte 20 skibe med 300 fodfolk. Man gik også ud fra, at kong Johan ville falde ind i de skånske lande for påny at forene dem med den svenske krone, mens kong Stefans hær på Sjælland skulle koncentrere sig om Kronborg; herefter ville den danske konge og rigsrådet flygte til Norge. Alle indvendinger mod denne plan havde jesuitterne forstået at feje til side. De troede ikke, at de mellemliggende lande ville eller kunne hindre gennemmarchen, ej heller hansestæderne, som selv på grund af Øresundstolden og berøvelse af deres privilegier var imod Danmark. Med et løfte om lettelse af tolden og generhvervelse af privilegier kunne man let få dem på sin side. Andre fyrster var for svage og kraftesløse til eventuel undsætning og havde desuden deres egne affærer at varetage. Også kejseren kunne let formås til at give sit samtykke, da han i forvejen modtog hjælp fra paven og Spanien i krigen mod tyrkerne og var nær forbundet med pavestolen. Det var ej heller at forvente, at Danmark gjorde alvorlig modstand; dertil var danskerne gennem udsvævelser og vellyst alt for fordærvede og blødsødne og kunne ikke fremvise nogen navnkundig krigsfører. De tvivlende henvistes til erfaringer i den nordiske syvårskrig, hvor Danmarks krigsmagt for størstedelens vedkommende bestod af tyske lejetropper og næppe havde kunnet stå sig, hvis Lübeck ikke var kommet til hjælp. Danmarks øer var alt for ringe befæstede til at lægge en landgang hindringer i vejen, navnlig i sammenligning med Irland og England, som var helt anderledes befæstede og forsvarsberedte og dog ikke kunne afværge en effektiv landgang. Angrebshærens mål kunne desuden tilsløres ved, at man angav et andet krigsobjekt. Om kong Stefan sagdes, at selv om han var en forsigtig fyrste, så tragtede han dog efter at erhverve sig et udeligt navn.

Når Danmark var erobret, skulle størsteparten af det menige folk gøres til slaver på galejerne og i guld- og sølvminer i Amerika og i deres sted hentes folk fra Spanien og de spanske Nederlande. Kun bønderne skulle blive tilbage for at dyrke jorden. Alle adelsmænds og krigsfolks ejendom skulle deles mellem spanske krigsfolk og deres anførere. Helsingborg samt Sjælland, Jylland og Skåne nærmest Elfsborg var Spaniens andel, mens Sverige skulle have resten af Skåne og Norge. Paven skulle atter få sine rettigheder og de katolske gejstlige indtægter af kirkernes ejendom. Spanien skulle årlig betale 100.000 daler af Øresundstolden til den polske konge, og af pavens skatkammer skulle denne få yderligere 60.000 daler om året. For at sikre et uopløseligt venskab med kongen af Sverige rådedes kongen af Spanien til at give prins Sigismund en af sine eller af ærkehertug Karl af Østrigs døtre til ægte, hvad der også siden var sket¹¹.

Der er en del lighedspunkter mellem de tanker, der blev udkastet af Lorichs i 1578–79, og de af Henricsonius refererede planer, såvel i fremgangsmåden som i begrundelserne. Begge nævner, at kong Stefan var harmfuld på den danske konge på grund af dennes holdning under hans strid med Danzig. Også hungersnød i Nederlandene som følge af den forventede spærring af Øresund fremførtes som argument begge steder. Lorichs' plan indeholdt dog et moment af personlig hævnlyst og vinding for ham selv, mens de af Henricsonius skildrede planer er på nogle punkter mere detaljerede og vidtrækkende. Muligvis er der tale om en videreudvikling af Lorichs' første plan, suppleret med Erasos støttende tanker. Man kan også genkende visse punkter i det udkast til forbundstraktaten mellem Spanien og Sverige, som Erasos skulle forhandle om¹².

På grund af det stærke polemiske indslag kan man næppe betragte Henricsonius som sandhedsvidne, men på baggrund af Lorichs' og Erasos ideer vidner ditmarskerens skrift om kendskab til Spaniens og pavestolens politiske ønskedrømme, som sandsynligvis ofte er blevet debatteret i politiske kredse i samtiden. Alle de forskellige planer kom dog ikke over det teoretiske stadium. De forudsatte en enighed blandt de deltagende parter, som aldrig blev opnået, fordi hver enkelt havde andre og mere nærliggende problemer at løse.

Fra Stockholm til Rom (1579–81)

Possevino bragte forstærkninger med sig til Sverige. I hans følge befandt sig to alumner fra *Collegium Germanicum*, *Nicolaus Mylonius* og *Johannes Ardulphus*, samt den præsteviede *Magnus Laurentius*. De fulgte Possevino også til Uppsala, hvortil denne rejste på kongens bud for at aflægge beretning om sine resultater som særlig udsending¹. Det er uvist, hvor meget han nåede at beskæftige sig med Laurentius Norvegus under de første fjorten dage i Stockholm. Efter sin tilbagevenden i september kom han i hvert fald i nærmere kontakt med den norske jesuit². Også kongen kom til Stockholm, så alle hovedaktører var forsamlet i begivenhedernes brændpunkt.

Possevinos tilbagevenden måtte bringe afgørelsen. Nu ville kongen have besked, og man kunne vanskeligt fortsætte den henholdende taktik. Selv om Norvegus under Possevinos fravær havde været underordnet andre ordensfæller, må han dog have haft temmelig frie hænder, da hans overordnede, der var ukyndige i svenske forhold, ikke synes at have blandet sig i hans undervisningsvirksomhed. Det havde været muligt at få de protestantiske lærere ud og forvandle skolen til en katolsk læreanstalt. Ligeledes var klosterkirken taget i brug til prædiken to gange om dagen, og man sang vesper efter katolsk ritus. Endvidere havde skolen i Vadstena fået en katolsk rektor fra Stockholm-kollegiet³. Nu var Norvegus alvorlig bange for, at Possevino med sin mere bestemte og kompromisløse optræden ville slå de med møje opnåede resultater i stykker.

Possevino havde intet valg. Sålænge han var uden for Sverige, kunne han måske holde kongen på afstand med beroligende breve, men nu måtte han før eller senere give ren besked⁴. Men det lykkedes dog i første omgang at ride stormen af. Kongen overvandt tilsyneladende sin vrede over pavens manglende vilje til at indrømme ham de vigtige dispensationer og gik endog så vidt, at han begrænsede sine krav til kommunionen under begge skikkelser, idet han ville nøjes med at få den for sig selv, prins Sigismund og hoffet. Possevino var

heller ikke uvillig til at forelægge sagen for kardinalen af Como. Kongen var overbevist om, at prins Sigismund aldrig ville blive konge, hvis han ikke nød nadveren under begge skikkelser. Han henviste til sin forpligtende erklæring om kun at acceptere den katolske religion med de tre dispensationer, navnlig med nadverdispensationen, idet han følte sig trængt af hertug Karl og hans tilhængere, der ville afkræve ham og prins Sigismund den samme erklæring igen⁵.

Kongens tanker har kredset meget om de omstridte dispensationer, og hans opførsel var meget omskiftelig. Snart prøvede han at lægge pres på Possevino ved at true med, at han ellers ikke fik lov til at sende de unge mænd ud af landet, som var bestemt til uddannelse ved katolske seminarier, og at han ville bortvise katolske lærere fra kollegiet i Stockholm, snart gav han rejsepenge til de udsendte ynglinge, tillod prædiken og messe på jesuitternes bopæl og støttede nonnerne og den katolske skole i Vadstena. Han truede sommetider endog med at henvende sig til de græsk-katolske patriarker, hos hvem han let kunne opnå de attråede dispensationer, eller også ville han tilkalde karteuserne eller andre, hvis jesuitterne ikke ville føje ham⁶. Henimod slutningen af september 1579 indtog kongen en stadig mere truende holdning, og en overgang så det ud, som om han for alvor tænkte på at udvise både Norvegus og andre jesuitter, da de ikke kunne imødekomme kongens dispensationsønsker. Han lod sig dog formilde og ombestemte sig temmelig hurtigt, så udvisningstanken ikke blev ført ud i livet. Dog stod han fast på ikke at ville overlade en kirke til katolikkerne⁷.

I begyndelsen af oktober præciserede Johan III sine betingelser med henblik på Norvegus' forbliven. Den norske pater skulle forpligte sig til at overholde en række punkter. Han måtte ikke læse messe offentligt og frem for alt ikke i sine prædikener berøre noget, som ville afsløre ham som katolik og ophidse folket. Disse krav blev forelagt Possevino gennem en af kongens sekretærer. Den pavelige udsending afviste ifølge sin indberetning kongens krav under henvisning til, at Norvegus i alle vanskeligheder havde vist klogt mådehold. Også kongens indblanding i Norvegus' prædikevirksomhed mødte modstand fra Possevinos side, der fastholdt, at man ikke kunne forpligte sig med hensyn til Guds ord. Hvis kongen ville tvinge Norvegus, var alle jesuitter rede til at dø for sandheden, men hvis Gud ikke anså dette for nødvendigt, ville Norvegus drage et andet sted hen for at arbejde i Herrens vingård. Possevino forbød den norske jesuit at give

kongen et nyt løfte og berettede, at Norvegus heller ikke selv ønskede at aflægge den forlangte ed, da han følte samvittighedsnag på grund af sin hidtidige handlemåde⁸.

Imidlertid er der ikke ret mange spor af samvittighedsnag i Norvegus' beretninger om sin virksomhed i Sverige. Han gav tillige en mere overbevisende forklaring på kongens pressionsforsøg. Det var Johan III's faste overbevisning, at man ikke kunne udføre noget uden at have katolske præster, der samtidig udgav sig for lutheranere⁹. Han ønskede imidlertid også, at sådanne præster skulle være underordnet ham. Da kongens håb til Possevino var slået fejl, besluttede han at forsøge, om ikke Norvegus ville give efter. Johan III ville nu prøve den udvej at hævde, at han for at være katolik kun behøvede at anerkende paven som kirkens øverste hyrde og stemme overens med ham i trosartiklerne, men at dispensationerne, hvis de ikke kunne opnås, ikke var absolut nødvendige, navnlig ikke for kongerne i deres egne riger. Han kunne dog ikke få sine to øverste sekretærer til at forelægge Norvegus kravene, idet de hævdede, at den norske jesuit hellere ville dø end gå ind herpå. Derefter blev hvervet overdraget til en underordnet sekretær, der dels lokkede Norvegus med kongens understøttelse til kollegiet, dels truede med inddragelse af den kongelige hjælp og beskyttelse. Sekretæren fortalte også, at kongen nu havde besluttet for altid at afbryde alle underhandlinger med paven¹⁰. Men kongen synes ikke at have taget hensyn til, at Norvegus ikke kunne tage stilling til sådanne problemer uden at rådføre sig med Possevino. Efter Possevinos ordre skrev Norvegus et brev til kongen, hvori han afviste dennes krav og samtidig fremhævede, at han ikke længere med god samvittighed kunne skjule sit rigtige tilhørsforhold. Hvis han fik lov til at virke og forkynde den katolske religion, ville han undgå alt, som kunne give grund til klage. Hvis kongen derimod nægtede den ønskede tilladelse, ville han søge til en anden arbejdsmark, hvor han kunne virke med bedre samvittighed¹¹. Dette brev gengiver tydeligt de tanker, som Possevino repræsenterede. Han har åbenbart været opsat på at vise enigheden blandt jesuitterne, da kongen på grund af Norvegus' første løfte nok havde regnet med større eftergivenhed. Selv om man ikke kan regne Possevino for et helt pålideligt vidne, svarer hans beretning dog nogenlunde til begivenhedernes faktiske forløb, og det er tydeligt, at Norvegus har villet glatte ud og kaste et forsonende skær over sine handlinger. Kongens vrede mod ham og de andre jesuitter var imid-

lertid en kendsgerning. Således havde han engang ladet kalde Possevino og Norvegus til sig og sagt til dem: »Man ser godt, at I er jesuitter, af jer kan man intet opnå, men så skal I heller ikke opnå noget af mig«¹².

I begyndelsen af oktober forlod kongen Stockholm for at undgå pesten, som var begyndt at hærge byen. Han tog i første omgang til Svartsjö og fortsatte senere til Vadstena. Få dage efter hans afrejse modtog Possevino et brev fra ham med en anmodning om, at den pavelige udsending påny skulle henvende sig til Rom om dispensationerne. Kongen ønskede tillige, at Norvegus skulle forblive i Sverige. I sit svar lovede Possevino, at han nok skulle få Norvegus til at blive, dog på den betingelse, at denne fra nu af virkede som katolsk prædikant¹³. Den italienske jesuit tøvede heller ikke med at handle i overensstemmelse med sine ord. På hans bud trådte Norvegus frem som katolsk præst, og han løste den norske jesuit fra hans løfte til kongen. Possevino mente i øvrigt, at dette løfte havde været den egentlige årsag til, at Gud ikke havde givet missionen fremgang¹⁴.

Pesten gav jesuitermissionen gode muligheder for at udfolde sig og vise sin styrke. Det måtte nu også være lettere for jesuitterne at hverve nye elever til de nystiftede pavelige seminarier. Possevino havde straks i begyndelsen sørget for, at tilvæksten ikke gik i stå. Allerede først i august havde han ti unge mænd rede til afsendelse til Braunsberg og Olmütz, og der blev gjort anstrengelser for at skaffe flere. I begyndelsen af september afgik de første tretten, og en måned senere rejste yderligere fire elever¹⁵. Også abbedissen i Vadstena blev af Possevino opfordret til at sende nogle unge mænd til Braunsberg¹⁶. Birgittinerklostret i Vadstena var et vigtigt katolsk støttepunkt. Det var dog kommet Possevino for øre, at kongen havde overtalt abbedissen til at modtage nadveren under begge skikkelser, og at han ikke ville tillade nonnerne at aflægge kyskhedsløftet, før de var fyldt halvtreds år. Derfor sendte Possevino midt i oktober Ardulphus til Vadstena for at styrke den katolske sag i klostret¹⁷.

Pesten synes for en tid at have bortledet opmærksomheden fra jesuitterne. Under kongens fravær og medens pesten hærgede værst, blev der trykt katolske bøger til brug ved missionsarbejdet, deriblandt en oversættelse af Canisius' lille katekismus¹⁸.

Imidlertid greb pesten om sig. Den krævede også sine ofre blandt Possevinos følge. Et af de første var den unge jesuit *Gabriel Pawlowski*, der døde i november. Han blev af Possevino og Norvegus bisat

midt om natten, ifølge sit ønske på et sted, hvor der ikke var begravet lutheranere. Snart fulgte andre efter¹⁹.

Situationen blev også farlig for jesuitterne. Man anså det for tilrådeligt at lukke kollegiet, og Possevino samt flere andre drog til kollegiets gods på Lindö, hvor man opførte nogle primitive træhytter og rejste altre²⁰. Kongen havde imidlertid allerede tidligere givet sit samtykke til, at Possevino måtte opholde sig på dronningens gård Torvesund; den 14. november 1579 flyttede den pavelige udsending dertil, og her opholdt han sig to måneder, indtil kongen i januar 1580 kaldte ham til Vadstena. På Torvesund samledes også de resterende af kollegiets elever samt Good, mens van de Leene, der var angrebet af sygdommen, forblev på Lindö²¹.

Mens kollegiets hus var lukket som pestbefængt, og mange af stadens indbyggere på grund af pestfaren havde forladt Stockholm, kom Norvegus, der synes at have opholdt sig på kollegiets gård, på søn- og helligdage til Stockholm for at prædike. Hans missionsvirksomhed har efter Possevinos bedømmelse kun båret ringe frugt²². Norvegus selv var imidlertid af den stik modsatte mening. Med Possevinos samtykke havde han flyttet hostien fra det særskilte værelse, hvor den hidtil havde været gemt, til klosterkirkens sakristi, hvor alle kunne se den. Her meddeltes sakramenterne, og katolikernes lig stedtes til hvile efter katolsk ritus. Dette bar tydelig frugt, idet der kom mange, og endnu langt flere lagde ved brug af vievand og andre specielt katolske skikke deres sindelag for dagen. De tøvede dog med at lade sig optage af hensyn til deres omgivelser og til hertug Karl, hvis færd ikke varslede noget godt, og fordi de først ville se, hvad kongen selv ville gøre. Norvegus berettede også om røre på landet, hvor katolikkerne tog mod til sig og gav sig til kende. Ældre folk fra landet kom til jesuitternes gudstjenester og modtog sakramenterne; de bad om rosenkranse og opfordrede Norvegus til at drage ud for at prædike tro og bod. Også i Norge skulle der have været lignende røre, og Norvegus var blevet opfordret til at rejse derhen. Flere skrev til ham og bad om undervisning. Det lod til, at høsten var moden, havde der blot været dygtige høstfolk ved hånden²³.

Possevino havde imidlertid en anden opfattelse af situationen, og han angreb først og fremmest Norvegus'andel. På helligtrekongersdag 1580 drog han til kollegiets gård, som ikke lå langt fra Torvesund, og blev efter sit eget udsagn meget overrasket over det, han der blev vidne til, og som han indberettede til den polske provinsial.

Han fandt Norvegus siddende til bords med to familier fra Stockholm, hvad der indbragte den norske jesuit en alvorlig irettesættelse. Possevino var især misfornøjet med Norvegus' nære tilknytning til en af de tilstedeværende kvinder, der var gift med en katolsksindet byskriver i Stockholm²⁴. Der bestod et fortroligt samkvem mellem den norske jesuit og den omtalte kvinde, og Norvegus havde ydermere taget sig af kvindens barn på 1-2 år, så det kunne være på gården under pesten. Possevino tilføjede, at han på kollegiets gård også havde fundet fire unge tjenestepiger og nogle mandlige tjenestefolk, som alle i virkeligheden var afhængige af Norvegus, skønt denne have sagt, at han havde givet afkald på rektornavnet. Også hans far opholdt sig dér samt nogle norske slægtninge. Possevino forsøgte at få den norske jesuit til i det mindste at flytte dem til et andet fjernere hus på gården for at undgå samkvem, men blev mødt med en bestemt afvisning, idet Norvegus hævdede, at sådan var landets skik. Kort efter hændte det, at en af pigerne blev gravid. For at undgå, at man lagde skylden på en jesuit, naturligvis først og fremmest på Norvegus, foreslog Possevino, at pigen skulle gifte sig med den formodede barnefader, der også tjente på gården, idet han lovede dem en god medgift, men dette strandede på Norvegus' modstand. Den norske jesuit havde også uden at underrette Possevino ladet en købmandshustru fra Stockholm, hvis broder var blandt kollegiets lærere, bo på gården²⁵.

Possevino undskyldte sin lange tavshed med, at han havde været uvidende om Norvegus' dispositioner, og henviste til Goods påstand om, at ifølge et brev fra generalen måtte ingen forhindre Norvegus i at arbejde på sin egen måde. Den italienske jesuit havde dog opdaget, at det ikke var rigtigt, og det indbragte Good en del bebrejdelser. Endelig havde Possevino kaldt Norvegus til sig i Torvesund og på generalens vegne pålagt ham at afholde sig fra alle utilbørlige handlinger. Han måtte ikke mere tage til kollegiets gård, ej heller besøge den omtalte kvinde eller modtage besøg af hende på sit kammer, men nøjes med at yde hende bistand i kirken eller i sakristiet. Possevino var åbenbart bange for, at dette forhold kunne give anledning til dårlige rygter²⁶. Samtidig rettede han yderligere kritik mod den norske jesuit. Denne havde en særlig evne til at unddrage sig både lydigheden og sine pligter. Trods den alvorlige pest havde han ikke sørget for at forsoner folk med kirken, og kun nogle få sladre-kællinger havde skriftet hos ham i den tid. Man burde have medlidenhed med Norve-

gus, fordi han ikke på forhånd havde fået besked om, at man ved så stor en mission skulle lægge alle kræfter i. Måske ville det lykkes for generalen engang at opflamme Norvegus til større nidkærhed i Guds tjeneste²⁷.

Hele denne skildring ånder mistænksomhed over for Norvegus. Men stod det virkelig så slemt til med den norske jesuit? Det er tydeligt, at Norvegus har pyntet sine beretninger og har fortiet et og andet, men Possevino synes til gengæld at overdrive mere end nødvendigt. Ved sin ukomplicerede omgang med ikke-jesuitter synes Norvegus at have fulgt den første foreløbige instrux, og han prøvede måske også på at efterligne sine ordensfæller i Indien, der netop føjede sig efter landets skik? Ved en afsondring gjorde man missionen fjernere og mulighederne færre.

Ud fra Possevinos indstilling over for den norske jesuit kan man slutte, at han må have advaret andre mod at følge Norvegus' råd og gerning; tilmed prøvede han i sine indberetninger at bevise, at Norvegus ikke kom godt ud af det med andre. Possevino tog Thovard med sig ud af landet og yndede at henvise til, at både han og Feyt så at sige var blevet ført bag lyset. Van de Leene forblev i Sverige, selv om han var ordensnovice, men hans forhold til Norvegus synes at være forværret. Han skriftede således ikke til ham, og bag denne foranstaltning kan man ane den mistænksomme Possevino. Den italienske jesuit hævdede, at Norvegus havde prøvet på at sætte van de Leene udenfor, idet han sendte ham i nogle ærinder til Uppsala og under hans fravær i hans sted indsatte en anden nederlandsk lærer, Franciscus Haræus fra Utrecht, som bedre svarede til hans ønsker og var meget fremmed for ordenen. Han var imidlertid blevet ked af situationen og havde trods Possevinos overtalelsesforsøg besluttet at forlade Sverige. Således var der nu blandt lærerne foruden Norvegus kun en ung svensker, der var rektor for stadsskolen, og en ung flamlænder²⁸.

I begyndelsen af 1580 blev Norvegus ramt af en personlig sorg, idet hans fader døde. Possevino så deri Guds finger for at hjælpe Norvegus til at holde sig på lydighedens vej. Om denne sørgelige begivenhed berettede Norvegus efter sin bortrejse fra Sverige, at han, da hans far var død efter at have aflagt skriftemål og modtaget sakramenterne, offentligt begravede ham i sakristiet²⁹.

På grundlag af Possevinos kritik af Norvegus kan man ane en bihensigt bag ordren til ham om at bekende kulør. Den norske

jesuits opførsel måtte være en vederstyggelighed for Possevino, der havde prøvet adskillige udveje til at slippe af med ham, men kongen havde trods alt holdt hånden over ham. Possevino måtte være klar over, at kongen ville blive rasende over Norvegus' løftebrud. Den norske jesuit kunne også agere lynafleder, især da folkestemningen blev mere og mere ophidset, og det ikke længere var muligt for ham at spille sin dobbeltrolle.

En frafalden elevs afsløringer havde en betydelig andel i den øgede antikatolske aktivitet. *Laurentius Petri Montanus*, en af de første seks, som Norvegus i 1577 havde sendt til Rom, forlod i begyndelsen af 1579 *Collegium Germanicum*, uden at have afsluttet sine studier, og rejste hjem til Sverige, hvor han fremsatte en række alvorlige beskyldninger mod katolikker og de katolske læreanstalter. Som bevismateriale brugte han en del fantastiske historier. Possevino synes sidst i september 1579 at have gjort et forgæves forsøg på at få ham til at tie, og også en af hans studiefæller, *Erik Falk*, tog til genmæle mod ham. Det var en vanskelig situation, da jesuitterne nu så sig angrebet af en af deres protegéer, hvis beskyldninger trods deres løgnagtighed og grovhed fandt stor tiltro³⁰.

Possevinos biograf Karttunen, der bygger på indberetninger til pavestolen, lægger stor vægt på den politiske side og fremstiller hele sagen som et forsøg fra Possevinos side på under udnyttelse af heldige konstellationer at tvinge kongen til at tage standpunkt for det katolske parti³¹. Men Possevino måtte være klar over, at gennem Montanus ville Norvegus' virkelige identitet alligevel blive afsløret. De interne indberetninger afslører også kløften mellem Norvegus og Possevino, og den blev ikke mindre med tiden. Possevino forholdt sig også nærmest neutral ved skildringen af de genvordigheder, Norvegus var udsat for i Stockholm; måske betragtede han dem endog som en følge af hans ulydighed over for sine overordnede.

I slutningen af januar blev Possevino kaldt til Vadstena, hvor kongen opholdt sig. Den italienske jesuit kunne nu direkte påvirke kongen, mens Norvegus var afskåret fra at tage til genmæle. I samme måned synes kollegiet at være genåbnet³², og Norvegus tog altså atter fast ophold i Stockholm. Efterhånden har kongen modtaget underretninger om den norske jesuits åbenlyse tilkendegivelse af sit katolske tilhørsforhold. Possevino vidste at berette, at selv den katolsksindede borgmester Nicolaus Brask, der var blevet kaldt til hoffet, havde forebragt kongen mange klager over Norvegus³³.

Johan III havde også fået besked om jesuitternes skriftlige agitation. Den 11. februar konciperedes et brev til biskop Martin i Linköping, hvori kongen fordømte de skrifter, som Norvegus og nogle andre »emoth vår wilie och wetschap, såsom och emoth breff, segel, eedh och løffthe« havde ladet udsprede. Det fastsloges, at disse skrifter ikke var i overensstemmelse med den hellige skrift, navnlig med hensyn til nadverens sakramente. Derfor skulle alle disse bøger konfiskeres. Det samme gjaldt for øvrigt Abraham Angermannus' skrifter imod liturgien. Dette brev er måske ikke expederet på dette tidspunkt, da det næsten er identisk med en skrivelse, der blev afsendt tre måneder senere, den 10. maj, da begivenhederne forlængst havde taget en for Norvegus meget ugunstig vending.

Det omtalte brev var muligvis inspireret af en forudgående forhandling med rigsråderne, der bl. a. foreslog, at alle skoler skulle forsynes med lærde og uangribelige skolemestre, og at man snarligt skulle udstede konfiskationsordre mod de mange forargelige bøger, som nylig var blevet udsprede i riget³⁴.

Situationen i Stockholm havde forværret sig for Norvegus. Ifølge hans forklaring skyldtes det, at de venligsindede embedsmænd var blevet afsat, så modstanderne fik frit spillerum, og han blev forladt af de mange vaklende. Da han nu indskærpede, at de lutherske præster ikke var sande præster, og at nydelsen af deres nadver var afgudsdyrkelse, opløftedes et ramaskrig. En af sekretærerne, der var fanatisk lutheraner, havde allieret sig med nogle rådmænd, og der blev skrevet til kongen på embedsmændenes og rådets vegne for at anklage Norvegus for gudsbespottelse, oprør, sammensværgelse med kongen af Danmark, troløshed og meget andet³⁵. Borgmester Nicolaus Brask rejste til kongen uden at imødekomme hans anmodning om en forhandling. Den norske jesuit, der følte sig ladt i stikken, bad statholderen på Stockholms slot, *Johan Bagge*, meddele ham indholdet af de indkomne klager³⁶. Om det skete, vides ikke. Det kom også til alvorlige episoder. Ikke mange dage efter Possevinos afrejse til kongen, sandsynligvis i begyndelsen af februar, udbrød der ild i kollegiet. Det lykkedes at slukke den uden hjælp fra byens borgere, der nøjedes med rollen som passive tilskuere. Mistanken for ildpåsættelse faldt naturligvis på antikattolikerne³⁷. Omkring påsketid gik det så vidt, at man forsøgte at storme kollegiet. Blandt de ledende ved disse opløb var en luthersk præst, der rettede kraftige angreb på læren om skærsilden og hele den katolske tro. Han blev imødegået af kollegiets

kantor, der for ikke så længe siden var omvendt til katolicismen, men dette blev imidlertid taget ilde op af den ophidsede folkemængde. Kantoren blev grebet og kastet i fængsel, og nu forbød statholderen i kongens navn Norvegus indtil videre at prædike. Folkets rasen hensatte alle katolikker i kollegiet i yderste livsfare, idet de blev udsat for stenkast og andre overgreb. Dette kom snart kongen i Linköping for øre. Efter rådslagning med Possevino besluttede han at sende et par betroede mænd til Stockholm, ligesom han beordrede undersøgt, hvem der var urolighedernes bagmænd³⁸. Hændelserne i Stockholm måtte naturligvis virke foruroligende på ham og var et slag mod hans prestige. På den ene side måtte han afstraffe de ansvarlige³⁹, på den anden side var han nødt til at imødekomme folkets krav. Dertil kom forbitrelsen over Norvegus, der havde brudt sit løfte. Han anså ham for fuldstændig kompromitteret, og efter statholderens indberetning om situationen lod kongen den 9. maj 1580 Norvegus forvise til Lindö eller Torvesund, og prædikeforbudet blev opretholdt. Kongen havde i øvrigt ikke i sinde at løslade kantoren, men ville undersøge sagen og have nærmere besked⁴⁰.

Det er muligt, endog sandsynligt, at kongen har formanet den norske pater til forsigtigere optræden⁴¹, men begivenhederne i Stockholm ændrede denne holdning. Under opholdet i Linköping lod han den 10. maj opsætte et nyt brev til biskop Martin Gestricius, i det store og hele enslydende med det, som var blevet konciperet i februar. Kun var det naturligvis ført à jour og indeholdt også meddelelse om, hvorledes det var gået den norske jesuit; men kongen viste heller ingen forsonlighed mod liturgiernes modstandere⁴².

Norvegus var nu kommet i strid modvind, og udsigterne for hans videre skæbne var mørke. Kongen kunne ikke tillade hans fortsatte virke uden at undergrave sin egen position. Fra kongens hof i Linköping skrev Warszewicki den 19. maj 1580 til ordensgeneralen og udmalede situationen i mørke farver. Det lille katolske samfund på Gråmunkeholmen var gået i opløsning. Det var ikke formålstjenligt, at Norvegus blev længere i Sverige, navnlig da kongen og mange embedsmænd var fjendtligt stemt imod ham. Heller ikke Good burde blive i Sverige, da han kun havde lidt at bestille og ikke gjorde særlige fremskridt i det svenske sprog⁴³.

Nogle dage senere sendte også Possevino en indberetning til generalen, vedlagt et brev fra Norvegus til brevskriveren og svaret derpå. Ingen af bilagene synes imidlertid bevaret. Possevino be-

rettede, at kongen for at bevare roen i sit rige havde haft i sinde at udvise Norvegus, men derefter kom han til den slutning, at hans modstandere måske ville anse det for et tegn på frygt, og havde derfor ændret sin oprindelige afgørelse. Possevino antydede muligheden af, at kongen ville træffe en anden beslutning, og håbede, at Norvegus ville tage ved lære af de sidste hændelser⁴⁴. Måske har den italienske jesuit ligefrem prøvet på at overbevise kongen om, at det var uklogt at lade Norvegus forblive; i hvert fald fik han snart ret.

Det var vigtigt for kongen at få præstestanden i tale, og i begyndelsen af juni afholdtes der et præstemøde i Linköping. Her gjorde kongen det klart, at det var hans faste hensigt at gennemføre liturgien. Ved samme lejlighed blev liturgiens svorne modstander Martin Gestricius afsat fra sit bispeembede. Kongen fik nu tillige mulighed for at vise, at han mente det alvorligt med Norvegus' afsættelse. Det blev meddelt, at den norske jesuit var fjernet fra kollegiet og fra sit prædikantembede. Ifølge Possevino skete det ikke for at behage de lutherske præster, men fordi Norvegus havde handlet imod sit tre år gamle løfte og opført sig uklogt i mange henseender. Forbudet mod Norvegus' og Abraham Angermannus' bøger blev atter indskærpet. Præsterne nægtede i øvrigt at besidde bøger af Norvegus, mens de tav om Angermannus' skrifter⁴⁵.

Meddelelsen om Norvegus' afsættelse spredtes videre i andre kredse. Da Hogenskiöld Bielke på kongens vegne skulle forhandle med almuen på Pedersmessemarkedet i Linköping og bl. a. redegøre for årsagerne til bispens afsættelse, skulle han også indskærpe gejstligheden konfiskationsordren mod Norvegus' og Angermannus' bøger. Foruden Norvegus nævntes nu også skolemestrene i Stockholm og Vadstena, de var alle ikke blot afsat, men skulle tillige udvises af riget⁴⁶. Dermed var Norvegus' skæbne i Sverige beseglet. Hans forbliven havde været i fare siden Possevinos første ankomst. Nu forelå kongens endelige ønske om hans fjernelse, og dermed kunne hans mission betragtes som endt.

Sidst i juni, da beslutningen om Norvegus' udvisning allerede var taget, gav Good i et brev Possevino flere interessante oplysninger om ham. Selv om den engelske jesuit ikke nærrede mistillid til Norvegus i trossager, syntes han dog, at hans korrespondance nøje burde overvåges. Efter den norske jesuits mening måtte man ved brevskrivning helst undgå talkode, da den straks vakte mistanke. Han havde sit eget system, som han havde brugt i Louvain og

fornyset i Sverige, så breve forekom uindviede ligegyldige, og nu underviste han før afrejsen nogle i brugen af dette, idet der var flere, som var ham meget hengivne. Good var også noget foruroliget over hans frie opdragelsesmetoder og syntes, at det var påfaldende, at han anvendte hele dage til samtaler om forskellige emner, men ikke var flittig til at studere i bøger, skrive eller bede. Allerhelst beskæftigede han sig dog med matematik. Selv om han åbenbart var ked af at skulle skilles fra sit arbejde, tog han dog situationen med fatning. Han ville gennem sekretær Johan Henriksson udvirke en tilladelse til at holde en afskedsprædiken for sine tilhørere⁴⁷.

Efter præstemødet i Linköping rejste kongen til Stegeborg. Med ham fulgte dronningens skriftefader Warszewicki, der også indberettede, at kongen ikke længere ville have Norvegus i kollegiet. Den norske jesuit måtte gå tilbage til Polen. Dog havde kongen forsikret, at uviljen mod Norvegus ikke var rettet mod den katolske religion⁴⁸.

Også Possevino kom til Stegeborg. Han bad kongen om at måtte vende tilbage til Italien og tage et antal unge svenskere med sig til seminarierne i Braunsberg og Olmütz. Ifølge Possevino betroede kongen ham mange hverv hos de katolske potentater og tog hjertelig afsked med ham⁴⁹.

Den pavelige udsending havde ikke haft heldet med sig. Norvegus' åbne fremtræden i Stockholm havde kun forværret katolicismens sag og gjort kongen forsigtigere. Han afbrød dog ikke forbindelsen med Rom, men opretholdt samtidig sine dispensationskrav⁵⁰. Parterne kom altså ikke hinanden nærmere. Dristige udspil fra katolikkernes side kunne ikke give bonus, da Johan III havde magten og kunne bremse dem, idet han samtidig fik støtte fra store dele af befolkningen.

I begyndelsen af juli tog kongen ophold på Vaxholm slot i nærheden af Stockholm. Nu udspilledes det sidste optrin af Norvegus' Sveriges-ophold. Han beretter selv, at kongen havde ladet ham meddele, at han var suspenderet på henved et års tid, for at man i mellemtiden kunne kue prædikanternes frækhed på anden måde. Kongen havde også lovet, at det af Norvegus til katolsk gudstjeneste indviede sakristi ikke skulle overlades til lutherske præster, og at de to andre, som han havde ladet rejse og pryde med altertavler, ikke skulle vanhelliges af dem. Kongen havde forsynet ham rigeligt med alt og i nåde sendt ham til Possevino i Stegeborg. Kort før sin

afrejse havde Norvegus imidlertid overrakt den sekretær, der havde givet ham afsked, en retfærdiggørelse, der havde bevæget sekretæren til tårer, og da den senere var kommet kongen i hænde, havde den efter øjensvidners beretning gjort så dybt indtryk på ham, at han bedrøvet ilede til dronningen og sagde, at hvis Norvegus endnu ikke var taget afsted, ville han ikke tillade, at han rejste. Norvegus opregnede også flere tegn på kongens velvilje. Denne havde således ladet flere straffe for uret, begået mod den norske jesuit. Blandt dem, kongen havde ladet kaste i fængsel, var flere højtstående personer⁵¹.

Warszewicki giver imidlertid et noget andet billede af begivenhederne. Han var kommet til Stockholm sammen med dronningen i juli og havde der hørt af en sekretær, at Norvegus af hele sit hjerte ønskede at forblive i Sverige, om ikke i Stockholm, så i det mindste et andet sted. Kongen var dog fast besluttet på, at Norvegus ikke skulle få lov til at forblive i hans rige⁵².

Den ovennævnte retfærdiggørelse indeholdt måske noget, som egentlig ikke burde røbes for kongen, således muligvis noget om Possevinos rolle ved Norvegus' løftebrud over for Johan III. I hvert fald var både Possevino og Warszewicki enige om, at Norvegus gennem sit forsøg på at forhandle direkte med kongen havde tilsidesat lydighedens bud⁵³.

Kongen anså det for formålstjenligt at underrette jesuitergeneralen om Norvegus' udvisning. I et brev af 2. juli 1580 meddelte han kort, at det af berettigede grunde havde været nødvendigt at bortsende ham. I øvrigt håbede kongen, at det skete ikke ville påvirke forholdet mellem ham selv og generalen⁵⁴.

Endnu i samme måned måtte Norvegus drage til Stegeborg. Den 7. juli underrettede sekretær Johan Henriksson kongen om, at nordmanden skulle rejse dagen efter. Samtidig meddelte han, at der i Stockholm cirkulerede et rygte om, at hertug Karl agtede at antaste Norvegus og hans følge undervejs til Stegeborg⁵⁵. Men de synes at være kommet helskindet igennem og mødtes nu med den ventende Possevino. Afrejsen trak lidt ud, og den italienske jesuit benyttede de sidste dage til at skrive opmuntrende breve til svenske katolikker og andre forbindelser⁵⁶. Der samledes 15 unge mænd, hvoraf de fleste var bestemt for seminarierne og kun to til optagelse i ordenen⁵⁷. Først den 10. august lettede skibet. Også Good, Fornier og Mylonius var med om bord⁵⁸.

Efter ankomsten til Danzig den 17. august blev rejseselskabet fordelt af Possevino. En del af de unge tilhængere blev i to grupper sendt til Olmütz, mens resten skulle føres til Braunsberg⁵⁹.

De forskellige overvejelser om rejsens fortsættelse belyses ved betretninger fra begge implicerede parter. Norvegus fortalte, at skønt det stod ham frit, om han ville vente på Possevino i Poznan eller drage med ham, havde han lagt afgørelsen i den pavelige udsendings hænder. Imidlertid havde Fornier fortalt Norvegus, at Possevino mente, at den norske jesuit skyede hans selskab. Derefter tilbød Norvegus sig som rejsefælle og blev også accepteret⁶⁰.

Possevino på sin side berettede, at han i begyndelsen havde haft i sinde at sende Norvegus til Poznan, så denne ikke kom i kontakt med sine elever og på sin sædvanlige manér anstiftede et eller andet sammen med dem. Men han havde dog, bl. a. efter Goods råd, besluttet sig til at gøre et forsøg og havde altså taget ham med sig til Braunsberg⁶¹, hvortil de kom efter en uges ophold i Danzig.

Norvegus' stilling var noget usikker. Man havde fjernet ham fra Sverige uden generalens samtykke, forholdet mellem Possevino og ham var ikke det bedste, og den pavelige udsending fulgte den norske jesuits færden med mistænksomhed. Allerede under det korte ophold i Braunsberg kom det til en ny konflikt mellem de to ordensfæller. Det var naturligt, at Norvegus i Braunsberg tog sig af de nordiske elever. Han havde selv været med til at udvælge og afsende mange af dem, og hans ankomst må have virket som et frisk pust fra hjemlandet, men det blev hurtigt forbudt ham at have noget at gøre med dem. Ifølge Norvegus ønskede en af de unge mænd, de havde med sig, allerede at vende hjem. Da det viste sig, at Norvegus havde vidst det, beskyldte Possevino ham for at være ophavsmand til disse planer og hævdede, at Norvegus i hemmelighed havde tilskyndet den unge mand til at rejse til Norge til Norvegus' søster⁶². Dertil kom en episode med en anden ung mand, der kom til Braunsberg, skønt Possevino havde bestemt ham for Olmütz. Norvegus bestred senere over for ordensledelsen rigtigheden af Possevinos beskyldninger, idet han indrømmede at have varetaget de svenske elevers interesser, men ikke mere. Forsøg på at rense sig hos Possevino havde vist sig forgæves, hvorefter han efter Goods råd havde forelagt sagen for visitator *Lorenzo Maggio*, der havde ydet ham trøst. I samme forbindelse nævnte Norvegus med taknemmelighed sin ordensfælle Good, der af broderlig kærlighed

havde kæmpet for ham under disse prøvelser, hvorfor Possevino endog havde mistænkt dem begge for at lægge råd op til hans skade⁶³.

Det traf sig således, at Possevino allerede i Braunsberg kunne drøfte den svenske mission med både den polske provinsial Francisco Sunyer, der dog var alvorlig syg af vattersot og derfor næppe helt arbejdsdygtig⁶⁴, og Lorenzo Maggio, der havde til opgave at visitere den polske provins. Under drøftelserne kom dog også Norvegus' bortrejse fra Sverige på tale. Allerede i breve fra Danzig havde Possevino over for den pavelige nuntius i Polen og kardinalen af Como forsikret, at det havde været kongens udtrykkelige ønske⁶⁵. Nu uddybede han sagen nærmere og hævdede, at kongen allerede for et år siden havde krævet Norvegus fjernet, og kun hensynet til de katolske fyrsters mening havde muliggjort en udsættelse af sagen. Norvegus havde på alle måder forsøgt at blive i Sverige. Som påskud havde han anført nødvendigheden af at hjælpe sin søster, og han havde prøvet på i det mindste at få lov til at blive et afsides sted. Den norske jesuit ville nødig til Polen, men da kongen omsider havde gjort alvor af sin trussel, var han kommet med. Possevino havde lovet ham underhold (*pecunia*) og videnskabelig beskæftigelse (*studium*), og at han måtte komme til Rom, hvis provinsledelsen eller generalen billigede det.

På grund af begivenhederne i Braunsberg var Possevino tilbøjelig til straks at tage Norvegus med sig til Rom, hvor han kunne komme under generalens gavnlige indflydelse. Men Possevino ønskede ikke, at Norvegus kom med til Olmütz, da han var bange for hans demoraliserende indflydelse på alumnerne. Han tænkte derefter at foreslå ham sendt via Breslau til Prag og derefter til Wien, hvor han skulle afvente Possevinos ankomst, men forkastede denne mulighed, da han mente, at Norvegus ville ignorere lydighedsbudet og alligevel rejse til Olmütz. Derfor valgte Possevino at foreslå, at han i første omgang blev sendt til Poznan eller Pultusk, hvor der ikke fandtes konviktorer. I mellemtiden skulle han afvente generalens bestemmelse om sin videre skæbne. Man skulle lade ham forstå, at han ikke kunne rejse til Rom uden generalens ordre. Possevino anbefalede endvidere, at visitator Maggio kunne tage Norvegus med sig til Vilna og derfra til Jaroslaw, så han måske selv kunne udforske den norske paters sindelag⁶⁶.

Possevinos forslag blev også fulgt af de øverste myndigheder i den polske provins. Både visitatoren, provinsialen og rektoren i

Braunsberg var enige om, at Norvegus skulle blive i Polen, indtil der var kommet svar fra generalen. Også Good var taget med på råd. I mellemtiden ville man forsøge, om man ikke kunne bruge Norvegus til at forelæse om kasuistik i Pultusk⁶⁷.

Visitatoren og provinsialen var også enige om at anbefale Norvegus' rejse til Rom, og der blev rettet en skrivelse til ordensledelsen med tilsvarende anmodning⁶⁸.

Den 8. september 1580 forlod Possevino Braunsberg. Byen var blevet ramt af pesten, som allerede havde krævet en del ofre. Derfor tog Possevino seks alumner med sig, som han agtede dels at anbringe i Olmütz, dels at føre til Rom⁶⁹. Allerede dagen efter gav Norvegus luft for sine tanker i et længere brev til ordensgeneralen. Det indeholdt dels en skildring af begivenhederne i Sverige, dels et forsøg på at retfærdiggøre sig ved at rette en temmelig stærk kritik mod Possevino. Store dele af hans beretning er allerede brugt som kilde og resten vil blive behandlet i det følgende kapitel. Man sporer i brevet en betydelig lettelse over, at han nu var kommet fri af Possevino som overordnet, der tillige fik skylden for, at Norvegus ikke havde skrevet til generalen under hele hans andet Sverigesophold. Der manglede hverken vilje, emne eller lejlighed, men Possevino havde generalens ordre til nøje at gennemgå alle breve, og ordren var blevet opfyldt til punkt og prikke. Good havde således i hele den tid ikke skrevet et eneste brev, som ikke var dikteret eller ændret af Possevino, der i frygt for, at der måske alligevel blev skrevet noget andet i kode, havde forlangt denne udleveret. Norvegus begrundede sin tavshed med ønsket om at undgå mistanke fra Possevinos side⁷⁰.

Mens Norvegus belavede sig på at vente, skrev han en række breve til nogle af den svenske konges medarbejdere, for at de indstændigt skulle opfordre kongen til at gå over til katolicismen. Pater Maggio anså det dog for bedst, at der ikke blev ribbet op i de endnu så friske sår⁷¹. De nævnte breve er altså næppe kommet afsted, men sandsynligvis standset af den lokale ordensledelses censur. I slutningen af sin lange beretning kom Norvegus også ind på sin planlagte rejse til Italien og gjorde i den forbindelse opmærksom på, at han ikke så godt kunne tåle varmen, hvilket for nogle år siden havde afholdt ham fra en Italiensrejse⁷². I øvrigt synes han at være stemt for personlig regnskabsaflæggelse.

Norvegus brev var stilet til Mercurian, og han var endnu ikke

klar over, at der var interimstid i ordensledelsen. Allerede den 1. august 1580 var ordensgeneralen afgået ved døden, og som vikargeneral fungerede *Oliver Manare*⁷³. Måske havde Norvegus skuffet sin gamle bekendt fra den belgiske provins, men denne synes trods al kritik fra Possevino's side at have holdt hånden over den norske jesuit og har ikke hjemkaldt ham. Derved kan man også forklare, hvorfor Possevino var så ivrig efter at fastholde, at det var kongens ønske at få Norvegus væk. Den nye ordensledelse havde imidlertid på grundlag af de indberetninger, der indløb fra Possevino og Sunyer, besluttet at hjemkalde Norvegus. Man kviede sig dog derved, åbenbart af frygt for at støde kongen; det var nødvendigt at finde et rimeligt påskud. Derfor følte det som en lettelse, da man erfarede, at kongen selv havde udvist Norvegus, og det er måske værd at bemærke, at Possevino i samme forbindelse fik ros for sin kloge handlemåde. Man ønskede tillige, at Norvegus skulle sendes til Rom sammen med Good, så snart provinskongregationen i Polen var forbi. Good havde man god brug for i Rom, mens Norvegus senere kunne vende tilbage til den belgiske provins⁷⁴.

Selv om Possevino blev forsinket undervejs, kom han dog først. Under sit ophold i Warszawa havde han udarbejdet en længere beretning til pavestolen om missionen i Sverige. Foruden en skildring af begivenhederne i Sverige og de talrige vanskeligheder, som missionsarbejdet havde mødt, fremhævede han atter den afgørende betydning af katolske læreanstalter uden for Norden til uddannelse af unge begavede mænd til virke i deres hjemlande. Han noterede med glæde, at de pavelige seminarier havde medvirket til at opvække sjæle ikke alene i Sverige, men også i Pommern og Danmark⁷⁵. Omkring midten af oktober kom Possevino til Olmütz, hvor han opholdt sig et par uger. Her var nu over en snes elever fra de nordiske lande. I en redegørelse fremhævede han enkelte, som var betroet særlige opgaver. Finnen *Olaus Sundergelteus* skulle skrive en grammatik over sit modersmål, så man senere kunne oversætte katekismen. En lignende opgave havde svenskeren *Petrus Cuprimontanus*, der skulle gennemgå den svenske grammatik, som Possevino havde ladet sammensætte i Sverige, og oversætte katekismen. Desuden var det pålagt ham at besørge udgivelsen af et værk om nordiske helgener⁷⁶.

Først omkring årsskiftet ankom Possevino til Rom⁷⁷. I mellemtiden havde den polske provins i slutningen af november i Pultusk afholdt

en provinskongregation. Her udpegedes også valgmændene til valgkongregationen i Rom. De udvalgte, *William Good* og *Adam Brook*, drog sammen med Maggio, der efter provinsial Sunyers død i slutningen af oktober havde fungeret som viceprovinsial, afsted til den evige stad⁷⁸. Det er muligt, at de tog den norske pater med, men måske havde han allerede modtaget besked og var draget i forvejen.

Undervejs gjorde Norvegus ophold i flere jesuiterkollegier, muligvis også i prøvehuset i Brünn (Brno), hvor den dygtige exercitieleder *Giovanni Paolo Campano* var rektor og novicemagister. Norvegus var jo også anerkendt som expert i exercitier. Måske har dette møde resulteret i den forhen omtalte vejledning i exercitier, hvor Campanus tog sig af det almene, mens Norvegus besvarede en række detailspørgsmål⁷⁹.

Det er troligt, at Norvegus nåede frem til Rom før den 19. februar 1581, da generalkongregationen valgte den yngste søn af hertugen af Atri, *Claudio Aquaviva*, til ny ordensleder⁸⁰. Nu var de vigtigste deltagere i den svenske mission samlet. Generalen undlod ikke at benytte lejligheden til at sætte sig ind i sagen. Det var på tide at gøre status, at få overblik over situationen, så man kunne overveje missionens videre skæbne. Deltagerne var mere end villige til at udtale sig, og så gjaldt det bare for generalen at tage stilling til deres ofte diamentralt modsatte anskuelser og gensidige beskyldninger.

Vurdering af den svenske mission og nye planer

Efter afslutningen af redegørelsen for Laurentius Norvegus' missionsforsøg i Sverige er det på sin plads at forsøge et tilbageblik på den svenske mission med dens muligheder og begrænsninger. Hertil haves udmærket kildemateriale. Over to år havde man i Rom praktisk taget ikke haft kendskab til andet end Possevinos synspunkter, men nu kunne de andre implicerede også komme til orde. Kort efter Possevinos afrejse fra Braunsberg skrev både Norvegus og Good lange indberetninger til generalen i Rom. Foruden den indgående drøftelse med den polske ordensledelse sendte Possevino fra Warszawa en udførlig rapport til den pavelige statssekretær¹.

Da alle tre hovedpersoner var samlet i Rom, kunne den nye ordensgeneral indhente alsidige oplysninger om den svenske mission og dens eventuelle fremtid. Man har sikkert forhandlet både mundtligt og skriftligt om dette anliggende. Der er bevaret en del skriftlige vidnesbyrd om disse forhandlinger, de fleste fra Norvegus' hånd. I første række bør nævnes to udaterede betænkninger, som giver udtryk for den norske jesuits synspunkter. Den ene er temmelig lang og falder i to dele: først en rekapitulation af begivenhederne i Sverige og dernæst en redegørelse for fremtidsudsigterne². Den anden beskriver i elleve punkter kongens stilling til katolicismen³. Dertil kommer en redegørelse for den norske jesuits betæneligheder vedrørende en ny sendelse af Possevino til den svenske konge⁴ og en betænkning fra Good om hans syn på Norvegus' eventuelle tilbagevenden til Sverige⁵. Denne kilderække afsluttes af et brev fra Norvegus, skrevet på vej til Wien, hvori der fremsættes planer om en ny mission til Sverige⁶. I alle beretninger står forholdet til kongen i forgrunden, og mangt og meget, som hidtil syntes uforklarligt, træder nu tydeligt frem.

I det foregående har vi lært Norvegus' syn og taktik at kende. Ved fornuftig eftergivenesshed og ad omveje troede han at kunne

vinde kongen, der ikke tålte modsigelse og derfor var yderst vanskelig at forhandle med. I sit tilbageblik på den svenske mission anførte Norvegus to årsager til forringelsen af sin stilling hos kongen. For det første havde han ved enhver lejlighed forsøgt at bortlede kongens tanker fra dispensationsproblemer og i stedet få ham til at underordne sig den katolske kirke, hans øverste hyrde på jorden. Men kongen havde bagtalt paven og påstået, at denne ville tilrive sig magt ud over Guds bestemmelser. Norvegus havde på grundlag af skriften tilbagevist de fremsatte beskyldninger og dermed pådraget sig kongens vrede, som truede med at udsætte ham for korporlig overlast. Kongen havde fortolket Norvegus' argumenter derhen, at denne beskyldte ham for løgn. Han ville ikke høre på Norvegus' forklaringer og forlangte at få besked om grunden til, at Norvegus ville retfærdiggøre sig. Den norske pater havde svaret, at religionen forbød ham at tie, når han hørte de frygtelige beskyldninger mod paven og andre højtstående gejstlige og verdslige katolikker. Kongen havde dog hurtigt fortrudt sin heftighed og taget ham til nåde igen.

Den anden årsag fandt Norvegus i den omstændighed, at da kongen af Possevino havde erfaret, at han ikke kunne opnå de ønskede dispensationer, var han kommet i tanker om, at Norvegus havde søgt at få ham fra kravet, og mistænkte derfor ham for at have skrevet til paven for at hindre en opfyldelse heraf. Dertil kom, at der var udspremt rygte om, at Norvegus uddelte nadveren i begge skikkelser. Han havde desuden nægtet absolution til kongens kapellan, hvem kongen uden videre ville bruge til at holde messe på modersmålet og uddele nadveren i begge skikkelser. Ligeledes havde kongen taget det ilde op, at Norvegus ikke ville holde messe hos ham efter hans eget ritual eller gå med til lignende handlinger, selv om kongen påstod at have den fornødne tilladelse. Johan III ville dog ikke på forlangende fremvise breve derpå, men erklærede det kun for skændigt, at man ikke troede på hans ord⁷. Taktikken var tydelig nok: det var kongens hensigt at få Norvegus – det gjaldt også andre jesuitter – til at vige på et eller andet punkt for på denne måde at slå en breche i den kompakte modstandsmur fra katolsk side. Konvertitten Norvegus med sin henholdende taktik var det mest nærliggende forsøgsobjekt, men det hele bundede frem for alt i kongens ønske om at nå til forening med Rom på sine egne betingelser. Til disse hørte også hans opfattelse af sig selv som

landskirkens leder. Dette krav fremsatte han dog ikke åbent, men det var underforstået i hans dispensationskrav. Ifølge Norvegus' redegørelse mente kongen, at det var tilstrækkeligt til bevarelse af troens enhed, når man stemte overens med den katolske kirke i troen og anerkendte én hyrde (paven) på jorden. Kongen ville ikke anerkende nødvendigheden af at sværge paven lydighed. Den anså han for ny – forhen havde det været enhver konges ret at bestemme om gudstjenesten og andet ud fra sin samvittighed og rigets tarv. Norvegus tilføjede, at denne opfattelse længe havde været ukendt for jesuitterne i Sverige, da kongen kun havde betroet den til sine nærmeste, men de havde dog undret sig over, at han altid stræbte efter at få en katolsk præst, der adlød kongen og på hans bud uhindret kunne udføre det, som man ellers behøvede dispensation til.

Den norske jesuit var udmærket klar over, at kongen ønskede at gå en vej, som ikke var rigtig katolsk. Dette skyldtes efter Norvegus' mening dels kongens kætterske opdragelse, dels frygten for hans sikkerhed og endelig angsten for, at hans egne religiøse reformer derved blev umuliggjort. Men hvor han ikke havde noget at befrygte, gik han den lige vej; således havde han tilladt katolsk gudstjeneste i St. Birgittas kirke i Vadstena. Norvegus opregnede som kongens vigtigste fejlmeninger: at den katolske gudstjeneste burde føres tilbage til samme renhed som i kirkefædrenes tid, at man hverken kunne forbyde nadveren under begge skikkelser, da den også havde været i brug på samme tid, eller hos Gud dække sig bag helgeners gode gerninger, eller anråbe jomfru Maria om beskyttelse, eller vælge helgener til skytspatroner, eller forbyde at overvære gudstjeneste og kommunikere hos en kættersk præst, da det jo altid var hævdedet, at sakramentets kraft ikke afhang af præstensandel. Desuden ønskede kongen at forlade eller ændre andre sædvaner som fx. påkaldelse af helgener, omtale af gode gerninger, brug af vievand, relikviedyrkelse o. l. Dette stemmer også godt overens med kongens dispensationskrav. Dog kom Norvegus ikke ind på de to væsentligste ønsker foruden nadveren under begge skikkelser, nemlig præsteægteskabet og messen på modersmålet. Han havde før vist særlig stor forståelse på det sidste punkt og havde især i sin første periode været fortalende for kongens ønsker, idet han dog havde prøvet på at modificere dem. Dette kan dog have haft taktiske årsager.

Samtidig med opremsningen af alle de nævnte fordringer betydte Norvegus, at kongen nærrede et alvorligt ønske om at forene sit rige

med den katolske kirke, og at han altid havde haft dette standpunkt, hvor meget han end syntes at handle modsat. Hans nærmeste havde aldrig været i tvivl om hans hensigter. Den norske jesuit synes at have dannet sig et rigtigt indtryk af kongens taktik. Han berettede, at kongen søgte at opnå pavens og katolske fyrsters gunst og bestemt mente, at hans reform var den mest fordelagtige og passende for Sverige. Det var ikke let at gennemføre noget, da kongen ikke tillod, at sagen behandlede offentligt. Hvad der blev forlangt enten i pavens og de kristelige fyrsters navn eller af polakkerne, havde kongen afslået, da han nærede frygt for, at religionssagen på den måde ikke ville skride i den rigtige retning. Et eksempel på kongens vanskelig forståelige taktik var fjernelsen af katolskvenlige embedsmænd i Stockholm efter Norvegus' offentlige tilkendegivelse af sit religiøse tilhørsforhold. Kongen havde været omskiftelig for på denne måde at bringe paven i yderste forlegenhed, således at han til sidst blev nødt til at give de ønskede indrømmelser. Johan III var blevet mere hårdnakket ved alle forsøg på at overtale ham, ved de forskellige sendelser, løfter og indrømmelser, og opfattede det hele som bevis på, at den katolske kirke for enhver pris ville have ham med, at den mere af nødvendighed end af from nidkærhed blev drevet til alle disse tilnærmelser. Han var også meget stolt og var blevet endnu mere stor på det, så han ligefrem havde følt sig fornærmet over, at pavestolen kun havde sendt Possevino, der jo ikke besad nogen særlig rang⁸.

Norvegus undlod at nævne eller gik let hen over andre omstændigheder, som kan have haft betydning for kongens holdning, først og fremmest hans forhold til hertug Karl og ligeledes forholdet til nabostaten Danmark og til de katolske magter, selv om han i sine breve fra Sverige viser blik for problemstillingen. Hans beretninger suppleres af Possevinos rapport, som dvæler mere ved enkelthederne og forsøger at finde de positive momenter, mens de negative sider, som fx. kongens ubeslutsomhed og frygt, hans indgroede ideer om særlige reformer på grundlag af kirkefædrene m. m., vel ikke forties, men til gengæld er i fare for at forsvinde i detaillernes pro et contra. Possevino havde med sine erfaringer bedre muligheder at se kongens politik i europæisk sammenhæng. Hans rapport foregøgl på ingen måde Sveriges hurtige tilbagevenden til katolicismen, men munder ud i den konklusion, at man måtte ruste sig med megen tålmodighed. I det hele taget virker hans indlæg mere nøgternt og

besindigt og er langt mere behersket i sit tonefald end de to andre. Det er heller ikke stilet til generalen, men til den pavelige statssekretær, som man ikke behøvede at blande ind i ordensmedlemmernes uoverensstemmelser⁹.

På baggrund af de fremdragne redegørelser er det blevet lettere at se konsekvensen i kongens handlinger. Johan III brugte samme taktik, som pavestolen efter hans mening anvendte over for ham. Med trusler og løfter, med indrømmelser og nye krav regnede han at nå sit mål, idet han synes at være besjælet af tidens princip om *jus reformandi*, en fyrstes ret og pligt til at vise sine undersåtter vejen til sandheden. Ud fra denne taktik kan man også forklare den såkaldte omvendelsesscene i maj 1578. Denne fandt sted på et tidspunkt, som man ellers måtte anse for meget uheldigt for begge parter: lige efter historien om dispensationsbrevet, og mens Norvegus' flygtede elever leverede det antiliturgiske parti god ammunition, således at det hemmelige katolske arbejde hemmedes betydeligt. Men det var tillige et tidspunkt, hvor det gjaldt for kongen at overbevise Rom om sine alvorlige hensigter med henblik på katolicismens genindførelse, ikke mindst af hensyn til Bona Sforzas arv. I øvrigt synes det ikke at være gået til sådan, som Possevino beretter i sin meget senere selvbiografi¹⁰. De samtidige kilder indeholder kun lidet om episoden. Possevino foretrak at aflægge mundtlig rapport og indrømmede, at der stadigvæk var mange hindringer¹¹. Det lader til, at Johan III er gået med til at modtage absolution af Possevino, efter at denne havde givet udtryk for, at han ville gøre alt for at opnå en løsning på dispensationsspørgsmål, som svarede til kongens ønsker. Som bekræftelse herpå synes han at have tildelt kongen nadveren under begge skikkelser¹², idet han samtidig fik kongen til at love ikke igen at modtage nadveren under samme form, før afgørelsen var faldet¹³. Alene den omstændighed, at Possevino senere tog sig i agt for at bruge denne episode som argument, tyder på, at han ikke følte, at han havde opfyldt sin del af aftalen. På denne baggrund kan man også forstå kongens enorme skuffelse ved det endelige afslag fra Rom og hans desperate forsøg på i det mindste at opnå nadveren under begge skikkelser for sig selv, prins Sigismund og hoffet¹⁴.

Hverken før eller efter hin majdag har kongen modtaget nadveren af en jesuits hånd. Han holdt sig til sin kapellan Martin, der trods kongens udtrykkelige ønske ikke kunne anerkendes af jesuitterne, da

han var gift og fulgte kongen i hans dispensationsønsker¹⁵. Måske har han også tildelt kongen nadveren under begge skikkelser i den periode, hvor kongen afholdt sig fra at nyde nadveren offentligt på luthersk vis.

I den samtidige heftige polemik omkring Johan III's kirkepolitik fremkom der, med eller uden parternes vilje, en række misforståelser. Det må understreges, at han bekendte sig til en katolsk, det vil sige almindelig kirke, som ikke var identisk med romerkirken. Hans interesse for dogmatiske spørgsmål synes at have været mindre end for den ydre gudstjenestes form og for præsternes og lægfolketsandel. Da han samtidig på udenrigspolitikens område nærrede planer om at skaffe Sverige støtte fra de katolske magter, kan man forstå, at hans bestræbelser kunne udlægges forskelligt af ven og fjende. Dogmatisk gik der imidlertid en skillelinie mellem katolicisme og protestantisme, som kongen tilsyneladende ignorerede. Dermed var hans bestræbelser, lige meget hvilken taktik han end brugte, på forhånd dømt til at mislykkes. Uanset om kongen var ærlig i sine bestræbelser eller ikke, måtte en nærmere berøring med pavestolens repræsentanter før eller senere føre til et endeligt brud med romerkirken¹⁶.

Man kan ikke betegne kongen som katolik, selv om han åbenbart sympatiserede med visse træk ved katolicismen. Han kunne ikke forvente at vinde pavens anerkendelse for sin statskirke, som er inspireret af den anglikanske. Der er også visse lighedspunkter mellem hans og kong Jakob I's handlemåde over en snes år senere. Den engelske konge havde ligeledes en katolsk dronning, forhandlede o. 1605 hemmeligt med Rom om en eventuel forening og lod give udseende af, at hans konversion var nær forestående¹⁷.

En jesuit af Norvegus' støbning kunne måske holde spillet gående, men det er næppe troligt, at han havde opnået mere end Possevino. Norvegus vedgik også over for generalen, at han selv på grund af uklogskab havde været årsag til nogle af sine prøvelser, og indrømmede tillige at have ladet mange ting ugjort uden at gøre rede for det, når han så, at han ikke blev spurgt, eller da han havde mistet håbet om, at han ville blive hørt¹⁸. Den alvorligste af hans forsyndelser har nok været hans løfte til kongen, hvorved denne kom et godt stykke frem mod sit mål: en privat katolsk præst.

Den gensidige mistillid og det manglende samarbejde mellem jesuitterne selv, som dominerede efter Possevinos indtræden på skuepladsen, var heller ikke egnet til at fremme missionen. Især forholdet

mellem Norvegus og den italienske jesuit lod meget tilbage at ønske. Den sidstes mistænksomhed gik så vidt, at Norvegus for at berolige ham så sig nødsaget til at give Good lov til at afsløre noget af skriftemålet. I det hele taget var Norvegus' kritik af Possevino meget skarpere end for to år siden. Han bebrejdede Possevino, at denne trods advarsler fra sine ordensfællers side havde været alt for pragtsyg i sin optræden. På grund af sin store bagage ved afrejsen efterlod han sig ry for at have plyndret Sverige, og bagagen havde ikke alene bestået af gaver fra kongen, som Possevino hævdede. Forholdet mellem kongen og den pavelige udsending havde heller ikke været det bedste. Kongen havde taget det meget unådigt op, at Possevino i Italien bl. a. havde pralet med sin indflydelse på ham. Norvegus karakteriserede Possevino som ivrig jesuit, der ville opbygge alle ved from nidkærhed. Efter sin tilbagevenden havde han været utilfreds med, at Norvegus kun havde omvendt nogle få og var straks begyndt at samle en stor skare. Med sine yderliggående løfter havde han også bevæget nogle til at konvertere og bebrejdede samtidig Norvegus, at denne forberedte sine konvertitter på alle slags prøvelser, før de blev optaget i kirken. Da Possevinos omvendte imidlertid snart faldt fra igen, skiftede han mening og sagde, at det var bedre at have få virkelig modne end mange svage. Han havde også prøvet på at vise Norvegus, at denne ikke var så uundværlig. Derfor havde han sendt van de Leene til en italieners gård for at omvende tyendet. Dette havde den flamske pater trods sine ringe sprogkundskaber gjort efter bedste evne, hvilket gav Possevino anledning til at hovere over den norske pater. Men senere opdagede Norvegus, at arbejdet var mangelfuldt udført, og et par tjenestefolk måtte ligefrem betegnes som frafaldne. Den norske pater var også skeptisk over for de påståede strålende resultater i Vadstena, da arbejdet var udført af unge, i skriftemål lidet erfarne mænd, der for det meste måtte anvende tolke. I modsætning til Indien indsugede man i Sverige kætteriet med modermælken. Heri ligger en indrømmelse af, at det var sværere at omvende »kættere«, der kaldte sig kristne, end »hedninger« af ikke-kristen konfession. Norvegus mente endvidere med bestemthed, at Possevino ikke var den mand, ved hvem Gud ville gennemføre opgaven i Sverige. Dog understregede han, at dette var sagt uden nogensomhelst fordom, og han glemte heller ikke at fortælle, at Possevino havde bistået ham i mange ting, hvor han ellers ville have fejlet, hjulpet ham åndeligt fremad og på forskellig måde øget hans klogskab. Men næsten i samme åndedrag

refererede Norvegus nogle udtalelser af Possevino, som den norske jesuit ved et tilfælde havde læst i et brev fra Good og som indeholdt nedsættende kritik af personer i generalens omgivelser¹⁹.

Norvegus' forsvarsskrift er ikke skrevet uden polemiske evner. Det lyder overbevisende og er lagt taktisk rigtigt an: den norske jesuit indrømmede sine fejl, men lod dog skinne igennem, at det trods alt var hans fremgangsmåde, der havde opnået de bedste resultater. Anerkendelse af Possevino afveksler med fremhævelse af de mindre heldige sider. Trods det subjektive præg, hele fremstillingen bærer, kan man ikke frakende Norvegus et vist skarpsyn med henblik på Possevino. På en måde var de beslægtede, især hvad store planer angik, men Possevinos større erfaring og indsigt gav hans ideer øget vægt. Det var naturligt, at pavestolen ved vurderingen af den svenske mission tog større hensyn til Possevinos bedømmelse. Men også Possevino synes at have haft sine uheldige sider, navnlig en særlig evne til at lægge sig ud med folk, som han skulle samarbejde med, idet han øjensynlig har haft en tilbøjelighed til at besmykke tingene, fremhæve sin egen indsats og tage æren for andres succeser og ideer. Han synes at have været et ivrigt, sommetider måske alt for ivrigt redskab, en vidtskuende, men egentlig ikke en skabende ånd, til dels præget af en virkelighedsfjern optimisme, og en flittig forfatter, begavet med senhumanismens myreflid²⁰. Skønt han næppe kan betegnes som en stor statsmand, arbejdede han dog ud fra betydelige politiske og teologiske perspektiver. Norvegus derimod havde mere begrænsede mål – hans arbejde var enerens værk og kunne derfor næppe lykkes. Nok kunne han finde forståelse hos en eller anden ordensfælle som fx. Good, der selv kendte lidt til vilkårene fra sit eget engelske hjemland, men mangelen på indfødte ordensfæller må have været meget kendelig og belastede Norvegus hårdt. Han havde nok at gøre med at bearbejde og berolige kongen og måtte naturligvis komme til kort, når han tillige blev mistænkt af Possevino, der i højeste grad misbilligede den norske jesuits arbejdsmetoder.

Senere inddrog Norvegus foruden Possevino også Warszewicki i sin kritik. Polske jesuitter var i det hele taget ikke til megen gavn, da kongen ikke stoled på andre polakker end dronningen. Warszewicki var adelsmand og omgikkes kun med sine lige og med landsmænd, hvad der ikke var til stor hjælp. Possevino havde før den polske jesuits ankomst til Sverige instrueret ham om ikke at yde Norvegus nogen hjælp. Den norske jesuit lagde Warszewicki til last, at denne med sin

handlemåde havde påvirket de nederlændere, der arbejdede i skolerne, så de blev mindre nidkære²¹.

Også Good benyttede efter Possevinos afrejse fra Braunsberg lejligheden til at give udtryk for sit syn på den italienske jesuit. Man mærker, at der må have været kold luft mellem de to – Goods kritik er i det store og hele meget ubehersket. Han fremhævede i lighed med Norvegus de hindringer, hans brevveksling med generalen havde mødt, og hævdede, at Possevino anså ham for en forræder og helst havde set ham i fængsel. Good havde også måttet tilbagekalde ytringer til fordel for Norvegus. Karakteristikken af Possevino er tilintetgørende. Den italienske jesuit var ifølge Good syg og pirrelig og kunne ikke tåle at spise noget. Han slog om sig med store ord, var ubeskeden i sine ønsker og ubehersket i sin optræden ved hoffet. Norvegus plejede at sige, at han aldrig havde set nogen med så uroligt et sind, der havde indladt sig på så forskellige opgaver. Han omgik bestemmelsen om, at der ikke måtte trykkes noget uden generalens tilladelse, ved at lade sine skrifter udgå under andre navne. Som eksempel nævnte Good en beretning om de svenske forhold indtil januar 1579, som Possevino skal have udgivet under hans navn²².

Tonen i hele denne beretning er så forbitret og negativ, at den må behandles mere som et udtryk for deres indbyrdes forhold end som en objektiv kilde. Possevino havde jo på sin side karakteriseret sin rejsefælle som komplet uduelig²³. De samstemmende negative beretninger bekræfter imidlertid det indtryk, at Possevino ikke har været let at omgås, og at han har været streng og pertentlig i sine krav til sine medarbejdere.

Den fremsatte kritik synes ikke at have rokket Possevinos anseelse ved pavestolen. Når det kom til stykket, kunne paven bedre stole på den italienske jesuit end på Norvegus, der vitterlig ikke havde vist den fornødne fasthed og havde ladet sig misbruge som kongens talerør. Allerede i marts 1581 fik Possevino betroet en sendelse til den russiske tsar, og det var meningen, at han undervejs skulle tage breve med til Johan III og også på tilbagevejen aflægge besøg i Sverige.

Allerede i sit brev fra Braunsberg havde Norvegus på det bestemteste frarådet, at Possevino nogensinde mere blev sendt til Sverige. Nu afgav han, sandsynligvis efter opfordring fra ordensledelsen, en betænkning om sit syn på Possevinos russisk-svenske mission. Efter Norvegus' mening tildrog ordenen sig ved slige missioner for megen opmærksomhed, og man måtte derfor sende en mand, der udmær-

kede sig ved mådehold og andre religiøse dyder, thi når en ugunstig opinion var skabt, var den vanskelig at udrydde. Fik Possevino dog denne opgave, var det på grund af hans hidtidige ringe resultater at frygte, at også håbet om fremgang i denne sag ville blive tilintetgjort. Tsaren var umådelig stolt og ville måske anse det for en forhåndelse, at der ikke var blevet sendt en mand af højere rang. Kongen af Sverige var meget mistroisk og vidste, hvor omhyggeligt Possevino havde udforsket hele det svenske rige og dets styrke²⁴. Tsaren var kongens største fjende, og hvad ville Johan III da ikke tænke om den russiske mission? Hvis den lykkedes, ville Johan III anse Possevino for en forræder, og alt håb om at vinde det svenske rige var ude, og hvis den slog fejl, stod man i samme stilling hos tsaren. Man måtte desuden befrygte, at denne mission også ville skade ordenen i Polen.

Med særligt henblik på den påtænkte svenske mission konstaterede Norvegus, at Possevino var forhadet af kongen, idet denne mente, at den italienske jesuit ville indføre fremmede bisper, som skulle lede ham²⁵. Med henvisning til sin redegørelse for kongens sindelag hævdede den norske jesuit, at ved den slags foruroligende planer gjorde man Johan III mere hårdnakket og drev ham snarere over i antikattolsk retning. Til sidst påpegede han, at ved Possevinos mission var der blevet udspremt rygter om pavens underhandlinger med den svenske konge, hvilket den sidste havde taget meget unødigt op²⁶.

Også i denne redegørelse synes Norvegus' anker først og fremmest at være rettet mod Possevinos person. Samtidig havde han dog ret med hensyn til det polsk-russiske forhold. Krigen mellem Stefan Bathory og Ivan IV forværrede naturligvis missionens udsigter, og den polske udsending i Rom havde da også reageret kraftigt over for den russiske gesandt, som Possevino skulle ledsage tilbage²⁷.

Johan III tøvede ikke med at give sit mishag til kende over for Warszewicki, da han i maj 1581 fik nyheden om Possevinos mission til Moskva. Kongen havde også – efter Warszewickis mening gennem Paolo Ferrari – hørt, at Norvegus skulle være udset til Possevinos ledsager på denne rejse, hvad der ikke gjorde hans misfornøjelse mindre. Warszewicki forsøgte at berolige kongen og henviste blandt andet til den norske jesuits manglende slaviske sprogkundskaber, som gjorde ham ukvalificeret til dette hverv²⁸.

Ved det første øjekast studser man måske over denne konstellation: at lade to antagonister virke sammen gennem flere måneder under

vanskelige forhold i fremmede omgivelser, hvor de ville være henvist til at forlade sig på hinandens støtte. Men netop dette kunne være ordensledelsens bevæggrund. Ved at sende dem sammen til et nyt arbejdsområde, hvor de var nødt til at samarbejde, kunne deres øjne måske åbnes for hinandens mere positive sider og modsætningerne derigennem blive udjævnet. Det lader dog til, at Possevino har fra-bedt sig Norvegus' følgeskab²⁹. Den norske pater, der i forvejen ikke billigede Possevinos sendelse til Moskva, har måske følt det som en lettelse.

Det er uvist, om pavestolen har fået kendskab til Norvegus' indvendinger, eller om redegørelsen kun var til internt brug. På ét punkt synes man at have fulgt Norvegus' indstilling: Possevino kom ikke til Sverige³⁰. Det var den italienske jesuit måske heller ikke opsat på efter de to lidet resultatrige besøg. Han satte nu sin lid til dronningen, prins Sigismund og især de unge svenskere, der uddannedes i udlandet, og ville i øvrigt se tiden an³¹. På den anden side har man været klar over, at Norvegus helst ønskede Possevino fjernet fra de nordiske anliggender; dette ønske blev dog ikke opfyldt. Norvegus var også selv ivrig efter atter at overtage den svenske mission, hvad der må have fået ordensledelsen til at betragte hans udtalelser med et vist forbehold. Han tilrådede at suspendere alle forhandlinger med kongen, indtil denne troede, at paven helt havde opgivet Sverige, og derfor var nødt til selv at gribe initiativet. Den norske jesuit troede i øvrigt, at dette ville ske inden længe, da samvittigheden ville drive kongen, der snart ville se sig blottet for de nødvendige medarbejdere. Der var også folk i Sverige, der – meget stærkere end nogen fremmed – ville opfordre ham til det³². I sin lange redegørelse kom Norvegus i anden del ind på eventuelle fremtidsudsigter og gik stærkere ind for en fremskyndelse af missionen, hvad der kunne tyde på, at han efter Possevinos afrejse øjnede chancen for at komme alene tilbage til Sverige.

Både med hensyn til kongen og befolkningen var Norvegus optimist og hævdede, at der i hele riget var en bevægelse til gunst for katolicismen. Dronningen og prins Sigismund havde stor indflydelse på kongen. De fornemste medlemmer af rådet var gunstigt stemt, selv om de endnu ikke havde konverteret. Også de højeste embedsmænd var enten katolikker eller i hvert fald venligsindede. Norvegus fremhævede tillige, at der rundt om i riget endnu levede indflydelsesrige oldinge, der var deres fædrene religion hengivne.

Norvegus troede heller ikke, at biser og de mere ansete prædikanter kunne lægge nogen hindringer i vejen. Han anså tidspunktet for belejligt, da Stockholm og flere andre større byer ikke havde præster for tiden. I Vadstena levede endnu to gamle præster, der holdt katolicismen ved lige og var medvirkende til, at hele Östergötland kunne regnes for katolsk. Men hvis der blev indsat lutherske præster, ville det være et alvorligt tab. Det hastede imidlertid stærkt med at få banet vejen for de unge svenskere, der studerede i udlandet på pavens bekostning, ellers var det hidtidige arbejde forgæves. Norvegus frygtede, at hovedskylden for en fejlslagen mission ville blive tilskrevet ham. Hvis forholdene ved de unge mænds tilbagevenden var som nu, var der stor fare for, at de ved tryk fra oven, smiger, list eller sagens vanskelighed lod sig lede bort fra den rette vej og banede vej for et nyt skisma, eller rettere sagt for en ny vranglære.

Norvegus indrømmede, at der havde været stort røre og store vanskeligheder ved hans og Possevinos bortrejse, men det var ikke tilstrækkelig grund til at give slip på så lovende en høst. Han mente tværtimod, at intet drama var muligt uden forviklinger, og gik derfor ud fra, at bortrejsen var det guddommelige forsyns værk, for at man kunne samle styrke og mod og forbedre fremgangsmåden.

Dernæst behandlede han indgående problemer i forbindelse med en eventuel ny tilkaldelse af jesuitter fra kongens side. Han afviste på det bestemteste at gå ind på kongens betingelser for den svenske kirkeordning i almindelighed, men derfor kunne man godt lade ham beholde en vis indskrænket frihed.

Den norske jesuit havde sine bestemte tanker om den bedste fremgangsmåde. Man måtte ikke yde politisk støtte, fordi det ville fornærme mange andre fyrster. Det var heller ikke tilrådeligt at skynde på kongen eller kræve, at han udsatte sig for nogen fare. Der var mange i og uden for Sverige, som modsatte sig katolicismens genindførelse, og som kongen ikke turde fornærme. De modarbejdede kongens plan, fordi de mente, at han agtede at indføre en religion med de urimeligheder, som lutheranerne plejede at pådutte katolikkerne. Dem burde man oplyse ved skrifter på svensk, og derfor var det ønskeligt, at der blev forfattet en *Confessio Suetica*, som skulle være kort og knap, let og almenfattelig. En sådan bog ville blive meget efterspurgt og læst med interesse og med stort udbytte, så der var håb om, at også Danmark og Norge ad denne vej kunne blive modtagelige for den katolske religion.

Det skulle være tilladt kongen at opføre sig således, at det så ud, som om han enten var uvidende om eller modsatte sig, hvad der gjordes til rigets frelse. Kongens plan var at give udseende af, at han for religionens skyld var imod Norvegis, som derefter skulle stævnes for konsistoriet og dér forsvare den katolske religion med en sådan djærvhed, at man var nødt til at indrømme katolikkerne religionsfrihed. Tidligere havde Norvegis været uvillig til at benytte denne metode, dels fordi han var bange for, at kongens forstillelse ville gøre modstanderne dristigere over for ham, dels fordi han endnu følte sig for frygtsom og uøvet til at anvende sådan en krigslist; men nu anså han den for meget hensigtsmæssig.

Det var Norvegis' agt at medvirke aktivt ved gennemførelsen af sine forslag. Han ønskede at blive sendt til Wien, hvor han kunne ordne trykningen af *Confessio Suetica*; dér fandtes der både et trykkeri og blandt hans ordensbrødre lærde mænd, der kunne bidrage med råd og rettelser. Derefter agtede han at rejse til Vadstena med en ledsager. Han var sikker på, at dér var han velkommen, og derfra kunne man let sprede bøger til alle tre nordiske riger. Som rejsens endemål angav han Norge, hvor han ønskede at sørge for sin søsters og hendes børns frelse. Norvegis opsatte ligefrem et udkast til et brev af beslægtet indhold, som generalen med ham kunne sende til den svenske konge, hvem han ville anmode om pas til grænsen³³. Imidlertid ville abbedissen i Vadstena nok komme med en ansøgning til kongen om, at han måtte forblive der og prædike. Derved kunne han regne med støtte fra katolikkerne ved hoffet, og han tvivlede heller ikke om, at dette forslag ville være kongen særdeles kærkomment. Selv om Norvegis på skrømt ville vægre sig, ville kongen sikkert bede ham om ikke at forlade Sverige. Derefter ville han arbejde i Östergötland og oplyse både adelen og andre stænder. Kongen ville så se vejen åbnet for sin ovenfor omtalte plan.

Til slut fremkom Norvegis endnu engang med en indtrængende anmodning om, at man ikke opgav den svenske mission, men i tillid til Guds barmhjertighed fortsatte dette arbejde, selv om det kunne være forbundet med livsfare. Den norske jesuit ønskede desuden ydmygt at bønfalde paven om sit fædreland Norges og Danmarks frelse. Fremfor alt var hans ønske, at der enten i Trier eller i Köln tilvejebragtes midler, hvoraf 20–30 unge mænd fra disse riger kunne underholdes i nogle år. Det burde dog holdes strengt hemmeligt, da hele planen ellers ville strand³⁴.

Denne beretning har sikkert med sin ærlige og redelige tone gjort indtryk på ordensledelsen og har fået meget af Possevinos kritik til at forstumme som en misforståelse. Mellem linierne kan man imidlertid læse, at Norvegus erkendte sit arbejdes fiasko i hovedstaden og ved hoffet. Selv om kongen skulle kalde jesuitterne tilbage, måtte han nøjes med at virke i periferien. På den anden side var det meget væsentligt at få kongen overbevist, da de fleste ikke ønskede at konvertere, hvis kongen ikke viste vej med sit eksempel.

Der er i øvrigt fra Norvegus' hånd bevaret en instrux til missionærer i Sverige, muligvis konciperet efter hans ankomst til landet som vejledning for et nyt hold, men den kan også være affattet efter hans udvisning. Dette aktstykke giver et udmærket overblik over de strategiske argumenter, vi gang på gang møder fra den norske jesuits side. Instruxen foreskriver, at missionærer først skal takke kongen for den omsorg, han viser for sin egen og hele rigets frelse og for troens renhed. Dernæst skal de påpege, at præsterne overalt modarbejder kongens fromme hensigter, og bede om, at kongen vil gribe ind mod deres fordærlige lære og vandel. Endvidere skal de fremhæve, at Gud siden reformationen har hjemsøgt landet med talrige ulykker. Af særlige onder bør nævnes, at de præster, som kalder sig evangeliske, ikke lever efter evangeliet, men er henfaldne til verdslighed og et lastefuldt levned, at de ikke, som det var skik andre steder, ville kalde folket kristent, men luthersk eller evangelisk, at man efter indførelsen af deres lære var begyndt at ødelægge kirker, klostre m. m., at de lader kirker, kirkegårde, messeklæder o. l. forfalde og gå til grunde, at de latterliggør faste og andet, som tjener til at ære Gud, at de fortier læren om helgener, at de prøver på at afskrække folk fra Guds tilbedelse, og endelig, at de griber til falskneri og påstår, at der forhen ikke har været kristne i Sverige, samt at alle andre uden for Norden er antikrists disciple og afgudsdyrkere. Missionærer skal bede kongen om at råde bod på disse ting og genrejse forfædrenes religion. De skal love, at hvis han vil gøre det, vil de gøre alt, hvad de kan, og give kongen et sikkert håb om, at hele folket ville bede om det samme, så snart det havde erkendt det rigtige³⁵.

Generalen henvendte sig også til den tredie jesuit, der havde gjort personlige erfaringer i Sverige, og som nu befandt sig i Rom, nemlig William Good. Han blev anmodet om en udtalelse med henblik på mulighederne for Norvegus' tilbagesendelse til Sverige.

De foreliggende skriftlige vidnesbyrd lader formode, at Good om-

fattede Norvegus med velvilje. Selv havde han arbejdet under livsfarlige forhold i Irland og vidste bedre end mange andre, hvor meget mod og ildhu der krævedes til missionsarbejdet blandt kættere. På denne baggrund skal hans betænkning ses.

Først opregnede han en række punkter, der talte for en genoptagelse af Norvegus' mission, og kom med forslag om dens gennemførelse. Disse forslag falder på flere punkter sammen med Norvegus' anskuelser. Der var håb om at vinde mange sjæle, da folket af sig selv var tilbøjeligt til at slutte sig til katolicismen og var begyndt at hade protestantiske præster på grund af deres ryggesløse liv og alt for store rigdom. Man måtte heller ikke lade de omvendte i stikken. Der var ingen inden for ordenen, der kunne sproget så godt som Norvegus. Sikkert ud fra bitre erfaringer var Good tilhænger af, at den norske jesuit snarere skulle oplyse lægfolk end undervise i skoler. Han tilrådede, at man efter det skete ikke længere gjorde et forsøg i Stockholm, men begyndte i en mindre by. Med henblik på Norvegus' slægtninge i Norge kunne Good anbefale, at han kunne virke for deres frelse. Den engelske pater vidste endvidere, at der var nogle lutherske præster blandt dem, af hvilke halvdelen allerede skulle være overbeviste katolikker. Men naturligvis frarådede Good at sende nordmanden alene. Det var heller ikke hensigtsmæssigt med fast opholdssted, men han burde underordnes sin ordensfælle hos dronningen. Det var dog vigtigst først enten i Wien eller Olmütz at udgive en svensk katekismus, hvori man kunne forklare og gendrive fejlmeneringer af Luthers og Melanchtons tilhængere, dog uden angivelse af forfatter, bogtrykker og trykkested, og denne bog skulle spredes gratis over hele riget før Norvegus' ankomst. Det var nødvendigt også at få en katekismus på latin, dog ikke på tryk, men kun til granskning for lærde teologer, så der ikke indløb fejl i den svenske version. Foruden katekismen kunne der spredes andre opbyggelige bøger på tysk.

Det anbefalede på det varmeste, at Norvegus gav åndelige øvelser, som han var så kyndig i. Der var behov for udstrakte beføjelser og for alle nødvendige alattering til at celebrere messe (rejsealtre), da det ikke gik an at holde messe eller prædike i kirkerne, eftersom man måtte undgå opløb. Det skulle pålægges Norvegus bl. a. at bekæmpe drukkenskaben blandt bønderne, som var den kilde, hvorfra alle nordboernes øvrige synder stammede, og kætteriet var at betragte som en straf herfor. Good var tilhænger af en mission uden at spørge

kongen først; og så ville det vise sig, om denne havde ret i sit udsagn: »Kom blot for at prædike blandt mine bønder på egen risiko, de vil sønderrive og æde jer«. Det var bedst først at høre paven mening om denne mission, da der stadig var forhandlinger i gang mellem pavestolen og den svenske konge. Good henviste også til, at Norvegus frarådede præstevieelse af svenskere, da han ikke nærede tillid til, at de kunne være standhaftige, når de blev udsat for påvirkninger hjemme. Som ledsager for Norvegus foreslog Good i tilfælde af mangel på egnede jesuitter en alumne fra de pavelige seminarier; men naturligvis måtte den norske pater ikke uden nogen foresats viden føre eller kalde nogen til Sverige.

Efter at have behandlet de positive sider, opregnede Good de punkter, der talte imod missionen. Der var først og fremmest kongens vankelmodighed og dobbeltbundede opførsel, som gjorde alting usikkert. Det stod klart, at kongen var blevet fortørnet på Norvegus på grund af det svigtede tavhedsløfte. Der var fare for, at han næste gang ikke nøjedes med at forvise ham, men straffede ham med død eller fængsel. Der var også den mulighed, at kongen ville afkræve et nyt løfte af Norvegus. Kongen havde engang mistænkt ham for at være en spion for den danske konge og for under dække af den katolske religion at skabe uro i Sverige. Dernæst nyttede det ikke meget, at Norvegus omvendte fremtrædende folk, så længe kongen fortsatte sin hidtidige politik og under trussel om unåde tvang dem til at afstå fra nadveren under én skikkelse. I prøvelsens timer, ved dødens komme, ville de omvendte dog tilkalde en luthersk præst, bare for at blive begravet i kirke og på grund af begravelseshøjtideligheden, som de kun kunne opnå på denne måde. Good troede heller ikke, at Norvegus på ny kunne opnå beskyttelse og tålsomhed hos kongens nærmeste. Man kunne faktisk kun regne med to sekretærer som hengivne katolikker, og der var ikke håb om kongens hjælp. Han havde under sin tilstedeværelse ydet Norvegus beskyttelse, men når han var borte, fandt en række chikanerier sted, og der blev skrevet smædebreve, som kongen i sin lettroenhed straks lod sig påvirke af³⁶.

Ved afgørelsen af den svenske missions skæbne har man åbenbart også indhentet udtalelser fra unge svenske studerende ved *Collegium Germanicum*, og det synes at fremgå af Goods betænkning, at to af dem, *Petrus Brask* og *Botvid Nericus*, er gået ind for en fortsættelse af missionen med Norvegus som leder. Begge de adspurgte nød stor agtelse. Den første tilhørte en af Sveriges mest ansete katolske familier

og var en slægtning af borgmesteren i Stockholm, Nicolaus Brask, katolikernes mest hengivne beskytter, der flere gange var gået i brechen for Norge. Petrus Brask havde været blandt de første, der af Norge blev sendt til uddannelse i Rom. Possevino ville bruge ham som oversætter til svensk, og da Johan III i 1579 ønskede at få Brask som lærer for prins Sigismund, bad Possevino gentagne gange kardinalen af Como om at fremskynde den unge katoliks studier. I november 1579 svarede kardinalen, at Brask var blevet sat til at studere jura³⁷. Den anden, Botvid Nericius, var blevet indskrevet ved *Collegium Germanicum* så tidligt som 1572. Derefter var han en overgang borte fra Rom, men indskreves påny 1575. I maj 1580 ønskede Possevino ham præsteviet og sendt til Sverige. Også han burde udarbejde oversættelser, først og fremmest af den romerske katekismus til svensk³⁸.

Der var i det hele taget flere unge svenskere i Rom under Norges' ophold, hans elever, som han selv havde været med til at sende til *Collegium Germanicum*. Der var *Jonas Petri*, der havde været jesuitterne behjælpelig i den første svære tid, og ved sin iver for den katolske tro havde han vundet Norges' tillid³⁹. Der er bevaret en forbøn for ham fra Norges' hånd, sandsynligvis fra o. 1581. Den svenske alumne havde næsten afsluttet sit filosofistudium, men var blevet grebet af ungdommelig forvirring og uro, så det var nødvendigt at anbringe ham et andet sted, hvor han kunne genvinde sin sindsligevægt. Derfor bad Norge om, at der måtte bevilges hans elev hjælp til dette formål⁴⁰. Der var endvidere *Johannes Tichindi Bult* fra Vadstena, som senere forlod kollegiet uden at blive præst, samt *Andreas Gersius* og *Gabriel Trelodius*, der begge efter studierne afslutning fulgte deres læremesters eksempel og indtrådte i jesuiterordenen. I Rom befandt sig også *Gregorius Clementis*, og i samme år optoges *Lindorm Bonde*⁴¹. Derimod har Norge måttet savne landsmænd fra det danske monarki.

Endnu en person må omtales i forbindelse med Norges' ophold i Rom. Det er sandsynligt, at han fik støtte hos sin ordensfælle, den lærde teolog og senere kardinal *Robert Bellarmín*, hans gamle bekendt fra Louvain, der nu havde lærestolen i kontrovers-teologi ved det romerske kollegium.

Hvorom alting er, lykkedes det dog Norge at bevæge ordensledelsen til at give ham endnu en chance. Da han i forsommeren 1581 forlod Rom, gik hans vej ikke mod nordvest, mod den belgiske

provins, men bøjede af mod nordøst, mod Østrig og Wien. Ordensledelsen agtede altså stadig at gøre brug af hans særlige evner.

På vej til Wien skrev Norvegus den 29. juni 1581 fra Venezia et brev om den svenske mission til en fremtrædende ordensfælle i Rom⁴², der skulle gøre sin indflydelse gældende hos generalen. Norvegus så helst forehavendet fremskyndet, men kun så få som overhovedet muligt burde indvies i planerne, og navnlig Possevino skulle holdes udenfor. Brevet berørte også spørgsmålet om den norske jesuits eventuelle ledsager. Han selv ønskede i første række pater Clutius, som han før forgæves havde forsøgt at få til Sverige, og han henviste i denne forbindelse til Bellarmin som den, der kendte Clutius' gode forudsætninger. Desuden ønskede Norvegus at disponere over en svensker ved navn Gabriel, sikkert Trelodius, hos jesuitterne i St. Andrea i Rom⁴³. For missionens heldige gennemførelse behøvedes der en række vidtgående dispensationer, først og fremmest alle de beføjelser, som Possevino i sin tid havde nydt godt af⁴⁴. Norvegus' ønsker gik et stykke videre. Selv om det skulle være hovedreglen, at alle katolikker i de nordiske lande med hensyn til højtider, faste og lignende måtte følge romersk skik, ytrede han dog ønske om at få beføjelse til at dispensere vedrørende visse ting, således burde brugen af smør være tilladt i fasten. Han skitserede en række afladsregler for personer, der konverterede eller på anden måde fremmede religionens sag, og ønskede at knytte en række former for indulgentier til rosenkransbønner, nydelse af nadveren, generalskriftemålet og adskillige andre religiøse handlinger. Dernæst gik Norvegus over til den mere praktiske side af sagen. Man skulle have rejsepenge til tre, da det ikke var formålstjenligt at besvære kongen i begyndelsen. Det var nødvendigt at optræde i verdslig dragt allerede fra Wien. Der behøvedes inventar til at indrette en kirke samt en del bøger til uddeling, deriblandt nogle tyske. Man kom heller ikke udenom en bevilling til Norgesrejsen, og Gabriel skulle nok bruge en del, både til sendelse til kongen og andre steder.

Norvegus var dog ikke blind for vanskelighederne. Området mellem Vadstena og Stockholm var behersket af hertug Karl, som antagelig ville lægge missionærerne hindringer i vejen. Han rettede også en del kritik mod Possevino, men navnlig mod Warszewicki, der var blevet i Sverige, og ville åbenbart undgå at tvinges til at samarbejde med den polske jesuit eller være dennes underordnede. Han foreslog derfor, at den skitserede mission skulle betragtes som norsk,

i det mindste indtil man kunne se, hvordan det ville gå. Han nærede heller intet ønske om at komme tilbage til den polske provins – så var det bedre at vende tilbage til Rom⁴⁵.

Der synes ikke at være truffet egentlige forberedelser til en missionsfærd. Man ønskede sikkert at afvente kongens reaktion på de sidste pavebreve⁴⁶. I det hele taget var det en forudsætning for en ny mission, at Norvegus' spådom om en snarlig henvendelse fra kongens side slog til. Sin karakter tro foregreb den norske jesuit begivenhedernes gang, hvad der højst sandsynligt ikke kom ham til gode.

Der er givetvis rettet en og anden bebrejdelse mod Norvegus under hans ophold og hans forhandlinger i Rom. Der er dog intet spor af anger i det omtalte brev. Han måtte nu ruste sig med tålmodighed, noget, der ikke syntes at høre den gæve nordmand, men han havde dog opnået mere, end nogen havde turdet spå efter hans mission i Sverige, og man havde givet ham håb om en fortsættelse. Imidlertid er det vanskeligt at sige, hvor mange forbehold dette håb var forbundet med. Det må betvivles, at pavestolen på baggrund af de mindre heldige hændelser overhovedet var villig til at betro ham at lede en ny mission. Men man havde brug for ham som den eneste nordiske jesuit, hvis særlige kvalifikationer ikke måtte gå til spilde. Ved sit arbejde bag missionsfronten kunne han bistå sine ordensfæller, der endnu ikke havde forladt Sverige.

I Wien, Olmütz og Prag (1581–89)

Den norske jesuit, der efter sit eget udsagn ikke kunne tåle varmen¹, slap også for den romerske sommer. Den 8. juni 1581 udfærdigede generalen introduktionsskrivelsen til den østrigske provinsial *Heinrich Blyssem*. Norvegus skulle tage ophold i den østrigske provins, indtil det atter blev muligt at sende ham til Sverige. I mellemtiden kunne hans evner anvendes til størst mulig nytte for provinsen. Generalen betegnede Norvegus som en udmærket sjælesørger (*operarius*) og tillige som en lærd mand, navnlig i kontroverser².

Norvegus rejste efter ordenens sædvane i følge med flere andre. I slutningen af juni var rejseselskabet nået til Padova, og derfra drog det ad vandvejen til Venezia. Undervejs havde de det uheld at miste deres skipper, der blev slået over bord og druknede. De ankom til Venezia den 26. juni og rastede i byen tre dage. Norvegus benyttede lejligheden til med en ny svensk mission i tankerne at skrive til en højtstående ordensfælle i Rom, og han medsendte et brev til Petrus Brask³.

Efter ankomsten til Wien er det lykkedes ham at overbevise provinsialen om, at hans forbliven kun ville blive kortvarig. Ventetiden ønskede han at udfylde med at arbejde på en katekismus på latin, svensk og norsk, idet han henviste til generalens samtykke. Af denne grund blev han fritaget for andre hverv⁴. Det var altså hans idé om en *Confessio*, som han nu kunne føre ud i livet. I sine breve til ordensgeneralen bedyrede han sin redebønhed og villighed til at rette sig efter Guds vilje. Han har også skrevet til den svenske konge. I slutningen af oktober betonedes generalen over for den utålmodigt ventende jesuit i Wien, at der ikke kunne træffes nogen beslutning, før kongen havde givet svar, hvoraf man kunne fornemme hans sindelag. Med henblik på bøger og andet, som jesuitterne havde taget med fra Sverige i 1580⁵, lovede generalen at pålægge kollegiet i Braunsberg at tage vare på disse ting, så Norvegus kunne drage nytte deraf, hvis han vendte tilbage til Sverige⁶.

I den følgende tid omtales Norvegus med jævne mellemrum i provinsialens breve. Der har tilsyneladende været en del utilfredshed med hans særstilling. Måske har den norske pater pointeret sin selvstændighed på en måde, der faldt andre for brystet og kunne befrygtes at virke demoraliserende. I begyndelsen af 1582 ytrede provinsialen over for generalen ønske om at beskæftige Norvegus ved kollegiet, hvis det var meningen, at han skulle blive i Wien for længere tid⁷. Generalen viste forståelse for dette ønske og fandt det naturligt, at Norvegus også udførte arbejde til fordel for den provins, hvor han opholdt sig⁸. Fra begyndelsen af marts tog Norvegus fat på at høre skriftemål, give exercitier og docere matematik. På denne måde ville han efter provinsialens mening gøre sig fortjent til sit daglige brød⁹. Snart blev der imidlertid truffet en anden afgørelse om hans fremtid. I stedet for Sverige skulle han nu knyttes til en anden missionsmark ved Østersøen.

Et sted, hvor Sverige havde fælles landgrænse med en katolsk magt, var Livland. Den gammellivlandske ordensstat, i forvejen undermineret af reformationen, var i 1561 på grund af den truende fare fra øst faldet fra hinanden, hvorved en stor del tilfaldt Polen. Denne besiddelse truedes af russernes indfald. Det varede en årrække, inden fredelige tilstande blev genoprettet ved freden i Jam Zapolskij, som blev sluttet i begyndelsen af 1582 med Possevino som mægler¹⁰. Derved gav Ivan IV afkald på Livland. Dette lands gunstige beliggenhed var forlængst blevet konstateret af modreformationens fortrøp – jesuitterne. Hvis det lykkedes at gøre Livland katolsk, ville det muliggøre katolicismens udbredelse både mod nord og øst, til de svenske og de russiske områder. Den oprindelige plan gik ud på, at der i dette øjemed skulle oprettes jesuiterkollegier både i Riga, Dorpat og Narva¹¹. Efter fredsslutningen kom dog kun de to første byer i betragtning, da den tredie var i svenskerne hænder.

I april 1582 besøgte Possevino selv Riga på hjemvejen fra Moskva og forhandlede her med den polske konge Stefan Bathory om bl. a. den fremtidige modreformation i Livland¹². Nu kunne gamle planer iværksættes, men først havde man brug for arbejdere i denne vigtige missionsmark. Allerede før Possevinos ankomst havde kongen, sikkert tilskyndet af sine jesuitiske sjælesørgere, henvendt sig til bispens af Ermland, Martin Kromer, som også indvilligede i at sende nogle gejstlige¹³. Men der var hårdt brug for folk, som var skolet med særligt henblik på et missionsfremstød, og det var klart, at jesuiterne

ville være de bedst egnede¹⁴. Efter anmodning fra kongen traf pave-stolen i begyndelsen af maj beslutning om at sende 12 jesuitter til Livland¹⁵. Det pålagdes ordensledelsen at udvælge egnede folk. Om den nu havde opgivet at regne med en ny udsendelse af Norvegus til Sverige eller simpelthen ikke ønskede at bruge ham mere i denne missions tjeneste – i hvert fald udpegede man ham som en af de tolv. Også en anden jesuit fra Wien var blandt de udvalgte. Generalen lod dog provinsialen forstå, at for den sidstes vedkommende var hans samtykke ønskeligt, mens Norvegus' sendelse var ubetinget. Han skulle gøre sig rede til at tage afsted sammen med de andre, når de passerede Wien på deres vej til Livland¹⁶.

En måned efter afgørelsen af Norvegus' videre skæbne modtog han en personlig opmuntring fra generalen, der forsikrede ham, at han fuldtud kendte den norske jesuits iver og ildhu for religionens sag. Når døren til Sverige var blevet lukket, havde Gud sørget for at åbne porten til en ny arbejdsmark; derfor måtte Norvegus vie alle kræfter til dette arbejde og lade være med at tænke på Norden¹⁷.

Det blev en lang ventetid. Provinsialen meddelte gang på gang i sine indberetninger, at både Norvegus og den anden jesuit, der straks havde givet sit samtykke, var rede til at tage afsted omgående og med utålmodighed ventede på de andre¹⁸.

Da Possevino i oktober 1582 efter et kort ophold i Italien atter startede med Polen som mål, fik han bl. a. til opgave at føre de livlandske missionærer med sig¹⁹. Men da han kom til Wien, ønskede han ikke at tage den norske jesuit med. Dette skridt begrundede han med, at Norvegus var en uønsket person i Sverige. Sendelsen af ham ville vække mistro hos den svenske konge og bidrage til forværringen af forholdet mellem Sverige og Polen. Possevino ville altså undgå, at Norvegus' virksomhed kom til at ligge alt for nær ved de svenske grænser. Den pavelige legat glemte dog ikke at tilføje, at Norvegus var uden skyld i, at han var ilde set i Sverige²⁰.

Har Possevinos beføjelser været så vidtrækkende, at han har kunnet vælge og vrage blandt de folk, som generalen selv havde udpeget? Han må allerede i Italien have vidst, at Norvegus var blandt de tolv livlandske missionærer; hvorfor har han ikke taget affære før, i stedet for at stille generalen over for en fuldbyrdet kendsgerning og komme med forklaringer, der kunne lyde plausible nok, men dog ikke kunne skjule, at det var hans personlige skøn og det

gamle modsætningsforhold til den norske pater, som havde været afgørende?

Selv den østrigske provinsial var utilfreds med Possevinos egenmægtige optræden, idet denne over for andre havde hævdet at have ret til at udvælge og medføre ordensfæller efter behag. Imidlertid havde han ikke nævnt det mindste over for provinsialen og ej heller fremvist breve om en sådan beføjelse. Derfor stillede Blysser sig skeptisk og henviste bl. a. til en ældre instrux, hvoraf det fremgik, at i tilfælde af eventuelle særlige beføjelser ville Possevino blive forsynet med breve til provinsialen.

Denne gang havde Possevino dog ikke de samme betænkeligheder som for over to år siden, da han ville undgå, at Norvegus rejste til Olmütz. Nu gav han sit samtykke til, at den norske jesuit sendtes til denne by, hvad der også skete i november 1582²¹. Det var muligvis et kompromis, da Norvegus i Olmütz kom i nærmere forbindelse med de nordiske alumner end i Wien. I begyndelsen syntes hans videre skæbne dog uafklaret, idet han opførtes blandt kollegiets medlemmer som gæst. Foreløbig underviste han i kasuistik og var lektor i katekismus²². Efter at Possevino havde givet ordensgeneralen en acceptabel begrundelse for sit skridt, fik provinsialen på sin forespørgsel det svar, at Norvegus skulle blive i den østrigske provins, indtil det enten behagede Possevino at tilkalde ham eller også generalen traf en anden beslutning²³. Derpå fik Norvegus, der i mellemtiden også havde taget sig af den latinske prædiken, tillige det vigtige hverv som studiepræfekt, altså i virkeligheden leder af undervisningen²⁴.

Olmütz, den anden hovedstad i markgrevsområdet Mähren og tillige bispesæde, havde et betydeligt jesuiterkollegium. Bispem *Stanislaus Pawlowsky* var venligt stemt mod jesuitterne, der havde arbejdet i byen siden 1566. I 1579 var der blevet oprettet et paveligt seminar med et antal pladser reserveret for alumner fra de nordiske lande, et sidestykke til det i Braunsberg²⁵. Konvikten her var dog fortrinsvis for sådanne unge mænd, der ønskede at blive katolikker, men måtte holdes borte fra deres protestantiske slægtninge for ikke at blive påvirket af dem²⁶. Som rektor fungerede *Alexander Höller*, der havde afløst den første rektor Hurtado Perez 1580²⁷.

I Olmütz fik Norvegus atter nærmere kontakt med nordiske jesuiterelever. I april 1583 visiterede Possevino det pavelige seminar, og gennem hans beretning er det muligt at få oplysninger om nogle

af dem. Der var i alt 40 alumner af forskellige nationer, deraf underholdtes 14 på pavens bekostning. Dertil kom 35 fattige elever, der underholdtes af andre midler. Af de nordiske elever nævner Possevino *Laurentius Boier*, der senere blev Norvegus' ledsager, og *Georgius Salpictus*. Tre alumner, nemlig svenskerne *Petrus Cuprimontanus* og *Andreas Servius* samt finnen *Johannes Jussoila*, stod foran afslutning af deres filosofistudium. Den første arbejdede i øvrigt med oversættelser til svensk, mens den sidste havde finske oversættelser som speciale²⁸.

Mens Possevino forbigik Norvegus i tavshed, fremhævedes den norske pater af *Oliver Manare*, der som visitator berejste den østrigske ordensprovins i forsommeren 1583. I slutningen af april indberettede han om et møde med Possevino, hvor man også havde drøftet Norvegus. Den pavelige legat havde fremført sine kendte argumenter mod Norvegus' sendelse til Livland – han regnede også med, at den norske jesuit ville forsøge ad den vej at komme til Sverige. Manare fæstede ikke megen tiltro til denne påstand. Selv om han efter sit eget udsagn ikke kendte Norvegus så nøje, vidste han, at denne havde et godt rygte i den belgiske provins, hvor han var afholdt af både jesuitter og andre, mest på grund af sine fortræffelige exercitier. I Sverige havde han heller ikke opført sig ilde i begyndelsen, men skulle senere efter Possevinos indberetninger have båret sig så uforsigtigt og lidet konsekvent ad, at han havde fornærmet kongen. Manare drog også på dette punkt Possevinos udsagn i tvivl, især da Norvegus selv benægtede at have begået noget skadeligt, og de andre implicerede mente, at han ikke var blevet behandlet kærligt nok af Possevino. Ganske vist havde han i begyndelsen holdt sandheden skjult, fordi han næsten var den eneste katolik i byen, men dette havde kardinal Hosius jo også tilladt i sin instrux. Manare havde også forståelse for, at Norvegus kunne fejle i en sådan situation, hvor han ingen havde at støtte sig til. Efter visitatorens mening havde det været bedre at se bort fra Norvegus' fejl i stedet for at overdrive dem over for alle andre. Man måtte imidlertid erkende, at der altid havde været et mellemværende mellem Norvegus og Possevino. Den sidste havde sikkert ret i sin klage over, at Norvegus ikke var lydige og efterrettelige nok. Som Manare også vidste, plejede Norvegus at optræde meget kategorisk over for sine overordnede og ligefrem forlange, at de blankt skulle acceptere hans planer både i teori og praxis. Det var nødven-

digt, at han havde en forstandig overordnet, der kærligt belærte og vejlede ham. Manare håbede også at kunne fremsende en udførligere indberetning fra Olmütz, når han ved samtaler med Norvegus og andre bedre kunne se, hvad der burde gøres²⁹.

Den lovede indberetning forelå i begyndelsen af juli og udtrykte den største tilfredshed med Norvegus' arbejde. Han underviste i kasuistik, havde overopsyn med skolerne og prædikede desuden på latin på søn- og helligdage for alle elever og enkelte eksterne. I øvrigt roste Manare Norvegus' ihærdighed, som var forbundet med tilbørlig lydighed og sindsligevægt³⁰.

I Rom havde Norvegus' fremtidige skæbne i mellemtiden været på tale. Efter indstilling fra Possevino foreslog generalen Manare, at Norvegus kunne sendes til Kraków eller et andet sted i Polen. Generalen bifaldt i øvrigt visitatorens vurdering af Norvegus som en god arbejder i Guds vingård, som kunne præstere meget til Guds ære. Manare mente dog ikke, at det var heldigt at sende ham til Kraków, da den gode pater ligefrem var bange for at leve, hvor Possevino opholdt sig³¹. Den norske jesuit ønskede altså at undgå direkte forbindelse med sin ordensfælle, der havde vist en særlig evne til at forpurre hans planer.

Norvegus' ophold i Olmütz kom til at strække sig over næsten tre år. Foruden sine hverv som studiepræfekt, lærer i katekismus og prædikant var han 1583 formand for den store Mariakongregation, 1583–84 exhortator for studenterne og virkede tillige som vicekonsultor for rektoren³². Under en alvorlig pestepidemi, som tvang mange til at forlade byen, fik han lejlighed til at hjælpe akademiets Mariakongregation til at få sit eget alter³³.

Ved siden af sit daglige arbejde glemte Norvegus ikke den nordiske mission. Nogen tid efter Manares besøg sendte han en ny betænkning om den svenske mission til ordensgeneralen. Den norske pater har øjensynlig deri mindet om kongens dispensationskrav, men generalen indtog en klart afvisende holdning. Den svenske konges indstilling syntes ham meget langt fra den sømmelige lydighed og tro, og der kunne i øjeblikket ikke ventes noget godt af ham. En forelæggelse af disse ønsker for paven kom ikke i betragtning, da dennes samtykke var udelukket. Åbenbart møntet på Norvegus' indirekte støtte til dispensationsønskerne bemærkede generalen, at det snarere var ordenens opgave at hælde til den modsatte side og navnlig at beskytte katolske ritualer og sædvaner. I øvrigt tilføjede

generalen formanende, at sagen lå i Guds hånd, og at det sømmede sig for en jesuit at afvente Guds bestemmelse med tålmodighed og håb. Der udtryktes anerkendelse af det store arbejde, som både Norvegus og andre havde udført i denne sag, således at man i hvert fald ikke kunne pålægge dem nogen skyld for forsømmelse af sagen eller uvirksomhed. Så kunne man roligt overlade resten til Gud, der måske åbnede vejen, når man mindst ventede det. Ved upassende hastværk ville man muligvis komme til at lukke denne vej³⁴.

Der var knyttet store forhåbninger til den svenske dronning. Gennem hende og prins Sigismund kunne man befæste katolicismens stilling. Også Norvegus havde været inde på disse tanker. Frygten for dronningens snarlige død kan læses mellem linierne i den indberetning, han afgav, efter at han var udvist af Sverige³⁵. I tre år havde han forgæves gjort sig anstrengelser for at overtale ordensledelsen til et forsøg. Det måtte derfor virke nedslående på ham at modtage budskabet om den svenske dronnings død den 16. september 1583. Imidlertid havde Possevino udkastet nogle nye planer angående den svenske mission og foretaget en overraskende henvendelse til sin gamle medarbejder. Norvegus underrettede generalen om henvendelsen, som vakte en del forbavelse hos ordensledelsen, da Possevino ikke havde givet den underretning om sagen. I svaret til Norvegus roste generalen ham, fordi han havde henskuet sagen til sine overordnedes afgørelse, men kunne ikke tage stilling, før han vidste noget om de nye muligheder for mission i Sverige; i mellemtiden skulle alt blive ved det gamle. Så snart han havde fået oplysning om sagforholdet, ville han træffe en beslutning under hensyntagen til, hvad der tjente Guds ære bedst, og samtidig lovede han at benytte sig af de forslag, som Norvegus havde fremsat. Denne blev formanet til at fortsætte sit nuværende arbejde og vie alle sine kræfter til Herrens tjeneste. Så ville han ikke blive glemmt, men få den fortjente løn ved, at hans gaver brugtes på en sådan måde, at de gavnede Gud bedst³⁶.

Der blev lagt stor vægt på at tilvejebringe bøger til brug ved missionsarbejdet. Gang på gang har vi set, hvordan man bestræbte sig på at sikre sig egnede folk, der kunne oversætte katolske bøger til modersmålet. Også Possevino havde været inde på denne tanke, og han vendte atter og atter tilbage dertil. I et brev fra begyndelsen af 1584 påpegede han således over for den pavelige nuntius i Polen, *Alberto Bolognetti*, nødvendigheden af at udgive katolske bøger,

ikke alene på polsk, men også for de kætterske riger Danmark og Sverige³⁷. En forudsætning for disse værkers tilblivelse var imidlertid en god grammatik. Det lykkedes Norvegus efterhånden at færdiggøre manuskriptet til en nordisk grammatik, næppe en dansk, da Danmark på det tidspunkt endnu ikke rigtigt var i søgelyset for den katolske mission, selv om det stedse hyppigere blev nævnt side om side med Sverige, men snarere en svensk. De svenske elever i Olmütz med Petrus Cuprimontanus i spidsen har sikkert trukket det store læs ved udarbejdelsen. Manuskriptet blev sendt til Rom i efteråret 1584 med prokuratoren i den østrigske provins, der rejste til den evige stad for at deltage i prokuratorforsamlingen³⁸.

Omkring samme tid begyndte Norvegus' stilling i Olmütz at vakle. I begyndelsen af 1585 indtraf der et rektorskifte, idet den hidtidige indehaver af embedet, Alexander Höller, blev afløst af luxemburgeren *Bartholomæus Viller*³⁹, hvad der ikke synes at have behaget Norvegus. Han skrev i den anledning til generalen og berømmede den gamle rektors fremragende karakter og fromhed. I svarskrivelsen begrundede generalen sit skridt, afviste bestemt visse mistanker og tilrådede Norvegus at overføre sin sympati for pater Höller på den nye rektor og støtte denne i ledelsen af kollegiet⁴⁰. Det tilkom i øvrigt Norvegus i sin egenskab af vicekonsultor, fra 1585 konsultor⁴¹, at afgive indberetninger om kollegiets forhold. Noget samarbejde har der også været mellem den nye rektor og Norvegus. Da pater Viller i februar samme år drog til Kremsier (Kromeriz), fulgte den norske jesuit med som ledsager. Fem måneder senere, 23. juni 1585, noteredes i kollegiets dagbog, at Norvegus den foregående dag efter ønske fra dekanen i Aachen var rejst til Prag for at give ham exercitier. Dekanen, der var kommet til kejseren for at forsvare den katolske religions sag i sin hjemby mod protestanter, havde ellers tilbudt at rejse til Olmütz, men provinsialen anså det for mest formålstjenligt, at den norske pater tog ophold i Prag⁴².

Forflyttelsen kunne se ud som en forfremmelse, men havde imidlertid dybere årsager. Man kan se bort fra rektorskiftet, da Viller senere, både som provinsial og som Norvegus' rektor i Graz, viste forståelse over for ham. Den direkte årsag til forflyttelsen ligger rimeligvis i forholdet til de nordiske studenter, og derved har Possevino atter spillet en vis rolle. Den italienske jesuit, der opholdt sig i pavelig mission ved det polske hof, blev fra kejserens side mistænkt for at nære polske sympatier og fik derfor i februar 1585 ordre til

at trække sig tilbage til Braunsberg med de pavelige seminarier, herunder også Olmütz, som arbejdsområde⁴³. Omtrent samtidig synes han at have klaget til generalen over, at Norvegus satte de svenske elever op mod ham. I begyndelsen af april pålagde generalen derfor den østrigske provinsial at formane Norvegus til at fremme Possevinos virksomhed i stedet for at modarbejde den, især da den italienske jesuit havde beføjelser til at bestemme over de pavelige seminarier⁴⁴. Der var på samme tid en del korrespondance mellem Possevino og Norvegus, måske mest om de svenske anliggender. Det var nemlig i efteråret 1584 besluttet at sende nogle alumner fra *Collegium Germanicum*, forklædt som kantorer, til prins Sigismund i Sverige⁴⁵. Den norske pater var måske skuffet over, at han ikke fik en ny chance. I så fald har han ikke taget hensyn til, at han ikke kunne nære håb om at komme til at virke ved det svenske hof. Brevvekslingen gjorde ikke Possevino mere velvillig⁴⁶. Den polske provinsial ønskede at få Norvegus til Braunsberg som led i en plan om forbedring af skolerne dér, men Possevino strøg hans navn og hævdede, at om den norske jesuit vidste han intet godt. Han frygtede mest af alt, at Norvegus skulle blive sendt til den polske provins, og så helst, at Norvegus ikke opholdt sig et sted, hvor der var svenske og polske alumner⁴⁷. For at få den fremførte kritik til at forstumme har provinsledelsen anset det for bedst at forflytte ham.

Det var naturligt, at Norvegus, besjælet af den nordiske missions-tanke, beskæftigede sig meget med studerende fra de nordiske riger, og de opsøgte ham hyppigt for at få hjælp og vejledning i det fremmede. Det kunne imidlertid opfattes som favorisering, og en af hans medarbejdere i Olmütz hævdede 15 år efter, at dette havde været den egentlige grund til forflyttelsen⁴⁸.

I begyndelsen af 1580-erne var der flere svenske elever i Olmütz end i Braunsberg. I Olmütz havde studenter også mulighed for at erhverve akademiske grader. Der herskede en del tvivl om, hvorvidt jesuiterelever burde underkaste sig de temmelig grove løjer, som hørte til deponeringsceremonien. Så sent som fem dage før sin afrejse deltog Norvegus i sin egenskab af studiepræfekt i en drøftelse om dette spørgsmål, og han var afgjort modstander af denne skik. Han tænkte muligvis tilbage på Louvain, hvor man ikke plejede at belaste nye studenter med den. Ved tyske universiteter havde den imidlertid vundet stor udbredelse. Provinsialen bestemte dog, at der skulle deponeres med iagttagelse af mådehold⁴⁹.

Laurentius Norvegus havde ikke været ene om at repræsentere de nordiske lande blandt jesuitterne i Olmütz. Ifølge personalfortegnelsen af 1584 kom jesuitterne her fra mange lande: Tyskland, Italien, Spanien, Polen, en hel del fra Nederlandene og en enkelt fra Sverige. I hvert fald en af de belgiske jesuitter har Norvegus kendt allerede i Louvain, nemlig *Georges Duras*, der senere blev assistent for *Germania*. Man bør også mærke sig et par navne blandt skolastikerne, nemlig *Jodocus Brandt* fra Belgien og *Nicolaus Racovius* fra Polen, der fulgte Norvegus både til Prag og Graz. Svenskeren, den 25-årige *Gabriel Trelodius* fra Söderköping, var blandt de første pavelige alumner i Braunsberg i sommeren 1579; allerede det følgende år indtrådte han i ordenen og tilbragte sin novicetid i Rom, hvor han også aflagde de første løfter i april 1582. Derefter blev han sendt til Olmütz, hvor han nu på andet år studerede filosofi⁵⁰. Den norske jesuit havde kendt ham fra Sverige og ønskede 1581 den unge mand som ledsager⁵¹.

I begyndelsen af Norvegus' ophold i Olmütz havde der her været endnu en svensk jesuit. I 1583 var der foruden Trelodius en novice ved navn *Henricus Docodinus*, der var indtrådt i 1581 og nu i færd med at afslutte sit andet og sidste noviceår. Den 17-årige svensker studerede i retorikklassen⁵².

I Prag var der næsten ingen nordiske studerende. Også her kunne ordenen dog udnytte Norvegus' rige evner som ungdommens opdrager og vejleder. Således blev forflyttelsen ikke et mistillidsvotum til hans pædagogiske evner.

Kort efter Norvegus' ankomst til Prag blev byen ramt af en pest-epidemi. Kollegiet og konvikten blev lukket for en tid, og de fleste beboere søgte tilflugt i nærheden af byen hos adelige⁵³. Det var ikke første gang, han havde set pestfaren i øjnene, men han var muligvis særlig modstandsdygtig over for sygdomme.

I Prag fik den norske jesuit *Alexander Voit* til rektor. Han var indfødt pragenser og betegnes af ordenshistorikere som en beskeden og frygtsom mand, der lod mange fejl upåtalte. Trods dette var han dog meget foretagsom, byggede en ny kirke, udvidede skolerne og arbejdede meget for tjekernes sjælesorg⁵⁴.

Det var ikke lykkedes jesuitterne at vinde indpas ved det utraquistiske Karls-universitet i Prag. For at danne en modvægt mod denne vigtige lærested, som havde så stor en betydning for de katolske stænder, var der tanker fremme om oprettelse af et universitet i til-

knytning til jesuiterkollegiet. I slutningen af 1584 udarbejdede de betydeligste katolske personligheder i Böhmen en betænkning om fornyelse af det katolske liv i deres land, og universitetsforslaget indgik i denne som et særskilt punkt. Planen kom dog ikke til udførelse, og man måtte nøjes med de læreanstalter, som jesuitterne i forvejen havde oprettet. Der var et teologistudium med to professorer. Studenterne antal var dog ret ringe, og de rekrutteredes mest blandt ordens studerende medlemmer og pavelige alumner. Det toårige filosofiske kursus havde mange studenter, men de fleste af de 350–400 elever frekventerede dog gymnasiet⁵⁵.

Allerede 1575 havde man opnået pavens støtte til 12 alumner, der skulle uddannes til præster inden for kirkeprovinsen. I 1580 boede der i konvikten 50 konviktorer, deriblandt 14 pavelige alumner. Possevino udvirkede 1584 en forøgelse af pavens tilskud, hvorefter man nu kunne underholde 24 alumner. I det hele talte man samme år 77 konviktorer, deraf 26 pavelige alumner, idet man ofte overskred det fastsatte antal, når det kunne lade sig gøre at underholde flere på grundlag af det fastsatte årlige pengebeløb⁵⁶.

Norvegus' opgave var i første række at lede åndelige exercitier, og han tog sig af både ordensmedlemmer og externer. Denne opgave forvaltede han gennem alle de fire år, hans ophold i Prag kom til at vare. Sjælesorgen var jo hans specialområde. Herunder kom også hans virke som skriftefader for kollegiets medlemmer og dertil forelæsninger i teologi. I de første par år var han tillige studiepræfekt⁵⁷. Han var meget benyttet som skriftefader af ikke-jesuitter og fik mange kættere til at konvertere⁵⁸.

Den norske pater var velanskreven hos provinsial *Georg Bader*, der afløste pater Blysem 1586. Den nye provinsleder overvejede i februar 1587 at gøre ham til sin socius⁵⁹. I maj samme år foreslog provinsialen Norvegus promoveret til doktor i teologi. I august var den norske pater i Wien, hvor han deltog i provinskongregationen. Den 19. oktober forsvarede han sine teser og ugedagen efter fulgte selve promotionen⁶⁰.

Af generalens breve fremgår, at Norvegus af og til i sin egenskab af konsultor har indsendt indberetninger om kollegiets indre forhold⁶¹. Der er bevaret to lignende indberetninger til provinsialen. De belyser en episode i kollegiets historie. Henimod slutningen af 1587 var der blevet udnævnt en ny rektor, nemlig *Johannes Viva-rius* fra Aachen, der var blevet dr. theol. samtidig med Norvegus.

Imidlertid viste det sig, at han var søn af en ufri og derfor efter landets lov i virkeligheden en retsløs person. Vivarius selv var klar over sin vanskelige situation og bad sig fritaget for rektorembetet. Dette ønske blev støttet af Norveges og andre ordensfæller, der på provinsialens ordre havde undersøgt sagen. Afskedsbegæringen blev også imødekommet, og foreløbig fortsatte den gamle rektor Voit i embedet endnu et års tid. Det var i øvrigt Norveges, der efter provinsialens ordre i januar 1588 meddelte generalens beslutning for sine ordensfæller⁶².

Der er bevaret en kortfattet karakteristik af Norveges under hans ophold i Prag. Deri fik han vidnesbyrd om at have en god begavelse, men omskiftelig natur. Hans dømmekraft ansås ligeledes for god, skønt stundom overilet. Klogskaben blev betegnet som middelmådig og erfaringen større i hjemlige end i fremmede anliggender (*maior in Patrijs quam peregrinis*), og han manglede ej heller lærdom og kundskaber. Endelig var han bedre egnet til at gøre fyldest i de videnskabelige og åndelige end i de praktiske administrative opgaver⁶³.

Denne karakteristik må siges at svare temmelig nøje til det billede af Norveges, som tegnes af andre kilder. På den ene side begavet med gode evner, stærk i teorien, besjælet af utrættelig ildhu, på den anden side ikke altid lige besindig, men fast i sin stræben mod det endelige mål: Nordens rekatolicering.

Under Norveges' ophold i Prag synes der ikke at have været nordboer blandt de pavelige alumner, men der stod heller ingen fripladser til deres rådighed. Imidlertid har enkelte besøgt jesuitternes skoler. Muligvis anså jesuitterne den stærke utraquistiske bevægelse i denne by for uheldig for de nordiske elever, da især de svenske jo ikke kunne være ukendt med Johan III's krav om nadveren under begge skikkelser. Svenskeren *Laurentius Boier* efterlod sig her af Possevino 1578, men allerede det næste år tog den pavelige legat ham med til Olmütz⁶⁴. *Laurentius Jonae* fra Östergötland blev sendt til Prag fra Braunsberg omkring 1583 for at fuldføre det højere studium, men han vendte allerede i begyndelsen af 1585 tilbage til Braunsberg⁶⁵. I 1587 opholdt *Laurentius Benedicti* fra Linköping sig i Prag og opnåede den pavelige nuntius Antonio Puteos anbefaling til rektoren i Olmütz som støtte for den unge mands ønske om at blive optaget i det pavelige alumnat⁶⁶.

Norveges mistede dog ikke forbindelsen med nordiske katolikker.

Enkelte opsøgte ham, når de rejste igennem Prag; hos den norske pater kunne de altid få råd og vejledning.

Sommeren 1586 fik Norvegus en sjælden gæst. Det var kantoren *Johannes* fra Sverige, denne tro katolik, der havde måttet døje folkets vrede under opløb ved påsketiden for seks år siden. Norvegus beretter om ham, at han tidligere havde været kong Erik XIV's fortrolige tjener. Efter sin konges fængsling var han blevet berøvet alt og derpå degraderet til kantor. Sammen med sin kone og sine børn var han af Norvegus blevet omvendt til katolicismen og havde måttet lide meget for troens skyld. Med tydeligt sigte på påskeopløbet i 1580 fortæller Norvegus, hvordan denne Johannes under kongens fravær fra Stockholm var blevet kastet i fængsel og havde været udsat for livsfare. Mens Norvegus selv havde måttet holde sig skjult på grund af forfølgelsen, havde kantor Johannes for protestanterne så frimodigt bekendt sin tro, at Norvegus ikke tvivlede om, at Gud havde talt gennem ham. Siden havde dronning Katarina og prins Sigismund taget sig af ham og sat ham til at lede sangen under messerne, men kort efter var han blevet alvorlig syg og havde i tre år måttet holde sengen. For at genvinde sit helbred havde han afgivet et løfte om at besøge apostlene Peters og Paulus' grave i Rom og om muligt også Kristi grav. Forsynet med breve fra prins Sigismund havde Johannes begivet sig på rejsen. Han opsøgte sin åndelige fader Norvegus i Prag for efter et generalskriftemål at opnå dennes anbefaling til den påtænkte pilgrimsrejse. Norvegus forsynede ham i begyndelsen af august 1586 med en skrivelse til ordensgeneralen, hvori han først i store træk redegjorde for kantorens levnedsløb og dernæst bad sin høje overordnede om at anbefale den svenske konvertit til andre ordensfæller. I samme brev udtalte Norvegus den formodning, at også den afdøde kong Eriks søn var kommet til Rom som pilgrim. Hvis han fik en eller anden kirkelig stilling, ville det ikke være den svenske konge ukært. Dog anbefalede Norvegus at sende kong Eriks søn væk fra Rom, hvis der samtidig kom udsendinge fra Johan III til byen⁶⁷. Et svar fra generalen viser imidlertid, at ingen af de to var dukket op i Rom efter syv måneders forløb, og man vidste heller ikke, hvor de befandt sig⁶⁸.

Kantorens videre skæbne er ukendt. Kong Eriks søn *Gustav* synes at være rejst til Padova, hvor han studerede i nogen tid. I slutningen af 1588 kom den unge mand på flugt for svenske efterstræbelser til Prag og blev her katebald for storpolitiske intriger. Selv nærede han

tilsyneladende ingen ønsker om at gøre krav på den svenske trone, men foretrak at sysle med alkymi⁶⁹.

I slutningen af 1586 fik Norvegus besøg af en anden god bekendt fra Sverige, nemlig *Erik Falk*, der var på vej hjem fra en pilgrimsrejse til Jerusalem. Den unge svensker var rejst sammen med en böhmisk adelsmand, der døde undervejs. Forinden havde han testamenteret alt til sin rejsesfælle, der nu søgte om kejserens konfirmation på testamentet, idet den afdødes slægtninge også gjorde krav på arven. Da Falk var i pengetrang, prøvede han forgæves at indløse et gældsreb på 2500 daler. Derefter hjalp Norvegus ham at låne et par hundrede daler hos en borger i Prag mod behørig kvittering. Denne vennetjeneste kom til at volde jesuitterne i Prag mange bryderier. Erik Falk forlod straks efter byen, idet han forinden deponerede det omtalte gældsreb hos Norvegus, og den unge svensker mødte ikke op for at forsvare sin sag i retten. Kendelsen gik ham imod, og da han ikke inden for den fastsatte frist – ét år – havde betalt sin gæld til långiveren i Prag, henvendte denne sig til jesuitterne og fik det deponerede gældsreb udleveret. Men i august 1600, da Norvegus ikke længere var i Prag, dukkede Erik Falk atter op og forlangte sit gældsreb, idet han viste et brev fra den norske jesuit, hvori hævdedes, at brevet opbevaredes i kollegiets arkiv. Jesuitterne nægtede at være i besiddelse af det pågældende dokument og forklarede sagens sammenhæng, men Erik Falk gav ikke op. Han klagede til kejseren, der overgav sagen til sin böhmiske kansler. Rektoren blev derefter stævnet for retten, men sagen synes ikke at have bragt Erik Falk den ønskede dom⁷⁰.

Ved forflyttelsen til Prag kom Norvegus nærmere storpolitikken. I kejserbyen samledes mange tråde, og der udklækkedes adskillige intriger. Som specialist i de nordiske anliggender har han sikkert givet sin mening til kende. Antagelig var han også indblandet, da den pavelige nuntius nogle måneder efter Norvegus' ankomst til Prag indberettede, at jesuitterne stod i begreb med at sende en vis person til prins Sigismund. Denne unavngivne udsending var blevet ham meget anbefalet, og der var håb om, at han ville gøre nytte i Sverige⁷¹. Han kunne muligvis også bruges til at bane vej for et ægteskab mellem Sigismund og en katolsk prinsesse. Således var der planer om en forbindelse mellem Sigismund og en datter af ærkehertug Karl, som bl. a. Possevino var gået ind for⁷².

Den 26. november 1585 afgav Norvegus til ordensgeneralen en indberetning om sine anskuelser med henblik på den svenske mission.

Selv om brevet ikke synes bevaret, kan man slutte sig til indholdet af svarskrivelsen. Generalen udtrykte først og fremmest sin glæde over, at Norvegus nu havde fået udmærket anvendelse for sine kræfter og evner. Dernæst synes det, som om det var kommet til enighed mellem Possevino og Norvegus, og det gav anledning til yderligere tilfredshed fra generalens side, der opmuntrede til fortsættelse af enigt samarbejde til Guds ære. Han var ligeledes tilfreds med Norvegus' vurdering af den svenske mission, som ikke skulle påbegyndes på grundlag af upålidelige rygter, men udsættes, til der forelå et sikkert tegn fra Gud om, at tiden var moden. Den norske jesuit fik flere opmuntringer med på vejen; dog indskærpedes venligt, men bestemt, at han skulle afgive redegørelse til generalen, der så ville træffe bestemmelse om, hvad der burde gøres⁷³.

Et par betydningsfulde personskifter kendetegner denne periode. Et par måneder før Norvegus' ankomst til Prag døde missionspaven Gregor XIII, der i så rigt mål havde draget omsorg for oprettelse af pavelige alumnater. Også den norske jesuit må have næret visse bekymringer, da den sparsommelige *Sixtus V* besteg pavetronen. Den nye pave ønskede også at indstille udbetalinger til de pavelige alumnater. Mange var nær ved at blive opløst; men det lykkedes dog omsider at sikre pavens fortsatte støtte til dem⁷⁴. En anden vigtig begivenhed var den polske konge Stefan Bathorys død i december 1586. På valgrigsdagen i august 1587 gik den svenske prins Sigismund af med sejren, et resultat, der sikkert har glædet Norvegus. Men det østrigske parti ville ikke give sig og udråbte ærkehertug Maximilian til konge af Polen. Da den sidste startede et krigstogt mod Sigismund for at fravryste denne tronen, blev han slået og taget til fange. Nu kunne Sigismund føle sig sikker på den polske trone. Kejseren og paven forsøgte at udvirke en hæderlig løsladelse af Maximilian, og Sixtus V sendte kardinal *Aldobrandini*, den senere pave Clemens VIII, som legat til Polen⁷⁵.

Norvegus var ikke upåvirket af situationen. Inderst inde holdt han nok med Sigismund, men denne sympati kunne han næppe give udtryk for, så længe der bestod fjendskab mellem kejseren og den nye polske konge på grund af Maximilians krav på den polske trone.

Over tre år havde Norvegus nu tilbragt i Prag, og hans opførsel synes at have været upåklagelig. Der var sket et paveskifte, der ikke lovede godt for den nordiske missions fortsættelse, men Sigismunds tronbestigelse gav nyt håb. Nu øjnede han en chance, når Sigismund

engang ad åre besteg tronen i sin faders land. Der var ikke længere tale om usikre forhandlinger frem og tilbage: nu kom der en konge, der om nødvendigt kunne sætte sin vilje igennem med magt. Men Norvegus' fremtidsplaner indskrænkede sig ikke til Sveriges rekatoisering. Han ønskede den fædrene tro genindført også i Danmark og Norge, men dette kunne næppe ske ved en krig. Støtte fra katolske magter var naturligvis ikke udelukket, men Norvegus havde selv set, hvor vanskeligt det i sin tid var at få Spanien med til et nærmere forbund med Sverige. I det hele taget synes Norvegus, måske på grundlag af sine erfaringer i Nederlandene, at have næret mistillid til den spanske krigsmagt, og den store armadas undergang i 1588 svækkede videre forhåbninger i den retning. Der måtte være andre muligheder. Norvegus har sikkert før haft det lothringske fyrstehus' krav på den danske trone i tankerne, idet hertuginde Christine aldrig havde givet afkald på sin ret til sin faders rige. Nu boede hun selv siden 1578 i Italien. Trods sin fremrykkede alder fulgte hun med interesse udviklingen i Danmark og spejdede efter ethvert håb om, at hendes slægt kunne få en chance. Netop 1588 modtog hun gennem en agent en rapport om forholdene i Danmark, som bl. a. gik ud på, at adelen var ophidset mod kongen⁷⁶. I Lothringen regerede hendes søn hertug Karl III, der var en god katolik, og i maj 1588 havde et par af hans udsendinge besøgt Prag. I oktober berettede den toskanske storhertugs ambassadør for kejseren om sin herres ægteskab med en lothringsk prinsesse⁷⁷.

I begyndelsen af samme måned forlod Norvegus Prag for sammen med en böhmisk jesuit at drage til dennes hjemegn. Ifølge kollegiets dagbog var det for Norvegus' vedkommende en rekreatjonsrejse, fordi anstrengende daglige forelæsninger i kontroversteologi havde udmattet ham⁷⁸. Hans ophold på landet varede ikke ret længe. Midt i november ankom til Prag en af kardinal Aldobrandinis ledsagere, auditor ved den pavelige domstol Rota Romana, *Lorenzo Bianchetti*⁷⁹. Over for ham fremsatte Norvegus et forslag om en ægteskabsforbindelse mellem den polske konge og en lothringsk prinsesse⁸⁰. Når han dristede sig så vidt, vidste han sandsynligvis, at kejseren den 15. november havde underskrevet våbenstilstandsakten, som banede vej for normalisering af forholdene mellem de to implicerede fyrstehuse. Gennem Bianchetti håbede Norvegus at vække pavens interesse for sin plan, som for ham syntes at indebære den enkleste løsning. Han havde arbejdet med alumner fra alle tre nor-

diske riger og har øjensynlig været tilhænger af et nordisk katolsk rige under Sigismund, der ved sit giftermål med en lothringssk fyrstedatter overtog påståede legale krav på den danske trone. Imidlertid kan Norvegus ikke have været uvidende om den flere år gamle plan om en forbindelse mellem Sigismund og Anna, en datter af ærkehertug Karl i Graz. Under striden mellem Sigismund og Maximilian var den henlagt, men opnåede fornyet aktualitet efter den sidstes tilfangetagelse, da den kunne bidrage til bilæggelse af striden⁸¹. Norvegus' forslag kunne derfor næppe vinde politisk støtte.

Bianchetti forlod Prag efter en snes dages ophold. Senere kom Aldobrandini og opholdt sig i kejserbyen et lignende antal dage midt i december⁸². Endelig syntes stridshandsken lagt på hylden, og Norvegus kunne næppe styre sin glæde. Under højmessens på evangelisten Johannes' dag (27. december), som overværedes af hoffolk og andre, indskød han imod sædvane en kongekollekt og nævnte derunder Sigismund, en overilet handling, som vakte mishag. Sagen kunne snart ikke længere holdes inden for provinsens rammer. I februar 1589 indberettede provinsialen hændelsen, som var blevet misbilliget af både ordensfæller og udenforstående, navnlig af den pavelige nuntius *Antonio Puteo*, der mente, at man hurtigst muligt burde fjerne Norvegus fra alle provinser under det østrigske hus. Puteo undlod ikke at tilføje, at den norske jesuit havde begået mange andre lignende forseelser. Provinsialen vidste, at man engang havde opsnappet breve fra ham, hvilket som brud på ordensreglerne havde indbragt ham en alvorlig reprimande. I næste uge ville Bader selv tage til Prag. Han antydede den mulighed, at han ville sende Norvegus til generalen, da der bestod den fare, at hvis man var streng mod ham, ville han senere berømme sig af at have lidt for sin konge⁸³.

Den norske jesuit var kommet ind på et farligt emne. I foråret 1587 havde en lignende mistanke om sympati for Sigismund afbrudt Possevinos karriere nord for Alperne. Selv om han undskyldte sig og hævdede, at han aldrig havde ytret sig til fordel for Sigismund, kunne han ikke undgå tilbagekaldelsen⁸⁴.

Det så dog i første omgang ud til, at Norvegus ville være heldigere. Da provinsialen kom til Prag, havde bølgerne lagt sig, og han kunne konstatere, at Norvegus' uovervejede handling ikke havde haft så slemme følger som først frygtet. Selv nuntius troede ikke, at man behøvede at gøre mere ved sagen. Provinsialen havde dog ikke i sinde at lade Norvegus slippe så let, og efter rådslagning med kollegiets ledelse

blev det besluttet at pålægge Norvegus tavshed om disse sager, altså om Sigismund og Polen. Han skulle også gøre offentlig bod i refektoriet, og provinsialen fratog ham hvervene som konsultor og skriftefader for kollegiet⁸⁵. Alt dette blev godkendt af generalen som tilstrækkelig straf med den tilføjelse, at Norvegus alvorligt burde formanes til at opføre sig klogere i fremtiden⁸⁶.

Generalen sendte tillige en personlig formaning til Norvegus og bebrejdede ham, at han både i prædikener og i offentlige bønner havde taget parti i politiske anliggender, hvilket ikke alene var i strid med ordensreglerne, men også en afvigelse fra den klogskab, som man ellers havde kunnet iagttage i hans andre handlinger. Man burde i det hele taget undlade at nævne en fyrste på en andens område, lige meget om de så var fjender eller venner. Norvegus måtte kunne forstå, at man på den måde let kunne komme til både at fornærme den pågældende fyrste og samtidig skade ordenens interesser. I øvrigt henvistes han til at adlyde provinsialens afgørelser. I dette venlige, men bestemte brev besvarede generalen tillige en indberetning fra Norvegus om rektorspørgsmålet, muligvis den sidste før hans afsættelse som konsultor. Det meddeltes ham, at det allerede var besluttet at sende pater *Johann Reinel* fra Wien til Prag⁸⁷.

Der blev dog ikke forundt Norvegus lang tids fred. I slutningen af marts kom kardinal Aldobrandini til Wien⁸⁸. Han var ledsaget af Bianchetti. Nu fik provinsialen nærmere indblik i Norvegus' politiske planer, og under forhandlingerne med Bader forlangte Bianchetti temmelig bestemt, at Norvegus skulle fjernes fra Prag. Dette mishag var forårsaget af den norske jesuits ægteskabsforslag og hans forsøg på at få Bianchetti til at anbefale det hos kardinal Aldobrandini. Provinsialen skyndte sig at indberette den nye udvikling til generalen og tilføjede, at det så ud, som om Norvegus håbede og ønskede at komme til Polen. Det havde han givet udtryk for i et brev til en af sine gode bekendte, en høj gejstlig i Polen. En forflyttelse til den polske provins ville Bader dog ikke gå med til, og han havde i stedet foreslået den nye rektor Reinel i Prag at udveksle den norske jesuit med en anden i Graz. Selv om denne løsning ville gavne begge implicerede, troede provinsialen alligevel ikke på rektors tilslutning, idet denne havde taget Norvegus i forsvar og endog anmodet om, at den pålagte tavshed vedrørende de polske anliggender blev ophævet. På den anden side havde ærkehertug Karl i Graz næppe noget imod den påtænkte udveksling⁸⁹.

Generalen havde ikke noget at indvende og overlod afgørelsen i provinsialens hænder. Hvis forflyttelsen blev gennemført, skulle man bare sørge for passende afløser⁹⁰. Den norske jesuit var altså ikke uden venner, men kejseren var mægtigere. Allerede i slutningen af april indberettede provinsialen, at rektoren havde skiftet mening, da kejseren med navns nævnelse havde beklaget sig over Norvegus i anledning af den polske sag og kollekten. Nu ønskede rektor Reinel den norske jesuit fjernet hurtigst muligt, men Bader vidste dog ikke, hvor man kunne sende ham hen, da ingen kollegier under det østrigske hus kunne komme i betragtning⁹¹.

Generalen fandt, at man ikke burde have været så langmodig med at forflytte den norske jesuit. Nu kunne provinsialen vælge mellem to muligheder: hvis Norvegus beherskede tysk, kunne han sendes til kollegiet i Loreto, hvor man havde brug for en tysk skriftefader, hvis ikke, måtte han sendes til et andet kollegium i den østrigske provins⁹².

Nu måtte selv Norvegus være klar over, at hans dage i Prag var talte. Han passede dog stadig sit hverv som professor i kontrovers-teologi. Sidst i maj blev han atter så overanstrengt ved sine teologiske studier, at han fik lov til at drage til klostret Königssaal ved Prag, hvor han hvilede sig en enkelt dag⁹³. Hen på sommeren faldt afgørelsen. Provinsialen troede ikke, at Norvegus kunne gøre fyldest som tysk skriftefader⁹⁴. Det besluttedes, at han skulle til Graz, hvor han allerede ved universitetets oprettelse for tre år siden havde været på tale som professoremne⁹⁵. Først skulle provinsialen dog finde en afløser. Han sendte den portugisiske jesuit *Emanuel Vega*, der ankom i begyndelsen af juli og overtog Norvegus' forelæsninger midt på måneden. Den 15. juli tog den norske jesuit afsked med Prag. Han ledsagede sammen med flere andre jesuitter den pavelige nuntius, der skulle til Krumau (Cesky Krumlov)⁹⁶. Mens de andre vendte tilbage, fortsatte Norvegus sydpå.

I Steiermarks hovedstad (1589–98)

I Graz var der stiftet et jesuiterkollegium allerede 1573, og samtidig grundlagdes et gymnasium som modvægt mod den protestantiske latin-skole. Der var også behov for et universitet, som kunne uddanne due-lige præster til kampen mod protestantismen og tillige give adels- og borgersønner den nødvendige belæring, så de ikke behøvede at opsøge protestantiske læreanstalter. Denne mangel blev afhjulpet i 1586. Med gymnasiet var der forbundet en stiftelse for fattige elever (*Ferdinandeam*), og universitetet fik et konvikt for teologistuderende¹. Ved de højere studiers opbygning havde man Dillingen som forbillede. Rektorembedet var fælles for kollegiet og universitetet². Den drivende kraft bag oprettelsen var ærkehertug Karl, der tillige sørgede for det økonomiske grundlag.

Laurentius Norvegus kom til kollegiet i Graz i sommeren 1589. Han overtog forelæsningerne i kasuistik og blev snart dekan for det teologiske fakultet. Lige fra begyndelsen synes han ikke at have stået på bedste fod med sine overordnede. Han blev i det følgende år karakteriseret temmelig kritisk: begavelse og dømmekraft ansås for middelmådige, hans erfaringer ville man endnu ikke udtale sig om, og i det hele taget bedømtes han som en, der ikke var til at blive klog på (*occultus*). Det indrømmedes dog, at han var velegnet til at undervise i moralteologi³.

Til dekanens opgaver hørte overvågelsen af studenternes religiøse adfærd og pligter, ligesom de ugentlige og månedlige disputationer hørte under hans embedsområde. Han førte forsædet ved baccalaureusexamen og udstedte fakultetsvidnesbyrd, og som fakultetets leder havde han i det hele taget mange pligter af officiel karakter⁴.

I Graz var ved den tid modsætningerne mellem katolikker og protestanter ved at slå ud i lys lue. Der var en litterær fejde i gang mellem jesuitterne og den protestantiske pastor Zimmermann, der blev bistået af sin svoger professor Heerbrand i Tübingen. I 1590 indførtes en ny borgerskabsed til gunst for den katolske kirke, og det blev forbudt protestantiske præster at udøve sjælesorg blandt

borgerskabet. Samme år døde ærkehertug Karl, og under arvingen ærkehertug Ferdinands mindreårighed indsattes en formyndrerregering med ærkehertug Ernst, en broder til kejser Rudolf II, i spidsen. Ferdinand selv studerede i længere tid hos jesuitterne i Ingolstadt. Da han i januar 1590 forlod universitetet i Graz, hvor han havde påbegyndt sine studier, skænkede han hver pater, sikkert også Norvegus, et stamblad med devisen »*Legitime certantibus*«. Det er værd at bemærke forbindelsen mellem de to, da Ferdinand senere blev tysk-romersk kejser. Hans moder, ærkehertuginde Maria, forblev i Graz som regentinde, selv om de protestantiske landstænder gerne ville blive den stærkt katolsksindede enke kvit⁵.

Som missionsmark var Steiermark mere lovende end Sverige. Alligevel har Norvegus ønsket at komme nordpå, om ikke til Sverige, så i hvert fald til den polske ordensprovins. Han var heller ikke glemt af kong Sigismund, der i august 1590 henvendte sig direkte til ordensgeneralen og kort efter forhandlede med den polske ordensprovinsial *Giovanni Paolo Campano* for at udvirke Norvegus' overflytning fra Graz til Braunsberg-seminariet. Kongen var af den overbevisning, at Norvegus var den eneste, der vidste, hvordan man skulle behandle svenskerne. Også Campano forelagde sagen for generalen. Han indrømmede, at nogle ordensmedlemmer ikke ønskede Norvegus til den polske provins, men hævdede, at han ikke kendte grunden dertil. Han bad generalen om bemyndigelse til at udbede sig Norvegus fra den østrigske provins, hvis kongen atter skulle bringe sagen på bane⁶. I Rom var man ikke særlig villig til at følge kongens ønske, måske fordi Sigismunds brev var affattet på en sådan måde, at det gav indtryk af, at kongen ville have Norvegus hos sig eller også sende ham til Sverige. Til den slags opgaver anså ordensledelsen åbenbart Norvegus for mindre egnet, men det kunne man ikke erklære åbent for kongen. På grundlag af indberetninger fra Graz havde man i mellemtiden besluttet at kalde Norvegus til Italien, hvilket man også har meddelt den polske provinsial. Denne måtte efter svaret fra generalen anlægge en ny taktik. Han erklærede, at ordensledelsen var villig til at følge kongens ønske, men Norvegus skulle dog forinden i vigtige ordensanliggender drage til Italien. Det ville tage nogen tid, og derfor foreslog Campano, at kongen i stedet skulle tage en svensk jesuit, som man ventede fra Rom⁷. Med henblik på et særligt svensk seminar i Braunsberg, som det var kongens hensigt at oprette,

prøvede han at overbevise kongen om, at det ikke var nødvendigt at have en svensker som studiepræfekt. I øvrigt var efter provinsialens mening kvaliteten af de svenskere, der kom til Braunschweig, temmelig ringe. Der var alt for mange omstrejfer, eventyrere og endog forbrydere iblandt dem, der ikke ville underordne sig disciplinen, men var henfaldne til druk og udsvævelser samt begik tyverier og drab, hvorefter de flygtede; som årsag blev angivet, enten at præfekterne ikke tog sig af dem, eller at man på polsk manér ville behandle ustyrlige svenskere med strenghed. Da kongen havde hørt Campanos forklaringer, svarede han kort, at provinsialen skulle udarbejde regler for seminariet, hvorefter man kunne træffe nærmere bestemmelse⁸.

Det tog sin tid, inden Norvegus tilpassede sig forholdene i Graz, hvor modsætningerne mellem habsburgerne og Sigismund på grund af affæren med ærkehertug Maximilian stadig var levende. Der var forbindelse mellem jesuiterkollegiet og hoffet, og ærkehertug Karl har sikkert ikke været henrykt for at have en Sigismund-tilhænger gående i nærheden. Norvegus synes i den grad at have lagt sin egenart for dagen, at den nye rektor *Emerich Forsler*, der tiltrådte i juli 1590⁹, endnu samme efterår afgav en indberetning med så alvorlige anklager, at generalen bestemte sig til at fjerne Norvegus fra den østrigske provins. Den genstridige jesuit skulle forflyttes syd for Alperne, enten til Venezia eller Padova¹⁰.

Generalen ændrede dog på grundlag af nogle breve fra provinsial Viller allerede knap en måned efter sin afgørelse således, at Norvegus fik lov til at blive, dog skulle provinsialen formane ham og sørge for, at der ikke skete mere, der kunne skade ordenen¹¹. Ærkehertug Karls død i juli 1590 synes i høj grad at have lettet situationen for den norske pater. Imidlertid fattede denne nyt håb om at komme til at virke i den svenske mission ved Sigismunds side. Han regnede fuldt og fast med, at prokuratoren for den østrigske provins fra Rom ville medbringe generalens ordre om, at han skulle forflyttes til Polen. Da han sluttede sine forelæsninger før jul 1590, traf han sine dispositioner i overensstemmelse hermed.

Der var imidlertid indtruffet noget, som kunne frembyde en hindring for missionens gennemførelse. En polskfødt skolastiker og lærer, *Nicolaus Racovius*, en besværlig og brydsom person, der i forvejen var vandret fra kollegium til kollegium, havde bagtalt den norske pater hos nogle polakker, sandsynligvis sønner af fremtrædende polske

familier på studieophold i Graz. Om motivet kan man kun gisne – muligvis er her tale om et udslag af jalousi (hvis man ikke vil kalde det nationalisme) hos polakkerne, som ikke gerne så folk af andre nationaliteter som rådgivere ved Sigismunds hof. Norvegus tog til genmæle og henvendte sig til rektoren, idet han hævdede, at hans gode navn nu var ødelagt både hjemme og ude blandt dem, hvor han regnede med at skulle virke.

Efter provinsialens henstilling rådførte rektoren sig med sine konsultorer om sagen. Man blev enige om, at det ikke kunne fortsætte på denne måde. Det blev ikke anset for tilbørligt at forflytte Norvegus, der allerede var en bedaget mand med profesrang og tillige havde arbejdet godt inden for ordenen. Hvis nogen skulle væk, burde man snarere lade Racovius drage bort. I øvrigt henskød man sagen til generalens afgørelse, idet man ved karakteristik og eksempler fremhævede Racovius' negative sider¹².

Selv om sagen fra ordensledelsens side blev afgjort med Norvegus' forbliven i Graz, mens Racovius forflyttedes til Olmütz¹³, synes Sigismund fortsat at have regnet med at få den norske jesuit til Polen. Efter at Campano havde fået sine instruxer og forhandlet med kongen i slutningen af januar 1591, gik der et par måneder uden fremskridt i sagen. I april 1591 skrev Campano til sin kollega Viller og spurgte ham, om Norvegus kunne bruges til at forelæse i teologi, og om han muligvis ville falde bedre til ro i den polske provins. Det tyder på, at den polske provinsial har været velunderrettet om den norske jesuits adfærd i den østrigske provins. Campano regnede med, at Sigismund havde accepteret hans forklaring på Norvegus' udebliven¹⁴, men kongen må dog have fået nys om, at Norvegus slet ikke kom til Italien, og han mistænkte straks Campano for at have løjet for ham. Denne så sig derfor nødsaget til at lægge kortene på bordet. Han har sikkert fremført det ufordelagtige omdømme, Norvegus' adfærd i Graz gav årsag til. Selv om han havde sendt forespørgslen til den østrigske provinsial om Norvegus' brugbarhed i den polske provins, tvivlede han om, at denne kunne kaldes til Polen, da han ikke burde komme som følge af kongens ønske¹⁵.

Måske har Norvegus haft held til at gøre sine ønsker gældende på en mere direkte måde. Omkring 1591 blev ægteskabsplanerne mellem Sigismund og prinsesse Anna, datter af ærkehertug Karl, atter aktuelle. Den polske konge sendte sin fortrolige, grev *Gustav Brahe*, til Graz for at tage Anna i øjesyn og sondere stemningen på stedet. I efteråret

1591 tog kardinal *Radziwill* vejen til Rom over Graz, hvor han havde til opgave at give udtryk for kongens glæde over den nu endelig istandkomne forbindelse. Under opholdet i byen overværede han også promotioner ved universitetet¹⁶. Det er muligt, at Norvegus har haft lejlighed til at fremføre sine ønsker både over for Brahe og Radziwill. Man har også lov til at formode, at det ærkehertugelige hof har rådført sig med den norske jesuit, og Anna har vel ikke ladet lejligheden til at udspørge ham om sin tilkommende gemal gå ubenyttet hen, selv om der var gået mange år, siden Norvegus havde set Sigismund. Måske har han gjort sit til, at Anna trods stærk uvilje til sidst føjede sig og gav sit samtykke til at blive Sigismunds hustru¹⁷. Selv om Norvegus i sin tid var fremkommet med andre ægteskabsforslag, ville han næppe undlade at give gunstig information om den unge polske konge. Sidst i april 1592 afholdtes der i jesuiterkollegiet en stor fest i anledning af den afsluttede ægteskabstraktat og det forestående bryllup, hvorpå Anna forlod Graz for at drage til sit nye hjemland¹⁸. Det har nok været Norvegus' inderste ønske at kunne følge med, men der krævedes endnu lang tids tålmodighed af ham.

Som skriftefader for dronning Anna fulgte den tyske jesuit *Sigismund Ernhoffer*, der havde beklædt samme hverv hos ærkehertug Karl og hans gemalinde. Han havde været en førende skikkelse i polemikken mod protestanterne. I 1587 publicerede han en tysk katekismus, som foregaves at være uddrag af Luthers skrifter, og som til Luthers katekismus føjede en række spørgsmål og svar¹⁹. Denne metode var ikke helt fremmed for den norske jesuit, der selv havde været engageret i en lignende diskussion i Sverige, og da der i 1591 i Vilna blev trykt en svensk oversættelse af den nævnte bog, er det nærliggende at henføre initiativet til Norvegus i Graz, hvor han arbejdede sammen med forfatteren²⁰.

Endnu engang forsøgte kong Sigismund at få Norvegus til sig. Da han i 1593 stod foran at skulle rejse hjem til Sverige, gik hans tanker atter til den norske jesuit i Graz. Kongen havde fået at vide, at hans onkel hertug Karl i Sverige ville give sit samtykke til en almindelig disputation mellem katolikker og protestanter. Det var åbenbart kongens agt at tage Norvegus med sig og benytte ham først og fremmest som forsvarer og fortalere for katolicismen. Nu henvendte han sig til pavestolen gennem nuntius Malaspina²¹. Det så denne gang virkelig ud til, at Norvegus' rejse ville komme i

stand, idet pavestolen satte sig i forbindelse med jesuitergeneralen²², der i et brev af 18. juni 1593 gav den norske jesuit besked om at bryde op²³. Det fremgår af samme brev, at Norvegus også har været i forbindelse med ærkebispens af Milano, kardinal *Federigo Borromeo*²⁴.

Alt var tilsyneladende i orden, men det ser ud til, at nogen alligevel har ønsket at forpurre hans rejse. Måske har man på forhånd været klar over, at Norvegus' stilling som universitetsdekan og hans virke i kollegiet, måske også ved enkehertuginde hof, ikke tillod ham at rejse med så kort varsel. Hvorom alting er, så tog jesuitergeneralen i et brev af 31. juli 1593 til Norvegus til efterretning, at rejsen var aflyst. Samtidig udtryktes håb om, at den norske jesuit engang måtte komme til at anvende sine kræfter i den svenske mission, men indtil videre blev han dog formanet til at anvende sin energi i Guds tjeneste på sit nuværende opholdssted²⁵. Den 3. august tiltrådte Sigismund rejsen til Sverige fra Warszawa uden Norvegus i sit følge. Jesuiterordenen var repræsenteret ved tre medlemmer, ingen af dem af nordisk oprindelse²⁶.

Selv fra det fjerne Graz bistod Norvegus dog Sigismund i hans bestræbelser på katolicismens genindførelse i Sverige. Da den lutherske gejstlighed i 1593 på et møde i Uppsala proklamerede den rene lutherske kurs og samledes om en *Confessio fidei*, trådte den norske jesuit til. I et omfattende skrift tog han til orde imod Uppsalamødets beslutninger og forsøgte at gendrive dem – punkt for punkt. Da *Confessio Augustana* udgjorde grundbestanddelen ved Uppsalamødets beslutninger, formede den norske jesuits værk sig hovedsagelig som polemik mod den. Dette arbejde må have strakt sig over længere tid, i hvert fald var det endnu ikke afsluttet i 1597²⁷. Der er muligvis en forbindelse mellem dette og visitator Lorenzo Maggios formaning i maj 1595 om at træffe foranstaltninger til imødegåelse af kætterske svenskere. Visitatoren troede dog ikke rigtigt på, at Norvegus kunne udrette noget, da sproget ville volde vanskeligheder. Den norske jesuit ville sende bud til Polen efter de svenske kætterske skrifter og lovede at overveje, hvad der kunne gøres²⁸.

Der kom også flere unge nordboer til Graz. I universitetsmatriklen findes enkelte svenskere²⁹; men den giver på ingen måde udtømmende oplysninger om nordiske besøg i Graz, idet fx. ordenens egne studerende ikke blev indskrevet i matriklen³⁰. Blandt de pavelige alumner kan man finde en enkelt svensker, nemlig *Andreas Servius*.

Han havde været blandt de første svenskere, der blev sendt til Olmütz i efteråret 1579. Der tog han også magistergraden, hvorefter man sendte ham til Graz for at fortsætte med teologistudiet. Han ankom 5. juni 1586 og studerede teologi i to år. Derpå rejste han til Polen og efter præstevieelse hjem til Sverige, hvor han virkede som katolsk gejstlig i Stockholm. Efter katolikkernes landsforvisning kom han i sommeren 1594 atter til Graz og blev optaget blandt de pavelige alumner. Allerede samme år forlod han dog hemmeligt alumnatet. Forinden havde han i et brev af 30. oktober foreslået kardinal Borromeo udgivelse af et skrift på svensk »in quo summa fidei contineatur«. Ifølge Olmütz-katalogen virkede han omkring 1602 som katolsk præst i Østrig³¹.

Matriklen for *Ferdinandcum* kan ligeledes opvise flere nordboer fra Norvegus' tid. Her er de fleste imidlertid danskere, og det er nærliggende at antage, at Norvegus har hjulpet dem til at blive optaget. Den 3. april 1590 indskrives den 23-årige *Knud Knudsen* (Canutus Canutius), der kom i syntax-klassen. Han betegnedes desuden som kantor³². Den næste dansker, *Jens Aagesen* (Johannes Haggæi), var ved sin optagelse 11. november 1591 25 år gammel, men kun i retorik-klassen³³. De er altså begge kommet sent i gang med deres uddannelse. De blev kun et halvt års tid i Graz, hvorefter studierne fortsattes i Olmütz³⁴. Efter en længere pause kom *Jacob Rasmussen Falster* (Jacobus Erasmi), der blev optaget 12. marts 1598. Kort derpå rejste han videre til Italien³⁵.

Der har nok opholdt sig andre nordboer i Graz i den tid, deriblandt måske også *Johannes Petrafontanus*, hvis ønske om at blive promoveret til magister rejste stor blæst ved Københavns universitet i 1604³⁶.

Efterhånden blev Laurentius Norvegus stadig mere inddraget i kollegiets daglige liv og de steiermarkske problemer. I december 1591 betegnede han i kollegiets medlemsfortegnelse også som kateket for de øverste klasser³⁷. Det følgende år i november visiterede Norvegus' gamle kending, pater Viller, rektor under hans sidste tid i Olmütz og nu provinsial, kollegiet i Graz, og den norske jesuit var blandt dem, der i denne forbindelse toges med på råd³⁸. At provinsialen satte Norvegus temmelig højt, fremgår også af den kendsgerning, at han i slutningen af 1591 havde nævnt den norske jesuit som emne for posten som sin socius, men han tilføjede samtidig, at Norvegus af visse årsager og på grund af sin væremåde ikke var

velset i den østrigske provins³⁹. Altså måtte hans kandidatur lades ude af betragtning, men i Graz blev hans arbejdsområde stadig udvidet. I 1593 kom til hans tidligere hverv som professor i kasuistik, dekan for fakultetet og kateket for højere klasser også spiritalpræfekt- og konsultorpligter. Bedømmelsen af ham er ikke undergået ret store ændringer siden 1590. Hans erfaring blev dog betegnet som vidtrækkende, og han ansås for tilstrækkelig lærd. Der var blevet lagt mærke til hans lyssyn. Man betragtede ham ikke som synderlig egnet til ledende stillinger; dog kunne han bruges til at undervise⁴⁰.

Hans store erfaring og langvarige arbejde inden for ordenen gjorde ham egnet til posten som konsultor, hvor han skulle bistå rektoren. Ved Norvegus' ankomst til Graz var *Paul Neukirch* rektor; i juli 1590 erstattedes han af *Emerich Forsler* fra Hessen. Af brevvæksling og de enkelte karakteristikker fremgår det, at der ikke herskede det bedste forhold mellem Norvegus og den nye rektor. Denne blev imidlertid netop 1593 afløst af *Johann Reinel*⁴¹, som havde været Norvegus' sidste rektor i Prag, og Norvegus er muligvis begyndt som hans konsultor. I de følgende to-tre år havde Norvegus de samme hverv og nævnes kun en passant i kollegiets korrespondance.

Kollegiet måtte være på vagt over for protestantiske angreb. I 1593 blev ærkehertug Ernst efterfulgt som regent af sin broder Maximilian, Sigismunds medbejler til den polske trone, og en ivrig tilhænger af den katolske religion, men uden kejserens samtykke kunne han dog ikke foretage sig noget mod protestanter. I 1594 blev den berømte Johannes Kepler kaldt til lærer ved den protestantiske stiftsskole, og protestantiske præster rettede i deres prædikener heftige angreb på jesuitter⁴².

Medens dette foregik, kredsede Norvegus' tanker stadig om den svenske mission. Han udarbejdede i 1594, efter anmodning fra rektoren for St. Birgittas hospits i Rom, en række gode råd, som var egnede til at holde modet oppe hos svenske katolikker. Disse råd oversendte han til den nævnte rektor og underrettede samtidig ordensgeneralen. Iveren blev også påskønnet i et brev fra generalen, som dog ikke gav håb om, at noget kunne udrettes i praxis⁴³.

Gennem flere år havde ordenen bestræbt sig på at finde en fast form for studier⁴⁴. I april 1595 følte også Norvegus sig foranlediget til at henlede opmærksomheden på visse mangler ved gymnasie-

studiet. Efter hans forslag skulle retorikklassen deles i to. Han begrundede det med, at eleverne nord for Alperne mødte op med alt for ringe forkundskaber, og i de hidtidige to sidste klasser var man ikke i stand til at uddanne dem såvel i prosa som i poesi. Han foreslog derfor prosodien flyttet fra syntax- til humanistklassen, hvor man ikke skulle lære andet i retorik end retorisk udtryksmåde. Resten flyttedes til en lavere retorikklasse sammen med forelæsninger i historie. Under denne klasse hørte desuden øvelser i filosofisk, historisk og poetisk skrivemåde, bl. a. på grundlag af Ciceros taler. I en højere retorikklasse skulle man så gennemgå de sværere latinske og græske forfattere.

Brevet var stilet til den italienske repræsentant ved studieordningskommissionen, pater *Stefano Tucci*, idet Norvegus henviste til gammelt bekendtskab⁴⁵. I den endelige studieordning, som udkom i 1599, finder man dog ikke tydelige spor af Norvegus' forslag⁴⁶.

Den 26. oktober 1595 overværede Laurentius Norvegus som dekan for det teologiske fakultet den højtidelige handling, hvorved hans kollega *Johann Klein* blev promoveret til doktor i teologi. I den anledning indførtes de tilstedeværendes navne, derunder også Norvegus', i promotionsbogen⁴⁷. Blandt de andre var provinsial *Bartholomæus Viller*, der i januar 1596 udnævntes til rektor i Graz. Han stammede fra Bastogne i det belgiske Luxemburg, men havde været i den østrigske provins et kvart århundrede. Hans anmodning om at få lov til at vende tilbage til sit hjemland var forblevet uhørt⁴⁸. Derfor kunne man vente, at han havde mere forståelse for sin norske konsultor⁴⁹, der ligeledes gjorde sin pligt som ordensmedlem blandt fremmede.

Som rektor var Viller også skriftefader for ærkehertug Ferdinand, der 1595 var vendt tilbage fra sine studier i Ingolstadt. Det følgende år blev han erklæret for myndig og tiltrådte regeringen⁵⁰. Hans skriftefader befandt sig ikke særlig godt i Graz og anmodede allerede i tiltrædelsesåret om fritagelse for rektorembetet. Generalen var villig til at følge hans ønske, men det kom ærkehertug Ferdinand for øre, og han protesterede energisk mod Villers afskedigelse. Han fik i så henseende tilslutning fra sin moder, ærkehertuginde Maria. Omsider accepterede ærkehertugen en ny rektor, men Viller forblev hans skriftefader endnu mange år⁵¹.

Af den omfattende brevveksling er det muligt at få et indblik i de mange intriger, som tvang Viller til at trække sig tilbage som

rektor. En række breve fra begyndelsen af 1597 trækker linierne op. På den ene side stod rektor *Bartholomæus Viller*, kollegiets prokurator *Nicolaus Coprovicius* og *Laurentius Norvegus*. På den anden side befandt sig universitetskansleren, *Johann Klein*, og lektoren i den hellige skrift og hebraisk, *Christophe Labbé*, der begge var konsulterer og derfor pligtige til at sende indberetninger til generalen.

Allerede i Wien var Viller blevet anklaget for at være en hofsnog (*aulicus*). Der bestod desuden visse uoverensstemmelser mellem ham og den nye provinsial *Ferdinand Alber*, der var tilhænger af en strengere asketisk holdning. Også pater Reinel, ærkehertuginde Marias skriftefader, hørte til provinsialens parti⁵².

En række samstemmende anklager fremførtes af pater Labbé i et brev af 20. januar og af pater Klein 1. februar 1597. Begge var enige om, at Viller beskæftigede sig for meget med de ydre anliggender, navnlig med hoffets, og forsømte sine pligter som rektor. Kun Coprovicius og Norvegus toges med på råd om hemmelige sager og kunne derved øve en stor indflydelse. Labbé påtalte, at hverken Viller eller Coprovicius skriftede for den ordinære skriftefader *Pedro Ximenez*, men foretrak Norvegus, der var mere enfoldig og mildere, desuden let at overtale og bedrage. Pater Klein omtalte Norvegus i mere respektfulde vendinger, men også han fandt det forkasteligt, at rektoren havde Norvegus som en slags fast ledsager. Det gik ud over den norske jesuits virke som professor i kasuistik. I øvrigt var det rent galt fat med skolerne, hvor fromhed og lydighed forsømtes i højeste grad. Heri havde Norvegus sin store andel, og rektoren så igennem fingre med ham. Den norske jesuit kom også på tværs af Kleins virksomhed som universitetskansler og øverste studiepræfekt. Klein klagede bittert over Norvegus, der ved sin åbenmundede nidkærhed (*indiscreto zelo*) hindrede alt hans arbejde. Dertil bidrog især Norvegus' nære forbindelse med den belgiske pater *Jodocus Brandt*, der var lærer ved universitetet og leder af de lavere studier. Han modtog råd og ordrer alene fra den norske pater og ikke fra rektoren og kansleren, som det var foreskrevet i ordenens regler. Der forekom ikke få uheldige episoder i skolerne og i konviktet. Som et grelt eksempel herpå anførtes et tilfælde med en svensk alumne og novicekandidat, der efter en strid havde lagt hånd på kollegiets regens, *Nicolaus Corovius*, og truet med at slå ham ihjel. Naturligvis var den formastelige blevet dømt til bortvisning, men Norvegus havde fået rektoren til at skifte

mening, således at svenskeren på trods af regentens modstand blev genoptaget⁵³. Klein mente, at Brandt og Norvegus stod i vejen for en god tilrettelægning af studierne og genindførelse af disciplinen. Man kunne næppe gå i gang hermed, før Norvegus blev forflyttet, hvorved man også kunne bryde forbindelsen i den kæde, hvis første led var Coprovicius, der var en fordærvet person og tillige en ringe økonom. Der faldt drøje hug til flere, og et almindeligt forfald med stadige brud på ordensreglerne konstateredes. Desuden dadledes de ordensbrødre, der var i skudlinien, bl. a. for hyppig forbindelse med hoffet, og der nævntes flere eksempler på en livsførelse, som ikke sømmede sig for jesuitter. Der havde været et natligt gæstebud i kollegiet med deltagelse af nuntius, fyrstefamilien og hoffolk, hvorved der var blevet musiceret. Ved en anden lejlighed havde de fyrstelige holdt en fest i refektoriet, ved hvilket der også var blevet danset både i spisesalen og i rektorens værelse i Norvegus' påsyn og med hans samtykke. Der havde været konviktorer tilstede, og det var foregået under sådanne former, at forbipasserende havde taget anstød af det. Labbé anså ikke Norvegus for helt så slem som Coprovicius og byggede i øvrigt flere af sine anklager på mundtlige beretninger fra den norske jesuit⁵⁴.

Norvegus gav også sin mening om forholdene til kende i et brev af 31. januar 1597. Det navngav ingen og rettede ikke direkte angreb på nogen, men konstaterede først og fremmest kollegiets vanskeligheder som følge af de evindeligt skiftende rektorer. Norvegus havde også blik for den indflydelse, hoffet øvede på udnævnelser. Det skinner igennem, at han ikke anså rektoren for at være sin opgave voksen. Han vidste, at andre havde skrevet ugunstige indberetninger, og ønskede ikke længere at være konsultor⁵⁵. Dermed har han måske indirekte ønsket at lægge afstand mellem sig og rektoren.

Med udgangspunkt i de kritiske rapporter har Viller fra ordensgeneralen fået en formaningsskrivelse, som han besvarede i et længere brev af 10. marts 1597. Pater Viller tilbageviste de forskellige beskyldninger, først og fremmest ville han ikke lade betegnelsen *aulicus* sidde på sig. I øvrigt betvivlede han, at det var muligt at gøre kværanter tilfredse. Generalen havde udset en ny rektor, den spanske jesuit Pedro Ximenez, men ham ønskede man ikke fra hoffets side, da han ikke kunne tysk og derfor måtte bruge tolk. Den fyrstelige familie gjorde sig også anstrengelser for at bevare Viller, i det mindste som skriftefader⁵⁶. I april meddelte Labbé

til generalen, at også Coprovicius var modstander af Ximenez som rektor og derved fik hjælp af Norvegus, da den nye rektor næppe ville billige deres hidtidige fremgangsmåde⁵⁷. Labbé fik tilslutning af Klein, der fremhævede, at Coprovicius mente sig beskyttet af Norvegus' høje alder, så meget mere, som rektoren havde den norske jesuit til skriftefader. Dette embede havde Norvegus måttet afgive engang, men var blevet genindsat under Villers provinsialperiode. Der kunne aldrig blive fred i kollegiet, så længe Norvegus og Coprovicius modarbejdede Ximenez. Derfor foreslog Klein, at de blev forflyttet til forskellige kollegier, Norvegus således til Olmütz, hvor han kunne bruges til at docere kasuistik og kontroverser og gøre gavn på sjælesorgens område⁵⁸.

Det nye rektoremne synes imidlertid at have spillet sine kort dårligt, idet han var for ivrig efter at overtage embedet. Da han nærede mistanke om, at Viller holdt noget skjult for ham, opsøgte han selv de fyrstelige. Ifølge sin egen forklaring anmodede han hoffet om ikke at blande sig i ordenens anliggender og understregede, at verdslig magt og indblanding var af det onde; desuden ville det skabe et uheldigt præcedens⁵⁹. Af en indberetning, som Norvegus skrev i april 1597, fremgår, at denne henvendelse og den lidet diplomatiske form havde virket så anmassende, at de fyrstelige pure nægtede at anerkende den nye rektor og skriftefader, før de selv havde fået svar på deres breve til generalen⁶⁰.

Mens Norvegus skrev dette, forberedte han en rejse til provinskongregationen i Olmütz. Det var muligvis den selvsamme dag, at han sammen med ærkehertuginde skriftefader Reinel blev kaldt til hoffet. Der fik de hver for sig den opgave at overbringe provinsialen visse meddelelser. Det faldt i Norvegus' lod at meddele hoffets bestemte afvisning af Ximenez som rektoremne, men man var villig til at drøfte andre kandidater. To dage senere begav Norvegus sig på vej og refererede i Olmütz hele sagen såvel for provinsialen som for dennes konsultor Neukirch⁶¹. Derpå fik Ximenez lejlighed til at forsvare sig og rettede i denne forbindelse angreb på Viller, som han beskyldte for at modarbejde hans overtagelse af rektorembedet og for dårlig embedsførelse samt for utilbørlig favorisering af Coprovicius og Norvegus. Viller tog til genmæle og søgte at vise, at han altid havde været rede til at overlade rektoratet til Ximenez. Derpå blev Norvegus afhørt; ud fra sit kendskab dels til korrespondancen mellem hoffet og generalen, dels til pro-

vinsialens breve, erklærede han Ximenez' mistanker for grundløse og kun udsprunget af dennes ukendskab til den omstændighed, at fyrstehoffet havde bedt provinsialen om at afvente generalens endelige ordre. Derpå skete der ikke videre i sagen. Norvegus henvendte sig til provinsialen og gjorde denne opmærksom på, at strids-spørgsmålet ikke var afgjort. Han tilføjede, at Ximenez næppe havde foretaget henvendelsen til hoffet af ærgerrighed, men han havde dog med sin ukloge handling krænket fyrstefamilien og skadet ordenen. Alt dette indberettede Norvegus til generalen efter tilbagekomsten til Graz i et brev af 26. maj⁶².

Pater Ximenez kunne altså ikke blive rektor. Provinsialen underrettede den 2. juni generalen om, at man nu faktisk var lige vidt, og de gamle forhold fortsatte under ledelse af Viller⁶³. Denne ville gerne befries for sit embede, men provinsialen syntes efter fiaskoen med Ximenez ikke, at der fandtes andre egnede i hele den østrigske provins⁶⁴.

I slutningen af juni 1597 kom Labbé med fornyede angreb på Coprovicius, Norvegus og deres kreds, som han kaldte rænkesmede (*politici nostri*). Rektor Viller var fraværende⁶⁵ og pater *David Lang* konstitueret som rektor i hans sted, men Labbé havde ikke større tiltro til dennes myndighed og kendskab til ordenens sædvaner, da det var hans første præsteår. Derved havde Coprovicius og Norvegus tiltaget sig større magt, end der tilkom dem, og de holdt Labbé og Klein uden for al rådslagning. Labbé havde meget hellere set Reinel som vicerektor, men dette var, som Norvegus afslørede, blevet forhindret af Coprovicius. Det var Labbés ønske, at generalen ville formane både Coprovicius og Norvegus og bebrejde dem deres handle måde.

Men der var sket værre ting. Flere breve fra universitetets kansler og konsultor Klein, indeholdende fortrolige oplysninger om tilstanden og personerne i kollegiet, var kommet andre jesuitter i kollegiet i hænde. Et brev fra provinsialen til Klein, hvis indhold Norvegus fik indblik i, synes at have indeholdt lidet smigrende udtalelser om den norske jesuit. I hvert fald blev han så harmfuld, at han erklærede at ville lægge sag an mod provinsialen. Som ophavsmand til denne skandaløse episode udpegede Labbé *Sebastian Scipio*, der var professor i metafysik⁶⁶.

Omsider tog generalen en ny bestemmelse i Graz-sagen. Den 5. juli 1597 skrev han til provinsialen og udpegede *Richard Haller* fra

Bayern til ny rektor. Dog fik kollegiet endnu ingen besked, da man først ville afvente hoffets samtykke⁶⁷. Samme dag fik også Norvegus svar på sine tre sidste indberetninger (17. marts, 14. april og 26. maj, hvoraf den mellemste synes at være gået tabt). Svaret var holdt i almindelige vendinger, og generalen lovede deri at gøre sit til at afhjælpe manglerne⁶⁸.

Også provinsialen lod atter høre fra sig. Under et ophold i Komotau (Chomutov) i Böhmen skrev han den 18. og 22. juli to breve til ordensledelsen i Rom med temmelig udførlig omtale af begivenhederne i Graz og deres hovedpersoner. Det var nu fastslået, at Scipio var ophavsmanden i brevaffæren. Pater Alber havde desuden en del anker mod Norvegus⁶⁹. Da den norske pater ikke havde kunnet bevare hemmeligheder og ej heller havde skænket advarsler opmærksomhed, havde Alber skrevet til Viller, at den genstridige pater for fremtiden skulle udelukkes fra rådslagninger. I øvrigt var det provinsialens agt snarest muligt at forflytte Norvegus til Wien, da han var ophavsmand til mange spektakler i Graz. Generalen kunne også fuldtud tiltræde, at man skilte urostifterne ad⁷⁰. Spørgsmålet om forflyttelsen blev genoptaget af provinsialen under hans ophold i Graz i oktober. Nu foreslog han Ximenez forflyttet til Olmütz, og såsnart pesten ophørte, skulle Norvegus overføres til Wien for at forelæse i kasuistik eller kontroverser. Ærkehertugindeinden havde sammen med sine tre sønner arrangeret et afskedsmåltid for Viller på hans bopæl. Foruden provinsialen og Viller selv deltog Norvegus, der var specielt indbudt af ærkehertugindeinden og ærkehertug Ferdinand. Provinsialen var i den anledning bange for, at de fyrstelige ville udbede sig den norske jesuit som skriftefader i stedet for Viller, da den nye rektor stadig ikke kom⁷¹. Bebrejdelsen ramte også Viller, der havde vist en overbærenhed, som grænsede til det forargelige. Trekløveret Norvegus, Coprovicius og Brandt fik også et ord med på vejen, fordi de ville forsvare Scipio. I øvrigt anså provinsialen det for rigtigst, at den nye rektor blev orienteret om de to førstes meriter⁷².

Provinsialen var i tvivl om, hvorvidt Norvegus skulle forflyttes til Wien eller Olmütz, men generalen overlod bestemmelsen helt og holdent til ham⁷³. Norvegus ytrede visse betænkeligheder i et brev af oktober, som desværre ikke synes bevaret. Af generalens svar fremgår, at Norvegus bl. a. havde refereret – åbenbart med henblik på Hallers udnævnelse som rektor – at nogle var foragede over,

at overordnede hentedes udefra. Disse skumlerier over forbigåelse af kollegiets egne folk ved udvælgelse af rektor blev af generalen mødt med åbenlyst mishag. Han henviste i bestemte vendinger til, at det hørte til ordenens grundregler at lystre sine overordnede og efterkomme deres bestemmelser⁷⁴.

Endnu var sagen om forflyttelse ikke afgjort. Den sidste hindring på vejen var samtykke fra hoffet i Graz. Efter modtagelsen af blankoordre fra generalen satte provinsialen alt ind på at overtale de fyrstelige til at billige de påtænkte omplaceringer. Han fik en del oplysninger af værdi fra Norvegus, der i samme uge havde været ved hoffet sammen med Coprovicius. Den 15. november 1597 havde provinsialen efter anmodning audiens hos ærkehertuginde og bragte bl. a. forflyttelsen af Coprovicius og Norvegus på tale. Hans argumenter prellede dog af på bestemt modstand fra hende. Mod Norvegus' forflyttelse indvendte hun, at denne var en højlyrd person og en pryd for kollegiet og universitetet⁷⁵.

Afgørelsen begyndte at nærme sig. I begyndelsen af december ankom den nye rektor Haller og overtog embedet. Omtrent samtidig skrev Norvegus et længere brev til assistenten for Germania, *Georges Duras*, som han kendte både fra Louvain og Olmütz⁷⁶. Han lagde først og fremmest et godt ord ind for sin forbundsfælle Jodocus Brandt og fremhævede dennes gode karakteregenskaber. Dernæst klagede Norvegus over, at han i en konflikt mellem rektoren og nogle andre var kommet under mistanke fra begge sider, da rektoren troede, at han holdt med modparten, og denne for sin del anså ham for en bagtaler. Han havde aldrig nedladt sig til åben strid, men holdt alt skjult for fredens skyld, selv når der sladrede til overordnede om det, som Norvegus fremsatte under rådslagninger. Han havde god grund til at afsky sine konsultorpligter. Dernæst gik Norvegus ind på det sidste brev fra ordensledelsen, hvori man havde formanet ham til at indordne sig under sine overordnede. Han bedyrede, at denne pligt altid havde ligget ham på sinde, og mente ikke hidtil at have forsyndet sig på dette punkt. Endvidere fremførte han, at provinsialen ikke kunne anføre noget håndgribeligt bevis for hans skyld. Som han før havde fortalt generalen, kom provinsialen med smiger, mens han i hemmelighed rettede alvorlige angreb mod ham. Dog trøstede Norvegus sig ved Guds forsyn og sin kærlighed til alle ordensfæller, også dem, der havde påført ham ubehageligheder. Han led selv under således at skulle handle

mod sine overordnede, navnlig da han vidste, hvor vanskeligt det var at finde retfærdighed i sådanne tilfælde. Det var bedst at overlade hele sagen til generalens afgørelse og håbe, at man før eller senere ville erkende den dårlige styrelse, som resulterede i, at der herskede mistillid mellem overordnede og underordnede, almindelig forstillelse og gensidig frygt. Norvegus udtrykte dog de bedste forventninger med henblik på den nye rektor⁷⁷.

Dette brev lader ingen tvivl tilbage om, hvor fortørnet og forurettet Norvegus følte sig over provinsialens samtale med ærkehertuginde. Han var ikke tilfreds med den måde, hvorpå provinsialen omtalte ham. Ordensledelsen prøvede nu på den ene side at gyde olie på de oprørte vande og berolige Norvegus og på den anden side – og først og fremmest – at tage provinsialen og hans handlemåde i forsvar. Norvegus skulle lede efter fejl hos sig selv, han var alt for sårbar, så fornærmelser i alting og søgte strid⁷⁸.

Endnu en sidste gang tog Norvegus til genmæle, men på en mere stiltfærdig måde. Han kunne dog stadigvæk ikke se, hvad der var forkert i hans handlemåde, han havde jo kun fulgt sine embedspligter og generalens bud. Han betvivlede, at generalen havde fået den rigtige konklusion ud af hans breve. Når han kritiserede styret, var kritikken ikke rettet mod generalen, men mod de nærmeste overordnede, men han henvendte sig til generalen, fordi denne havde magt til at råde bod på misæren. Hvis han havde overtrådt grænserne for den tilbørlige agtelse, ville han gerne undskylde sig og bad huske, at han var nordmand. Han havde ikke i sinde at appellere til paven, men i sin tvivlrådighed havde han tænkt på den venligsindede pavelige nuntius, der havde benyttet sig af hans hjælp i forskellige sager. Det havde heller ikke været hans mening ligefrem at true, ej heller at afæske en dom, men kun at få et hjælpemiddel. Han var stadig sikker på, at han hverken havde fremsat falske påstande eller fordrejelser, og håbede, at dette til sin tid ville stå alle klart. Det var heller ikke hans ønske at hævne sig på nogen, kun begærede han ikke at blive forhindret i udførelsen af sit kald. Det var ikke muligt for ham at bifalde ønsket om at overlade sagen til den nye rektor, da denne næppe kunne sætte sig grundigt nok ind i sagen⁷⁹.

Også Jodocus Brandt, der i lighed med Norvegus havde modtaget en formaning, afviste beskyldningerne som grundløse. Da universitetskansler Klein var meget utilfreds med ham og altid blandede sig

i hans arbejde, havde pater Brandt omsider søgt råd hos Norvegus, der var spiritualpater i kollegiet, men ikke fået andet råd end at lægge afgørelsen i rektorens hånd. Brandt hævdede, at de kun havde bedt deres tidebønner sammen og haft samtaler om sjælesorgen, især med henblik på ungdommen, da Brandt selv var dekan for de lavere klasser og Norvegus fungerede som skriftefader. Når han ofte havde beklaget sig over sit embedes besværligheder i almindelighed, havde Norvegus altid formået ham til udholdenhed. I klagen over Brandt til provinsialen havde der været flere forhold, som den norske jesuit stik imod det påståede var fuldstændig uvidende om⁸⁰.

Ikke alene Norvegus følte sig stødt over provinsialens optræden, men også Viller beklagede sig i et brev fra begyndelsen af marts 1598 over, at provinsialen til både ærkehertuginde og ærkehertug Ferdinand havde fortalt mærkelige og besynderlige ting, der var rettet imod ham, Norvegus, Coprovicius og andre. Den forhenværende rektor gengav også nogle eksempler og nævnte, at provinsialen havde betegnet Norvegus som en oprørske person (*homo seditiosus*). Dog havde ingen af de fyrstelige skænket tiltro til disse udsagn. Viller dadlede på det skarpeste Alber, der ingen ret havde til at åbenbare sine ordensfællers fejl for de fyrstelige, og han forsikrede samtidig, at han var rede til at forlade hoffet, blot hans overordnede ytrede ønske derom. Han havde endog udvirket hos fyrstefamilien, at han selv, Norvegus og Coprovicius kunne forlade Graz, selv om det ville være ærekrænkende for dem selv og en fornærmende handling over for hoffet⁸¹.

Inden den endelige afgørelse var truffet, foreslog Alber, at Norvegus blev sendt til Polen, nærmere betegnet til Kraków. Denne løsning svarede sikkert mere til den norske paters ønske, men den blev afvist af generalen⁸². I midten af februar fik provinsialen henstilling om at iværksætte forflytningerne og begynde med Norvegus. Generalen antydede dog, at han muligvis senere ville forflytte Norvegus uden for den østrigske provins⁸³.

Den norske jesuit satte imidlertid alle sejl til for at omgå afgørelsen og alligevel komme til den polske provins, til kong Sigismund. Hans planer kendes af breve fra den nye rektor Haller og fra Labbé. Den 25. marts meddelte rektoren i et hastebrev, at ærkehertuginde havde skrevet til generalen og ønsket at få Norvegus sendt til kong Sigismund. Rektoren understregede, at hun ikke havde gjort det af egen drift og allerede fortrød sin handling. Han ville blot advare, så der

ikke blev foretaget nærmere i sagen, inden han kunne skrive mere derom⁸⁴.

Det fremgår af den lovede redegørelse fra rektoren to dage senere, at han havde forpurret en list fra Norvegus' side. Denne havde i al hemmelighed gennem nuntius forhandlet med hoffet, og Haller mistænkte Coprovicius og Viller for at være medvidere. Rektoren syntes egentlig ganske godt om den norske jesuit og hans trosiver, men det var blot sørgeligt, at han til dels ved forbindelse med andre, men mest på grund af sin egen nidkærhed, var kommet på afveje og i hemmelighed lavede sine egne arrangementer. Rektoren havde også gjort det klart over for nuntius og hoffet, at det var i strid med ordensreglerne, at nogen selv forhandlede med paven om sin egen mission. I det hele taget mente rektoren, at man ikke kunne undskylde Norvegus. Da denne havde fået provinsialens ordre om forflyttelse til Wien, havde han ytret ønske om først at forhandle med rektoren, for at denne hos generalen skulle udvirke hans tilbagevenden til Graz. Men uden den lovede forhandling havde Norvegus bag rektors ryg gennem nuntius fået de fyrstelige til at skrive til generalen. Nu kunne Haller altså ikke længere skåne den norske jesuits ære; den havde han selv sat på spil ved at handle således. I det mindste måtte han efterkomme provinsialens bestemmelse og drage til Wien. Afrejsen blev berammet til dagen efter. Coprovicius skulle også væk, til kollegiet i Laibach (Ljubljana), og heller ikke Viller burde have lov til at blive i Graz. Rektoren mente, at hoffet ikke ville modsætte sig det, men generalen burde dog skrive venligt til Viller og forklare, at det skete til hans eget bedste⁸⁵.

Labbés brev er dateret dagen efter, altså den samme dag, på hvilken Norvegus skulle afgå med Wien som mål. Han fik en salut med på vejen. Der refereredes en del skarpe ytringer, især fra Villers side mod provinsialen. Først efter at have voldt rektor og andre mange ubehageligheder fandt Norvegus sig i at blive forflyttet. Efter sin egen mening var han med urette blevet brændemærket hos de fyrstelige for oprørsk og uforstandig optræden, og han foregav at ville forhandle med paven eller udtræde af ordenen og trække sig tilbage til et kloster. Labbé kunne endvidere referere nogle ytringer fra Norvegus om, at han ikke kunne tie stille, hvis han andre steder hørte noget om stridighederne i Graz. Det er sikkert af den grund, han i slutningen foreslog at pålægge Norvegus tavshed⁸⁶.

Halvanden måned senere kritiserede rektor Haller i et brev til

Duras den norske jesuit og hans hemmelige rænker med ikke-jesuitter, navnlig de fyrstelige. Det hemmelige sammenspil med Jodocus Brandt var lykkedes så fint, at selv om overordnede havde fået mistanke, havde de ikke kunnet skaffe bevis, hvis de implicerede ikke selv havde røbet sagen⁸⁷.

Haller synes i øvrigt at have givet generalen unøjagtige oplysninger i sine breve af marts. I Rom modtog man ingen direkte henvendelse fra hoffet i Graz, men det var blevet pålagt dets udsending i pave-staden, *Alexander Regini*, på de fyrsteliges og på den pavelige nuntius' vegne at forhandle med generalen om Norvegus' sendelse til Polen. Han fik til svar, at man ikke kunne afgøre noget, inden man havde modtaget nærmere besked fra Polen⁸⁸.

Årene 1597–98 stod altså i Graz i personskifternes tegn, og det gik ikke alene ud over de jesuitter, der havde hoffets yndest; således blev Ximenez forflyttet til Wien⁸⁹. Klein blev i Graz endnu et par år, hvorefter også han kom til Wien, hvor han overtog Norvegus' stilling som professor i kasuistik, men døde efter kort tids virke i 1601⁹⁰. Derimod viste det sig, at Haller havde været for optimistisk, da han regnede med hoffets samtykke til forflyttelse af Viller. Da man ikke kunne fjerne ham uden alvorligt at fornærme ærkehertug Ferdinand, lod man tanken falde. Viller fungerede derefter endnu mange år som ærkehertugens skriftefader⁹¹, skønt Haller havde rettet alvorlige anklager mod ham. Således beskyldtes han for at have taget parti i striden mellem det østrigske og bayerske fyrstehus, idet han i stedet for at prøve på at mægle holdt med østrigerne og fordømte og dadlede bayernerne. Endvidere skulle han have ytret ønske om at befri provinsen for Alber og Haller, hvem han betegnede som bayrere⁹². Heri kan man muligvis finde en del af forklaringen på det meget skarpe mod-sætningsforhold.

Bølgerne faldt ikke til ro efter forflytterne. Der var jo stadig Viller tilbage, og han glemte ikke sine forbundsfæller. Kort efter til-trådte ærkehertug Ferdinand en Italiensrejse, og Viller fulgte med som skriftefader⁹³. I et brev fra Firenzuola fra begyndelsen af juni kom Viller også ind på stridsspørgsmålene i Graz. Han troede at finde årsagen til forfølgelsen af ham og andre i misundelsen mod dem, som havde de fyrsteliges gunst. Blandt dem, som efter hans mening havde lidt uret, glemte han ikke Norvegus, og fremhævede, at denne dog havde præsteret et udmærket stykke arbejde både i Belgien og i den østrigske provins⁹⁴.

Der er bevaret en summarisk karakteristik af den norske pater fra tiden kort før hans forflyttelse til Wien. Den bærer præg af den sidste tids begivenheder, idet Norvegus bl. a. betegnes som en naiv koleriker, mens han for 3–4 år siden ansås for sangviniker⁹⁵.

Ni år på et sted var det længste ophold, Norvegus præsterede i den østrigske ordensprovins. I Graz findes der ikke mange vidnesbyrd om hans virke. Men man skal ikke tro, at hele denne tid gik med stridigheder. Norvegus var en habil teolog, især i kasuistik og kontroverser. Desuden virkede han som skriftefader og havde nogen kontakt med hoffet. Det lykkedes dog ikke hoffet at hjælpe ham, hvad der måske havde været lettere, hvis han havde haft officiel tilknytning til det, som Villers tilfælde viser. I et område med alvorlige religionsstridigheder tog man åbenbart udstrakt hensyn til fyrsternes ønsker⁹⁶.

Den norske jesuit havde også sikret sig støtte fra den pavelige nuntius *Girolamo Porzia*⁹⁷, med hvem han synes at have haft en del venskabeligt samkvem. Endnu mange år efter berømmede Norvegus sig af, at han havde tilskyndet nuntius til at få afskaffet nadveren under begge skikkelser i hele Østrig og Böhmen⁹⁸.

Norvegus var en mand med sine meningers mod og tillige meget indiskret. Han tav ikke stille med, hvad han hørte om andre. Derved kom han ofte til at løbe med sladder og gav de stridende partier stof til angreb, ikke mindst på sig selv. Desuden var han ikke upåvirket af, hvad andre mente om ham, og blev smittet af atmosfæren i Graz, som var præget af nationale modsætninger og gensidig mistænksomhed. Han var tilhænger af den milde kurs inden for ordenen og sluttede sig derfor naturligt til Villers parti.

Nordboernes besøg i Graz ophørte ikke med Norvegus' forflyttelse. I efteråret 1598, kort efter sin optagelse i alumnatet i Wien, sendtes nordmanden *Petrus Gundmundus* til Graz⁹⁹. Derefter gik der en række år, inden danskeren *Jørgen Hammer* (Georgius Hammerus) under 6. juni 1603 blev indskrevet i matriklen¹⁰⁰. En række svenkere tog baccalaureus- og magistergraden i de følgende år. De fleste af dem blev underholdt af midler, som den polske dronning Anna havde skænket. Rækken sluttes med en dansker, *Jacob Kydius*, der tog baccalaureusgraden 1616. Han var den yngste af tre brødre, der alle kom til at tjene katolicismens sag¹⁰¹.

Fra Wien til Braunsberg (1598–1600)

Da Laurentius Norvegus i slutningen af marts 1598 sagde farvel til kollegiet i Graz, var efter knap seksten års forløb en runde afsluttet. I efteråret 1582 havde han forladt Donaubyen og taget vejen nordpå til Olmütz. Nu vendte han tilbage sydfra, en ældre mand i nærheden af de tres, men trods al modgang stadig optimist. Fra Wien var der ikke langt til den polske provins.

I første omgang så det dog ikke ud til, at han ville komme videre. Generalens brev, der ledsagede hans forflytning til Wien, gav ikke meget håb derom. Han fik ganske vist en smule ros, fordi han uden tøven havde fulgt provinsialens ordre. Hans private henvendelser blev altså ikke fremdraget; men generalen indskærpede samtidig meget alvorligt, at han skulle overlade alt angående den polske rejse til sine overordnedes afgørelse¹. I denne fornyede betoning af lydighedens bud ligger misbilligelse af Norvegus' handlemåde.

Kun på et begrænset, men til gengæld temmelig væsentligt område gjorde man brug af hans evner: han fik til opgave at indvie de vordende præster i kasuistik og kontroverser². Snart rygtedes det i Rom, at han også havde fået tildelt opgaver som spiritualpræfekt. I begyndelsen af august 1598 krævede generalen under henvisning til begivenhederne i Graz, at han i det sidste embede omgående blev erstattet med en anden. Hans opførsel stred mod ordenens ånd, og derfor skulle han heller ikke have lov til at lede andres åndelige liv. Rygtet synes dog at have været ubegrundet, idet provinsialen i sit svar på det bestemteste afviste det og benægtede, at den norske jesuit uden hans vidende fungerede som spiritualpræfekt³.

Norvegus synes stadig at have virket med iver for sine planer om mission i Sverige. Han vidste sikkert, at Sigismund var sejlet til Sverige, og at den afgørende kamp stod for døren. Men hvad enten generalen var mere skeptisk eller ikke ønskede den selvrådige nordmand så langt væk, at han uden kontrol igen kunne begynde at politisere – i hvert fald gav han endnu i oktober 1598 et henholdende svar med henblik på en eventuel mission i Sverige⁴. På dette tidspunkt

havde slaget ved Stångebro besejlet katolicismens nederlag i Sverige. Efterretningen derom må have været en dyb skuffelse for den norske jesuit. Nu standsede rimeligvis for en tid hans anmodninger, og han kunne bedre koncentrere sig om arbejdet i Wien. Det betød muligvis også, at den gendrivelse af Uppsala-mødets beslutninger, som han havde arbejdet på i flere år, nu blev uaktuel og derfor ikke trykt⁵.

Det var et mærkeligt sammentræf, at Norvegius såvel i Wien som i Graz fik *Paul Neukirch* fra Schlesien som den første rektor. I begyndelsen af 1599 blev denne dog atter forflyttet som rektor til Graz og afløstes af italieneren *Floriano Avancini*⁶. I Wien fik Norvegius selskab af pater Ximenez, hvis upopularitet ved fyrstehoffet i Graz ikke kom ham til skade inden for ordenen, hvor han blev højt værdsat. Således blev han bl. a. konsultor for både provinsialen og rektoren. Det var også ham, der havde det spiritualpræfektembede, som Norvegius åbenbart ikke måtte bestride, og i juli 1600 blev han endog udnævnt til rektor i Olmütz⁷. I den sidste tid i Wien overtog Norvegius hans hverv som exhortator⁸.

Også ved kollegiet i Wien var der et paveligt alumnat, men i for-tegnelsen over dets alumner forekommer der kun én nordbo, nordmanden *Petrus Gundmundus*. Hans optagelse falder sammen med Norvegius' ophold ved kollegiet. Det kunne tyde på en forbindelse, da alumnatet i Wien ellers ikke havde til opgave at optage elever fra de nordiske lande. Den unge nordmands ophold i Wien blev også kun kort; han indskreves den 22. september 1598, men blev allerede den følgende måned sendt til Graz⁹. Det er muligt, at man har villet fjerne ham fra Norvegius' påvirkning. Dertil kommer, at man i Graz havde midler til underhold af nordiske elever, siden den polsk-svenske dronning Anna 1596 havde skænket en kapital til samme formål¹⁰.

I de sidste måneder af sit ophold i Wien oplevede Norvegius en ny provinsial, nemlig spanieren *Alfonso Carillo*. Denne var muligvis ikke så hård i sin bedømmelse af den norske pater som sin forgænger. I hvert fald var hans syn på pater Viller i Graz mere positivt¹¹.

Der er bevaret en rutinemæssig karakteristik af Norvegius fra denne tid. Som det fremgår af de tidligere omtalte bedømmelser, kunne de være indbyrdes temmelig varierende. De var naturligvis præget af de skiftende rektorers skøn. Den foreliggende bedømmelse er blevet til i begyndelsen af 1600 og bærer tydeligt præg af, at man i Wien delte pater Albers forbeholdne syn på den norske jesuit.

Hans begavelse og dømmekraft betegnedes som middelmådige, dog kunne man ikke frakende ham en vis kløgt og en del erfaring. Hans kundskaber blev ligeledes stemplet som middelmådige, mens karakteren som før betegnedes som sangvinsk. Til sidst noteredes hans evner for og lyst til at omvende kættere¹².

Da helbredet samtidig ansås for robust, måtte det ikke anses for udelukket, at han stadig kunne tage en tårn på missionsmarken. Det så også ud til, at hans bestræbelser nu omsider skulle krones med held. Under Clemens VIII voksede atter interessen for den katolske mission. I august 1599 oprettedes på pavestolens initiativ *Congregatio super negotiis sanctæ fidei et religionis catholicæ*, som skulle tage sig af sager vedrørende den katolske tros udbredelse. Desværre er der kun bevaret optegnelser fra ti møder, det sidste i august 1600. Sandsynligvis har kongregationen dog fortsat sit virke noget længere. Den bliver flygtigt nævnt i de følgende år, således endnu i 1603; omkring den tid er den ophørt med at eksistere, idet dens opgaver overgik til generalsekretariatet for missionsvirksomheden¹³. Den kan betegnes som forløber for propagandakongregationen, som først oprettedes mere end en snes år senere. Med dette navn vil den derfor blive omtalt i det følgende.

Forsædet i den nye kongregation førtes af kardinal Santori. Blandt medlemmerne genfinder vi den forhenværende teologiprofessor ved kollegiet i Louvain, Bellarmin, der kort forinden var avanceret til kardinal¹⁴. Når de nordiske lande kom på tale ved kongregationens møder, kunne man ikke let komme udenom hans gamle kending fra Louvain – Laurentius Norvegus.

Det traf sig så heldigt, at *Erik Falk*, en af Norvegus' gamle elever i Sverige, netop befandt sig i Rom på det tidspunkt, hvor man havde brug for en sagkyndig udtalelse. Trods sine studier ved *Collegium Germanicum* havde han dog ikke følt sig kaldet til at indtræde i præstestanden. Efter 1580 foretog han en længere udenlandsrejse, der førte ham til Konstantinopel og Tripolis. Derefter opholdt han sig et par år i Italien og kom først efter 1587 atter hjem til Sverige¹⁵. Som trofast katolik havde han ingen mulighed for at skabe sig en fremtid i sit hjemland, og da man i 1600 fejrede jubelåret, var han atter i den evige stad og stillede sin viden til rådighed for pavestolen. I foråret 1600 afgav han en betænkning om mulighederne for at udrette noget for Norden og de nordiske katolikker. Han påpegede, at mens alle verdens kristne folkeslag havde deres patroner og over-

hyrder, var der ingen, de tre nordiske folk kunne henvende sig til i deres trængsler i kirkelige og verdslige sager. De pavelige seminarier i Olmütz, Braunsberg og Vilna, som var oprettet af Gregor XIII til hjælp for de nordiske riger, administreredes ikke efter fundatsbestemmelserne. Unge mænd fra Norden havde vanskeligt ved at opnå optagelse, eller hvis det lykkedes, måtte de ofte opgive studierne som følge af manglende existensmidler. Det legat, som den afdøde svensk-polske dronning Anna havde indstiftet ved universitetet i Graz til nogle svenske studenter underhold, blev ikke udnyttet, da ingen dér havde den opgave at skaffe egnede unge dertil. Desuden havde danskere og nordmænd ingen protektor i Rom, der ved pavestolen kunne varetage sager om disse rigers omvendelse, og hos hvem nordiske katolikker kunne finde støtte. Erik Falk havde et konkret forslag til posten som beskytter af disse nationer, nemlig kardinalen af St. Giorgio, *Cinzio Aldobrandini*¹⁶. Det var nødvendigt, at man tog sig af de nødstedte nordiske riger, og paven opfordredes til at pålægge den pavelige nuntius i Polen at ofre dette spørgsmål særlig opmærksomhed. I denne forbindelse foresloges det at knytte Norvegeus til den nævnte nuntius som medhjælper i de nordiske anliggender. Den norske jesuit fremhævedes som en enestående ekspert, der ikke alene nøje kendte de nordiske folks sprog, sædvaner, sindelag og tilstand, men tillige udmærkede sig ved fromhed og utrættelig iver for at fremme den katolske sag i disse lande. Norvegeus skulle til stadighed opholde sig ved Sigismunds hof til trøst og bistand for landflygtige katolikker. Ligeledes burde han overtage tilsynet med, at de ovennævnte læreanstalters midler blev administreret på den foreskrevne måde, og samtidig forsyne dem med et tilstrækkeligt antal egnede elever, som man engang kunne anvende til gavn for deres ulykkelige fædrelande.

Denne betænkning blev overladt til kardinal Santori til forelæggelse i propagandakongregationen, hvor den blev behandlet i maj 1600¹⁷. Man har åbenbart besluttet at følge de fremsatte forslag; men det var også naturligt, at man henvendte sig til ordensgeneralen, der på sin side ikke kunne sidde en anmodning fra pavestolen overhørig. Således er det vistnok gået til, at Norvegeus efter mange års forgæves forsøg nu så hurtigt fik tildelt en post, som hans erfaring og evner gjorde ham selvskreven til. Fra en mere beskeden stilling som professor ved jesuitternes læreanstalt i Wien blev han trukket frem og fik pålagt et meget større ansvar, end man hidtil fra ordensledelsens side havde ønsket at overlade ham.

Det er muligvis under denne synsvinkel, generalens brev af 13. maj 1600 til ham skal ses. Det falder sammen med sagens behandling i propagandakongregationen. Det er uvist, om Norvegius har været klar over, at udviklingen gik i gunstig retning, eller om der forelå en henvendelse fra hans side. Generalen, der efterhånden kendte ham og hans ønsker godt, udtalte sin tillid til hans egnethed til at tage sig af den nordiske mission i kraft af sin kløgt og erfaring. Det var meningen, at han skulle drage til Polen, når generalen havde fået svar på sin henvendelse til den polske provins om sagen, men heller ikke før. Der blev i samme anledning skrevet til provinsial Alber, for at Norvegius i givet fald kunne være parat til at tage afsted med kort varsel¹⁸. Man kan næppe forestille sig Norvegius' glæde over dette budskab. Han skyndte sig at skrive til provinsialen. Først ønskede han straks at blive befriet for sit hverv som professor i kasuistik, dernæst ville han udnytte tiden, inden generalens afrejseordre kom, til et besøg i Graz. Det var hans agt dér at føre samtaler med fyrstefamilien og den pavelige nuntius Porzia om polske forhold og sit nye hverv. Provinsialen afslog hans bøn og henviste i øvrigt til, at det var generalens vilje, at han skulle blive ved sit arbejde, til afgørelsen om hans sendelse forelå¹⁹. Norvegius måtte altså tålmodigt vente på generalens ordre og i øvrigt passe sit arbejde i Wien.

I mellemtiden lod propagandakongregationen ikke sagen hvile, og det oplystes ved et møde 3. juli 1600, at kardinalerne Cinzio Aldobrandini og Bellarmin samt jesuitergeneralen havde skrevet til den pavelige nuntius i Polen, Laurentius Norvegius og andre samt rektorerne for de kollegier, hvortil der var knyttet et seminarium for nordiske studerende. Erik Falk var blevet benyttet som kurér i denne anledning. Alt dette vandt bifald i kongregationen, og fire dage senere gav også paven sin approbation²⁰.

Desværre kender vi ikke ret meget til indholdet af de omtalte breve²¹. I hvert fald på ét punkt har de været samstemmende: det var meningen at gøre et nyt fremstød i de nordiske riger, og derfor skulle der ydes udstrakt støtte til studerende fra de nordiske lande ved katolske læreanstalter. Man har sikkert også udbedt sig brevmodtagernes mening om situationen.

Skønt man i almindelighed talte om alle nordiske lande, har visse overvejelser bragt Danmark-Norge i forgrunden. Sigismunds nederlag i Sverige var måske alt for frisk i erindringen. I det brev, som Erik Falk overbragte Norvegius fra kardinal Bellarmin, synes den

sidste kun at have ønsket oplysninger om Danmark–Norge. Den norske jesuit udtrykte i sin svarskrivelse af 22. juli 1600 glæde over, at det spørgsmål, som havde beskæftiget ham så meget, nu endelig var blevet genstand for interesse på allerhøjeste sted. Efter hans mening var det vanskeligt at vinde indpas i Danmark–Norge. Da kætteriet hos disse folk havde slået dybe og varige rødder og givet rigets stormænd en god fortjeneste, fandtes der mange, der var rede til at forsvare det. Imidlertid afgang det hele af kongen og rådet, som alle andre adlød. Hvis man begyndte hos folket, kunne det vække mistanke om anstiftelse af oprør, så vejen blev helt afskåret. Men det var ikke mindre vanskeligt at gribe sagen åbenlyst an hos kongen og rådet. De var opflasket med bittert had til den katolske religion, og det var ikke at forvente, at de ville tillade religionsforhandlinger, med mindre der stod så stor en myndighed bag, at de ikke uden personlig risiko kunne vægre sig. Norvegus kunne i øjeblikket ikke se nogen mulighed herfor og havde derfor et andet forslag, som gik ud på, at man ad overtalelsens vej skulle forsøge at vinde de ledendes gunst. Han opridsede en plan for en bog, som skulle undervise landets indbyggere i deres forfædres religion, affattet såvel på latin som på folkesproget, så at både den lærde og den læge kunne få udbytte deraf. Til dette formål foreslog Norvegus anvendt den *Confessio*, som han i sine ledige stunder havde nedskrevet til brug for alle tre nordiske riger. Efter hans bedømmelse gav den på en besindig måde klar besked og egnede sig til katekisering. Hvis man bifaldt hans forslag, ville han dedicere bogen til kongen og rådet i Danmark. For at de ikke skulle fatte mistanke, ville han i forordet forklare, at han følte det som sin pligt at drage omsorg for forfædrenes ære og rigernes sikkerhed. De fleste indbyggere var jo af rabulister ført bag lyset og befandt sig i den vildfarelse, at de mod al menneskelig sædvane beskyldte deres udmærkede forfædre, der i næsten 700 år tillige med hele den kristne verden havde dyrket den rette kristne religion, for afgudsdyrkelse og fordømte dem til helvedes ild. Derved begik de uret mod såvel deres forfædre som andre kristne riger, hvoraf der kunne opstå ubehageligheder for deres egne riger. Norvegus ville tillade sig at udgive bogen som god patriot under kongens og rådets beskyttelse, idet han håbede, at de ville afhjælpe de onder, der blev fremdraget deri.

Norvegus regnede med, at værket ved hjælp af fortrolige venner kunne fordeles i mange eksemplarer i Danmark–Norge, og at dedika-

tionen ville begunstige udbredelsen. I mellemtiden burde man udvælge så mange unge, som de pavelige seminarier kunne tage, hvorved man ville få et tilstrækkeligt antal missionærer, hvis opgave måtte blive at gribe enhver chance.

I det hele taget var den norske jesuit temmelig optimistisk og henviste til ordensgeneralens brev, hvorefter han inden længe skulle tage til Polen for at virke i missionens tjeneste med rekatolicering af Norden som mål.

Heller ikke storpolitiske overvejelser var fremmede for Norvegius. Når man havde fået begyndt, som han foreslog, kunne man fremme sagen, hvis paven enten gennem den polske konge eller ærkehertug Albrecht af Østrig på kejserens og alle katolske fyrsters vegne opfordrede danskerne til at slutte sig til troens enhed og det kristne fællesskab. Denne opfordring skulle understreges med trussel om våbenmagt, så at den ikke kunne afslås uden frygt for farlige følger, som de selv havde nedkaldt over sig, dels fordi de efter udplyndring af kirkerne havde skilt sig ud af de troendes fællesskab, dels fordi de danske konger kun regerede af kejser Karls og det spanske riges nåde.

Hvis det blev nødvendigt, kunne man dernæst tilskynde de enkelte provinser til at anmode om fri udøvelse af forfædrenes religion, eftersom denne frihed var blevet lovet ved kætteriets indførelse, og ingen i mellemtiden havde tilbagekaldt den²².

Ideen om en *Confessio* havde Norvegius for første gang fremsat for næsten en snes år siden. Nu øjnede han en ny chance for at føre tanken ud i livet. Til trods for sin politiske naivitet og overdrevne optimisme var han dog klar over, at der ikke kunne være tale om en åben mission. Der måtte hverves tilhængere i hemmelighed. Uddannelse af ungdommen ved de katolske læreanstalter var en positiv tanke og langt mere slagkraftig i sine konsekvenser end Norvegius' bog. Hans påstand om et løfte om religionsfrihed bliver også senere gentaget, men det er vanskeligt at se, hvad han hentyder til. Muligvis har han haft kendskab til de vage ord om trosfrihed i Christian III's foreløbige forpligtelsesbrev af 18. august 1534²³. Men dette havde kun gyldighed, indtil konge, råd og adel havde gjort »en ny kristelig skikkelse«. Hvis Norvegius virkelig sigter til dette brev, ser han fuldstændig bort fra, at brevets gyldighed ophørte med recessen og håndfæstningen af 1536. Og hverken kirkeordinansen af 1539 eller fremmedartiklerne af 1569 lader tvivl tilbage om religionstilstanden i Danmark. Det er også uklart, på hvilken måde Norvegius havde tænkt

sig, de enkelte landsdele skulle anmode om religionsfrihed. Måske har patrioten Norvegus i denne forbindelse specielt tænkt på sit hjemland Norge. Der er mere grund til at fæste opmærksomheden ved hans planer om ved trusler om magtanvendelse at skræmme Danmark tilbage til den katolske fold. Også i Sverige var der i sin tid planer fremme om lignende pressioener. Det er ikke klart, hvor meget Norvegus har kendt til Lorichs' højtflyvende erobningsplaner, men hans ideer må gå endnu længere tilbage, helt til ungdommen og opholdet i Louvain. Man kan i baggrunden skimte Karl V's krav på det danske monarki, de krav, som gennem børn af hans søster og Christian II levede videre og dukkede op af og til, var årsag til rygtedannelse i Danmark og nu altså forvandlede til et middel i modreformationens tjeneste.

De storpolitiske aspekter var heller ikke så fantastiske. Norvegus taler nærmest kun om trusler og ikke om en erobring. Der foreligger imidlertid den mulighed, at Erik Falk var i Rom som Sigismunds talsmand. Sigismunds tanker kredsede stadig om tilbageerobring af Sverige, og det kan have været en forløber for en sendelse et par år senere, da Erik Falk havde til opgave at formå paven til at gøre sin indflydelse gældende hos den spanske konge, således at denne for en tid sluttede våbenstilstand med de oprørske nederlandske provinser for derefter at hjælpe Polen mod Sverige²⁴. Det var åbenbart meningen, at Danmark-Norge skulle betvinges ved samme lejlighed. Det er interessant, at Norvegus netop fremdrager ærkehertug Albrecht, der var gift med Filips II's datter Isabella. Men så længe det hele kun var en plan, var det nødvendigt at handle og udtrykke sig forsigtigt. Den norske jesuit havde nu fået en opgave, som havde store perspektiver, men foreløbig gjaldt det at udnytte de bestående fordele og sikre sig tilhængere i Danmark.

Det nye foretagende fik økonomisk støtte fra en uventet side, nemlig fra den forlængst afdøde Johan III, der i sin tid havde givet 600 floriner til indkøb af bogtryktyper til brug i Sverige. De var gennem Norvegus overdraget til en af hans elever, Nicolaus Smids, i Belgien. Denne henvendte sig netop i 1600 til generalen og ville gerne vide, hvad der skulle gøres med de penge. Generalen underrettede Norvegus og foreslog, at beløbet blev overført til underhold af svenske elever ved pavelige seminarier eller til lignende formål²⁵. Selv om vi ikke kender svaret fra den norske pater, må man gå ud fra, at han har givet sit samtykke til den foreslåede ordning.

I sin nye gerning havde Norvegus brug for en egnet ledsager. I kraft af sine specielle opgaver måtte han ofte komme ud på rejser, måske førte hans mission ham til egne, hvor der ikke var jesuiterkollegier, så han måtte have en ordensfælle at aflægge skriftemål til. Afgørelsen lå hos generalen og kunne komme nårsomhelst, men valget kunne falde på en, som efter hans mening var uegnet til dette hverv. Han mindedes vel den første mission i Sverige, hvor han havde måttet nøjes med en lægbroder, der ikke havde været til megen nytte. I mellemtiden havde han flere gange, når en missionsopgave var i syne, anmodet om en socius, men hver gang var sagen løbet ud i sandet. Det afholdt ham dog ikke fra endnu engang at foregribe begivenhedernes gang. Han henvendte sig til ordensgeneralen med anmodning om at få en bestemt ordensfælle som ledsager, nemlig studiepræfekten i Olmütz, *Jodocus Brandt*. Norvegus henviste til, at det var nødvendigt for ham at have en ledsager, der var kundskabsrig og dygtig, og med hvem han kunne drøfte de forskellige sager²⁶.

Pater Jodocus Brandt, der stammede fra Gent, var på det tidspunkt 43 år gammel. Under ophold i Olmütz og Prag, hvor han underviste i de øverste gymnasieklasser, synes han at have sluttet sig til Norvegus. Da vanskelighederne tårnede sig op for ham i Graz, gik han til den norske jesuit, der varmt tog parti for ham og prøvede på at beskytte ham. Sagen endte med Brandts forflyttelse til Olmütz, hvor han underviste filosofistuderende og samtidig varetog hverv som studiepræfekt og skriftefader for eleverne. Han bedømtes af sine overordnede temmelig strengt og karakteriseredes i det hele som en middelmådighed. Hangen til det teoretiske dominerede hos ham på bekostning af det praktiske, men han ansås dog for egnet til at undervise og omgås studerende²⁷.

Den belgiske jesuit havde bevaret sin hengivenhed for Norvegus også i Olmütz. De holdt forbindelsen ved lige ved brevveksling, og de nordiske alumners skæbne og uddannelse lå også Brandt stærkt på sinde. Måske har den norske jesuit udmalet for ham de store opgaver, som i Norden ventede på deres løsning. I hvert fald mente Brandt af Gud at være begavet med evner til opbyggelse og anråbte netop i sommeren 1600 i et brev jesuitergeneralen om at gøre brug af disse evner, da de ellers ville miste deres kraft. Han mente tillige at have fået et tegn fra Gud om, at han skulle fortsætte Norvegus' arbejde²⁸. Norvegus' anmodning til jesuitergeneralen om at få den belgiske pater til ledsager er dateret over tre måneder senere. Det er muligt, at de

begge i mellemtiden har haft kontakt med hinanden, og at Brandt har afsløret sin vision, hvilket kan have givet det afgørende stød til, at Norvegus udbad sig netop ham som ledsager. Når man tager i betragtning, hvor stærkt Norvegus altid betonede vigtigheden af missionærer af nordisk oprindelse eller i hvert fald med grundigt kendskab til folkesprogene på den nordiske missionsmark, må hans valg af en ikke-nordbo som ledsager vække nogen forundring. Den belgiske pater kunne næppe klare sig på de nordiske sprog, selv om han i Olmütz havde nordiske elever under sig. Norvegus undgår da også dette punkt i sit brev til generalen. For knap tyve år siden havde den norske jesuit også ønsket en ikke-nordbo som ledsager, men dengang kunne han bedre forsvare det, da der endnu ikke fandtes andre jesuiterpater af nordisk oprindelse. I den mellemliggende tid var der imidlertid optaget flere svenskere i ordenen, og man skulle umiddelbart tro, at enhver af dem var bedre egnet end Brandt til at gøre fyldest i den nordiske mission²⁹. Måske har Norvegus taget hensyn til modsætningsforholdet mellem dansk og svensk.

I sit brev til ordensgeneralen havde Norvegus antydnet, at den nye provinsial Carillo støttede hans valg af ledsager. Den stik modsatte mening kom imidlertid til orde i et brev af 23. oktober 1600 fra provinsialen til ordensgeneralen. Carillo anså rigtignok Brandt for at være både lærd og from, men ved studiet af profeternes skrifter syntes denne at have haft visse åbenbaringer og havde fremsat så fantastiske fortolkninger, at man måtte nære frygt for hans forstand. Provinzialen ønskede nu, at generalen så skånsomt som muligt skulle forbyde Brandt at spille sin tid på sligt. Til Norvegus ville han nøjes med at sige, at det ikke tilkom ham at give nogen en ledsager uden for provinsen og i øvrigt henviser til generalens svar, som han vidste ville blive negativt³⁰.

Den norske jesuit svævede dog stadig i uvished. I maj havde han fået stillet rejsen i udsigt, nu var det allerede efterår, og han havde stadig ikke modtaget endelig besked. I mellemtiden synes han at have fortsat korrespondancen med kardinal Bellarmin og har bl. a. afgivet en udførligere rapport om forholdene i det danske rige. Han ønskede, at generalen skulle formå paven til at sende en katolsk præst til Danmark-Norge³¹. Endelig den 11. november 1600 gav generalen Norvegus den længe ventede besked om at tage afsted.

Nu var der kommet svar fra Polen, og der var ingen grund til at tøve længere. Norvegus fik dog ingen nærmere besked, men blev i alt

henvist til den polske provinsial *Hieronimus Dandini*. Generalen opfyldte den østrigske provinsials ønske og meddelte i skånsomme vendinger den norske jesuit, at det desværre ikke kunne lade sig gøre at tildele ham Brandt som ledsager, da man ikke kunne undvære ham i Olmütz; men generalen fremhævede, at der i den polske provins ikke manglede egnede folk, og at afgørelsen blev lagt i Dandinis hænder. Det var også overladt denne at bestemme, hvor det var mest formålstjenligt for Norvegus at opholde sig med henblik på hans fremtidige virksomhed i de nordiske anliggender. Fra sit opholdssted kunne han rejse til kongen og den pavelige nuntius for at forhandle med dem efter omstændighederne. Det syntes dog ingenlunde nødvendigt, at Norvegus til stadighed opholdt sig i kongens følge. Det var heller ikke gavnligt, at der var så mange ordensmedlemmer hos kongen, da det som bekendt let kunne vække anstød, hvilket man så vidt muligt omhyggeligt burde undgå. I øvrigt blev han formanet til i et og alt at følge sine overordnede råd og vejledning og gå varsomt til værks³². Også provinsial Carillo modtog underretning om Norvegus' forestående rejse, idet det samtidig pålagdes ham at forsyne den bortdragende med alle fornødenheder. Generalen lovede desuden at skrive til Brandt og formane denne til at holde sig til sine pligter³³. Belært af bitre erfaringer har generalen altså ikke givet Norvegus en slags særlig visitatorstatus. Han fik dog beføjelser til at forhandle direkte med både kongen og nuntius, men de blev indskrænket ved det indirekte forbud mod at opholde sig til stadighed ved hoffet. Det var dog i sidste instans pavestolen, der stod bag det nye missionsfremstød, og gennem dens stedlige repræsentant kunne Norvegus holde Rom underrettet, mens han dog samtidig var nødt til at hente sine ordrer fra provinsialen. Selv synes han ikke at have fået særlige instruxer. Hans væsentligste opgave har været at skaffe elever til de nordiske seminarier og tage sig af dem³⁴. Dette arbejde havde en rækkevidde ud over provinsens grænser og krævede en selvstændig stillingtagen. Det er nok med nogen bekymring, ordensledelsen har bøjet sig for pavestolens ønske om at give Norvegus denne udsatte post. Alderen havde ikke gjort ham mindre selvrådig, og det ville ikke have lignet Norvegus at spille en underordnet rolle, da han jo besad en erfaring, som må have forlenet ham med en vis autoritet. Han var nu – og det vidste han udmærket – erklæret for ikke alene ordenens, men også pavestolens ubestridte expert på den nordiske missions område, og det gav ham en betydelig selvstændighed over for sin provinsial.

Postgangen mellem Wien og Rom var hurtig. Norvegus kan have modtaget generalens brev allerede inden udgangen af november, og intet holdt ham tilbage. Vejen gik atter nordpå; det er ikke sandsynligt, at han har fejret julen 1600 i Wien³⁵.

Ved ankomsten til den polske provins knyttedes Norvegus til kollegiet i Braunsberg, og i de følgende år figurerede han på dets medlemsliste, men havde dog i de første fire år ingen opgaver i selve kollegiets daglige arbejde, idet hans område var de svenske og danske anliggender³⁶. Han fik også en socius, men det blev altså ikke Jodocus Brandt³⁷. Provinsialen traf det mest nærliggende valg og udpegede i stedet en ung jesuit af svensk herkomst, *Laurentius Boier*, sandsynligvis en af Norvegus' elever på Gråmunkeholmen. Han var født omkring 1561 i Stockholm og kom i juli 1578 til Prag for at studere i det derværende jesuiterkollegium. Senere tog han magistergraden i Olmütz og studerede teologi i Vilna. I september 1587 indtrådte han i prøvhuset i Kraków og blev derefter sendt til Dorpat i Livland, hvorfra han vendte tilbage til noviciatet 1590. Dernæst afsluttede han sit teologistudium i Vilna og blev 1594 præsteviet. De følgende år virkede han mest ved kollegierne i Dorpat og Jaroslaw og lærte sig samtidig estnisk, og det var åbenbart meningen at bruge ham i denne del af den polske provins, men krigen mellem Sverige og Polen lagde missionsarbejdet betydelige hindringer i vejen. Kort efter nytår 1601 faldt Dorpat i svenskernes hænder, men da havde Boier allerede forladt byen. Snart derefter, mens han opholdt sig i Vilna, blev han af svenske katolikker i exil anbefalet til jesuitergeneralen som den, der bedst kunne tage sig af svenske anliggender ved de pavelige seminarier³⁸. Muligvis er der taget hensyn til dette råd, da han udpegedes til Norvegus' socius. I de følgende tre år bistod han den norske jesuit og underviste sine yngre ordensfæller i retorik, og januar 1603 nåede han højeste trin for undervisende jesuitter: *coadjutor spiritualis*. Det følgende år blev han fritaget for sit hverv som den norske jesuits medarbejder, men bevarede dog sin tilknytning til de nordiske seminarier, idet han efter 1604 en del år var skriftefader for pavelige alumner i Vilna og forelæste over kontroverser i Braunsberg 1610–11. Efter endnu en række arbejdsår i Vilna indhentedes han af døden i Braunsberg 13. februar 1619³⁹.

Betænkninger om rekatolicering af Danmark-Norge (1602–03)

Under pave *Clemens VIII* (1592–1605) gjorde den katolske mod-reformation store fremskridt. Der kom en forsoning i stand med Frankrig, hvor huguenotfaren nu var betydelig reduceret, og i Tyskland kunne man notere sig anselig fremgang. Det skyldtes til dels den forbitrede kamp mellem lutheranere og calvinister, men mest dog den omstændighed, at de høje stats- og kirkeembeder i de ikke-reformerede territorier nu blev overtaget af personer tilhørende en generation, der havde fået en streng katolsk opdragelse og grundig undervisning hos jesuitterne. De indtog et fast standpunkt, erkendte klart deres konfessionelle tilhørsforhold og anså det for deres pligt at føre deres lande tilbage til katolicismen¹. *Leopold Ranke*, der tilskriver jesuitterne æren for denne fremgang, har givet en udmærket karakteristik af disse utrættelige missionærer. Det skortede ikke på iver og klogskab hos dem. Fra alle steder, hvor de havde slået sig ned, drog de ud og besøgte de fjernere liggende egne. De kunne tiltrække folk, deres kirker var de mest besøgte, og de gik direkte løs på de største hindringer på deres vej – således på bibelfaste lutheranere, og takket være deres evner som kontroversdebattører forfejlede de sjældent deres mål. De viste sig behjælpelige på alle måder, tog sig af syge og forsøgte at bilægge fjendskaber, og de omvendte forpligtede de med hellig ed. Til alle valfartssteder så man troende vandre under deres faner, og pilgrimme, der indtil for nylig havde været ivrige protestanter, sluttede sig til processionen².

Både verdslige og gejstlige fyrster nød godt af jesuitternes opdragelse. *Ferdinand* af Steiermark (den senere kejser) og *Maximilian I* af Bayern, der var blandt deres betydeligste elever, oprådte nu ved århundredskiftet med iver for katolicismens sag. Den førstnævnte tog hårdt fat – i september 1598 udstedtes der et dekret, som påbød fjernelse af alle lutherske prædikanter fra Graz i løbet af 14 dage. Dette dekret blev snart udvidet til andre dele af hans lande.

Kejser Rudolf fulgte sin unge fætters eksempel, og ret hurtigt måtte de evangeliske prædikanter og skolelærere vige fra mange byer i Østrig. Også i Böhmen og Ungarn fik protestanterne alvorlige tilbageslag at føle³.

Der havde dog også været skuffelser for katolicismen. Således var det mislykkedes at få fodfæste i Sverige, og det gik heller ikke for godt i De forenede Nederlande, men jesuitterne var dog nået så langt nordpå som til Altona. Interessen for missionsvirksomhed var stor, og der indsendtes en række betænkninger om dette emne til paven. En forløber for propagandakongregationen havde set dagens lys, og deri var samlet den katolske kirkes bedste kardinaler og kendere af missionsvæsenet: Santori, Baronius, Bellarmin, Medici, Borromeo, Visconti, Antoniano samt to af pavens nevøer, Pietro og Cinzio Aldobrandini. Denne kongregation befattede sig med de mest forskelligartede lande, og dens kompetence strakte sig over alle fire verdensdele⁴.

Clemens VIII havde som kardinal 1588 været på legationsrejse til Polen, og som pave synes han at have omfattet Norden og den nordiske mission med interesse, selv om det sommetider kunne knibe med penge, idet krigen mod tyrkerne slugte umådelige summer. Med oprigtig sympati betragtede han den strengt katolske kong Sigismund, der nu måtte se sit rige indskrænket til Polen, men til gengæld havde Sigismunds forgænger, Stefan Bathory, allerede lagt grunden til katolicismens sejr i dette rige. Hjulpet af den pavelige nuntius Malaspina fortsatte den unge konge med at befæste og udvide de vundne positioner, og det lykkedes at føre en del af Tridentinerkonciliet beslutninger igennem i Polen. Således var i 1598 halvdelen af de tabte kirker leveret tilbage til katolikkerne. Jesuitternes andel i disse resultater var ikke ringe, og deres indflydelse var i stigen⁵.

Meget af dette havde Laurentius Norvegus dels selv oplevet på nært hold, dels fulgt med levende interesse på afstand. Nu var der atter en chance for et fremstød mod de nordiske riger. Med glæde genså han kong Sigismund efter mere end tyve års forløb. Dog var der i mellemtiden kommet en ny nuntius, idet denne post ikke længere beklædtes af *Germanico Malaspina*, der i 1593 havde lagt et ord ind for at få Norvegus til kongens hof. Han var blevet hjemkaldt 1598 og efterfulgtes i begyndelsen af 1599 af biskoppen af Reggio, *Claudio Rangoni*⁶.

Fra Braunsberg optog Norvegus kontakt med konvertitter fra de

nordiske lande. Foruden eleverne i de pavelige seminarier var der en række landflygtige svenskere, deriblandt mange overbeviste katolikker. En af dem, rigsråden *Erik Brahe*, har efterladt sig en række kalenderoptegnelser, som med al tydelighed viser hans nære forbindelse med den norske jesuit. I årene 1601–02 korresponderede de hyppigt, og den norske jesuit besøgte desuden Erik Brahe i Danzig i april 1601⁷.

I Braunsberg kunne Norvegus hurtigt få meddelelser fra Danmark, og han synes at have stået i livlig forbindelse med sine meningsfæller og venner herhjemme. Pavestolen havde stadig brug for Norvegus' sagkyndige udsagn vedrørende missionen i de nordiske lande. De første udtalelser, som han havde fremsat i breve fra Wien til propagandakongregationen og jesuitergeneralen, var i det store og hele holdt i almindelige vendinger, men nu kunne Norvegus sætte sig bedre ind i forholdene og udarbejde mere detaljerede planer og redegørelser.

Der er bevaret to afskrifter af hans betænkninger om gennemførelsen af den nordiske mission med særligt henblik på Danmark, begge forfattet omkring 1602–1603. Den første er både udateret og usigneret, men dens indhold bærer umiskendeligt præg af at være skrevet af Norvegus, antagelig til brug for propagandakongregationen, og den er muligvis stilet til Bellarmin⁸. Det fremgår klart af indholdet, at den må være affattet nogen tid efter Norvegus' ankomst til Braunsberg, idet den omtaler nogle forslag fra kong Sigismunds skriftefader *Friedrich Bartsch*, der ligesom Norvegus synes at være blevet rådspurgt angående den nordiske mission. Norvegus anså en drøftelse af disse forslag for unødvendig, da de dels var indlysende, dels udsprang af forslagsstillerens ukendskab til forholdene. Dette afsnit kan muligvis give nogle holdepunkter for datering. I et brev fra pavestolen af 11. maj 1602 til den pavelige nuntius i Polen omtaltes visse spørgsmål fra pater Bartsch, og man tilføjede, at der efter Norvegus' skøn intet behov var for de nævnte anmodninger og derfor heller intet behov for indrømmelser⁹. Norvegus' brev kan da muligvis dateres til foråret 1602. Nuntius lovede i sit svar at rette sig efter pavestolens anvisninger¹⁰. Men man må ikke lade ude af betragtning, at Norvegus sikkert har skrevet flere breve til propagandakongregationen. Således fik nuntius et år senere besked om ankomsten af et lignende brev fra den norske jesuit¹¹.

Betænkningen er blevet til på opfordring af propagandakongregationen. Allerede i begyndelsen træder al tvivl om brevsriverens iden-

titet til side. Han præsenterer sig selv som beskæftiget med at forberede det, som han anså for betydningsfuldt med henblik på den nordiske mission. Dog havde han hidtil ikke haft fremgang ved sit arbejde med en bibeloversættelse, da han ikke havde kunnet få den nødvendige bistand. Der var næppe andre end Norvegus, som kunne komme i betragtning ved sligt et arbejde, som forudsatte langvarig skoling og teologisk indsigt. Men det har ikke været så nemt. Skønt han havde virket ved seminarierne og havde gjort, hvad han kunne, for at få dette bibelarbejde færdigt, var hans beføjelser dog begrænsede. Han fremhævede i denne forbindelse, at administration og tilsyn alene tilkom ordenens ledere, og der var ikke blevet overdraget ham andet hverv end at skaffe folk til brug i Norden og det var også hans eneste ønske at arbejde for den nordiske mission; andet ville han nødig påtage sig.

Dernæst gjorde Norvegus et forsøg på at finde en modus vivendi for katolikker og konvertitter i Danmark og Norge. Navnlig ønskede han, at paven ville tillade missionærer at leve af kirkegods¹², og at der gaves direktiver for konvertitter, så de med god samvittighed kunne leve blandt kættere, og ikke hindrede troens udbredelse eller uden grund pådrog sig forfølgelse.

Norvegus gentog påstanden om religionsfriheden siden reformationen med den tilføjelse, at der ikke havde fundet katolikforfølgelser sted. Det fremhævedes, at kanniker havde fået lov til at beholde deres præbender og samtidig forblive katolikker. Det jævne folk var blevet forvirret, gik i kirke som før og var uvidende om andre ændringer i gudstjenesten end sproget og nogle få ceremonier. Kirkegodset var efter kongens bestemmelse blevet sækulariseret og overladt til adelige og cancelliskrivere. Det at besidde kirkegods, at betræde en kirke, som var overtaget af kættere, dér at lytte til prædikenen eller bede, mens kættere holdt gudstjeneste på deres vis, alt dette skulle efter Norvegus' mening kunne forenes med en god katoliks handlemåde, blot man undlod at nyde nadveren og synge med. De konverterede sognepræster burde kunne beholde embedet og endog lade deres kætterske kapellaner handle frit; dog skulle de påse, at de sidste ikke lærte noget, der stred imod den katolske tro, og sørge for, at menigheden fik den rette religionsundervisning. Men Norvegus var samtidig godt klar over, at hans forslag ville kræve vidtgående indrømmelser og dispensationer fra pavestolens side, og han bad paven om at bruge sine beføjelser i så udstrakt et omfang som muligt, for at man ikke

skulle blive nødt til at opgive arbejdet for disse landes frelse. Han henviste til den afdøde Gregor XIII's smidige holdning i lignende spørgsmål og tilføjede to eksempler. Således havde denne pave tilladt de russere, der blev befriet ved Juan d'Austrias store sejr – uden tvivl slaget ved Lepanto i oktober 1571, hvor et stort antal kristne galej-slaver befriedes – at vende tilbage til Rusland til deres koner og børn, modtage skismatiske præsters sakramenter og deltage i deres gudstjenester¹³. Dette eksempel synes dog ikke at være særlig dækkende. Dernæst nævnte Norvegus, at Possevino i sin tid havde givet kong Johan III af Sverige tilladelse til at overvære kætterske messer og prædikener. Desuden havde Possevino, da han forsonede kongen med den katolske kirke, ladet ham nyde nadveren under begge skikkelser. Norvegus troede ikke, at det havde kunnet ske uden pavens tilladelse¹⁴.

Dernæst ønskede han opmærksomheden henledt på behovet for katolsk skolede lærde teologer, der kunne tage konkurrencen op med de københavnske teologer og samtidig hævde sig over for dem, der havde studeret hos calvinister. Her foreslog Norvegus, at nogle af de bedst egnede unge efter afsluttet filosofistudium skulle have chancen for et teologistudium ved *Collegium Germanicum*, som allerede Gregor XIII havde bestemt. Han hævdede, at ingen fra Danmark og Norge hidtil havde studeret i Rom. Det var ikke helt i overensstemmelse med sandheden, men nu var der i hvert fald gået 25 år, siden den sidste elev fra Danmark–Norge havde forladt *Collegium Germanicum*¹⁵. Dette forslag om uddannelse af indfødte missionærer havde været Norvegus' hovedidé gennem alle de år, hans tanker beskæftigede sig med den nordiske mission. I Danmark–Norge havde den yderligere den praktiske betydning, at man på den måde måske kunne omgå fremmedartiklerne af 1569.

Allerede tidligere havde Norvegus påpeget nødvendigheden af at sikre sig tilslutning fra adelen. Nu kom han med et konkret forslag, som gik ud på at indrømme fattige unge adelsmænd fra Danmark nogle pladser ved kollegiet i Fulda, så de senere kunne gavne religionens sag hjemme¹⁶. Seminariet i Fulda var nemlig fortrinsvis beregnet på adelsungdom fra Tyskland og var et af de vigtigste katolske lærdomscentre. Den norske jesuit var åbenbart opmuntret af de gode resultater, jesuiterlever i Tyskland havde kunnet fremvise – missionen måtte indstille sig på et langtidsprogram og begynde fra toppen.

Det er en betænkning fuld af håb og samtidig temmelig særegen

og dristig. Derfor er der al grund til at antage, at originalen har været stilet til Norvegus' gode bekendt fra hans tid i Louvain, kardinal Bellarmin.

Det er uvist, hvordan man i Rom har stillet sig over for Norvegus' forslag. Hans overdrevne bagatellisering af reformationen og dens følger i betænkningens første del har nok været for optimistisk for Rom, hvor man sikkert endnu havde den svenske fiasko i erindring. Hensigten med Norvegus' fremstilling var at lette tilværelsen for katolikker blandt kættere og at skitsere et fremtidsprogram baseret på jesuiterskolerne, men man måtte have hans ukuelige optimisme for stadig at fortsætte kampen for de fornødne mange dispensationer. Det kan konstateres, at man i hvert fald på et enkelt punkt har fulgt de fremsatte forslag – i de følgende år kom der flere danske studenter til *Collegium Germanicum*. Derimod synes der ikke at have studeret danskere i Fulda.

Den danske mission var ikke tænkt som et selvstændigt forehavende, men udgjorde et led i en storstilet missionsplan for hele Nord-europa. I november 1603 afholdtes der i Rom en prokuratorkongregation¹⁷. I tilknytning dertil har ordensledelsen og repræsentanter for de ultramontane provinser benyttet lejligheden til at drøfte missionsproblemer. Den polske provins var repræsenteret ved viceprovinsialen for Litauen, kong Sigismunds skriftefader Friedrich Bartsch¹⁸. På grundlag af drøftelserne og senere indhentede oplysninger udarbejdede ordensledelsen en betænkning, som blev forelagt paven, antagelig i første halvdel af 1604. Der herskede blandt prokuratorerne enighed om, at tidspunktet var velegnet til et missionsfremstød; arbejdsfeltet var stort og omfattede ikke alene de katolske fyrsters lande (Böhmen, Ungarn, Polen, Frankrig, Lothringen og store dele af Tyskland), men også lande, som var styret af kætterske fyrster, som Irland, Pfalz, Sachsen, Danmark, Norge m. fl.

Den første forudsætning for gode resultater var, at de udsendte missionærer fik tilstrækkelige pengemidler til deres rådighed. Det ansås endvidere for nødvendigt at lade trykke mange katolske katekismer og andre mere folkelige bøger, hvormed man kunne gendrive de skadelige sekter. Disse bøger skulle forfattes af kompetente jesuitter, og til trykning og udbredelse af disse tryksager behøvedes der atter penge.

Opmærksomheden henledtes på sandsynligheden af, at nogle kætterske præster ville konvertere, hvis de fik existensmuligheder bag-

efter, og man håbede, at eksemplet ville smitte mange. Med nye existensmuligheder tænkte man måske på, at de kunne blive gejstlige i den katolske kirke. Ved anvendelsen af dette middel skulle de nærmere omstændigheder dog tages i betragtning, så man ikke lod sig bedrage af hyklere. Forståelsen med forskellige personer, som stod de kætterske fyrster nær, kunne være til stor gavn for troens udbredelse, og man lod forstå, at jesuitterne allerede havde mange af den slags forbindelser og håbede på at knytte flere. Da forudsætningen for det hele var et tilstrækkeligt antal missionærer, fik seminariernes betydning en kraftig understregning; flere burde oprettes, og særlig stor vægt lagdes på stiftelser for fattige studerende, hvor man med forholdsvis ringe udgift kunne opnå udmærkede resultater¹⁹.

Foruden de mere almindelige oplysninger i forbindelse med rekato-liceringsarbejdet uddybedes missionsplanerne nærmere i to bilag. Det første angik Altonas betydning som sæde for en jesuiterresidens²⁰. Det andet var en afskrift af et brev fra Norvegus til jesuitergeneralen, dateret i Braunsberg den 30. december 1603 og skrevet på opfordring af pater Bartsch²¹. Af selve betænkningen fremgår i øvrigt, at Norvegus allerede havde leveret flere bidrag til drøftelserne angående den nordiske mission. De fremsatte dispensationsønsker skulle danne grundlaget for Norvegus' arbejde i Danmark-Norge. Hans ønske var selv at tage fat, så snart man fra pavestolens side billigede denne mission. Han betonedes dens vigtighed og regnede med rigt udbytte, hvis Gud ville åbne vejen og der kunne sendes mange unge til de pavelige seminarier.

I det omtalte brev fremhævede Norvegus i begyndelsen sine gode forbindelser i Danmark. Han ivrede for at komme til at virke i Danmark-Norge, idet han fremførte invitationer fra forskellige unavn-givne personer og hævdede, at folk i Danmark og Norge var rådvilde, fordi de ikke vidste, hvad de skulle tro på. Lutherske præster var forhadte, og i Norge udryddedes de som ved et mirakel af pesten²². Kongen var endnu et ubeskrevet blad. Nylig havde han sagt til sine råder, da den katolske religion kom på tale, at selv om han var uerfaren i religiøse sager, forekom det ham dog, at den katolske tid havde været lykkeligere for danskerne end den nuværende. Desuden havde kongen rost en rigsråd, fordi denne havde sendt sine sønner til jesuitternes skoler.

For at sikre missionens succes forudsatte Norvegus meget vidtstrakte dispensationer. I tretten punkter sammenfattede han en række

forslag. Hele tiden havde han landets særforhold for øje, og på flere vigtige områder var det efter hans mening af betydning at fare frem med lempe for at lette overgangen fra protestantismen til katolicismen. Meget af indholdet er en udvidelse og præcisering af den før omtalte betænkning.

For det første burde de nuværende besiddere af kirkegods i begyndelsen kunne beholde det, indtil det engang kunne overlades til katolske gejstlige. Dernæst gentages med en smule omskrivning forslaget fra hans betænkning til propagandakongregationen, at katolske sognepræster burde tillade, at deres protestantiske kapellan holdt gudstjeneste på sin vis, alene på den betingelse, at kapellanens trosundervisning var god, altså ikke i modstrid med den katolske lære. Samtidig skulle de virke til gavn for den katolske religion såvel gennem deres religionsundervisning som ved privat sjælesorg hos deres sognebørn. Men for at der ikke skulle blive udstedt påbud om, at enhver skal bekende sin tro ved at gå i kirke, burde det tillades katolikker at holde bøn i deres forfædres kirker, skønt kætterske præster holdt gudstjeneste der.

Også om faste burde der gives regler fra begyndelsen. Den romerske skik kunne uden vanskelighed indføres, dog brugte man i disse riger ikke olie, og man kunne heller ikke, eller kun vanskeligt, skaffe den til veje. Bøndernes almindeligste spise var mælk, smør og ost. I det indre af landet, især i Norge, kunne man vanskeligt få fisk. Det ville være ønskeligt, hvis pavestolen kunne dispensere, så der i fasten måtte spises æg og mælkeprodukter som fx. i Østrig, især da befolkningen allerede i 70 år havde levet i den frihed under de kætterske præster.

Da der var indgået mange ægteskaber i forbudte led, var det nødvendigt at dispensere, hvor det var muligt. Dernæst var det nødvendigt at tage stilling til problemet *conjugium clandestinum*, altså ægteskaber, der ikke var indgået under iagttagelse af den rette form²³. Da disse ægteskaber ifølge dansk ret var ugyldige, ville det være formålstjenligt, at paven indtog samme standpunkt²⁴. Derpå fulgte en del forslag om praktiske foranstaltninger for at lette katolske præsters virke. Norvegeus foreslog blandt andet, at der konsekredes rejsealtre og indviedes steder for messeofre. Egnede folk burde have lettere adgang til at blive præsteviet. Konverterede burde have fuld aflad ved generalskriftemål, så de pågældende ved bønner og på anden måde kunne hjælpe andre til at omvende sig. Endelig var en

dispensation påkrævet for dem, der havde modtaget kættersk præstevielser, for at de på denne måde kunne blive katolske gejstlige²⁵.

Begge de refererede redegørelser giver et levende indtryk af Norvegus' aldrig svigtende optimisme, måske en smule afdæmpet i den sidste på grund af dens officielle tone. Med Aquaviva kom den norske jesuit aldrig på nær så fortrolig fod som med forgængeren Mercurian. Derfor er Norvegus' skrivelser og indberetninger til jesuitergeneralen ikke nær så personlige og åbenhjertige som fx. til hans gode bekendte kardinal Bellarmin og generalens assistent Duras.

Norvegus' indstilling er præget af et overdrevent lyssyn. Det var ham meget magtpåliggende at få lejlighed til at genoptage sin missionsvirksomhed, så han tillod sig at pynte lidt på kendsgerningerne. Men tiden var løbet fra ham. I løbet af de mere end 40 år, han havde arbejdet for katolicismens sag, havde protestantismen fået bedre fodfæste i de nordiske lande, mangt og meget så anderledes ud nu end dengang, da den unge nordmand gik i skole i København, og da den lutherske lære ikke engang havde haft et kvart århundrede at konsolidere sig i. Nu var der imidlertid opvokset en – ja endog to nye generationer, som var opdraget til lutherdom. Derfor må Norvegus' redegørelser, så velmente de end var, for størstedelens vedkommende betegnes som skrivebordsprodukter. Deres gennemførelse forudsatte en meget udstrakt religionsfrihed og temmelig god tid. Dertil kommer, at han foreslog dispensationer af en sådan art og i et sådant omfang, at det var lidet troligt, at pavestolen nogensinde ville gå med til dem.

Studenterbrevet og *Confessio Christiana*

Efter sin forflyttelse til den polske ordensprovins havde Laurentius Norvegus til opgave at sørge for tilgang af nordiske alumner og at tage sig af deres religiøse opdragelse. Han styrkede de konverteredes katolske sindelag og opmuntrede dem til selv at virke for den katolske tro. I sine forhandlinger med kongen og den pavelige nuntius Claudio Rangoni kom han også ind på andre spørgsmål, som havde en mere periferisk betydning for den nordiske mission. Således henvendte han sig i 1602 til den pavelige nuntius for at lade ham vide, at de fra Sverige fordrevne Vadstena-nonner, der havde fået husly i Birgittaklostret i Danzig¹, boede under dårlige og usunde forhold, og han anmodede om tilladelse til, at de kunne komme på landet eller i hvert fald forflyttes til et sundere sted. Nuntius Rangoni indrømmede, at de nævnte forhold var dårlige, men ville dog ikke foretage noget uden nærmere besked fra pavestolen, skønt også kong Sigismund havde talt nonnernes sag². Dette initiativ resulterede i en tilladelse fra Rom til, at nonnerne af og til måtte komme ud på landet eller til et sted med sundere luft³.

Den aldrende jesuit foretog flere længere rejser. Således opholdt han sig en tid ved kollegiet i Vilna, som ligger flere hundrede kilometer øst for Braunsberg. En lignende rejse foretog han i eftersommeren 1603 i sydlig retning, da han drog til provinskongregationen i Kalisch (Kalisz), som afholdtes i dagene 13.–16. august¹.

En væsentlig del af Norvegus' virke udgjorde affattelse af skrifter til brug for det nordiske fremstød. Foruden teologisk-polemiske og opbyggelige arbejder befattede den norske jesuit sig også med en nordisk grammatik⁵. De bedst begavede alumner fra Norden fungerede som hjælpere og fik overladt et stykke selvstændigt arbejde under hans tilsyn. Desværre synes de fleste manuskripter at være gået tabt.

Kun få af Norvegus' arbejder blev mangfoldiggjort ved hjælp af trykpresse. Der er bevaret to fra tiden kort efter hans flytning til Braunsberg, begge i både latinsk og dansk udgave.

Det første er det lille stærkt polemiske skrift: *Exemplum literarum*,

quas studiosi ex Daniæ et Norvegiæ Regnis extra patriam . . . degentes ad Professores Academicæ Hafniensis . . . dederunt, Anno 1602 1. octobris, der udkom med trykkeåret 1603; som trykkested angaves Rostock, det typografiske udstyr røber dog, at det er trykt i Braunsberg hos Georg Schönfels. Denne med Christian IV's våben camouflerede udgave i kvartformat var åbenbart beregnet til udbredelse i Danmark. I 1606 tryktes hos Nicolai Lob i Kraków en ny udgave i meget lille format og med lidt afvigende titel. Den er samtidig inddelt i kapitler og underafsnit, som letter orienteringen, men forordets og brevets ordlyd er ellers så godt som uændret. Skriftet er forsynet med et tillæg på 9 sider: *Propositionens catholicæ adversus huius temporis sectarios*. Denne udgave har et mere alment sigte og fremtræder som et indlæg i den europæiske polemik mellem katolikker og protestanter. To år senere udkom i Braunsberg en dansk oversættelse, som fulgte den første udgave, kun med den forskel, at mens udgaven af 1603 er anonym, er oversættelsen »alle ærlige og fromme danske mænd tilskrevet af Lauritz Nielsson af Norrige«, og dermed bekræftes endelig Norvegus' forfatterskab⁶.

Skriftet er affattet som en henvendelse fra danske og norske studenter, der studerede ved udenlandske universiteter og skoler, til de højlærde professorer ved Københavns universitet. Det kan betragtes som en appel, et åbent brev, bestemt til udbredelse i latinkyndige kredse⁷.

I brevet beder studenterne de københavnske professorer om at hjælpe dem til kundskab om den rette sandhed. De havde indset nødvendigheden af at komme til klarhed over deres tro og nøje prøve denne og var kommet til det resultat, at den protestantiske lære var »digtet og opfundet af en privat og slet munk ved navn Martin Luther, som af had og avind dertil blev berørt og opirret,« og at den på ulovlig vis var indført »af verdslig magt og almuens oprør.« Endvidere havde de indset, at reformationen havde forstyrret kirkens enhed, og at den havde »gjort stor vold og oprør både i den åndelige og verdslige stat«; den var også gået for sig ved uretmæssige midler, idet den var blevet indført ved løgne og bagtalelser mod fædrenes tro og lære, hvilket ved en mangfoldighed af eksempler nærmere påvises. Fremdeles havde de fundet, at det ingeniørlunde var evangeliets lære, reformationen havde indført, men »en nyfødt tro, her til dags uhørt og ubekendt, siden og ustadig og med adskillige gamle kætterske lærdomme bemenget, hvilke for længe siden af den

hellige kirke er fordømt.« De søgte nærmere at påvise, hvorledes Luther stemte overens med de af kirken fordømte kættere.

De var kommet til dette resultat, selv om de derved muligvis ville afskære sig selv adgangen til embeder i deres fædreland. Dog havde de det håb, at kongen og rigets første mænd som vise og tænksomme mænd ikke ville foragte deres retfærdige sag og ej gøre vold på deres samvittighed; ved den nye læres indførelse var det jo blevet tilladt enhver at blive ved sine fædres tro, og de tvivlede ikke på, at denne tilladelse fremdeles ville blive overholdt. Idet de derfor lod denne bekymring fare, indtil de fik anden besked, var det deres bøn til de højlærde professorer, at de ville optage deres henvendelse i bedste mening og enten samtykke i og bekræfte resultatet af deres undersøgelse, eller om de havde »noget fastere at stå på, som mere kom overens med Guds sandhed«, at de da ville værdiges at meddele dem det.

Skriftet er helt igennem et temmelig voldsomt angreb på reformationen og den protestantiske lære og et forsvar for den katolske kirke som den eneste saliggørende. Det var temmelig dristigt af Norvegus på så tidligt et tidspunkt at vove et åbenlyst angreb på den protestantiske kirke og derved pukke på trosfriheden i Danmark-Norge. Måske har de angreb på jesuitterne, som kort før satte ind med Lundebispens tale ved landemodet i juni 1602⁸, fremskyndet denne aktion. På grund af sit forholdsvis ringe omfang har brevet kunnet trykkes hurtigt, men det er næppe kommet til Danmark før 1604. Skriftet er uden tvivl smuglet ind i landet, da det ikke kunne tåle universitetets censur. Med hensyn til udgaver på dansk gjaldt der i øvrigt endnu strengere bestemmelser. I 1596 var der simpelthen blevet nedlagt forbud imod, at danske bøger trykt i udlandet indførtes i Danmark⁹.

Muligvis har brevet fra jesuiterstudenter heller ikke været til censur i Rom. Selv om generalen den 12. marts 1599 havde bestemt, at alle trykfærdige bøger skulle indsendes til censur, havde provinssialen dog ret til at censurere bøger, som skulle udgives hurtigt til troens forsvar, ligeledes alle bøger på folkesproget¹⁰. Men Norvegus' hovedværk *Confessio Christiana de via Domini*, der udkom 1604, har dog været underkastet den forskriftsmæssige censur i Rom.

Norvegus har sikkert arbejdet på dette værk temmelig længe. Det var afsluttet allerede i juli 1600, da han i et brev til kardinal Bellarmin gav en kort karakteristik af sit arbejde og et referat af

forordet. Værket skulle blive et hjælpemiddel i missionsarbejdet og gøres tilgængeligt for lægfolk ved en oversættelse til landets sprog. En dedikation til kongen og rådet skulle levere yderligere camouflage, og fortrolige venner skulle sørge for udbredelsen¹¹. Dog må Norvegus have omarbejdet manuskriptet noget, da det i første version synes at have været beregnet til brug i Sverige. Derefter var bogen klar til censur og vandrede den lange vej til Rom. Den 23. august 1602 afgav en censurkomité bestående af fire jesuitter: Christopher Gil (Ægidius), Antonio Maria Menu, Jean de Lorini og Georg Bader, sin bedømmelse. Manuskriptet ansås for værdigt til trykning. Der foreskrevs dog en del tilføjelser, rettelser, forbedringer og udeladelser, men ingen af dem synes at have været af afgørende betydning. Der forlangtes bl. a. en hyppigere anvendelse af den hellige skrifts og kirkefædrenes vidnesbyrd, især ved stridsspørgsmål mellem de forskellige konfessioner. I det hele taget bidrog censuren til at skabe større klarhed på de omhandlede punkter¹².

Efter at der var givet grønt lys for trykningen, gjaldt det om at skaffe de fornødne penge til at bekoste trykkearbejdet samt at finde en velegnet bogtrykker. Der findes temmelig gode efterretninger om sagens videre udvikling i den pavelige nuntius Rangonis indberetninger. I begyndelsen af 1604 lovede han at skaffe oplysninger om, hvor mange penge der skulle bruges til trykning¹³. I første omgang havde det været på tale at lade bogen trykke i Danzig, som jo var en protestantisk by og derved ville yde den fornødne camouflage. Imidlertid var den pågældende bogtrykker selv protestant, og Norvegus ville ikke benytte sig af hans arbejde¹⁴. Måske er det kommet til uoverensstemmelser mellem dem på grund af bogens indhold. I hvert fald ønskede den norske pater, at den latinske udgave skulle trykkes i Kraków og den danske i Braunsberg. Pater Bartsch, der forhandlede på hans vegne, anslog det nødvendige trykkeskud til mindst 500 floriner. Dette indberettede Rangoni i begyndelsen af juni¹⁵. I en skrivelse af 26. juni 1604 bevilgede pavestolen den nævnte sum, og fire uger senere svarede nuntius, at han havde ladet denne besked gå videre til Bartsch. Norvegus ville ligeledes blive informeret om den glædelige nyhed¹⁶. Der kom imidlertid ingen penge, selv om Rangoni rykkede et par gange i løbet af de næste måneder¹⁷. I slutningen af august erklærede han, at bogtrykkerne ikke ville påtage sig arbejdet med Norvegus' bog, hvis de ikke først fik penge. Derfor insisterede jesuitterne på, at pengene blev

sendt, og det kunne ske gennem en af Kraków-købmanden Montelupis forbindelser. Nuntius troede ikke, at denne vej kunne være vanskelig eller forbundet med risiko¹⁸. Også Norvegus blev utålmodig og anførte i oktober over for Rangoni, at det hastede meget med udgivelsen. En person, der var kommet fra Nederlandene, havde i Amsterdam hos en bogtrykker set en trykfærdig dansk bibel, oversat af calvinister. Norvegus mistænkte professorerne ved Københavns universitet for at stå bag denne oversættelse, og mente, at da det først og fremmest gjaldt om at bekæmpe calvinismen, var det vigtigt at få hans bog trykt så hurtigt som muligt¹⁹. Pavestolen var heller ikke uvillig til at give flere løfter om anvisning af penge, men de blev bare ikke ført ud i livet²⁰. I november rykkede Rangoni endnu en gang²¹, derefter synes der en tid at have været tavshed om sagen. Da man nu så sent som ved et brev af 24. september 1604 havde fået et sikkert tilsagn om pengenes snarlige forsendelse, besluttede Bartsch for ikke at skade og forhale missionsarbejdet yderligere at gennemføre trykningen med lånte penge²².

Det var forståeligt, at både Norvegus og Bartsch pressede på for at få bogen trykt. Netop i efteråret 1604 blev der i Danmark grebet ind over for jesuitternes indflydelse på ungdommen, og Norvegus havde allerede flere måneder været klar over, hvor det bar hen²³.

Den lange ventetid forårsagede en del misfornøjelse blandt jesuitterne. I februar 1605 bevægede de nuntius til at skrive til pavestolen, at man simpelthen kunne overlade pengene til jesuiterordenens generalprokurator i Rom²⁴. De regnede sikkert med, at dette forslag ville fjerne eventuel frygt for risiko ved pengenes forsendelse til Polen og samtidig være en bekvem fremgangsmåde. Forslaget blev dog ikke fulgt.

Sendrægtigheden fra Roms side skyldtes måske pavens sygdom. Efter at have været syg størstedelen af året 1604 døde Clemens VIII 5. marts 1605²⁵. Han efterfulgtes af kardinal *Alessandro di Medici*, der antog navnet *Leo XI*, men hans pontifikat kom dog kun til at være nogle få uger. Først da kardinal *Camillo Borghese* som *Paul V* i maj besteg pavestolen, kom forholdene atter i fastere rammer²⁶. I begyndelsen af oktober 1605 fandt den pavelige nuntius i Polen tiden inde til at minde om de penge, som Clemens VIII havde lovet til udgivelse af Norvegus' bøger, men som aldrig var kommet til udbetaling. Han henviste til den gæld, Bartsch havde stiftet, som nu skulle betales tilbage, og vedlagde tillige et brev fra denne med nærmere

redegørelse for sagen, idet han håbede, at betalingsordren ville blive effektueret, da pengene gik til en god sag²⁷. Den nye statssekretær kardinal Borghese handlede mere resolut end sin forgænger. Han lovede straks at undersøge sagen og ordne den på tilfredsstillende måde²⁸. Man må altså gå ud fra, at pengene nu omsider kom afsted.

Den latinske udgave af *Confessio Christiana* var i hvert fald allerede trykt på dette tidspunkt, idet den bærer årstallet 1604. Den danske version synes at være blevet noget forsinket, måske på grund af vanskeligheder med at skaffe penge, og den kom først det følgende år.

Det er sandsynligt, at begge udgaver har foreligget færdige i manuskript nogenlunde samtidig, altså omkring 1600. Den latinske er utvivlsomt den primære. Latin var Norvegus' teologiske modersmål, det sprog, som han under sin omflakkende tilværelse nok brugte mest og beherskede bedst. Ved oversættelsen har han sikkert haft hjælp af begavede danske elever; det er nok ikke alle danske ord, som har holdt sig i hans hukommelse under 40 års udlændighed²⁹. Derfor har han så ofte som muligt benyttet lejligheden til at tale sit modersmål med elever fra Danmark-Norge. En og anden gang har han måske endog set igennem fingre med det strenge påbud til eleverne om kun at tale latin.

Der er også grund til at antage, at den danske oversættelse er foretaget efter originalmanuskriptet, før det var til censur i Rom. Efter censuren har Norvegus rettet i den danske udgave, men ikke helt konsekvent. I kapitlet om fasten hedder det blandt andet i den danske udgave, at vore forfædre ikke fastede ud fra den opfattelse, at kødet skulle gøre dem urene, som jøderne mente³⁰. I censuren var det imidlertid bestemt, at den sidste passus om jøderne skulle udelades, og det er også sket i den latinske udgave³¹. Der er flere af den slags mindre afvigelser. Den latinske udgave har også betydelig flere henvisninger til bibelen og kirkefædrene, noget, som censuren havde ønsket. Mangelen på disse henvisninger i den danske udgave kan til dels forklares ved, at denne var beregnet på lægfolk, hvilket også fremgår af oversættelsens nuancer og små tilføjelser hist og her. Kapitlet om rosenkransen afsluttes således med sætningen: »Men barn oc eenfoldigere forskrifuis een eenfoldigere maode«, som mangler i den latinske udgave³². Også ved kapitlet om dåben findes flere forklarende tilføjelser, som man forgæves leder efter i den latinske tekst³³.

Den latinske udgave af *Confessio Christiana* findes i to varianter.

Forskellen er dog ikke ret stor, det drejer sig faktisk kun om Christian IV's våben og den dedikation på seks linier, som pryder titelbladets bagside i den ene udgave, mens den anden har en blank side på dette sted. Den sidste var nok bestemt for Sverige og for andre lande, mens den med kongevåbnet camouflerede udgave egnede sig bedst til udbredelse i Danmark. Naturligvis har det ikke været meningen at efterkomme kirkeordinansens bestemmelser om godkendelse fra universitetet og biskopperne³⁴; bogen er simpelthen blevet indsmuglet i Danmark, da folk dér vanskeligt kunne vide, hvad der var godkendt af censuren. Værket synes at have været temmelig udbredt, og Norvegus sendte også dedicerede eksemplarer til flere³⁵.

Bogen er indholdsmæssigt set et dogmatisk arbejde, hvis hensigt er at godtgøre den katolske læres sandhed over for den protestantiske. Den er stærkt apologetisk præget, dog uden at forfalde til yderlighed i polemik. Karakteristisk for hele værket er fortalen, hvor Norvegus' evner som øvet debattør kommer rigtig til udfoldelse. Værket er klogeligt dediceret til Christian IV samt Danmarks og Norges vise råd og hele adel. I fortalen opfordrer Norvegus dem direkte til at bevare ærbødighed for deres berømmelige forfædre og udtrykker sin forundring over, at de uden modsigelse lod deres fædres minde foragte og skænde. Her kommer de ideer til udtryk, som Norvegus havde søgt at gennemføre i praxis i sin svenske mission, og som han havde skitseret over for kardinal Bellarmin³⁶.

For en menneskealder siden var der fra Tyskland til Danmark kommet nye lærere, som havde fundet ud af, at forfædrene ikke havde været oprigtige kristne, men antikrists undertvungne trælle og tjenere. Inden sagen var blevet lovligt ransaget og dømt, havde folk lettroende givet deres samtykke til den nye lære, til deres forfædres og egen blusel.

Men man behøvede sandelig ikke at skamme sig over sine forfædre, deres tro kunne godt tåle en granskning. Den havde bestået i mange hundrede år over for mange mægtige tyranner og avindsyge kættere; men forfædrene havde heller ikke fået den af deres eget hoved eller fra nogen forfører, de havde tværtimod tilsluttet sig den katolske religion. Det var dog ikke for sent at gøre den uret god, som var begået mod forfædrene. Man kunne ikke svigte så mange forfædres sag blot med den indvending, at man ved at klage over uretten mod dem ville fordømme sine egne evangeliske forældre og bedsteforældre. Bedre og hæderligere var det at lade vise og

lærde mænd på begge sider ransage fædrenes tro og imødegå de løgne og bagtalelser, som rettedes mod den. De forældre, der var forført med svig og løgn, måtte derved overlades til Guds barmhjertighed. Det var bedst, at deres vildfarelse blev rettet, og synden fik ende. Norvegus ville nu efter bedste evne anstrenge sig for at fremstille den fædrene tro og gudsdyrkelse for at give folk de nødvendige kundskaber til at dømme i sagen. Det var dog ikke hans mening at bevise sandheden i fædrenes tro; dertil krævedes der mere arbejde, han ville blot fortælle den enfoldige sandhed. Skønt han hverken ville eller kunne berømme sig af sin skarpsindighed eller visdom, så kunne han dog let holde sit løfte, da der var beretninger nok om fædrenes tro.

Men da der kunne findes dem, der ville udrette mere ved løgn og bagtalelse end ved sandhed og derfor hellere ville se deres forfædres sag undertrykt, havde Norvegus fundet det nødvendigt, at hans bekendelse udgik i deres navn, der ikke tænkte således og som ved hjælp af deres autoritet og for retfærdighedens skyld både kunne og ville beskytte den. Overbevist herom vidste han ingen bedre at henvende sig til end den nådige konge og de velbyrdige, strenge herrer, hvem hans arbejde med rette tilhørte, så meget mere, som det tilkom dem både at forsvare deres forfædres ære, af hvilken deres egen og rigets ære afhang, og frem for andre at forstå og ransage hvadsomhelst, der udgik til rigets ære og menighedens undervisning og nytte. Hermed anbefalede Norvegus sit arbejde til de høje herrers velvillige modtagelse i overbevisningen om, at dersom de handlede i overensstemmelse med samme, så ville de ikke blot handle, som det var deres høje forfædre værdigt, men også indlægge sig selv ære og berømmelse både hos samtid og efterslægt.

Denne fortale udmærker sig ved en behersket tone over for protestanter, et særsyn sammenlignet med mange af samtidens stridsskrifter, som er spækket med horrible beskyldninger fra begge sider. Det mest interessante er vel den omstændighed, at den katolske kirkes censur har givet blåt stempel til forslaget om forhandling om religionen mellem repræsentanter fra begge lejre, men koncilietanken var heller ikke begravet endnu. Norvegus har dog først og fremmest sat sin lid til en forståelse med kongen og adelen, en tiltro, som må have hentet næring ved visse meddelelser og rygter, som vandrede over Østersøen med breve fra kontaktmænd i Danmark, med ankommende elever og måske også med besøgende købmænd. Det var vanskeligt for

Norvegus at vurdere disse meddelelser, og der er intet mærkeligt i, at han fastholdt håbet om et sindelagsskifte hos de førende i Danmark. Man behøver kun at anføre et enkelt positivt eksempel. Mens *Confessio Christiana* gik i trykken, havde der 5-6 år været en jævn strøm af danske og norske elever til jesuiterkolerne, uden at regeringen på nogen måde havde forsøgt at lægge hindringer i vejen for denne trafik. Hvis man skal tro jesuitternes årsberetninger, havde der tværtimod rådet en tendens til at opmuntre dette besøg. Nu tonedes der imidlertid snart rent flag i Danmark. Forinden begivenhederne herhjemme omtales, er det dog rimeligt at kaste et blik på de læreanstalter, som tiltrak unge nordboer, de forbindelser, som lettede kontakten, og de unge, der fik en større eller mindre del af deres uddannelse hos jesuitterne.

De pavelige seminarier i Braunsberg, Vilna og Olmütz o. 1600

Den nordiske mission blev forberedt og styrket gennem de pavelige seminarier, hvor unge mænd fra Norden på pavestolens bekostning og under ledelse af jesuitter fik kost, logi og undervisning. Selv om eleverne ifølge reglerne ikke behøvede at afgive løfte om indtræden i den gejstlige stand, var det endelige mål uddannelse af fromme og nidkære præster, der var godt inde i kontroversspørgsmål og blandt deres landsmænd kunne arbejde for katolicismen¹.

De pavelige alumner modtog almindelig gymnasieundervisning sammen med andre elever. I kollegierne undervistes nemlig desuden mange, der boede i byen, og konviktorer, der selv betalte for deres ophold. De synes at have været friere stillet i religiøs henseende². At de pavelige alumner kun udgjorde et mindretal, ses fx. af elevstatistikken for Braunsberg i 1582. Af de i alt 287 studenter hørte kun 43 til denne kategori, mens konviktorernes antal androg 61³. Ved siden af seminarierne blev der i begyndelsen af 1580-erne oprettet pavelige stiftelser for fattige studerende⁴.

I løbet af de sidste årtier af det 16. århundrede blev jesuitternes undervisningsarbejde lagt i faste rammer. I 1599 udkom studieordningen (*Ratio atque Institutio Societatis Iesu*), som opererer med et gymnasium på fem klasser: dels en lavere afdeling (*grammatica*) delt i tre klasser (*infima, grammatica, syntaxis*), dels en højere afdeling (*humanitas og rhetorica*). Derpå fulgte det filosofiske studium, der i almindelighed varede tre år. Filosofiundervisningen var baseret på Aristoteles' bøger. Det første år beskæftigede man sig hovedsagelig med logik, det næste år gik man over til fysik og naturlære og forsøgte at bibringe eleverne kosmologiens, zoologiens og astronomiens grundtræk. I det tredje år sluttede man af med metafysik og den praktiske filosofi, herunder etik. Derefter kunne man fortsætte med det teologiske studium, som normalt varede fire år, men de nordiske elever slap som regel billigere, idet hovedvægten lagdes på de fag, som de kunne få brug for hjemme, først og fremmest på kasuistikken og kontroverserne⁵.

Det vigtigste udgangspunkt for den nordiske mission var utvivlsomt det pavelige seminar i Braunsberg. Det havde i kraft af sin placering i nærheden af Elbing og Danzig den bedste forbindelse med Norden. I de første femten år dominerede svenskerne blandt de optagne nordboer, mens alumner fra Danmark-Norge var undtagelser. Frem til 1600 havde seminariet over 100 svenske og finske alumner, omtrent to trediedele optaget i de tre første år (1579–81).

Seminariet i Olmütz lå betydelig længere væk. Oplysningerne om nordiske alumner her er mere sparsomme. I slutningen af 1580 boede der i alumnatet en snes unge svenskere, og i perioden frem til 1600 kan man opspore ca. 40 nordiske navne. Til de to seminarier kom i 1582 et tredje i Vilna, hvor man fra 1585 kan møde nordiske elever, der som regel var sendt dertil fra Braunsberg for at drive højere studier, hvorved seminariet i højere grad fik karakter af præsteskoole og modtog mange udvalgte elever, der havde bestemt sig for præstekaldet og afgivet tilsvarende løfte.

Ved Laurentius Norvegus' ankomst til Braunsberg havde strømmen skiftet. Nu var alumnerne fra Danmark-Norge i overtal. De bevarede elevkataloger oplyser, at der i begyndelsen af 1602 opholdt sig 7 danskere og 6 nordmænd i Braunsberg. I Olmütz var der det samme antal danskere, men kun én nordmand, mens der i Vilna befandt sig 4 danskere og en nordmand; alt i alt et temmelig imponerende antal på tilsammen 18 danskere og 8 nordmænd⁶.

Den norske jesuit har i tilknytning til sit missionsarbejde haft forbindelse med den pavelige nuntius i Kraków. Arbejdet med de pavelige seminarier bragte ham hyppigt til Vilna⁷, mens der ikke findes kildemæssig dækning for hans besøg i Olmütz, som også hørte under hans virkeområde⁸.

Der var også nordiske alumner ved andre pavelige seminarier, således i Prag, Graz og Wien, og nogle få nåede til *Collegium Germanicum* i Rom. Men de andre læreanstalter kom aldrig til at spille den samme rolle som de tre nordiske seminarier. Det er dog ikke meningen her at give et overblik over seminariernes historie, men – så meget de forhåndenværende kilder nu tillader det – kun at berøre tilstanden o. 1600, da det dansk-norske besøg var på sit højdepunkt⁹.

Nogen tid før Norvegus' forflyttelse til den polske provins har man i Rom fra Olmütz modtaget en klage, der i store træk gik ud på, at nordiske ansøgere enten slet ikke blev optaget eller i hvert fald ikke blev behandlet særlig godt. Denne klage er måske identisk med

et tilsvarende ankepunkt i Erik Falks betænkning, som netop omkring den tid blev forelagt propagandakongregationen¹⁰. Muligvis har Erik Falk dog givet en mere detaljeret redegørelse for de enkelte punkter. Samtidig med at generalen efterkom et andet forslag i Erik Falks betænkning om Norvegus' sendelse til Polen, sendte han forespørgsler angående de fremsatte besværinger til rektorerne i Braunsberg, Vilna og Olmütz¹¹.

Fra Olmütz redegjorde rektor *Pedro Ximenez* 5. juni 1600 nærmere for forholdene. Han havde undersøgt sagen og tilbageviste beskyldningerne. Det havde været let nok at opnå optagelse. En overgang havde man dog i lighed med andre alumnater krævet, at alumnerne skulle forpligte sig til at studere til præster, og derfor havde det kunnet ske, at en eller anden fik afslag, men de fremsatte klager måtte på dette punkt anses for uberettigede, og det samme gjaldt ankerne over behandlingen. Rektoren henviste til, at alumnerne efter reglerne skulle leve som fattige studerende. De delte bord med betalende konviktorer, som ikke havde rejst nogen klage over kosten. Med hensyn til klædedragten henviste rektoren atter til forskrifterne, som kun foreskrev kost og logi, men ikke andet, da man på den måde kunne huse flere. Dog havde man efter forhandling med Possevino givet nogle ubemidlede elever samme dragt, som andre studenter af god familie bar. Med et hib til Norvegus bemærkede rektoren, at der var nogle folk, der ønskede at gøre deres slægtninge i det fremmede til noget stort, endog ved hjælp af almisser. Den norske jesuit havde nogle slægtninge i alumnatet, og han var alt for omsorgsfuld for dem. Ximenez byggede sine anklager på flere breve fra studiepræfekt Brandt til Norvegus, som han havde læst i Wien. Det gjorde klagerne yderligere grundløse, at de angik en tid, hvor alumner og konviktorer på grund af pesten havde været sendt bort fra byen og havde måttet lide afsavn¹².

Pater Brandt følte sig imidlertid også kaldet til at give sin mening om sagen til kende; som studiepræfekt kendte han den jo på nærmeste hold. Imidlertid er der en del misforståelser i hans redegørelse. I lighed med rektoren sagde han, at der nu var fem nordiske alumner, deraf 3 svenske, 1 norsk og 1 dansk. Straks efter ville han frakende danskerne al ret til at blive optaget, idet han hævdede, at de kun kunne optages af nåde og ikke ifølge noget paveligt dekret. Dette afslører hans ukendskab til eller manglende forståelse af alumnatets grundlæggende statutter¹³. Andre havde fortalt ham, at svenskerne

var meget ustabile, og Brandt havde konstateret det samme, men han undskyldte dem med, at hele den svenske ungdom var fordærvet af kætteriet. Årsagerne til omflakkeriet måtte søges i ensomhedsfølelse og mangel på kærlighed fra jesuiternes side. Han havde gjort Norvegus opmærksom på farerne og havde advaret mod kollegiets regens, der var fjendtligsindet over for svenskerne. Nu glædede Brandt sig over, at faren var afværget, men kunne dog ikke rigtigt forstå den fremsatte klage og havde ingen anelse om hensigten med den. I øvrigt understregede han, at svenskere og de nordiske folk i det hele taget var mere forladte end alle andre, og bad om, at et vist antal pladser måtte sikres dem, så ingen blev afvist¹⁴.

Man kan forstå, at Norvegus allerede før sin rejse til Polen har omfattet alumnatet i Olmütz med stor interesse. Det lå inden for den østrigske provins, og gennem sin trofaste ven Brandt har han været godt underrettet. Med bekymring må han have fulgt Olmütz-bispens bestræbelser på at forvandle alumnatet til et præsteseminar for sit stift¹⁵. I første omgang lykkedes det dog ikke at udelukke elever fra de nordiske lande fra alumnatet i Olmütz¹⁶. Norvegus synes at have gjort sin indflydelse gældende ved elevernes optagelse. Braunsbergmatriklen noterer således ved en på grund af utrolig frækhed (*ob incredibilem petulantiam*) udstødt svensk elev, *Petrus Arvidi*, at denne sagdes at være blevet optaget i Olmütz af Norvegus¹⁷. Under sit virke i den polske provins sørgede den norske jesuit sikkert for, at også alumnatet i Olmütz fik et antal nordiske elever.

Norvegus' arbejde lå dog først og fremmest i Braunsberg. Til denne by kom de unge nordboer, her foregik finsorteringen og fordelingen af det menneskemateriale, som skulle danne grundlaget for den fortsatte mission.

Livet i de pavelige alumnater var nøje reguleret. Fra slutningen af 1601 haves der regler for alumnatet i Vilna, som også havde gyldighed for Braunsberg. De var affattet på grundlag af de bestemmelser, som Possevino havde udarbejdet o. 1585, da han visiterede de nordiske seminarier. I mellemtiden havde provinsledelsen o. 1590 foretaget nogle mindre ændringer¹⁸.

Straks i begyndelsen indskærpede reglerne alumnerne at vise lydighed, ærbødighed og kærlighed over for deres direkte overordnede og opdragere: studiepræfekt og lærere. Før optagelsen skulle kandidaten nogle dage studere skolens og seminariets regler, så han var klar over, hvad han gik ind til. Efter en tilbørlig forberedelse og edsaflæggelse

kom generalskriftemålet hos en bestemt pater. Der skulle skrives hver måned hos den samme pater, som man ikke måtte skifte uden præfektens tilladelse. Skriftefaderen bestemte på grundlag af den månedlige samtale, om alumnen var værdig til den hellige nadver.

Reglerne foreskrev to daglige fælles bønner. Morgenbøn fandt sted i fællesskab efter vask og påklædning. Før alumnerne gik i seng, skulle de dels ransage deres samvittighed, dels bede den foreskrevne aftenbøn. Når klokken havde lydt, begav enhver sig straks i stilhed til sit leje. Derefter måtte man ikke befatte sig med studium, læsning eller skrivning, ej heller have lyset tændt, hvis der ikke forelå en særlig tilladelse fra studiepræfektens side.

Hver dag skulle eleverne fromt og sømmeligt overvære messen og lære at gøre altertjeneste. På søn- og helligdage skulle de foruden prædiken og højmesse bivåne vespergudstjeneste og katekese i kirken. Det blev indskærpet, at de med flid og beredvillighed skulle hjælpe kantorerne og selv lære kirkesang.

Der lagdes stor vægt på at lære katekismen, og på hellig- og fridage var der fastsat bestemte tider til at lære den udenad og repetere. Alumnerne skulle daglig til deres studiepræfekt redegøre for, hvad de havde hørt i skolen og læst af lektier. De alumner, der gik i de øverste klasser, skulle ved aftensmåltidet om søndagen have prædikeøvelser (*conciones vel orationes*). De lavere klassers elever reciterede deres stiløvelser ved samme tid om torsdagen. Dertil kom disputatser og øvelser, hvorved eleverne selv optrådte i lærernes sted og overtog ledelsen ved at stille spørgsmål til andre.

Husordenen var streng. I lektielæsningsstiden måtte ingen strejfe rundt i huset, ligeledes var da enhver unødvendig samtale forbudt. Det var også forbudt uden særlig tilladelse at omgås tjenestefolk, bede dem om noget eller modtage noget af dem, og i det hele taget betræde deres rum. Alt havde opbyggeligt sigte. For at afholde eleverne fra at falde for verdens fristelser og dårlige råd, så deres opmærksomhed blev afledt fra deres hellige forsæt, var der indført brevcensur. Alumnerne måtte ikke skrive til nogen uden præfektens tilladelse, og de var pligtige til at vise ham både deres egne og eventuelle modtagne breve. På vejen til og fra kirke eller skole skulle man iagttage den foreskrevne orden, stilhed og sømmelighed. I skolen skulle alumnerne være tilfreds med den klasse og de lektioner, som præfekterne anså dem for egnede til, i alumnatet med den plads, der blev dem anvist, uden ophævelse eller krav på særstilling. Ingen måtte uden særlig

tilladelse forlade huset. Det var en betingelse for udgangstilladelse, at der altid blev givet den enkelte en ledsager, og man måtte vide besked om det sted og den person, som den pågældende alumne ønskede at besøge. Man skulle være hjemme til bestemt tid og aflægge beretning om, hvad man havde foretaget sig. Det var tilladt at tale modersmål på fridage efter middagsmaden og på helligdage efter aftensmaden, ellers kun latin. Det blev yderligere indskærpet, at man skulle tale elegant latin og undgå alle barbarismer. Ingen måtte uden tilladelse have bøger bortset fra dem, som blev brugt i seminariet, og det var forbudt at skrive eller gøre notater i dem. Der var nedlagt forbud mod at sælge, låne eller forære noget bort uden overordnetes samtykke. Man måtte ikke være i besiddelse af penge, våben eller andet, som ikke sømmede sig for den studerende ungdom. Alt sådant skulle afleveres, og der førtes bog over det.

Også legetiden var nøje fastsat, og man tilstræbte mådehold, for at helbredet ikke skulle tage skade. Præfekten sammensatte en række lege, som man så måtte forlyste sig med, dog ikke med alt for megen larm. Derved bestræbte man sig på, at der altid var mindst to, helst flere samlet. Alumnerne havde tillige pligt til uden modsigelse at udføre visse arbejder i huset, fx. gøre rent, bistå i køkkenet og spisesalen. De måtte ikke nyde noget i seminariet uden for de faste spisetider, ej heller spise eller sove uden for alumnatet, hvis der ikke forelå en udtrykkelig tilladelse. Det var lærernes opgave at holde øje med elevernes opbyggelse og helbred. Til sidst lagdes det alle alumner på sinde, at de uden forsøg på at undskylde sig skulle underkaste sig den straf, man eventuelt pålagde dem¹⁹.

Disse bestemmelser kan suppleres på grundlag af en nøjere fortolkning af reglerne, som rektoren i Braunsberg, *Friedrich Bartsch*, havde udarbejdet 1585. Mange af disse regler havde og har gyldighed for hele det jesuitiske opdragelsesvæsen. Således fremhæves betydningen af kappestrid (*æmulatio*) mellem eleverne indbyrdes med belønninger til dem, der klarede sig bedst. Også om sprogstudierne giver reglerne nærmere oplysning. I Braunsberg synes færdighed i det tyske sprog at have været obligatorisk for nordboer, og det blev benyttet som omgangssprog på fridage. Latin var det videnskabelige og det almindelige daglige sprog. Græsk lagde man derimod ikke så megen vægt på. Alumnerne havde også øvelser i skønskrift, musik og sang²⁰.

Jesuitterne forstod at beskæftige deres elever uden for skoletimerne. De unge mænd blev således draget med i religiøse processioner, og der

blev opført skuespil og teaterstykker fra enkle dialoger til rollerige skuespil, naturligvis af moralsk-religiøs indhold. Derved fik man på den ene side lejlighed til at fremvise resultaterne af jesuiternes opdragelse for en bredere offentlighed, på den anden side fremmedes elevernes færdighed i latin, og de lærte at føre sig²¹.

Desværre bliver kilderne betydeligt sparsommere efter århundredskiftet. Brevmaterialet bliver begrænset til nogle få indberetninger, og man savner helt breve fra generalen. Ingen redegørelse fra Norvegus for hans arbejde i den polske provins synes at være bevaret. Dog er det muligt at få et indblik i Norvegus' virke og forholdene ved de pavelige seminarier i Braunsberg og Vilna på grundlag af de bevarede visitatsberetninger fra slutningen af 1601, altså ikke så længe efter hans ankomst. I Rom fulgte man med opmærksomhed den nordiske mission og dens redskaber. I august 1601 pålagde jesuitergeneralen viceprovinsialen i Polen, *Paul Boxa*, at visitere de pavelige seminarier i de to byer. Visitatoren fik tilsendt en udførlig instrux med spørgsmål, som krævedes besvaret, og aflagde derefter besøg i Braunsberg i oktober og i Vilna december 1601, hvorved der fremkom en række værdifulde oplysninger til supplerung af husreglernes tørre fakta.

Det konstateres i beretningen fra Braunsberg, at seminariet ikke kunne underholde flere end 25 personer, deri indbefattet to jesuiterpatere og en tjener. Da halvdelen af huset var faldefærdigt, kunne der for tiden ikke bo flere end en snes personer i alt. I begyndelsen havde man forsøgt at underholde så mange som muligt og havde derfor prøvet at nøjes med få retter mad, men det afstedkom en del klager og utilfredshed, og nogle løb endda bort af den årsag; derfor blev kosten noget forbedret. Men hvis der kun blev optaget katolikker, fattige og beskedne unge mænd, så kunne de lettere formås til at nøjes med simpel kost. Da imidlertid næsten alle kom fra kætterske lande med dårlige vaner, kunne de ikke indstille sig på streng nøjsomhed. Af den grund blev alumnerne bispist efter en lidt bedre kostplan på samme måde som jesuiterpatere i kollegierne.

Til elevernes opdragelse hørte læsning af religiøse bøger, som der var rigeligt af, samt exhortationer hver 15. dag. Med udbytte lyttede de til gode prædikanter i jesuiternes kirke, og næsten alle forstod dem. På helligdagene havde de selv prædikeøvelser på modersmålet i spisesalen. Alt dette påbødes i de gamle regler; blandt nyindførte regler på dette område fremhævede visitatoren, at Laurentius Norvegus nu på søn- og helligdage forklarede eleverne trossager og ud-

lagde Canisius' katekismus for dem. De blev også hyppigt sendt ud i de nærmeste sogne for at undervise i den kristne lære.

Angående studier fremhævede Boxa, at de ældste elever foruden de humanistiske fag havde kasuistik og kontroverser hveranden dag. Enkelte særlig fremragende alumner fik adgang til filosofistudiet, både i Braunsberg og Vilna. Sidstnævnte sted studerede nogle af de bedste og udvalgte teologi, da der var hårdt brug for folk, som kunne gendrive kætteri og klare sig i diskussion med lærde modstandere. Der ville blive draget omsorg for, at ingen vedblev længe med studier, som han ikke var egnet til.

Med hensyn til optagelse skulle ukendte emner og kættere 3–4 måneder før optagelsen prøves blandt de fattige studenter, der levede af almisser. Hvis de blev optaget, skulle de 8–10 dage holdes adskilt fra andre, såvidt pladsforholdene tillod det, for i den tid at overveje reglerne og forberede sig til generalskriftemål, som de skulle aflægge inden afsondringsperiodens udløb. Som regel måtte man ikke optage kættere, undtagen hvis de var blevet sendt af pålidelige folk, og man altså kunne håbe på deres omvendelse. Fandt denne imidlertid ikke sted inden 6 måneder, måtte de bortvises.

Blandt dem, der sendte elever til alumnatet, nævntes forhenværende alumner i Danmark og Norge. Forbindelsen med Sverige var afbrudt, og de, der kom af egen drift, plejede at have anbefalinger af ikke-jesuitter, som ordenen kendte. Af de ikke så få emner fra Danmark-Norge, som Norvegus havde tilkaldt, var de fleste for unge, men skylden lå hos hans hemmelige udsending i Danmark. Provinzialen bestemte, at der i fremtiden kun skulle optages elever, der var mindst 16 år gamle og havde en forudgående skolegang, således at de uden besvær kunne fortsætte hos jesuitterne. Af de mere modne alumner kunne hurtigere fås arbejdere i Guds vingård, og de ville lettere forblive faste i troen.

Der var kun sjældent blevet skrevet til de folk, som allerede var ude i arbejde. For fremtiden skulle det ske hyppigere og med den fornødne alvor, skønt visitatoren måtte indrømme, at kun de færreste ville lade sig lede efter afgang fra seminariet.

Efter endnu en del bemærkninger af regnskabsmæssig art kom Boxa til sidst med nogle temmelig nedsættende udtalelser om de svenske alumner. Allerede før havde han omtalt de vanskeligheder, som opstod ved, at alumnerne havde trællesind, viste dårlig opførsel og var forankret i deres kætterske vaner, hvorfor det var nødvendigt

med strengere regler. Men nu betonedede han, at mens andre nationer dog havde vist villighed til at bøje sig for disciplinen, var svenskerne temmelig hårde halse, der ikke respekterede reglerne; hidtil havde man kun haft liden gavn af svenske elever²².

Under visitatsen i Vilna et par måneder senere dukkede de samme spørgsmål op. Her kunne man underholde 20 alumner foruden 2 patere og 3 tjenestefolk. Det var noget billigere at bo i Vilna, og maden betegnedes som mådeholden og spartansk, ligesom i Braunsberg og i jesuiterkollegier i det hele taget. Visitatoren fandt, at der blev holdt god disciplin, og opdragelsen fulgte de foreskrevne regler. Sproglige vanskeligheder var her betydelig større, da der var flere svenskere, danskere og tyskere, som ikke fik noget ud af prædikener på polsk og heller ikke kunne øve sig i sjælesorg; dog hørte de sommetider tyske prædikener. Til at forbedre elevernes religiøse forståelse agtede man at anvende den samme metode, som Norvegius benyttede i Braunsberg, og som gik ud på privatlektioner i kontroverserne og Canisius' lille katekismus. Det var også meningen, at alumnerne nu skulle lære kirkens ritus i en bestemt kirke, dels ved at lytte til og se på de forskellige ceremonier, dels ved selv at medvirke ved messen.

I modsætning til Braunsberg havde Vilna det højere studium. Derfor sendtes de ældste og bedst begavede elever fra Braunsberg til Vilna for at fortsætte deres studier. I almindelighed hørte de kun forelæsninger i kasuistik, kontroverser og tillige i positivteologi, for at de desto hurtigere kunne drage ud som missionærer. Hjemme plejede alumnerne at have regelmæssige repetitioner under ledelse af regens, men der var kun sjældent en jesuit, der havde tid til at overvåge det. Nu havde de imidlertid fået en prokurator til at tage sig af praktiske ting.

Optagelsesreglerne synes at have været strengere i Vilna, men det skyldtes muligvis den omstændighed, at skønt der her fandtes både et lavere og et højere studium, var det samlede antal af alumner mindre end i Braunsberg. Det måtte nødvendigvis medføre, at man ikke kunne optage alle, der sendtes over fra Braunsberg. Visitatoren bemærkede også, at Braunsbergs beliggenhed tæt ved de nordiske lande og Tyskland gjorde, at der altid kunne findes nye egnede elever til optagelse, men ikke i Vilna, som lå midt i katolsk område²³.

Visitatsen affødte en række forslag om tilføjelser til husreglerne. Det fremgår af disse, at man har haft vanskeligt ved at få alumnerne til at lyste de regler, som nærmede sig klostertugten. Således synes

udgangsforbudet ikke at være blevet overholdt; alumnerne forlod tit huset uden tilladelse. Dette skulle straffes strengt, de yngre med stokkeslag og de ældre ved spisning på gulvet og bøn i refektoriet. Også drukkenskab var et problem, men det kunne dog sones ved offentlig syndsbeholdelse og bod i spisesalen. Overnatning ude uden tilladelse ville i første omgang betyde offentlig syndsbeholdelse og kostindskrænkning, men efter tre gentagelser skulle den skyldige bortvises. Visitatoren anså det for nødvendigt, at eleverne efter et eller to års studium skulle forpligte sig til at indtræde i den gejstlige stand; ellers rejste mange bort i utide. Der burde afkræves eleverne et løfte om, at de ville forblive ved de studier, deres overordnede bestemte, thi mange omflakkende og ustabile elever stræbte blot efter at komme til Rom eller andre provinser, og de forstyrrede både overordnede og medalumner²⁴.

Til slut er der grund til at dvæle ved et enkelt punkt eller rettere ved mangelen deraf: nemlig forældres samtykke til optagelsen. Det var en grundsætning inden for ordenen, at man ikke optog elever uden forældres eller værges udtrykkelige samtykke²⁵. Men denne regel kunne næppe overholdes, når eleverne kom fra fjerntliggende kætterske lande. For at undgå eventuelle efterstræbelser fra deres kætterske slægtninges side, sendtes de mest udsatte af de nordiske alumner til Olmütz, som lå tilpas langt væk²⁶.

I forbindelse med de pavelige alumner og deres opdragelse til fromhed må man også nævne Mariakongregationerne. Disse religiøse sammenslutninger havde til formål at samle eliteungdommen, som ved opdragelse til kristelig levevis ville bistå og ansøre hinanden. Samtidig skulle de ved ord, forbillede og handling forsøge også at drage andre ind i deres kredse²⁷.

Visitatsberetningen fremhæver tydeligt Norvegus' rolle som leder af de unge alumners opdragelse og studier. Visitatoren har ret i sine betragtninger med hensyn til de ankomnes unge alder. De fleste af de tretten nyoptagne i 1601 synes at have været i 14–15 års alderen, enkelte endnu yngre. Af de optagne blev et par relegeret allerede efter få måneders forløb, officielt med den begrundelse, at de ikke ville underkaste sig disciplinen, men det betød måske, at de har været uvillige til at konvertere. Eleverne kom fra flere forskellige byer i det dansk-norske monarki, hvad der bekræfter indtrykket af gode kontakter mellem dette og Braunsberg²⁸.

Forbindelser med Danmark-Norge (o. 1580–1600)

I Sverige havde Laurentius Norvegus været i kontakt med sit norske fædreland. Både hans gamle fader og nogle unge slægtninge fandt vejen til Stockholm, og disse forbindelser kunne heller ikke skjules. I sommeren 1581 indskærpede biskop *Jens Nielsson* i Oslo præsterne i sit stift årvågenhed over for jesuitternes bestræbelser på at vinde sjæle. Han påpegede, at der gentagne gange var blevet udsendt agitatorer, der skulle sætte den lutherske lære i miskredit og ved svig og list påvirke ærlige folk¹.

Adskillige unge nordmænd drog senere til de katolske læreanstalter på den anden side af Østersøen. Der omtaltes de ofte med tilnavnet »*Norvegus*«, og enkelte fik yderligere vedhæftet nationalitetsbetegnelsen »*Danus*«. Også dengang faldt det ikke-nordboer svært at skelne mellem de nordiske nationaliteter, idet jo længere sydpå man kom, jo mere var man tilbøjelig til at give det hele fællesbetegnelsen »svensk«. I generalens breve talte man vedvarende om den svenske mission, selv om den nordiske mission omkring 1600 nærmest tog sigte på Danmark-Norge.

Blandt de første pavelige alumner i Braunsberg var to nordmænd, *Sigvardus Olai* og *Nicolaus Laurentii*, der begge i flere elevfortegnelser anføres uden patronym med »*Norvegus*« som tilnavn. De blev indskrevet 7. september 1579 og var til stede, da Possevino og Norvegus opholdt sig i byen i efteråret 1580. Af en næsten samtidig elevfortegnelse fremgår det, at den yngste, Nicolaus, der ved sin optagelse kun var 14 år gammel, gik i den laveste klasse, mens den ti år ældre Sigvardus hørte hjemme et par klasser højere. Det følgende år blev den sidste medlem af Mariakongregationen. Endnu i 1582 kan man påtræffe dem i elevfortegnelserne – i foråret 1582 møder vi Nicolaus for sidste gang. Da var han også nået frem til tredje klasse og havde derved indhentet sin meget ældre landsmand, der ikke synes at have gjort fremskridt, så han endnu kort før jul samme år var i samme klasse. Det bemærkedes ved denne lejlighed, at han ikke kunne præstere noget i skolen i den alder, men man havde dog til hensigt at drage nytte af ham på anden

måde. Det var altså på grund af hans manglende fremskridt i skolen, at han kun godt en måned efter, den 31. januar 1583, fik sin skolegang afbrudt og derefter beskæftigedes som medhjælper i skolen. Nogle år senere døde han i samme by som god katolik². En nordmand med samme fornavn var alvorlig syg i Braunsberg i sommeren 1585, og man underrettede derfor Possevino, der på det tidspunkt var på visitatsrejse til de livlandske kollegier i Riga og Dorpat. I et brev til Braunsberg beordrede Possevino ham anbragt hos en eller anden borger i byen, indtil han selv vendte tilbage. Da ville han undersøge sygdommens karakter, og hvis nordmanden stadig kunne være til nytte, kunne man gøre ham til præst i Dorpat eller i nærheden³. Den syge nordmand kan være identisk med den ovennævnte, selv om det synes mærkeligt, at han trods sit ringe uddannelsesmæssige stade kunne komme i betragtning som præst.

I Olmütz optoges 7. december 1580 i tredje klasse den 20-årige nordmand *Henricus Lossius*. Han var blandt dem, der var kommet med Possevino og Norvegus fra Sverige, og det er nærliggende at antage, at han er identisk med den »Henricus Nepos P. Laurentij«, der opføres i en fortegnelse over Stockholm-kollegiets beboere fra tiden under den norske jesuits ophold i Sverige. Under sit ophold i Olmütz oktober samme år gav Possevino ham en mindre sum penge, men ellers kender man intet til den unge mands videre skæbne⁴. Navnet lader ane en forbindelse til den norske præsteslægt Loss i Bergen stift⁵.

I det følgende år kom en *Albertus Norvegus* til Olmütz; om ham kunne det i 1602 oplyses, at han i mellemtiden var blevet rektor for en skole (*ludimagister*)⁶, måske hjemme i Norge. Olmütz var i det hele taget mere end Braunsberg besøgt af nordmænd. Den 1. august 1586 ankom en *Olaus Norvegus* sammen med en *Georgius Danus*. Deres ophold blev kun kortvarigt, idet de allerede den 30. december s. å. forlod alumnatet. Heller ikke *Matthæus* og *Marcus Johannis*, der kom 15. oktober 1587, blev der ret længe; som deres afgangsdato noteredes 4. august 1588⁷. Muligvis har de ikke ønsket at konvertere eller har følt disciplinen for streng, ligesom *Nicolaus Norvegus*, der optoges i Braunsberg 10. juni 1590. Han holdt dog ud over tre år og har altså draget en del lærdomsmæssig nytte af opholdet, som måske er kommet ham til gavn i hans senere virke som luthersk præst⁸.

Blandt dem, der ikke har efterladt varige spor, er også *Knud Knudsen*, der efter et kortvarigt ophold i Graz blev optaget i

universitetsmatriklen for Olmütz under 5. december 1590, idet han betegnedes som pavelig alumne⁹. Han er imidlertid ikke med på nogen af de eksisterende fortegnelser over pavelige alumner, hvad der tyder på, at hans ophold også her har været ret kort. Han er måske identisk med en Odense-student af samme navn, der i december 1591 blev immatrikuleret i Rostock¹⁰.

Den 3. maj 1585 affattede Possevino en fortegnelse over de tilstedeværende alumner i Braunsberg. På den sidste plads anførte han *Thomas Lorichs* fra Danmark. Hen på sommeren drog Possevino på visitatsrejse til kollegierne i Riga og Dorpat. I et brev af 14. august beordrede han at stille Lorichs' iklæden i bero, indtil han selv kom tilbage¹¹. Det tyder på, at den unge mand kun var optaget på prøve, og Possevino må have modtaget indberetninger, som ikke talte til fordel for hans optagelse som alumne.

Thomas Lorichs må være i familie med lykkeridderen og rænkesmeden Anders Lorichs fra Flensborg, hvis dristige planer og kranke skæbne er behandlet i et af de foregående kapitler. Hans biograf Ödberg nævner, at Lorichs var gift i 1575 og da havde en lille søn Thomas, som var genstand for megen venlighed fra Johan III's side¹².

I maj 1580 sendte Possevino fra Sverige flere unge mænd til de pavelige seminarier på den anden siden af Østersøen, og med dem fulgte en nevø af Lorichs, der havde været hos prins Sigismund under en protestantisk præceptor. Possevino ville sende ham til den polske konges nevø Andreas Bathory, der forberedte sig til en gejstlig løbebane hos jesuitterne i Pultusk, idet som den danske konges undersåt kunne den unge Lorichs med Guds hjælp en dag blive et nyttigt redskab. Han var forsynet med anbefalingskrivelser fra det svenske til det polske hof. I juni kom den unge mand, der hed Thomas til fornavn, til Warszawa, hvor den pavelige nuntius Caligari tog sig af ham, og her gik den unge Lorichs over til katolicismen. Nuntius fik ham påklædt efter polsk skik og forsynede ham med de nødvendige ting, hvorefter rejsen gik videre til Pultusk¹³.

Det er sandsynligt, at nevøen Thomas er den samme, som Anders Lorichs betegnede som sin kødelige søn. Han havde i virkeligheden en nevø af dette navn: søn af hans broder Balthasar, der var købmand i Flensborg. Denne nevø var kun omkring 11 år gammel på det tidspunkt, men mange drenge drog ud i verden i den alder. Der bestod i øvrigt forbindelse mellem Flensborg og jesuitterne i den pol-

ske ordensprovins gennem Henrik Mandixen, der selv virkede en år-række i Pultusk¹⁴. Anders Lorichs synes at have betragtet nevøen som adoptiv søn, og det har været hans mening at give den unge mand en katolsk opdragelse. Man må gå ud fra, at Possevino også sidenhen med opmærksomhed fulgte den unge Lorichs' færden. Desværre savnes oplysninger om hans forbindelse med Andreas Bathory, der allerede 1584 blev udnævnt til kardinal. Samme år blev Anders Lorichs henrettet i Sverige, og Possevino synes derefter at have taget sig af nevøen, der nu kunne være omkring 16 år gammel og dermed gammel nok til at blive optaget i et paveligt seminar. Men noget må være kommet i vejen – Thomas Lorichs blev i hvert fald ikke optaget blandt de pavelige alumner i Braunsberg.

Hvis alle disse antagelser holder stik, fører de til et interessant og forbløffende resultat. Så er han identisk med *Thomas Lorichs* (Lorck), købmand og rådmand i København, forvalter for Islandsk og Grønlandsk Kompagni, medlem af Klædekompaniet og deltager i stænderforsamlingen af 1627 i Odense. I 1590 var han endnu i Flensborg, men i 1598 købte han et hus i København og spillede til sin død 1634 en stor rolle inden for byens handelsstand¹⁵. Man kan i øvrigt ikke påvise nogen forbindelse mellem ham og katolikkerne, bortset fra, at den franske gesandt Deshayes de Courmenin i 1629 boede i hans nye, smukke og rummelige hus. Mange års ophold i det fremmede og uddannelsen hos jesuitterne har sikkert bidraget til at udvikle hans horisont og har lagt et solidt grundlag for hans virke som storkøbmand med udenlandske forbindelser.

I Vilna blev 1588 blandt alumnerne optaget en *Lucas Frölich* med nationalitetsbetegnelsen »Danus«, født af borgerlige forældre. To år senere var han i grammatikklassen, 19 år gammel, og betegnedes i øvrigt som godt begavet og af godt helbred. Han gjorde gode fremskridt i fromhed og studier, var katolik, optaget i seminariet i kraft af »sua virtute«, ønskede at tjene den katolske kirke og havde afgivet løfte om at forblive ved studierne og den katolske tro. I april 1592 dukkede han op i Braunsberg og søgte optagelse i Maria-kongregationen, idet han foreviste vidnesbyrd om, at han havde overstået prøvetiden andetsteds, sandsynligvis i Vilna. Frölich blev også optaget, men forlod mindre end tre måneder senere, i begyndelsen af juli, atter Braunsberg og blev da forsynet med det nødvendige vidnesbyrd, men hans navn figurerer ikke blandt de pavelige alumner i Braunsberg. Vejen er åbenbart gået tilbage til Vilna, hvor der 1593

optoges en »Lucas Frölich Livo«. I 1594 bad han Mariakongregationen i Braunsberg om nyt testimonium, da det gamle var blevet frataget ham af kættere, og hans ønske blev efterkommet i november. Oplysningerne i Vilna-matriklen tyder på, at han senere er flygtet i hemmelighed. Han var muligvis af tysk-livlandsk herkomst, men synes at have haft familieforbindinger i Danmark¹⁶.

Den spredte opdukken af danskere og nordmænd ved de pavelige seminarier o. 1580–90 giver ikke indtryk af en målbevidst kampagne. Resultaterne var heller ikke strålende. De fleste har kun efterladt deres navn og ellers intet, man ved ikke engang, hvor deres veje siden gik hen. Kun enkelte af dem ønskede at gøre Norvegus følgeskab som medlem af jesuiterordenen. I marts 1585, mens han selv var i Olmütz, blev der gjort en spæd begyndelse. Da sendtes en unavngiven nordmand fra Olmütz til prøvehuset i Brünn, hvis rektor i den anledning udtalte det fromme ønske, at novicen måtte blive en beskeden byggesten til det første kollegium i Norge¹⁷. Dette ønske gik dog ikke i opfyldelse, og der savnes yderligere oplysninger om nordmandens skæbne.

Et enkelt navn med nationalitetsbetegnelsen »Danus«, nemlig *Paulus Weisbecker*, dukker i denne periode op blandt koadjutorerne i Dorpat, men det er ikke engang sikkert, at han var indfødt dansker. Vi møder ham første gang som koadjutor-novice på tredje år i Braunsberg i 1584, og det oplystes, at han var fra Memel (*Prutenus ex oppido Memel*), født o. 1562–65 og optaget i ordenen 27. december 1581. Først havde man brugt ham som skrædder, hvilket var hans egentlige profession, senere havde han været i Pultusk som medhjælper ved alteret (*credentiarius*) og sakristan. Allerede det følgende år kom han til det nyoprettede kollegium i Dorpat og fik her i begyndelsen flere hverv, men blev dog efterhånden fast i sakristanembedet. I Dorpat betegnes han konstant som dansker med hjembyen Landskrone. Hans modersmål synes dog at have været tysk. Blandt hans sprogkundskaber opregnedes også polsk, noget latin og estnisk. Den summariske karakteristik af ham lød på middelmådig begavelse og forstand med melankolsk sindelag. Efter 14 år i ordenen, hvoraf over 10 år i Dorpat, udtrådte Paulus Weisbecker i 1595¹⁸. Det er mest nærliggende at gå ud fra, at han tilhørte en tysk familie, der stammede fra Memel og også har boet i Landskrone; helt uden forbindelse med Danmark kan han ikke være.

Selv om Laurentius Norvegus færdedes ved de fjerne kollegier

i Olmütz, Prag og Wien, er det hævet over enhver tvivl, at han har stået i forbindelse med visse personer herhjemme, der støttede katolicismen. En del af oplysningerne kan også stamme fra de jesuitter, der af og til passerede gennem Danmark, naturligvis incognito. Berøringen med befolkningen kunne i det tilfælde kun være temmelig overfladisk i lighed med Possevinos ophold i Avaskær i 1577¹⁹. Tre år senere gjorde jesuitten *James Bosgrave*, der var på vej til England, et ophold i Helsingør. Der mødte han den engelske udsending til Polen, *James Rogers*, der temmelig hurtigt afslørede hans identitet²⁰. Helsingør synes i det hele taget på grund af sin nøgleposition ved Øresund at have været et yndet tilholdssted for jesuitter – her kom og gik folk fra mange lande og af forskellige konfessioner. En englænder hævdede således i 1582, at jesuitterne drev deres spil her, når de passerede på vej til Sverige²¹. Men Norvegus satte sin lid til landets egne børn. Mange af hans nordiske forbindelser har været i stand til at bevare anonymiteten gennem tiderne, men en række af dem træder dog frem i dagens lys i det følgende; samtidens tvivl om disse folks sindelag bliver for en dels vedkommende til vished først nu, mere end 350 år efter.

I de foregående kapitler er der navngivet flere nordboer, der samtidig med Norvegus opholdt sig ved de forskellige seminarier. Der kan tilføjes et enkelt navn fra Prag, hvor der i en fortegnelse over pavelige alumner i 1590 forekommer en dansker ved navn *Petrus Nicolai*. Han synes dog kun i kort tid at have opholdt sig ved alumnatet²². Men bevarede matrikler er ikke altid fyldestgørende, og der har sikkert været endnu flere, end vi har kendskab til. Nogle af disse har i hvert fald været nyttige kontakter for Norvegus. Gennem dem har han fået nye informationer både ved ankomsten og efter hjemkomsten, og de har kunnet agere mellemænd og sende andre afsted. Naturligvis var der også en del, som kom af nysgerrighed og snart drog videre til andre byer og mod andre oplevelser, uden at lytte til Norvegus' formaninger. De trofaste vidste dog, hvor de kunne henvende sig i nøden, og en anonym brevskriver gav i tiden 1599–1600 de unge fra Danmark-Norge, der søgte til jesuiter-skolerne, det gode råd: hvis pavens pengetilskud til de nordiske alumner på grund af krigen mod tyrkerne skulle svigte, så var det bedst at begive sig til Wien til Laurentius Norvegus, der ville gøre alt, hvad der stod i hans magt, for at bistå dem, som tørstede efter fædrelandets frelse²³.

Blandt dem, man i tiden før 1600 kan udpege som kontaktmænd, var de to rektorer i Malmö og Oslo: *Jens Aagesen* (Johannes Haggæi) og *Christoffer Hjort* (Christophorus Cervinus). Den første blev optaget i det pavelige alumnat i Braunsberg 8. oktober 1587, men forlod det efter et års forløb på grund af ringe fremskridt²⁴. Muligvis ved hjælp fra Norvegus blev den 25-årige dansker den 11. november 1591 optaget ved *Ferdinandeum* i Graz²⁵. Men allerede 15. maj 1592 indskreves han blandt de pavelige alumner i Olmütz²⁶. Her gjorde han åbenbart gode fremskridt og blev 21. oktober 1593 immatrikuleret ved universitetet²⁷. Kort før, den 12. juli 1593, var nordmanden Hjort blevet optaget blandt de pavelige alumner. Han havde 3. november 1592 ladet sig immatrikulere i Wittenberg²⁸ og havde altså tilbragt flere måneder med studier i lutherdommens højborg. Allerede 10. oktober 1592 havde han i samme by indskrevet sit navn i den unge danske adelsmand Niels Krags stambog²⁹. Både Aagesen og Hjort tog baccalaureusgraden i Olmütz den 3. november 1594³⁰, og vendte derefter tilbage til Wittenberg, hvor Aagesen blev indskrevet 16. marts 1595³¹, og kort efter, 8. april, fik begge studiekammerater fra Olmütz sammen med flere andre landsmænd magistergraden³². De havde altså deres alibi i orden og kunne trygt rejse hjem, men mistanken må alligevel være vakt. Da Aagesen kort før jul samme år begærede tilladelse til at forelæse ved universitetet, fik han afslag³³. Dette forhindrede ham dog ikke i året efter at blive rektor i Malmö³⁴, hvorved han kom i direkte kontakt med ungdommen i den driftige handelsby; det måtte være en ønskestilling for jesuitternes kontaktmand. Hans studiefælle Hjort opnåede en lignende position, da han i 1598 blev rektor for Oslo skole³⁵. Forinden opholdt han sig dog en tid lang i København og besøgte herfra i sommeren 1596 *Tyge Brahe* på Hveen. Hjort blev dér over tre uger, rejste derefter sammen med den berømte astronom til København og fulgte ham også tilbage efter ti dages forløb³⁶. Hvor når han for anden gang forlod øen vides ikke, men det skete muligvis før Christian IV's kroning, som fandt sted i august.

Om det er lykkedes ham at overbevise nogle af Tyge Brahes medarbejdere, står hen i det uvisse. Derimod meldte en anden fra hans omgangskreds, den københavnske professor *Laurids Scavenius*, sig som overbevist katolik. Hans bekendelse har været lige ved at komme på tryk, mens han sad som biskop i Stavanger, men en betænksom redaktør i Rom har dog forhindret dette. Hvert år indsendte

alle ordenshuse rapporter om deres virksomhed, for det meste med opbyggeligt sigte. Disse indberetninger samledes i Rom og sendtes så ud i cirkulation i ordensprovinserne. Fra 1583 lod ordensledelsen disse indberetninger trykke, dog redigeredes de inden udgivelsen, da de var meget forskelligartede, nogle kun holdt i almindelige vendinger, mens andre indeholdt enkelte navne og skildrede flere mere eller mindre lærerige episoder under missionsarbejdet. Til alt held hører indberetningerne fra Braunsberg til den sidste kategori. Med en vis forkærlighed dvæler årsberetningerne fra årene 1596–1606 ved det danske missionsarbejde.

Den originale indberetning fra Braunsberg for 1597 indeholder afskrift af et brev fra København til rektor og andre jesuitter i Braunsberg. Det fremgår deraf, at brevskriveren under ledelse af Christoffer Hjort bestræbte sig på at blive en sand kristen. Allerede fra barndommen havde der hersket tvivl i hans sind om, hvorvidt Kristus virkelig boede i disse lande, hvor alle slags skændselsgerninger ustraffet florerede, og hvor man ikke kunne mærke ret meget til den sande fromhed. Ved Guds hjælp havde han omsider fået bedre belæring og havde nu vished for, at der kun fandtes én almindelig (katolsk) kirke, og at kun den gav frelse. Han havde altid inderligt ønsket at blive medlem af denne kirke, men desværre var han ikke i stand til at rejse, og derfor bad han jesuitterne i Braunsberg om at lægge et ord ind for ham i deres bønner og støtte ham i hans tilværelse blandt det ugudelige skarn, så han ville være i stand til at se og gøre det, som mest behøvedes til hans frelse³⁷.

Imod sædvane opgives navnet på brevskriveren, og det viser sig, at han er identisk med Laurids Scavenius. Det er for øvrigt ikke sidste gang, han nævntes i en årsberetning. To år senere indberettedes det fra Braunsberg, at en forhenværende jesuiterelev, nu professor publicus i København, havde skrevet, at han gerne ville leve efter alle katolske forskrifter og derfor havde til hensigt ved første lejlighed at rejse over til Braunsberg for at aflægge skriftemål³⁸. Begge afsnit er udeladt i den trykte udgave af årsberetningerne, og det har nok været en fordel ikke alene for ham, men navnlig for hele det skjulte rekrutteringsarbejde, at samtiden ikke fik indblik i hans breve.

Oplysningerne i årsberetningerne kunne tyde på, at Scavenius på et eller andet tidspunkt har opholdt sig hos jesuitterne i Braunsberg. Han er immatrikuleret i Wittenberg 1585 og i Rostock 1587.

I det sidstnævnte år fik han kongeligt rejsestipendium, og han tog magistergraden i Wittenberg 1589. Besøget i Braunsberg kan have ligget omkring de nævnte år, men det er dog muligt, som det også synes at fremgå af hans ovenfor refererede brev, at han først gennem Hjort kom i forbindelse med katolicismen. Hans navn forekommer i hvert fald ikke blandt de pavelige alumner. Ved hjemkomsten blev den unge magister 1590 rektor ved Vor Frue skole og 1594 professor pædagogicus ved universitetet, men hans universitetskarriere varede dog ikke længe. Allerede i juni 1600 foretrak han sognepræsteembedet i Tårnby på Amager, og fem år senere blev han biskop i Stavanger³⁹.

I forbindelse med disse tre må man også nævne *Troid Aagesen* (Theodoricus Sistinus), fra 1593 organist ved Vor Frue kirke i København. Han havde lært i Tyskland og Italien, hvor han havde opholdt sig i mange år. I slutningen af marts 1593 var han således i Wittenberg på vej hjemad og skrev da sit navn ledsaget af en lille komposition i sin bordfælle Niels Krags stambog⁴⁰. Måske har han undervejs mødt Christoffer Hjort, der indskrev sig i samme stambog et halvt år før. Deres veje fik i hvert fald sidenhen fælles mål. Norvegus betegner ham i et brev som sin elev (*filius meus*), og det er altså muligt, at han har fået undervisning hos jesuitterne før sin ansættelse i Danmark; måske har han været i Graz. Han sendtes senere i kongelige hverv til udlandet, således i begyndelsen af 1600 til Prag, og har altså ubemærket kunnet opretholde forbindelsen. Hans hjem udgjorde et samlingssted for hjemvendte jesuiterelever⁴¹.

Omkring 1597–98 sad der altså forbindelsesmænd i hvert fald i tre byer i det dansk-norske monarki: København, Malmö og Oslo. De var udgangspunkter for de unges vandring til Braunsberg i den følgende tid, men ikke alle blev optaget i det pavelige alumnat. I dets matrikel indskrives i 1598 (oktober–november) syv, 1599 tre, og i 1600 fire elever fra Danmark-Norge. Der må imidlertid have været betydelig flere, deriblandt først og fremmest de unge, som boede og spiste for egen regning. Årsberetningen for 1597 nævner også fire unge mænd, som kom til Braunsberg fra Københavns universitet. I samme forbindelse fortælles, at da faderen til en af dem havde nævnt over for rigsmarsken, at han sendte sin søn til jesuitterne, havde rigsmarsken svaret, at han ville have gjort det samme, hvis han havde haft en søn⁴².

Årsberetningerne nævner også de forhenværende alumners rolle

som hververe af nye elever. Allerede 1596 fremhævedes en forhenværende elev, som var forblevet den katolske kirke tro i sit kætterske hjemland og nu ikke forsømte nogen lejlighed til at sende unge til jesuiterskolerne⁴³. Med glæde konstateredes i årsberetningen for 1599 Christoffer Hjorts udnævnelse til rektor i Oslo. Samme år berettedes, at jesuiterskolernes ry allerede var nået til udlandet, mest dog til Danmark. De fornemste borgere i København havde sendt deres børn til kollegiet i Braunsberg, og de gjorde sig mange anstrengelser for at få børnene optaget blandt de pavelige alumner. En fremtrædende borger fra København var kommet for at besøge sin søn og havde haft en anden søn med sig.

Det voksende antal katolikker i Danmark rejste andre spørgsmål. Der var brug for en katolsk præst, som dér kunne udføre de fornødne funktioner. I samme årsberetning fortælles, at den omtalte københavnske borger havde tilbudt at huse en jesuiterpræst et helt år, og han mente ikke, at dette var forbundet med nogen videre fare⁴⁴. Norvegus var også opmærksom på denne mangel, og mens han i sommeren 1600 ventede på grønt lys for sin rejse til Polen, hvor han kunne vie alle sine kræfter til den nordiske mission, korresponderede han med kardinal Bellarmine og afgav en udførlig rapport om forholdene i det danske rige. Deri nævnte han, at der i Danmark allerede var adskillige katolikker og blandt dem visse professorer ved Københavns universitet. Nogle måneder senere indberettede han til generalen, at katolikkerne i Danmark indtrængende ønskede at få en skriftefader. Han havde ikke villet forspilde den gode mulighed for at virke til gavn for dette riges frelse og havde derfor sat sig i forbindelse med en svensk præst, forhenværende alumne i Olmütz, og opfordret ham til at påtage sig dette hverv, og præsten, der var i moden alder og lærd og from, havde erklæret sig rede. Det var åbenbart Guds mening, så længe jesuitterne endnu ikke kunne tage sig af denne opgave, at fremme sagen gennem denne udmærkede mand, der i sin tid havde studeret i København og kendte landets sprog. Norvegus bad generalen om at fremme sagen hos paven, der jo også var hyrde for Danmark og Norge. Den udsendte præst havde først og fremmest brug for de nødvendige beføjelser. Det var også påkrævet, at han fik tilstrækkeligt med penge, så det ikke gik som i Skotland, hvor man på grund af manglende midler var nødt til at forlade missionsmarken. Dette kunne ordnes med en fast årlig ydelse på 20 gylden fra de pavelige alumner i Wien, Prag, Olmütz, Braunsberg og Vilna,

i alt 100 gylden, hvilket beløb ikke kunne være bebyrdende for alumnaterne. Men det var naturligvis mere kærkomment, hvis paven hellere ville støtte foretagendet af sine midler. Der behøvedes også rejsepenge og det nødvendige udstyr til udførelse af gejstlige funktioner, men det kunne let skaffes, hvis paven blot ville anbefale sagen til sin nuntius i Polen. Kongen af Polen ville gerne give det nødvendige alterudstyr⁴⁵.

Desværre navngav Norvegus ikke den pågældende svenske præst. Oplysningerne er for vage og giver ikke grundlag for en sikker identifikation, idet ikke så få af de svenskere, der havde været elever i Olmütz, senere gik ind i præstegerningen⁴⁶.

Henvisningen til de danske katolikkers behov for en skriftefader synes til dels at bygge på breve fra Laurids Scavenius. At Norvegus i denne forbindelse talte om professorer i flertal, kan have været en bekvem forenkling, hvorved et par katolsksindede latinskolektorer fik højere rang. Det kan blot på grundlag af dette brev konstateres – hvad man allerede længe har haft mistanke om – at Norvegus oprettholdt selvstændig korrespondance med katolikker i de nordiske lande. Det undrer os heller ikke, at han, der betragtede sig som selvskreven leder af den nordiske mission, på egen hånd opfordrede en katolsk præst til at drage til Danmark.

Denne sendelse synes dog ikke at være blevet til noget. Generalen lovede i brev af 11. november 1600 at forhandle med paven om sagen og meddele udfaldet senere⁴⁷, men da Norvegus i de følgende år stadig henviser til savnet af en katolsk sjælesørger i Danmark, må det formodes, at pavestolen ikke har været villig til at stille sig bag udsendelse af en katolsk præst til Danmark. Det er også muligt, at generalen ikke har gjort noget alvorligt ved sagen, men ved sine henholdende ord kun har villet berolige Norvegus, der i samme brev fik den længe ventede tilladelse til at afrejse til Polen.

Danske og norske studerende i Braunsberg, Vilna og Olmütz før forordningen af 1604 mod jesuiterelever (1596–1604)

I det foregående har de få nordmænd og danske, om hvis besøg ved jesuiterkollegerne i Graz og Wien der haves skriftlige vidnesbyrd, allerede været genstand for omtale¹. De lærestalter, som var bestemt for nordiske studerende, nemlig først de pavelige seminarier i Braunsberg og Olmütz og senere i Vilna, havde i begyndelsen kun få alumnier fra Danmark-Norge. Først fra 1596 kan man tale om jævn og støt tilgang, som rimeligvis skyldes hjemlige kontaktmænd, der udbredte jesuiterkollegernes ry og indgav de unge lyst til at besøge dem.

Til alt held er der temmelig gode kilder til rådighed til belysning heraf. I forbindelse med visitationen i slutningen af 1601 og begyndelsen af 1602 indsendte de nævnte pavelige seminarier fortegnelser over deres elever lige fra grundlæggelsen². For Vilnas vedkommende står man derefter næsten på bar bund³. Fra Olmütz er der bevaret endnu en detaljeret fortegnelse fra begyndelsen af 1603⁴. Dertil kommer en liste over samtlige optagne i Olmütz fra alumnatets begyndelse, affattet ved en visitation i 1624⁵. Denne liste indeholder imidlertid kun navnene uden nærmere datering og synes at være blevet til ved sammenskrivning af diverse ældre lister. Der mangler flere navne, mens andre er registreret to gange. De fleste nordiske students ophold kan dog nogenlunde tidsfæstes ved hjælp af den trykte universitetsmatrikel⁶. Dog blev ikke alle pavelige alumnier indskrevet ved jesuiterakademiet og omvendt – mange studenter ved universitetet var ikke pavelige alumnier, således at de to fortegnelser supplerer hinanden. De nordiske alumnier i Braunsberg findes også i den trykte matrikel, som bliver hovedkilden for tiden efter 1602⁷. Flere navne har kunnet findes som forfattere af hyldestvers og lignende i samtidige lejlighedsskrifter; ad denne vej er det lykkedes at identificere en række jesuiterelever, der ikke har været pavelige alumnier. For Braunsbergs vedkommende haves yderligere oplysninger fra Mariakongregationens annaler og medlemslister⁸.

Mariakongregationen omfattede alle skoler med en underafdeling for hver gruppe af elever: pavelige alumner, konviktorer m. fl. Derfor forekommer der blandt dens medlemmer en del danskere, der ikke har været pavelige alumner. Muligvis har der endog været flere endnu, da nationalitetsbetegnelsen hyppigst er udeladt ved medlemmers navn. Kongregationens akter giver det første vidnesbyrd om, at ikke alene unge fra de nordiske lande, men også børn af forældre med nordisk tilknytning, bosat i Danzig, besøgte jesuiterskolerne i Braunsberg. Kort før jul 1594 blev således *Daniel Obergensis* (Ubergensis), dansker fra Danzig, optaget på prøve. Efter overstået prøvetid blev han i begyndelsen af april 1595 medlem af kongregationen. Da han forlod Braunsberg, var han ikke sikker på, om han ville vende tilbage, og bad derfor kongregationen om eventuelt at eftersende ham vidnesbyrd (*litteræ patentis*), hvilket skete i slutningen af 1596⁹. Han var formentlig søn af stadsbygmester Antonius van Opbergen i Danzig, den fremragende arkitekt og bygmester, der stammede fra Nederlandene, men en årrække havde virket i Danmark, hvor han fremfor alt var beskæftiget ved bygning af Kronborg slot. Omkring 1586–87 tog han imidlertid ophold i Danzig og virkede i samme egn til sin død i 1611. Sønnen Daniel, der må være født i Danmark, blev indskrevet ved gymnasiet i Danzig i marts 1591¹⁰. Vi ved endvidere, at han var umyndig endnu i 1600, og at han overlevede faderen¹¹.

En jævn strøm af elever fra Danmark-Norge begyndte 1596. I november modtoges i Braunsberg hele tre, deraf to, *Severinus Albinus* og *Anders Skytte* (Andreas Toxotes) på samme dag; få dage senere optoges *Jacob Falster*. Begge de førstnævnte blev allerede på et tidligt tidspunkt, henholdsvis i begyndelsen af februar og januar 1597, optaget i seminariets Mariakongregation¹². Den første er sikkert identisk med den *Severinus Caspari Albipratæus* fra Viborgeggen, der i oktober 1591 blev immatrikuleret i Rostock og i 1598 lod trykke nogle digte i Danzig¹³. I august 1598 drog han til Olmütz for at fortsætte der, men døden afbrød snart hans udenlandsophold. Det fremhæves i et samtidigt brev, at han ved sin død har været katolik, og at det skal have gjort det lettere for ham at forlade denne verden¹⁴. Hans ven Anders Skytte, søn af sognepræst Niels Skytte i Smørup ved Hobro, var ved optagelsen i Braunsberg ca. 23 år gammel. I marts 1598 blev han sendt til Olmütz for at følge det filosofiske kursus, men på listen over alumnerne figurerer han dog først fra 15. januar 1600. Allerede i Braunsberg fik han det bedste vidnesbyrd, og også i Olmütz

blev studierne kronet med fremgang. Efter immatrikulationen ved universitetet i 1601 blev han allerede den 6. september s. å. baccalaureus og tolv dage senere magister. Anders Skytte, der ifølge Braunsberg-matriklen forblev katolik hjemme i Danmark, møder vi senere som enkedronning Sophies livlæge¹⁵.

Om Jacob Falsters rejser og skæbne giver hans bevarede stambog gode oplysninger¹⁶. På grundlag af de godt 250 indførsler kan man kortlægge hans vej, og samtidig giver bogen oplysninger om andre jesuiterstudenter.

I begyndelsen af 1598 drog den unge dansker som pilgrim til Loreto og Rom. Rejsen gik over Prag, Olmütz¹⁷, Wien og Graz. I begyndelsen af juli var han i Rom. Derefter vendte han tilbage til Braunsberg, men gjorde undervejs ophold i Wien, hvor han måske har mødt Laurentius Norvegus. Braunsberg-katalogen oplyser, at han i efteråret 1598 blev sendt til Vilna¹⁸. Det er også muligt, men i slutningen af august i 1599 var han atter i Braunsberg på vej til Danmark. Det næste forår rejste han på ny ud og blev efter ophold i Rostock, Wittenberg og Leipzig optaget ved det pavelige seminar i Olmütz 12. august 1600, i tredje gymnasieklasse, på det tidspunkt 27 år gammel. De næste tre år synes han at have opholdt sig i Olmütz, hvor han i januar 1603 opførtes blandt studerende i sidste gymnasieklasse¹⁹. I foråret samme år rejste han hjem, besøgte bl. a. Malmö-rektoren Jens Aagesen og opholdt sig i nogen tid i Sorø. I efteråret gik turen på ny til Mähren, men denne gang opholdt han sig der kun kort tid, idet han allerede i januar 1604 rejste over Prag til Sydtyskland, og i begyndelsen af marts var han i Würzburg. I april gik turen hjemad, og i juni finder vi ham på Holbækgård.

Samme år, da Albinus (Albipratæus), Skytte og Falster påbegyndte deres studier i Braunsberg, optoges to andre danskere i Vilna: *Villum Ravn* (Guilhelmus Corvinus) og *Johannes Malachusius*. De to fulgtes åbenbart ad; således blev de sendt sammen til Braunsberg, hvor de optoges 9. oktober 1598²⁰. Ravn var købmandssøn fra Malmö, hans fader var død, og en broder var præst i Skåne²¹. I Braunsberg begyndte han at studere filosofi. Den 29. august 1599 indskrev han sig i Jacob Falsters stambog, men allerede knap tre måneder senere fulgte immatrikulationen ved det nærliggende Königsberg-universitet²², måske for at han kunne have et alibi ved hjemkomsten. Opholdet i Königsberg synes dog ikke at have været af lang varighed. I december 1600 dukker hans navn atter op i Braunsberg,

hvor han blev valgt til præfektens assistent i den fælles Mariakongregation, et temmelig betydningsfuldt hverv. Tre uger senere rejste kongregationens sekretær, og Ravn blev valgt i hans sted. Hans valg til assistent blev fornyet i begyndelsen af februar 1601²³. I sommeren 1600 valgtes den polske vicekansler og bispem af Kulm, Petrus Tylicki, til biskop af Ermland. Efter pavens stadfæstelse af valget indfandt den nye biskop sig i foråret 1601 i sit bispedømme, og sidst i april kom han også til Braunsberg²⁴, hvor han blev varmt hyldet af studenterne, og de i den anledning forfattede digte tryktes samlet. Blandt dem, der frembar deres hyldest, var også Ravn samt to andre danske elever af adelig herkomst: Morten og Peder Stygge²⁵.

Som afslutning på det filosofiske kursus forsvarede Ravn sidst i juli tesarne *Ex universa Philosophia* under mottoet af Aristoteles: *Studiorum liberalium amaræ sunt radices, fructus autem dulces*. Man aner i øvrigt Norvegus' hånd bag tilrettelæggelse af de trykte teser. Det forholdsvise digre værk på over 100 sider skulle åbenbart bevise lærdommens høje stade ved gymnasiet i Braunsberg. Udgiven er ligesom de senere katolske skrifter til brug for Danmark prydet med kongevåbnet og indledes med et to sider langt hyldestdigt til Christian IV af respondenten. Han blev sekunderet af en livlandsk og en polsk adelsmand, der ligeledes i kunstfærdige vers bragte deres hyldest til danskekongen. Til ham henvendte respondenten sig desuden i en fortale på fire sider, hvori filosofiens betydning fremhævedes. Som eksempel til efterfølgelse nævntes kong Filip af Makedonien, der havde sendt sin søn Aleksander til Aristoteles. Det var en indirekte opfordring til kongen om at følge sin makedoniske kollegas forbillede og begunstige besøget i jesuitskolerne, hvor Aristoteles var den førende filosof. I øvrigt bedyrede Ravn, at hans studier kun havde til formål at tjene kongen og fædrelandet. Respondenten selv blev hyldet med ærevers af sine studiekammerater, deriblandt flere fra Danmark-Norge: Jørgen Hammer, Hans Sthen, Morten Hjort og Georg Zesterus, navne, som vil finde nærmere omtale i det følgende²⁶. Efter forsvaret af tesarne vendte Ravn hjem som overbevist katolik for at tjene sin religions interesser²⁷.

Hans studiefælle Malachius vendte hjem allerede i maj 1599²⁸. I september s. å. mødtes han med Jacob Falster i København²⁹. I det følgende år rejste han ud sammen med to unge adelsmænd, Peder Hundermark og Hartvig Huitfeldt, og de blev alle tre imma-

trikuleret i Wittenberg 7. juni 1600³⁰, hvor de samme år disputerede med Malachus som præses og de to adelsmænd som respondenter³¹. Fra Wittenberg drog Malachus med sine elever til Olmütz, hvor han blev optaget i alumnatet nytårsdag 1601. I begyndelsen hørte han med god fremgang forelæsninger i det øverste filosofikursus (*physica*). Alle tre blev sidst på året 1601 immatrikuleret ved jesuiterakademiet, Malachus med testimonium fra København, Hundermark og Huitfeldt fra Wittenberg³². I januar 1602 havde den første skiftet over til teologi og hørt kasuistik og kontroverser i de sidste fire måneder, og var således begyndt at forberede sig til præstegerningen. Han var da 25 år gammel og karakteriseredes som klog, from, ligevægtig og opsat på at hjælpe sit fædreland med henblik på den katolske læres udbredelse³³. Af hans adelige rejsefæller skrev Hartvig Huitfeldt i slutningen af april sit navn i Falsters stambog³⁴. I januar 1603 anføres i en tilføjelse til elevfortegnelsen, at Malachus var død i Danmark³⁵; han må altså være rejst hjem i løbet af 1602. Hvis nogen af de to adelsmænd fulgte med, er de temmelig hurtigt vendt tilbage, idet Hartvig Huitfeldt engang i løbet af 1603 anmodede om optagelse i jesuiterordenen, men han synes at have opgivet sin plan kort efter³⁶. Hans rejsefælle Peder Hundermark var i januar 1604 indblandet i en uheldig affære, idet han, der var konviktor hos jesuitterne, havde taget fire danske alumner med til et drikkelag i byen, og han blev sammen med nogle andre studenter beskyldt for at have deltaget i nogle natlige optøjer, hvorved nogle vægtere var blevet såret³⁷.

I februar 1597 optoges i Olmütz-alumnatet en enlig nordmand, *Johannes Gulbrandus*³⁸, og sidst på året ved universitetet *Petrus Johannis Lycke* med testimonium fra Københavns universitet³⁹. Han er måske i familie (hvis ikke ligefrem identisk) med Jens Pedersen Lycke, der blev sognepræst i Tvede og Linde 1603⁴⁰. I november 1597 indskreves *Jacob Bonde* (Bundæus) i Braunsberg. Han kom fra Gotland og var sandsynligvis en søn af Jens Jacobsen Bunde (Bonde), sognepræst i Heide⁴¹. Den unge alumne, der også blev medlem af Mariakongregationen⁴², sendtes efter to års forløb i september 1599 til Vilna for at studere filosofi. Også her blev han optaget i Mariakongregationen. Sammen med sine kammerater, deriblandt landsmanden *Johannes Petrafontanus*, der var kommet til Vilna omtrent samtidig med ham⁴³, var Bonde i slutningen af 1600 med til at gratulere den nye bisp i Vilna, Benedict Woyna⁴⁴. Den

gotlandske student fik i begyndelsen af 1602, 22 år gammel, et udmærket vidnesbyrd, hvori hans gode evner og fremskridt fremhævedes. Men skønt han syntes at være god og rolig af sindelag, konspirerede han dog i hemmelighed med Petrafontanus. Bonde afsluttede i Vilna det filosofiske kursus og vendte i august 1602 tilbage til Braunsberg. Her synes han at have fået yderligere undervisning, måske også instruxer om arbejdet i Danmark og belæring i stridsspørgsmål katolikker og protestanter imellem. Først i slutningen af april 1603 vendte han hjem til Danmark⁴⁵.

Det store rykind begyndte 1598. I oktober-november optoges i det pavelige alumnat i Braunsberg seks elever fra Danmark-Norge. Den 9. oktober indskreves foruden Ravn og Malachius nordmanden *Laurids Berg* og danskeren *Johannes Kydius*. Den første hørte hjemme i en familie, som havde fostret flere ledende personligheder i datidens norske samfund og kirke. Han var sønnesøn af biskop Frans Berg og søn af kantor Claus Berg i Oslo. Christoffer Hjort var besvogret med hans fader og hørte sammen med denne til den lærde kreds omkring Oslo-bispen Jens Nielsson. I begyndelsen af 1600 drog den unge alumne hjem til Norge, men vendte imidlertid inden november 1601 tilbage til Braunsberg. Her forblev han, giftede sig og tog borgerskab⁴⁶. Han kan være identisk med den »D. Laurentius Norvegus«, som i visitatsberetningen af 1601 nævnes som kontaktpanden, der havde sendt flere elever til Braunsberg⁴⁷. Det er bemærkelsesværdigt, at der især i 1601 var stor tilgang af nordmænd, hele seks, men til dels med ringe forudgående uddannelse, hvilket kritiseredes i visitatsberetningen. Eller var han kun en stråmand for sin slægtning, Oslo-rektoren Christoffer Hjort?

Den sidste af de fire indskrevne den 9. oktober 1598, *Johannes Kydius d. æ.*, var søn af forhenværende rådmænd Jørgen Kyd i København. Kydius, der som jesuiterelev senere fik følgeskab af to brødre, blev i september 1604 magister i Olmütz. I 1606–10 studerede han teologi ved *Collegium Germanicum* i Rom. Efter endt teologistudium vendte han som katolsk præst tilbage til Østrig, hvor han tjente forskellige gejstlige fyrster, først kardinal Dietrichstein i Olmütz, og senere virkede han næsten fem år som gejstlig råd i ærkestiftet Salzburg. Det sidste livstegn fra ham stammer fra 1624, da han var i tjeneste hos bispen af Gurk⁴⁸.

De sidste indskrevne danskere i 1598 var *Johannes Petrafontanus* (Udbynæus) og *Andreas Scheningius*, der optoges i Braunsberg

den 10. november. Om den førstnævntes skæbne er der redegjort i enkeltheder et andet sted⁴⁹, hvorfor her kun noteres, at også han efter et års forløb rejste til Vilna for at studere filosofi. I august 1602 kom han tilbage til Braunsberg og drog hjem i april 1603. Hans studiefælle Scheningius blev sidst på året 1600 sendt til Vilna, hvor han i slutningen af det følgende år, 18 år gammel, gik i ældste gymnasieklasse. Han var en meget god og redelig elev med gode evner og anlæg for fromhed, men plagedes af en alvorlig sygdom; han var dog allerede i bedring. På grund af sit dårlige helbred sendtes han tilbage til Braunsberg, hvor han studerede filosofi. Allerede i august 1602 rejste han hjem⁵⁰. Forinden havde han i december 1601 bidraget med et sørgevers ved Morten Stygges begravelse⁵¹. Det oplyses i elevfortegnelsen, at han har fuldført sine filosofiske studier, men det lyder dog usandsynligt med den korte tid, der var til hans rådighed, allerhøjest 6–7 måneder.

Sidst i november 1598 optoges i det pavelige alumnat en ung mand, hvis vugge ikke havde stået i Danmark, men som dog tilbragte størstedelen af sit liv her. Det var den 21-årige *Willichius Westhovius*, præstesøn fra Bosau ved Plönersøen. Allerede i begyndelsen af november var han blevet optaget på prøve i den store Mariakongregation. Den unge mand blev i Braunsberg til begyndelsen af marts 1599, hvorefter han rejste hjem. Hermed menes der måske Bergen, hvor hans fader var blevet tysk præst. Siden var hans skæbne nær forbundet med Danmark⁵².

Fra andre kilder haves oplysninger om *Bo Lauridsen* og hans ophold i Braunsberg i 1598. Hans fader var Malmö-borgeren Laurids Hansen. Den unge mand havde gået i skole i sin hjemby og tog 1595 til Københavns universitet. Lokket af Braunsberg-skolens ry drog han 1598 dertil, men var så uheldig at blive bestjålet for sin arv, som han havde omsat i penge. Han var da nødt til at tage arbejde som afskriver i et bogtrykkeri (muligvis hos Georg Schönfels). Da professorerne i København hørte det, lod de ham hjemkalde og gav ham friplads på Valkendorfs kollegium. Det hævdedes, at han havde bevaret sit hjerte ubesmittet af den katolske lære, og hans senere løbebane viser også, at man havde fuld tillid til ham⁵³.

Ikke alle opholdt sig i årevis ved jesuiterskoler. Det gælder bl. a. *Niels Beck* (Nicolaus Beccius); allerede tre måneder efter indskrivningen blev han kort før jul 1599 sendt hjem. Som begrundelse anførtes, at han helt og holdent var forfalden til drukkenskab⁵⁴.

Han er antagelig identisk med en Ribe-student af samme navn, der i februar 1596 blev indskrevet i Rostock og i begyndelsen af maj 1597 i Königsberg⁵⁵.

I 1599 indskrives der foruden Beck to andre danskere i Braunsberg, begge i november. Den ene, *Andreas Haunius*, hvis efternavn muligvis hentyder til, at han kom fra København, fik snart betænkeligheder og rejste hjem i slutningen af juni 1600⁵⁶.

Mens Andreas Haunius ikke ønskede at være pavelig alumne, var hans studiefælle, *Johannes Kydius d. y.*, optaget 15. november 1599, af modsat mening. Han viede hele resten af sin levetid eller næsten 28 år til katolicismen og blev kirkens hengivne tjener i jesuiterordenen.

Jesuitternes årsberetninger tyder på, at han blev bragt til Braunsberg af sin fader, der samtidig kom for at se til hans ældre broder, som nu havde været der over et år⁵⁷. Brødrenes veje skiltes dog allerede efter få måneders forløb og forenedes næppe mere for længere tid, selv om de begge kom til at virke som gejstlige – den ældre broder som sækularpræst og den yngre som jesuitergejstlig. Vejen, som den sidste betrådte, var lang og besværlig. Han var meget ung, da han kom til Braunsberg, omkring 13 år, født formodentlig i begyndelsen af 1586. I begyndelsen af 1602 var han kommet i tredje klasse, og hans lærere nærrede de bedste forhåbninger til ham. Efter tre års studier i Braunsberg blev han overflyttet til Vilna for der at afslutte sin skolegang. I Vilna tog han skridtet fuldt ud: endnu ikke færdig med gymnasiet blev han 15. august 1604 optaget blandt ordensnovicerne i prøvehuset. Hans indtræden i jesuiterordenen faldt sammen med den skarpe kursændring hjemme i Danmark. Efter endt noviciat studerede han tre år filosofi og underviste flere år i Braunsberg og Riga. Derefter gennemgik han præstuddannelsen, dels i Vilna, dels i Nieswież, hvor han blev ordineret til præst i 1616. Derpå virkede han en række år som missionær, mest under kollegiet i Braunsberg. Efter de svenskes erobring af byen i 1626 kom han først til kollegiet i Pultusk og fortsatte derefter sit virke som soldaterpræst, idet han også tog sig af de katolske købmænd i Danzig. Under sit arbejde blev han ramt af en febersygdom, og 31. maj 1627 lukkede han i Danzig sine øjne for stedse, kun 41 år gammel. I nekrologen fremhæves hans religiøse oprigtighed og hans sjæls mildhed⁵⁸.

En enkelt nordmand, nemlig *Jørgen Pedersen* (*Georgius Petræus*),

en slægtning af Laurentius Norvegus, blev i begyndelsen af 1599 optaget i Olmütz i den laveste klasse og sidst på året 1601 indskrevet i universitetsmatriklen. Han dukkede senere op i Braunsberg⁵⁹.

Jubelåret fik ikke lov til at gå uden optagelse af elever fra Danmark-Norge. Den 10. maj 1600 sluttede to unge danskere i Braunsberg sig til de foregående. Den ene af dem var *Mads Meerfeldt* (Matthias Gerhardi Maricampius), søn af kongelig bøssestøber Gert Meerfeldt i København⁶⁰. I efteråret 1601 sendtes den unge Meerfeldt til Vilna, hvor han studerede i fjerde klasse. Han var dog forholdsvis ældre end de fleste, idet han var fyldt 23 år i begyndelsen af 1602. Da karakteriseredes han som en god og besindig ung mand med middelmådige evner og med en ikke ringe fremgang⁶¹. I Vilna var han også tre år medlem af Mariakongregationen⁶². I maj 1604 synes han endnu at have opholdt sig i byen, idet han forekommer blandt de mange bidragydere til hyldestskriftet om St. Casimir⁶³. Altså havde han ikke været hjemme ret længe, da han i begyndelsen af december 1604 mødte for konsistoriet, anklaget som en af de mest aggressive i et overfald på en tilsyneladende sagsløs person; en sag, hvor også andre katolsk-påvirkede personer var impliceret⁶⁴.

Der hersker nogen usikkerhed om identiteten af *Gert Jacobsen* (Gerhardus Jacobi), der blev indskrevet i Braunsberg i 1600 sammen med Mads Meerfeldt. Han var forbavsende ung, synes ikke at have været over 10 år gammel, men har vistnok fået lidt undervisning i forvejen, da han begyndte i anden klasse. Drengen boede endnu i begyndelsen af 1602 i alumnatet som konviktor, men der var ingen udsigt til, at han kunne betale noget⁶⁵. Måske kan jesuitersagen fra Gjerpen i 1613 give nøglen til denne gåde. En af de anklagede, der selv havde opholdt sig i Braunsberg omkring 1601, nævnte blandt andre jesuiterelever Mads Gertsen (Meerfeldt) og hans broder Gert⁶⁶. Imidlertid døde den førstnævntes fader allerede i november 1587⁶⁷ og kunne følgelig ikke have en så ung søn. Derfor er der grund til at formode, at Gert Jacobsen har været en halvbroder til Mads Meerfeldt⁶⁸.

De få og spredte oplysninger med ufuldkomne og indbyrdes afvigende navne frembyder mange vanskeligheder ved identifikationsarbejdet. Det gælder også den næste jesuiterelev, der navngives som *Laurentius Hellespontanus* (Elspontanus) og altså må være fra Helsingør. Fødselsåret ligger omkring 1576. Den 24. juni 1600 blev

han optaget i Olmütz og kom i tredje klasse. Derefter rykkede han planmæssigt op, og var i begyndelsen af 1602 i næstsidste og endelig et år senere i sidste gymnasieklasse⁶⁹. Sidst på året 1601 blev han tillige immatrikuleret ved universitetet⁷⁰. Det sidste mähriske spor af ham er en indførelse i Jacob Falsters stambog, dateret 17. februar 1603 i Sternberg (Sternberk) nord for Olmütz⁷¹. Da hans navn er indført i matriklen umiddelbart før de to ovennævnte adelsmænd, Peder Hundermark og Hartvig Huitfeldt, er det nærliggende at gå ud fra, at han er identisk med den førstes præceptor Laurids Mogenssen, der få år senere skabte megen opsigt ved at forstyrre et præstekalendret i Løve herred⁷².

Heller ikke om den næste kan der oplyses ret meget. *Nicolaus Tusanus* blev optaget i Olmütz en måned efter den sidstnævnte. Selv om han var et par år yngre, lå han studiemæssigt to klasser over sin landsmand og kom straks i øverste klasse. Sidst på året 1601 blev han immatrikuleret ved universitetet. I begyndelsen af 1602 var han gået over til filosofistudiet, som han fortsatte endnu i januar 1603⁷³. I visitationsfortegnelsen fra 1624 findes ingen med det efternavn, men derimod en Nicolaus Laurentii, hvis kronologiske placering udmærket kan passe på ham⁷⁴. I så fald kan han være søn af rektoren ved Vor Frue skole i København, Laurids Tuesen⁷⁵.

Blandt de betydelige mænd, som sendte deres sønner til jesuitternes læreanstalter, var også den bekendte salmedigter, provsten i Malmö, Hans Christensen Sthen. Denne blide og dog moralsk strenge personlighed, hvis yndlingscitatkilde synes at være Melanchton, denne religiøse forfatter og digter af åndelige sange, som stadig forekommer i salmebøgerne – heller ikke han synes at have været bange for jesuitternes lærdomme⁷⁶. I august 1600 optoges *Hans Sthen* (Johannes Sthenius) som pavelig alumne i Braunsberg. Et år efter skrev han et ærevers i anledning af sit bysbarn Villum Ravns disputats. Kort før var broderen Frans kommet til Braunsberg, åbenbart med tidender, som fik den ældre bror til at rejse hjem allerede en uge efter den omtalte disputats, men han ville komme igen⁷⁷.

Næsten samtidig med ham blev der indskrevet en skotte ved navn *Georg* (Georgius Scotus), som var opdraget i Danmark. Af et digt til ære for Villum Ravn i 1601 fremgår det, at hans latiniserede efternavn var *Zesterus*⁷⁸. Han havde studeret medicin i Helmstedt, hvor han muligvis opholdt sig som præceptor for Iver Lykke. De disputerede i begyndelsen af 1596, og i november erhvervede

Zesterus magistergraden⁷⁹. I 1598 har han sandsynligvis været i Danmark, idet kongen oversendte en supplik fra ham til sin søster, den skotske dronning, og bad hende yde den unge skotte al hjælp⁸⁰. Nu var han imidlertid havnet i Braunsberg, hvor han også blev, gik over til den katolske tro og virkede som læge⁸¹.

Laurentius Norvegus' ankomst til Braunsberg synes at have sat fart i foretagendet. I løbet af 1601 optoges hele tolv alumner fra Danmark-Norge i det pavelige alumnat, og der haves vidnesbyrd om endnu fleres tilstedeværelse. Da man gjorde status i begyndelsen af 1602, viste det sig, at af i alt 20 alumner var 15 fra de nordiske lande (6 fra Norge, 7 fra Danmark, 2 fra Sverige)⁸².

Om nordmændene, optaget i 1601 – *Jacob og Morten Hjort, Erland Halvorsen, Peder Alfsen, Laurids Stange, Herman Hansen* (Ringius) og *Niels Pedersen* – har J. J. Duin allerede meddelt udførlige oplysninger⁸³. Det kan tilføjes, at Jacob Hjort mødte op med en anbefalingsskrivelse fra domkapitlet i Oslo, dateret 12. juli 1600. Det fremgår af denne skrivelse, at han i 14 år havde været præst i Tønsberg, at hans broder Christoffer, rektor i Oslo, havde antaget ham som lærer i 3. klasse, og at han nu agtede sig udenlands⁸⁴. Ankomsten af en luthersk præst har sikkert vakt både bestyrtelse og glæde i Braunsberg og rejste samtidig svære problemer. Hans anbefalingsskrivelse blev videresendt til viceprovincial Bartsch, der opholdt sig i Warszawa, og denne lod den gå videre til Rom, hvor den havnede i ordensarkivet. Forinden har dog generalen rimeligvis taget stilling til sagen, som endte med Jacob Hjorts optagelse, men det var et rent undtagelsestilfælde, og den midaldrende nordmand kunne nok først og fremmest takke sine fortalere: broderen Christoffer i Oslo og ikke mindst Norvegus, der her så en enestående chance. Det var ikke hver dag, at der kom en luthersk præst, der ønskede at konvertere. Nu kunne han tilmed hurtigt uddannes til katolsk gejstlig, så han ubemærket kunne virke i Norge, hvorved man afhjalp den følelige mangel på en sjælesørger for den lille katolske menighed i dette land. Norvegus tog sig selv af ham, underviste ham i den katolske religion, navnlig i kasuistik og kontroverser, og forberedte sin landsmand til præstegerningen. Det er åbenbart gået hurtigt med at opnå de fornødne dispensationer. Allerede inden begyndelsen af 1602 havde han, 42 år gammel, modtaget vielsen til subdiakon. Samme forår, kun godt og vel et år efter sin optagelse i alumnatet, blev han præsteviet

og vendte derefter tilbage til Norge, hvor han først var hos sin fader, provst Rasmus Hjort i Tønsberg, og efter dennes død 1604 virkede som sognepræst i Onsø og provst i Nedre Borgesyssele i Østfold⁸⁵.

Der er bevaret en kort karakteristik også af de andre tilstedeværende norske elever i Braunsberg og Vilna i begyndelsen af 1602. I Braunsberg var der yderligere 5 nordmænd. En yngre broder af den sidstnævnte, *Morten Hjort*, der senere blev karteusermunk, var da 20 år gammel og gik i gymnasiets ældste klasse. Han betegnedes som middelmådig af forstand og havde ikke opført sig bedst, men begyndte dog at forbedre sig. Hans jævnaldrende *Peder Alfsen* gik en klasse lavere og var en flittig og lydige elev af ærlig natur. De øvrige tre – den 18-årige *Laurids Stange* og *Herman Hansen (Ringius)* samt den 14-årige *Niels Pedersen*, der alle gik i begyndelsesklasserne, var der ikke meget at sige om, og deres karakteristik lød kort og godt på: *puer bonus*⁸⁶.

Den eneste nordmand i Vilna-alumnatet var *Erland Halvorsen*, der gik i sidste klasse og samtidig blev indviet i kasuistik. Den 29-årige nordmand fik et fint vidnesbyrd: han var redelig og op-
rigtig, alvorlig og ærbødig i sin optræden, og i det hele taget ind-
ordnede han sig upåklageligt under hustugten⁸⁷.

Som den første dansker i Braunsberg i 1601 optoges den 26. juli *Frans Sthen* (Franciscus Sthenius), en anden søn af salmedigteren Hans Christensen Sthen. Optagelsen skete kun et par dage før broderens hjemrejse. Ifølge oplysningerne i den trykte Braunsbergmatrikel var Frans ved optagelsen 22 år gammel, men kom dog ikke højere end i anden klasse. Desuden meddeltes det, at han blev kaldt hjem og rejste sammen med broderen⁸⁸. Imidlertid hersker der en del uoverensstemmelser mellem kilderne. Således var han endnu i begyndelsen af 1602 i Braunsberg. Da oplystes i elevfortegnelsen, at han var 14 år gammel og gik i nederste klasse. I øvrigt blev han karakteriseret som »en letfærdig dreng, men bestiller dog noget«. Selv om han var konviktor, regnede man ikke med, at han nogensinde ville betale (*Deus scit quando solvet*)⁸⁹.

Man kan nok nære mere tillid til de sidste, samtidige oplysninger. Det var måske meget nærliggende (som for eksempel Lühr har gjort i kommentarer til den trykte Braunsbergmatrikel) at identificere den broder, som rejste hjem sammen med Frans, med Hans. Men Gjerpen-sagen fra 1613 rokker også ved denne antagelse, idet der kommer en tredje broder med i billedet. Den anklagede

Herman Hansen nævnte blandt dem, som sammen med ham havde været hos jesuitterne i Braunsberg, Gabriel og Frans, sønner af mag. Hans Christensen⁹⁰. Bortset fra den omstændighed, at oplysningen leverer yderligere sikkerhed for faderens identitet, rykker Gabriel ind som den broder, der sandsynligvis ledsagede Frans på hjemvejen. Denne formodning styrkes af den kendsgerning, at den anklagede selv blev indskrevet blandt alumnerne i slutningen af september 1601⁹¹ og altså muligvis først var kommet til Braunsberg efter den ældre broders hjemrejse. Det er ikke sikkert, at den sidstnævnte i det hele taget vendte tilbage, som han havde lovet, da Herman Hansen ellers også havde nævnt ham. Under Gjerpenprocessen oplystes tillige, at Frans havde sendt et religiøst billede til Erland Halvorsen, hans studiefælle og senere katolsk præst ved Danzig⁹².

Årsagen til hjemkaldelsen synes at have været forordningen af 1604. I hvert fald opholdt Gabriel sig endnu i begyndelsen af 1605 i Braunsberg, hvor han var med til at hylde den nye ermlandske biskop Simon Rudnicki⁹³. Det er mærkeligt, at faderen ikke har hjemkaldt sine sønner noget før, idet hans overordnede, biskop Mogens Madsen, allerede 1602 drog til felts mod jesuitterne. På landemodet i juni holdt han en advarende tale imod dem. Ved samme lejlighed talte Hans Christensen Sthen i øvrigt selv – om tiggeri og fattigdom⁹⁴. Har bispens tale ikke gjort indtryk på den fromme lutheraner? Hans søn Gabriel var ikke blandt de pavelige alumner, og det er overvejende sandsynligt, at hans ophold er bekostet af faderen⁹⁵. Hvorom alting er, så synes det givet, at jesuitterne ikke fik ret megen glæde af de tre brødre Sthen, hvis brogede skæbne vil blive behandlet nedenfor.

I august 1601 indskreves tre danskere: *Casparus Herlovius*, *Nicolaus Hovius* og *Nicolaus Matthiæ*. De to første fandt hurtigt ud af, at alumnatets regler ikke var noget for dem. Den første synes at være identisk med Jesper Christoffersen Herløv, der i marts 1600 fik universitetets testimonium⁹⁶, og endnu samme år blev immatrikuleret i Jena⁹⁷. Opholdet i Braunsberg varede kun fire måneder⁹⁸. Senere var han flere år hører i Roskilde, indtil han 1607 blev sognepræst i St. Jørgensbjerg⁹⁹. Endnu kortere var Hovius' besøg i Braunsberg: efter seks uger i alumnatet havde han fået nok¹⁰⁰. De hører sandsynligvis begge til de elever, der ikke ønskede at konvertere.

Havde de to første vist sig at være forbicre, var den tredie, Nicolaus Matthiæ, meget mere stabil. Han var født omkring 1587 og hørte hjemme i Landskrone, kom altså i en temmelig ung alder, men han begyndte i anden klasse. Den unge mand, der i begyndelsen af 1602 betegnedes som håbefuld, fortsatte trods forordningen af 1604 trofast sine studier og absolverede først filosofien i Braunsberg. Han var også medlem af den store Mariakongregation og fungerede her 1606–07 som konsultor for præfekten. Senere hørte han forelæsninger i teologi i Vilna og virkede efter præstevielsen hos bispem af Ermland. Endelig blev den danske konvertit sognepræst i Glockstein, hvor han efter 29 års gerning endte sine dage i 1650¹⁰¹.

Sidst i september 1601 blev der optaget hele seks alumner på en dag, deraf tre danskere: *Johannes Bangius*, *Paulus Hafniensis* og *Johannes Jacobi*. Det var fælles for alle, at de var temmelig unge, kun 14–15 år gamle, og de hørte derfor hjemme i de laveste klasser. Alle tre var i Braunsberg i begyndelsen af 1602. Den første var da 15 år gammel, gik i første klasse og karakteriseredes som *puer ut alii*¹⁰². Hans navn forekommer blandt de jesuiterstudenter, der april 1605 hyldede den nye ermlandske biskop Rudnicki ved hans embedstiltræden¹⁰³. Ikke længe efter er han åbenbart blevet kaldt hjem på grund af Christian IV's forordning mod jesuiterlever. Den anden gik i begyndelsen af 1602, skønt et år yngre, en klasse højere end den foregående. Han var en begavet dreng, boede som konviktor, men betalte intet¹⁰⁴. Den tredie dansker var på det ovennævnte tidspunkt heller ikke mere end 15 år gammel, gik i klasse sammen med sidstnævnte, og gav gode forhåbninger. Den unge mand hørte til de få, der trodsede den ovennævnte forordning. Han synes også at have fået det filosofiske kursus med og forlod Braunsberg i begyndelsen af 1608¹⁰⁵. Han er blandt dem, som blev nævnt af Herman Hansen i Gjerpen¹⁰⁶, og det er også muligvis ham, der som præfekt for alumnerne Mariakongregation 1607 blev valgt til konsultor for den store kongregation¹⁰⁷.

Visitatsen i Braunsberg i slutningen af 1601 afslørede de mest iøjnefaldende mangler. Det fremhævedes, at de nye alumner var alt for unge og slet forberedte. Det foranstående bekræfter indtrykket. De fleste danskere var således 14–15 år og gik i de laveste klasser. Alderen lå i underkanten af den sædvanlige optagelsesalder i pavelige seminarier, men da krævede man ofte tillige større forkundskaber¹⁰⁸. Det var en lang vej fra nederste klasse til afslutningen af filosofi-

kursus, som regel 8 år, og et teologistudium kunne forlænge det yderligere, så det kunne blive en dyr uddannelse for pavestolen. Frafaldet synes at have været temmelig stort. Mange unge må være kommet under falske forudsætninger, lokket af jesuiterkolernes ry og med ukendskab til de strenge regler, som var en væsentlig forudsætning for effektiv uddannelse. Efterhånden som de unge elever fik kendskab til forholdene og underrettede hjemmene, voksede betænkkelighederne hos de lutherske forældre, der havde overladt børnene i jesuitternes varetægt. Det resulterede i hjemkaldelser, hvis de skuffede elever ikke allerede var vendt hjem. Det er dog ikke hele forklaringen. En anden årsag var pesten, som hærgede Ermland i 1602–03. Den bredte sig fra Danzig, Elbing og Königsberg mod syd. Situationens alvor fremgår af den omstændighed, at den ermlandske landsregering i juni 1602 forbød alle rejser til de ovennævnte byer. Først i begyndelsen af 1604 ebbede farsoten ud¹⁰⁹. Pesten var sikkert den direkte anledning til hjemkaldelse af mange udenlandske elever. Men en hel del holdt dog ud og lod sig besjæle af den katolske tros bærende ideer, blev dens tjenere eller bar den i hjertet under deres tilværelse blandt lutherske landsmænd.

Hidtil har meddelelser om jesuiterelever i det store og hele bevæget sig inden for alumnaternes rammer med deres alumnefortegnelser som hovedkilde. Desværre kan der ikke oplyses noget sikkert om antallet af de danskere og nordmænd, der enten boede og spiste for egen regning, i byen eller konviktet, hvor man især gerne modtog adelsungdom, eller også modtog en anden art understøttelse end et paveligt stipendium. Kun ved et tilfælde lykkes det at få et glimt af tilstedeværelsen af et større antal, som fx. ved en glædelig begivenhed som Villum Ravns disputats, eller også ved en sørgelig hændelse som Morten Stygges død. Da fulgte man tidens skik med ære- og sørgevers, landsmænd gav deres glæde eller beklagelse til kende, og deres navne kom derved på prent.

Ifølge jesuitternes årsberetninger blev *Morten* og *Peder Stygge*, sønner af lensmanden Mourids Stygge til Holbækgård, sendt til jesuitterne i Braunsberg o. 1600. I det følgende år skrev faderen gentagne gange til rektoren i Braunsberg og anbefalede sine sønner til hans omsorg¹¹⁰. Begge var med til at hylde biskop Tylicki ved hans embedstiltræden i slutningen af 1601¹¹¹. Den ældste af sønnerne, Morten, døde imidlertid i Braunsberg den 30. november 1601 efter en kortvarig sygdom og blev begravet 12. december¹¹². I den

anledning blev der holdt en tysk ligprædiken af Michael Duncius. Denne prædiken blev sammen med en latinsk ligtale af en braunbergske studiefælle og en række sørgevers trykt i 1602 og udgør en interessant kilde¹¹³. Duncius fremhævede den afdødes fromhed og pligtfølelse. Han havde flittigt passet sine studier og været lydige over for sine lærere, venlig mod alle, og derfor også elsket af alle. Han havde aldrig forsømt hverken Duncius' eller andres prædikener. Da han efter det sidste sakramente var blevet spurgt, om han nu gerne ville dø, svarede den unge mand, at han ønskede intet hellere end at være hos sin Herre Kristus, thi hvad var denne verden andet end forfængelighed, møje og arbejde. Duncius glemte ikke at takke borgere i Braunsberg, der havde givet den unge adelsmand en standsmæssig begravelse.

Den latinske tale holdtes af Fabian Möller fra gymnasiets sidste klasse. Han udtrykte på kammeraternes vegne i blomstrende vendinger sorg over den unge lovende mands død, roste hans exemplariske opførsel, fremhævede hans afstamning, omtalte hans studier, sygdom og død. Desværre giver de mange ord kun få faktiske oplysninger¹¹⁴, og det samme gælder også de sørgedigte, der udgjorde et tillæg på 30 sider. Foruden en række kammerater fra andre lande, polske og litauiske adelsmænd, borgersønner fra Braunsberg og Stettin, var der blandt forfattere otte navne fra Danmark-Norge, hvoraf kun tre forekommer blandt de pavelige alumner: Andreas Schenningius, Morten Hjort og Georg Zesterus. Den sidste synes i øvrigt at have været en ven af den unge Morten og har sikkert prøvet at hjælpe den syge med sin viden i lægekunsten¹¹⁵.

Af de andre må den to og et halvt år yngre broder Peder nævnes først. Årsberetningen for 1602 fra Braunsberg oplyser, at han blev kaldt hjem efter sin broders død og var rejst med skib fra Danzig, efter i samme uge to gange at have været til alters. Det tilføjes, at både han og hans præceptor også tidligere ofte var gået til kommunion. Årsberetningen lader forstå, at mange danske elever var blevet hjemkaldt på grund af frygt for pesten, men de havde dog i deres breve lovet at vende tilbage, så snart faren var ovre. Mourids Stygge havde også skrevet og takket både for den undervisning, sønnerne havde fået, og for de æresbevisninger, som man havde ydet den afdøde Morten. Han havde tillige lovet at sende sin yngre søn tilbage med to sønner af en af de mest fremtrædende personer i landet¹¹⁶. Dette løfte har han ikke opfyldt, men sønnen Peder

kom i hvert fald snart atter til en katolsk læreanstalt, nemlig til universitetet i Würzburg, hvor han i november 1603 blev indskrevet som retorikstuderende¹¹⁷. I et senere kapitel skal der tales mere om denne unge jesuiterelev.

Begge Styggerne fulgtes til Braunsberg med en fætter, *Mogens Lykke*, søn af Christoffer Lykke til Hessel¹¹⁸. Den 12-årige Mogens optræder også blandt versforfattere. Han vil blive genstand for nærmere omtale nedenfor ved behandling af familien Lykkes forbindelse med jesuiterelever.

Styggernes præceptor, *Niels Finde*, lod sin veklage brede sig over fem sider. Muligvis havde han været huslærer for begge brødre lige siden begyndelsen af 1590-erne, da de på grund af pesten blev hentet hjem fra Århus, hvor de hidtil havde gået i skole hos sognepræsten ved domkirken, mag. Peder Torkildsen. Niels Finde fulgtes senere med Peder Stygge til Würzburg¹¹⁹.

Kun tre af de studenter, der i juli hyldede Villum Ravn, går igen som digtforfattere i december, nemlig foruden skotten Zesterus Morten Hjort og *Jørgen Hammer*.

For den sidstes vedkommende er de to vers de eneste vidnesbyrd om hans ophold i Braunsberg. I juni 1603 lod han sig immatrikulere i Graz og var da begyndt på filosofistudiet¹²⁰. Den fremtrædende købmand og borgmester i Malmö Niels Christensen Hammer var sandsynligvis hans fader¹²¹. Årsberetningen af 1602 hentyder muligvis til ham, når den fortæller, at den næstøverste efter kongen¹²² havde rost borgmesteren i en af Danmarks store byer, fordi han for uddannelsens skyld havde sendt sønnen til Braunsberg, og sagt, at han selv ville have gjort det samme, om han havde haft halvtreds sønner. Dette havde den omtalte borgmester personlig fortalt til jesuitterne i Danzig¹²³. Det kan dog også have været hans kollega Jacob Fechtel, der har haft sønnen *Frans* som elev hos jesuitterne, hvad der senere kom til at volde denne en del fortrædeligheder¹²⁴.

Endelig var der et digt af *Samuel Pind* fra Jylland. En kort notits i den store Mariakongregations annaler fra slutningen af juli 1603 meddeler, at han var druknet i Vilna, og at man læste dødsmesse over ham¹²⁵. Digtene giver dog kun navnene på en udvalgt skare af nordiske elever i Braunsberg, hovedsagelig sådanne, der var nået så vidt i deres uddannelse, at de turde give sig i kast med latinske versformer. Derfor kan man næppe finde elever i de laveste klasser blandt dem.

I Olmütz optoges i 1601 kun to nye danskere, den 3. marts

Christian Holbæk (Holbecius), og den 15. juni *Samuel Krag*. Den første var temmelig gammel, 24–25 år, og begyndte på det næstøverste trin. Først på året 1602 var han kommet i sidste klasse, og et år senere havde han forladt Olmütz, sandsynligvis efter at have fuldført gymnasiets kursus¹²⁶. Måske er han identisk med en århusiansk student af samme navn, der blev immatrikuleret i Rostock i september 1597¹²⁷. Hans seks år yngre landsmand blev optaget i tredje klasse og var ikke kommet højere i januar 1602. Et år senere tilføjedes i elevfortegnelsen, at han var rejst til Danmark, men ville vende tilbage¹²⁸.

Samuel Krag var søn af den kongelige historiograf Niels Krag¹²⁹. Han kan være identisk med den Samuel Nicolai Krage, der i 1596 efter fem år som discipel i Sorø fik testimonium fra professor Johannes Stephanius¹³⁰. Seks år senere søgte en Samuel Krag fra København ansættelse i Århus stift som præst eller lærer¹³¹. Begge oplysninger kan passe ind i det kronologiske mønster. Samuel Krag havde en broder ved navn *Daniel*, der ifølge vidneudsagn ved Gjerpenprocessen i 1613 havde været elev i Braunsberg og var flyttet derfra efter forordningen om jesuiterelver¹³². Det må have været en af de to brødre, der 1604 blev sendt til Spanien med jesuitternes anbefaling, hvad de højtlærde professorer i København var meget altererede over¹³³. Den pågældende kan vel næppe have været Daniel, der på dette tidspunkt kun var o. 14 år gammel, men sandsynligvis den 5–6 år ældre broder Samuel. Daniel vendte senere tilbage til jesuitterne og blev 1607 immatrikuleret i Olmütz¹³⁴. I juli 1609 anmodede han om optagelse i jesuiterordenen¹³⁵ og fik som novice lov til at fuldende sin uddannelse i Olmütz, hvor han i maj 1611 blev baccalaureus og i september året efter magister¹³⁶. Derpå blev han sendt til noviciatet i Brünn, hvor han døde den 20. april 1614, kun 24 år gammel¹³⁷.

Universitetsmatriklen fra Olmütz for 1602 indeholder navnet på en dansker, der ikke var pavelig alumne, nemlig *Balthasar Albinus* fra Harridslev¹³⁸. Elevfortegnelsen for alumnatet viser, at der i løbet af 1602 desuden var kommet mindst fire elever fra Danmark-Norge. Der var først nordmanden Peder Alfsen, der kom fra Braunsberg, hvor han var blevet optaget i september 1601 i næstældste klasse. I august 1602 blev han sendt til Olmütz, hvor han i begyndelsen af det næste år var avanceret til det øverste trin¹³⁹. Kort efter blev han også immatrikuleret ved universitetet, og i maj 1605 opnåede han baccalaureusgraden¹⁴⁰. De andre tre: *Johannes Rupensis*, *Anders*

Brun (Andreas Bruniades) og *Samuel Jørgensen* (Georgii) betegnes som danskere og gik i næstsidsste klasse¹⁴¹. I lighed med flere af de foregående synes også de at være kommet fra Wittenberg. Den første er sandsynligvis identisk med Johannes Johannis Ripensis, der blev indskrevet i Wittenberg i juni 1601¹⁴². Denne antagelse bestyrkes af en indførsel af 1603 i nærheden af Olmütz i Jacob Falsters stambog¹⁴³. To år senere forekommer en student af samme navn i Helmstedt, men navnet er imidlertid så almindeligt, at man ikke med sikkerhed kan slutte sig til dets bærers identitet¹⁴⁴.

En Anders Brun fra Stokkemark blev indskrevet i Wittenberg i september 1601, og en Samuel Jørgensen fra Norge i juni næste år¹⁴⁵. Den første var sandsynligvis den samme student, der i 1601 i anledning af sin påtænkte udenlandsrejse havde fået testimonium fra professor Jon Jacobsen Venusin¹⁴⁶. Så sent som i oktober 1602 skrev Brun i Wittenberg i en medstudents stambog¹⁴⁷. Opholdet i Olmütz synes i det hele taget at have været en kort gæstoptreden. I begyndelsen af 1604 finder vi atter dem begge i Wittenberg, hvor de i løbet af de tre første måneder var respondenter ved forskellige disputater. Nordmanden skrev tillige et vers til ære for sin danske ven¹⁴⁸. Af disse kilder fremgår det, at han var søn af biskoppen i Stavanger Jørgen Eriksen. Senere blev han sognepræst i Mandal i sit hjemstift¹⁴⁹.

I peståret 1602 blev der i Braunsberg optaget to alumner fra Danmark-Norge, i maj danskeren *Gerardus Hachenius* og i november nordmanden *Olaus Lidderus*. Den sidste, der begyndte i anden klasse, blev i byen til oktober 1604, hvorefter han sendtes til Vilna¹⁵⁰. Bag det første navn skjuler sig købmandssønnen Gert van Achen fra Ålborg. Han blev placeret i gymnasiets næstældste klasse, men allerede efter et års ophold rejste han i april 1603 hjem¹⁵¹. Gert van Achen kom sandsynligvis fra Rostock, hvor han blev immatrikuleret i oktober 1601 sammen med en anden jyde ved navn *Christen Thomsen*¹⁵². Dette navn figurerer ikke blandt alumnerne, men det er ikke udelukket, at også han var med i Braunsberg. I april 1603 vendte van Achen hjem. I et opsnappet brev, som blev fremlagt ved Gjerpen-processen ti år senere, oplyses det, at han og Christen Thomsen blev undervist privat af Petraftonus i København. Denne undervisning må antagelig have fundet sted allerede 1603-04, da Christen Thomsen i slutningen af 1604 rejste ud som præceptor for Lucas Krabbe¹⁵³.

I året 1603 optoges to nordmænd: i oktober præstesønnen *Jens*

Olufsen Pharo (Johannes Pharonius) og i december *Halle Eskildsen* (Haleus Eschildi)¹⁵⁴. Den første havde da været i Braunsberg i længere tid. Allerede sidst i januar samme år var han blevet optaget på prøve i den store Mariakongregation, og den endelige optagelse skete to måneder senere¹⁵⁵.

De to sidste danske elever før Christian IV's forordning mod jesuiterelever, begge optaget i Braunsberg den 29. juli 1604, var *Sveder Kitting* fra Ålborg og *Johannes Lago* fra Varde. De unge danskere, der var henholdsvis 22 og 20 år gamle og fulgte det filosofiske kursus¹⁵⁶, lod sig åbenbart ikke afskrække af forholdsreglerne hjemme. Mens rygterne sikkert svirrede og mange andre rejste hjem eller simpelthen stak af, fortsatte de to jyder uanfægtet studierne. Før optagelsen i Braunsberg havde de afsluttet gymnasiets kursus i Vilna, hvor de i maj 1604 deltog i lovprisningen af St. Casimir sammen med en række landsmænd fra det dansk-norske monarki. Som landsmand kan desuden betragtes *Henricus Schacht* fra Slesvig, der senere blev jesuit og spillede en vigtig rolle i modreformatoriske bestræbelser omkring 1623–24¹⁵⁸.

De ovennævnte to jyder deltog i ledelsen af den store Mariakongregation, hvor Kitting blev valgt til konsultor både i februar og juni 1605, og året efter overtog hans studiefælle de samme hverv i januar og maj¹⁵⁹. Ifølge Braunsberg-matriklen drog begge senere til Tyskland for at fortsætte filosofistudiet. Johannes Lago synes at være identisk med den Johannes Lago Corvinus, der blev immatrikuleret i Frankfurt a. d. O. 1607¹⁶⁰. Omkring 1615–16 dukker han op ved det katolske universitet i Würzburg og titulerer sig nu som medicinsk kandidat¹⁶¹. Den 6. december 1617 tog han doktorgraden i medicin i Bologna¹⁶². Det er sandsynligvis også ham, der omtales af *Johannes Baptista Laurus*, pronotarius hos Urban VIII, i et brev før 1621 fra Rom. Deri fortæller Laurus, at han havde haft besøg af en berømt læge ved navn Johannes Lago Cervinus fra Jylland¹⁶³. Hans studiefælle Kittings livsbane kan følges meget sikrere via immatrikulationen og magistergraden i Wittenberg til rektorstolen i Ålborg og derfra til sognepræsteembedet i Thisted¹⁶⁴.

Af de godt tres i dette kapitel omtalte elever med tilknytning til Danmark-Norge kendes navnene på de tre fjerdedele fra alumnatsmatriklerne. Andre kilder leverer vidnesbyrd om den resterende fjerdedel, hvoraf de fem var adelige. Der er imidlertid grund til at tro, at de ukendte elevers antal har været endnu større. På grund af de

begrænsede midler kunne alle jo næppe blive pavelige alumner. Flere af de optagne har muligvis måttet vente i flere måneder på en friplads. Selv om de på den måde havde opnået billig undervisning, var de på den anden side forpligtet i religiøs henseende. Det kan tænkes, at de mere velstående elever ønskede at stå friere og nøjedes med at følge jesuitternes undervisning enten fra privatkvarter i byen eller også fra adelskonvikten. Således kunne de også undgå alumnatets strenge reglement og hengive sig til mere studentikose udskejelser. Alumnatsbyerne dannede nemlig ingen undtagelse i den henseende. Således kendte man i Braunsberg slagsmål mellem elever og borgere og mellem fulde studenter indbyrdes, hvorved de gjorde brug af deres sværd og skydevåben. Derfor gav biskop Tylicki i 1602 ordre til, at studenterne skulle aflevere deres våben, som de nok kunne have brug for undervejs på grund af rejsernes usikkerhed, og ingen student måtte optages i kollegiet uden at have forevist en kvittering derpå¹⁶⁵.

Af de fremdragne pavelige alumner er omtrent to trediedele danskere og resten nordmænd. Mange af dem lader sig ikke identificere. Det er muligt med nogenlunde sikkerhed at konstatere, at i hvert fald en trediedel af alumnerne kom fra præstehjem, og også købmandstanden er godt repræsenteret. Danzigs livlige handelsforbindelse med Danmark synes at have lettet vejen til Braunsberg. Det er imidlertid mærkværdigt, at der var så mange præstesønner blandt de optagne i de pavelige alumnater, navnlig da det overvejende flertal af de optagne alumner synes at have underkastet sig alumnatets reglement, som forudsatte overgang til katolicismen senest efter et halvt år. Kun nogle få – ifølge Braunsberg-matriklen i alt fire – synes på grund af deres korte ophold ikke at have konverteret. Til gengæld savnes oplysninger om manges videre livsbane, hvad der kunne tyde på, at deres forbindelse med alumnaterne er blevet afbrudt, og at frafaldsprocenten var temmelig stor. Des mere kunne jesuitterne glæde sig over de få, som i matriklen betegnedes som *constans catholicus*, og over andre, der ved at vælge en katolsk gejstligs løbebane klart tilkendegav deres sindelag.

Det er påfaldende, at mange af de nordiske studerende i Olmütz kom fra eller også fortsatte deres studier i Wittenberg. De protestantiske læreanstalters testimonier fandt fuld anerkendelse ved det mähriske universitet og befriede deres ejere for deponeringsakten. Det benyttede de fleste danske studenter sig af og mødte op med testimonium fra København eller Wittenberg¹⁶⁶. Et ophold ved universitetet

i Wittenberg leverede desuden et alibi ved hjemkomsten. Men der er også vidnesbyrd om, at der i Wittenberg har været udsendte katolske studenter, som skulle skaffe studenter til Olmütz¹⁶⁷.

Vejen fra Wittenberg østpå var også af en anden årsag meget befærdet af danskere netop omkring 1600. I Prag opholdt sig siden maj 1599 deres berømte landsmand Tyge Brahe. Han selv var næppe påvirket af katolicismen, men da han nød den katolske kejsers beskyttelse, kunne hans omgivelser virke tiltrækkende på hans katolskvenlige landsmænd. Imidlertid afbrød den berømte astronoms bratte død i oktober 1601, denne forbindelse¹⁶⁸. Af dem, der inden hans død besøgte Prag, bør nævnes jesuitternes kontaktmand, organisten Truid Aagesen, der kom i kongeligt ærinde først på året 1600¹⁶⁹. Også den senere rektor på Herlufsholm, nordmanden *Finn Sivertsen*, synes at have besøgt Prag efter sin magisterpromotion i Rostock i oktober 1600, idet han der gennem sin slægtning Laurentius håbede at få rejseunderstøttelse fra jesuitterne. Der har været uenighed om, hvem denne Laurentius egentlig var. J. J. Duin har peget på flere muligheder, men det er vel sandsynligst, at han var Laurids Berg, Finn Sivertsens fætter, der samme år var rejst hjem fra Braunsberg¹⁷⁰.

Der findes ingen danskere i matriklen for det pågældende tidsrum fra det katolske universitet i Kraków. Men at der dog var enkelte, lader sig bevise gennem Christian Barnekows og Jørgen Skomagers gesandtskabsregnskaber. I februar 1603 gav de en fattig dansk student fra Roskilde, som de mødte i Kraków, en daler¹⁷¹.

Endelig et par ord om de svenske alumner. Lige siden alumnaternes oprettelse havde de udgjort grundstammen blandt de nordiske elever. I Braunsberg var der således en støt tilgang lige til og med 1596, men derefter indtrådte en stilstand, som varede tre år. Da kampen om Sverige i det store og hele var afgjort, optoges der fra 1600 og i de følgende år nogle få svenske elever, sønner af landflygtige, der fik hjælp fra Sigismund. Dog havde de dansk-norske elever i mellemtiden overgået deres svenske kammerater i antal og betydning. Antagelig har de alle følt sig knyttet sammen af fælles opgaver. Nogle af de svenske alumner deltog i hyldesten til Villum Ravn i juli 1601, nemlig *Petrus Vastovius* fra Söderköping¹⁷², *Laurentius Schredder* fra Stockholm¹⁷³ og den senere historieskriver *Johannes Messenius*¹⁷⁴. Ved Morten Stygges død skrev *Gregorius Laurentii*¹⁷⁵ et sørgevers.

Situationen i Danmark-Norge og forordningen af 1604 mod jesuiterelever

Det lutherske Danmark kunne ikke undgå kontakter med det katolske Europa. De formidledes og holdtes ved lige gennem unge adelsmænds udenlandsrejser og gennem handelsforbindelser. Mange danske adelsønner lærte krigskunst og tillige andre adelige håndteringer i udlandet. I valget af den herre, de tog tjeneste hos, lod de sig sjældent lede af religiøse eller nationale bevæggrunde, men kun af praktiske hensyn. Mange unge adelsmænd rejste i udlandet og besøgte sammen med deres borgerlige hovmestre ofte universiteter i de katolske lande, hvor de, skønt kættere, takket være visse privilegier kunne studere. Gennemsnitsalderen for de uddragende unge adelige var 14–15 år, ikke få kom ud som 11–13-årige, og de kunne let påvirkes af nye indtryk. Et yndet rejsemål var de italienske universiteter. Flere af de unge mænd var levende interesseret i kirkelige forhold og blev betaget af den katolske kirkes pragt; enkelte valfartede endog til Rom for at overvære katolske festligheder. Blandt de unge adelsmænd, der på den måde kom i kontakt med den evige stad, var den senere statholder i Malmö *Sivert Grubbe*¹. Men også enkelte katolske universiteter nord for Alperne besøgte af danske. Lensmanden på Lundegård, Malmöhus og Landskrone, *Christian Barnekow*, havde i sin ungdom sammen med sin tyske præceptor besøgt det katolske universitet i Ingolstadt, hvor han blev indskrevet 1577². Efter godt ti års forløb kom den næste dansker, den senere rektor i Nykøbing Mors og sognepræst i Tødse *Peder Sørensen Storm*, der ved sin indskrivning 1588 betegnedes som calvinist³. Også *Gunde* og *Tyge Lange*, sønner af Hans Lange til Kærgård, studerede flere år i Ingolstadt. De kom fra studierne i Wittenberg, Greifswald og Tübingen. Selv om kun den første blev indskrevet i oktober 1597, har hans broder sikkert været med. I april 1599 skrev de i samme by deres navne i en medstudents stambog⁴. Gunde blev senere landsdommer og lensmand i Jylland, mens hans broder blev kannik i Ribe⁵. Endelig kan nævnes den senere lensmand på Hald *Kjeld Nielsen Krabbe*, der

lod sig indskrive i 1601 sammen med sin præceptor *Jens Nielsen Holm*⁶.

Selv om disse besøg ikke behøvede at give sig udslag i overgang til katolicismen, kunne udenlandsfarende danne sig et friere syn forbundet med en vis tolerance, som blev styrket ved samkvem med katolske standsfæller i udlandet, og det betød meget på en tid, da Københavns universitet var lukket for anderledes troende, mens gudsyndigheden betragtedes som enhvers egen sag ved universitetet i Padova⁷.

En åbenlys bekendelse til katolicismen hørte til undtagelserne i Danmark i slutningen af det 16. århundrede. Det mest iøjnefaldende eksempel skal hentes helt fra Holsten, nemlig *Bertram Pogwisch*, der livet igennem tilhørte det katolske parti og med sværdet og pennen kæmpede for den katolske kirkes sag. Også han hører til dem, der i deres ungdom havde besøgt universitetet i Louvain; det lå så langt tilbage som 1538. I 1547 stod han i Karl V's sold, var 1554–56 hofjunker hos Christian III og deltog 1572 i kampene i Nederlandene under hertugen af Alba. Han viste åbent sit sindelag, havde en celle i Bordesholm kloster og praktiserede bodsøvelser. Pogwisch fordybede sig i asketiske og polemiske værker. I 1559 havde han disputeret med selveste Melanchton, og senere forfattede han selv flere antilutherske skrifter. Hans arbejde indbragte ham en takkeskrivelse fra Gregor XIII. I en høj alder drog han o. 1600 ud på en pilgrimsrejse til Rom og Loreto, men døde undervejs⁸.

Den kongelige statholder i hertugdømmerne, *Henrik Rantzau*, banebryder for renæssancens åndsstrømninger, som han i sin ungdom havde mødt ved kejser Karl V's hof, stod i brevveksling med de højtstående romerske prælater kardinal Santori og Minutio Minucci. Den sidste fremhævede i en betænkning, at en eventuel omvendelse af statholderen ville forøge katolicismens prestige. Men Rantzaus dragning mod Rom havde i lighed med mange andres sit udspring i beundring for italiensk kultur og ikke i religiøse overvejelser – han følte sig i det hele taget hævet over tidens religiøse stridigheder⁹.

Også den mest navnkundige konvertit i 1590-erne kom fra hertugdømmerne. Det var *Cosmus Vake*, søn af rådmænd Harder Vake i Flensborg. Efter opnåelse af magistergraden i Strassburg og studier i Tübingen og Altdorf immatrikuleredes han i 1590 i Ingolstadt som juridisk studerende. Han gik over til katolicismen og var omkring 1600 fyrstelig bayersk råd¹⁰.

Jesuitterne i den sydtyske by Öttingen fremhævede 1593 i deres årsberetning blandt konverterede en ung dansker, søn af en kongelig kansler. Denne unge mand havde efter mange års omflakken nu fundet sit ståsted i den sande religion¹¹. Hans identitet lader sig imidlertid ikke bestemme¹², og han må måske henregnes til den lille flok, der i udlandet smykkede sig med lånte fjer¹³.

Den kirkelige situation i Danmark var præget af filippismen, og under det bestandig skarper modsætningsforhold mellem lutheranisme og calvinisme, mellem filippister og tilhængere af konkordieformlen, var det undertiden, som om den dybe kløft mellem den lutherske og den katolske kirke var ved at blive tilsløret¹⁴.

Jesuitternes skolevæsen stod langt over det samtidige protestantiske, og dets ry blev udbredt af forhenværende elever, der nu sad som ledende skolefolk i monarkiets betydeligste byer. Tilskyndet af deres eksempel og anbefaling sendte mange i Danmark, både adelige, gejstlige og borgerlige, deres børn til uddannelse hos tidens mest fremragende pædagoger. Som begrundelse anførtes, at ved disse skoler undervistes der kun i de filosofiske videnskaber eller de humanistiske fag, og at man derfor ikke behøvede at lade sig religiøst påvirke. Endvidere sagde man, at opholdet ved jesuiterskolerne var betydelig billigere end ved andre fremmede akademier, at undervisningen var bedre, og at der førtes strengere opsyn med ungdommens sædelige forhold¹⁵. Endnu i 1590-erne synes de forhenværende jesuiterelever ikke at have lagt skjul på deres fortid. En student ved navn *Hans Nielsen* skrev omkring 1593 et andragende til universitetet med bøn om beskyttelse mod Christoffer Lindenov, hos hvem han i sin tid havde været informator, og som siden havde forfulgt ham på hans ære. Supplikanten skrev åbent, at han havde studeret hos jesuitterne i Wien. Da han ikke straks opnåede den ønskede bistand, bad han påny om »nogen ringe hjælp, at han ikke med elendighed skulle nu rømme sit fædreland og siden for stor armod renunciere sin tro«¹⁶, en uforblommet trussel om overgang til katolicismen. På baggrund af den lemfældige indstilling kunne jesuitterne efterhånden udvide deres tilhængerskare og opnå betydelige gevinster. Selv ved Københavns universitet, hvor man vågede over den rene lære, synes jesuitterne at have fundet i hvert fald én tilhænger: professor *Laurids Scavenius*, der dog næppe har kunnet gøre sin indflydelse gældende. Desuden forlod han allerede 1600 universitetet¹⁷. Men der var andre professorer, der ikke synes at have været særlig stærke modstandere

af katolicismen, således *Nicolaus Theophilus*, der i sin ungdom havde virket som juridisk docent ved det katolske universitet i Ingolstadt¹⁸. Det er værd at notere, at *Truid Aagesen* under hans embedsperiode som Vor Frue kirkes akademiske værge ansattes som organist ved samme kirke¹⁹.

Den teologiske professor *Hans Olufsen Slangerup* gjorde sig bemærket ved en række disputater, hvori han polemiserede imod katolikkerne²⁰. Da jesuiterleven *Jens Aagesen* i 1595, kort før Slangerups død, forsøgte at få et privatdocentur ved universitetet, har den teologiske professor sikkert sat sig imod det, da den unge mand var mistænkt for katolicisme. Andragendet blev også afslået, men det forhindrede ikke ansøgeren i det følgende år at blive rektor i Malmö²¹, hvor han kunne øve indflydelse på ungdommen i latin-skolealderen. Han har sikkert hovedæren for, at der i årene omkring 1600 findes mange navne fra Malmö blandt jesuiterlever, som fx. Sthen, Hammer, Ravn, Fechtel²² – hvis fædre var gejstlige eller velhavende borgere i denne driftige by. Ved reformationens begyndelse havde Malmö været dens hovedfæstning med navne som Jørgen Kock, Hans Spandemager og Frans Vormordsen, men byens ledende mænd syntes nu temmelig ligegyldige over for den kendsgerning, at det var den katolske kirkes nye effektive avantgarde – jesuiterordenen – som ledede lærestalterne på den anden side af Østersøen.

Men hvordan var kongens indstilling? Den unge *Christian IV* havde først 1596 overtaget regeringens førelse. Ved sin håndfæstning havde han måttet love af al magt og formue at dyrke Gud »og hans hellige ord at lære og styrke, formere, fremdrage, håndhæve, beskytte og beskærme« til Guds ære og religionens forbedring. Noget gennemtænkt teologisk standpunkt havde han ikke, men synes dog virkelig at have ejet et dybt, omend snævert, religiøst livssyn. Hans nærmeste støtte, kansler *Christian Friis* til Borreby, fremtræder som en typisk repræsentant for den lutherske statskirke i dens strengeste form, og var en uforsonlig modstander af calvinismen²³.

Jesuitterne satte deres lid til den unge konge og berettede optimistisk om hans velvilje over for de hjemvendte jesuiterstudenter. Således fortælles i årsberetningen for 1600 fra Braunsberg, at en student havde vakt kongens opmærksomhed, så denne havde spurgt, hvor han havde studeret. Da kongen hørte, at den unge mand havde været i Braunsberg, havde han ladet en kendt luthersk præst examinere ham. Studenten havde gjort kollegiet al ære og høstet megen ros for

sine svar, og kongen havde foræret ham en silkekappe som præmie²⁴. I det følgende år berettes, at da rigets ærkebisp (sandsynligvis den sjællandske biskop *Peder Winstrup*) forsøgte at gøre kongen opmærksom på den fare, besøget på jesuiterskolerne indebar, og at formå ham til at skride ind med et forbud, havde kongen svaret, at bispens snarere burde ruste sig og sine elever på en sådan måde, at de kunne overvinde jesuitternes disciple i debat²⁵.

I 1602 fortælles, at kongen havde billiget Mourids Stygges beslutning om at sende sønnerne til jesuiterkoler, og med glæde og udtalt velvilje modtaget de filosofiske teser, som en jesuiterelev i Braunsberg, sandsynligvis *Villum Ravn*, havde dediceret ham. Denne unge mand havde professorerne i København inviteret til universitetet, for at han der kunne erhverve magistergraden. Men en rigsråd, hvis børn han underviste (sandsynligvis *Oluf Rosensparre*), forhindrede det, idet han mente, at det måtte regnes for en skændsel for en kandidat i filosofi, hvis han skulle modtage grad og vidnesbyrd af dem, som han kunne være lærer for²⁶.

Laurentius Norvegus vidste i slutningen af 1603 at berette, at kongen i religiøs henseende var et ubeskrevet blad. Fornylig havde han sagt til nogle rigsråder, at selv om han var uerfaren i religiøse sager, forekom det ham dog, at de katolske tider havde været lykkeligere for Danmark end de nuværende. Ej heller skal kongen have været modstander af, at man sendte børn til jesuiterkolerne; han havde tværtimod rost en borgmester for det²⁷.

I disse beretninger gengav jesuitterne mundtlige og skriftlige meddelelser fra Danmark. Naturligvis må de tages med et vist forbehold. Hjemmelmændene i Danmark var jo heller ikke interesseret i at fremstille situationen i alt for mørke farver og har sikkert spejdet efter alle mulige positive træk. Henvvisninger til Christian IV's indifferens er dog ikke grebet ud af luften. I denne forbindelse er det værd at huske, at hans svoger Jakob I indtil krudtsammensværgelsen af 1605 viste sig meget tålsom over for katolikker. Christians yndlings-søster dronning Anna synes selv at være blevet overbevist katolik²⁸. Kongens tolerance kom også til udtryk på andre felter; således ved hoffet, når det gjaldt at få dygtige musikere, fægtemestre, kunstnere o.l.²⁹. I 1602 anbefalede han en anmodning fra katolikerne i Hamburg om fri religionsudøvelse³⁰.

På den anden side lægger årsberetningen ikke skjul på, at de protestantiske gejstlige ved begyndelsen af århundredet var ved at få

øjnene op for faren fra jesuiterskolerne og gjorde deres bedste for at dæmme op for den, foreløbig dog uden positiv reaktion fra kongemagtens side. Det første alvorlige udfald mod jesuitterne gjordes af biskop *Mogens Madsen* i Lund. Han synes ikke at have haft indvendinger, da *Jens Aagesen* 1596 ansattes som rektor i Malmö. Bispnen havde selv i sin ungdom besøgt det katolske universitet i Louvain og kunne nu måske tillade sig at være overbærende, men efterhånden må han have fået underretning om Malmö-rektorens virke, og han besluttede sig til at give ham en advarsel. I en landemodetale drog han i slutningen af juni 1602 kraftigt til felts mod jesuitterne, hvis historie, væsen, mål og midler han skildrede i mørke farver. Han fremstillede således deres filosofiske undervisning som blot den madding, hvormed de fik disciplene til at bide på krogen for derpå at ødelægge dem ved at inddryppe den papistiske læres gift i deres sjæle. Dette synspunkt deltes af professor *Johannes Stephanius*, der fandt, at jesuitterne var kirkens værste fjender, hvis djævelske skarn man vel burde vogte sig for³¹.

Det brev, som Norvegus publicerede i danske studenters navn 1603, og som synes være blevet kendt i Danmark i 1604, må have virket som en direkte udfordring³². Dertil kommer, at i forbindelse med pesten i Braunsberg 1602–03 var mange elever vendt hjem. Deres forholdsvis store antal må efterhånden have været et mærkbart indslag i det lærde befolkningslag. Det var naturligt, at de nu også prøvede at skaffe sig adgang til universitetet, men her blev de mødt med mistænksomhed. Da jesuiterstudenten *Johannes Petraftanus* i 1603–04 begærede tilladelse til at optræde som privatdocent ved universitetet, endte sagen med, at prorektor *Hans Poulsen Resen* under henvisning til bestemmelserne i universitetsfundatsen selv examinerede ham grundigt om hans opfattelse af synden, forudbestemmelsen, helgeneres påkaldelse, messen, skærsilden og lignende, idet han forlangte, at han skulle bekende, at han af hjertet afskyede de papistiske vildfarelser på disse punkter. Fremdeles forlangte Resen, at han skulle nyde nadveren på luthersk vis. Petraftanus bøjede sig for disse vilkår og blev derpå immatrikuleret i juni 1604³³.

Under sagen mod Petraftanus rejstes også forslag om at få udvirket en almindelig bestemmelse om, hvorledes man skulle forholde sig over for studenter, der kom fra jesuitiske skoler. Om dette forhandlede i konsistoriet i maj 1604. Kansler Christian Friis så gerne, at der blev truffet bestemmelser, som kunne hindre den slags

besøg hos jesuitterne, men han ville ikke selv bringe sagen frem; den skulle komme fra universitetet, og man skulle være vel betænkt på, hvad man ville svare på kongens mulige indvendinger. I den anledning omtaltes det i konsistoriet, at historiografen Niels Krags søn for nylig var sendt til Spanien med anbefaling fra jesuitterne, hvilket udløste en bekymret udtalelse: hvad andet sigter sligt til end til rigets undergang³⁴.

Jesuitereleverne blev virkelig efterhånden et problem, som går igen i konsistoriets forhandlingsprotokol. I august 1604 begærede *Søren Mortensen*, der var søn af mag. Morten Pedersen i Roskilde og havde været hos jesuitterne i Augsburg, universitetets understøttelse, muligvis til en udenlandsrejse. Sagen blev drøftet, og da han benægtede at have aflagt nogen løfter til jesuitterne, fik han et mindre beløb³⁵.

Også skolemesteren fra Malmö kom ind i billedet. Han havde ry for at være en god lærer, men hans virksomhed som hverver for de pavelige alumnater har nok ikke kunnet holdes skjult. I hvert fald diskuterede professorerne i slutningen af juli 1603, om han ikke skulle kaldes for konsistoriet og gøre rede for sin tro, da den var mistænkelig. Konsistoriet har åbenbart været uenigt om spørgsmålet. Foruden den formentlig ret tolerante rektor Nicolaus Theophilus kan Aagesen have fået støtte af professoren i retorik *Jon Jacobsen Venusin*, der året før havde måttet døje beskyldninger for, at hvad han foredrog som lærer i fysik kun var et opkog af, hvad han havde hørt hos jesuitterne. Venusin vedgik da også, at han havde haft drøftelser og samkvem med jesuitterne, men benægtede på det bestemteste at være påvirket af dem³⁶.

Disse beskyldninger tager åbenbart sigte på Venusins langvarige udenlandsophold o. 1580, da han besøgte både Ungarn og Italien³⁷. I 1599 udgav han en smuk oversættelse af *De imitatione Christi*, dediceret til Sivert Grubbe. I fortalen træder hans fornuftsprægede synspunkter frem. Han tilbageviste beskyldningerne mod bogen for at udbrede jesuitiske lærdomme og hævdede, at hvis den havde været skrevet af en jesuit og dog var gudfrygtig og retsindig og i overensstemmelse med den kristne tros grundlag, da måtte man alligevel kunne læse den med udbytte³⁸. Selv om Venusin har haft samkvem med jesuiterelever og endda stået på venskabelig fod med dem³⁹, tillader hans anskuelser ikke at placere ham blandt tilhængere af katolicismen, men han har været tilhænger af undervisningsreformer og dermed også af de metoder, som rektoren i Malmö havde lært hos

jesuitterne og nu praktiserede i sin skole. Imidlertid ødelagde skolemesteren selv den velvilje, han åbenbart fra flere sider kunne påregne. Ved landemodet i juni 1604, som overværedes af statholderen på Malmöhus, Sivert Grubbe, holdt Aagesen en tale, som indeholdt indirekte angreb på reformationen og reformatorerne⁴⁰. Det er muligt, at det er bispens tale af 1602, som fik ham til at overskride forsigtighedens grænser. Derved blev han i de flestes øjne en brændemærket person, og de højeste myndigheder begyndte at overveje forholdsregler imod ham.

Hele sagen blev snart løftet op på det politiske plan. I midten af maj, kun et par dage efter forhandlingerne i konsistoriet, hvor man havde drøftet eventuelle forholdsregler mod jesuiterelever, åbnedes herredagen i København⁴¹. Spørgsmålet synes også at være blevet bragt på bane her. Oplysningerne herom stammer fra Laurentius Norvegus, der åbenbart var velinformeret om det tilstundende uvejr. I et brev til den pavelige nuntius i Polen i begyndelsen af august s. å. hævdede han at have fået oplysninger om, at nogle adelsmænd, som var vendt tilbage fra Tyskland som calvinister, på herredagen havde foreslået, at man skulle afskaffe messedragten, som de lutherske præster indtil nu havde brugt på katolsk vis, og således nærme sig den calviniske brug. Dernæst burde ungdommen kaldes hjem fra de katolske skoler. Disse spørgsmål var dog blevet udsat til næste herredag, som skulle holdes det kommende forår. Udsættelsen var kommet i stand takket være to omstændigheder: for det første skulle kongen skynde sig til herredag i Norge, og for det andet holdt kansleren med katolikkerne⁴².

Der synes ikke at være truffet en afgørelse i de omtalte sager. Før afrejsen har kongen forsynet jesuitereleven Johannes Petraftanus med en anbefalingsskrivelse i anledning af, at han skulle rejse til udlandet som hovmester for en ung adelsmand⁴³. Imidlertid er kongen åbenbart blevet stillet over for lignende problemer på herredagen i Bergen, som fandt sted i juli. Samtlige norske biskopper skal da have klaget over den skik, at borgerne sendte deres sønner til jesuitternes skoler, hvortil de blev lokket af nederlandske købmænd eller af jesuitter, der kom som handelsfolk og skipper⁴⁴. Den 27. juli udgik et brev til de norske bisper. Kongen lod dem vide, at han havde erfaret, at en del fogeder, præster, borgere og andre sendte deres børn til jesuiter-skolerne, for at de dér skulle belæres og opdrages. Hvis de hjemvendte jesuiterelever fik skole- og

kirkeembeder, kunne det med tiden medføre en religionsforandring. Derfor nedlagde kongen forbud imod jesuiterlevernes ansættelse ved kirke og skole. Det pålagdes bisperne at føre opsyn med, at bestemmelsen blev efterfulgt i deres stifter⁴⁵.

Hele sagen fik også et udenrigspolitisk aspekt. Netop omkring denne tid offentliggjorde en vis *Jonas Henricsonius* de forudnævnte meddelelser om fantastiske planer om angreb på Danmark fra tiden o. 1580. Disse planer, som forudsatte en fælles spansk-polsk-svensk aktion med pavens støtte, havde ifølge forfatteren jesuitterne til ophavsmænd⁴⁶. Alle anslag havde fået et alvorligt slag ved Stefan Bathorys død, men Sigismunds valg til konge af Polen havde atter givet håb. Paven havde støttet ham frem for alle andre udmærkede prætendenter netop ud fra den betragtning, at når han engang blev konge af Sverige, kunne den danske konge ikke modstå en så mægtig hersker over to riger, og at man derved let kunne vinde det danske monarki og genindføre katolicismen. Også katolikkerne i Nederlandene ville få gavn deraf, idet man da kunne spærre korn-tilførsler fra Danzig til oprørerne og betvinge dem med sult. Endvidere kunne man da lettere foretage noget mod kætterne i England. En erobring af de nordiske lande ville indebære en stor gevinst, bl. a. i form af landenes naturrigdomme og produkter.

Af disse planer kunne man slutte, hvor faretruende det var for Danmark, at Sverige og Polen stod under samme katolske hersker. Forfatteren omtalte det spanske gesandtskab, som 1601 var hos Sigismund for at overrække den gyldne vlies, og vidste at berette, at Sigismund ved denne lejlighed havde lovet at holde ubrydeligt venskab med Spanien og virke for kætteriets udryddelse. Det sidste løfte tog efter forfatterens mening først og fremmest sigte på det danske naborige. Dernæst berettede Henricsonius om nogle store skatte, som pave Sixtus V havde ladet lægge til side til bekæmpelse af de kætterske riger, advarede Danmark mod at lytte til de spanske spejderes smigrende tale, især med henblik på en vis *Fernando Lopez*⁴⁷, og anbefalede at tænke på forsvaret. Dog måtte man ikke betro det i fremmedes hænder, men i lighed med den engelske dronning, de nederlandske stater og nogle tyske fyrster lade udskrive landets egne folk og oplære dem i krigsbrug. Hvis der var brug for udenlandske anførere, burde de hentes fra de sidstnævnte lande.

Endvidere citerede forfatteren nogle foragtelige udtalelser om Danmark fra katolsk side og fremførte en del eksempler på spansk skam-

løshed ved behandlingen af de nederlandske provinser, som måtte tjene som advarsel for de tyske fyrster. Til sidst fremdrog han et katolsk forræderi mod kong Jakob af England⁴⁸.

Der har altid hersket mystik om forfatteren og om skriftets oprindelse i det hele taget. Ophavsmanden synes at have haft et godt kendskab til Erasos og Lorichs' planer, måske i en videre udviklet form⁴⁹. Så snart han kommer til Sigismund, griber han imidlertid til almindeligheder, kommer med egne slutninger, har kun få nøjere oplysninger og citerer vidt og bredt forskellige trykte kilder. I øvrigt er skriftet ikke så meget rettet mod Polen og Sigismund som mod jesuitterne og Spanien. Navnlig jesuitterne erklæres for roden til alt ondt. Deres omvendelsesmetoder bliver udførligt omtalt: prædiken, disputater, katekismeforklaringer, bøger, men i særlig grad skolerne, hvor de kan få børnene i tale, og det fremhæves, at i Frankrig og Nederlandene blev deres skoler betegnet som den spanske konges og pavens slotte og fæstninger. Jesuitterne fremstilles også som spioner, der undersøgte og foreslog, hvordan man bedst kunne erobre et land.

Der er desværre ingen vidnesbyrd om, hvornår Christian IV har fået kendskab til dette skrift. Sigismund kendte det allerede i begyndelsen af 1604⁵⁰. Det er nærliggende at tænke, at også den deri advarede danske konge temmelig hurtigt fik skriftet i hænde. Det har i så fald sikkert gjort indtryk på ham.

Christian IV havde ønsket at opretholde et godt eller i hvert fald et tåleligt forhold til Sigismund og var derfor allerede i 1601 blevet advaret af hertug Karl⁵¹. Samme år havde et spansk gesandtskab i Warszawa forhandlet om spansk hjælp til Sigismund. Da dette rygtedes i Amsterdam, besluttede Generalstaterne at sende grev Johan II af Nassau til hertug Karl og Christian IV for at advare om faren og begære hjælp. De tyske fyrster, der støttede det nederlandske initiativ, henviste til nødvendigheden af konfessionelt samarbejde. Gesandten fik pålagt at forklare Christian IV farene for en polsk sejr, som ville skaffe katolicismen overtaget i Sverige. Imidlertid nåede gesandtskabet ikke frem til den danske konge, og det er usikkert, om han har fået kendskab til advarslerne⁵².

Nu synes kongen imidlertid at have fået øjnene op for den fare, som blev fremmanet i det omtalte skrift. Straks efter sin tilbagevenden fra Norge sammenkaldte han 5. august rigsrådet til et møde i Odense den 25. august, da han havde noget magtpåliggende at

rådslå med dem om. Samtidig udgik et åbent brev til adelen i Danmark: da kongen havde bragt i erfaring, at der næsten i alle omliggende riger og lande blev planlagt og befordret adskillige anslag med krigsbestilling og oprustning til skade for den kristne menighed, var det nødvendigt at være beredt, hvorfor han befalede en almindelig mønstring⁵³. Da rigsrådet samledes i Odense, fremlagdes der en egenhændig proposition af kongen med forslag om et angreb på Sverige. Dette begrundedes først og fremmest med handelspolitiske årsager: de endnu ubetalte danske fordringer i Sverige, overgrebene mod danske købmænd i forbindelse med Rigaspærringen, og dernæst med de omfattende svenske kaperier i Østersøen. Kongen var også bange for, at hvis der skete hertug Karl noget, kom riget atter til Sigismund, der stadig havde mange tilhængere i Sverige. Denne var imidlertid opdraget i papisteri og ivrede for katolicismen, regeredes af munke og jesuitter, som var med i hans råd, var den spanske konges svoger og pavens åndelige søn. Af dette naboskab havde Danmark ikke andet i vente end forandringer i religionen og nye spanske anslag for at undertrykke riget eller i det mindste skade det⁵⁴. Selv om der ikke foreligger noget bevis, kan man vist give Sven Ulric Palme ret, når han påpeger, at overensstemmelsen mellem Henricsonius' billede af Sigismund, og det, som Christian meget kortere gav i sin proposition, er så stor, at man ikke kan afvise tanken om, at kongen har bygget på den ukendte forfatters argumentation og dermed indirekte overtaget den svenske regerings syn på Sigismund⁵⁵.

Rigsrådet afviste imidlertid kongens krigsforslag⁵⁶. Kongen ønskede dog at begrænse jesuitternes indflydelse, og deri sekunderedes han af den sjællandske biskop *Peder Winstrup*, der på Roskilde landemode samme år samtidig med en advarsel mod deres lærdomme henstillede til præsterne ikke at sende deres børn til jesuitternes skoler⁵⁷. I en skrivelse af 6. oktober til alle danske bisper gentog kongen, hvad han for over to måneder siden havde befalet deres norske kolleger med hensyn til jesuiterelevernes ansættelse ved kirke og skole⁵⁸.

Muligvis er den hårdere kurs i Danmark og Norge inspireret af svenske forhold. På rigsdagen i Norrköping i begyndelsen af 1604 besluttedes det at udfærdige en særskilt formaning til de studenter, der befandt sig i udlandet, om at de skulle indfinde sig i Sverige og afgive en forsikring til Karl IX, hvorefter de kunne få understøttelse til at fortsætte studierne i udlandet; i modsat fald var de

at betragte som fredløse. Denne appel var først og fremmest adresseret til dem, der opholdt sig ved katolske akademier. I realiteten indebar den et forbud mod at fortsætte studier ved jesuiterskoler, selv om Karl ikke havde indført et direkte forbud, end ikke, da nogle svenske jesuiterstudenter et par år senere blev afsløret som Sigismunds spioner. Han havde heller ingen betænkeligheder ved at tage studenter i sin tjeneste, der havde fået uddannelse ved katolske seminarier⁵⁹. Imidlertid var den katolske trussel fra Sigismund og det svenske flygtningeparti langt alvorligere end i Danmark.

Den danske forordning indeholdt heller intet direkte forbud mod besøg ved jesuiterskoler, men dens effektivitet bestod deri, at den afskar de implicerede fra den levevej, som naturligt svarede til deres uddannelse. Den kom tillige til at ramme med tilbagevirkende kraft, selv om konsistoriet opfattede den anderledes, nemlig at »ingen, som efter denne dag drog til jesuitternes skoler, skulle admittes til nogen gejstlig bestilling«⁶⁰ – den skulle altså ikke gælde for forhenværende jesuiterlever, men således er den dog ikke blevet administreret. Endelig kan man sige, at forordningens betydning ligger deri, at nu måtte alle spekulationer om katolskvenlige tendenser i Danmark ophøre; kongen havde tonet rent flag. Derved havde man også givet et utvetydigt svar på det brev, som Norge havde ladet udsende i danske studenteres navn.

Det var ikke nok med forbudet; der behøvedes samtidig en nyordning af skolevæsenet, så det kunne tage konkurrencen op. I den skrivelse til bisperne, som kongen i samme anledning lod udgå den 22. oktober 1604, henvistes til den beklagelige kendsgerning, at en del af rigets undersåtter på grund af en uheldig ordning af det hjemlige skolevæsen sendte deres børn udenlands til jesuitiske skoler. Kongen gav en række anvisninger til skolevæsenets forbedring og pålagde bisperne at søge dem gennemført. Samtidig skulle de lade bestemmelserne mod jesuiterleverne forkynde fra prædikestolene⁶¹.

Braunsberg-årsberetningen for 1605 behandler udførligt kongens forordning mod jesuiterlever. Det hævdedes, at den var trumfet igennem af protestantiske præster samt enkelte professorer ved Københavns universitet, og den udmaledes strengere end den i virkeligheden var: under straf af landsforvisning og fortabelse af al ejendom skulle det være blevet forbudt at sende børn til jesuiter-skolerne, og de allerede udsendte skulle hjemkaldes⁶².

Bestemmelserne mod jesuiterstudenter synes at have været tem-

melig effektive. De fik en stor del af eleverne til at vende hjem og bremsede næsten al yderligere tilgang.

Der har været mange bekymrede overvejelser i efterårsmånederne 1604. Det var naturligt, at gamle jesuiterelever, der holdt fast ved deres anskuelser, søgte støtte hos organisten *Truid Aagesen*, der allerede i over en halv snes år havde virket i København og skabt sig en vis position. I slutningen af juni 1603 havde han fået lov til uden afgift at bruge det hus i Studiestræde, som hidtil havde været bolig for slotsprædikanten⁶³. Det var sandsynligvis her, i nærheden af universitetet, Petraftonanus ønskede at holde forelæsninger⁶⁴. Hos organisten samledes de hjemvendte jesuiterelever for at drøfte fremtidsproblemer og måske også for at holde privat andagt. Også en aften i begyndelsen af december 1604 havde organisten gæster, deriblandt mag. *Jens Kyd* (Johannes Kydius d. æ.) og *Mads Gertsen* (Meerfeldt) samt *Iver Friis*. Mellem otte og ni brød de op og ledsagedes af en dreng med en lygte. Først fulgte de den noget beskænkede Iver Friis hjem til Østergade og derpå Mads Gertsen hen til hans søster og svoger. I Vimmelskaftet mødte selskabet Otte Brahes stald dreng Søren Christensen, der synes at have været fuld, i hvert fald yppede han efter lygtebærerens vidneudsagn kiv med mag. Jens og ville slå ham. En yngre bror af mag. Jens hentede imidlertid forstærkning, deriblandt Mads Gertsen, og der blev nu slået løs på stald drengen, der fik knivstik i armen og ryggen. Sagen blev bragt for konsistoriet, og ved en række møder i december afhørtes flere vidner. Hverken mag. Jens eller Mads Gertsen vedgik at have haft knive på sig; dem havde de lånt organisten, hvad denne også skriftligt bekræftede. Sagen blev sluttet i et møde den 22. december, idet det ansås for bevist, at knivstikkeren havde været Peder Jørgensen Kyd, en bror til mag. Jens. Da gerningsmanden ikke var student, blev stald drengen henvist til at tiltale ham for tilbørlige dommere. Det blev endvidere pålagt Mads Gertsen at forlige sig med Søren, fordi han havde slået denne med en stang⁶⁵.

Hovedmændene i den skildrede episode stod på den tid foran en vigtig beslutning i deres liv, da adgangen til kirke- og skoleembeder var spærret for dem⁶⁶. Også for andre slog afgørelsens time. Lettere slap *Christian Madsen*, der i marts 1605 fik kongens brev til biskop Jens Gjødesen i Århus, at denne ikke måtte forholde den unge mand noget kald, selv om han havde været hos jesuitterne. Kongen havde nemlig bragt i erfaring, at opholdet havde været så kort, at ansøgeren

næppe var blevet synderlig påvirket. Altså måtte han godt bruges til kirkeembeder, såfremt han ellers var dygtig og ordentlig i levned og lærdom, alt efter ordinansens bestemmelser⁶⁷.

Turen kom også til rektor *Jens Aagesen* i Malmö, der så åbenlyst havde vist sine sympatier. Han havde ellers mange velyndere, deriblandt borgmestre og råd i Malmö. Da han i 1604 optoges i Knudsgildet, havde han til »forlovere« borgmester Niels Hammer og rådmænd Jost Ledebur samt Rasmus Skriver. Det var således indflydelsesrige personer, der optrådte som faddere. Statholderen på Malmöhus, Sivert Grubbe, hørte heller ikke til hans fjender. Han overværede den famøse tale ved landemodet 1604, men gjorde ingen notater om den og synes altså ikke at have fundet talen bemærkelsesværdig. Han satte tværtimod stor pris på rektoren som lærer og rådede sine standsfæller til at sende deres børn i skole hos ham⁶⁸. Da statholderen året efter selv optoges i samme gilde, havde han Niels Hammer og rektorens gode ven Jacob Fechtel til faddere; begge havde sendt deres børn til jesuiterkolerne. Dog er det tvivlsomt, om Knudsgildet har været et udbredelsescentrum for katolicismen i Malmö; rektoren kom i hvert fald ind for sent til at drive nogen propaganda. Men han kunne dog regne med flere fremtrædende beskyttere i Malmö og var heller ikke uden venner i København, da Lunde-bispen forelagde hans sag for kongens kansler Christian Friis til Borreby. En af dem var den førnævnte professor Jon Jacobsen Venusin. Denne havde ganske vist udtalt sig imod levninger af papismen inden for den danske kirke, men han viste ved flere lejligheder stærk sympati for Malmö-rektoren og ydede hjælp til flere af de elever, som havde gået i Malmö skole⁶⁹.

Aagesen begav sig til København med brev fra borgmestre og råd i Malmö til Venusin, og denne var hans fortalere hos kansleren. Han skal have rådet rektoren til at nedlægge sit embede og ikke klage hos kongen, thi da kunne han rammes af noget endnu værre. Aagesen blev fortvivlet og skal have ytret, at der fandtes mange, som var nærmere knyttet til jesuitterne end han. En overgang så det ud, som om det var lykkedes hans venner at afværge faren for ham, og Venusin udtrykte i et brev af 21. marts sin glæde herover. Han havde fået meddelt af Hans Poulsen Resen, at Aagesens sag nu kunne betragtes som afsluttet. En betydelig indsats synes Sivert Grubbe at have gjort. Imidlertid formanede Venusin rektoren til at være forsigtig, så mistankerne ikke på ny skulle kunne rettes mod

ham⁷⁰. Allerede kort efter må rektoren imidlertid være blevet afsat, da kongen i et missive af 11. april til Sivert Grubbe og Mogens Madsen bestemte, at en anden skulle have embedet, men brevet er ikke skarpt i tonen, Aagesen var kun på grund af »indfaldende årsager« blevet »removeret« fra sit embede⁷¹. Kongens beslutning var en nødvendig følge af hans egen forordning.

Jesuiternes årsberetninger beskæftiger sig også med Aagesens afsættelse og fremhæver, at hans virke som hverver af elever til jesuiterskolerne ikke var nogen hemmelighed for lutherske præster, som derfor straks efter forordningen vendte sig mod ham og anklagede ham for kongen. Dernæst fik Aagesen valget mellem enten at afsværge den katolske religion og aflægge ed på den lutherske tro eller også at blive afsat og udvist af riget med hele sin familie. Malmö-rektoren foretrak da at gå i exil⁷². Denne beretning kommer vist sandheden meget nær. Når vennerne var så optimistiske på hans vegne, regnede de muligvis med, at rektoren ville aflægge den krævede ed og således fortsætte i sit embede.

Da Mogens Madsen omtalte Aagesen i et brev til en af borgmestrene i Malmö angående fordelingen af lønnen til de forskellige rektorer i 1605, anvendte han udtrykket, at Aagesen havde »resigneret«⁷³. Men han fik snart grund til at blive mere bitter på Aagesen. I 1604 var bispens landemodetale af 1602 kommet på tryk⁷⁴, men hans skarpe angreb på jesuitterne forblev ikke ubesvaret. I slutningen af 1605 udkom i Braunsberg et modskrift⁷⁵. Som forfatter angaves *Jacob Schröter*, domherre til Gutstadt og Frauenburg⁷⁶; men det er sandsynligt, at han kun har lagt navn til, og skriftet er muligvis udarbejdet af Laurentius Norvegus⁷⁷. På baggrund af begivenhederne i 1604 ville det have virket endnu mere uheldigt, hvis en jesuit, og tilmed af nordisk herkomst, stod som forfatter. Dertil kommer, at Norvegus netop ved denne tid forsøgte at opnå tilladelse til at rejse til Danmark og Norge. Det nævnte skrift er meget skarpt i tonen og adskiller sig fra de andre omtalte polemiske skrifter ved rigelig anvendelse af ukvemsord. Biskoppen følte sig naturligvis krænket og mistænkte ikke uden årsag Jens Aagesen for at have givet inspiration og oplysninger. Han forfattede en gendrivelse af Jacob Schröters angreb og indsendte den til kongens godkendelse. Kongen afslog dog i venlige vendinger i september 1606 bispens anmodning, idet han var godt tilfreds med Mogens Madsens langvarige embedsførelse og fandt det ikke nødvendigt for ham at inddrage sig i en

disputation med sin bespotter, da hans uskyld var alle og enhver bekendt⁷⁸.

På det tidspunkt havde Aagesen allerede forladt sit fædreland. Også efter sin afsked havde han sammen med sin familie boet i Malmö, selv om han allerede 1605 havde forberedt sig på exilet og sendt sine ejendele i forvejen til Braunsberg⁷⁹, men han forlod byen pludselig, som om han havde været ængstelig for, at der skulle ske ham noget ondt, hvis han blev i landet. Det er muligt, at hans afrejse blev fremskyndet af Norvegus' besøg i forsommeren 1606⁸⁰. Da Aagesen rejste, var han så syg, at han ikke kunne gå, og han tog ikke engang afsked med sin gode ven Fechtel. I et brev af 20. juli 1606 fra Rössel bad han denne om undskyldning herfor og håbede, at borgmesteren ikke misforstod ham, da det skyldtes sygdom. I et samtidigt brev henvendte han sig til borgmestre og råd for at kræve byen for 70 daler, som han anså sig for berettiget til som indestående af sin løn. Det var nærmest for retfærdighedens skyld, at han krævede beløbet uafkortet, navnlig da han ingen erkendtlighed havde fået af sin øvrighed for sin lange tjeneste. Han bad om, at beløbet måtte blive sendt gennem en mellemmand i Danzig. Brevene giver udtryk for en vis bitterhed, og han antydede tillige, at der var blevet tilbudt ham en stilling såvel ved Sorø som ved Herlufsholm skole, og at han, hvis han havde modtaget en af dem, vel endnu havde siddet ved sit embede hjemme⁸¹. Det synes ligesom hans forsvarsytring før afsættelsen at være en hentydning til disse rektors fortid, og det var heller ikke uden grund, da den gamle jesuiterlev *Willichius Westhovichus* netop 1604 var blevet rektor på Herlufsholm⁸². I brevet til borgmester Fechtel forsøgte Aagesen endvidere at tegne et lyst billede af fremtiden samtidig med, at vemodet trængte frem, fordi han havde været nødt til at forlade sit fædreland⁸³.

Aagesen levede endnu mange år i Rössel, hvor han var forstander (provisor) for Augustinerkirken og blev nævnt ved visitatsen 1622; hans hustru Eva Adamsdatter var enke i november 1635⁸⁴. Sønnen Gorgonius blev i 1618 sendt til kollegiet i Braunsberg og indtrådte senere i jesuiterordenen, hvor han gjorde smuk karriere som teologisk professor i Braunsberg og Vilna⁸⁵. Muligvis har Aagesen selv været den drivende kraft bag sønnens valg af løbebane. Således kom sønnen til at videreføre sin faders gerning som stridsmand for den katolske tro⁸⁶.

Braunsberg-årsberetningen for 1605 giver en række eksempler på

forholdsregler mod jesuiterelever. Således fortælles, at de lutherske præster ønskede at afkræve ed af dem og derigennem fik en tidligere elev kastet i fængsel. To andre undveg forinden og foretrak at gå i frivillig landflygtighed. Endnu mere berømmedes de standhaftige, som efter hjemkaldelsen forblev den katolske kirke tro. Det berettedes om to brødre, sønner af en fremtrædende kongelig embedsmand, at faderen efter hjemkomsten på alle måder havde forsøgt at overbevise dem om rigtigheden af den lutherske tro, men forgæves, hvorfor de var blevet gjort arveløse. Den ældste, der endnu ikke var i sit tyvende år, svarede dertil, at han foretrak den himmelske faders gunst og nåde fremfor den jordiske, og at denne ikke kunne berøve dem den afdøde moders arveandel. Hvis de fik den, ville de søge deres hjem i det fremmede. Denne fromme hårdnakkethed havde gjort så dybt indtryk på faderen, at han atter tog sønnerne til nåde. Det var gået værre med en købmandssøn, der havde nægtet at følge sine forældre til luthersk nadver, hvorfor han blev afklædt, ophængt i armene og gennempryglet. En anden elevs religiøse diskussion med sin moder på en længere vognrejse var endt med, at han blev sat af og måtte fortsætte til fods. Beretningen lagde heller ikke skjul på, at andre klarede sig ved fromt bedrag (*pia fraude*)⁸⁷. Oplysningerne bygger sikkert på breve fra Danmark, hvori de hjemvendte studenter har udmalet deres genvordigheder. Selv om det er ret håbløst at identificere de implicerede, giver beretningen dog et indblik i de problemer, som de forhenværende jesuiterelever havde at slås med.

Norvegus' besøg i Danmark

Efter sin ankomst til Braunsberg 1601 fik Laurentius Norvegus lejlighed til at træde i nærmere kontakt med Danmark-Norge. Det skete vel mest gennem hjemvendte elever, der fungerede som brevbærere, men også deres forældre på besøg i Braunsberg kunne komme i betragtning som forbindelsesled. Desuden var der let og hurtigt forbindelse over Danzig.

Det lader til, at Norvegus har skænket bøger til universitetsbiblioteket¹. Det er nærliggende at gå ud fra, at han også sendte studenterbrevet til Københavns universitet, skønt dette ikke reagerede på udfordringen med et modskrift, som Norvegus sandsynligvis havde ventet. Det synes dog at have været på tale i oktober 1604², kort efter forordningen om jesuiterelver. Muligvis har kongen ikke ønsket polemik om sagen, ligesom han et par år senere forbød Mogens Madsen at offentliggøre sit svar på et meget mere direkte angreb.

Lige fra begyndelsen ivrede Norvegus for at komme til Danmark. Allerede i Wien havde han foreslået sendelse af en katolsk præst, men uden resultat. Dette ønske går igen i årsberetningen fra Braunsberg for 1601, hvor det betones, at især de nysomvendte i Danmark-Norge brændende ønskede en katolsk præst, der kunne råde dem i tvivlsspørgsmål³.

De københavnske katolikker havde udvalgt sig et bestemt emne. Som det fremgår af brevudtog, fremlagt ved Gjerpenprocessen 1613, ønskede organisten Truid Aagesen, at nordmanden *Erland Halvorsen* måtte blive ordineret til præst, idet de københavnske katolikker gerne ville bidrage til hans underhold, og også andre brevudtog understreger savnet af en sjælesørger. Det blev tillige anset for ønskeligt, at den pågældende kunne tysk⁴. Det er muligvis de samme breve, som danner grundlaget for årsberetningens oplysninger.

Den nævnte Erland blev præst i slutningen af 1601. Han kom dog ikke til at virke i København, men holdt til i nærheden af Danzig, hvor han havde en menighed. Først flere år efter kom han på besøg i Norge⁵. Dog lykkedes det at afhjælpe mangelen på en katolsk præst

i Norge, da *Jacob Hjort*, der var kommet til Braunsberg som luthersk præst, i 1602 blev sendt tilbage som katolsk gejstlig⁶. Af de andre alumner synes ingen at have været villig eller egnet til den selvfofnægtende løbebane som katolsk gejstlig i Danmark.

Jo længere Norvegus virkede i Braunsberg, hvor han var vidne til den øgede tilgang og en række omvendelser⁷, jo mere brændende blev hans ønske om selv at komme til at virke i Danmark-Norge. Det var imidlertid ikke noget, han kunne gøre på eget initiativ. Dertil behøvedes der tilladelse fra højeste sted, og så længe forholdene trods alt var temmelig usikre, ville ordensledelsen åbenbart ikke anbefale en direkte mission. Norvegus måtte altså foreløbig slå sig til tåls med de resultater, han opnåede i Braunsberg.

I det brev af 30. december 1603, som tillige indeholdt hans overvejelser om katolicismens genindførelse, fremhævede Norvegus over for generalen sine gode forbindelser i Danmark. En vis adelsmand blev ved med at indbyde ham og lovede i øvrigt at forblive hans mest hengivne og jesuitternes mest trofaste elev; han begærede intet højere end at blive undervist i religionen. Der var også en gammel dame af kongelig byrd, som Norvegus havde lært at kende allerede i sin ungdom. Denne dame skulle være 180 år gammel og stadig så åndsfrisk som en 60-årig. Hun havde talt meget godt om Norvegus hos en vis katolik, og da hun satte sin lid til sine forfædres religion, ønskede hun at tale med Norvegus. Desuden havde Norvegus' gamle elev, kongens organist, som stod i høj yndest hos sin herre, også skrevet og forsikret, at når blot han kom, ville han finde mange venner. Organisten havde bittert klaget over, at jesuitterne hellere ville iværksætte vanskelige missioner i det fjerne Amerika og helt forsømte den nærmeste missionsmark i Danmark⁸.

Det fremgår tydeligt af brevet, at det var Norvegus meget magtpåliggende at komme til Danmark. Det er også muligt at identificere et par af de i brevet nævnte personer. Organisten er lettest at finde, idet han må være identisk med *Truid Aagesen*, organist ved Vor Frue kirke og en af jesuitternes kontaktmænd i Danmark⁹.

Hvad den gamle adelsdame angår, så må man naturligvis tage forbehold over for alderen, hvad enten den skyldes en overdrivelse eller en afskriverfejl, men hun må i hvert fald have været usædvanlig gammel. Norvegus oplyser om hendes slægtsforhold, at hun var en søsterdatter til den svenske konge Karl IV, der regerede før Sten Sture, altså Karl Knutsson. Dette tyder imidlertid på bevidst over-

drivelse. Den oplysning, som Norvegus gav den pavelige nuntius i Polen om en adelsdame på godt og vel 100 år og datter-datter af kong Karl af Sverige¹⁰, rimer lidt bedre med virkeligheden; der mangler kun et enkelt led. Hun er sikkert identisk med fru *Gørvel Faddersdatter* (Sparre), en datter-datter af Karl Knutssons datter Kristina Karlsdotter (Bonde)¹¹. Hendes alder kendtes heller ikke så nøje af hendes samtidige. Hun er født muligvis allerede 1509 og i hvert fald ikke senere end 1517. Da hun døde 1605, angav Sivert Grubbe alderen til 96 år. Selv på hendes ligsten er fødselsåret ufuldført¹². Hun var en af de få levende ved århundredskiftet af den sidste generation med hjemlig katolsk opdragelse, og der er næppe grund til at nære tvivl om Norvegus' oplysninger om hendes sindelag. Hendes høje alder har desuden været et kærkomment bevis for, at det hastede med rejsen. Samtidig synes Norvegus at have gjort sig anstrengelser for at skaffe sig adgang til Danmark ad legal vej ved at anmode kongen om pas¹³.

Imidlertid synes de samme begivenheder, som forhindrede og forsinkede anvisningen af de lovede penge til trykning af *Confessio Christiana*, også at have forhalet afgørelsen om missionen i Danmark. Norvegus måtte se magtesløs til, at udviklingen i Danmark tog en for katolikker uheldsvanger vending. I begyndelsen af august 1604 bebudede han forbud mod besøg ved jesuiterskoler. Han havde fået oplysninger om, at det på herredagen i maj var foreslået af nogle calviniske adelsmænd, at ungdommen skulle kaldes hjem fra de katolske skoler. Der var kommet en udsættelse i stand, så man havde fået en frist til næste herredag, som skulle holdes om et år. Disse planer burde så hurtigt som muligt forpurre, thi var sagen engang afgjort på en negativ måde, så ville det være yderst vanskeligt at tilbagekalde afgørelsen; derfor hastede det med en mission. Han selv ville ikke betænke sig på at rejse over land midt om vinteren for at kunne komme des hemmeligere ind og i tide hindre de ondre anslag. Han bad nuntius om at underrette paven og den hellige kongregation, åbenbart propagandakongregationen¹⁴. Men paven var syg, og propagandakongregationen synes at have indstillet sin virksomhed på det tidspunkt, så der kom ingen bekræftende ordre.

Norvegus udtalte sig med stor sikkerhed. Dog har man indtrykket af, at han enten med vilje eller ubevidst overdrev den calvinistiske fare. Måske skulle det være en undskyldning for hans landsmænd, når han kunne lægge skylden for eventuelle forholdsregler på calvinister,

som egentlig ikke hørte hjemme i Danmark. Iøjnefaldende er mangelen på bebrejdelser mod lutherske gejstlige. Norvegus regnede åbenbart med, at lutheranismen i Danmark var så forankret i de gamle skikke og ikke havde slået fastere rod, end at man let kunne overbevise lutheranere om deres vranglære og få dem til at vende tilbage til moderkirkens skød. Desuden synes Norvegus at have næret tillid til, at kongen var venligt stemt over for katolicismen, siden han regnede med at kunne komme til Danmark ad lovlig vej. Alt dette tyder på, at han enten ikke ønskede at se kendsgerningerne i øjnene eller også var vildledt af de farvede beretninger, forhenværende elever og kontaktmænd samt enkelte besøgende har forsynet ham med. Man får tillige det indtryk, at han med sit besøg håbede på at afværge den truende fare, altså åbenbart regnede med foruden at styrke den lille katolske menighed i troen ved sin personlige indsats at overbevise rigets ledende mænd. Med al respekt for Norvegus' idealisme må denne tanke imidlertid forekomme yderst naiv.

Efteråret 1604 må have været en bitter tid for Norvegus. Nu havde han lige fået sit livsværk – *Confessio Christiana* – ud på latin, og så blev der sat en bremse for fortsat missionsvirksomhed gennem jesuiternes skoler. En lovende begyndelse blev så godt som tilintetgjort med forordningen af 1604. Den vakte en del bestyrtelse i Braunsberg såvel blandt eleverne som deres lærere, og rygterne bidrog til at gøre situationen værre. Der blev allerede talt om, at ifølge en offentlig kundgørelse på kirkedørene i København ville det blive forbudt alle, der studerede udenlands og ikke vendte hjem inden et år, at gifte sig, og at de tilmed ville blive gjort arveløse og tvunget til at rømme landet¹⁵. Man har altså frygtet det værste, og der var derfor kun ganske få standhaftige.

I slutningen af 1604 afløstes den ermlandske biskop Petrus Tylicki af Simon Rudnicki, der i april 1605 kom til Braunsberg, hvor han blev varmt hyldet af jesuiterstudenter. Blandt forfatterne til hyldestdigtene forekommer flere danske og norske navne: *Johannes Bangius*, *Herman Hansen* (Ringius), *Mogens Mortensen* (Magnus Martini), *Laurids Stange* og *Gabriel Sthen*¹⁶. Den første blev sikkert snart kaldt hjem¹⁷. Ringius, der i begyndelsen af oktober 1604 var blevet konsultor for præfekten i den store Mariakongregation, flygtede efter eget udsagn ved nattetide sammen med Daniel, en søn af Niels Krag. Han kom hjem til Oslo og forelagde sin sag for biskop Anders Bentsen Dallin, der gav en anbefaling til professorerne i København

med det resultat, at den hidtidige jesuiterstudent kom ind på universitetet og derved reddede sine studier¹⁸.

At Mogens Mortensen var dansker, bekræftes af den omstændighed, at en dansk elev af dette navn omkring slutningen af april 1605 søgte optagelse i den store Mariakongregation. Så snart han imidlertid havde modtaget *litteræ patent*, rejste han hjem til Danmark¹⁹. Hverken han eller Gabriel Sthen forekommer imidlertid blandt alumnene i matriklen. Også den sidste har nok snart fået hjemvendelsesordre fra sin fader.

Karrieremæssige overvejelser har nok fået mangen en fader og jesuiterstudent til at skifte sind. Manges ophold havde tillige kun været så kort, at de næppe har fået større udbytte af undervisningen. Også jesuitterne selv konstaterede denne hjemvendelsesbølge, der åbenbart kulminerede i foråret 1605, da rejsemulighederne om vinteren var begrænsede. I slutningen af juli skrev således en jesuit fra Braunsberg til generalen, at næsten alle de unge danskere i alumnet og konviktet var rejst hjem på grund af den nævnte forordning²⁰.

Desto værdifuldere var de standhaftige. Til dem kan man måske ikke regne nordmændene *Halle Eskildsen* og *Olaus Lidderus*, der i oktober 1604 sendtes til Vilna²¹, men nok den ovennævnte *Laurids Stange*, der i april 1605 havde været med til at hylde den nye ermlandske biskop. Allerede i oktober var han blandt gratulanterne i anledning af en magisterpromotion i Vilna²². Måske i samme måned indskreves i Braunsberg *Jørgen Stange*, muligvis hans broder. Af andre kendes brødrene *Niels* og *Jørgen Pedersen*, søsterdattersønner af pater Norvegus. *Jørgen* havde påbegyndt sine studier i Olmütz og blev optaget i Braunsberg i august 1607²³.

Norvegus kunne være betydelig stoltere af sine norske end af sine danske landsmænd. Af de sidste holdt kun ganske få stand, således foruden *Nicolai Matthiæ* og *Johannes Jacobi* de to jyske pavelige alumner *Sveder Kitting* og *Johannes Lago*. De fortsatte ufortrødent deres studier, udmærkede sig ved fromhed og indtog betroede poster i den store Mariakongregation. *Kitting* samlede erfaringer, som han senere fik brug for i sin rektorgerning²⁴.

Universitetsmatriklen fra Olmütz giver også et par navne. I 1605 immatrikuleredes to danske pavelige alumner, *Ericus Willehadus* og *Theophilus Schavinius*²⁵. Den første, der stammede fra Randers, blev i april 1608 baccalaureus og i september 1609 magister²⁶. Senere kan man følge ham gennem et par stambogsindførsler, og o. 1610–13

indskrev han i Giessen sit navn i en landsmands stambog²⁷. En indførsel af 1619, desværre uden stedsangivelse, afslører, at den jyske magister i mellemtiden havde taget den medicinske doktorgrad²⁸. Hans medstuderende er sandsynligvis identisk med Theophilus Schabinius Gotlandinus, der blev indskrevet i Helmstedt i efterårssemestret 1606²⁹. På grund af det temmelig sjældne fornavn og hjemsted ville det være fristende endvidere at identificere ham med gotlænderen Theophilus Olai, der senere blev jesuit³⁰. Imidlertid synes studenten fra Olmütz og Helmstedt at have valgt en anden orden, nemlig præmonstratensernes. I 1615 blev Theophilus Schavinius Gothus, der var ordineret til præst tre år før, sognepræst i Bengen, som hørte under ærkebispens i Köln, og otte år senere prior for præmonstratenserklostret i Niederehe. Til denne stilling kom flere sognepræsteembeder: 1628 Niederehe, 1629 Oberehe og Berndorf. Efter ti års virke som sognepræst i Niederehe døde Schavinius 31. juli 1638³¹.

De tilbageblevne jesuiterelever var sikkert Norvegus' store trøst. Han har nok også drøftet situationen med dem og synes at have givet sin harme frit løb. Således kunne Johannes Lago berette, at Norvegus havde lovet at hverve en hær og føre den mod sit fædreland, så han døde endnu taprere end Mucius Scævola³².

Først på året 1605 modtog Norvegus et brev fra Danmark med meddelelse om et varsel. Det foregående efterår havde man i en borgmesters have fundet to hvide æbler; i det ene sås en meget smukt strålende stjerne, i det andet en meget livagtig hane, der næsten syntes at gale. De var så kunstfærdige, at de ikke kunne være menneskeværk, viste sig klart ved dagslys, men kunne ikke skelnes ved kunstigt lys. Hanen blev fortolket som forkynderen og stjernen som den rette tro, mens de to æbler skulle forestille de to riger, som stod under Christian IV, for hvem de også var blevet forevist. Norvegus undlod ikke at viderefortælle dette til den pavelige nuntius Claudio Rangoni; på den måde nåede beretningen til Rom³³.

Norvegus mødte vanskeligheder fra sine overordnede. Rektoren i Braunsberg, *Francesco Petrosa*, udtrykte over for generalen sin utilfredshed med Norvegus og især med hans letsindige udtalelser, som efter rektors mening ikke virkede særlig opbyggeligt på de unge. Desuden var han en alt for hård belastning for budgettet, idet han ikke gjorde megen nytte. For de penge, som han brugte, kunne let to alumner underholdes³⁴. Efter Paul V's valg til pave i maj 1605 lys-

nede imidlertid situationen for den danske mission. I løbet af eftersommeren kom den ventede starttilladelse, hvilket generalen meddelte Norvegus, men atter ytrede rektoren betænkeligheder og fremhævede, at den norske jesuit allerede var gammel, og at det kneb med hukommelsen. Dertil kom, at man havde fået dårligt nyt fra Danmark, hvor lutheranerne var meget forbitrede på grund af udbredelsen af katolske skrifter. Af de penge, som var bestemt til missionen, kunne man drive hele alumnatet i to måneder. Norvegus var imidlertid allerede draget til Polen for at mødes med provinsialen³⁵. I januar 1606 bekræftede den litauiske ordensprovinsial *Paul Boxa* over for generalen, at Norvegus ville tage afsted, så snart sejladsen ikke længere var forhindret af is. Provinsialen lovede også at skaffe ham en ledsager og de nødvendige penge³⁶.

I de første år havde *Laurentius Boier* fungeret ved Braunsbergkollegiet som Norvegus' medarbejder i den nordiske missions anliggender. I 1604 synes der imidlertid at have fundet en deling af arbejdet sted, således at Boier blev fast knyttet til Vilna som alumnernes skriftefader³⁷. Norvegus anføres i dette år under Braunsbergkollegiet stadig som varetager af de danske og svenske anliggender, mens han i det følgende år på en mere normal måde synes at indgå i kollegiets personale. I begyndelsen af 1605 blev han konsultor for rektoren, og samme år registreres han i personalefortegnelsen som ekstraordinær skriftefader. Han har i 1605 også opholdt sig ved prøvehuset i Vilna³⁸. Den ændrede beskæftigelse er et indirekte bevis på, at elevtallet fra de nordiske lande var dalet så kraftigt, at han ikke længere havde fuldt op at gøre med at forberede konvertitter og holde missionstanken ved lige.

Som svensker havde Boier næppe egnet sig som Norvegus' ledsager til Danmark. Den norske jesuit havde da også allerede udvalgt sig et andet emne, nemlig pater *Johannes Gerardinus*, der opholdt sig ved kollegiet i Pultusk. Her kan man atter konstatere den norske jesuits nære tilknytning til sine nederlandske ordensfæller, idet Gerardinus stammede fra Liège. Han var nu i begyndelsen af 40-erne og havde været ordensmedlem over 20 år. I flere år havde han virket som lærer i filosofi ved kollegierne i Braunsberg og Vilna og senere som studiepræfekt i Poznan. Norvegus havde anmodet om at få ham som medhjælper under henvisning til hans kendskab til italiensk og fransk. Måske havde provinsialen også føjet den norske jesuit i hans ønske, men da kom døden imellem og bortkaldte pater Gerardinus i januar

1606³⁹. Nu fik Norge en tysk ledsager, nemlig den 28-årige *Peter Moler*, der selv stammede fra Braunsberg. Han havde studeret syv år ved *Collegium Germanicum* i Rom. Efter afslutning af teologistudiet indtrådte han i maj 1602 i jesuiterordenen og blev ordineret til præst. Straks efter blev den unge novice sendt til prøvhuset i Kraków, og efter afslutningen af prøvetiden i 1604 blev han administrator ved Braunsberg-kollegiet⁴⁰. Nu blev den unge jesuit udvalgt til ledsager for den 40 år ældre ordensfælle, der endelig stod foran sine ønskers mål. Valget af hans ledsager lader i øvrigt formode, at der var en del katolikker blandt de til Norden indvandrede tyskere, noget, som et brevudtog ved Gjerpen-processen også synes at tyde på⁴¹. Rejsen er sandsynligvis påbegyndt tidligt, måske i marts og senest i april. Vejen gik via Lübeck, hvor Norge ligesom for tredivede år siden søgte forbindelse med de stedlige kanniker. Meget var i mellemtiden forandret til ugunst for katolicismen, og Norge kunne konstatere sædernes forfald blandt de nuværende kanniker. Kun en af dem, *Laurentius Neubur*, der var nevø af den berømte Surius, fremhævede han senere som »rosa inter spinas«⁴². Denne kannik er måske den samme, der ifølge Braunsberg-årsberetningen for 1606 var blevet belært af Norge og hans ledsager, og som med sin husstand havde aflagt skriftemål og modtaget nadverens sakramente inden for husets fire vægge, da der ikke var andre katolikker i hele byen⁴³. Allerede sidst i maj havde man i Rom modtaget brev med meddelelse om Norges ophold i Skåne, og kardinal Borghese anbefalede i et brev til nuntius Rangoni fortsatte bønner for de kætterske sjæle i Danmark som det mest effektive middel til hjælp for Norge i hans mission⁴⁴.

Norge og hans ledsager var også vel rustet til deres mission. Den norske jesuit havde efter sit eget udsagn anbefalingsbreve fra den tyske kejser samt kongerne af Polen, Frankrig og Spanien, hvilket tyder på, at han før eller senere agtede at søge foretræde for kongen⁴⁵. Samtidig er de vidnesbyrd om, at rejsen har været forberedt gennem længere tid, da det krævede tid og møje at skaffe anbefalinger fra alle de nævnte potentater.

Der er bevaret en afskrift af en anbefalingskrivelse fra kong Sigismund for Norge, sandsynligvis den samme, som den norske jesuit i original havde med sig 1606. Deri fremhæver den polske konge Norges store lærdom og hans redelighed og anbefaler ham ellers på det varmeste, da han nu ønskede at besøge sin familie⁴⁶.

Rygterne om Norvegus' ophold i Malmö lader til at være baseret på virkeligheden. I det fald er det sandsynligt, at han har været i forbindelse med den forhenværende rektor Aagesen, hvad dennes hovedkuldts flugt omkring denne tid kunne tyde på⁴⁷.

Norvegus har åbenbart først ønsket at optage kontakt med de katolsksindede i Øresundsbyerne. I begyndelsen af maj kom han til Helsingør, opholdt sig der i tre uger hos sine meningsfæller og læste nogle gange messe for dem, hvilket måtte foregå hemmeligt⁴⁸. Norvegus indrømmede senere dette ved forhøret i konsistoriet, men fremhævede tillige, at det drejede sig om mennesker, som han havde ydet hjælp i udlandet (altså vel forhenværende jesuiterstudenter), som var kommet for at hilse på ham. Han benægtede at have forhandlet med nogen om religionssager, og hvad de omtalte messer angik, sagde han, at han kun havde udført, hvad hans religion påbød, og at det ikke havde været hans mening derved at støde nogen. Efter opholdet i Helsingør begav han sig til løvens hule – til København.

Hovedkilderne til belysning af hans ophold i København stammer fra professorerne *Johannes Stephanius* og *Kort Aslaksen*. Stephanius skrev herom 29. juni til provst Niels Mule på Samsø og 4. juli og 16. august 1606 til sin svigerfader, biskop Mogens Madsen, mens Aslaksen har beretningen i sin bog om den reformerede religion, som kom omtrent 15 år efter. Selv om de begge var klart antikatolske, synes de dog at bestræbe sig på at skildre det faktiske hændelsesforløb og korrekt at gengive de forskellige ytringer ved den lejlighed. Imidlertid nævner ingen af dem Norvegus' ledsager.

Efter et par dages ophold i København sendte Norvegus kansler Christian Friis et brev, hvori han bad denne om at overrække kongen to eksemplarer af *Confessio Christiana*, såvel på latin som på dansk. I samme brev tilbød han kongen sin hjælp til at udjævne de religiøse stridigheder. Endvidere anmodede han om pas til Norge for at ordne sine private sager. Senere forklarede han i konsistoriet, at det drejede sig om en arv.

Kansleren forelagde sagen for kongen og overrakte ham også bøgerne. Kongen syntes forbløffet over Norvegus' dristighed. Efter nogen betænkningstid besluttede han at stævne den norske jesuit for konsistoriet. Efter aftengudstjenesten selve pinsedag (8. juni) gav kansleren professorerne besked om at møde i konsistoriet den næste morgen kl. 6.

Til den fastsatte tid var alt parat. Foruden professorerne mødte

kongens sekretær *Jonas Charisius*, der skulle tilkendegive Norvegus kongens vilje. Men hovedpersonen udeblev i første omgang. Som svar på indkaldelsen havde han sendt kansleren et brev, hvori han begrundede sin udeblivelse, og som nu blev oplæst for de tilstedeværende af biskop *Peder Winstrup*, som kansleren havde sendt i sit sted. Norvegus skrev, at han ikke havde noget at gøre med konsistoriet, da han aldrig havde indskrevet sig ved Københavns universitet. Vistnok havde han for 50 år siden besøgt Københavns skole, men snart efter var han indtrådt i jesuiterordenen og havde opholdt sig i udlandet. Derimod begærede han en samtale med kongen. Efter oplæsningen af brevet hævedes mødet. Kongen tog Norvegus' udeblivelse meget ilde op og berammede et nyt møde til samme dags middag kl. 12. Den norske jesuit skulle da enten indfinde sig med det gode eller også tvinges dertil med magt. Nu bøjede Norvegus sig og mødte op.

Øjenvidnet professor *Stephanus* beretter, at da Norvegus trådte ind, forekom han først temmelig forvirret, måske fordi han havde en mistanke om, at han ikke kom som nogen synderlig kær gæst, men efter at have fattet sig hilste han på hver enkelt med håndtryk. Der har nok været lidt beklethed på begge sider. De fleste havde nok hørt om Norvegus og hans arbejde for de nordiske studerende i udlandet, og nu havde de ham altså lyslevende for sig.

Charisius foredrog nu kongens svar på Norvegus' andragender. Kongen var forundret over, at Norvegus overhovedet turde begive sig til Danmark og her åbent bekende sit navn og sine planer om at forstyrre fred og religion. Skønt kongen havde grund nok til efter andre regenters eksempel at lade Norvegus straffe strengt for hans oprørske anslag, så var han dog så nådig denne gang at tillade ham uskadt at vende tilbage til sine egne. Men først skulle han udlevere alle eksemplarer af sin bog, som han havde bragt med sig, og desuden fordre de bortforærede tilbage eller i det mindste navngive modtagerne. Kongen afviste bestemt tilbudet om hjælp til en reformation af religionen, idet alt var ordnet på bedste måde, og der gjordes ingen hjælp behov, allermindst fra Norvegus eller folk af hans parti. Kongen havde gennemskuet hans planer også med hensyn til Norgesrejsen. Derfor fik den norske jesuit ordre til efter en dags frist for at ordne sine sager at forlade landet uden nogetsomhelst forsøg på undervejs at skabe forstyrrelser eller skade undersåtterne. Han ville få en ledsager, der skulle holde øje med, at han ikke anstiftede noget ondt. Desuden advarede han mod at prøve på at vende tilbage, hvis

han ikke ville gøre sig skyldig i majestætsforbrydelse og lide den tilsvarende straf.

Dernæst henvendte Charisius sig til professorerne og påberåbte sig dem som vidner om kongens vilje. Endelig fik Norvegus selv ordet. Han begyndte med at anslå de samme strenge, som han havde benyttet i fortalen til *Confessio Christiana*: sin ærefrygt for forfædrene og sin kærlighed til fædrelandet. Han udtalte sin skuffelse over kongens svar, men ville dog bøje sig for kongens vilje. Norvegus henviste til sine anbefalingsskrivelser og erklærede, at han ikke var sig bevidst at have begået nogen brøde, der gjorde ham straf skyldig, ej heller havde han nogen forbryderisk plan mod fædrelandet eller pønsede på kongens eller hans undersåtters fordærv. Af bogen havde han kun haft fire eksemplarer, af hvilke han havde foræret det ene, i begge sprog, til kongen, det andet til kansleren, og det tredje til Resen. Det fjerde havde han bestemt for professor Venusin, der dog endnu ikke havde fået det. I Braunsberg havde han derimod mange flere, som han kunne sprede over hele Tyskland. Nu ville han efter kongens bud skyndsomst begive sig bort, og han lovede også, at han ikke ville gøre forsøg på at handle imod kongens befaling.

Til sidst rettedes der nogle spørgsmål til ham. Venusin spurgte således, hvilken vej Norvegus ville rejse, og fik til svar, at han ville drage ad landevejen til Hamburg. Efter besvarelsen af endnu nogle spørgsmål hilste Norvegus på de forsamlede med et buk og forlod dem. Det bemærkes i øvrigt, at professorerne tiltalte ham med hans dokortitel, mens Charisius blot kaldte ham hr. Laurentius.

Dagen efter, den 10. juni, begav Christian IV sig på rejse til England. Det blev da overdraget statholderen i København, *Breide Rantzau*, at sørge for, at Norvegus efterkom kongens ordre om at forføje sig bort. Efter samråd med de tilstedeværende rigsråder fandt statholderen det imidlertid sikrest at sende ham bort ad søvejen. På grund af modvind fik Norvegus yderligere tre dages frist, i hvilken tid han opholdt sig i værtshuset »Fortuna«. Først fredag den 13. juni blev den norske jesuit tidligt om morgenen ført om bord på et skib og sendt afsted til Rostock⁴⁹.

Kongens resolute optræden over for Norvegus bifaldtes varmt af jesuitternes modstandere. Stephanius, der selv overværede begivenhederne på nært hold, skrev nogle uger efter, at man glædede sig meget over kongens faste holdning. Det var at håbe, at dette mest ryggesløse folkefærd ikke for fremtiden ville få fremgang i Danmark,

som nogle af dem havde vovet at indbilde sig, idet de havde forudsagt, at inden ti år ville jesuitterne regere i landet⁵⁰.

Et andet sandsynligt øjenvidne, professor Kort Aslaksen, véd at berette, at Norvegus havde været »Inspector oc tilsynsmand til Brunsberg oc Vlms skoler«⁵¹. Denne oplysning kan stamme fra forhøret i konsistoriet, idet Norvegus måske også blev spurgt om sit arbejde. Da han ikke lagde skjul på sit tilhørsforhold som jesuit, kan han også have fortalt om sin tilknytning til de pavelige alumner.

Det har været diskuteret, hvor mange eksemplarer af *Confessio Christiana* han egentlig havde med sig⁵². Det er temmelig ligegyldigt, om han havde fire, som han selv påstod⁵³, eller et par flere. Hovedparten blev dog smuglet ind på anden måde og ad andre kanaler. Det ville have vakt større mistanke, hvis han kom belæsset med bøger; det var desuden heller ikke rejsens formål. Han synes at have været temmelig åbenhjertig i konsistoriet og ville på det punkt næppe fare med løgn, som hans modpart let havde kunnet modbevise. Stephanius henviser i øvrigt kun til rygterne, når han påstår, at Norvegus ikke blot havde spredt temmelig mange latinske eksemplarer blandt de lærde, men også danske blandt almuen og kvindfolk, og at disse bøger holdtes skjult af ejerne for ikke at give anledning til mistanke. Stephanius havde selv fra en bekendt til hemmelig brug fået et eksemplar, som han videresendte til sin svigerfader til orientering⁵⁴.

Norvegus har næppe virket som kolportør i stor stil af sin bog, selv om han nok stod bag fordelingen. Han har forsynet en del bøger med egenhændig dedikation. Der er således bevaret to dedikationsexemplarer i Danmark, hvoraf det ene blev sendt til lensmanden på Silkeborg *Frans Rantzau* og det andet sandsynligvis til *Peder Brahe* til Krogholm. Måske er her tale om ungdomsbekendte, måske har deres børn været hos jesuitterne: nogen forbindelse må der i hvert fald være, da forfatteren ellers næppe havde lagt sit navn til⁵⁵. Der har i hvert fald været så mange eksemplarer i omløb, at biskop Peder Winstrup på landemødet i Roskilde endnu samme år indskærpede, at man skulle vogte sig for Norvegus' skrift samt hele jesuiterlæren⁵⁶.

Samme dag, mødet i konsistoriet fandt sted, tog kongen yderligere forholdsregler for at forhindre Norvegus' besøg i Norge. Han underrettede den norske statholder *Jørgen Friis* om den norske jesuits ankomst til Danmark, hans hensigter, som gik ud på at forføre og bedrage de enfoldige og besmitte religionen, hans religiøse virksomhed

i Helsingør og hans påtænkte rejse til Norge. For at forebygge en hemmelig udbredelse af den jesuitiske lærdom befalede kongen statholderen, at så snart Norvegus eller andre jesuitter kom til landet, skulle de ufortøvet udvises; samtidig skulle man foreholde dem, at hvis de eller nogen af deres tilhængere eller folk af deres orden fordristede sig til Norge, ville de blive straffet på deres hals⁵⁷. Samtidig fik også bisperne i Oslo og Stavanger breve om at pålægge præsterne i deres stifter ikke at befatte sig med jesuitter eller indlade sig i omgang, disputation eller lignende med dem, men straks melde dem til statholderen⁵⁸. Kongen skulle bare have vidst, at jesuitterne for blot 5–6 år siden havde regnet en af brevmottagerne, biskop Laurentius Scavenius, blandt tilhængerne af den katolske tro.

Norvegus' og hans ledsagers rejse til Danmark noteres også i Braunsberg-årsberetningen for 1606. Den fortæller, at to spejdere var draget til Danmark, men anså det da for rigtigst at udsætte det vanskelige arbejde og vendte tilbage. Som resultat af rejsen optalte de to omvendelser og en tilbagevenden i kirkens skød. I København havde deres katolskfødte vært og hans kone modtaget sakramenterne, og i deres herberge kom der mange adelige og andre betydelige mænd, hvoraf nogle blev belært i den katolske tro; men kætterske præster var bange for deres besøg og udvirkede, at begge jesuitter blev nødt til at vende tilbage⁵⁹. Desværre er disse oplysninger så almindeligt affattede, at man næppe kan bygge noget på dem.

I selve Danmark synes Norvegus' besøg ikke at have givet anledning til skærpede forholdsregler⁶⁰. Der var heller ikke tale om nogen polemik af betydning. I 1607 udkom dog en oversættelse af Elias Hasenmüllers skrift om jesuitternes historie, foretaget af Niels Mikkelsen Aalborg⁶¹. Flere jesuiterelever fungerede stadig i deres betroede stillinger. Heller ikke i Norge betød henvendelsen til statholderen indskriden over for de jesuiterelever, der sad i deres præstekald og missionerede i det skjulte⁶². Alligevel har dette fejlslagne besøg haft stor psykologisk betydning, idet jesuitterne måtte se i øjnene, at de folk og de kredse, hos hvilke man havde håbet at få støtte, ikke ønskede at træde åbenlyst frem, idet de til syvende og sidst var klare over deres fátallighed og magtesløshed. Derved måtte mange begrave håbet om, at katolicismen ad åre i kraft af religiøse og politiske overvejelser hos de ledende ville vokse sig stærk og få overtaget i Danmark.

De hjemvendte jesuiterelever og deres virke

De mange unge, der opsøgte jesuiterskolerne inden forordningen af 1604, kan deles i tre grupper: først uidentificerede, dernæst identificerede, der viede deres liv til katolicismen og ikke vendte tilbage, og til sidst identificerede elever, der kom hjem og i kortere eller længere tid virkede blandt deres landsmænd som lærere, præster eller læger. Om den første kategori kan man naturligvis ikke sige mere, og den anden gruppe er allerede behandlet i forbindelse med oversigten over jesuiterelever indtil 1604. Tilbage står den sidste afdeling, jesuiterelever, der i hvert fald for en tid prøvede at indordne sig under de givne forhold og foretrak at underkaste sig protestantismens ydre former eller simpelthen rystede den katolske undervisning af sig og vendte tilbage til den lutherske kirke. For de fleste af den sidste kategori gælder det, at man intet sikkert kan vide om deres sindelag. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at ingen af dem har stillet sig i den protestantiske polemiks tjeneste eller på anden måde er kommet med udfald mod deres læremestre, jesuitterne.

Ved deres virke som præceptorer og skolefolk kom de forhenværende jesuiterelever til at øve en vis indflydelse. I det følgende skal der peges på en del af de fine forbindelsestråde, som synes at have dannet et net – en indbyrdes forståelse og kontakt mellem de mange, der havde besøgt skolerne på den anden side af Østersøen. Dette net bar mangan en ung adelsmand frem mod højere lærdom.

En særstilling blandt jesuitereleverne indtager Malmö-rektoren *Jens Aagesen* og Oslo-rektoren *Christoffer Hjort*. Den førstnævnte blev rektor i den vigtige Øresundsby allerede 1596 og var altså blandt de første jesuiterelever, der kunne praktisere sine erfaringer og sin lærdom i Danmark-Norge. Hans rektorperiode blev næsten dobbelt så lang som Oslo-kollegaens, der fik stillingen to år senere, men ombyttede sit skoleembede med sognepræsteværdigheden i Toten 1603, hvorpå han 1610 blev slotspræst i Oslo og sognepræst i Aker. Selv om han sendte mange norske studenter til Braunsberg, var han heldigere end Aagesen, der afsattes kort efter forordningen af 1604, idet nordmanden først blev afløret 1613¹.

Rektoren i Malmö beviste snart sin dygtighed, og hans rygte som god lærer skaffede ham flere elever. Blandt dem var der flere unge adelsmænd, som betroedes i hans private varetægt. De var altså en slags konviktorer efter jesuitisk mønster, der fik kost og logi hos ham. Således havde han allerede i julen 1597 flere herremands sønner hos sig i huset, og de har nok ikke været fra den nærmeste omegn, da de ellers sikkert var rejst hjem.

Nogle af hans adelige elever kendes ved navn. Blandt dem var *Jørgen Brahe*, søn af rigsråd Sten Brahe til Knudstrup, en af sin tids rigeste og fornemste adelsmænd. Jørgen kom i 11-års alderen i Sorø skole sammen med sin broder *Erik* og sin nevø *Falk Axelsen Brahe*, men betroedes efter nogen tid i Malmö-rektorens varetægt. Dette er et tydeligt bevis på den anseelse, denne nød som lærer. Skønt det ikke udtrykkelig nævnes, er det sandsynligt, at også Jørgens broder og nevø var sammen med ham i Malmö. Det er kendt, at de var kammerater i Sorø, og at de 1599 sammen blev sendt til udlandet for at lære fremmede sprog og andre adelige »exercitier«². Jørgen Brahe blev senere lensmand på Hagenskov og betegnedes som den lille konge på Fyn³.

En anden elev var *Sten Rosensparre*, søn af rigsråd Oluf Rosensparre. Også han kom efter fireårig hjemmeundervisning i 11-års alderen til skolemesteren i Malmö. I hans ligprædiken siges, at han var i Malmö nogen tid, men da forårsagede »nogen tilfald«, at drengen atter blev kaldt hjem til Landskrone. Det er muligt, at hjemkaldelsen skyldtes forældrenes mistanke om rektorens katolske sympatier, men sikkert er det ikke; thi da ville de have været forsigtigere ved valget af hovmesteren, da de i 1602 fra Mariager, hvortil de i mellemtiden var flyttet, sendte sønnen på udenlandsrejse med »hæderlig oc høylærd Mand Docter Willum Raun«, som var dem anbefalet af gode venner⁴. Denne var jo en velanskreven elev fra Braunsberg, der fornylig var vendt hjem og nu fik sin første større opgave. De »gode venner«, der anbefalede ham, kan nok ikke have været helt uvidende om den unge præceptors lærdomsbaggrund. Den unge Rosensparre fik et testimonium fra professor Venusin, der muligvis også har anbefalet den nævnte præceptor, og derpå kunne de begive sig afsted. I 1604 blev de immatrikuleret i Basel⁵, i maj 1605 var de i Orléans og lod sig i løbet af den følgende måned immatrikulere ved universitetet⁶. Ifølge oplysninger i ligprædikenen over Sten Rosensparre havde de forinden besøgt Strassburg, Genève og Lyon, dernæst kom

turen til Montpellier og til sidst til Paris. Da udlændigheden således havde varet omkring tre år, blev den unge adelsmand hjemkaldt, måske på grund af præceptorens død. Ligprædikenen henlægger den til tiden efter hjemkomsten, men Braunsberg-matriklen meddeler, at Ravn døde som god katolik i Pont-à-Mousson, hvor han studerede medicin⁷, og derved får hjemkaldelsen en plausibel forklaring. Nu gjaldt det åbenbart kun om at finde en ny hovmester, og allerede inden et fjerdingår var omme, drog Sten Rosensparre atter afsted ledsaget af *Christen Bording*, senere livlæge for prins Christian. Det blev nu en langvarig rejse, som bragte dem viden om: først til Nederlandene og England, derefter til Frankrig og Italien, som blev berejst på kryds og tværs. Til sidst gik vejen til Rom, hvor Sten Rosensparre og Tønne Brahe til Tostrup blev genstand for æresbevisninger. Først o. 1610 vendte de hjem, men derpå kom den unge Rosensparre snart med i Kalmarkrigen og faldt allerede i februar 1612⁸.

Undervejs mødte de andre danskere, som de muligvis fulgtes med. I begyndelsen af 1607 opholdt de sig i Bourges og prentede deres navne i den nürnbergske student Theodor Semlers stambog, Christen Bording med en strofe på dansk⁹. Næsten samtidig indskrev sig tre andre danskere i samme stambog, nemlig *Peder Hundermark*, *Peder Stygge* og *Jacob Bonde*, alle forhenværende jesuiterdisciple¹⁰, hvad der kan tyde på en vis forbindelse mellem de to rejsegrupper. Med dette og hans vidtstrakte sydeuropæiske rejser i erindring er det måske lettere at forstå en senere tildragelse i Christen Bordings liv. Da han allerede flere år havde været kannik og praktiseret som læge i Ribe, fandt biskop Iver Hemmet i et brev af 6. marts 1622 til Hans Poulsen Resen anledning til at beskyldte ham for papisme, idet Bording skulle have taget paven i forsvar. Imidlertid var lægen ikke sen til at tage til genmæle, og kort efter var bispen nødt til at tilbagekalde sine beskyldninger¹¹.

Af den anden gruppe i Bourges havde *Peder Hundermark*, søn af Claus Hundermark til Gjerdrup, været sammen med *Hartvig Huitfeldt* og *Johannes Malachus* i Wittenberg i 1600, hvorfra de var rejst videre til Olmütz¹². Peder Hundermark havde en overgang en anden jesuiterstudent til huslærer, nemlig *Laurids Mogensen*, der 1605 blev relegeret fra Københavns universitet på grund af optøjer under et præstekalent i Løve herred¹³. På et eller andet tidspunkt fandt Peder Hundermark altså atter sammen med forhenvæ-

rende jesuiterelever, og de var i Bourges allerede i januar 1606¹⁴. Efter opholdet her blev de 30. januar 1607 immatrikuleret i Orléans. I maj var han hjemme og fik ansættelse i Danske Kancelli, hvor han blev til Kalmarkrigen. Han døde sammen med sin broder Iver i august 1611 foran Kalmar af sygdom¹⁵.

Hans standsfælle *Peder Stygge* havde mistet sin broder Morten i Braunsberg 1601 og var derpå blevet kaldt hjem. Ifølge jesuitternes årsberetninger havde faderen lovet at sende ham tilbage, men dette løfte blev dog ikke holdt. I stedet for gik rejsen snart til et katolsk universitet i Tyskland, nemlig Würzburg, hvor han blev immatrikuleret 19. november 1603 som studerende i retorikklassen. Han har haft sin præceptor fra Braunsberg, *Niels Finde*, med sig, og desuden hørte *Jacob Bonde* til rejseselskabet. Han var først vendt hjem fra Braunsberg i foråret. Selv om begge de sidstnævnte ikke findes i Würzburg-matriklen, kan man konstatere deres tilstedeværelse på anden vis. Den 3. april 1604 forsvarede Bonde nemlig ved universitetet nogle teser om et juridisk emne, dediceret til rigsråden og diplomaten *Henrik Ramel*, som respondenten betegnede som sin velgører¹⁶. I slutningen af juni var de alle tre med til at hyldede en böhmisk adelsmand, der disputerede under samme professor, og Niels Finde betegnede sig ved denne lejlighed som medicin-studerende¹⁷. Endelig skrev Bonde alene i begyndelsen af juli et epigram til en juridisk respondens fra Prag¹⁸.

Würzburg var et udpræget katolsk universitet. Ved det filosofiske fakultet, som også omfattede gymnasiets to øverste klasser, tilhørte alle professorerne jesuiterordenen. I denne religiøse atmosfære, som satte sit præg på både studenter og professorer¹⁹, færdedes i årene 1603–05 endnu flere danske studenter. De nævnte jesuiterelever var i Würzburg sammen med en skæbnefælle, *Jacob Falster*. Da han rejste hjem i april 1604, har de sikkert sendt hilsener med²⁰. Derfor møder vi Falster i juli på Holbækgård, hvor han har kunnet berette om sønnen for den gamle Mourids Stygge, der i øvrigt døde samme efterår²¹.

Besøget i Würzburg kan dog ikke have været langvarigt, da Peder Stygge ifølge ligprædiken skal have opholdt sig i Frankrig 2–3 år²². Måske har Peder Hundermark været med fra starten i 1603. I det mindste var de to adelsmænd og Bonde sammen i Bourges 1606–07, og både Stygge og Hundermark blev indskrevet i Orléans 31. januar 1607. De fulgtes sikkert også hjem og ankom i april

til Danmark, hvor begge adelsmænd blev ansat i Danske Kancelli. Endnu samme år ledsagede Peder Stygge Jacob Ulfeldt til pacifikationsforhandlinger mellem den spanske konge og Nederlandene. I 1608 var han i Henrik Ramels følge med et gesandtskab til Polen. Også han fandt sin død i Kalmarkrigen i februar 1612, knap 25 år gammel. I sin ligprædiken berømede biskop Jens Gjødesen i Århus ham for fromhed og godgørenhed²³.

Meget taler altså for, at de to adelsmænd, der døde så unge i Kalmarkrigen, var katolikker i deres hjerte. De har også næsten hele tiden været under indflydelse af katolsksindede lærere. Der er lang tids tavshed om deres sidste ledsager *Jacob Bonde*, der synes at have erhvervet juridisk doktorgrad i Bourges²⁴. Muligvis har han virket som huslærer hos en eller anden adelsmand; men først syv år senere dukker han atter op, denne gang med et digt i Hans Hansen Skonnings bog om livets forgængelighed, som blev trykt i Rostock 1614²⁵. Den 26. april 1615 indskrev han sig i Axel Ulfstands stambog og var med til at hylde ham, der sammen med sin præceptor Anders Mortensen Mandius gjorde ophold i Rostock på hjemvejen fra Sydtyskland²⁶. Blandt andre bidragsydere bemærkes *Axel Urne*, der ligeledes var på vej hjem efter seks års studier i Tyskland og Frankrig²⁷, og *Søren Orning*. Jacob Bonde synes at have været præceptor for den sidste, idet de blev immatrikuleret sammen i Wittenberg i oktober s. å.²⁸. Derefter forsvinder alle spor efter den juridiske doktor fra Gotland. Trods sin uddannelse har han altså ikke kunnet gøre sig gældende herhjemme.

Den ovennævnte *Axel Urne* har også været elev af Malmö-rektoren. I hans ligprædiken siges, at han i 10-årsalderen o. 1601 efter Sivert Grubbes råd af sin fader Knud Urne, lensmand til Halsted kloster, var blevet sendt til Malmö skole, hvor han fire år var sammen med andre adelige børn, men ikke lod sig forføre ved falsk lærdom eller ond levned²⁹. Den sidste bemærkning er åbenbart møntet på hans læremester. Axel Urne synes nemlig at have været elev i Malmö næsten helt til rektorens afsættelse i marts 1605³⁰.

Den berømteste af Malmö-rektorens ikke-adelige elever er utvivlsomt den senere professor ved Københavns universitet *Caspar Bartholin*, søn af kapellanen til St. Petri kirke i Malmö Bertel Jespersen. Allerede i 3-års alderen skal den unge Caspar være blevet sat i latinskolen, og han var sikkert nået langt med sin udmærkede begavelse, da han i 11-års alderen i 1596 fik Aagesen til rektor.

Men dennes gode undervisning har naturligvis bidraget til, at den unge mand allerede tre år senere var så dygtig til både latin og græsk, at han skrev afhandlinger og vers på disse sprog. Hans kundskaber berettigede ham fuldtud til at blive optaget på universitetet, men da hans forældre anså ham for endnu for ung og svag dertil, blev han nødt til endnu et par år at gå i skolen, indtil han i 1602 dimitteredes til universitetet. Hans fader har næppe haft noget at udsætte på rektoren; ellers havde han nok ikke ladet sin søn undervise så længe af ham. Det er bemærkelsesværdigt, at den unge Bartholin forholdsvis kort tid efter forordningen af 1604 besøgte det katolske universitet i Köln. Derfra fortsatte han til Brabant og opholdt sig nogen tid i Louvain og Antwerpen³¹. Han færdedes altså i de egne, hvor Laurentius Norvegus i sin tid havde fået sin grundlæggende katolske uddannelse.

De enkelte eksempler er tilstrækkelige til at bevise, hvor stor indflydelse en skolemand, uddannet hos jesuitterne, kunne øve på sine elever og gennem eleverne også på deres forældre. Det er utvivlsomt Jens Aagesens personlige indsats og forbillede, som har fået nogle af de bedste familier i Malmö til at sende deres børn til jesuiter-skolerne. Da den mistænkte rektor var afsat, kunne man ikke finde anden efterfølger end en anden jesuiterelev, men han var næppe særlig påvirket af katolicismen. Det var *Bo Lauridsen*, der rejste til Braunsberg o. 1598. Da den unge mand var kommet i alvorlig knibe på grund af pengemangel, blev han kaldt hjem af professorerne i København, der gav ham friplads på Valkendorfs kollegium. I slutningen af 1599 fik han et udmærket testimonium fra professor Stephanius og blev kort efter ansat hos Jacob Seefelds enke på Visborg som informator for hendes søn. Der blev han omkring fem år i håb om at komme til udlandet, men i 1605 foretrak han rektorstillingen i Malmö. I september anbefaledes han af Stephanius til bispen i Lund; dog blev hans fortid som jesuiterelev ikke nævnt. Den nye rektor tog et par år senere magistergraden uden indvendinger og synes i det hele taget at have nydt almindelig tillid. Der var åbenbart også tilfredshed med hans embedsførelse som rektor, så han efter seks års forløb fik kongens befaling til at vikariere som lektor i teologi i Lund. Endelig blev han i 1617 rektor i Roskilde, i hvilket embede han døde 1622³².

Blandt de følgende rektorer i Malmö var der endnu en jesuiterelev, nemlig *Frans Fechtel*, søn af borgmester Jacob Fechtel. Han

havde sikkert været hos jesuitterne før 1604, og opholdet strakte sig over 1½ år. Senere studerede han bl. a. i Wittenberg³³ og tog magistergraden i København 1612. Da han søgte rektorstillingen i Malmö 1613 efter Bertel Knudsen Aquilonius' afgang³⁴, var holdningen over for jesuiterstudenter betydelig skærpet efter kongens forordning af 19. juni 1613 mod katolikker og Gjerpen-processen. Den nye biskop i Lund, *Poul Mortensen Aastrup*, henvendte sig til konsistoriet med besværing over, at professorerne tildelte personer, der havde studeret hos jesuitterne, akademiske grader, og sagen blev behandlet i slutningen af oktober. Professorerne tog dog ikke tungt på tingene og henviste bl. a. til, at Fechtel kun havde været 11 år, da han drog til jesuitterne; desuden havde han senere givet udtryk for sin modvilje mod dem. Han havde opholdt sig mange år ved universitetet og måtte nu i hvert fald betragtes som tilhænger af den rene lære. Også magistraten i Malmö lagde et godt ord ind for ham, og han fik embedet i november 1613. Men bispem var imidlertid meget utilfreds med ham og fandt ved visitatser i de følgende år tilstanden i skolen så bedrøvelig, at skolemesteren blev afsat i februar 1616. Nu fik han præsteembedet i Hvellinge og Fuglie, men også her var bispens vidnesbyrd ufordelagtigt. Han beholdt dog sit embede en årrække indtil sin død o. 1624³⁵.

Jens Aagesen fik i det hele taget ikke megen glæde af dem af sine bysbørn, som han sendte til jesuiterskolerne. Der var bl. a. salmedigteren Hans Christensen Sthens tre sønner, *Hans*, *Frans* og *Gabriel*, der alle gjorde sig bemærket ved lange processer med deres fader på grund af arvespørgsmål. Faderen var over 60 år, da han i 1607 indgik sit tredie ægteskab, et skridt, som hans børn af første ægteskab og slægtningene til hans anden kone åbenbart misbilligede, og man rejste ligefrem tiltale for arvesvig mod den gamle præst. Sønnen Hans forlod 1607 sin stilling som skolemester i Ystad for at bistå sin fader, der var blevet syg. Han mødte også for denne på rådhuset og ytrede, at han selv ikke anklagede faderen, og han troede heller ikke, at hans søskende gjorde det. Men han må snart have skiftet parti. Efter en ny bovurdering med forhøjelse af værdien som følge, udfærdigede den syge fader et skriftligt forsvar, hvori han bl. a. bittert påtalte sine sønners utaknemmelighed. I den forbindelse fremhævede han, at han havde anvendt penge på dem både inden- og udenlands efter deres moders død, men den juridiske ret var på sønnernes side. Ved dommen i september 1609 blev faderen

dømt til at betale 1900 daler foruden 700 daler i bøde, men sønnerne var stadig ikke tilfredse, og nye kontroverser fulgte, således at magistraten var nødt til at udnævne en rådmænd som værge for den forfulgte fader. Sønnernes fremfærd tog sådanne former, at de fik en alvorlig irettesættelse, stilet til Gabriel, som dog frækt tilbageviste den. Han døde imidlertid kort efter, og i marts 1610 gav de andre sønner afkald. Det var på høje tid, da deres fader kort efter selv gik bort. Af sønnerne forblev Hans i Malmö, tog borgerskab og nævnes 1620 som herredsskriver i Oxie. Han døde af pest 1625. Broderen Frans var 1614 organist i Ystad og levede endnu 1619³⁶.

Også borgmester Niels Hammers søn *Jørgen*, der havde været i Braunsberg og Graz, blev efter hjemkomsten indviklet i en række stridigheder. I 1606 var han ansat som supercargo hos en købmand i Helsingør og blev da part i et slagsmål. Senere som gift mand forførte han en pige af god familie, og da han blev stævnet for rådstueretten i Malmö, opførte han sig fornærmeligt mod dens ordfører. Hans kone fik skilsmisse, og han selv forlod om sommeren 1615 hjembyen for at søge sin lykke udenlands³⁷. På baggrund af disse jesuiterlevers senere opførsel forstår man måske bedre jesuiternes kritik af kvaliteten af de elever, som blev sendt over til Braunsberg.

De fleste af de hidtil behandlede elever har på en eller anden måde haft tilknytning til Malmö, hvilket beviser rektorens store aktivitet. Da han blev afsat, undlod han ikke at komme med hentydninger til andre, der efter hans udsagn sad i lignende stillinger og var mere kompromitterede. Hans bemærkninger synes især at tage sigte på rektorerne i Sorø og Herlufsholm.

Samtiden synes ikke at have taget notits af den fortørnede Malmörektors ytringer. Og dog sad der i rektorembetet på en af landets fornemste skoler – Herlufsholm – en mand, der af sine jesuitiske læremestre betegnedes som *constans catholicus*, nemlig *Willichius Westhovius*. Denne holstenske præstesøn var kommet til København o. 1600 og hørte en tid lang forelæsninger ved universitetet. I 1602 drog han til Tyskland som præceptor for *Ove Juell* og dennes fætter *Gregers Juell* og studerede bl. a. i Frankfurt a. d. O. og Leipzig³⁸. Da en af dem blev syg, vendte selskabet i slutningen af 1603 tilbage til Danmark. I efteråret 1604, kort før forordningen mod jesuiterstudenter, blev han kaldet til rektor i Herlufsholm, hvor *Arild Huitfeldt* var skoleforstander³⁹. I fire år havde Westhovius

rektorembudet, indtil han i foråret 1608 opgav sin stilling. I et afskedsdigt forsikrede han, at han hellere end gerne ville fortsætte, hvis forholdene tillod det. Måske havde nogen gjort skolens ledelse opmærksom på rektors uheldige fortid, måske har der på anden måde været utilfredshed med indholdet af hans undervisning. Han var en meget produktiv forfatter af digte og erklærede ved en lejlighed, at han som digter mente sig kaldet til at hædre de store: konger, helte, adelige og andre med sine vers. Denne opgave forsømte han heller ikke. I 1613 overrakte han i Regensburg kejseren en sindbilledlig lykønskning og blev også udnævnt til hofpfalzgreve og slået til ridder. I 1615–16 var han hovmester for kongens søstersøn hertug Christian af Braunschweig. Et par år senere fik han endelig belønning for sin hovmestertjeneste, nemlig et kanonikat og et vikarie ved Lunds domkapitel, hvormed fulgte forpligtelsen at bo i Lund; dertil kom et år senere et vikarie i Roskilde. Westhovius boede nu i Lund til 1643, da han flygtede for svenskerne til Malmö. Han levede endnu 1645, men må være død inden marts 1647, da hans vikarie i Lund blev bortgivet til andet formål.

Westhovius var meget beundret af sin samtid. Han holdt sig uden for de religiøse stridigheder, beskæftigede sig med historie og poesi og stod i venskabelig forbindelse med flere af datidens lærde humanister, deriblandt Ole Worm⁴⁰.

Det er mere usikkert, hvem Malmö-rektoren har hentydet til i Sorø. At der har eksisteret forbindelser, kan man bl. a. se af jesuiterleven *Jacob Falsters* færden i sommeren 1603. Efter at have aflagt besøg hos Jens Aagesen i Malmö drog han netop til Sorø og opholdt sig der i nogen tid. Blandt dem, der har prydet hans stambog med de varmeste venskabsforsikringer, var rektoren i Sorø, *Niels Jørgensen Ærylæus*. Kort efter at forordningen af 1604 var forkyndt, forlod Jacob Falster landet, muligvis i følge med nogle unge adelsmænd, og drog atter til Würzburg. Måske havde han regnet med at finde Peder Stygge og hans rejsefæller der endnu, måske havde han også breve med til dem. Han drog snart videre og kom i april 1605 over Strassburg til Paris. Men endnu samme år vendte han atter hjem og var i februar 1606 i Stokkemark på Lolland. Han synes at have været huslærer for Peder Grubbes sønner på Ålstrup, ikke langt fra Stokkemark, og har formodentlig også fulgt dem på udenlandsrejser. I januar 1609 var han atter i Frankrig. I juli s. å. blev han ved universitetet i Orléans, hvor *Chri-*

stoffer Dybvad var kvæstor, indskrevet som dennes famulus. I maj 1610 var Falster i Paris, hvor han mødte sin gamle ven Anders Skytte. I efteråret gik han til Italien, og i marts 1611 finder vi ham i Capua. Samme efterår drog Falster til Böhmen og synes at have opholdt sig temmelig længe i Prag. I august-september 1613 var han i Regensburg, Nürnberg og endelig i Leipzig. I den førstnævnte by synes han at have haft kontakt med Westhovius, som han hyldede i et digt⁴¹. Hans færden i de tre følgende år unddrager sig vor viden, men da rejseruten i 1613 var hjemadgående, kan det tænkes, at han i nogen tid derefter har taget ophold i Danmark. I begyndelsen af juni 1616 var han i hvert fald i Hamburg og kom kort efter til Köln, som nu blev hans hjemsted i mange år. Her virkede han som lærer for unge adelsmænd og var højt skattet på grund af sine sprogkundskaber, navnlig i italiensk og fransk. Den sidste indførelse i hans stambog er fra 1644⁴². På det tidspunkt må Falster have været over 70 år gammel og er sikkert død kort efter. Hans stambog, som er hovedkilden til hans levnedsløb, er præget af alvorlige religiøse sentenser, og det er åbenlyst, at den katolske religion har spillet en stor rolle i hans tilværelse, og derfor har han sikkert ikke kunnet finde sig til rette i Danmark.

Christoffer Dybvad, til hvis følge Falster en overgang hørte, har næppe næret katolske sympatier. Da hans fader professor *Jørgen Dybvad* i begyndelsen af 1607 blev sat under tiltale for forskellige forhold, var der blandt anklagepunkterne også en sætning i hans *Theses de juramento* af 1605, hvori han havde kaldt paven for antikrist, Bellarmin og andre jesuitter for pavens svorne trælle og opregnet en del paver, som han havde betegnet som uhyrer, efter hvis tilskyndelse kongen af Spanien havde søgt at rydde den engelske dronning af vejen. Anklagen gik her ud på, at forfatteren herved ikke alene havde krænket sømmelighedens regler, men også forset sig mod kirkeordinansens bestemmelser, der ikke uden videre tillod en sådan grænseløs og bitter dadel og nedrakning af papister eller andre afvigende religionspartier. I sit svar bemærkede Dybvad, at når han havde skrevet således om paven og jesuitterne, af hvilke den Laurentius var udsendt, der nylig havde tilegnet Danmarks adel sit oprørske skrift (utvivlsomt tænker han her på *Confessio Christiana*), da kunne det aldrig falde ham ind at tvivle om, at den gudfrygtige konge og alle rigets undersåtter heri var enige med ham. Derpå replicerede anklageren, den senere Norges kansler *Jens Bjelke*,

at spørgsmålet ikke var, om paven var antikrist, men om det var klogt af Dybvad ved sine uhøflige ytringer med navns nævnelse at angribe paven. Desuden var sådanne ytringer om en så ophøjet person som den spanske konge meget farlige og kunne give anledning til fjendskab, så hele folket kunne komme til at lide for en enkelt mands påfund. Disse udsagn var altså medvirkende til, at Jørgen Dybvad i april 1607 blev dømt til at miste sit embede⁴³. Dommen påvirkede hans søn Christoffers ansættelsesmuligheder, der ikke fik en plads blandt professorerne og i stedet drog udenlands⁴⁴.

Jesuitterne havde sat store forhåbninger til *Anders Skytte*, der vendte hjem fra Olmütz som magister i slutningen af 1601. Han kom i tjeneste som huslærer hos *Henrik Lykke* til Overgård. Også Skytte har haft forbindelse med Venusin⁴⁵. Henrik Lykkes fader Jørgen betegnes som den sidste ridder i Danmark, og hans bedstefader Peder hørte til det katolske parti i rigsrådet. Henrik Lykke selv havde studeret ved de protestantiske universiteter i Wittenberg og Leipzig. I 1600 var han på en gesandtskabsrejse til Polen og Brandenburg⁴⁶. Skytte var i flere år huslærer for hans sønner *Jørgen* og *Frans*. Kort før forordningen af 1604 fik han tilbudt magistergraden ved Københavns universitet, men han undskyldte sig med den begrundelse, at han ikke kunne modtage graden, før han fik et eller andet embede⁴⁷. Det beviser også, at han ikke skiltede med sin magistergrad fra Olmütz.

Omsider var hans elever så store og havde så mange grundlæggende kundskaber, at den næsten obligatoriske udenlandsrejse stod for døren. Den gik til Leipzig, Wittenberg, Strassburg og Basel, hvor Skytte disputerede for den medicinske doktorgrad⁴⁸. Han havde åbenbart på grund af forordningen af 1604 besluttet sig for den mere neutrale lægegerning. Over Genève rejste de nu til Frankrig, hvor de opholdt sig i Lyon og i Paris, hvor Skytte den 6. maj 1610 indskrev sig i Ole Worms stambøger⁴⁹. Der mødte han også sin gamle kammerat fra Braunsberg, Jacob Falster, og fornyede den 24. maj s. å. sin første godt 12 år gamle stambogsindførelse⁵⁰. De to havde jo en del hemmeligheder sammen. I foråret 1611 startedes hjemrejsen, selve påskedag var de i Giessen⁵¹. Af hans elever døde Jørgen allerede 1616, mens Frans levede til 1655 og ved sin død betegnedes som en af de rigeste mænd i Danmark⁵². Skytte selv blev i 1612 liv- og hofmedicus samt tillige livkirurg hos enkedronning Sophie. I denne stilling forblev han til sin død 1631⁵³.

Familien Lykkes forbindelse med jesuiterstudenter er påfaldende. *Christoffer Lykke* til Hessel af den ældre linie havde i sine to ægteskaber to sønner, *Iver* og *Mogens*⁵⁴. Den første blev 1594 immatrikuleret i Helmstedt og disputerede to år senere med skotten Georg Zesterus, der muligvis også var hans hovmester, som præses. Zesterus dukkede op et par år senere blandt alumnerne i Braunsberg, hvor han også slog sig ned⁵⁵. Den yngste broder *Mogens* var kun 11 år gammel, da han i 1600 sammen med sine fætre *Morten* og *Peder Stygge* kom til Braunsberg. Efter *Mortens* død kom den unge *Mogens* hjem, og da foretrak man at lade ham blive noget ældre, inden han atter kom udenlands. I 1606 anså man tiden for moden til en ny studierejse, der fulgte den mere traditionelle rejserute. Først gik rejsen til Wittenberg, hvor han blev over et år. Der mødte han også sine slægtninge *Jørgen* og *Frans Lykke* med deres hovmester *Anders Skytte*⁵⁶. Sent på året 1607 kom han til Frankfurt a. d. O., og i juli 1608 finder vi ham i Giessen⁵⁷. Derefter har han muligvis været hjemme en tid lang⁵⁸, men i foråret 1611 rejste han atter ud. I maj var han i Amsterdam, og knap en måned senere blev han immatrikuleret som stud. jur. i Leyden og trekvart år efter i Orléans⁵⁹. Om hans senere skæbne vides ikke ret meget. Allerede 1620 døde han i Viborg⁶⁰.

Om de rejser, en anden jesuiterelev, *Johannes Petrafontanus*, foretog med *Jacob Lykkes* sønner *Erik*, *Eiler* og *Niels* i tiden 1617–23, er der redegjort i anden sammenhæng. Det skal kun nævnes, at de studerede i Giessen, Heidelberg, Strassburg og Tübingen. I den sidstnævnte by fortabes sporene efter *Petrafontanus*, og først en notits fra 1651 om hans bogsamling, som han testamenterede til kollegiet i Braunsberg, knytter atter tråden og lader ane en konvertit-skæbne i udlændighed⁶¹. *Petrafontanus* er nok den jesuiterelev, der har vakt mest postyr ved Københavns universitet og har beredt de statslige autoriteter mangen en hovedpine med sin stædige udholdenhed. Alle kunne jo ikke være så heldige som *Gert v. Achen*, der efter sin tilbagevenden blev sognepræst i Hjørring og virkede der uforstyrret af kirkelige myndigheder næsten 30 år⁶².

Blandt de senest hjemvendte jesuiterelever var *Mads Meerfeldt*. Sammen med *Johannes Kydius* d. æ. havde han fået chancen for at komme til *Collegium Germanicum*, hvor de fik kardinalen af Comos stipendium. Indskrivningen fandt sted i september 1606. De gennemgik de foreskrevne prøvetider: først den 40-dages, som afsluttedes den 25. oktober, og endelig den 6-måneders, som endte med

edsaflæggelsen den 12. april 1607. Meerfeldt blev anbragt i *logica*-klassen, og var altså endnu ikke færdig med det filosofiske kursus. Men pludselig fik han alvorlige betænkeligheder, således at han på trods af alle overtalelsesforsøg fra sine foresattes side besluttede at rejse hjem. Som grund anførte han Christian IV's forordning mod jesuiterlever. Han var bange for at gå glip af sin fædrenearv og ikke at få lov til at opholde sig hjemme⁶³. Man må gå ud fra, at Meerfeldt har kendt den et par år gamle forordning, inden han kom til Rom. Måske har han ikke kunnet finde sig til rette og har grebet efter den som et kærkomment påskud for at slippe bort. Det sidste livstegn fra ham stammer fra juni 1611, da han blev indskrevet ved universitetet i Leyden som medicinstuderende sammen med *Erik Steensen*⁶⁴. Ifølge Braunsberg-matriklen blev han soldat og druknede som *capitaneus militum*⁶⁵.

Der savnes sikre vidnesbyrd om, at de forhenværende jesuiterlever siden på deres vej har besøgt et eller andet jesuiterkollegium. Interesse har det i hvert fald ikke skortet på. Det vides, at der har været danske adelsmænd ved jesuiterkollegiet La Flèche, grundlagt med Henrik IV's støtte. Da den senere fynske biskop *Hans Mikkelsen* var hovmester for *Iver Bryske*, kom de på deres rejse ved juletid 1607 til denne by og besøgte det berømte jesuiterkollegium. Deres ophold varede imidlertid kun kort, allerede nytårsaften var de i Paris⁶⁶.

Der forekom også tilfælde, hvor jesuiterlever optrådte udfordrende. Ved et præstekalent i 1605 i Ørslev i Løve herred var en student ved navn *Laurids Mogensen*, der 1596 havde deponeret ved Københavns universitet og siden i nogen tid været Peder Hundermarks præceptor, med et par kammerater trængt maskeret ind i forsamlingen og forstyrret dens forhandlinger. Et kongebrev af 7. juli 1605 påbød hans pågribelse, hvorefter han skulle sendes til Københavns slot. Det oplystes, at han stadig opholdt sig på Gjerdrup. Efter at han var blevet taget i forvaring, bestemte kongen, at da den anklagede udgav sig for en gejstlig person, der havde studeret, skulle professorerne afhøre ham samt dømme om, hvad straf han burde lide for sine handlinger, så straffen kunne tjene som advarende eksempel for andre. Ved sagens behandling i konsistoriet oplystes, at Laurids Mogensen sammen med to andre, begge fra Nyborg, på kalentdagen var kommet til Ørslev præstegård i et besynderligt optog, den ene i vognen som kusk og de andre begge ridende på hestene. I

øvrigt blev deres skamløse optræden ret nøje beskrevet. Anføreren undskyldte sig med drukkenskab og lystighed og hævdede tillige, at han havde været indbudt af provsten, hvad denne dog benægtede. Det havde ikke været hans hensigt at fornærme nogen. Dommen kom til at lyde på, at Laurids Mogensen med vanære skulle relegeres, for øvrigt burde han straffes af den verdslige øvrighed. Men da professorerne af kongen havde fået pålagt at bestemme straffen, så foreslog de, at han offentligt med tromme o. s. v. skulle føres fra Gammeltorv til slottet, i samme påklædning, som han havde båret ved kalentet, og siden en tid lang holdes i lænke til arbejde⁶⁷.

Laurids Mogensen synes at være identisk med Olmütz-studenten *Laurentius Hellespontanus*⁶⁸. Det er beklageligt, at professorerne ikke er gået nærmere ind på hans påstand om, at han var gejstlig, altså efter alt at dømme katolsk præst. Han fortsatte sit virke efter løsladelsen. I 1608 besøgte han den norske jesuiterelev *Herman Hansen (Ringius)*, der da sad som præst på Nes⁶⁹.

Universitetet synes dog trods alt at have været temmelig mild i sin behandling af forhenværende jesuiterelever, især når de mødte op med anbefalingsskrivelse fra en eller anden fremtrædende personlighed. Således var den ovennævnte Herman Hansen (Ringius) kommet til universitetet med anbefaling fra biskoppen i Oslo. Han opholdt sig ved universitetet endnu i juli 1606⁷⁰. Selv Laurentius Norvegus' besøg fik ikke universitetet til at skærpe kursen. Kort efter, i oktober 1606, forhandlede i konsistoriet om to jesuiterelever fra Norge. Den ene var anbefalet af statholder *Jørgen Friis* og den anden af bispem i Ålborg, *Jacob Holm*, til professor Resen. Det drøftedes, om man skulle afkræve de pågældende studenter en ed, så man kunne se, om det var alvor med deres rigtige trosbekendelse. Der blev ikke tilvejebragt enighed, og man henskød sagen til kanslerens afgørelse⁷¹. Muligvis var den »Jens Norbagge Jesuita«, der i februar 1607 blev indkaldt i forbindelse med en retstrætte, en af de anbefalede studenter⁷².

En pæn karriere gjorde *Sveder Poulsen Kitting* fra Ålborg, der fortsatte uanfægtet hos jesuitterne også efter 1604. Det var muligvis først i 1608, han forlod Braunsberg for at fuldende sine studier ved en protestantisk læreanstalt, nemlig Wittenberg. Han blev indskrevet i juni 1608 og tog allerede i april næste år magistergraden. I Wittenberg virkede han som præceptor for *Sten* og *Palle Rodsteen*, der blev indskrevet i november 1608. Kitting skrev i maj 1609 et digt

til ære for den disputerende Palle Rodsteen. Under opholdet i Wittenberg besøgte de også Leipzig og Giessen. O. 1610 gik rejsen hjemad, hvor jesuiterelven og Wittenberg-magisteren Kitting 1613, d. v. s. omtrent samtidig med Gjerpen-processen, blev rektor i Ålborg. Han anvendte straks sine lærdomme til efter jesuiterkolernes mønster at indføre *exercitia oratoria*. Der kendes fire af dem, som blev opført i nærværelse af biskop Christen Hansen og lensmand Manderup Parsberg samt rektorens gamle elever Palle og Sten Rodsteen. Allerede efter fire års rektortjeneste blev Kitting befordret til sognepræst i Thisted og virkede der til sin død 1643. Han nød stor anseelse og var tillige provst i Hundborg herred⁷³.

I Norge var det endnu lettere for jesuiterelverne at begå sig⁷⁴. Midtpunktet for deres virksomhed har været Oslo og Tønsberg og egnen omkring disse byer, og man kan nok have sin mistanke om, at det hænger sammen med Laurentius Norvegus' herkomst og med fortsat katolsk arbejde i disse egne, måske baseret på de folk, som i sin tid havde været i Louvain. Provsten i Tønsberg, *Rasmus Hjort*, bidrog med fem sønner, hvoraf *Christoffer* og *Jacob* var ledere af katolsk virke i deres hjemegn. Christoffers løbebane er angivet ovenfor. Hans broder Jacob virkede som præst på Onsø og var provst i Nedre Borgesyssele i Østfold. Også andre sad i præsteembeder. Der var den ofte nævnte *Herman Hansen (Ringius)*, der 1608 blev sognepræst til Nes i Hedemarken efter i nogen tid at have virket som en slags skriver for den nye bisp i Oslo, *Niels Clausen Senning*, der tiltrådte 1607. *Jens Olufsen Pharo* blev 1609 sognepræst i Tune i Smålenene. De havde måske kunnet virke længe endnu, men en udenlandsrejse, som Jacob Hjort foretog 1611, og som gik til hans ven, den katolske præst Erland Halvorsen ved Danzig, bidrog til, at man blev opmærksom på denne fare fra de forhenværende jesuiterelvers side, og kongen beordrede en undersøgelse. Derved kom der en del kompromitterende materiale for dagen i form af dokumenter, breve o. l., og nu rullede lavinen. Ved processen i Gjerpen 1613 blev de fire præster, deraf Jacob Hjort in absentia, dømt til at miste deres kald og embede, ikke tilstedes at få arv med deres søskende og medarvinger og inden 12 uger rømme landet⁷⁵.

I Oslo har jesuiterelverne haft gode arbejdsmuligheder. Dertil kom også den finskfødte Braunsberg-student *Petrus Erici*, også kaldet *Petrosa* eller *Romanowicz*, og virkede et års tid som skolemester. Han samlede sig endog en lille kapital, som han levede af et stykke tid i

Italien. Disse oplysninger kom frem i 1605 under den proces i Stockholm, som førte til hans henrettelse for sammensværgelse mod kong Karl. Petrus Erics blev optaget i Braunsberg i 1594 og sendtes fire-fem år senere til Vilna for at studere filosofi. Derfra flygtede han hemmeligt og kom da muligvis sammen med nogle norske elever, som han kendte fra alumnatet, til Norge⁷⁶.

Det var åbenbart under indtrykket af de oplysninger, der kom frem under forundersøgelserne til Gjerpen-processen, at kongen den 19. juni 1613 lod udgå en forordning om, at tilhængere af den papistiske religion ikke måtte tage nogen arv eller bosætte sig i Danmark⁷⁷. Man kunne have ventet, at afsløringerne i Gjerpen også gik ud over nogle danske elever, men det synes ikke at have været tilfældet. Den eneste, der med nogenlunde sikkerhed kan antages at være afskediget på grundlag af disse afsløringer, er organisten *Truid Aagesen*. Hans navn blev nævnt i forbindelse med ønsket om at få en katolsk præst til København⁷⁸. Hans afsættelse var på tale i konsistoriet den 15. september 1613, knap en måned efter Gjerpen-dommen, og blev foreslået af rektor, der begrundede det med, at organisten var katolikkerne åbent hengiven. Endnu i maj 1614 fik han et kvartals løn. Blandt konsistoriets akter findes et udateret andragende fra Truid Aagesen, der afsat efter 21 års tjeneste ved Vor Frue kirke måtte forlade landet og bad om *viaticum* og ærligt vidnesbyrd⁷⁹. Organisten drog med sin familie til Danzig, hvor man ikke tog det så nøje med folks religiøse sympatier. Endnu 1615 nævnes han i et brev fra en anden dansk katolik, Jacob Kydius, til propagandakongregationen⁸⁰.

En række danske jesuiterelever nævnes i Gjerpen-dommens bilag: Petraftonanus, en Lauge fra Helsingør, Mads Gertsen (Meerfeldt) og hans broder, Jens Kyd, Hans Jacobsen, Gabriel og Frans Sthen, Niels Finde med Mourids Stygges sønner, Jacob Bonde, Severinus Albinus, Andreas Toxotes, Lago fra Varde (Johannes Lago), en Gerhardus (Gert Jacobsen?), Christen Thomsen og Achimenius (v. Achen)⁸¹. Selv om mange af disse navne er forvanskede eller mangelfuldt gengivet, kan flere let genkendes. Imidlertid har det nok spillet en væsentlig rolle, at de fleste af dem ikke har haft præsteembede på det tidspunkt. Kun v. Achen sad som præst i Hjørring og havde muligvis forlængst fået syndsforladelse. Ingen rørte enkedronningens livlæge eller andre hidtil identificerede, i Danmark bosatte jesuiterelever. De ansås tydeligt nok for ufarlige i deres nuværende erhverv, hvis de ikke ligefrem havde afsvoret deres katolske tro. Desværre tillader kilderne

ikke at drage mere vidtgående slutninger, da lutheranismen havde så sikker en position, at katolikerne ikke uden alvorlige følger åbent kunne tilkendegive deres religion. Det kan nævnes, at netop omkring 1614 kom *Anton Weisweiler* fra Jülich til Danmark, hvor han bosatte sig som købmand i Malmö og først blev afsløret som katolik i forbindelse med det jesuitiske missionsforsøg 1623–24⁸².

Man var også på vagt over for huslærere og hovmestre, som kunne tænkes at ville opdrage den dem betroede ungdom på en måde, som stred mod de vedtagne trosartikler. Ved en forordning af 4. juli 1616 bestemtes det, at adelsmænd, der ville sende deres børn til udlandet under ledsagelse af en privatpræceptor, først skulle lade den sidste examinere af den stedlige bisp, således at man kunne få sikkerhed for, at præceptoren virkelig var tilhænger af landets religion⁸³. Denne forholdsregel måtte virke stærkt hæmmende på jesuiterstudenternes i forvejen indskrænkede muligheder og kan have været en medvirkende årsag til, at enkelte af dem netop ved den tid valgte at forlade landet⁸⁴.

Til sidst må der nævnes en fremtrædende person, som jesuitterne i sin tid havde nævnt som katolik – *Laurids Scavenius* – der nu sad som biskop i Stavanger. Kort efter forordningen mod jesuiterelever – i maj 1605 – blev han kaldet til det norske stift, hvor hans virke kom til at strække sig over 21 år. Muligvis har han resigneret og har foretrukket sit bispeembede, som tillod ham at komme af med sin gæld. Det er imidlertid iøjnefaldende, at han ikke har syslet med teologiske studier, men synes at have beskæftiget sig med matematik og har forfærdiget et kort over sit stift⁸⁵.

Norvegus' sidste leveår og død. De sidste jesuiterelever. Afslutning

Selv om den mislykkede mission til Danmark sikkert var et hårdt slag for Laurentius Norvegus, harmonerede det dårligt med hans indstilling af den grund at opgive håbet. Men nu var det i hvert fald ikke at forvente, at der ville ske nogen ændring i religionen i hans hjemland i hans levetid.

I løbet af sommeren 1606 vendte han tilbage til Braunsberg, men ikke tidligt nok til at deltage i provinskongregationen, som afholdtes i Vilna i dagene 16.–19. juli. Det næste år blev mødet sammenkaldt til begyndelsen af juni til byen Jaroslaw helt nede i Galicien. Den lange vej var åbenbart for meget for den gamle norske pater. Ved kongregationens åbning blev det meddelt, at han ikke kunne give møde, da han var blevet syg undervejs¹.

Den aldrende jesuit havde ikke mistet evnen til at forarges over misbrug i den katolske kirke. I overensstemmelse med sit ungdomslofte så han det stadig som sin opgave at påtale og bekæmpe fejl, hvor de end fandtes. I sin retfærdige indignation henvendte han sig atter til sin ungdomsven kardinal Bellarmin. Denne havde ved konklavet i 1605 haft udsigt til at blive valgt til det højeste embede inden for den katolske kirke. Det blev til sidst dog en anden, Camillo Borghese, der som Paul V besteg Petri stol, men han beholdt Bellarmin i Rom, hvor denne udøvede en betydelig indflydelse².

I et brev af 31. oktober 1607 lattede Norvegus sit hjerte for den høje kardinal og påtalte en del misligheder. Først ankede han over, at Tridentinerkonciliet beslutninger endnu ikke var ført ud i livet. Dernæst misbilligede Norvegus, at bisper i Polen hyppigt blev forflyttet til mere givtige embeder, således at et enkelt stift havde haft fire bisper i løbet af syv år. Dertil kom, at der til de høje gejstlige embeder næppe blev valgt andre end hoffolk, der var meget uvidende om religionssager og hengivne til verdslig pragt. For det tredje klagede han over den overhåndtagende samling af kirkelige forleninger på få hænder, hvilket tjente til at fremelske luksus og

berige gejstliges slægtninge. Som fjerde punkt fremhævede han den slette moralske vandel, således konkubinater og andre misligheder hos gejstlige i Tyskland, hvilket tjente til at befordre kætteriet. Han henviste til Lübeck, hvor paven havde retten til at besætte kannikeembeder, men hvor kanniker dog giftede sig. Som et andet eksempel anførte den norske pater en kannik i Lübeck, alumne fra *Collegium Germanicum*, der havde fået et beneficium i Westfalen og derpå solgt sit præbende for 2000 daler til en kætter. Endelig var der problemet om hemmelige ægteskaber, fordi konciliets beslutninger kun var blevet bekendtgjort få steder nord for Alperne. Da kættere forlængst havde erklæret hemmelige ægteskaber for ugyldige, kunne man i katolske egne offentliggøre et dekret med en midlertidig dispensation gående ud på, at et mellem kættere ved kætterske gejstlige indgået ægteskab var gyldig i de katolske egne, hvor man også havde kætterske præster.

Norvegius berettede også en del om danske forhold. Der skete der officielt intet, som kunne tyde på en forandring i religionen, men det sagdes, at calvinismen i al hemmelighed var i tiltagende. For ikke længe siden var der kommet en calvinist fra Nederlandene til Danmark, en mand i moden alder, i pragtfulde klæder som en brudgom, men dog en hykler. Han havde med sig fire unge magistre, der havde til opgave at arbejde i skolerne og lære sproget. Han havde også samlet en del unge omkring sig og sendt dem til Nederlandene, sikkert ikke uden kongens og professorernes samtykke, og formålet var klart nok. De calvinistiske fyrster, der frygtede katolicismen, havde ved traktater forbundet sig med de flest mulige lutherske herskere, deriblandt også den danske konge. Norvegius benyttede lejligheden til at ventilere sin gamle idé: hvis kongen af Spanien havde fred med Nederlandene, ville hertughuset i Lothringen kunne gøre sit retmæssige arvekrav gældende over for Danmark, og udsigten til at komme under et katolsk fyrstehus ville betyde en stor tilvækst for katolicismen i dette rige. Norvegius var ikke tilhænger af en religionskrig, da alle kættere så ville forene sig; han satte sin lid til Gud og ville fortsætte arbejdet med at åbne danskeres øjne ved hjælp af trykte skrifter og breve³.

Bellarmin lod ikke brevet ubesvaret. I begyndelsen af marts 1608 skrev han et hjerteligt svar til sin gamle ven i Braunsberg. De nævnte mangler havde allerede længe været iøjnefaldende, men det var svært uden Guds bistand at afhjælpe dem. Han selv havde både skriftligt og mundtligt fremsat mange forslag derom for den sidste

pave, men kun opnået lidt. Han ville fortsætte med sine reformforslag også hos den nye pave. Og Bellarmin tilføjede: »da vi allerede er bedagede og vores bortkaldelse ikke kan være fjern, lad os så bede for hinanden, så vi kan blive frelst, gense hinanden i det himmelske fædreland og leve evigt«⁴.

Der blev dog beskåret dem begge flere leve- og arbejdsår, end de måske havde regnet med. Norvegus nærmede sig ganske vist halvfjerdsere, og hans arbejdsevne syntes mere svækket. Han satte stadig sin lid til tilhængere i Danmark-Norge og hilste de få elever, der trods den kongelige forordning kom til Braunsberg, varmt velkommen. I den store Mariakongregations annaler forekommer hans navn gang på gang som exhortator i tiden april-oktober 1608. I maj overværede han en fest, hvor medlemmer af kongregationen opførte dramaet »de severitate præfecti et pondere legum«. Det følgende år synes han at være afløst af Laurentius Boier⁵, idet han i kollegiets personalfortegnelse opførtes som studenternes skriftefader⁶.

Der kom ikke mange dansk-norske elever til Braunsberg i de første år efter Norvegus' tilbagevenden fra Danmark. En *Severinus Johannis* fra Norge blev henimod slutningen af 1606 optaget i gymnasiets øverste klasse, men hans ophold blev ikke langvarigt⁷. Norvegus' slægtning *Jørgen Pedersen* kom fra Olmütz i august 1607; hans broder *Niels* var i forvejen i Braunsberg⁸.

Af danske elever kom der kun en enkelt, nemlig *Theodor (Didrik) van Ginchel*, søn af den hollandskfødte købmand og rådmann Herman v. Ginchel i Ålborg. Byen var jo i forvejen repræsenteret ved v. Achen og Kitting. Kun et par måneder før den sidstnævntes optagelse i Braunsberg blev den unge Theodor 26. maj 1604 immatrikuleret ved det katolske universitet i Köln, og han erhvervede der året efter baccalaureusgraden⁹. Den 15. oktober 1607 blev han optaget i Braunsberg-alumnatet som filosofistuderende, på det tidspunkt 19 år gammel. Den unge mand var både from og begavet, deltog med iver i Mariakongregationens arbejde og blev 1608 præfekt for alumnernes kongregation. Året efter blev han valgt til at beklæde samme embede i den store kongregation. Efter afslutning af filosofistudiet blev han sendt til Vilna for at tage fat på det teologiske kursus. Imidlertid brændte kollegiet i Vilna i juli 1610, og den unge mand synes nu at have studeret en tid i Königsberg, hvorefter han blev katolsk præst¹⁰.

I efteråret 1617 dukkede han op i Salzburg og ønskede at få et

præsteembede. Han oplyste ved samme lejlighed, at han var 30 år gammel og havde været præst i 6 år. I mellemtiden havde han virket som sjælesørger i Heilsberg, som skriftefader i St. Birgitta-klostret i Danzig, i kortere tid haft et par menigheder i Polen og endelig et halvt år været sognepræst i Herzogenburg i Østrig. Efter examinationen anerkendtes hans lærdom og egnethed, og han fik kort efter et præsteembede, men det viste sig imidlertid, at hans personlige vandel ikke var pletfri. Der blev rettet beskyldninger mod ham på grund af uordentlig livsførelse og konkubinats. Selv om han klarede frisag og en overgang endda blev forfremmet til et dekanat i Tirol, varede det ikke længe, inden han atter måtte se sig degraderet til almindelig sognepræst. Flere gange måtte han for sine forseelser stå til regnskab for konsistoriet, der blandt sine medlemmer talte en landsmand, nemlig Johannes Kydius, der synes at have holdt hånden over den noget uregerlige ålborgenser. Men da Kydius i begyndelsen af 1622 forsvandt ud af billedet, blev tilværelsen for broget for den enlige dansker, der da var sognepræst i Reith ved Brixlegg, og under påskud af at ville studere kanonisk ret søgte han i det følgende år sin afsked. Imidlertid vendte han tilbage 1629 og søgte atter embede. Konsistoriet var forsigtigt, dog nogenlunde velvilligt indstillet, men ærkebiskopen ønskede ikke at give danskeren, der stadig førte et uordentligt og dårligt liv, en ny chance. Efter flere forgæves forsøg fik denne omsider besked om bispens indstilling og drog derpå videre, idet han hævdede at ville indtræde i dominikanerordenen¹¹.

Et bevis på Laurentius Norvegus' fortsatte forhåbninger er hans litterære virksomhed. I 1606 kom studenterbrevet i en ny udgave i Kraków. Muligvis i samme anledning var Norvegus i januar s. å. hos den ermlandske biskop Simon Rudnicki¹². To år senere lod Norvegus det samme brev udgå i dansk oversættelse, trykt i Braunsberg, og denne gang lagde han sit navn til og dedicerede skriftet til alle fromme danske mænd. I fortalen henviste han til den første udgave af henvendelsen til professorerne ved Københavns universitet, som imidlertid ikke havde bekvæmet sig til at svare, hvad der var en skam for landet, idet man var i færd med en ny reformation, endnu værre end den første. Derfor havde han fundet tiden inde til at oversætte studenterbrevet til dansk for på denne måde at under vise alle forstandige danske mænd og fordre svar på samme brev. Norvegus mindede professorerne om, at hvis de ikke ville eller kunne give et fyldestgørende svar, ville deres reformation kunne mistænkes

for at bygge på bedrag, og dens ledere og forsvarere ville brænde-
mærke sig selv som rigets forførere og menigmands bedragere. Nor-
vegus oplyste også, at han havde ladet dette skrift sprede vidt om-
kring til alle universiteter, hvormed han sikkert mente den latinske
udgave. Han håbede, at fromme og forstandige mænd i erkendelse
af sagens vigtighed flittigt ville ransage skriftet og sammen med
ham kræve svar herpå, før man tog flere reformatoriske skridt¹³.

Professorerne i København reagerede dog ikke på denne nye
udfordring. Kun en enkelt røst hævede sig, og den kom fra Riga. I
begyndelsen af 1608 var *Hermann Samson* blevet præst for den
lutherske menighed i den gamle Østersøby, hvor modsætningen mel-
lem lutheranere og katolikker var yderst skarp. Det var kommet til
åben konflikt i slutningen af 1580-erne, og nu gærede modsætning-
erne stadig, mens krigen mellem Polen og Sverige bølgede frem og
tilbage over de nordlige dele af Østersøprovinserne¹⁴. Også i Riga var
jesuitterne virksomme. Det lykkedes dem at hverve en del tilhængere
og formå flere borgere til at sende deres børn til jesuiterskolerne. I
slutningen af 1607 optoges i Braunsberg således en rigenser ved navn
*Antonius von Graven*¹⁵, der har virket som forbindelsesled mellem
Norvegus og Hermann Samson i Riga. Gennem ham anmodede den
sidstnævnte Norvegus om et exemplar af *Confessio Christiana*, som
forfatteren også venligst tilstillede ham, dog på den betingelse, at den
rigensiske pastor skulle meddele ham sine indvendinger, hvilket denne
accepterede. Da der var gået mere end et år, rykkede Norvegus i et
brev for de lovede indvendinger. Dette brev lod Samson trykke sam-
men med sit svar som indledning til sin gendrivelse af Norvegus'
skrift. I sit svarbrev gik Samson ind på Norvegus' forslag og lovede at
bemærke alle steder, som han måtte fordømme. Han var rede og
rustet til at møde argument med argument, uden smædeord, og lo-
vede til sin tid at gøre Norvegus delagtig i gendrivelsen, når denne
udkom. Denne brevveksling har muligvis fundet sted o. 1609. Sam-
sons skrift udkom først 1615 i Giessen og var endnu mere omfangsrigt
end den norske jesuits bog – det udsendtes i to dele, hvoraf den første
er dediceret til Christian IV¹⁶. Til den danske konge skrev Samson
bl. a., at der måtte gives agt på visse folk, som prøvede på at udjævne
forskelle mellem protestanter og katolikker og forsone dem. Denne
vej var efter hans anskuelse ufarbar, da man ikke kunne opnå noget
uden anerkendelse af samme grundprincipper, men så vidt var man
endnu ikke kommet. Det var Samsons mening at imødegå Norvegus,

der havde fordristet sig til at dedicere sin *Confessio Christiana* til Christian IV, og styrke kongen i hans ildhu for den rene lære.

Samsons bevisførelse er tendensiøs, og han kunne fremsætte uholdbare historiske påstande, fx. at det ikke var paven, men Karl den Store, der havde indført kristendommen i Livland¹⁷. Da Samsons skrift udkom, var Norvegus selv i Riga. Dertil var han kommet i sommeren 1610¹⁸, omtrent samtidig med at hans ledsager i Danmark, *Peter Moler*, havde overtaget ledelsen af kollegiet i Riga¹⁹. Den norske jesuits helbred synes at have været noget svækket, således at han en overgang ikke kunne påtage sig krævende hverv. I 1610 anføres i personalfortegnelsen om ham: »quiescit«, men han trængte ikke mere til rekreation, end at han i 1611 kunne foretage en rejse til Dorpat²⁰. Da kollegiebiblioteket i november samme år anskaffede en Danmarks-historie²¹, er det måske også sket efter tilskyndelse fra den gamle norske jesuit. I 1612 fungerede han som konsultor for rektoren, men det følgende år noteredes atter lakonisk: »senex«. Kollegiets annaler for samme år fremhæver dog, at to personer havde gjort exercitier hos ham; desuden havde den gamle nordmand hørt nogle skriftemål. Blandt hans skriftebørn var biskoppen af Samogitien, *Nicolaus Pacius*, der havde aflagt generalskriftemål²². Det tyder heller ikke på svaghed, at han 1615 kunne virke som skriftefader i kollegiet og for Maria-kongregationen samt forestå husets faste kasuistiske øvelser. I 1616 betegnedes han som husets spiritualpater, og som sådan blev han anført endnu 1620. I 1616–21 virkede han atter som konsultor for rektoren, og i annalerne for det førstnævnte år anføres, at en adelsmand havde gjort exercitier hos ham; desuden havde han hørt fire generalskriftemål. I den sidste fortegnelse over kollegiets medlemmer havde den over 80-årige jesuit foruden sit konsultorhverv beskæftigelse som husets skriftefader²³. Trods sin høje alder har han altså stadig haft beskæftigelse nok og har bevaret sin åndsfriskhed²⁴.

Han opgav heller ikke polemikken mod Hermann Samson. I 1616 tryktes i Braunsberg et svar på dennes »Antijesuita«, og som forfatter figurerer *Jacob Kahl*, der var kollegiets faktor og tillige virkede som læge. Han besad næppe den fornødne teologiske baggrund, og det er nærliggende at gå ud fra, at han kun har lagt navn til, mens jesuitterne, ikke mindst den norske pater, stod bag skriftet. Året efter svarede Samson på Kahls skrift og fortsatte trods jesuitternes klager til byens øvrighed at polemisere mod dem²⁵.

Også den anden jesuit fra Danmark-Norge, *Johannes Kydius d. y.*,

virkede i tiden 1611–19 i to perioder i Riga²⁶. Den gamle norske jesuit, der altid omfattede sine landsmænd med stor omsorg, var sikkert glad for at have en ordensfælle fra Danmark i nærheden, så de en og anden gang kunne benytte deres modersmål og tale sammen om deres fædrelandes frelse. Med vemod måtte den gamle nordmand tage afsked med sin danske ordensfælle i august 1619. Nu var det snart kun et hinsides gensyn, man turde håbe på. Norvegus har nok så småt regnet med at få sit sidste hvilested i Riga, men det gik anderledes. Den unge Gustav Adolf af Sverige begyndte allerede 1617 påny krigen om Livland, som hans fader havde måttet opgive otte år tidligere. Fire år senere rettede han det afgørende slag mod Riga. Efter flere ugers belejring overgav byen sig i september 1621, og dermed var jesuitternes skæbne i denne Østersøby, hvor de havde virket siden 1583, endelig beseglet. Omtrent halvdelen af dem med rektoren i spidsen var dog allerede i august draget til Vilna og havde bragt kollegiets værdifuldeste ejendele i sikkerhed; kun otte var blevet tilbage, deriblandt Norvegus. De fik nu tilladelse til at drage bort, men først kaldte kongen dem til sig og modtog dem med hårde ord. Han blev vistnok meget forbløffet, da han konstaterede, at blandt dem var selveste »Klosterlasse«, Laurentius Norvegus, som han sikkert havde hørt en del om, men som han havde troet at kunne henregne til historien. Nu stod den gamle mand, der for over 40 år siden havde forladt Sverige, lyslevende foran ham. Kongen skal straks være gået heftigt løs på Norvegus, idet han sagde omtrent: »også du lever endnu, du helvedes olding, er du trods din høje alder ikke blevet en smule klogere? Skal du aldrig få øjnene op, din muldvarp? Eller er du uvidende om de evige luer, som venter dig, når du nu snart dør, hvis du ikke antager den sande, reformerede religion?« Derpå skal Norvegus beskedent, men uforfærdet have svaret: »Jeg ved nok, at lutheranere dømmes til evige pinsler, men jeg håber, at den katolske tro, som jeg bekender mig til, vil bevare mig for dem«. Derefter skal kongen påny have tiltalt ham temmelig hårdt, truet med at føre ham til fængsel i Stockholm og med andet for at prøve den gamle mands styrke. Men da han så, at Norvegus ikke lod sig skræmme, tillod han ham efter tre dages forløb at drage bort med sine ordensfæller²⁷.

Det er ikke givet, at replikkerne er faldet nøjagtigt på denne måde, men der er næppe grund til at betvivle, at et lignende optrin har fundet sted. På den ene side den unge konge, der først havde begyndt sin sejrsgang, på den anden side den gamle, efter

tidens begreb ældgamle jesuit, der efter så mange skuffelser nu stod ved vejs ende, urokket i sin tillid til Gud og sin opfattelse af religionen. Mellem dem var et skel af ikke en, men snarere to generationer samt en dyb kløft i livsanskuelse. Det var naturligt, at den gamle jesuit, der i øjeblikket repræsenterede den tabende part, opførte sig med værdighed og fasthed over for den unge, energisk fremstormende sejrherre. Nu gik den gamle jesuits og hans fællers vej til Vilna. De ledsagedes et stykke vej af en afdeling dragoner²⁸. I begyndelsen af oktober ankom den lille gruppe til bestemmelsesstedet. Det sidste slag har måske alligevel været for hårdt. Allerede den 5. maj 1622 døde Laurentius Norvegus i Vilna. En lang begivenhedsrig livsbane havde fundet sin afslutning. I ordenens nekrolog fremhævedes hans arbejde i de forskellige ordensprovinser og hans utrættelighed, der fik ham til at virke til det sidste både mundtligt og skriftligt. Der ydedes anerkendelse for den overordentlig store iver, som han lagde for dagen for omvendelse af de nordiske lande. Til slut karakteriseredes han som altid sig selv lig; han ønskede ikke at skille sig ud fra andre og var selv i sin høje alder tilfreds med den samme kost, som andre brødre fik²⁹.

Hvad skal man ellers tilføje til denne mands karakteristik? Allerede tidligt viste han sin begavelse, da han placerede sig blandt de bedste i Louvain ved den filosofiske examen. Hans senere forfatterskab, hans fremtrædende stilling inden for moralteologien, hans langvarige virke som rådgiver for forskellige personer i ledende stillinger vidner om hans alsidighed. Navnlig besad han dog evnen til at fængsle ungdommen, og det var næppe et tilfælde, at han endnu i 80-årsalderen kunne bruges som skriftefader for unge medlemmer af Mariakongregationen i Riga. Noget af sin ungdoms ildhu havde han stadig i behold. Som lærer var han aldrig streng, han ville gerne overbevise de unge, opildne dem til at gøre en indsats. Mange fulgte ham derfor trofast, men en del er nok blevet skuffet, da deres lærers fremtidssyner viste sig at have været alt for optimistiske. Gennem de mange velmente forslag, som Norvegus fremsatte i årenes løb, afslører han sig som temmelig naiv i det politiske spil. Hans overordnede havde det ikke let med ham. Ordensledelsen lagde en vedvarende langmodighed og overbærenhed for dagen, når det gjaldt hans egenrådige adfærd, en tålmodighed, som vidner om, at ordenen trods sine tilsyneladende strenge regler dog var tilbøjelig til mildhed over for medlemmer, som var faste i troen og nidkære i gerning og levned. En idealist

var han, men en temmelig egenrådig idealist, ind imellem rethaverisk, når han følte sig trådt over tærne, og temmelig indiskret. Derfor kan man bedre forstå ordensledelsens betænkeligheder ved at forfremme ham til ledende stillinger.

Den gamle propagandakongregation, som havde givet Norge den sidste missionschance, var forlængst ophørt med at eksistere. Kongregationen må betragtes som temmelig mislykket, navnlig da de katolske fyrster var indbyrdes uenige og benyttede religionen som instrument for at opnå indflydelse og expandere politisk. I 1604 overdroges kongregationens opgaver til et missionssekretariat med en fremtrædende karmelitermunk i spidsen. En anden karmeliter udarbejdede o. 1608 en plan om en ny propagandakongregation, der også skulle omfatte de nordiske lande³⁰, men først 1622 blev tanken til virkelighed.

Norge gik bort det år, da propagandakongregationen påny blev oprettet og nu kom til at eksistere som en fast institution. En ny epoke med centraliseret missionsvirksomhed begyndte. Kun en måned efter Norge's død anbefalede paven til den spanske konge nogle præster, som skulle til Danmark, og som førtes af danskeren *Nicolaus Hermanus*, en person, hvis nærmere identitet endnu ikke er klarlagt³¹.

Trods alle hindringer kom der flere unge mænd fra Norden til jesuiterskolerne i Braunsberg i tiden mellem Norge's afrejse fra byen og hans død. Den 15. august 1610 optoges *Jacob Kydius*, der i forvejen havde to ældre brødre i katolikernes rækker. Han var 16 år gammel og anbragtes i tredje klasse. Senere kom han til Vilna, hvor han studerede filosofi, til Olmütz³² og til Graz, hvor han i april 1616 tog baccalaureus-graden. I 1622 blev han indskrevet ved universitetet i Wien, og samme år sendte han en betænkning om missionsudsigterne i Danmark-Norge til den nye propagandakongregation. Den danske konvertit blev derefter taget under propagandakongregationens beskyttelse og opnåede et stipendium ved universitetet i Perugia. I lighed med sin broder i Østrig optrådte også Jacob Kydius som adelsmand. I 1626 henvendte han sig på ny til kongregationen, idet han på grundlag af en henvendelse fra den norske adelsmand Hartvig Huitfeldt bad om katolske missionærer til Norge. I Perugia studerede han syv år, men fra 1630 tabes alle spor efter ham³³.

Hans skæbne har muligvis visse berøringspunkter med en anden dansker, der ligeledes har udtalt sig om katolicismens genindførelse

i Danmark. Det var *Christen Lauridsen Ørn (Aquilanus)*, der stammede fra Arup i Jylland, kom i maj 1608 til universitetet i Rostock og blev i september 1611 indskrevet blandt juristerne i Wien. Også han betegnede sig som adelsmand³⁴. Senere blev han kannik og dekan ved domkirken i Wien. Efter Wallensteins indfald i Jylland må han have øjnet en chance for Danmarks rekatolicering. I 1629 har han været i Rom, hvor han bl. a. var i forbindelse med jesuitergeneralen³⁵, og han har muligvis i samme anledning skriftligt givet sin mening til kende³⁶. Det falder uden for dette arbejdes rammer at gå nærmere ind på begges højst interessante betænkninger.

I 1611–12 indeholder universitetsmatriklen for Olmütz tre navne fra det dansk-norske monarki. I det første år indskrives blandt de retorikstuderende danskeren *Arnold Kempe*³⁷ og i det følgende år hans landsmand *Conrad Munk*, der var pavelig alumne og gik i næstsidste gymnasieklasse, samt *Olaus Burgerus* fra Oslo, der ikke var kommet højere end til tredje klasse³⁸. På samme tid har der været endnu en dansk pavelig alumne *Peder Jørgensen (Petrus Georgii)*³⁹.

I juli 1613 optoges *Sigvardus Isopedius* i Braunsberg. Den 26-årige nordmand, der kom fra alumnatet i Vilna, var kun nået til tredje gymnasieklasse. Han har fortsat sine studier mindst 4–5 år til, hvorpå han efter afslutningen af det moralteologiske kursus gik i kloster⁴⁰.

De fleste i denne periode optages i 1615, nemlig 4 elever fra det danske monarki. I juli kom *Jacob Potumagius*, der havde konverteret før optagelsen. Den 21-årige dansker gjorde den sidste gymnasieklasse færdig i Braunsberg, tog magistergraden og afsluttede tillige teologistudiet. I 1624 blev Potumagius cisterciensermunk i Pelplin, avancerede 1647 til novicemester og 1652 til prior i klostret. Den danskfødte cistercienserprior døde 27. oktober 1656 i Danzig⁴¹.

De resterende tre optoges alle i december. Af dem valgte *Nicolaus Sartorius* (eller *Sylvius*) omtrent samme livsbane som den foregående. Han konverterede først i alumnatet, hvor den 26-årige jyde gjorde retorikklassen færdig, og blev sendt til Vilna for at studere filosofi. Men allerede efter et halvt års forløb blev han dominikanermunk og døde senere i Danzig⁴².

De andre to fik deres læremestre ikke megen glæde af. *Christian Bondry* og *Rasmus Hjort* (Erasmus Cervinus) var begge ved optagelsen i 13-årsalderen, den første lutheraner og den anden katolik. De begyndte i de laveste klasser og blev i Braunsberg nogle år, men 1618

forlod Bondry hemmeligt alumnatet, og det næste år løb også hans studiekammerat sin vej⁴³. Han var søn af den forhenværende rektor i Oslo, Christoffer Hjort, der døde 1616 som landsforvist i Danzig. Sønnen vendte tilbage til Norge, fik lov til at afslutte sin skolegang i Oslo og var senere præst i Nes på Hedemarken⁴⁴.

Den sidste alumne før 1622 hed *Andreas Osæus* (Ossenius) og kom fra Norge. Han var konvertit og kom i juli 1617 til Braunsberg fra alumnatet i Vilna. I Braunsberg studerede den 20-årige nordmand logik⁴⁵. I begyndelsen af 1625 blev han indskrevet ved universitetet i Olmütz. Da han i april 1626 fik baccalaureusgraden, blev han betegnet som kejserlig alumne. Først to år senere, i august 1628, blev han magister og var da vikar i Kremsier⁴⁶.

Ikke mange dage efter Norvegus' død fejredes i Braunsberg fødselsdagsfest for biskop *Johannes Adalbert*, søn af kong Sigismund. I den anledning blev den fyrstelige bisp under anførsel af *Johannes Heidenstein* hyldet af adelige og andre unge, der studerede ved kollegiet. Blandt bidragydere bemærker man den norske *Jørgen Stange*, der var præceptor for den unge Heidenstein, der hørte til en af Polens førende familier. Nordmandens digt er næsten et selvstændigt lille værk på 11 sider⁴⁷. Braunsberg-matriklen oplyser, at han blev sognepræst i Polen⁴⁸, hvilket må henføres til efter 1622.

Inden for det omhandlede tidsrum fik også jesuiteruniversitetet i Prag besøg af en enkelt nordmand. Den 29. oktober 1610 deponerede *Nicolaus Holthusius* fra Tønsberg⁴⁹.

Der var endnu et par unge fra monarkiets yderkanter, hvis vej førte til jesuiterordenen. Den ene var *Johannes Ditmar*, der indtrådte 15. august 1612 og tilbragte sine noviceår i Kraków. Han var født omkring 1590 og betegnedes som holstener, hvad der efter datidens sprogbrug også indbefattede det slesvigske område, og da han beherskede dansk, må han formodentlig høre hjemme i denne del. Af skoleuddannelse havde han kun gymnasiekursus bag sig. Som ordensmedlem fortsatte han et par år med filosofistudiet og beskæftigede sig en tilsvarende tid med kasuistik. Omkring 1620 fulgte præstevielsen i Lublin, hvorefter han blev benyttet som missionær i Danzig og den 9. marts 1635 aflagde løfterne som *coadjutor spiritualis*⁵⁰. Inspireret af Wallensteins indfald ytrede han 1627 ønske om at blive sendt som missionær til Danmark⁵¹, men dette ønske gik dog ikke i opfyldelse. I de følgende år bragte missionærgerningen ham til flere byer, deriblandt til Thorn (Torun), og til sidst til Graudenz (Grudziadz),

hvor han døde 1651. Ifølge et vidnesbyrd et par år før var han bedst egnet til at høre skriftemål⁵².

Den anden, *Theophilus Olai* fra Visby på Gotland, blev immatrikuleret i Köln 1612. Her hørte han under jesuitergymnasiet *Tricornatum*, hvor han fik baccalaureusgraden 8. marts 1613⁵³. Sammesteds opnåede han også magisterværdigheden. I april 1614 indtrådte han i jesuiterordenen, og det følgende år finder vi ham som novice i Paderborn⁵⁴. I 1616 kom han til kollegiet i Trier og fik da en ikke særlig fordelagtig karakteristik: hans lærdom betragtedes som ringe. Han ansås for at være egnet til katekisation og undervisning i lavere klasser. Også hverv som skriftefader og administrator (*minister*) kunne han påtage sig. Senere studerede han et par år moralteologi i Bamberg, hvor han blev præsteviet o. 1620 og anvendtes til at undervise i den laveste klasse. I det følgende år var han socius hos bibliotekspræfekten og varetog samtidig hvervet som kateket. I 1622 underviste han i de laveste klasser i Münster⁵⁵. Som led i propagandakongregationens fremstød mod Norden fik han ordre til at rejse til Sverige, men døde undervejs 13. august 1623, kun 40 år gammel⁵⁶.

Propagandakongregationens oprettelse ledede også det danske missionsarbejde ind i nye baner, bort fra det polske område. Det pavelige nuntiatur i Bruxelles blev herefter hovedcentrum for den nordiske mission⁵⁷, og tyngdepunktet kom altså atter til at ligge i de egne, hvor Laurentius Norvegus havde virket i sin ungdom. De nære polsk-svenske forbindelser var nu definitivt bristet, og de to lande udvikledes i en række krige. Det østlige Østersøområde var desuden ingen naturlig rejsevej for unge danske, der mest søgte til de berømte universiteter i Midt- og Sydeuropa. I Tyskland var 30-årskrigen begyndt at gribe forstyrrende ind. Alt dette talte til fordel for et nederlandsk centrum, som havde gode forbindelser med de nordiske lande. I forvejen udgik herfra missioner til de britiske øer. En britisk jesuit, *John Ogilvie*, der længe forgæves havde ventet på at komme til England, anmodede i øvrigt 1613 ordensgeneralen om at blive sendt til Danmark som missionær, men fik dog afslag⁵⁸.

I Norge blev der ifølge en kongelig befaling 1620 pågrebet en vis *Laurids Nielsen* fra Malmö, der havde udgivet sig for en ordineret dansk præst og udført kirkelige handlinger. Ved forhøret i Oslo kom det for dagen, at han kun var en skræddersvend. Det lykkedes imidlertid ikke at fange hans ledsager, en franskmænd, der kaldte sig

Theodor Bera, og som skal have været jesuit. Denne mystiske person, der tillige havde optrådt under andre navne og havde virket som lærer for nogle præsters børn, undkom til Sverige⁵⁰.

I Danmark lånte man stadigvæk øre til de rygter, som Jonas Henricsonius havde sat på tryk, og som hårdnakket blev ved at versere⁶⁰. Et brev af 1608 fra en *Sigismund Grellius* i Prag til den polske viceprovinsial Paul Boxa havnede på en eller anden måde i Danmark og bidrog til at skærpe årvågenheden, idet det bekræftede, at de gamle planer fra Gregor XIII's tid endnu ikke var skrinlagt⁶¹. I 1609 befrygtede man ligefrem landgang af spanske tropper i Thy og Vendsyssel, og der indførtes skærpet vagt ved kysterne⁶².

Med jævne mellemrum kom der spanske gesandter til Danmark. I 1612 sendte Filip III og ærkehertug Albrecht af Østrig i fællesskab den flamske adelsmand *Gil du Faing* til Christian IV for at kondolere i anledning af dronningens død⁶³. Hans gesandtskabsberetning synes at have været en meget benyttet kilde til kendskab om Danmark i tiden derefter, især i Rom⁶⁴. Kongen betegnedes deri som intelligent, livlig og foretagsom, men samtidig krigerisk anlagt. I religiøs henseende holdt han fast ved lutheranismen og var afgjort anti-calvinistisk i sin holdning.

I 1613 havde katolikerne kunnet notere en betydelig sejr, idet *Wolfgang Wilhelm* af Pfalz-Neuburg efter giftermål med hertug Maximilian af Bayerns søster gik over til katolicismen⁶⁵. Den konverterede pfalzgreve lod i begyndelsen af 1618, naturligvis i al fortrolighed, over for den pavelige nuntius i Köln, *Antonio Albergati*, forlyde, at der var håb om, at den danske konge ville følge hans eksempel og gå over til den katolske kirke. Sagen indrapporteredes til pavestolen og blev også meddelt den pavelige nuntius i Polen, *Francesco Diotallevi*. Pavestolen håbede åbenbart på, at man i Polen var i stand til på en eller anden måde at skaffe yderligere oplysninger. Nuntius forhandlede med Sigismund, men ingen af dem har vist haft tillid til meddelelsens rigtighed. I hvert fald meddelte nuntius til pavestolen, at kongen i øjeblikket ikke havde nogen, som nærmere kunne efterforske sagen, men i tilfælde af, at der blev sendt nogen egnet person til Danmark, ville han gerne sørge for at få at vide, om håbet havde noget grundlag⁶⁶.

Der er næppe grund til at dvæle ved denne historie. Det er sikkert et af de mange rygter, udsprunget af ønsketænkning, som verserede i det konfessionelt sønderdelte Europa. Kongen beskæf-

tigede som før en del udenlandske katolikker i sin hofstab. Han var af politiske grunde heller ikke interesseret i åbenlyse angreb på paven eller den spanske konge, noget, som Jørgen Dybvad havde måttet sande. Men derfra og til sindelagsskifte er et langt spring, især i det andet årti af det 17. århundrede, som herhjemme fik sit præg ved det afsluttende opgør mellem kryptocalvinismen og den strengere lutherske retning i den danske kirke. Den sidste førtes til sejr af professor *Hans Poulsen Resen*, som fik støtte af kongen. Kampen kom til at koste en del førende kryptocalvinister deres stillinger og tvang dem til tavshed. Blandt dem var sognepræsten ved St. Nicolai kirke i København *Oluf Jensen Kock* og udgiveren af Elias Hasenmüllers jesuiterhistorie, sognepræsten i Helsingborg *Niels Mikkelsen Aalborg*, der begge blev afsat 1614⁶⁷.

Kryptocalvinismens indflydelse havde ellers været betydelig og overgik langt den kryptokatolske fare, men nu stod den lutherske statskirke som den sejrende part. I årene 1613–14 rettedes slaget mod både den katolske og den calviniske indflydelse. Ved magtbud fastslog den ortodokse lutherske statskirke sin stilling og kunne fejre hundredåret for reformationen med Resens *Lutherus triumphans*.

Det var en temmelig håbløs opgave, den nye propagandakongregation stod overfor i 1622, da den besluttede en ny mission til Danmark. Denne mission ligger ikke inden for dette arbejdes rammer, men der skal dog anføres et par ord af den pessimistiske rapport, som netop i maj 1622 blev afgivet af den apostolske vikar i Nederlandene om katolicismens stilling i Danmark-Norge: »Facile credo etiam Dantisci unum vel alterum reperiri catholicum, sed vix ullum in interioribus Daniae vel Norvegiae partibus«⁶⁸. Så galt stod det dog ikke til, men antallet af katolikker synes dog at have været så beskedent, at man ikke kan vente, at den katolske kirkes repræsentant i Nederlandene skulle vide besked, især da det var en ny opgave, og der manglede kontakt.

Romerkirkens virksomhed i Norden frem til 1622 er uløselig forbundet med Laurentius Norvegus' virke. Ingen har før eller siden gennem så lang tid gjort så ihærdige og vedvarende forsøg på at føre de nordiske lande tilbage til katolicismens skød. Men hvad der for ham var det altoverskyggende mål, betragtede Rom blot som en plan blandt mange. Pavestolen havde andre mere nærliggende problemer at løse; de nordiske anliggender lå derfor langt nede i rækken,

og engagementet blev aldrig overbevisende, navnlig da modstanden med tiden blev mere underbygget og kompakt. Norvegus' bestræbelser mislykkedes, men de har haft deres betydning, selv om den måske ikke er let at skelne ved første blik. De fremtvang blandt andet en række modforholdsregler, som vanskeliggjorde katolikernes arbejde i Danmark-Norge, altså en virkning modsat den tilsigtede på det offentlige plan. Men de fik størst virkning for de enkelte, der konverterede. For dem stod valget mellem ydre eller indre exil, når vi ser bort fra dem, der gik på akkord med deres samvittighed og vendte kåben påny. Der levede trods alt i begyndelsen af det 17. århundrede i Danmark-Norge en del hemmelige katolikker, hvoraf nogle i alt fald i det fjernere Norge ligefrem kunne fungere som præster eller virkede på andre områder som læger, jurister m. v. Adskillige har først truffet deres valg efter mange sjælekvaler og megen tvivlrådighed. De er fremdraget her, for at de ikke skal forsvinde i det historiske begivenhedsforløbs malstrøm. Flere valgte landflygtigheden: nogle arbejdede som katolske gejstlige og bestred betydningsfulde poster i kirkens tjeneste, andre skabte sig en levevej på andre områder. Kun få indtrådte i jesuiterordenen, og ingen af dem gjorde sig særlig bemærket, men så må det også tilføjes, at ingen af dem fik en leve- og virketid, der tilnærmelsesvis kunne måle sig med den norske jesuits. Mange optræder kun i glimt og forsvinder sporløst i 30-årskrigen Europa; man aner tragiske skæbner i denne ubarmhjertige tid.

Disse konvertitter, udgået fra jesuiterkollejerne, var en landvinding for den katolske kirke, nok lille, men slet ikke så ubetydelig. Trods sine fejlurderinger opnåede den katolske mission, ledet af Laurentius Norvegus, takket være statsmagtens manglende agtpågivenhed visse resultater, inden de religiøse forhold blev låst fast i ortodoksiens leje. Efter ortodoksiens sejr vandt konformiteten overhånd og prægede gennem lang tid det knæsatte syn på den omhandlede periodes historie, så man i de sidste århundreder nærmest har været tilbøjelig til at affærdige de få beretninger om jesuitternes arbejde her i landet som overdrevne og pyntede opbyggelige historier. De nordiske katolikker repræsenterede ganske vist ikke befolkningen som helhed, og de katolske beretninger overdrev ofte deres tal og betydning, men der lå dog realiteter bagved, og selv om mange faldt fra, blev nogle tilbage, som var »*constantes catholici*« til det sidste.

Norvegus' trykte skrifter og deres udbredelse

Allerede i samtiden var der vidnesbyrd om, at den norske jesuits skrifter havde fundet vej til Danmark, og det skortede ikke på advarsler imod dem. Nogle udgaver var udstyret på en måde – med Rostock som trykkested og dediceret til Christian IV – som lettede indsmuglingen og spredningen. Norvegus har sikkert også sendt flere dedikationsexemplarer end de to, der er bevaret i KB. Man må regne med en temmelig stor spildprocent i begyndelsen, idet flere eksemplarer af forskellige årsager, som fx. frygt, manglende interesse, vanskeligheder ved distributionen o. l., er gået til grunde. De katolske skrifter var jo ikke hver mands eje, og man skulle helst kunne begrunde deres tilstedeværelse i sit bibliotek. Med tiden ogedes imidlertid deres historiske betydning og bibliofilernes interesse.

Som grundlag for den følgende undersøgelse er benyttet trykte og utrykte bogfortegnelser og auktionskataloger i KB og UB. De første er fra o. 1650, og undersøgelsen er ført frem til o. 1800, da der indtræffer en vis stilstand, idet de fleste endnu bevarede eksemplarer enten er havnet i offentlige biblioteker eller gået til udlandet. Året 1728 udgør et vigtigt skel. En oktoberdag dette år udbrød der i København en brand, som lagde $\frac{2}{5}$ af byen i aske. Flere uerstattelige bogsamlinger, deriblandt Universitetsbibliotekets, blev luernes bytte og dermed sikkert også flere eksemplarer af den norske jesuits værker.

Undersøgelsen omfatter tillige en oversigt over Norvegus' bøger i større nordiske og enkelte andre europæiske biblioteker med eventuelle oplysninger om proveniens¹. Naturligvis kan oplysningerne ikke blive udtømmende, men skal kun tjene til at illustrere bøgernes tit omtumlede skæbne.

A. Studenterbrevet.

Af dette lille polemiske skrift synes der at existere tre udgaver:

1. *Exemplum literarum quas studiosi ex Dania et Norvegia Regnis, extra patriam literarum gratia degentes, ad Professores Academiae Hafniensis in Dania, dederunt, Anno 1602. 1. Octobris. Typis Rostochensibus 1603. 4°.*

2. *De reformatione Religionis Christianæ per Ministros Evangelicos introducta deliberatio. A studiosis quibusdam iuuenibus ex Daniæ et Norvegiæ Regis (!) extra Patriam litterarum gratia, degentibus. Proposita Professoribus Academiæ Hafniensis, Anno 1602 1. Octobris. Editione hac secunda in titulos et capita distincta. Permissu Superiorum. Cracoviæ, ex officina Nicolai Lob 1606. 12°.*

3. *Det Bref som Studenter af Dannemarkis oc Norrigis Riger, werendis udenlands, for boglige Konster skyld, hafuer till di Professorere oc Høglerde Mend i Kiøbinghafns Academia Skrefuit Anno 1602. 1. Octobris, paa Danske udsat. Brunszberg 1608. 4°.*

Estreichers polske bibliografi tilskriver den norske jesuit følgende værk²:

De reformatione Religionis Christianæ per Ministros Evangelicos introducta, Deliberatio a studiosis Danis et Norvegis proposita professoribus Academiæ Havniensis, die 1. Octobris MDCII. Cracoviæ 1602. Nicol.Lob. 16°.

Sandsynligheden taler dog for, at det er identisk med udgave 2, navnlig da den sidstnævnte udtrykkelig betegnes *editione secunda*.

Alle udgaver hører til de store sjældenheder. Den latinske af 1603 påtræffes før 1728 kun få gange. Biskop *Matthias Foss* (1627–83) i Ålborg ejede et exemplar, som bortsolgtes ved auktion i juli 1685 i broderens, professor *Peder Foss'* hus i København³. I 1707 solgtes et exemplar ved auktionen over kapellanen ved Helligåndskirken *Andreas Mejers* († 1707) bøger⁴, og 1715 fandtes ét i et samlingsbind i kgl. konfessionarius *Peder Jespersens* (1647–1714) efterladte bibliotek⁵. Også den teologiske professor *Hector Gotfred Masius* (1653–1707) synes at have ejet et exemplar⁶. Af de store bogsamlere i det 18. århundrede har både *Hans Gram* (1685–1748)⁷, *Niels Foss* (1670–1751)⁸, *Jacob Langebek* (1710–75)⁹ og *Otto Thott* (1703–85)¹⁰ haft denne udgave blandt deres bøger. Grams exemplar blev købt af bogsamleren *Henrik Hielmstjerne* (1715–80). Exemplaret i hans samling, som 1807 kom til KB, har imidlertid det spejlbind, som er karakteristisk for *Niels Foss'* bøger, og også en blyantsnotits om prisen (8 mk.) stemmer overens med det angivne beløb i den fossiske auktionskatalog. Antagelig har *Hielmstjerne* udskiftet Grams exemplar med det fint indbundne i *Foss'* samling. *Thotts* exemplar gik til generalfiskal *Peter Uldall* (1743–98) og solgtes efter dennes død ved en auktion 1803¹¹.

1606-udgaven er den sjældneste. Kun en enkelt gang optræder

den i en dansk bogfortegnelse, nemlig blandt de bøger, som historikeren *Peder Hansen Resen* (1625–88) i 1685 skænkede til UB¹², og den er antagelig gået til grunde 1728. Det er ikke lykkedes at finde denne udgave i de nutidige nordiske biblioteker. En gennemgang af udenlandske bibliografier førte til opsporingen af et eksemplar i det jagelloniske bibliotek i Kraków¹³, og senere fandt jeg et andet i UB i München. Det sidstnævnte eksemplar har tilhørt det stedlige jesuiterkollegium¹⁴.

Den danske oversættelse af 1608 påtræffes før 1728 blandt *Peder Hansen Resens* bøger, som brændte med UB¹⁵, og ved auktionerne over bøgerne tilhørende biskop *Matthias Foss*¹⁶ og professor *Jacob Bircherod* (1624–88) i Odense¹⁷. Den var også repræsenteret i den bogsamling, som bortauktioneredes hos kgl. stempelpapirforvalter og direktør ved Ost- og Vestindiske Kompagni *Albert Heinsius* († 1672) enke 1689¹⁸; blandt de bøger, som præsten ved Vartov *Johan Brunsmann* (1637–1707), der selv havde været impliceret i en polemik med Niels Stensen, efterlod sig¹⁹, og i fortegnelsen over de bøger, som bortsolgtes fra *Hans Nansens* (1635–1713) dødsbo i marts 1714²⁰. Den fandtes desuden i det bibliotek, som den lærde adelsdame *Karen Brahe* (1657–1736) testamenterede til det adelige jomfrukloster i Odense²¹, men den er i mellemtiden forsvundet. Senere i det 18. århundrede dukker det danske brev op i fortegnelser over biblioteker tilhørende *Niels Foss*²², *Jacob Langebek*²³ og *Frederik Christian Sevel* (1723–78)²⁴. Et defekt eksemplar solgtes 1760 blandt kasserer i Generalpostdirektionen *Christen Jensen Klarups* (1690–1759) efterladenskaber²⁵.

I lighed med den latinske udgave af 1603 har KB kun i Hielmstiernes samling et eksemplar af udgaven 1606, der i sin tid har tilhørt Niels Foss²⁶. I Norge har UB i Oslo et meget defekt eksemplar, og et andet findes i den bogsamling, som kancelliråd *Carl Deichman* (1700–80) testamenterede til Kristiania by og nu benævnes efter donatoren²⁷.

Brevet fra jesuiterstudenter er altså indgået som fast bestanddel i flere af den omhandlede periodes bogsamlinger. Som ventet var ejerne i begyndelsen for størstedelens vedkommende teologer. I det 18. århundrede, hvor sjældenhedsgraden er tiltagende, tager bogsamlere overvægten. Auktionskatalogernes spredte oplysninger giver ikke sikre holdepunkter for en vurdering af udbredelsen; der synes kun at have været tale om nogle få eksemplarer. Man må dog tage

hensyn til, at skriftet på grund af sit ringe omfang muligvis ikke altid er registreret i auktionskataloger. Det kunne også drukne blandt disputater og andre tynde uspecificerede kvartformater eller også være indbundet sammen med flere andre, hvorved man undertiden nøjedes med at registrere den første titel. Da det kun drejede sig om en brochure, ville ikke alle ofre en indbinding, hvad der fremskynkede de enkelte eksemplars undergang og bidrog til at gøre dem stadig sjældnere. Det kan man se på priserne. Udgaven af 1603 solgtes i 1748 ved Hans Grams auktion for 1 rd. 1 mk. 4 sk. Tre år senere noteredes den i Niels Foss' samling til 1 rd. 2 mk. og 1777 i Langebeks bibliotek 6 sk. højere. Den danske oversættelse ansattes på den fossiske auktion til 1 rd. 4 mk. 10 sk., men blandt Langebeks bøger 4 mk. lavere²⁸.

B. *Confessio Christiana*.

I modsætning til brevet fra jesuiterstudenter er dette arbejde bedre repræsenteret, navnlig den latinske udgave, som sikkert også har haft et større oplag og nu findes i næsten alle de største europæiske biblioteker. Der kendes to hovedudgaver:

1. *Confessio Christiana de via Domini, quam Christianus populus in tribus regnis septemtrionalibus, Daniæ, Sueciæ, et Norvegiæ constanter confessus est annis, a Christi fide suscepta, amplius sexcentis usque ad Christianum tertium, Daniæ, Norvegiæque et Gæstavum, Sueciæ reges. Cracoviæ 1604. 4°.*

2. *Confessio Christiana, Det er Den Christelige Bekiendelse om Herrens veig, huilken den Christelig menighed udi disse trende nordlendske riger, Danmarck, Suerige oc Norrige stadelige hafuer bekiendt oc efterfuldt fraa det første de hafue annammedt den Christelige tro, ofuer sexhundert aar, indtil Christian de tredie, Danmarkis oc Norriges, oc Götstaf, Suerigis rigis Konningers tiid. Brunsberg 1605. 4°.*

Desuden findes den latinske udgave i to varianter: den ene med Christian IV's våben og et vers til ære for ham på bagsiden af titelbladet, mens den anden har en blank side på samme sted.

Den latinske udgave forekommer jævnligt i de undersøgte bogfortegnelser. Den sjællandske biskop *Jesper Brochmand* (1585–1652), selv en ivrig polemiker, der skænkede sin bogsamling til UB, ejede den blandt en lang række andre polemiske værker²⁹. I maj 1661 fandtes bogen i fortegnelsen over lægen *Poul Hansen Resens* (c. 1629–56) bibliotek³⁰. Året efter solgtes et eksemplar ved auktionen

over bøger, som havde tilhørt den teologiske professor, filologen *Thomas Bang* (1600–61)³¹. Biskop *Hans Enevoldsen Brochmand* (1621–64) i Århus synes ligefrem at have ejet to eksemplarer, der kom til auktion i oktober 1664 i Ramels hus i København³². Samme- steds var der et år efter atter et exemplar under hammeren, uden at vi kender ejeren³³. Trods det afvigende trykkested og -år er det sand- synligt, at også det exemplar, som 1664 opførtes blandt litteratur- historikeren *Albert Bartholins* (1620–63) efterladte bøger, var den latinske udgave³⁴. I 1666 solgtes et exemplar ved auktionen over professoren i hebraisk, *Christian Steenbuchs* (1625–65) efterladte bøger³⁵. 1670-erne forekommer bogen i kataloger over biblioteker med ejere som assessor i Højesteret *Hans Jørgen Mule* (1605– 69)³⁶ og *Didrik Fuiren* (1656–86)³⁷, der begge testamenterede deres bøger til UB; biskop *Hans Wandal* (1624–75), der selv førte livlig polemik med jesuitterne³⁸, samt *Peder Griffenfeld* (1635–99), hvis bøger brændte 1679 før auktionen i Hans Nansens hus³⁹. Muligvis er det ét af de skænkede eksemplarer, som UB i 1675 bortauktionerede i bibliotekar *Thomas Bartholins* hus⁴⁰. I de sidste årtier af det 17. århundrede dukker bogen op på auktioner over bøger tilhørende bispem i Lund *Peder Winstrup* (1605–79)⁴¹, hans kollega i Ålborg *Matthias Foss*⁴², deputeret i rentekammeret *Jens Rosenkrantz* (1640– 95)⁴³, og blandt de af *Peder Hansen Resen* 1685 til UB donerede bøger⁴⁴. Før 1728 påtræffes den yderligere ved følgende bogauktioner:

- 1701 *Mikkel Henriksen Tisdorph* († 1705), kapellan ved St. Nicolai kirke i København⁴⁵.
- 1705 *Johan Moth* (1639–1705), arkivar⁴⁶.
- 1712 *Esaias Fleischer* (1669–1711), sognepræst i Tårnby⁴⁷.
- 1713 *Jørgen Hansen Leth* (1663–1713), sognepræst i Store- hedinge⁴⁸.
Arne Magnussen (1663–1730), håndskriftsamler⁴⁹.
- 1719 hos *Morten Clausen Reenberg* (1660–1736), sognepræst ved Helligåndskirken i København⁵⁰.
- 1720 *Claus Christensen Reenberg* (o. 1674–1719), sognepræst ved Budolfi kirke i Ålborg⁵¹.
- 1726 *Frederik Rostgaard* (1671–1745), oversekretær⁵².

Den sidstes exemplar blev købt af den tyske hofpræst i København *Georg Johan Conradi* (1679–1747), der mistede sit hus og indbo

1728⁵³. Endelig har der i 1725 været et exemplar i *Karen Brahes* bibliotek⁵⁴.

Det første exemplar efter den store brand 1728 dukkede op allerede 1732 ved auktionen over biskop *Bartholomæus Deichmans* (1671–1731) bogsamling. Det købtes af den franske gesandts huskapellan *Gosset* og er sandsynligvis ført ud af landet⁵⁵. Andre blev udbudt til salg på følgende auktioner:

- 1741 *Christen Lassen Tychonius* (1680–1740), sognepræst ved domkirken i Viborg⁵⁶.
- 1751 *Niels Foss*, bogsamler⁵⁷.
- 1758 *Christian Pedersen Reenberg* († 1760), kapellan ved St. Nicolai kirke i København⁵⁸.
- 1759 *Christian August Berckentin* (1694–1758), lensgreve, medlem af konseilet⁵⁹.
- 1766 *Niels Krabbe Wind* (1705–66), overhofmester, gehejmeråd⁶⁰.
- 1768 *Anonym*, i Vajsenhuset⁶¹.
- 1777 *Jacob Langebek*, gehejmearkivar⁶².
Terkel Klevenfeld (1710–77), genealog⁶³.
- 1778 *Frederik Nannestad* (1693–1774), biskop⁶⁴.
Peder Holm (1706–77), professor i teologi⁶⁵.
- 1780 *Frederik Christian Sevel*, jurist⁶⁶.
- 1781 *Carl Leopold v. Scherewien* (1718–79), landsdommer⁶⁷.
- 1785 *Ludvig Harboe* (1709–83), biskop⁶⁸.

Ved auktionen over grev *Thotts* bogsamling i 1791 solgtes to eksemplarer. Det ene erhvervedes af generalfiskal *Peter Uldall*, mens det andet gik til en køber, som kaldes »Holtzfürst«, sandsynligvis den katolske præst i København *Bernhard Holzförster*⁶⁹. Uldalls eksemplar blev efter hans død solgt ved en auktion i 1803⁷⁰.

Der blev stadig færre eksemplarer. Ved Christiansborg slots brand i februar 1794 ødelagdes den bogsamling, som havde tilhørt kongens bibliotekar, forfatteren og bogsamleren *Peder Topp Wandal* (1737–94). Den var blevet solgt til godsejer *Jacob Brønnum Scavenius* (1749–1820), men havde fået lov til i den første ejers levetid at blive stående på slottet. Blandt mange sjældne bøger, der således gik tabt for efterverdenen, var også den norske jesuits hovedværk, både i latinsk og dansk udgave. Scavenius var i det hele taget uheldig som bogejner, idet han mistede en ny værdifuld samling, hvis indhold dog ikke kendes nøjere, under Københavns bombardement 1807⁷¹.

Bogen fandtes også i flere slesvig-holstenske bogsamlinger. De mere navnkundige ejere var sognepræst *Gustav Schröter* († 1722) i Glückstadt⁷², superintendent *Heinrich Muhle* (1666–1733) i Kiel⁷³, juristen og historikeren *Adam Heinrich Lackmann* (1695–1754)⁷⁴, bogsamleren *Jacob Wilhelm v. Aspern* (1723–92) i Altona, der også havde studenterbrevet på dansk⁷⁵, og genealogen *O. H. Møller* (1715–96) i Flensborg⁷⁶.

En undersøgelse af de bevarede bøgers proveniens afslører endnu flere ejernavne, og samtidig dukker de enkelte kendinger fra auktionkatalogerne op.

KB har tre eksemplarer, deraf ét i Hielmstiernes samling. De to andre er forsynet med egenhændig dedikation af Laurentius Norvegus til henholdsvis *Peder Brahe* og *Frans Rantzau*. Peder Brahes eksemplar ejedes i midten af det 18. århundrede af lensgreve Berckentin og solgtes ved auktion 1759⁷⁷. Da bogens bind prydes af et superexlibris forestillende våbenskjoldet for Moltke af Bregentved, kan man gå ud fra, at den en tid lang har været i den fremtrædende hof- og statsmand, lensgreve *Adam Gottlob Moltkes* (1710–92) bibliotek⁷⁸. Hans bogsamling blev under ét solgt til teologen *Herman Treschow* (1739–97), der siden udstykkede den ved auktion⁷⁹. Den norske jesuits bog er muligvis allerede i 1790-erne kommet til Sjællands biskop og kirkehistorikeren *Frederik Mønter* (1761–1830), der i 1811 testamenterede den til Sjællands bispestol sammen med et eksemplar af den danske udgave⁸⁰. Derfra kom begge i 1912 som gave til KB⁸¹.

Det er vanskeligere at sige, hvornår Rantzaus eksemplar, som har et fint renæssancebind, er kommet til KB. I den første bevarede katalog af 1660 noteres tilstedeværelsen af hele tre eksemplarer af den latinske udgave⁸², og det ovennævnte har måske været det ene af dem, mens de to andre i tidens løb antagelig er blevet udskilt som dubletter og bortgivet eller solgt⁸³. Senere blev antallet atter forøget. Allerede før den ovenomtalte gave af 1912 havde KB i 1807 tilvækst på et eksemplar, der kom med Hielmstiernes samling. Det har i det 17. århundrede tilhørt en *Olaus Jacobæus*, muligvis Odense-lægen *Ole Jacobsen* (1588–1638), søn af biskop Jacob Madsen⁸⁴. Et andet ejernavn, som synes at være af senere dato, er ulæseliggjort ved udstregning. Bogen repræsenterer det eneste kendte eksemplar herhjemme af varianten uden våben. Håndskrevne tilføjelser fra det 17. århundrede med sammenfattende bemærkninger tyder på livlig benyttelse.

UB's eneste eksemplar har på undersiden af bindet årstallet 1613. I 1626 ejedes det af *Vilhadus Nicolai*, der måske er identisk med *Villads Nielsen Brøns* († 1637), fra 1593 rektor og senere lektor i teologi i Viborg⁸⁵. På titelbladet er ordet »Christiana« udstreget og erstattet af »Jesuitica«; bogen afsluttes med bemærkningen »L(aus) D(eo) 1630«. Ejeren har arbejdet med bogen, en række skriftsteder er korrigeret og nummereret. Senere er den overgået til sønnen, sognepræsten i Slagelse *Peder Villadsen* (1605–73), der i 1640 indprentede sit navn⁸⁶.

Mens alle danske eksemplarer på nær et enkelt er forsynet med Christian IV's våben, findes det i ingen af de tre eksemplarer, det er lykkedes at opspore i Norge. UB i Oslo har ét, der har tilhørt den ovennævnte slesvig-holstenske jurist og historiker *A. H. Lackmann*, hvis bøger solgtes i Hamburg⁸⁷. Det Deichmanske biblioteks eksemplar giver ingen holdepunkter for proveniensbestemmelse, men det hører til den oprindelige bestand og har været til stede 1780. Ræven og monogrammet på ryggen af det tredje eksemplar i fint spejlbind i Det kgl. norske Videnskabers Selskabs bibliotek i Trondheim røber, at det har tilhørt *Niels Foss*. Et overstreget ejernavn lader sig tyde som *Carl Wormsen*. Bogen er kommet til biblioteket før 1808⁸⁸.

KB i Stockholm har tre eksemplarer, hvoraf det ene bærer anmærkningen »Inscriptus Catalogo Fratrum de Oliva« og er altså krigsbytte fra 1626. I det 19. århundrede har det tilhørt *Karl Torin* (1826–1908), adjunkt i Skara⁸⁹. Det andet eksemplar stammer fra jesuiterkollegiet i Thorn. Til Sverige kom det 1656 og ejedes af rigsråden og diplomaten *Schering Rosenhane* (1609–63). Efter hans død overgik bogen til sønnen *Johan Scheringson Rosenhane* (1642–1710), præsident for Sveriges tribunal i Wismar. Han har også indprentet sit navn. Den yngre Rosenhanes bogsamling solgtes 1764 til kancelliråd *Carl Fr. v. Eckleff* (1723–86)⁹⁰. Et navnestempel viser, at bogen senere har tilhørt den stockholmske vinhandler *Daniel Georg Nescher* (1753–1827), hvis bogsamling 1828 købtes af KB i Stockholm. Han har altså været den sidste i rækken af private ejere⁹¹. Det er ikke muligt at bestemme det tredje eksemplars proveniens. Det er indbundet i midten af det 19. århundrede og synes oprindeligt at have siddet i et samlingsbind fra det 17. århundrede. Eksemplaret i Uppsala universitetsbibliotek stammer fra jesuiterkollegiet i Poznan og har senere tilhørt bispem i Karlstad *Ingemund Bröms* (1669–1722)⁹², der har fået det som gave fra *Samuel Hadelin*. Stifts- og landsbiblioteket i

Västerås har et exemplar, som har tilhørt Braunsberg-borgeren *Jacob Bartsch* og er forsynet med hans våbenexlibris. Det tilsvarende bibliotek i Skara ejer et samlingsbind med forskellige polemiske skrifter, hvori *Confessio Christiana* indgår. Det har 1814 tilhørt bogsamleren *Carl L. Kämpe* i Stockholm, der året efter donerede sin bogsamling til biblioteket i Skara⁹³. Exemplaret i universitetsbiblioteket i Lund indeholder et notat fra det 17. århundrede af »Simon Laur. Aarhus (siensis?)« og har senere været ejet af lektor i græsk i Skara *Olavus Andreas Knös* (1756–1804). Hans bøger solgtes på auktion 1805⁹⁴. Bogen i Jämtlands bibliotek i Östersund har haft flere ejere. På titelbladet står: »Hic liber mihi a Venerando domino Arvido Magni datus«, derefter muligvis et navn, som imidlertid er streget over. På bindet er indstempet initialerne »SCT«. Bogen har også tilhørt gymnasiebiblioteket i Skara og den medicinske professor *Carl Zetterström* (1767–1829) i Uppsala, der grundlagde Jämtlands bibliotek⁹⁵. Endelig har stifts- og landsbiblioteket i Linköping det exemplar, som har tilhørt selve det pavelige alumnat i Braunsberg.

I universitetsbiblioteket i Helsingfors haves to eksemplarer, hvoraf det ene er forsynet med Norvegus' egenhændige dedikation til sin medarbejder *Laurentius Boier*, mens det andet har tilhørt jesuiterkollegiet i Braunsberg og er optaget i dets bogkatalog 18. maj 1608⁹⁶.

Også i bibliotekerne uden for Norden er bogen forholdsvis hyppig. Som naturligt er, synes den at have haft en temmelig stor udbredelse i Polen, hvor den jo blev trykt.

I de polske biblioteker findes der nu i alt 12 eksemplarer af den latinske udgave, alle med blank titelbladsbagside. De fordeler sig på følgende måde:

Biblioteka Narodowa i Warszawa – 3 eksemplarer. Det ene har tilhørt profeshuset i Warszawa, det andet kollegiet i Smolensk, mens det tredje i det 18. århundrede er kommet til Zaleskis bibliotek.

Universitetsbiblioteket i Warszawa – 4 eksemplarer. To af dem er uden proveniensangivelse, det tredje bærer en påtegning fra 17.–18. århundrede: »Carmelitarum Discalceatorum Conventus Varsaviensis. Ex donatione Magci D. Christophori Lysow . . . iudicis terre Michalauiensis. Oretur pro eo«, mens det sidste har forfatteren selv foræret til »Magnifico ac Generoso D^{no} D. Marschallo Ill^{mi} ac Reuerendiss. Episcopi Varmiensis«, og det er senere havnet i »Domus Calisien. Canoni. Regul. Lateranen. ad S. Nicolaum«.

Det jagelloniske bibliotek i Kraków – 2 eksemplarer med følgende proveniens: »Fr. Lucas Nowagh Crosnensis comparavit fl. 1 gs. 10 canonicus regularis pro Bibliotheca S. Corp. Christe 1614« og »Jac. Moyski fr. Prior Ilcusiensis« (efter 9. juni 1608).

Nationalmuseets bibliotek i Kraków, Czartoryskis samling – 1 eksemplar uden proveniensangivelse.

Universitetsbiblioteket i Poznan – 1 eksemplar, som i det 17. århundrede har tilhørt Nicolaiklostret i Danzig (Gdansk).

Ossolinskis bibliotek i Wroclaw (Breslau) – 1 eksemplar, som i det 17. århundrede har tilhørt »Congregationis Eremitarum Camaldul. Montis Argent. prope Cracoviam«⁹⁷.

En del eksemplarer findes i andre lande. Stats- og universitetsbiblioteket i Göttingen besidder således et enkelt uden våben. Det indgår i et samlingsbind, som har tilhørt den danske gehejmeråd og overhofmarskal hos Frederik III's dronning Sophie Amalie, senere hannoveransk gehejmestatsminister *Joachim Heinrich Bülow* (1650–1724)⁹⁸. Bogen er også registreret i trykte kataloger over bøger i Bibliothèque Nationale i Paris og British Museum. Det førstnævnte eksemplar er optaget allerede i den første katalog, som er blevet til i årene 1675–84. Eksemplaret i British Museum bærer påtegning »Inscriptus Catalogo Fratrum Monasterij B. Mariae de Oliva 1641«. En tilføjelse meddeler, at der er tale om cistercienserklostret i Oliva. Altså er bogen muligvis anskaffet til erstatning for det eksemplar, som blev svensk krigsbytte 1626. Der er to andre ejermærker, det ene består af monogrammet »FWR« (Fridericus Wilhelmus Rex?) med en kurfyrstekrone, mens det andet oplyser, at bogen er en dublet fra det kongelige bibliotek i Königsberg. Den er købt til British Museum så sent som i september 1876 hos boghandler Albert Cohn i Berlin.

Den danske oversættelse forekommer sjældnere i bogkataloger før 1728. Den optræder sammen med den latinske udgave blandt *Peder Hansen Resens*⁹⁹, *Matthias Foss*¹⁰⁰ og *Hans Nansens*¹⁰¹ bøger samt i den samling, som blev solgt hos præsten ved Helligåndskirken *Morten Clausen Reenberg* i 1719¹⁰². Den forekommer tillige selvstændigt i enkelte bogsamlinger. Den ejedes af *Just Friis* til Vadskærgård († 1661)¹⁰³, af juristen *Peder Scavenius* (1623–85)¹⁰⁴ og af sprogmanden *Peder Syv* (1631–1702)¹⁰⁵. Desuden blev den udbudt til salg ved flere auktioner uden proveniensangivelse. Den figurerer således ved følgende auktioner: 1662 i »Byrsa«¹⁰⁶, 1684 hos Nolde i

nærheden af universitetsauditoriet¹⁰⁷, 1685 i »Krantzen«¹⁰⁸, 1690 hos boghandler *Chr. Cassuben*¹⁰⁹, og endelig 1699 ved en blandet auktion i Snaregade¹¹⁰.

Heller ikke i de senere biblioteker fra det 18. århundrede er bogen hyppig. Den forekommer sammen med den latinske udgave i de store fossiske¹¹¹, langebekske¹¹² og thottske¹¹³ bogsamlinger. Også historikeren *Niels Slange* (1656–1737)¹¹⁴ og biskopperne *Hans Ocksen* (1667–1738)¹¹⁵, *Peder Hersleb* (1689–1757)¹¹⁶ og *Erik Pontoppidan* (1698–1764)¹¹⁷ havde et eksemplar i deres biblioteker. Deres kollega *Ludvig Harboe* besad endog to eksemplarer, hvoraf det ene med manglende blade, som imidlertid var suppleret med hånden¹¹⁸. I februar 1757 solgtes et eksemplar ved auktionen over justitsråd *Peder Stavangers* dødsbo¹¹⁹ og et andet samme år i november i prokurator og brygger *Peder Ewertsens* († 1758) gård på Nørregade¹²⁰. Også *Peder Topp Wandals* bogsamling, som var blevet solgt til *Jacob Scavenius*, og som brændte 1794, indeholdt den danske udgave¹²¹.

Af KB's tre eksemplarer, fordelt på samme måde som den latinske udgave, har det ene tilhørt biskop *Fr. Münter*, der 1811 testamenterede det til Sjællands bispestol. Bag i indeholder det på et par extra blade en kort biografi af Klosterlasse. Interessantere er en tilføjelse i selve bogen (s. 141), muligvis fra bogens første tid i Danmark: »Denne bog er mig laant aff en god Ven, med Gudz hielp skall den komme . . . « (resten bortskåret ved indbinding). Det kunne tyde på, at der blandt bogens første ejere har været kryptokatolikker. Det andet eksemplar er meget fint bevaret og bærer ikke særlige mærker efter benyttelse. Det er indbundet i rigt forgyldt pergamentsbind med Kristushoved foran og .bagpå. Sandsynligvis er det kommet hertil i dette udstyr og har været et gaveeksemplar. Det kan stamme fra *Peder Scavenius'* bibliotek, som blev erhvervet af Frederik IV og indlemmet i KB. Det tredje eksemplar (i Hielmstiernes samling) har haft *Søren Andersen Vedel* (1587–1653), rektor i Sorø og sognepræst i Ribe, som ejer¹²². Der er tilføjet et par bemærkninger med stærkt kritisk præg (fx. s. 169).

UB har kun et enkelt eksemplar, der har tilhørt bogsamlere *Niels Foss*¹²³. Det fine spejlbind prydes på ryggen af hans monogram og superexlibris. Da UB ved Thotts auktion optræder som køber af den samme udgave, kan den i mellemtiden have tilhørt hans bibliotek.

Som den eneste af de oprindelig tre forskellige af den norske jesuits bøger er der i Karen Brahes bibliotek i Odense bevaret den danske

udgave. Den bærer udenpå årstallet 1613, og det bemærkes indeni, at den har været »Berette Brade salig Henrich Giöes bog«, og har altså hørt til bibliotekets grundstamme, til de bøger, som ejedes af *Birgitte Brahe* (1576–1619)¹²⁴.

Det Deichmanske bibliotek i Oslo besidder et exemplar med tilføjelser om den norske jesuit af *Carl Deichman*. Det er yderligere interessant, fordi dets bind og udsmykning synes at stamme fra samme værksted som det latinske exemplar med forfatterens dedikation til Frans Rantzau i KB. Altså synes denne bog at høre til de eksemplarer, hvis tilstedeværelse i Danmark skyldes den norske jesuits initiativ. Begge eksemplarer i UB i Oslo mangler titelbladet. Det ene indeholder håndskrevne tilføjelser om forfatteren. Bogen er temmelig medtaget; enkelte blade er helt eller delvis omskrevet med hånden. Bindet stammer fra det 18. århundrede. På det omskrevne titelblad oplyses, at bogen har tilhørt biskopperne *Peder Hersleb* og *Ludvig Harboe*, der også synes at have skrevet tilføjelserne, og på det sidste blad står et ældre ejernavn: *Oluf Nielsen*. Det andet exemplar har ældre bind, måske fra slutningen af det 17. århundrede, men i øvrigt ingen holdepunkter for proveniensbestemmelse. Det samme gælder et exemplar i Det kgl. norske Videnskabers Selskabs bibliotek i Trondheim, selv om det bærer mærker efter benyttelse og har enkelte håndskrevne tilføjelser fra det 17. århundrede.

Det fremgår af den ovenstående oversigt, som dog på ingen måde gør krav på at være udtømmende, at den norske jesuits hovedværk cirkulerede i mange eksemplarer i det 17. og 18. århundrede. Blandt dets ejere er repræsenteret flere professorer, jurister, læger og embedsmænd, men dog flest gejstlige. De lærde bogsamlere interesserede sig ikke ret meget for den danske udgave, som overvejende fandtes hos mere jævne ejere. Dens propagandavirkning for bredere kredse har gjort den farligere end den latinske udgave, som kun en indviet kreds kunne læse. Flere eksemplarer er gået tabt ved Københavns brand 1728. UB synes således at have ejet mindst 4–5 eksemplarer¹²⁵. Dertil kommer de talrige privatbiblioteker, som blev flammernes bytte ved samme lejlighed, og selv om man savner nøjere oplysninger om deres indhold, kan man formode, at den norske jesuits skrifter har været repræsenteret blandt deres bogbestand¹²⁶. Trods den alvorlige reduktion har der i tiden derefter været en del eksemplarer i de forskellige private bogsamlinger, og der er stadig bevaret et repræsentativt udvalg.

De store tab afspejles i prisudviklingen, selv om man her må tage betydeligt hensyn til kvaliteten af indbindingen og bøgernes tilstand i øvrigt; pengenes værdi kunne også variere. Mens 1604-udgaven i 1662 blandt Thomas Bangs bøger forhandlede til 12 sk., på Rostgårds auktion 1726 til 3 mk. og endnu fire år efter Københavns brand på Deichmans auktion til kun 7 sk., betaltes 1751 for Niels Foss' exemplar 3 rd. 3 mk. 2 sk., men den høje pris må for en stor del være betinget af det fine spejlbind. I 1758 noteredes Chr. Reenbergers exemplar til 1 rd. 3 mk. og året efter lensgreve Berckentins til 3 rd. 2 mk., i 1777 Langebeks til 2 rd. 1 mk. 3 sk. og Klevenfelds til 17 mk. Ved Thotts auktion 1791 vurderedes hans to eksemplarer dog kun til henholdsvis 4 og 12 sk. Den danske udgave forhandlede ved samme auktion til 3 mk. 12 sk. For dennes vedkommende kendes i øvrigt kun få indbyrdes stærkt varierende prisangivelser, således på Foss' auktion 1751 2 rd. 15 sk., på Herslebs 1758 5 mk. og på Langebeks 1777 2 rd. 1 mk. 5 sk.

Jonas Henricsonius' skrift

I sit værk »Sverige och Danmark 1596–1611« fremsætter *Sven Ulric Palme* i en exkurs den teori, at Jonas Henricsonius' skrift har været et led i Sveriges politiske agitation, og at hertug Karl på en eller anden måde har medvirket ved tilblivelsen af det nævnte skrift. Dog synes det ham uforklarligt, hvorfor Johannes Bureus i 1604 har oversat det fra latin¹.

Imidlertid berører *Palme* ikke den anden nærliggende forklaring: at bagmanden var at søge i De forenede Nederlande, der kæmpede for deres frihed, og for hvem den svensk-polske alliance med påfølgende mulig besættelse af Danmark-Norge kunne blive skæbnesvanger, eller hos de tyske fyrster, der støttede Nederlandene. Han behandler selv indgående den advarsel, Nederlandene gennem grev Johan af Nassau ønskede at sende Christian IV 1601, men som ikke synes at være blevet til noget². Når forfatteren antager, at der kun i arkivet i Simancas eller Johan III's arkiv kunne hentes oplysninger om forhandlinger mellem den sidstnævnte og Eraso om et spansk-svensk forbund, må det bemærkes, at der muligvis har været flere indviede i sagen. Forhandlingerne mellem Eraso og Johan III var næppe ukendte i Rom, som jo havde direkte interesse i dette forbund. Dertil kommer, at Jonas Henricsonius' oplysninger ikke er så exakte, som de burde være, hvis de byggede på selve dokumenterne om spansk-svenske forhandlinger 1578. Der synes at foreligge en videreudvikling af disse planer, muligvis en sammenblanding med Lorichs' projekt, som skinner igennem flere steder. Skriftet er naturligvis heller ikke fri for propagandistiske overdrivelser. Lorichs' planer kan være kommet til andres kundskab under hans ophold i Rom, Spanien og Nederlandene. Desuden er Henricsonius dårligt underrettet om sagens udvikling og om planerne o. 1600, hvor han drager sine egne slutninger³.

Jonas Henricsonius' bog synes at være udkommet senest i slutningen af 1603. Allerede 10. januar 1604 indberettede den pavelige nuntius i Polen, *Claudio Rangoni*, til Rom, at han havde modtaget et

brev fra kansleren med meddelelse om, at der i Tyskland »sotto nome di Criffsonio Danese«, sandsynligvis et pseudonym, var trykt en bog, fuld af de skændigste bagtalelser mod den katolske kirke, det polske rige og dets konge. Kansleren havde sendt sit exemplar til vicekansleren for at lade kongen og nuntius se det⁴. To måneder senere, den 7. marts 1604, var den sidste nødt til at indrømme, at det ikke var lykkedes at fastslå forfatterens identitet. Kong Sigismund var tilbøjelig til at tro, at bogen var trykt i Danzig, mens kansleren hældede til den anskuelse, at den var trykt uden for Polen af en dansk undersåt, og foreslog, at man forfattede et svar, således at en lærd gejstlig tog sig af beskyldninger mod Rom og en verdslig person af det, som angik det polske rige⁵. Det planlagte svar synes dog ikke at være blevet til noget. Det er imidlertid iøjnefaldende, at hverken Sigismund eller hans nærmeste rådgivere strejfer den mulighed, at bogen kan være inspireret af hertug Karl.

Af Henricsonius' bog haves i danske biblioteker fire forskellige latinske udgaver, deraf tre uden årstal og trykkested. Udgaverne uden årstal er følgende:

1. *De ratione et via regiones septentrionales ad cultum Sedis Romanæ reducendi, item de causis, propter quas Daniæ suspecta esse debet regnorum Poloniae et Suetiæ coniunctio.* 36 sider, slyngornament på titelbladet, findes i KB og UB.

2. Tilføjelse til titlen: *Accessit Consilium Romæ scriptum de statu Religionis in Germania.* Titelbladsvignet: tre modstillede blade. Henricsonius' skrift fylder 38 sider. Derefter s. 39–54: *De statu Religionis in Germania consilium Romæ scriptum*; s. 55–59: *Summa Capitum confoederationes nuper initæ hæreticos Romæ. Pragæ communicatum 7. septembris Anno 1602*; s. 59–62: *Sanctissimi Domini Nostri Jesu Christi Dei Patris & Mariæ Virginis Filii Pont. Opt. Max. Regis regum, servique servorum Indulgentiæ toties quoties & plenarie ex vetustissimo codice nuper exscriptæ. Anno Jubilæi ab ipso Homine nato XXXII* (UB).

3. Titel som 1., 39 sider, titelbladsvignet med et mandshoved. (KB og UB).

Den sidste udgave synes at være den hyppigste. Som allerede Palme konstaterede, indgår den med selvstændig paginering i Joachim Morisius' samling af politiske traktater *Speculum Consiliorum hispanico-romum*, trykt i Leyden 1617⁶. I en ny udgave af samme værk i 1626

med fortløbende paginering indgår Henricsonius' skrift som s. 107–143.

Den første udgave har samme typografiske udstyr som Kort Aslakens bog *De natura cæli triplicis libelli tres*, som blev trykt i Siegen i grevskabet Nassau 1597⁷. I denne forbindelse er det interessant at bemærke, at i det storpolitiske spil i Norden omkring 1601–02 havde grev Johan af Nassau først advarerens rolle og gik dernæst selv i svensk tjeneste, hvor han en tid bekrigede polakker i Livland. Også den unge hertug Johan Adolf af Gottorp var i hertug Karls tjeneste i Livland, hvorfra begge vendte hjem sommeren 1602⁸. Har greven af Nassau ønsket at fuldføre sit hverv: at advare Christian IV, som han ikke fik gjort i første omgang? Nu havde han måske fået kendskab til sagen fra to sider. I hvert fald viser trykkestedet den interesse, man i grevens omgivelser nærede for den omhandlede sag.

Den mellemste udgave med sine mange tillæg om tyske forhold har et mere almindeligt sigte og synes efter det typografiske udstyr at dømme at være blevet trykt i Tyskland.

Foruden de tre udgaver findes der i KB en fjerde med trykkeåret 1604 og begyndelsesordene: *Consilium politicorum*, hvorefter titlen er identisk med udgave 1 (46 s.). Sven Ulric Palme synes at have accepteret denne som det første tryk, men blot et blik på det typografiske udstyr er nok til at indgyde tvivl. Vignetten med frugtkurv på titelbladet kendes almindeligvis først i slutningen af det 17. århundrede. Slutvignetten med barnehoved forekommer noget før, allerede i 1620-erne, mens papiret og det tekniske udstyr peger mod det 18. århundrede⁹. Men hvis det nu er et senere tryk, hvor kommer så årstallet og den afvigende titelbegyndelse fra? De kan ikke være grebet ud af luften, og der måtte altså foreligge en samtidig latinsk udgave med årstallet 1604. Jeg har ledt efter denne udgave i mange af Europas biblioteker, og eftersøgningen kronedes også med held. Først i Nationalbiblioteket i Wien, senere i stats- og universitetsbiblioteket i Göttingen, og endelig i det bayerske statsbibliotek i München fandt jeg et samtidigt tryk med årstallet 1604 og med nøjagtig samme begyndelse: *Consilium politicorum* (45 s.). Dermed må gåden anses for løst og udgaven med frugtkurven henvises trods den tidlige datering til den sidste plads i rækken.

Et lignende forfatternavn figurerer i et senere polemisk skrift: *Hochwichtiger Ratschlag und Bedenken von Hintertreibung der blutdürstigen gefährlichen Anschläge der Jesuiten, so sie wider alle Regi-*

menten und Policeyen immerdar suchen und vornehmen. Sonderlich wie dieselbige im Königreich Polen von ihnen verborgentlich geführt, nunmehr aber menniglich vor Augen gestellet, und hintertrieben werden sollen, publiciert durch Jonam Henriceum D. Frankfurt bey Johan Friedrich Weissen zu finden. Anno 1632 (4°, 52 s.). Jeg har haft lejlighed til at benytte et eksemplar i det bayerske statsbibliotek¹⁰. Det indeholder en række advarsler til den polske konge, og der synes ikke at bestå nogen indholdsmæssig forbindelse mellem de to skrifter, bortset fra, at de begge er rettet mod jesuitterne.

Zusammenfassung

Obwohl die lutherische Lehre im Jahre 1536 offiziell eine unumschränkte Stellung in Dänemark erhielt, dauerte es einige Dezennien, bis die Neuerung wirklich durchdrang. Die Überreste des Katholizismus waren schwer auszurotten. Sie wurden von einer Geistlichkeit weitergeführt, die zum grössten Teil eine katholische Ausbildung hatte. Sie fanden sich noch im Ritus, und es gab auch einige freie Orte, wo der Katholizismus, obwohl in einer ziemlich zurückgedrängten Form, noch existieren durfte, in erster Linie in den Klöstern und in den Domkapiteln, möglicherweise aber auch in den Gilden und sogar innerhalb des alten Adels. Die Zeit aber arbeitete für den Protestantismus, und die Opposition starb allmählich aus – um so mehr als die neue Staatskirche verhältnismässig milde auftrat und es vermied, Märtyrer zu schaffen.

Es war für die Anhänger der alten Kirche wichtig, Verbindung mit den Ländern zu bewahren, wo der Katholizismus herrschte. Die römische Kirche selbst machte nur ein paar schwache Versuche, mit Dänemark in Verbindung zu kommen. 1536 schickte der Papst Petrus Vorstius mit einer Einladung zu einem allgemeinen Konzil an die deutschen Fürsten. Im April 1537 sandte er von Verden aus eine schriftliche Einladung an alle dänischen Bischöfe mit der Aufforderung, das Bestreben des Papstes zu unterstützen, aber diese Initiative hatte keinen praktischen Erfolg. Zwei Gutachten um 1547–48, die sich mit den Aussichten einer Rekatholizierung Dänemarks beschäftigen, schlugen u. a. vor, den Wunsch des Königs, seinen Bruder als Erzbischof von Bremen zu sehen, auszunützen. Der päpstliche Legat Giovanni Francesco Commendone kam 1561 nach Deutschland, um die norddeutschen Fürsten zum Konzil einzuladen. Er bat auch um Erlaubnis, nach Dänemark reisen zu dürfen, bekam aber vom König Frederik II. abschlägigen Bescheid.

Der katholische Einfluss musste also andere Wege suchen. Um 1550 wurde die katholische Universität in Löwen von vielen Nordländern besucht, und darunter befanden sich einige, die in Standoncks Stiftung für arme Studenten Freiplätze bekamen. 1558 kam von

Amsterdam an diese Stiftung ein junger Norweger namens Laurentius Nicolai, der sich später meistens nach seiner Heimat »Norvegus« nannte und von anderen auch so genannt wurde. Er war um 1539–40 in Oslo geboren und ist eine Zeitlang Schüler an der Domschule (Vor Frue Skole) zu Kopenhagen gewesen. Nach seinen eigenen Aussagen verliess er Norwegen mit 17 Jahren, nachdem er nach dem Tode seiner Mutter auf sein Erbteil verzichtet hatte. In Löwen wurde er 1559 an der Universität immatrikuliert und 1561 *magister artium*. Nach einem Besuch zu Hause begann er das Theologiestudium. Inzwischen hatte er Kontakt mit den Jesuiten aufgenommen, und im Februar 1564 trat er in den Orden ein. Schon nach drei Monaten wurde ihm gestattet, die ersten Gelübde abzulegen, und im folgenden Jahr wurde er zum Priester geweiht. Im Kolleg wurde er vorzugsweise als Exerzitenmeister benutzt. Als »piscator animarum« gewann er seinem Orden viele begabte Mitglieder, unter anderen den berühmten Theologen Leonard Lessius. In Löwen traf Norvegus Mitbrüder, mit denen er auch in der Folgezeit in Verbindung trat, so den späteren Kardinal Robert Bellarmin, der als Theologieprofessor am Kolleg zu Löwen tätig war. Er hat sicher auch Beziehungen zu den vielen Nordländern, die in der Stadt und an der Universität weilten, gehabt, und es gelang ihm einige unter ihnen als Konvertiten zu gewinnen. 1568 besuchte ihn auch sein alter Vater. Die Vorgesetzten des Norvegus trugen sich mit der Hoffnung, er würde einmal zusammen mit seinen konvertierten Landsleuten ein Kolleg in ihrem Heimatland gründen. Auf Grund eines Besitzvermerkes in einem Buch von 1561 hat man es bisher für wahrscheinlich gehalten, dass ein derartiges »heimliches« Kolleg um 1560 in Kopenhagen existiert hat. Die Umstände scheinen aber gegen diese Annahme zu sprechen – ein solches Kolleg hat auch keine Spuren im Jesuitenarchiv hinterlassen. Mittlerweile kamen ständig mehr Nordländer in Verbindung mit den Jesuiten. So trat z. B. der Flensburger Henrik Mandixen 1572 in Braunsberg in den Orden ein, wo er neun Jahre später starb.

Nach dem Frieden von Stettin ergaben sich Möglichkeiten für eine Mission in Schweden, wo König Johann III. eine katholische Königin an seiner Seite hatte. Schon um 1571 schickte Norvegus einige Vorschläge zur Rekatholizierung Schwedens an den Ordensgeneral in Rom. Sie wurden durch einen langen Brief vom Dezember 1573 ergänzt, worin er eindringlich die Errichtung einer Mission em-

pfahl und eingehend erklärte, wie die Sache anzupacken sei. Einige Zeit nach der Mission des polnischen Jesuiten Stanislaus Warszewicki zum schwedischen König erhielt auch Norvegus die lang ersehnte Erlaubnis für seine Reise nach Schweden. Er konnte sie aber erst im Oktober 1575 antreten, nachdem er seine Professgelübde hatte ablegen dürfen. Offiziell wurde er als Kaplan für die Königin Katharina von ihrer Schwester Anna in Polen geschickt. Die Reise ging über Braunsberg, aber wegen verschiedener Hindernisse kam der Winter dazwischen, und erst im April 1576 traf Norvegus in Stockholm ein. Ihm wurde sofort von Seiten des Königs befohlen, incognito aufzutreten. Der König verlangte von ihm auch ein Versprechen, gewisse katholische Dogmen nicht zu verkünden. Danach konnte er als Leiter einer theologischen Lehranstalt berufen werden, welche der König schon vor der Ankunft des Norvegus zu errichten beschlossen hatte. Sie wurde auf der Franziskanerinsel (Gråmunkeholmen) in den Gebäuden des alten Franziskanerklosters eingerichtet. Unter den Lehrkräften war auch der Begleiter des Norvegus, der Magister Florentius Feyt aus Utrecht. Er gehörte einer Vereinigung an, die Norvegus ohne Wissen seiner Vorgesetzten mit Hinblick auf die Mission im Norden gegründet hatte. Nachdem er in Braunsberg seinen Ordensgenossen die Existenz dieser Vereinigung eröffnet hatte, und dieses dem Ordensgeneral mitgeteilt worden war, brachte dieser Verstoss gegen die Regeln ihm eine ernste Missbilligung von seiten der Ordensleitung ein, und das Vertrauen zu ihm wurde dadurch geschwächt. Die Ordensleitung war auch nicht geneigt, ihm trotz seiner eindringlichen Aufforderungen weitere Hilfe von der belgischen Provinz zu schicken. Nach einem längeren Briefwechsel einigte man sich zuletzt darauf, dass vereinzelte Nicht-Jesuiten aus eigener Initiative sich dem Norvegus anschliessen dürften, um ihm beizustehen. Dieses war äusserst notwendig, besonders weil Feyt schon im März 1577 aus persönlichen Gründen Schweden wieder verlassen hatte.

Norvegus wurde allmählich immer mehr in die Bestrebungen des Königs hineingezogen, Änderungen in der schwedischen Kirche herbeizuführen. So hat er unter dem Liturgiestreit, der seinen Höhepunkt Anfang des Jahres 1577 erreichte, dem König beigestanden. In Briefen an den General empfahl Norvegus, den Wünschen des Königs um Dispensationen zu willfahren. Die wichtigsten waren folgende: das Abendmahl unter beiden Gestalten, die Priesterehe und

die Messe in der Landessprache; nach der Meinung des Norvegus könnten diese Dispensationen mit der Zeit katholischen Ansprüchen angepasst werden.

Die Tätigkeit des Norvegus in Stockholm trug allmählich Früchte. Im Juli 1577 schickte er sechs junge Männer zur Ausbildung an das Collegium Germanicum in Rom. Gleichzeitig versuchte Norvegus, den König von der Richtigkeit der katholischen Lehre zu überzeugen, indem er glaubte, der König sei durch vernünftige Nachgiebigkeit zu gewinnen. Mittlerweile hatte der König selbst direkte Verhandlungen mit Rom eingeleitet. Im Herbst 1576 sandte er eine Delegation unter Führung seines vertrauten Sekretärs Fecht nach Rom. Das Schiff ging aber unter, und Fecht ertrank, die Aufgabe wurde jedoch von Pontus de la Gardie fortgeführt. Das Ergebnis dieser Verhandlungen war der Beschluss des Heiligen Stuhls, den Jesuiten Antonio Possevino nach Schweden zu senden. Er kam mit seinem Gefolge im Dezember 1577 an und nahm allmählich mit Norvegus Kontakte auf. Dieser scheint aber seinerseits nicht allzu begeistert gewesen zu sein, einen Vorgesetzten zu erhalten. Possevino konnte nämlich sein Verfahren nicht ganz billigen. Weder sein dem König gegebenes Versprechen noch das fehlende Einhalten der Ordensregeln beim Unterricht und der Schuldisziplin fanden Gnade vor den Augen Possevinos. Deshalb versuchte Possevino einen plausiblen Vorwand zur Entfernung des Norvegus zu finden. Diese Versuche scheiterten aber letztlich an dem Widerstand des Königs. Nicht einmal die Angelegenheit des Sekretärs des Königs, Johan Henriksson, der von Norvegus mit Zustimmung Possevinos einen Dispensationsbrief zur Eingehung einer Ehe bekommen hatte, vermochte den Entschluss des Königs zu erschüttern, obwohl der Erzbischof von Uppsala die Sache erfahren hatte, die er natürlich nicht billigen konnte. Auch nicht eine gewisse Unordnung im Kolleg, die durch geflohene Alumnen zur Gerüchtebildung beitrug, verminderte anscheinend das Vertrauen des Königs zu Norvegus. Zuletzt musste Possevino, um Zeit zu gewinnen, sich selbst als Vertreter des Königs in der Dispensationsfrage und in einer Reihe anderer Angelegenheiten anbieten, namentlich bei der Heimführung der neapolitanischen Riesenerbschaft der Königinmutter Bona Sforza.

Norvegus spielte in der schwedischen Mission keine führende Rolle mehr. Nach der Abreise Possevinos im Mai 1578 wurde er dem Begleiter Possevinos, William Good, unterstellt und dann – nach der

Ankunft einer Gruppe Jesuiten aus der polnischen Provinz – deren Leiter Warszewicki. Als der Heilige Stuhl zuletzt Johann III. seine wesentlichsten Dispensationswünsche abschlug, wurde der König den Jesuiten feindlich gestimmt, besonders als sie sich weigerten, ihm die Kommunion unter beiden Gestalten zu reichen.

Während seines Aufenthaltes in Schweden hatte Possevino mit dem Flensburger Anders Lorichs, der als Gesandte des schwedischen Königs in Polen wirkte, Verbindung gehabt. Früher war Lorichs in dänischen Diensten gewesen, war aber in Ungnade gefallen und hatte ökonomische Verluste erlitten. Er sann auf Rache und sah jetzt eine Möglichkeit, sich der Unterstützung des Papstes und der katholischen Mächte für seine phantastischen Pläne, Dänemark zu erobern, zu bedienen. Er trat zum Katholizismus über und legte 1579 einen Besuch in Rom ab, wo er seine Pläne vorlegte, ohne aber einen sichtbaren Erfolg zu erreichen. Später fiel Lorichs wegen seiner Intrigen und seines Doppelspieles auch in Ungnade beim schwedischen König. Er wurde im Sommer 1584 gefangengenommen und kurz danach in Stockholm hingerichtet. Seine Pläne treffen sich in gewissen Punkten mit denen, welche ein gewisser Jonas Henricsonius aus Meldorf (wahrscheinlich ein Pseudonym) um 1604 publizierte.

Als Possevino im Juli 1579 nach Schweden zurückkehrte, stiess er sofort wegen der negativen Ergebnisse seiner Mission als Abgesandter des Königs auf erhebliche Schwierigkeiten. Der Gang der Ereignisse wurde zum Teil durch eine Pestepidemie, die am Ende des Jahres 1579 in Stockholm wütete, gehemmt. Norvegus kam wieder in den Vordergrund, da der König nach dem Fehlschlag mit Possevino ihn zwingen wollte, nachzugeben und seinen Wünschen zu willfahren. Possevino erblickte hierin eine Gefahr für den katholischen Zusammenhalt und befahl Norvegus, gegen den er schon vorher ein ausgesprochenes Misstrauen hegte, sich öffentlich als katholischen Priester zu bekennen. Diese Enthüllung, im Grunde nur eine Bestätigung der Gerüchte, die schon lange im Umlauf waren, führte eine Volksstimmung gegen den norwegischen Pater mit sich, der jetzt auch von seinen Beschützern im Stich gelassen wurde. Tumultuarische Auftritte kamen vor, und zuletzt untersagte der König dem Norvegus zu predigen, indem der norwegische Pater gleichzeitig aus Stockholm verwiesen wurde. Im Juli 1580 wurde er nach Stegeborg geschickt und verliess im folgenden Monat Schweden zusammen mit Possevino und mehreren anderen Katholiken.

In der polnischen Ordensprovinz erhielt er gegen Ende des Jahres den Befehl, nach Rom zu reisen, wo auch Possevino etwas früher angekommen war. Anfang 1581 bekamen die wichtigsten Teilnehmer der schwedischen Mission Gelegenheit, ihre Gesichtspunkte der Ordensleitung darzulegen. Auch gegenseitige Kritik kam zu Worte, namentlich gegen Norvegus, aber es gelang ihm anscheinend, sein Verhalten zu verteidigen, und er wurde vorläufig nach Wien geschickt, um sich auf eine eventuelle neue schwedische Mission vorzubereiten. Als diese sich hinauszögerte, beschloss die Ordensleitung 1582 Norvegus zusammen mit einer Reihe anderer Jesuiten ins neugewonnene Missionsfeld in Livland zu schicken. Possevino wollte ihn aber nicht mitnehmen, indem er behauptete, eine Sendung des Norvegus nach Livland würde Misstrauen beim schwedischen König erwecken.

Statt dessen wurde Norvegus Ende 1582 nach Olmütz geschickt. In dieser Stadt war 1579 ebenso wie in Braunsberg auf die Initiative Possevinos hin ein päpstliches Seminar errichtet worden, wo eine gewisse Anzahl Plätze den nordischen Alumnen reserviert war. Beinahe drei Jahre hielt sich Norvegus in Olmütz auf, wo er hauptsächlich als Studienpräfekt tätig war. Seine enge Verbindung mit nordischen Alumnen scheint seine Versetzung nach Prag im Sommer 1585 bewirkt zu haben. Auch in Prag, wo es nur selten nordische Schüler gab, war er im Anfang Studienpräfekt und zugleich Exerzitenmeister. In Prag wurde er auch 1587 zum theologischen Doktor promoviert. Im gleichen Jahr bestieg Sigismund den Thron Polens. Gewiss hat Norvegus dieses mit Freude begrüßt, konnte es aber nicht zum Ausdruck bringen, da wegen der Forderungen des Erzherzogs Maximilian auf dem polnischen Thron noch Feindschaft zwischen dem Kaiser und dem neuen polnischen König bestand. Der Papst versuchte zwischen den streitenden Parteien in Polen einen Vergleich zu erreichen. Als ein Begleiter des päpstlichen Vermittlers, des Kardinals Aldobrandini, beim Waffenstillstand Ende 1588 nach Prag kam, machte Norvegus ihm den Vorschlag, eine Ehe zwischen Sigismund und einer lotharingischen Prinzessin zu betreiben. Augenscheinlich war Norvegus Anhänger eines nordischen Reiches unter Sigismund, der durch die vorgeschlagene Ehe die Forderungen der Erben Christians II. auf den dänischen Thron übernehmen würde. Mittlerweile durchkreuzte Norvegus mit diesem Vorschlag die habsburgischen Pläne, die auf eine Ehe zwischen Sigismund und einer habsburgischen Prinzessin ausgingen. Dazu kam noch ein un-

überlegter Schritt: bei einer Königsfürbitte in der Liturgie Ende 1588 nannte Norvegus Sigismund beim Namen. Dies alles führte nach verschiedenen Verhandlungen dazu, dass der norwegische Jesuit im Sommer 1589 nach dem Kolleg in Graz versetzt wurde.

In dieser steiermärkischen Stadt wirkte er nun beinahe neun Jahre, insbesondere als Professor der Kasuistik. Zweimal versuchte Sigismund ihn nach Polen zu berufen, erstmalig 1590–91, dann 1593, aber beide Male ohne Erfolg. In Graz begann Norvegus auch eine Widerlegung der Beschlüsse der Uppsalatagung von 1593 auszuarbeiten. Diese Arbeit zog sich aber in die Länge, und das Manuskript ist noch nicht gedruckt worden. Norvegus trat auch mit dem Grazer Hof in Verbindung und war sowohl bei der Erzherzogin Maria als beim Erzherzog Ferdinand, dem späteren Kaiser, sehr angesehen. Dies zeigte sich u. a. 1597–98, als Norvegus in innere Streitigkeiten am Kolleg verwickelt im März 1598 nach Wien versetzt wurde. Im gleichen Jahr wurde mit der Niederlage Sigismunds bei Stångebro das Schicksal des Katholizismus in Schweden entschieden.

Im August 1598 wurde in Rom ein Vorläufer der Propagandakongregation errichtet – *Congregatio super negotiis sanctæ fidei et religionis catholicæ* – der es aber nur vergönnt war, wenige Jahre zu wirken. Unter ihren Mitgliedern war Kardinal Bellarmin. Wenn bei den Sitzungen der Kongregation die nordischen Länder behandelt wurden, konnte man Norvegus nicht umgehen. Er wurde bald wegen der Aussichten des Katholizismus in Dänemark und Norwegen zu Rate gezogen. 1601 erfolgte die lang erwartete Sendung zur polnischen Provinz, wo die wichtigste Aufgabe des Norvegus darin bestand, Schüler für die nordischen Seminarier zu gewinnen und sich ihrer zu widmen. Er erhielt auch die Erlaubnis, direkt mit dem polnischen König und dem päpstlichen Nuntius zu verhandeln; diese wurde jedoch durch ein indirektes Verbot, sich am Hofe aufzuhalten, wieder eingeschränkt.

In der polnischen Provinz wurde Norvegus dem Braunsberger Kolleg zugeteilt. Er besuchte aber auch andere Kollegien mit nordischen Schülern. Er konnte jetzt gute Verbindungen mit seinen Gesinnungsgenossen und mit katholisch Interessierten in Dänemark aufrechterhalten, und er nutzte in den folgenden Jahren sein altes und neuerworbenes Wissen in einigen Gutachten über die Rekatholisierung in Dänemark und Norwegen aus. In seinen Vorschlägen bemühte er sich darum, das Leben der Katholiken unter Anders-

gläubigen auf verschiedene Weise zu erleichtern, und er skizzierte ein Zukunftsprogram, worin die Ausbildung an den Jesuitenkollegien des Auslandes eine grundlegende Rolle spielte. Um die Konversion so leicht wie möglich zu machen, schlug er eine Reihe Dispensationen vor, die aber die realistischen Möglichkeiten überstiegen. Gleichzeitig versuchte er, durch einige Schriften den Weg für katholischen Einfluss zu bahnen. So gab er eine kleine, stark polemische Schrift heraus, die als ein Brief dänischer und norwegischer Studenten an Professoren der Universität in Kopenhagen getarnt war. 1604 veröffentlichte er sein Hauptwerk »Confessio Christiana« (dänische Ausgabe 1605), eine Apologetik, die durch Fragen und Antworten die Wahrheit der katholischen Lehre gegenüber der protestantischen zu beweisen suchte. Norvegus legte grosses Gewicht darauf, sich Helfer an den päpstlichen Seminarien zu Braunsberg, Wilna und Olmütz heranzubilden, wo junge Männer aus dem Norden auf Kosten des Heiligen Stuhls und unter Leitung von Jesuiten Unterricht und Unterhalt erhielten. Auch wurde eine Frist für ihre Konversion festgelegt; geschah diese nicht spätestens innerhalb sechs Monate nach der Aufnahme, wurde der betreffende Alumne fortgewiesen. Obwohl die Alumnen den Regeln gemäss kein Versprechen, in den geistlichen Stand einzutreten, abzulegen brauchten, war das Endziel die Ausbildung frommer und eifriger Priester, die in Kontroversfragen gut orientiert waren und zum Wohle der katholischen Kirche unter ihren Landsleuten wirken konnten. In den Kollegien wurde zugleich eine grössere Anzahl Schüler unterrichtet, darunter viele, die in der Stadt wohnten, auch adelige und bürgerliche Konviktooren, die für ihren Aufenthalt zahlen mussten. Während der Zeit 1596–1604 sind die Namen von über 60 Schülern dänisch-norwegischer Herkunft bekannt, darunter befinden sich $\frac{3}{4}$ in den Alumnatsmatrikeln. Als Kontaktmänner zur Heimat wirkten u. a. die Rektoren der Lateinschulen Jens Aagesen in Malmö und Christoffer Hjort in Oslo, die selber Jesuitenschüler gewesen waren. Unter anderen bedeutenderen Namen mit katholischem Interesse können der Kopenhagener Domorganist Truid Aagesen und der Professor an der Universität in Kopenhagen, Laurids Scavenius, der später Bischof von Stavanger wurde, erwähnt werden.

Die ständig häufigeren Studienaufenthalte an den Jesuitenschulen erregten allmählich Bedenken in Dänemark, namentlich unter den führenden Geistlichen. Dazu kam, dass nicht wenige dänische Adels-

familien frühere Jesuitenalumnen als Präceptoren für ihre Kinder sowohl zu Hause als auf Auslandsreisen benutzten, wodurch ein gewisser Einfluss ausgeübt werden konnte. Einzelne Jesuitenschüler kamen auch in Verbindung mit der Universität zu Kopenhagen. Die Jesuiten auf ihrer Seite setzten ihr Vertrauen auf den in religiöser Hinsicht ziemlich indifferenten jungen König und berichteten optimistisch von seinem Wohlwollen gegenüber heimkehrenden Jesuitenschülern. Der König aber schenkte letztlich seinen Bischöfen Gehör und verbot im Oktober 1604 die Anstellung von Jesuitenschülern in Kirchen- und Schulämtern. Dieses Verbot, dem eine sehr notwendige Verbesserung des Schulwesens folgte, setzte dem häufigen Besuch an den Jesuitenschulen ein Ende.

Norvegus war seit seiner Versetzung nach Braunsberg eifrig bestrebt, eine Reise nach Dänemark zu unternehmen. Schon im Sommer 1604 war es ihm klar geworden, dass das oben angeführte Verbot bevorstand, und er hoffte augenscheinlich mit seinem Besuch die drohende Gefahr abzuwehren und durch seinen persönlichen Einsatz die leitenden Männer des Reiches zu überzeugen. Jedoch erst 1605 wurde die Reise genehmigt. Im Frühjahr 1606 kam Norvegus endlich nach Dänemark. Als er nach einiger Zeit nach Kopenhagen gelangte und dem König seine Hilfe in Religionsangelegenheiten anbot, wobei er gleichzeitig seine *Confessio Christiana* überreichte und um einen Reisepass nach Norwegen bat, wurde er vor das Konsistorium der Universität zitiert und des Landes verwiesen. Diesem verfehlten Besuch kam sicher eine gewisse psychologische Bedeutung zu, indem die Katholiken nun einsehen mussten, dass die Kreise, von denen man Unterstützung erwartet hatte, nicht öffentlich hervorzutreten wagten, weil ihnen ihre kleine Zahl und Machtlosigkeit klar geworden war. Immerhin gab es ständig eine treue Schar von Jesuitenschülern, die in Dänemark weiterarbeitete, u. a. Anders Skytte, der als Mediziner Leibmedicus bei der Königinwitwe Sophie wurde. In Norwegen wurde eine Reihe früherer Alumnen 1613 angeklagt, und die meisten verloren ihre Ämter, so Christoffer Hjort. Auch der Organist Truid Aagesen wurde entlarvt und im gleichen Jahr abgesetzt. Andere entkamen der Entdeckung, und wieder andere zogen das Exil vor.

Nach seinem misslungenen Besuch in Dänemark führte Norvegus ein ziemlich zurückgezogenes Leben. Er arbeitete noch einige Jahre in Braunsberg, wo nordische Alumnen recht seltene Gäste geworden

waren. 1610 wurde Norvegus an das Kolleg in Riga versetzt, wo er mit verschiedenen leichteren Aufgaben beschäftigt war, u. a. wurde er als Beichtvater des Hauses benutzt. Der lutherische Bischof von Riga, Hermann Samson, polemisierte in einem grösseren Werk, das 1615 erschien, gegen seine Confessio. Bei der Eroberung der Stadt durch Gustav Adolf 1621 wurde Norvegus, der mittlerweile über 80 Jahre alt geworden war, mit anderen Jesuiten ausgewiesen, und seine letzten Tage verlebte er im Kolleg zu Wilna, wo er am 5. Mai 1622 starb.

In seinem Nekrolog wurde sein Eifer – aber zugleich sein eigenartiger Charakter, der seinen Vorgesetzten viel Mühe verursacht hatte – hervorgehoben. Im gleichen Jahr wurde die Propagandakongregation, die die Pläne einer Mission in Dänemark und Norwegen weiterführte, errichtet.

Norvegus hatte sein ganzes langes Leben den Bemühungen gewidmet, die nordischen Ländern wieder zum Katholizismus zurückzuführen. Seine Anstrengungen trugen keine besonderen Früchte, riefen dagegen eine ganze Reihe Gegenmassnahmen hervor, welche die Arbeit der Katholiken in Dänemark und Norwegen erschwerten. Aber den Spuren des oft eigensinnigen norwegischen Jesuiten folgte eine Reihe Konvertiten, für welche die Begegnung mit ihm eine persönliche Bedeutung erhielt, eine verhältnismässig zahlreiche Schar, die zwischen innerem und äusserem Exil wählen musste.

Im ersten Anhang wird eine Übersicht der gedruckten Schriften des Norvegus und ihrer Verbreitung gegeben. Auf Grundlage der Bücherauktionskataloge des 17. u. 18. Jahrh. kann festgestellt werden, dass ziemlich viele Exemplare hierzulande zirkulierten. Obwohl der Bestand allmählich etwas reduziert ist, besonders durch Feuerbrünste, Abgang ins Ausland usw., sind immer noch mehrere Exemplare erhalten.

Im zweiten Anhang wird die Schrift des Jonas Henricsonius von katholischen Verschwörungen gegen Dänemark behandelt. Insbesondere wird auf den Zeitpunkt der Drucklegung aufmerksam gemacht, weil es gelungen ist, in ausländischen Bibliotheken Exemplare einer Ausgabe von 1604 zu finden, die später mit unverändertem Druckjahr wieder ediert wurde. Gleichzeitig lässt sich feststellen, dass die Schrift schon Anfang 1604 am polnischen Hof bekannt war.

Kilder, noter og henvisninger

Utrykte kilder

ARCHIVUM ROMANUM SOCIETATIS IESU (ARSI)

Dette hidtil ret upåagtede arkiv leverer hovedparten af kildestoffet. Der er først og fremmest gennemgået de indkomne breve til ordensgeneralen fra *Assistentia Germaniae*, som er temmelig talrigt bevarede indtil o. 1600, mens der fra tiden derefter kun findes få breve. Desuden er der benyttet den selvstændige række med breve til den polske (og litauiske) provins (*Pol 77ff.*). Generalens kopibøger fra den pågældende tid er desværre ikke bevaret for den polske, men dog for både den belgiske og den østrigske provins (*FlBelg 1 : I-II, 2 ; Austr 1 : I-II, 2*). Af stor betydning er personalkatalogerne, som består dels af *Catalogi breves* for hvert år indeholdende navnene på de enkelte jesuitter og deres arbejdsområde, dels af *Catalogi triennales*, som blev indsendt hvert tredje år i anledning af prokuratorkongregationen. De indeholder mere detaljerede oplysninger om hver enkelt navn, nationalitet, alder, uddannelse (både inden og uden for ordenen), grader og den hidtidige beskæftigelse. Disse kataloger suppleres af et tillæg, som efter et fast skema karakteriserer ordensmedlemmernes sindelag og egnethed, men som oftest så kortfattet og alment, at dets kildemæssige værdi kan være tvivlsom. Desværre haves alle disse kataloger kun undtagelsesvis fra tiden før 1580. De ældste findes i *Germ 131* ; i øvrigt er der benyttet kataloger i *Austr 24, 25, 122, 123 ; Pol 6, 7, 43* og *FlBelg 9, 43*.

I rækken med de mere prominente jesuitters akter (*OppNN*) findes en samling, som kan betegnes som *Possevinos privatarkiv*, deriblandt sager vedrørende den svenske mission og hans selvbiografiske optegnelser (*Annales*), som går frem til 1581. Sidst i denne afdeling findes en samling bestående af *Norvegus' breve til ordensgeneralen fra og om Sverige* (*OppNN 339*). Også blandt de øvrige sager støder man på aktstykker fra hans hånd. Af væsentlig betydning er de mange fortegnelser fra tiden 1580–85 over alumnerne ved de pavelige seminarier, som Possevino sammen med sine udførlige visitatsberetninger sendte til Rom. I samme arkivfond findes *kardinal Bellarmins korrespondance*, herunder et enkelt brev fra den norske jesuit (*OppNN 242*).

De arkivalier, som tilbageleveredes af *det romerske statsarkiv* og *Biblioteca Vittorio Emanuele* i 1924, findes i *Fondo Gesuitico*. De er flittigt benyttet og indeholder hovedsagelig materiale til belysning af *de pavelige seminariers historie* (*FG 1379* : Braunsberg ; *1443* : Graz ; *1477* : Olmütz ; *1651* : Wien ; *1652* : Vilna), navnlig de meget værdifulde *elevefortegnelser* omfattende alle optagne fra alumnaternes start til 1602. Den ret store brevsamling har kun lidet at byde med hensyn til det foreliggende emne. Af større vigtighed er fremdragelsen af det ældste dokument fra *Norvegus' hånd* – en besvarelse af et spørgeskema o. 1567 (*FG 77*) samt en censur af hans *Confessio Christiana* (*FG 653*).

De *elevefortegnelser*, som findes blandt *Possevinos papirer* og i *FG*, kan for *Vilnas* vedkommende suppleres med nogle enkelte fra 1585–92 i *Lith 36*. *Nekrologer* over enkelte jesuitter eller deres dødsår kan man finde dels i *HistSoc* (for den litauiske provins også i *Lith 61*), dels i *årsberetninger* (*Litteræ annuæ*), som foreligger trykt for perioden 1581–1614. De originale indberetninger fra Braunsberg (*Pol 50* og *Lith 38*) viste sig at indeholde en del mere end de trykte. Også de enkelte *kollegiers historie* har interesse. For Louvains vedkommende gav *FlBelg 50* adskilligt, mens de andre kollegiers historie derimod indeholdt så godt som intet udover årsberetningernes oplysninger.

Af diverse fonds gav *Studia* et enkelt brev fra *Norvegus*.

Utrykte kilder

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO (ASV)

Næst efter jesuitternes centralarkiv indeholder Vatikanarkivets rige samlinger værdifuldt stof, men det er spredt over forskellige fonds. Først bør nævnes *nuntiaturarkiverne*. I *Nunziatura di Germania* kan man finde Possevinos indberetninger fra Sverige til den pavelige statssekretær, kardinalen af Como (*vol. 92*); en del svenske sager er desuden havnet i *Nunziatura di Spagna* (*vol. 13*). Kopier af breve til den pavelige nuntius i Polen giver indblik i pavestolens støtte til den nordiske mission (*Nunziatura di Polonia vol. 173*). En stor del af de nævnte kopier findes i *Fondo Borghese*, som indeholder det pavelige statssekretariats sager fra Clemens VIII's og Paul V's tid (1592–1621). Sammesteds findes indberetninger fra nuntius i Polen (*FB II 232, 241, III 18, 52 cd, 90 B, 90 C*). Dertil kommer en samling jesuiterbreve i *FB II: 448 ab*, deriblandt den norske jesuits betænkning af 1603 om katolicismens genindførelse. Som tillæg (*Addimenta*) til det polske nuntiaturarkivet findes bl. a. Theiners afskrifter fra jesuiterarkivet.

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA (BAV)

Kapløbet med tiden tillod ikke tilbundsgående undersøgelser, så arbejdet indskrænkede sig til gennemgang af breve til kardinal Pietro Aldobrandini 1601–04 (*Barb. Lat. 1992*), herunder en udateret betænkning om katolicismens udsigter i Danmark-Norge. Dertil kommer et samlebind af meget forskelligt indhold fra tiden o. 1550 i *Vat. lat. 846f*, deriblandt et par aktstykker om Danmark, og anbefalinger til flere nordiske katolikker i *Barb. Lat. 2557*.

BIBLIOTECA AMBROSIANA, MILANO (BA)

Blandt breve til kardinal Federigo Borromeo findes flere fra kong Sigismund og svenske jesuiterlever (*C. 159, 160, 163, 167, 257*), men derimod ingen fra den norske jesuit, selv om det vides, at han har været i skriftlig forbindelse med den berømte prælat. Breve til kardinal Borromeo er i øvrigt registreret i *Fontes Ambrosiana XXXIV*, 1959.

ARCHIVES GÉNÉRALES DU ROYAUME, BRUXELLES (AGB)

Af Louvains universitetsarkiv er benyttet diverse arkivalier vedrørende Standoncks stiftelse og pædagogiet *Porcus*, nemlig pater Bodens optegnelsesbog indeholdende regnskaber og lister over alumnerne 1555–69 (*Ms. 2034*) samt biografiske oplysninger om alumnerne i Standoncks stiftelse 1557–61 (*Ms. 2037*).

BIBLIOTHÈQUE ROYALE DE BELGIQUE, BRUXELLES (BRB)

Ved hjælp af ældre personalfortegnelser over kollegier i den belgiske ordensprovinc (*Ms. 20127*) blev det muligt at følge den norske jesuits ordensfæller. Desuden er der benyttet en biografi over Lessius (*Ms. 4070*) og Norvegus' vejledning i exercitier (*Ms. 5026*).

ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK, WIEN (ÖNB)

Opmærksomheden samlede sig om jesuiterarkivalier fra den østrigske og den polske ordensprovinc. Meget af det viste sig at være dubletter af hovedarkivets dokumenter. På enkelte punkter lykkedes det at finde supplerende oplysninger. Det gælder først og fremmest dagbogen for kollegiet i Olmütz (*Cod. 13559*), akterne fra de polske provinskongregationer efter 1576 (*Cod. 11977*) og jesuiterkollegiets historie i Wien (*Cod. 8967*). En gennemgang af bibliotekets *stambøger* gav flere holdepunkter for datering af jesuiterclevers udenlandsophold.

UNIVERSITÄTSARCHIV, WIEN (UA WIEN)

Matriklen for det juridiske fakultet fra den pågældende tid viste at indeholde et par navne på konverterede danskere.

UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK, GRAZ (UB GRAZ)

Den første *universitetsmatrikel* (1586–1771, Hs. 58) og en fortegnelse over alumnerne i stiftelsen *Ferdinandum* (Hs. 486) gav en række navne på nordiske studenter.

ARCHIV DER THEOLOGISCHEN FACULTÄT, GRAZ

Den første bevarede *promotionsbog* bød på flere promoverede fra Norden.

KONSISTORIALARCHIV, SALZBURG (KAS)

Forhandlingsprotokoller for ærkestiftets konsistorium fra tiden 1617–29 indeholder en række værdifulde oplysninger om to danske jesuiterelever, der virkede som gejstlige i Salzburg stift.

BAYERISCHE STAATSBIBLIOTHEK, MÜNCHEN (BStB)

Foruden en større samling af *stambøger* koncentrerede interessen sig om jesuiterarkivalier, først og fremmest elevfortegnelser fra seminariet i Bamberg 1604–1766 (*Clm 1882, 4°*) og en liste over hørere ved teologi- og logikkurser i jesuitergymnasiet i München 1597–1683 (*Clm 2010, 2°*). I tiden frem til 30-årskrigen afslutning synes der ikke at forekomme nordiske navne i de pågældende arkivalier.

HISTORISCHES ARCHIV DER STADT KÖLN (StA KÖLN)

Interessen samlede sig om *matriklen efter 1559* i universitetsarkivet samt *jesuitternes akter*, og det lykkedes at fremdrage nogle få navne.

ARCHIV DER NIEDERDEUTSCHEN PROVINZ DER GESELLSCHAFT JESU, KÖLN (NAGJ)

I dette arkiv er gennemgået en del af *pater Johannes Metzlers* omfattende *samlinger til den nordiske missions historie*, som for en stor dels vedkommende består af fotokopier og afskrifter af hovedarkivets dokumenter. Foruden en del udmærkede fingerpeg til videre studier i ARSI havde afskrifter af arkivalier i *stiftsarkivet i Frauenburg* og flere tjekkiske arkiver betydning, da det ikke har været muligt at benytte originalerne. Af ordensarkivalier er benyttet en fortegnelse over studenter og deres promotioner ved jesuitergymnasiet og -pædagogiet *Tricornatum* i den anden halvdel af det 16. og i den første halvdel af det 17. århundrede med enkelte nordiske navne.

ARCHIV DER OBERDEUTSCHEN PROVINZ DER GESELLSCHAFT JESU, MÜNCHEN

Ved et orienterende besøg blev det konstateret, at en betydelig del af pater Johannes Metzlers ovennævnte samlinger er forblevet i dette arkiv. Det drejer sig i første række om hans afskrifter af den polske ordensprovincs' arkivalier, herunder oplysninger om nordiske studerende i Braunsberg og Vilna. Desuden indeholder samlingen originalen til Braunsbergseminariets historie indtil 1585 med elevfortegnelse fra begyndelsen (tr. TUB s. 322–329).

RIKSARKIVET, HELSINGFORS

Takket være venlig imødekommenhed har jeg kunnet indlåne til rigsarkivet i København store dele af *Henry Biaudets samling*, som har givet værdifulde impulser til videre forskning.

UNIVERSITETSBIOTEKET, UPPSALA (UUB)

Af de mange værdifulde håndskrifter i dette bibliotek må fremhæves de *medlemsfortegnelser og annaler*, som i sin tid tilhorte *Mariakongregationen i Braunsberg* og som kom til Sverige som krigsbytte under tredivårskrigen (nærmere beskrevet af LÜHR, s. 1 f.). Fra kollegiet i Braunsberg stammer også en *protokol over optagne novicer (H. 167)*. Til

Utrykte kilder

orientering og sammenligning tjente flere håndskrifter indeholdende materiale om liturgistriden, navnlig *K. 23, 26, 33, Nordin 39, 52* og *Palmsk. 112 b*. Endelig bør nævnes *H. R. Hulds samlinger* af afskrifter fra Vatikanarkivet, som dog ikke bød på nyt, og en række *stambøger*.

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (SRA)

Da Sverige egentlig falder uden for det centrale emne, kunne arbejdet indskrænkes til som kontrol og supplement at gennemgå sager vedrørende *Anders Lorichs*, nemlig *Polonica. Förhandlingar 1500-talet. Anders Lorichs' beskickningar* samt højforræderiprocesen mod ham i *Strödda historiska handlingar, vol. 13 b*. I det sidstnævnte fond er desuden benyttet *vol. 2. Handlingar ang. reformationen och motreformationen under 1500-talet*, som indeholder bl. a. et udateret brev fra Norge. Til sammenligning med andre tilsvarende aktstykker vedrørende den liturgiske strid er benyttet *vol. 22 i afskriftsamlingen*. Regnskabsbogen fra jesuiterkollegiet i Riga i *Livonica I: 45* oplyser en del om den gamle norske jesuits forbrug under hans sidste leveår i den vigtige livlandske havneby. Også lektor *A. G. Ahlquists samlinger* blev gennemgået.

KUNGLIGA BIBLIOTEKET, STOCKHOLM (SKB)

Foruden flere *stambøger* er der benyttet en svensk oversættelse af Salomos ordsprog (*A. 410*), hvis tilblivelsestid synes at ligge o. 1580, men uden at finde særlige holdepunkter for en forbindelse til den norske jesuit.

STIFTS- OCH LANDSBIBLIOTEKET, LINKÖPING (LSB)

Af dette biblioteks samlinger benyttedes en række håndskrifter, som belyser den liturgiske strid (*T. 49, 61, 132, 135, 137, 138*), og ved sammenligning med tilsvarende materiale i Uppsala og Stockholm lykkedes det at fremdrage flere varianter.

RIKSARKIVET, OSLO (NRA)

Af gruppen *Norske inlegg* er benyttet en række akter vedrørende Gjærpenprocessen i 1613.

NORSK HISTORISK KJELDESKRIFT-INSTITUTT, OSLO

Efter venlig tilladelse fra instituttets ledelse er der foretaget en gennemgang af *Oluf Kolsruds* meget omfattende *samling af fotokopier*, især med henblik på materiale fra østeuropæiske arkiver og biblioteker. Det resulterede i mange supplerende oplysninger om Olmütz (på grundlag af fotokopier af universitetsmatriklen, lister over promoverede og kollegiets dagbog i *Moravsky Zemsy Archiv*, Brno, og om Prag (fotokopier af jesuiteruniversitetets matrikel i *Archivum Universitatis Pragensis* og af jesuiterkollegiets dagbog i *Bibliotheca Regiæ Canonica Strahov*). Af fotokopier af polsk proveniens, der er benyttet i nærværende afhandling, nævnes afskrifter af breve til Hosius i UB *Krakow* og et originalbrev fra Norge til Kromer i *Czartoriskys bibliotek*. Af romerske fotokopier benyttedes Jacob Stratiuss *menologium* i *Biblioteca Vittorio Emanuele* og underskrevne edsformularer fra *Collegium Germanicum's arkiv*.

RIGSARKIVET, KØBENHAVN (RA)

De danske arkivfonds er allerede i forvejen finkæmmet med henblik på det foreliggende emne. Det lykkedes at fremdrage enkelte breve, som har relation til jesuiterelever, dels i *Danske Kancellis indlæg* (fra Kydius 1621), dels i *TKUA Ausl. Reg.* (om skotten Zesterus 1598). For de ældre deles vedkommende benyttedes nogle spredte aktstykker om Vorstius' og Commendonos missioner (i TKUA). Også *rentemesterregnskaberne* og *universitetsarkivet* har været inddraget i undersøgelserne, med temmelig pauvert resultat. Heller ikke arkivar *F. J. Wests samlinger* til katolicismens historie i Danmark (i håndkriftsamlingen) bød på ukendt materiale.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK, KØBENHAVN (KB)

Også her udmærker forgængeres forskninger sig ved grundighed. De talrige *stambøger* har dog givet mange detailoplysninger. Desuden er der benyttet en lang række utrykte *bogfortegnelser* og *auktionskataloger* fra tiden før 1800.

STAMBØGER

De udgør en vigtig kilde til belysning af studenternes vandringer og må betragtes som et væsentligt supplement til universitetsmatriklerne, som intet siger om studierne længde, mens en stambogsindførsel mange gange netop tidsfæster enten ejerens eller indskriverens afrejse. Desuden giver stambøgerne oplysninger om ophold i universitetsbyer, som ikke har givet sig udslag i matrikler, og om andre ophold på rejsen, om rejseselskab, omgangskreds m.m. Af særlig betydning var fundet af den danske jesuiterelev Jacob Falsters stambog i stadsbiblioteket i Trier. Der er gennemgået over et par hundrede stambøger, derunder så godt som samtlige i nordiske biblioteker og arkiver, og derudover mange i Hamburg, Wolfenbüttel, Göttingen, Heidelberg, Augsburg, München, Salzburg, Wien og Graz. Følgende stambøger er nævnt i noterne:

- Bartholin, Caspar = KB *NKS* 359, 8°.
 Brochmand, Jacob = KB *NKS* 369, 8°.
 Claudius, Andreas = KB *Thott* 553, 8°.
 Dresselberg, Vilhelm = KB *NKS* 904, 8°.
 Falk, Erik = Umeå läroverks bibliotek.
 Falster, Jacob = StB TRIER *Ms. 1944/1506*.
 Friis, Christian = KB *NKS* 370, 8°.
 Gugel, Christopher Andreas = BStB *Cgm* 7391.
 Gundlach, Hieronymus = KB *NKS* 656, 8°.
 Heveren, Arnold v. = StB AUGSBURG *Cod. 187*, 8°.
 Holgersen, Laurids = KB *Thott* 563, 8°.
 Klyne, Frederik = KB *NKS* 381f, 8°.
 Knudsen, Morten = KB *NKS* 365, 8°.
 Krag, Niels = SKB, *dansk biogr. K. 88*.
 Madsen, Mogens = UUB *Y. 90*.
 Manlius, Arnold = UB HEIDELBERG *Hs. 487*.
 Medelfar, Mads Jensen = KB *Thott* 567, 8°.
 Rhodius, Johs. = KB *Thott* 573, 8°.
 Rosenberg, Frans = KB *NKS* 2090h, 4°.
 Schnizer, Johs. Baptista = ÖNB *Ser. n. 2970*.
 Schweinfurter, Johs. = BNM *Hs. 248*.
 Semler, Theodor = ÖNB *Cod. 12908*.
 Steensen, Vincens = KB *NKS* 2662, 4°.
 Thott, Tage = KB *NKS* 681, 8°.
 Thrane, Poul = KB *Thott* 1848, 4°.
 Ulfstand, Axel = KB *NKS* 400, 8°.
 Worm, Ole = KB *Rostg. 31*, 8°, og Nationalmuseets bibliotek.
 Zeller, Lazarus = BNM *Hs. 249*.

Trykte kilder og fremstillinger

Det varede nogen tid, inden omfanget af den katolske missionsvirksomhed i slutningen af det 16. og i begyndelsen af det 17. århundrede blev klart for nordiske historikere. Det synligste udslag, Laurentius Norvegus' mission i Sverige, satte spor i samtidens polemiske litteratur. Besøget i Danmark 1606 blev omtalt af hans landsmand KORT ASLAKSEN i *Oratio theologico-historica* 1621 (dansk oversættelse 1622). Hans beretning blev benyttet af flere: således af J.L. WOLF i *Enconomium Regni Daniæ* (1654), LUDVIG HOLBERG i *Dannemarks Riges Historie* II (1733), E. PONTOPPIDAN i *Annales Ecclesie Daniæ* III (1747) og NIELS SLANGE (Hans Gram) i *Den stormægtigste Konges Christian den Fierdes Historie* (1749), for blot at nævne de vigtigste.

En række aktstykker vedrørende den norske jesuits besøg i Sverige og hans andel i liturgistriden indgår i J. BAAZIUS' *Inventarium Ecclesie Sueo-Gothorum* (1642). Det svenske afsnit var ligeledes genstand for behandling i J. MESSENIUS' *Scondia illustrata*, som kom på tryk 1700-03. Forfatteren havde som jesuiter elev førstehåndskendskab til emnet og udmærkede forudsætninger, men værket er behæftet med mange fejl og på visse punkter direkte vildledende og uvederhæftigt. Det efterfulgtes af værker som LAUR. RAIMUNDIUS' *Historia liturgica* (1745, forfattet allerede 1638) og J. WERWINGS (†1697) *Konung Sigismunds och konung Carl den IX: des historier I-II* (1746-47).

I sin *Kurzgefasste Dänemärkische Geschichte* (1718) nævner ANDREAS HOIER kort den norske jesuits ophold i København. Mere indeholder et håndskrift, som har tilhørt Hoier (nu KB NKS 2073b, 4°). Deri kan man se det sparsomme udvalg af kilder. Foruden Kort Aslaksen og Baazius er benyttet PHILIP ALEGAMBES (1643) og NATH. SOTHWELLS (1676) fortsættelser af PETRUS RIBADENEIRAS *jesuiterbibliografi* (1608). Jesuiterhistorikernes værker var derimod længe upåagtede. Det gælder *Imago primi sæculi* (1640) og også *Historia Societatis Jesu*, hvor SACCINI påbegyndte og JUVANCIUS fuldendte beskrivelsen af den nordiske mission (bd. IV-V, 1652 og 1710), idet de byggede på kilderne i ordensarkiverne, og i høj grad tillige på *Litterae Annuae Societatis Jesu*, altså de årlige indberetninger, de første trykte kilder til den nordiske missions historie, idet de for årene 1581-1614 blev trykt allerede 1583-1618. Trods det udmærkede kildegrundlag må man tage Sacchinis og Juvancius' slutninger med forbehold, idet de er ret tilbøjelige til at se bort fra de negative sider og glorificere ordenens bedrifter. I 1712 kom J. DORIGNYS biografi af Possevino, hvori den svenske mission og Norvegus omtales, men værkets opbyggelige sigte svækker dets kildeværdi. Endelig nævnes *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem* af STAN. ROSTOWSKI (1768, ny udgave ved J. MARTINOV 1877), med flere oplysninger af interesse; dog skæmmes værket af en del unøjagtigheder.

Henimod slutningen af det 18. århundrede skrev A. WESTÉN i sin *Svenska kongl. hofclericats historia* I:1 (1799) en efter forholdene udførlig biografi af den norske jesuit. FREDERIK MÜNTER gik et skridt videre og inddrog jesuitternes trykte årsberetninger i *Nachrichten von den Missionsversuchen der römischen Kirche in Dänemark und Norwegen* (*Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht äes Nordens* II:4, 1796) og *Den danske Reformationshistorie* (1802). Den største landvinding fandt sted, da AUGUSTIN THEINER, professor i kirkehistorie ved propagandakongregationens kollegium i Rom, i 1838-39 udgav tobindsværket *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johann III, Sigismund III und Karl IX*. Han baserede sine undersøgelser på materiale i Vatikanet og i jesuiterarkivet

og offentliggjorde en del af det i et tillæg samt i et særligt værk *Annales ecclesiastici* (I–III, 1856). Disse aktstykker gav et godt grundlag for videre forskning. Hans fremstilling præges dog af en alt for kritikløs benyttelse af Possevinos selvbiografiske optegnelser.

I Danmark bød det næste værk, L. N. HELWEGS *Den danske Kirke efter Reformationen* (I, 1851, anden udgave 1857), ikke væsentligt nyt, idet forfatteren hovedsagelig byggede på Münters værk. I Sverige kom omtrent samtidig L. ANJOUS *Svenska kyrkoreformations historia* (1851), hvor jesuitternes arbejder og Theiners værk blev udnyttet. I 1859 udkom W. J. KARUPS bog *Den katolske Kirke i Danmark*, som kun gik til reformationen. Den tyske udgave fire år senere (*Geschichte der katholischen Kirche in Dänemark*) gik ud over denne grænse, men bragte intet nyt. Men der var andre i gang med arbejdet, deriblandt P. W. BECKER. I 1859 brændte hans præstegård, hvorved uvurderlige samlinger fra Europas arkiver blev flammernes bytte. Han fortsatte dog mod sit mål: en fremstilling af forbindelserne mellem den katolske kirke og Danmark efter 1536. I den bevarede brevveksling (KB NKS 2967, 4°) kan man følge arbejdets gang. I 1875 henvendte P. W. Becker sig med manuskriptet til *Den danske historiske Forening* og synes at have fået et forhåndstilsagn om værkets udgivelse. Men manuskriptet blev returneret med krav om en grundig omarbejdelse og afkortning, da værket i sin foreliggende form mest handlede om modreformationen i almindelighed. Forfatteren tilbød derefter sit manuskript til *Kirkehistoriske Samlinger*, men heller ikke H. Fr. Rørdam kunne love noget, da al plads var optaget til 1877. P. W. Becker afgik ved døden i begyndelsen af det nævnte år, og hans manuskripts senere skæbne er ukendt.

Blandt de historikere, P. W. Becker stod i forbindelse med, var FRANZ HIPLER i Braunsberg og A. G. AHLQUIST i Växjö. Den førstnævnte kom i en række afhandlinger i *Pastoralblatt für die Dioezese Ermland* og *Zeitschrift für Altertumskunde und Geschichte Ermlands* ind på Braunsbergalumnnatets historie, det samme gælder hans *Literaturgeschichte des Bistums Ermland* (1873), hvor det nordiske islæt blev genstand for omtale. Lektor Ahlquist kom ikke ud over indsamlingsstadiet inden sin død 1881, hvorefter hans samlinger havnede i det svenske rigsarkiv.

En del vigtigt kildemateriale fra danske arkiver offentliggjordes af H. FR. RØRDAM i *Kirkehistoriske Samlinger* og benyttedes af ham i *Kjøbenhavnns Universitets Historie 1537–1621* (1869–77). Også norske historikere tog emnet op. A. E. ERICHSEN beskæftigede sig med Laurentius Norvegus' person og afstamning (NHT 2:VI, 1888). Senere kom LUDVIG DAAE med *Bidrag til den katholske Reaktions Historie i Norge i Christian IV's Tid* (NHT 3:III, 1895). Den første større sammenfattende skildring skyldes A. BRANDRUD, der disputerede 1895 med *Klosterlasse. Et bidrag til den jesuittiske propagandas historie i Norden*. Denne bog bygger i det væsentligste på trykte kilder og tjener mere til at samle den eksisterende viden end til at bringe forskningen videre. Af Brandruds kilder bør foruden de fleste ovenfor nævnte værker fremhæves HENRIK SCHÜCKS *Svensk Literaturhistoria* I (1890), som indeholdt adskillige bidrag til nyvurdering af den norske jesuits arbejde i Sverige. Den meget lærde og produktive svenske professor bragte også senere væsentlige oplysninger for dagen, således i *Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar* (1896). Samme år tog jesuiten AUGUST PERGER ordet imod Brandruds luthersk prægede fremstilling med *Jesuiterpateren Laurits Nielsen, saakaldt »Klosterlasse«*. Han benyttede derved en del nyt materiale fra ordenens tyske provinsarkiv, men i sin iver for at modbevise Brandrud havner Perger af og til i den modsatte grøft. I kølvandet på Brandrud og Perger kom i 1897 *Jesuitterne i Norge* af M. KUBBERUD, en lille populær fremstilling. Det følgende år disputerede J. A. HAMMARGREN i Uppsala med *Om den liturgiska striden under konung Johan III*, et grundlæggende værk, selv om emnet både før og siden er behandlet af andre og bogen på mange punkter kan anses for forældet.

I slutningen af det 19. århundrede blev de pavelige arkiver tilgængelige for historiske studier. Også forhen havde enkelte forskere fået adgang til og afskrifter af Vatikanets dokumenter, men nu kunne en mere systematisk gennemgang påbegyndes. Adskillige

Trykte kilder og fremstillinger

svenske og finske forskere benyttede straks lejligheden til at søge materiale om det 16. og 17. århundrede, især i forbindelse med Johan III's tid. Den svenske lektor H. R. HULDT tog en række afskrifter, som nu opbevares i Uppsala universitetsbibliotek. Betydelig længere kom et hold finske historikere med HENRY BIAUDET til spidsen. Han planlagde et tibindsværk *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle*, deraf hældvden fremstilling og halvdelen kilder. Der blev lagt for med et bind kilder i uddrag dækkende perioden 1569–76 juni (1906), og året efter fulgte et bind med fremstilling af den samme periodes historie. Nogle år senere (1912) udkom endnu et bind med kilder, denne gang *in extenso*, så man nåede frem til 12/9 1577. Her indtraf på grund af Biaudets tidlige død og verdenskrigen en standsning, som blev definitiv under de ændrede forhold efter krigen. Et brudstykke af en biografi om Norvegus, som Biaudet havde påbegyndt, offentliggjordes sammen med nogle aktstykker blandt hans efterladte sager i det finske rigsarkiv i *Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, Ser. B XXV, 3* (1931). Biaudet selv og hans medarbejdere publicerede i tilknytning til det planlagte storværk en række afhandlinger. Af disse bør fremhæves *Antonio Possevino, un diplomate pontifical au XVIe siècle* af LIISI KARTTUNEN (1908).

Foruden grundige undersøgelser i Vatikanet og flere italienske, spanske, franske, tyske og andre arkiver havde Biaudet fået stillet afskrifter og fotokopier til rådighed fra jesuiterarkivet, hvad der betød et væsentligt fremskridt, selv om det ikke kunne give de samme resultater som en personlig gennemgang af arkivet.

Blandt de mange specialafhandlinger, som udkom i tiden op til og omkring den første verdenskrig, er der grund til at fremhæve GUNNAR BOLIN: *Johan III : s högskola å Gråmunkeholmen (Samfundet Sankt Eriks årsbok 1912 og 1918)*, hvor forfatteren med benyttelse af kilderne i det svenske rigsarkiv gjorde rede for den norske jesuits virke som leder af Stockholmskollegiet.

Efter Biaudets død gik initiativet atter til Norvegus' hjemland. Den norske historiker OLUF KOLSRUD fremdrog under sine forskningsrejser yderligere materiale, blandt andet i jesuiterarkivet. Noget større arbejde nåede han dog ikke at fuldføre, men hans bedre grundlag kom tydeligt til udtryk i hans biografi af den norske jesuit i *Norsk biografisk leksikon X* (1941) og i en afhandling om hans slægtskabsforhold. Den sidste blev publiceret i *Norsk slekthistorisk tidsskrift* 1946, efter forfatterens død året forud. Hans samlinger kom til *Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut* i Oslo. Nogle år senere udnyttedes Gjerpenprocessens akter af J. J. DUIN til et par afhandlinger i samme tidsskrift (1950–51), hvad der bragte interessante enkeltheder om norske jesuiterlever for dagen.

Norske katolikker har naturligvis næret levende interesse for deres berømte landsmand. IVAR HANSTEEN KNUDSEN udgav 1946 *De relationibus inter Sanctam Sedem et Norvegiam*. Værket er temmelig bredt anlagt, men kapitlet om Norvegus udmærker sig desværre ikke ved indgående kildestudier, selv om forfatteren har haft adgang til både jesuitternes og propagandakongregationens arkiv.

Også fra jesuitternes side har man interesseret sig for emnet. En fin samling af kilder vedrørende den nordiske mission i almindelighed og Norvegus i særdeleshed ligger i det nordtyske provinsarkiv i Köln (en mindre del i det sydtyske provinsarkiv i München), samlet af pater JOHANNES METZLER, der døde 1946. Han fik ikke publiceret ret meget (det mest kendte skrift *Die apostolischen Vikariate des Nordens* kom 1919), men som flittig samler med grundigt kendskab til jesuiterarkivets mangfoldige oplysninger og med forbindelser i mange lande har han lettet arbejdet for dem, der vil gå videre med emnet. En kort oversigt over Norvegus' arbejde i Stockholm, behæftet med adskillige misforståelser, er givet af É. AMANN i den lille afhandling *Un jésuite professeur de théologie luthérienne à Stockholm en 1576* (Revue des sciences religieuses IX, 1929). Den samme forfatter har biograferet Norvegus i *Dictionnaire de théologie catholique* XI:1 (1931), sp. 497ff. Jesuiterarkivet blev også benyttet af T. VAN HAAG i afhandlingen *Die apostolische Sukzession in Schweden (Kyrkohistorisk årskrift 1944)*. Derimod bygger ALFRED OTTOS lille skrift

Jesuiterne og den danske Kirke i det 17. og 18. Aarhundrede (1940) på de gammelkendte trykte arbejder. Det samme gælder en redegørelse for Norvegus' arbejde i Sverige, skrevet af ARNE RASK (*Credo* 1942). Norvegus' virke i Sverige er også behandlet af HJ. HOLMQUIST i *Svenska kyrkans historia* III:2 (1933) og af RAGNAR OHLSSON i hans biografi af den norske jesuits uforsonlige modstander *Abrahamus Angermannus* (1946). I *Den danske kirkes historie* IV (1959) behandles afsnittet om den katolske indflydelse i Danmark af BJØRN KORNERUP, der dog i store træk nøjes med at gengive sin fremstilling fra *Biskop Hans Poulsen Resen* I (1928), som mest bygger på Brandrud, Perger o. a.

Et halvt år efter at denne afhandling var indleveret til bedømmelse, publicerede OSKAR GARSTEIN første bind af værket *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia* (1963). Garsteins bog, som går til 1583, bygger hovedsagelig på Oluf Kolsruds samlinger i Oslo. Forfatteren fremlægger et væld af nyt materiale, men går i sine hypoteser somme-tider videre, end kilderne kan bære. Desuden skæmmes bogen af en temmelig kritikløs benyttelse af Theiner og dennes hovedkilde: Possevinos selvbiografi. Endelig bør der nævnes et lille hæfte af BETH ÅKERHJELM, *Kloster-Lasse, Rock-Lasse och andra* (1964), som til dels bygger på breve fra jesuiterarkivet (Goods rapport af 25. februar 1580 fra Sverige er behandlet af samme forfatter i *Credo* 1963).

Når vi vender blikket mod Norvegus' sydlige og østlige virkeområder, er der lidet at hente. Han nævnes vel i de spredte provinshistorier, men det må også noteres, at hans tiårige periode som professor i Graz ikke har sat nogen spor i FRANZ v. KRONES' udførlige *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz* (1886). På den anden side er der også trykte kilder og fremstillinger, som er forblevet næsten eller helt upåagtede af nordiske forskere. Det gælder i mindre grad GEORG LÜHRS *Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578-1798* (1925, dog udmærket udnyttet af J.J. Duin i ovennævnte afhandling), men helt udnyttet er universitetsmatriklen for Olmütz 1576-1640 (trykt i *Ročenka C.-M.-fakulty bohoslovecké v Olomouci 1918-28*, 1929). Denne publikations ringe udbredelse må være skyld i, at den ikke engang er registreret i fortegnelsen over universitetsmatrikler m. v. i *Archivalische Zeitschrift* 50/51 (1955). Et andet overset værk er CH. VAN SULLS *Leonardus Lessius de la compagnie de Jésus*, som udkom i Bruxelles i 1930. Bogen indeholder en indgående skildring af forholdet mellem den norske jesuit og hans elev Lessius.

En del mindre afhandlinger og populære fremstillinger er ikke medtaget i denne oversigt. Også nogle af de nævnte værker besidder ringe selvstændig værdi og nævnes derfor ikke i noterne.

Forkortelser

Den følgende liste har flere funktioner. Før det første indeholder den de hyppigst citerede værker og publikationer, mens bøger og afhandlinger, som citeres en enkelt eller et par gange, som regel kun findes i noterne. Med hensyn til en mere udførlig bibliografi henvises til GARSTEIN, s. 384–396, idet der hos G. dog mangler en del titler, som er benyttet i den nærværende afhandling. Dernæst omfatter listen forkortelserne af navnene på de arkiver og biblioteker, hvis fonds er benyttet. Endelig indgår heri enkelte forkortelser af titlerne på utrykte aktstykker, navnlig universitetsmatrikler og alumnatskataloger, idet der foruden titlen også oplyses arkiv- eller bibliotekssignatur samt naturligvis findestedet.

Der benyttes følgende forkortelser for de hyppigst forekommende trykkesteder: Ant = Antwerpen; Brs = Bruxelles; FrB = Freiburg i Br.; Hf = Helsingfors; Kbh = København; Kr = Kristiania; Lpz = Leipzig; Lv = Louvain; Pdb = Paderborn; Sth = Stockholm; Up = Uppsala; År = Århus.

- AASF = *Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Ser. B*, Hf 1909 ff.
 ADB = *Allgemeine Deutsche Biographie*, Lpz 1875–1912.
 AGB *UnLow* = *Archives générales du Royaume*, Bruxelles. Fonds: *Université de Louvain*.
 AHE = *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*. Lv 1864 ff.
 AHSI = *Archivum historicum Societatis Iesu*. Romae 1932 ff.
AnnEccl = A. THEINER, *Annales ecclesiastici*. I–III. Romae 1856.
 ARSI = ARCHIVUM ROMANUM SOCIETATIS IESU. Enkelte fonds:
Austr = *Provincia Austriae*; *FG* = *Fondo Gesuitico*; *FlBelg* = *Provincia Flandro-Belgica*; *Germ* = *Assistentia Germaniae*; *HistSoc* = *Historia Societatis Iesu*; *It* = *Assistentia Italiae*; *Lith* = *Provincia Lithuaniae*; *OppNN* = *Opera Nostrorum*; *Pol* = *Provincia Poloniae*; *RhInf* = *Provincia Rheni Inferioris*; *Stud* = *Studia*.
- ASKMARK = R. A-, *Svensk prästutbildning fram till år 1700 (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 7)*. Sth 1943.
- ASV = ARCHIVIO SEGRETO VATICANO. Enkelte fonds:
FB = *Fondo Borghese*; *NG* = *Nunziatura di Germania*; *NP* = *Nunziatura di Polonia*; *NSp* = *Nunziatura di Spagna*.
- BA = BIBLIOTECA AMBROSIANA, Milano.
 BAAZIUS = J. B-, *Inventarium Ecclesiae Suevo-Gothorum*. Lincopiæ 1642.
 BAV = BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA.
 BD I = H. BIAUDET, *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle. Notes et documents. I. Origines et époque des relations non officielles (1570–1576)*. Paris 1906.
 BD II = H. BIAUDET, *Documents concernant les relations entre le Saint-Siège et la Suède durant le seconde moitié du XVIe siècle. II. Époque des relations officielles (1576–1583). 1. Mission en Italie de Pontus De la Gardie (1576–1577)*. Genève 1912 (*Documenta historica quibus res nationum septentrionalium illustrantur edidit Academia Scientiarum Fennica. IV.*).

- BERKHOLZ = C. A. B., *M. Hermann Samson, Rigascher Oberpastor*. Riga 1856.
- BIAUDET = H. B., *Commendones legation till Danmark och Sverige 1561 (Öfversigt af Finska Vetenskap-Societeten's Förhandlingar XLVII, 1904-05, nr. 18)*.
- BIAUDET I = H. B., *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIIe siècle. Études politiques. I. Origines et époque des relations non officielles (1570-1576)*. Paris 1907.
- BIAUDET *Nonc* = H. B., *Les Nonciatures apostoliques permanents jusqu'en 1648* (= AASF B II, 1).
- BKP = *Bibliothek der katholischen Pädagogik XI*. FrB 1901.
- BLOCH = S. N. J. B., *Bidrag til Roskilde Domscoles Historie I-III*, Roskilde 1842-44.
- BNB = *Biographie nationale publiée par l'Académie Royale... de Belgique*. Tom. I-XXX. 1866-1962.
- BNM = BAYERISCHES NATIONALMUSEUM, München.
- BOLIN = G. B., *Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen (Samfundet S:t Eriks årsbok 1912)*.
- BRANDRUD = A. B., *Klosterlasse. Et bidrag til den jesuitiske propagandas historie i Norden*. Kr 1895.
- BRB = BIBLIOTHÈQUE ROYALE DE BELGIQUE, Bruxelles.
- BStB = BAYERISCHE STAATSBIBLIOTHEK, München.
- CanEpp = *Beati Petri Canisii Societatis Jesu Epistulae et Acta. Collegit...* OTTO BRAUNSBERGER. Vol. I-VIII, FrB 1896-1923.
- CARLANDER = C. M. C., *Svenska bibliotek och exlibris I-IV*. 2. opl. Sth 1904.
- CARTWRIGHT = J. C., *Christina of Denmark, Duchess of Milan and Lorraine 1522-1590*. London 1913.
- CARØE = K. C., *Den danske Lægestand 1479-1900. I. Doktorer og Licentiat 1479-1788*. Kbh og Kr 1909.
- CatBrb 1602 A = *Catalogus Alumnorum Pontificiorum Bransbergensis ab initio Seminarij. A. D. 1602 in Martio missus in urbem a P:re Paulo Boxa* (= ARSI FG 1379-3/12).
- CatBrb 1602 B = *Catalogus omnium Alumnorum Bransbergæ initio Anni 1602 confectus* (= ARSI FG 1379-3/13).
- CatGraz 1602 = *Informatio de Alumnatu Pontificio Græcij 1578-1602* (= ARSI FG 1443-13-2/22).
- CatOlm 1602 A = *Catalogus Alumnorum S. D. N. qui hactenus prodierunt e seminario et de quibus constat, quid absolutis studiis egerint, ab initio Seminarij usque ad annum 1602* (= ARSI FG 1477-26/18a).
- CatOlm 1602 B = *Catalogus Alumnorum S. D. N. de quibus non constat quo pervenerint aut quid egerint post discessum ex Seminario* (= ARSI FG 1477-26/18b).
- CatOlm 1602 C = *Catalogus Alumnorum S. D. N. in Seminario Olomutij existentium ann. 1602 mense Januario* (= ARSI FG 1477-26/18c).
- CatOlm 1603 = *Nomina Alumnorum S. D. N. in Seminario Olomucensi existentium 1603* (indsendt 20/1) (= ARSI FG 1477-26/19).
- CatOlm 1624 = *Catalogus alumnorum S. D. N. qui hactenus prodierunt e seminario, et de quibus constat, quid absolutis studiis egerunt, ab initio seminarij usque ad annum 1624 inclusive*, trykt i: *Acta Sacre Congregationis de propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia*. Tom. II (1623-24). *Opera IGNATII KOLLMANN (auctore defuncto edidit A. HAAS)*. Pragæ 1954.
- CatWien 1602 = *Catalogus Alumnorum Pontificiorum Collegij Viennensis* (indtil 1602) (= ARSI FG 1651-7/35).
- CatViln 1602 A = *Catalogus Alumnorum Pontif. Vilnæ ab initio Seminarij. Anno 1602 missus in urbem a P:re Paulo Boxa m. Martio* (= ARSI FG 1652-3/12).

Forkortelser

- CatViln 1602B* = *Catalogus omnium Alumnorum Vilnæ præsentis 1602* (= ARSI FG 1652-3/13).
- CAWALLIN = S. C-, *Lunds stifts herdaminne I-V*. Lund 1854-58.
- CCD = *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende*, udg. ved V. A. SECHER. I-III (1558-1621). Kbh 1887-94.
- CIAMPI = S. C-, *Bibliografia critica I-III*. Firenze 1834-42.
- CLAEYS BOUUAERT = F. C-B-, *L'ancien université de Louvain*. Lv 1956 (*Bibl. de la Revue d'hist. eccl.* 28).
- COLDING = P. C-, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*. Kbh 1939.
- COLLIJN = ISAK C-, *Sveriges bibliografi intill år 1600*. I-III. Up 1927-34.
- ConfLat* = *Le Conferenze al Laterano, Marzo-Aprile 1923*. Roma 1924.
- ConstSI* = *Constitutiones Societatis IESV et examen cum declarationibus*. Ant 1635.
- DAÅ = *Danmarks Adels Årbog*. Kbh 1884 ff.
- DBI = *Dizionario biografico degli italiani I-VI* (til Bartolozzi). Roma 1960-64.
- DBL = *Dansk Biografisk Leksikon*, red. af POV L ENGELSTOFT. Kbh 1923-44.
- DBL (BRICKA) = *Dansk Biografisk Leksikon*, udg. af C. F. BRICKA. Kbh 1887-1905.
- Diarium* = *Diarium Collegii S. J [ad S. Clementem Pragæ] Annorum 1586, 1588, 1589* etc. (fotokopi efter orig. i BIBLIOTHECA REGIÆ CANONICÆ STRAHOV, D. C. III. 16, i OKS).
- DiplNorv* = *Diplomatarium Norvegicum*. Kr 1849 ff.
- DKH = *Den danske kirkes historie*. Under redaktion af HAL KOCH og BJØRN KORNERUP. IV. Kbh 1959.
- DKL = *Danske Kirkelove*, udg. af HOLGER FR. RØRDAM. I-III. Kbh 1883-89.
- DM = *Danske Magazin*. Kbh 1745 ff.
- DNT = *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker* udg. ved L. LAURSEN. I (1523-60). Kbh 1907.
- DORIGNY = JEAN D-, *La vie du Pere Antoine Possevin de la Compagnie de Jesus*. Paris 1712.
- DUHR = B. D-, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*. I-II. FrB 1907-13.
- DUHR JesFürst = B. D-, *Die Jesuiten an den deutschen Fürstenhöfen des 16. Jahrhunderts*. FrB 1901 (*Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes*. Hrsg. v. L. PASTOR. II:4).
- DUHR StudO = B. D-, *Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu*. FrB 1896 (BKP IX).
- DUVERNOY = ÉMILE D-, *Chrétienne de Danemark, Duchesse de Lorraine*. Nancy 1940.
- EHRENBERG = R. E-, *Die Jesuiten-Mission in Altona (Altona unter Schauenburgischer Herrschaft VII)* Altona 1893.
- EHRENCRON-MÜLLER = H. E-M-, *Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*. Kbh 1924-39.
- EHSES = S. E-, *Concilii Tridentini Actorum pars I-V*. FrB 1904-19.
- ELGENSTIERNA = G. E-, *Den introducerede svenska adelns ättartavlor*. I-IX. Sth 1925-36.
- EP = *Études posthumes de Henry Biaudet*. Hf 1931 (= AASF B. XXV, 3).
- EppNadal* = *Epistolæ P. Hieronymi Nadal Societatis Jesu I-IV*. Matriti 1898-1905 (MHSI).
- ERSLEV = Kr. E-, *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stendermødernes Historie i Kristian IV.s Tid*. I. Kbh 1883-85.
- VAN DER ESSEN = L. VAN DER E-, *L'Université de Louvain (1425-1940)*. Brs 1945.
- ESTREICHER = K. E-, *Bibliografia polska*. Krakow 1872 ff.
- Examen* = *Examen Confessionis Fidei*, af P. LAURENTIUS NICOLAI NORVEGUS (korrektur stillet til rådighed af prof. Einar Molland).

- FAYE = A. F., *Christiansands Biske- og Stiftshistorie*. Kr 1867.
- FOPPENS = J. F. F., *Bibliotheca Belgica*. I–II. Brs 1739.
- GAMS = P. B. G., *Series Episcoporum ecclesiae Catholicae*. Ratisbonæ 1873.
- GARSTEIN = OSKAR G., *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia*, Vol. I (1539–1583). Oslo-Bergen 1963.
- HAMMARGREN = J. A. H., *Om den liturgiska striden under konung Johan III*. Up 1898.
- HAMMERICH = A. H., *Musiken ved Christian den Fjerdes Hof*. Kbh 1892.
- HANSEN = J. H., *Rheinische Akten zur Geschichte des Jesuitenordens (1542–1582)*. Bonn 1896.
- HANSTEEN KNUDSEN = I. H. K., *De relationibus inter Sanctam Sedem et Norvegiam duobus primis post reformationem saeculis vigentibus*. Romae 1946.
- HBS = Henry Biaudets samlinger, Riksarkivet i Helsingfors.
- HERHOLDT = J. D. H., *Archiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark*. Kbh. 1823.
- HH = *Historiska handlingar*, utg. af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Del 20. Sth 1905.
- HierCath* = *Hierarchia Catholica Medii et recentioris aevi...* III–IV (1503–1667). Monasterii 1910, 1935.
- HILDEBRAND = K. H., *Johan III och Europas katolska makter 1568–1580*. Up 1898.
- HL = *Humanistica Lovaniensia*. Lv 1928 ff.
- HOFMANN = A. H., *Antonio Possevino's Bemühungen um die sogenannten Nordischen Päpstlichen Seminare 1578–85*. Koblenz 1929.
- HOLMQUIST = Hj. H., *Svenska kyrkans historia III:2 (1572–1611)*. Sth 1933.
- HSS = *Historiske Samlinger og Studier* udg. af HOLGER RØRDAM. I–IV. Kbh 1891–1902.
- HT = *Historisk Tidsskrift* udg. af den Danske Historiske Forening. Kbh 1840 ff.
- HURTER = Fr. H., *Geschichte Kaiser Ferdinandas II und seiner Eltern*. II–IV. Schaffhausen 1850–51.
- HÜBERTS = J. R. H., *Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus*. I–III. År 1845–46.
- ILLIGENS = E. I., *Geschichte der Lübeckischen Kirche von 1530 bis 1896*. Pdb 1896.
- Imago* = *Imago primi saeculi Societatis Jesu a provincia Flandro-Belgica eiusdem Societatis representata*. Ant 1640.
- ISBERG = A. U. I., *Bidrag till Malmö stads historia*. I. *Stadens presteskap från äldsta tiden till den 25. mars 1895*. II a. *Stadens magistrat och byfogdar från äldsta tider till fredsstutet i Roskilde 1658*. Malmö 1895–97.
- JesLex* = LUDVIG KOCH, *Jesuiten-Lexikon*. Pdb 1934 (Photomechanischer Nachdruck mit Berichtigungen und Ergänzungen, Löwen-Heverlee 1962).
- JS = *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*. Ålborg og År 1866 ff. (fra 1932 *Jyske Samlinger*).
- JUVANCIUS = J. J., *Historiae Societatis IESV Pars V:II*. Romæ 1710.
- KancBr* = *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold*. 1551 ff. Kbh 1885 ff.
- KARTTUNEN = L. K., *Antonio Possevino. Un diplomate pontifical au XVIe siècle*. Lausanne 1908.
- KAS = KONSISTORIALARCHIV, Salzburg.
- KB = DET KGL. BIBLIOTEK, København. Enkelte fonds: GKS = *Gammel kgl. samling*; NKS = *Ny kgl. samling*.
- KBA = DET KGL. BIBLIOTEKS ARKIV, København.
- KINCH = J. K., *Ribe Bys Historie og Beskrivelse I–II*. Odder 1884.
- KJELSTRUP = K. K., *Norvegia Catholica 1843–1943*. Oslo 1942.
- KJÖLLERSTRÖM = SVEN K., *Kräkla och mitra. En undersökning om biskopsuigningar i Sverige*

Forkortelser

- under reformationstidevarvet (= *Bibliotheca theologicae practicae* 19). Lund 1965.
- KLEIJNTJENS = J. K., *Latvijas vēstures avoti jesuītu ordena archīvos (Fontes historiæ Latviæ Societatis Jesu)* II. Riga 1941.
- KORNERUP = Bj. K., *Biskop Hans Poulsens Resen*. I (1561–1615). Kbh 1928.
- KROESS = A. K., *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*. Wien 1910. (*Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer XI*).
- KRONES = F. v. K., *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz*. Graz 1886.
- KS = *Kirkehistoriske Samlinger* udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. Kbh 1849 ff.
- KUH = HOLGER FR. RØRDAM, *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621*. I–IV. Kbh 1868–77.
- KÅ = *Kyrkohistorisk årsskrift*. Up 1900 ff.
- LainMon = *Lainii Monumenta. Epistolæ et Acta Patris Jacobi Lainii, secundi praepositi generalis Societatis Jesu*. I–VIII. Matriti 1912–17 (MHSI).
- LBH = *Linköpings biblioteks handlingar*. I–II. Linköping 1793–95.
- LittAnn = *Litteræ annuæ Societatis Iesu* 1581–1614. 1583–1618.
- LSB = STIFTS- OCH LANDSBIBLIOTEKET, LINKÖPING.
- LSH = *Lunds stifts herdaminne*, utg. af G. CARLQUIST. Ser. II. Biografier. Lund 1948 ff.
- LTK = *Lexikon für Theologie und Kirche*. Begründet von MICHAEL BUCHBERGER. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage, hrsg. v. JOSEF HÖFER und KARL RAHNER. I–IX (A–Tetzel). FrB 1957–64.
- LÜHR = G. L., *Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578–1798*. Königsberg 1925.
- MatrAltd = *Die Matrikel der Universität Altdorf (1575–1809)*. Hrsg. v. ELIAS VON STEINMEYER. I–II. Würzburg 1912.
- MatrBas = H. G. WACKERNAGEL, *Die Matrikel der Universität Basel*. II–III (1532–1665). Basel 1956–62.
- MatrFrkO = *Ältere Universitätsmatrikeln I: Universität Frankfurt a. O.* Hrsg. v. E. FRIEDLÄNDER. Bd. I (1506–1648). Lpz 1887.
- MatrGraz = *UB Graz Hs. 58: Matricula Universitatis Graecensis 1586–1771*.
- MatrHelmst = *Album Academiæ Helmstadiensis*. Bearb. v. PAUL ZIMMERMANN. Bd. I (1572–1636). Hannover 1926.
- MatrIng = *Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München*. Hrsg. v. GÖTZ FREIHERRN von PÖLNITZ. Bd. I (1472–1600), II: I (1600–50). München 1937–40.
- MatrJena = *Die Matrikel der Universität Jena*. Bearb. v. GEORG MENTZ u. REINHOLD JAUERNIG. Bd. I (1548–1652). Jena 1944.
- MatrKbh = *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*. Udg. af S. BIRKET-SMITH. Bd. I (1611–67). Kbh 1890.
- MatrKnb = *Die Matrikel und Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität Königsberg i. Pr.* Hrsg. v. GEORG ERLER. Bd. I (1544–1656). Lpz 1910.
- MatrKöln = *StA KÖLN, Hs. Un 40* (Matriklen 1559–1625).
- MatrLey = *Album studiosorum Academiæ Lugduno Batavæ MDLXXV–MDCCCLXXV*. Hagæ Comitum 1875.
- MatrLow = *Matriculz de l'université de Louvain*, IV, 1528–69, ed. A. SCHILLINGS. Lv 1961.
- MatrMarb = *Catalogus studiosorum scholæ Marpurgensis per annos 1527–1628 descriptus*. I–IV. Ed. JULIUS CAESAR. Marpurgi 1875–1887.
- MatrOlm = *Matricula Academiæ Olomucensis 1576–1640*, i: *Ročenka Cyrilo-Metodejské*

- fakulty bohosslovecké v Olomouci za dobu od r. 1918 do r. 1928. V Olomouci 1929.
- MatrPrag = *Album Academiae Pragensis S. J. 1565–1627*, i UA PRAG. (OKS)
- MatrRost = *Die Matrikel der Universität Rostock*. Hrsg. v. ADOLPH HOFMEISTER. Bd. II (1499–1611), III (1611–94). Rostock (1891–95).
- MatrTüb = *Die Matrikel der Universität Tübingen*. Hrsg. v. HEINRICH HERMELINCK. Bd. I (1477–1600). Stuttgart 1906.
- MatrWien = *Die Matrikel der Universität Wien*. Bearb. v. FRANZ GALL. Bd. IV 1578 II – 1658/59. Graz-Köln 1961.
- MatrWitt I = *Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque a. MDCII*. Vol. II. Halis 1894.
- MatrWitt II = *Album Academiae Vitebergensis*. Jüngere Reihe. Teil 1 (1602–60). Bearb. v. BERNHARD WEISENBORN. Magdeburg 1934.
- MatrWürzb = *Die Matrikel der Universität Würzburg*. Hrsg. v. SEB. MERKLE. Teil I (1582–1830). München u. Lpz 1922.
- MeddRka = JOH. GRUNDTVIG, *Meddelelser fra Rentekammerarchivet I–II*. Kbh 1871–78.
- MESSENIUS = J. M., *Scondia illustrata*, ed. J. PERINGSKIÖLD. Sth 1700–03.
- MHD = *Monumenta Historiae Danicae (Historiske Kildeskrifter)*, udg. af HOLGER RØRDAM. Kbh 1873–87.
- MHSI = *Monumenta historica Societatis Iesu*. 1894 ff.
- MOLANUS = J. M., *Historia Lovaniensium I–II*. Brs 1861.
- MPV = *Monumenta Poloniae Vaticana*. Tom. IV–VII. Cracoviae 1915–48.
- MSI = *Miscellanea di storia italiana*. Ser. I, tom. VI. Torino 1865.
- MWG = *Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtvereins*. Danzig 1902 ff.
- MÜNTER = FR. M., *Den danske Reformationshistorie*. II. Kbh 1802.
- MZA = MORAVSKY ZEMSKY ARCHIV, Brno (Brünn).
- NAGJ = ARCHIV DER NIEDERDEUTSCHEN PROVINZ DER GESELLSCHAFT JESU, Köln.
- NAVRÁTIL = *Jesuité Olomoueti za protireformace. Akty a listiny z let 1558–1619*. Vydal BOHUMIL NAVRÁTIL. I (1558–90). V Brně 1916.
- NBL = *Norsk biografisk leksikon*. Kr (Oslo) 1923 ff.
- NDB = *Neue deutsche Biographie*. 1–6 (til Grassauer). Berlin 1953–64.
- NHT = *Historisk tidsskrift*, udg. af Den norske historiske Forening. Kr (Oslo) 1871 ff.
- NIELSEN = L. N., *Danske Privatbiblioteker gennem Tiderne*. I. Kbh 1946.
- NNBW = *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. I–X. Leiden 1911–37.
- NRA = RIKSARKIVET, OSLO.
- NRR = *Norske rigsregistranter 1523 ff*. Kr 1861 ff.
- NST = *Norsk slekthistorisk tidsskrift*. Oslo 1928 ff.
- NTBB = *Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen*. Up o. Sth 1914 ff.
- NuntBer = *Nuntiaturlberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*. I. Abt. 1533–1559 (Bd. 1–12). II. Abt. 1560–1572 (Bd. 1–7). III. Abt. 1572–1585 (Bd. 1–5). 1892–1953.
- NuntBer 1585–90 = *Nuntiaturlberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 1585 (1584)–1590*. I. Abt. 1–2. II. Abt. 1–2. (*Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte*, hrsg. v. der Görres-Gessellschaft, IV, VII, X, XIV.)
- OHLSSON = R. O., *Abrahamus Angermannus. En biografisk studie. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 13)*. Sth, Lund 1946.
- OKS = *Oluf Kolsruds samlinger i Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut i Oslo*.
- PACHTLER = G. M. P., *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu per*

Forkortelser

- Germaniam olim vigentes*. I–IV. Berlin 1887–94 (Monumenta Germania Pædagogica II, V, IX, XVI).
- PALME = S. U. P., *Sverige och Danmark 1596–1611*. Up 1942.
- PASTOR = L. P., *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. V–XII. FrB 1920–27.
- PERGER = A. P., *Jesuitateren Laurits Nielssen saakalat »Klosterlasse«*. Kbh 1896.
- PHT = *Personhistorisk tidskrift*. Sth 1898 ff.
- PIEPER = A. P., *Die Propaganda-Congregation und die nordischen Missionen im siebzehnten Jahrhundert*. Köln 1886.
- PIERLING = P. P., *La Russie et le Saint Siège. Études diplomatiques*, tome II. Paris 1897.
- PONCELET = A. P., *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas*. I–II. Brs 1927–28 (*Académie Royale de Belgique, Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires XXI*, 1–2).
- PONTOPPIDAN = *Annales Ecclesie Danicæ*. III. Kbh 1747.
- PRANTL = C. P., *Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolstadt, Landshut, München*. I–II. München 1872.
- PromBGraz* = *Nomina eorum, qui in alma et catholica Academia Graecensi ad gradus litterarios promoti sunt, ab anno 1586*. (i: ARCHIV der THEOLOGISCHEN FACULTÄT der UNIVERSITÄT GRAZ).
- PT = *Personalkhistorisk Tidskrift*. Kbh 1880 ff.
- QF = *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, hrsg. v. Königlich Preussischen (senere: Deutschen) Historischen Institut in Rom. Rom og Tübingen 1898 ff.
- RA = RIGSARKIVET, KØBENHAVN.
- RAIMUNDIUS = L. R., *Historia liturgica* (tillæg til ÆGIDIUS GIRS, *Konung Johan den III : s Chronika*, Sth 1745).
- RANKE = L. R., *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert*. I–II. Berlin 1834–36.
- RHE = *Revue d'histoire ecclésiastique*. Lv 1900 ff.
- RIETZ = J. E. R., *Skånska skolväsendets historia*. Lund 1848.
- ROSTOWSKI = St. R- og J. MARTINOV, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*. Paris-Brs 1877.
- RØRDAM *Mag* = H. F. R., *Magistre creerede ved Kjøbenhavns Universitet fra Reformationen indtil 1660*. Kbh 1882.
- SACCHINI = Fr. S., *Historiae Societatis IESV, pars 2–5*: I. Ant et Romae 1620–61.
- SANDBLAD = H. S., *De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformation og motreformation*. Up 1942.
- SBL = *Svenskt biografiskt lexicon*. Sth 1918 ff.
- SCHARTAU = S. S., *Malmö högra allmänna läroverk under den danska tiden*. Malmö 1929.
- SCHIERNING = A. LORCK S., *Die Chronik der Familie Lorck*. Neumünster 1949.
- SCHNEIDER = BURKHART S., *Paul Hoffæus S.I. (1530–1608)*. Rom 1956.
- SCHRÖTELER = J. S., *Die Erziehung in den Jesuiteninternaten des 16. Jahrhunderts*. FrB 1940.
- SCHÜCK = H. S., *Svensk Literaturhistoria*. I. Sth 1890.
- SHT = *Historisk tidskrift* utg. av Svenska Historiska Föreningen. Sth 1881 ff.
- SIMSON = P. S., *Geschichte der Stadt Danzig*. II (1517–1626). Danzig 1918.
- SKB = KUNGLIGA BIBLIOTEKET, STOCKHOLM.
- SLANGE = N. S., *Den stormægtigste Konges Christian den Fierdes Historia*. Kbh 1749.
- SOMMERVOGEL = *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Nouvelle édition par CARLOS SOMMERVOGEL S.J. Brs-Paris 1890 ff.
- SRA = RIGSARKIVET, STOCKHOLM.

- SRP = *Scriptores rerum Polonicarum*. VII, X. Cracoviae 1881, 1886.
- SST = *Stockholms stads tänkeböcker*. 1576–1578. Sth 1943. Från år 1592. Sth 1939 ff.
- STA = STADTARCHIV (KÖLN)
- StB = STADTBIBLIOTHEK (TRIER), STAATSBIBLIOTHEK (AUGSBURG).
- STEINHUBER = A. S., *Geschichte des Kollegium Germanikum-Hungarikum in Rom*. I–II. FrB 1906.
- VAN SULL = CH. VAN S-, *Léonard Lessius de la Compagnie de Jésus (1554–1623)*. Brs 1930 (*Museum Lessianum. Section Théologique* No. 21).
- SynHistSI = *Synopsis historiae Societatis Iesu*. Lv 1950.
- THEINER = A. T-, *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johann III, Sigismund III und Karl IX*. I–II. Augsburg 1838–39.
- TRYPUĆKO = J. T-, *Polonica vetera Upsaliensia (Acta Bibliotheca R. Universitatis Upsaliensis XIII)*. Up 1958.
- TUB = Tillæg til THEINER II – *Urkunden-Buch* – med selvstændig paginering.
- UA = UNIVERSITETSARKIV (KØBENHAVN i RA), UNIVERSITÄTSARCHIV (WIEN).
- UB = UNIVERSITETSBIOTEKET (LUND, uden tilføjelse: KØBENHAVN), UNIVERSITÄTSBIOTEKET (GRAZ, HEIDELBERG, MÜNCHEN, WÜRZBURG).
- UUB = UNIVERSITETSBIOTEKET, UPPSALA.
- UUÅ = *Uppsala universitets årskrift*.
- WAD = G. L. W-, *Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm fra Skolens Stiftelse 1565 til 1878*. Næstved 1878.
- WERWING = J. W-, *Konung Sigismunds och konung Carl den IX:des historier* I–II, utg. av A. A. v. STIERNMAN. Sth 1746–47.
- WIBERG = S. V. W-, *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*. I–III. Odder 1867–71.
- WIERZBOWSKI = Th. W-, *Vincent Laureo évêque de Mondovi, Nonce Apostolique en Pologne 1574–1578*. Varsovie 1887.
- ZE = *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*. Mainz og Braunsberg 1858 ff.
- ZSHG = *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*. Kiel og Neumünster 1870 ff.
- ÖDBERG = F. Ö-, *Om Anders Lorichs, k. Johan III:s ständiga legat i Polen, och hans tid (1569–84)*. Skara 1893.
- ÖNB = ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIOTEKET, WIEN.

Noter og henvisninger

KAPITEL 1

1. DKL I, 60. Dette kapitel bygger i grundtræk på MÜNTER og DKH IV (Bj. KORNERUP, *Det lærde Tidsrum*).
2. *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge* II (1859), 169f.
3. DKL I, 114.
4. DKH IV, 56f.
5. DKH IV, 80–96.
6. PONTOPPIDAN III, 519.
7. *Ibid.*, 339. Om andre lignende forbud, *ibid.*, 513.
8. Se derom AUG.F.SCHMIDT, *Danmarks Helligkilder* (1926). Sml. PONTOPPIDAN III, 538; DM I, 96; MÜNTER II, 619–623; DKL I, 496f., 510.
9. DKH IV, 39–47.
10. Om skolevæsenet efter reformationen i almindelighed, se Bj. KORNERUP, *Ribe Katedralskoles Historie I* (1947), 197ff.
11. MÜNTER II, 346.
12. DKH IV, 123ff.; KUH I, 151–164 (med kilder).
13. Ny KS VI, 119.
14. KUH I, 164ff.; DKH IV, 125f. med kilder, hvoriblandt fremhæves GÖSTA JOHANNESEN, *Den skånska kyrkan och reformationen* (Skånsk senmedeltid og renæssans I, 1947), kap. 15.
15. KUH I, 217ff.
16. MÜNTER II, 611.
17. P. TERPAGER, *Ripæ cimbricæ* (1736), 454f.; sml. MÜNTER II, 612ff.
18. Ny KS I, 350f.; sml. KUH I, 171. Visse steder synes adelsmænd at have skjult katolske præster og ordensfolk på deres gårde, hvor de i hemmelighed kunne holde katolske gudstjenester, se *Visitatsbog af Dr. Peder Palladius*, udg. af A. C. L. HEIBERG (1867), 48, og *Credo* 1961, 171.
19. PEDER PALLADIUS, *Bogen om Sankt Peders Skib* (1554), udg. af LIS JACOBSEN (1916), 9, 64f., 127.
20. A. C. BANG, *Den norske gejstlighed i reformations-aarhundredet* (1897), 204f., 272.
21. FAYE, 149f., 161.
22. Se også GARSTEIN, 10f.
23. KRISTEN VALKNER, *Norges kirkehistorie ca 1500–1800* (1959), 22f.
24. OSCAR ALBERT JOHNSEN, *Tønsbergs historie II* (1934), 141, 224.
25. KUH I, 171.

KAPITEL 2

1. Instrux af september 1536, trykt i *Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire* III sér. t. 6 (Bruxelles 1864), 243–251 sammen med andre akter vedr. Vorstius' rejse. Se også PASTOR V, 59–67 (med kilder). V. eller van der Vorst († 1548) stammede fra Nederlandene og var draget til Rom sammen med pave Hadrian VI. Pavens indbydelser se ALFR. KRARUP og JOHS. LINDBÆK, *Acta Pontificum*

- Danica 1316–1536*, VI (1915), 489f. og *Suppl.* (1943), 801. Indbydelsen til biskoppen i Ribe, som udgiverne ikke kunne finde 1915, befinder sig nu i RA TKUA *Magdeburg A. I: 1*.
2. PASTOR V, 693, sml. EHSES IV, 35, 53, 116, 144.
  3. *Compte rendu*, 411f. Sekretæren nævner, at man sendte brevene til tre konger, idet Norge opfattedes som et selvstændigt rige med egen konge. Dagbogsindførslen er af 5. april. Brevene til bisperne i Lund og i Ribe, som er bevaret i RA TKUA *Italian A I: 1*, er dateret 6/4 1537. Måske har bispen i Slesvig modtaget sin skrivelse, de andre dog næppe.
  4. »Et licet Archiepiscopo tuo Lundensi Brevia ad alios suos suffraganeos miserim, tamen quia audio ipsum parum esse catholicum, et P.T.R. ^{dam} singulari constantia in fide catholica perstetisse, volui eidem particulariter Breve S.D.N. una cum exemplari autentico Bulle indictionis supradictæ mittere...«, (trykt i Ny KS VI, 123f.).
  5. *Ibid.*: »... ut in re tam sancta et necessaria omnia ea prestat, que ad bonum catholicum prælatum pertinebunt«. Til ærkebisen i Lund brugtes en lidt afvigende formulering: »... ut... ea prestat, que ad officium boni catholici et obedientis Ste Sedis Apostolicæ Archipresulis officium pertinebunt«, se orig. i RA (ovf. note 3).
  6. DKH IV, 30, 34.
  7. W. JENSEN, *Der Abschluss der Reformation in Schleswig-Holstein* (ZSHG LXX, 1943), 211f.
  8. Ny KS VI, 120ff. Brevet fra ærkebisen i Magdeburg, dat. 20/2 1537, i RA TKUA *Magdeburg A I: 1*.
  9. *NuntBer I: 2*, 165.
  10. *NuntBer I: 5*, 303. Kardinal Marcello Cervino blev senere pave under navnet Marcellus II. Sml. *DiplNorv* 17, 1207, hvor der er trykt et brev fra pfalzgrev Frederik eller hans nærmeste omgivelser vedr. et lån på 150.000 dukater til et lignende erobringstog. Om Johan Weze († 1548) se J. OSKAR ANDERSEN i DBL XXV, 468ff.
  11. Se GARSTEIN, 13f. (og kilderne s. 269); *DiplNorv* 17, 1216ff. Exilbisperne Johannes og Olaus Magnus blev flere gange understøttet af Paul III, se PASTOR V, 693. Om Olaus M. se også GARSTEIN, 14ff.
  12. Både dette og det følgende dokument findes i BAV *Cod. Vat. Lat. 8461*, 145f., 233f. (fotokopier i RA). Det pågældende bind indeholder en mængde breve, optegnelser og afskrifter, de fleste fra tiden o. 1540–50. De to breve er skrevet med forskellige hænder.
  13. Herved menes åbenbart konciliet i Trient, som åbnedes 1545. Se også note 17.
  14. Dette sigter antagelig til kejserens henvendelse til Christian III om ikke-deltagelse i krigen, som fandt sted i sommeren 1546, idet Heinrich Kunersdorff sendtes som gesandt, se RA TKUA *Kejseren A I: 1*; R. HÄPKE, *Die Regierung Karl V und der europäische Norden* (Lübeck 1914), 235.
  15. Sml. forbundstraktaten mellem Christian III og det schmalkaldiske forbund, 9/4 1538 § 6, DNT I, 283.
  16. Ærkebisen af Bremen, Christoffer af Braunschweig-Wolfenbüttel (se ADB 4, 235 ff.; NDB 3, 243f.) havde 1544 af taktiske grunde, dog under forudsætning af kejserlig godkendelse, givet sin principielle tilslutning til, at hertug Frederik blev hans koadjutor (sml. DNT I, 473ff.). Det lykkedes trods gentagne forsøg ikke at opnå kejserens samtykke. Så sent som 1547 forhandlede der endnu med kejseren, se RA TKUA *Kejseren A II: 11*, om hele problemet T. WOLTERS, *Erzbischof Christophs Kampf um das geistliche Fürstentum in den Stiftern Bremen und Verden* (1939), 72 ff.
  17. I jan. 1548 blev der rådslået i Haderslev om kejserens henvendelse, deriblandt om konciliet (RA TKUA *Kejseren A II: 11*).
  18. Jodocus Hodfilter (Hötfilter) blev udnævnt til biskop i Lübeck 1547. Han betegnes

- som god katolik og forblev i Rom til sin død 1553. Se J. R. BECKER, *Umständliche Geschichte der Kaiserl. und des Heil. Römischen Reichs freyen Stadt Lübeck* II (1784), 122f.; ILLIGENS, 9f.
19. I Polen døde kong Sigismund 1. apr. 1548 og blev efterfulgt af Sigismund II August, der få måneder efter lod aflægge lydighedsed over for paven, se PASTOR V, 700f., CIAMPI II, 29. Også Henrik II af Frankrig sendte i tiltrædelsesåret en udsending til paven, se G. RIBIER, *Lettres et mémoires d'Etat des roys, princes, ambassadeurs et autres ministres sous les régnes de François I, Henry II & François II* (Paris 1666) II, 42, 71 ff.
  20. Christian I besøgte Rom 1474 og hans dronning Dorothea året efter, se JOHNS. LINDBÆK, *Pavernes forhold til Danmark under kongerne Kristiern I og Hans* (1907), 84 ff.; DHT 5:II, 296 ff., 332 ff., 7:III, 496 ff.
  21. Med hensyn til det første dokumentes datering, se ovf. note 14. Af andre holdpunkter for dateringen kan anføres, at den franske konge, sikkert Frans I, omtales som død, hvilket skete 26/3 1547. Desuden nævnes sendelsen af Girolamo Capodiferro, kardinalen af S. Giorgio, til Frankrig, som gennemførtes samme år, men efter kongens død, se A. v. DRUFFEL, *Briefe und Akten zur Geschichte des 16. Jahrh.* (1873) I, 51. Yderligere oplysninger om Capodiferro findes i *Acta Nuntiaturae Gallicae* 3 (1963), XLVIII ff. Det andet dokument refererer også til senere begivenheder, se ovf. n. 19.
  22. Skildringen af C.'s mission bygger i hovedtrækkene på BIAUDET, der har givet den mest indgående behandling af dette emne; hos ham kan man også finde C.'s biografiske data. Desuden er sendelsen behandlet af E. REIMANN, *Die Sendung des Nuntius Commendone nach Deutschland im J. 1561* (Forschungen zur deutschen Geschichte VII, 1867) og af PASTOR VII, 170–184. Senest er sendelsen behandlet af GARSTEIN, 22–35. Kilderne er udgivet i MSI VI (1865) og *NuntBer* II: 2 (1953).
  23. BIAUDET, 7f.
  24. *NuntBer* II: 2, 5. Om fyrstedagens holdning, se GARSTEIN, 24f.
  25. MSI VI, 79, brev til kard. Borromeo, Kemberg 17/2 1561, sml. *NuntBer* II: 2, 12.
  26. MSI VI, 115 ff., brev t. Borromeo, Antwerpen 3/5 1561, sml. *NuntBer* II: 2, 15f.
  27. *Ibid.*, 115 ff., brev t. Borromeo, Antwerpen 5/5 1561, sml. *NuntBer* II: 2, 16.
  28. *Ibid.*, 126, brev af 5/5 1561. Hercules Gonzaga var pavens repræsentant i Trient.
  29. *Ibid.*, 128, brev af 5/5 1561.
  30. *Ibid.*, 132 ff., brev af 10/5 1561 (sml. *NuntBer* II: 2, 17).
  31. *Ibid.*, 136f., 143, breve t. Hosius (13/5) og kard. af Mantova (20/5). Før opholdet i Bruxelles havde C. været i Louvain.
  32. *Ibid.*, 141 ff., 147, breve til Borromeo, kard. af Mantova og Hosius, 20/5 1561 (sml. *NuntBer* II: 2, 18).
  33. *Ibid.*, 147 ff., 171 ff., breve til Borromeo (20/5) og kard. af Mantova (20/6), jvf. *NuntBer* II: 2, 19 og COLDING, 429f.
  34. *Ibid.*, 156, brev t. Borromeo 7/6, jvf. *NuntBer* II: 2, 19.
  35. *Ibid.*, 157, jvf. *ibid.*, 189 og *NuntBer* II: 2, 20.
  36. *Ibid.*, 177f., brev t. Borromeo 21/6, jvf. *NuntBer* II: 2, 22.
  37. *Ibid.*, 179, brev t. Borromeo 2/7, jvf. *NuntBer* II: 2, 22 (her oktober i stedet for august). Det drejede sig om Vilhelm af Oraniens giftermål med Anna, datter af den afdøde kurfyrste Moritz, se COLDING, 423.
  38. *Ibid.*, 182, brev t. Borromeo 10/7, jvf. *NuntBer* II: 2, 23.
  39. *Ibid.*, 186, brev t. kard. af Mantova 12/7.
  40. *Ibid.*, 195, brev t. Borromeo 21/7. Den danske konge udeblev på grund af den spændte situation, som var en følge af svenskernes besættelse af Reval, se COLDING, 428.
  41. RA TKUA *Kejseren A II: 11*.
  42. Oplysninger om C. findes fx. i en brevkopi af april 1561, RA TKUA *Alm. del, Diverse 7: Ecclesiastica*. Om Frederik II's religiøse holdning 1560–61, se Bj. KORNE-

- RUP, *Den danske Kirkes Lærebekendelse og Kirkeordinans af Aar 1561* (1953), XX ff. (med litteraturhenvisninger).
43. RA TKUA *Kejseren A II: 11* (kopi), sml. MSI VI, 195 ff.
  44. MSI VI, 203 f. Originalerne af begge breve til kongen, Schönaichs brev til Rantzau (af samme dato) samt statholderens følgeskrivelse af 17/7 til kongen findes i RA TKUA *Kejseren A II: 11*.
  45. MSI VI, 181.
  46. *Ibid.*, 145.
  47. *Ibid.*, 181.
  48. RA TKUA *Ausl. Reg.*, tr. MSI VI, 227. C.'s sekretær karakteriserede efter afslaget Frederik II på følgende måde: »Erat is juvenis non solum Lutheranis imbutus superstitionibus, sed aspero ac feroci ingenio, et vino ita deditus, ut raro sobrius inveniretur, interque ipsa pocula insolentissime efferri et jactari soleret« (ANT. MAR. GRATIANUS, *De scriptis invita Minerva* II, Florentiæ 1746, 71).
  49. MSI VI, 203, 206 f., breve t. Borromeo, kard. af Mantova og Hosius 28/7.
  50. *Ibid.*, 227, brev t. Borromeo 27/8.
  51. *Ibid.*, 231 ff., brev t. Borromeo 1/9 og brev fra Erik XIV 24/8, sml. BIAUDET, 31 ff.
  52. *Ibid.*, 231, sml. BIAUDET, 34.
  53. *NuntBer* II: 2, 30 f., brev t. Borromeo 4/9. I øvrigt skrev Schönaich dagen efter endnu en gang til Frederik II, brevet i RA TKUA *Alm. del, Diverse* 62. Knap en måned senere kom kongen selv til Segeberg på vej til sin søsters bryllup i Celle, COLDING, 187, 424.
  54. *NuntBer* II: 2, 47, brev t. Borromeo 11/1 1562.
  55. *NuntBer* II: 2, 50 ff. Allerede i brevet af 24/7 1561 til kard. af Mantova havde C. fremhævet jesuitterne. Han havde også en jesuit, Lambert Auer, i sit følge, og der er bevaret breve fra denne i ARSI *Germ.* 143, sml. DUHR I, 108.
  56. Jvf. ndf. s. 43, se også *Credo* 1961, 181. En interessant skikkelse, der dog synes ret upåagtet af sine samtidige i Norden, er franciskanermunken Jacobus de Dacia, der synes at have været søn af kong Hans. Oplysninger om denne franciskaner, der endte sine dage i Mexico, er samlet af JØRGEN NYBO RASMUSSEN i *Franciskaniske Studier* 45 (1964), 314-37, se tillige *Catholica* 20 (1963), 126, og 22 (1965), 134 f. samt *Archivum Franciscanum Historicum* 58 (1965), 48-88.
  57. DBL III, 215. Om andre Romfarere på denne tid, se KUH I, 345. Af Frankrigsfarere kan nævnes lektor og kantor ved Århus domkirke (en overgang professor i København) Laurids Jacobsen Olderup, der døde i høj alder 1601. Han var 1548 i Orléans sammen med Henrik Bille (KUH I, 641 f., PT 4: I, 128). O. 1551-52 var den senere professor i Kbh. Klaus Lauridsen Scavenius, Lave Brockenhuus og Johan Oxe i Paris (KUH II, 486 f.). Også Sten Bille har været i Frankrig (KUH I, 330 f.).
  58. DBL (BRICKA), I, 226.
  59. Se ndf., s. 39 ff.

KAPITEL 3

1. Således underskrev han sine løfter 1564 og 1575, men i sine breve til ordensledelsen brugte han altid formen Laurentius Norvegus. En enkelt gang, ved besvarelsen af det nedennævnte spørgeskema fra o. 1567, skrev han Laurentius Nicolai. Under opholdet i Sverige fik han navnet »Kloster-Lasse«, et navn, som går igen i mange historiske værker og benyttes bl. a. af hans biograf BRANDRUD. I sine danske skrifter skrev han sig »Laurits Nielssen af Norrige« (*Confessio Christiana* 1605) eller »Lauritz Nielsson af Norrige« (studenterbrevet, udg. 1608), under forordet »Laurits Nielß af Norrige«. Se også GARSTEIN, 40.

2. Se nærmere EP, 63 ff. og KOLSRUD i NST X, 167 ff. (med kilder).
3. Se ndf. s. 69.
4. ARSI *FG* 77: IV, 8. Spørgsmålene tr. *EppNadal* II, 528. 14/7 1567 var Nadal på vej til Louvain, og i februar 1568 var han atter i byen, se *EppNadal* III, 496, 564.
5. Se ndf. s. 50.
6. Denne katalog, hvor de enkelte biografier er udaterede, findes i MZA *Cerroni* II: 78 (OKS). Den adskiller sig fra alle andre kataloger derved, at Norvegus' biografi er egenhændig. Af denne grund bliver dens kildeværdi betydelig større, og det kan ikke være rigtigt, som KOLSRUD (NST X, 171) mener, at aldersopgivelsen 44 år er overtaget fra en personalfortegnelse fra begyndelsen af 1583. I den sidstnævnte katalog (*Kapitulni Archiv a Knihova, Praha, Jes. 461* – OKS – tr. EP, 90) stod der oprindelig »43« som aldersangivelse, men tallet er senere rettet til »44«, idet man med samme hånd har tilføjet »præfectus scholarum, catechista«. Der er altså på et eller andet tidspunkt, måske ved næste årsskifte, foretaget en ajourføring, omfattende Norvegus' alder og hverv. Når Norvegus i sin udaterede biografi beretter, at han har haft de nævnte hverv et år, må denne katalog være affattet tidligst i begyndelsen af 1584. Når dertil føjes, at der også i katalogen fra august 1584 angives, at han havde haft de nævnte hverv et år (EP, 91), så er det nærliggende at gå ud fra, at den udaterede biografi har været forlæg for katalogen fra august, som antagelig var bestemt til brug for den ordinære treårige indberetning i forbindelse med prokuratorforsamlingen i Rom (ARSI *Austr* 24, 31). Oplysningerne i de biografiske notater indtil 1587 (EP, 90) er for en stor del en direkte afskrift af de udaterede egenhændige oplysninger fra 1584, men af en eller anden grund er fødeåret angivet som 1538, måske fordi det eneste årstal i den egenhændige biografi er 1582. Det er i øvrigt ret almindeligt, at oplysninger om fødselsår varierer stærkt, mens dateringer af præstevielser og aflæggelse af løfter plejer at være betydelig nøjagtigere. Et eksempel på, at katalogernes aldersangivelser ligger i overkanten, leveres af SCHNEIDER (s. 62), der flytter den kendte jesuit Paul Hoffæus' fødselsår frem fra 1524-25 til 1530.
7. EP, 91.
8. ARSI *Germ* 179, 266. Selv om dette brev er dateret 1561, er det dog skrevet o. 1600.
9. Ny KS V, 222, sml. BRANDRUD, 65.
10. AGB *UnLow* 2037, 13. GARSTEIN (s. 40f.) bygger videre på den hidtil herskende opfattelse af alder og hjemsted og går fejlagtigt ud fra, at Norvegus næppe kunne forlade sit hjem, førend han var tyve år gammel.
11. ARSI *Germ* 153, 362.
12. EP, 125. Om faderen og søskendebørn, se ndf.s. 55 ff., 139 ff., 171, 282.
13. Se ovf. n. 8.
14. Et uddrag af Louvain-matriklen til 1538 er trykt i PT 8: V, 118 ff. En del nordiske studerende nævnes hos HENRY DE VOCHT, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, II-III, 1953-54 (= HL XI-XII), de omtalte tre således i HL XI, 21 f., 135. Om andre, se KUH I, 437.
15. HL XII, 18-23. J.D. (1485-1548) blev biskop af Kulm 1530, af Ermland 1537 og brugtes som ambassadør. Sml. HENRY DE VOCHT, *John Dantiscus and his Netherlandish Friends 1522-1546*, 1961 (= HL XVI), 111.
16. Om N. O. se HL XII, 36 ff. Om forbindelser med Chr. II's kansler Gotskalk Eriksen Rosenkrantz († 1544), se PT 2: VI, 225.
17. Hans biografi i HL XII, 244-47, se også HT 5: IV, 302 f.
18. PT 8: V, 121, sml. *MatrLow*, 5, og HL XII, 369.
19. PT 8: V, 122. Om Herman Skeel, se også *MatrLow*, 137; HL XII, 369; KS 5: V, 26 ff. En broder af Hans Foss, Niels Andersen F., var prior i Antvorskov kloster og støttede efter sin broders død 1559 sønnen Desiderius, der i 1566 foretog en længere udenlandsrejse sammen med Mourids Stygge og også besøgte Italien. I marts 1568

- tog han magistergraden i Wittenberg. 9/7 s.å. indskrev en Desiderius Fossius sig i Strassburg i Morten Knudsens og Vilhelm Dresselbergs stambøger og kaldte sig ved den første indførsel »Lovaniensis«, KB *NKS* 365,8°, 68; *NKS* 904,8°, 19v. Det synes dog givet, at det var danskeren D.F., der kom hjem i august og senere blev professor ved universitetet og sognepræst ved Vor Frue kirke (KUH II, 645ff.).
20. *MatrLow*, 412, 421.
  21. *Ibid.* 429, *KancBr* 1556–60, 361, 1561–65, 20. Han var død 1561. I Louvain immatrikuleredes han sammen med en landsmand ved navn Georgius Brodt.
  22. *Ibid.*, 430. RØRDAM *Mag.*, 6. Samtidig med ham indskreves en Nicolaus Biil fra Danmark.
  23. *MatrLow*, 432.
  24. Brev af 20/6 1552 i RA *Privatarkiver: Knud Ulfeldt*, tr. DM 3: III, 77f. Jacob U. og hans præceptor blev 25/4 imm. i Wittenberg, Ny KS I, 471. En Erasmus Joannis blev i april 1556 imm. i Rostock, *MatrRost* II, 132.
  25. *MatrLow*, 451. Til fordel for denne antagelse taler den omstændighed, at han både i Louvain og Wittenberg (10/9 1554, Ny KS I, 472) blev immatrikuleret sammen med Johannes Nicolai. Det samme synes at have været tilfældet i Rostock, hvor den sidstnævnte blev indskrevet i juni 1556 – i samme måned som en Andreas Laurentius Suecus (?), *MatrRost* II, 132. Anders Lauridsen har altså været i Louvain før sit ophold i Wittenberg og ikke efter, som antaget af hans biografer (sml. KUH II, 616).
  26. *MatrLow*, 453. Mens Vessel Pallesen havde besøgt Wittenberg før opholdet i Louvain (imm. 27/9 1549, mag. art. 22/2 1552, Ny KS I, 469, KS 4: III, 817), gik Otto Pors først senere til W. (imm. 4/5 1555, Ny KS I, 472, ifølge DAA 1909, 361, var han søn af Stig Pors). Mogens Madsen har fulgt ham, selv om hans navn ikke er indført i Wittenberg-matriklen. Han fortalte selv i en synodaltale, at han havde været ved katolske skoler, se MHD II: 2, 360f. og JAC. SCHRÖTER, *Orationes invective* (1605), C 3. Hans stambog (UUB *Y.90*) indeholder en række indførsler (dog ingen danske) fra Wittenberg, alle dateret 1556. Den sidste dansker i 1552 var Christianus Hiellius (februar), *MatrLow*, 445.
  27. *MatrLow*, 692.
  28. KUH II, 598ff. Opholdet i Louvain synes ikke at have været kendt. – Matriklen efter 1569 er gået tabt. Med nationalitetsbetegnelsen »Danus« immatrikuleredes 1/6 1556 Georgius Simonis og 16/10 1565 Matthias Rupinus ex Viella (in medicina, pauper), *MatrLow*, 530, 701. I april 1557 kom Niels Krabbe til Vegholm sammen med Henrik Brahe til Vitskøl (*ibid.*, 545), i februar 1563 svenskeren Olaus Magnus (*ibid.*, 648) og fire år senere en gruppe holstenske adelsmænd, se ndf. s. 55.
  29. KUH II, 491.
  30. KUH I, 565. Han døde ikke o. 1555 som bl. a. anført i DBL VIII, 606, men allerede 1553 i Padova, hvor han blev begravet 5/3, se B. BRUGI, *Atti della nazione germanica dei legisti nello studio di Padova* I (1912), 20, og F. WEIGLE i QF 42/43 (1963), 497, 499.
  31. KUH II, 387.
  32. DBL XXV, 299f.
  33. KINCH II, 156ff.
  34. KUH I, 643; II, 496, 567.
  35. KUH I, 532f.
  36. KUH I, 614ff.
  37. KUH I, 621; RØRDAM *Mag.*, 6.
  38. MHD II: 2, 360f.
  39. VAN DER ESSEN, 29.
  40. MOLANUS II, 920ff.; VAN DER ESSEN, 215f.; CLAEYS BOUUAERT, 69. Den sidste betænkning, at o. 100 år senere (1642–43) blev nogle danske studenter, der nægtede at

aflægge den katolske ed, bortvist fra forelæsninger. Fra denne tid findes heller ingen danske navne i matriklen.

41. KUH I, 619.
42. MOLANUS II, 920. Der må også skelnes mellem den ed, som blev aflagt ved immatrikulationen, og promotionseden. Ved konciliet i Trient besluttedes det at forlange en utvetydig ed med bekendelse til den katolske kirke af alle lærerkræfter og promoverede. Denne ed udstraktes i Louvain i 1579 til alle, der lod sig indskrive i matriklen (sml. VAN DER ESSEN, 216), hvad der kan tyde på, at man forhen havde undtagelser, men muligvis er der kun tale om indførelse af ensartet ed for alle. Kilderne synes ikke at levne plads til smuthuller. Til sammenligning kan anføres, at det katolske universitet i Ingolstadt ikke forlangte direkte religiøse forpligtelser i immatrikulationseden, som dog indeholdt et løfte om troskab mod landsfyrsten, hvad der kan betegnes som en indirekte forpligtelse, da denne jo var katolsk, sml. PRANTL I, 283 f. og ndf. kap. 5 n. 30.
43. Se ovf. s. 22 f.
44. Se ovf. n. 8.
45. AGB *UnLow* 2037, 13.
46. *MatrLow*, 591. Han blev indskrevet som »Noricus« (= fra Nürnberg) i stedet for »Norvegus«. Oplysningerne om immatrikulationen og magistergraden er omtrent samtidig fundet af J. J. DUIN, se *St. Olav* 73 (Oslo 1961), 379f.
47. *MatrLow*, 477; AHE III, 456. Hans efternavn staves også »Tossanus«.
48. Florentius er sandsynligvis identisk med præsten Floris Egbertszoon. Om M. D. (1505–90), der stammede fra Kempen, se ADB 5, 466; FOPPENS II, 853; AHE 2: V, 178; NNBW 3, 309. Om begges virke i Amsterdam, se J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam* IV (1884), 396.
49. AGB *UnLow* 2034, 265v, 286, 288.
50. *MatrLow*, 670 (indført som »Havedrosianus«). Ved promotionen betegnes han som »ex Nidrosia«, AHE V, 387. En Faste Fastesen var rådmand i Trondheim 1578, se *Norske herredags dombøger*, 1. rk. I (1578), ved E. A. THOMLE (1893), 228.
51. *Nordisk Ugeblad for katholske Kristne XLVII* (1899), 441 ff.
52. MOLANUS I, 262.
53. ARSI *FG* 77: IV, 8.
54. AHE 2: V, 161–179. Om Standonck, se BNB 23, 588 ff.
55. Statutter for huset Standonck er trykt i tysk oversættelse hos SCHRÖTELER, 500 ff., sml. VAN DER ESSEN, 262 f.
56. AGB *UnLow* 2034, 25v, 47f., 104f. I regnskaberne forekommer han for første gang i okt. 1559 og for sidste gang 5/3 1561. Han fik da en kölnisk bibel, PETRUS LOMBARDOUS' »*Sententiarum libri quattuor*«, som med sin systematiske sammenfatning af hele teologien var middelalderens teologiske håndbog, desuden et værk af kirkefaderen Augustinus »cum libello de iustificatione Smythæi« (sandsynligvis *Diatriba de hominis iustificatione* af englænderen RICH. SMYTHÆUS, † 1563, se FOPPENS II, 1069).
57. AGB *UnLow* 2034, 240v. »Erasmus Danus a Vionia quem pater Arnoldus sine sponsora ad mensam recommendaret ... Atque hic puto nihil sperandum, quoniam ipse Coloniae mortuus est...« Til de fattige studenter under Porcus hørte også Albertus Morderus Flensburgensis, immatrikuleret i august 1576, *MatrLow*, 727.
58. AHE 2: IV, 193; VAN SULL, 14. Om pædagogier i almindelighed, se VAN DER ESSEN, 234 f.
59. VAN SULL, 15 ff.
60. AHE 2: IV, 209; HL XIII, 406; NNW V, 1007.
61. AHE 2: IV, 237 ff. (sammesteds en udførlig fortegnelse over professorer ved Porcus); BNB VI, 211 ff. Rubus var 1561 blandt »tentatores licentiandorum«, se AHE IV, 238.

62. AHE I, 378.
63. VAN SULL, 22 f.; VAN DER ESSEN, 210 f.
64. AHE IV, 238. Primus var Matthæus Sylvius fra Cambrai.
65. Af brevet 17/12 1573 til generalen (ARSI *Germ* 153, 362 f.) fremgår det, at han havde været hjemme for 12 år siden, altså o. 1561. Da faderen kom på besøg i 1568, blev han forfærdet over, at sønnen var katolsk præst og jesuit, hvilket kunne tyde på, at han ikke var indviet i sagen, se ndf. s. 55 f. GARSTEIN (s. 42), der ikke kender det ovennævnte brev, går ud fra, at Norvegus umiddelbart efter afslutningen af filosofi-studiet begyndte på teologien.
66. ARSI *FLBelg* 50, 260 r. GARSTEIN (s. 41 f.) går ud fra, at nordmanden vendte tilbage til jesuitterne efter afbrudt kontakt; denne antagelse bygger imidlertid på fejl-læsning (»reduxit« i stedet for »perduxit«).
67. PONCELET I, 51. Knobbert (Knobbaert) er ellers et ret almindeligt navn i Neder-landene. Universitetsmatriklen fra Louvain indeholder flere studenter af dette navn. I samme forbindelse kan nævnes, at den juridiske professor i København Albert Knoppert, der stammede fra Zwolle i Nederlandene, har besøgt disse egne flere gange, mens den unge nordmands undervisning stod på. I 1559 kom han for at forberede Frederik II's påtænkte frieri til Renate af Lothringen. Fire-fem år senere blev han atter brugt som sendebud til Nederlandene, hvor han gennem Wilhelm af Oranien skulle rejse lån til dækning af de store udgifter i syvårskrigen. På sin sidste rejse til Nederlandene i 1576 blev han på vej til Louvain udplyndret af røvere og døde en uge efter af sine sår (DBL XII, 564, se tillige HT 4: II, 917 og KUH I, 626). Mon de unge nordmands ophold og uddannelse i Louvain er kommet ham for øre under disse rejser?

KAPITEL 4

1. Sml. DUHR I, kap. VI; KORNERUP, 246.
2. DUHR I, 33.
3. DUHR I, 92 ff.
4. FR. SCHROEDER, *Monumenta quæ spectant primordia Collegii Germanici et Hungarici* (Romæ 1896), 61, 162. Danmark omtales i det hele taget flere gange i de første år, se *ibid.*, 103, 193, 236, 269. Den første elev fra de nordiske riger var Magnus Laurentius, en nevø af Olaus og Johannes Magnus (ARCH. COLL. GERM. *Liber statut. & jurament. ab 1552*, f. 35 v – OKS). Han kaldes af sine samtidige, måske under indflydelse af onklernes patronym, Laurentius Magnus (exemplar TUB, 53; AHSI 1938, 95 f.). Denne navneform videreføres af THEINER (I, 565, 569), STEINHUBER (I, 18, 353 f.) og sidst af GARSTEIN (se register), der synes at gå ud fra, at der er tale om to forskel-lige personer. Den rigtige navneform knæstettes af J. METZLER i AHSI 1938, 92 ff. I øvrigt underskrev han sig »Magnus Laurentius Gothus«. Derimod benyttede en anden nevø, der hed Olaus til fornavn (også han var katolik), onklernes patronym »Magnus«, se GARSTEIN, 136, 229, sml. ovf. s. 427 n.28, ndf. s. 431 n. 5.
5. *CanEpp* II, 368 f.
6. DUHR I, 179 ff.
7. PONCELET I, 43–49.
8. Sml. DUHR I, 525; om noviciatet i almindelighed, se *JesLex*, 1312 ff.
9. PONCELET I, 119.
10. Om konviktorerne se DUHR I, 294 ff., SCHRÖTELER, 95 ff.
11. PONCELET I, 131 f.
12. *LainMon* VI, 372, 563.
13. ARSI *Germ* 144, 157, brev af 12/9.

14. ARSI *Germ 139*, 246, Delange t. gen. 6/1 1564.
15. ARSI *Germ 145*, 56, brev af 9/3.
16. EP, 69, 90, sml. KOLSRUD i NST X, 173.
17. ARSI *It 1*, 211 (egenh. løfteformular). Om løfter i jesuiterordenen, se *JesLex*, 653 ff.
18. ARSI *Germ 145*, 111, Schipman t. gen. 7/6 1564.
19. ARSI *FlBelg 50*, 260.
20. ARSI *FG 77: IV*, 8, sml. ovf. s. 37.
21. ARSI *FG 77: IV*, 8, sml. EP, 90. Denne examination består i en åbning af sin samvittighed over for overordnede (*ratio conscientiae*, Gewissensrechenschaft), se *JesLex*, 692 ff.
22. *EppNadal IV*, 350, 354.
23. ARSI *Germ 147*, 141 og 199; *Germ 151*, 63, Coster t. gen. 29/6, 31/8 1566 og 11/1 1570. De nævnte betæneligheder angik selve promotionsakten, navnlig spørgsmål vedrørende betalingen, og ikke den norske jesuit, sml. CLAEYS BOUUAERT, 133, og PONCELET I, 131.
24. ARSI *Germ 153*, 362. GARSTEIN (s. 42f.) benytter en senere optælling af hans virkeområder; i Louvain havde Norvegus ikke så omfattende opgaver. De kom først i Sverige og i den østrigske provins.
25. MHSI 76, 351–364.
26. ARSI *FlBelg 50*, 260, sml. *Imago*, 877. GARSTEIN (s. 43) foretrækker at kalde den første *van Haarlem*, et navn, som denne aldrig anvendte. I de nederlandske biografiske værker er han optaget med efternavnet *Willemsz*, se NNBW 3, 1427; BNB 27, 338. Her foretrækkes den navneform, som han selv benyttede og som bl. a. anvendes af PONCELET.
27. VAN SULL, 19f.
28. *Ibid.*, 23, 26. Om Clutius, se ndf., s. 107.
29. BIBL. VITT. EM. *Fondo Ges. 1224 (3353)* og *1366 (3495)* – OKS.
30. ARSI *Germ 159*, 203; *HistSoc 42*, 122v.
31. SOMMERVOGEL I, 1062f.; PONCELET I, 374 n. 4.
32. ARSI *FlBelg 10*, 100; AHE 3: III, 307.
33. RHE 28: I (1932), 77f.; X.M. LE BACHELET, *Bellarmin avant son cardinalat* (1911), 73 ff. Om Bellarmin foreligger der en omfangsrig litteratur, her henvises kun til J. BRODRICK, *Robert Bellarmin l'humaniste et le Saint* (1963).
34. RHE 28: I (1932), 77f. Om M.B., se LTK I, 1198f.
35. W.G. (1527–86, se *SynHistSI*, 758 og *Dictionary of National Biography* 22, 113f.) omtales bl. a. i breve fra Coster af 3/4 og 19/11 1570, og fra Delange af 17/2, 22/4 og 27/6 1574, ARSI *Germ 151*, 93 og 356; *Germ 154*, 39, 79 og 151.
36. G.D. (1548–1607) blev immatrikuleret i Louvain i maj 1566 (*MatrLouv*, 709) og indtrådte i ordenen året efter (NAVRÁTIL, 172). Han var assistent for *Germania* fra 1597 til sin død, se *SynHistSI*, 634. Det nære forhold til Norvegus betones også i et senere brev fra Jodocus Brandt, ARSI *Germ 179*, 266.
37. SACCHINI IV, 143; THEINER I, 433.
38. ARSI *FG 77: IV*, 8. Han tilføjede endog, at siden sin indtræden havde han kun været i Louvain.
39. PONCELET I, 179 ff., sml. ndf. s. 57f.
40. I lighed med GARSTEIN (s. 42, 279) er det ikke lykkedes mig at finde noget i universitetsmatriklerne og desuden heller ikke i elevfortegnelserne fra jesuiterpædagogiet *Tricornatum* i Köln (NAGJ *Ms. I. 33*).
41. H. P. RESENS ligprædiken over F.R. (1612), F 1; *MatrBas I*, 185.
42. *MatrLouv*, 718.
43. Bogen findes i KB, se ndf. s. 382.
44. ARSI *Germ 151*, 158, Coster t. gen. 4/6 1570; sml. KOLSRUD i NST X, 194. I ARSI

- HistSoc* 42, 121 v, anføres, at han blev mindet i forbøn 13/7 1570, men dødstidspunktet – juni s.å. – må bero på en misforståelse af Costers brev. I virkeligheden kan R. P. have været død for allerede lang tid siden.
45. KOLSRUD i NST X, 194.
  46. ARSI *Germ* 153, 362f.
  47. ARSI *OppNN* 339, 36; sml. NST X, 180f.
  48. ARSI *Germ* 149, 174, brev af 31/8.
  49. »...scripsit se a Gubernatore et Senatu impediri, quo minus redire possit.« Norge havde en statholder, men intet rigsråd, og her kan vel næppe være tale om byråd.
  50. ARSI *Germ* 153, 362f. Norvegus angav faderens alder til 70 år, åbenbart en overdrivelse, da Possevino knap 5 år senere sagde, at faderen var næsten 70 år (EP, 126), mens Norvegus på samme tid oplyste, at han var 80 år (ARSI *OppNN* 339, 36).
  51. GARSTEIN (s. 44f.) antager, at Norvegus o. 1570 har været på hemmelig mission i Norge, men dette synes ikke at holde stik.
  52. ARSI *OppNN* 339, 36.
  53. NST X, 180.
  54. Ifølge Possevino har Norvegus' fader to gange været på besøg hos sønnen i Nederlandene, se EP, 121.
  55. PONCELET I, 278.
  56. VAN SULL, 30 ff.
  57. PONCELET I, 135. Bellarmin, der tog til Artois, var tilbage allerede i midten af november. Det kan dog tænkes, at Norvegus i forbindelse med flugten er kommet til Douai, sml. ovf. s. 55.

KAPITEL 5

1. *EppNadal* III, 306, 325.
2. ARSI *Germ* 146, 1, brev af 1/1 1565.
3. ARSI *FG* 685, 9 (her omtalt under 1563), sml. GARSTEIN, 38.
4. Biografi af J. OSKAR ANDERSEN i DBL XXII, 127 ff., sml. HANSEN, 6, 18.
5. I *MatrKöln* findes der i perioden 1559–71 to personer, som med sikkerhed lader sig identificere som nordiske studenter: Olaus Magnus Gothus, imm. 29/12 1559, og Nicolaus Michaelis Viburgensis Danus, imm. 15/9 1567. Om den sidste se ndf. s. 63.
6. ELLEN JØRGENSEN, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* (1931), 89.
7. NTBB 1917, 331 ff.
8. Om begrebet »kollegium«, se *JesLex*, 1007 ff. Det er også usandsynligt, at dette kollegium ikke skulle have efterladt sig spor i ordensarkivet. Netop fra ordenens første tid og frem til 1600 er der bevaret mange breve og indberetninger, se også V. HELK i *Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum* (1964), 41. Hvis der overhovedet har været noget, har det været så hemmeligt, at ikke engang ordensledelsen i Rom vidste noget om det.
9. Det er temmelig vanskeligt at datere tilføjelsens håndskrift. Det ville ellers være nærliggende at gå ud fra, at tilføjelsen skyldes en vred svensker, men bogen havde så sent som 1649 dansk ejer og er altså kommet til Sverige efter denne tid. Det var i øvrigt ret almindeligt o. 1600 at tilskrive jesuitterne skylden for næsten alt muligt ondt.
10. GARSTEIN (s. 36 ff.) udvikler hypotesen angående jesuiterkollegiet i København ved år 1560, men hans navnemateriale er ikke på alle punkter egnet til at underbygge den. Således ligger Henrik Mandixens første kontakt med jesuiterne så sent som 1572, se V. HELK i KS 7: V, 289f. Om Johannes a Delen, se ndf. n. 28.

11. ARSI *Germ* 145, 111, Schipman t. gen. 7/6 1564.
12. DKH IV, 132.
13. DKL II, 133; DKH IV, 133.
14. DM 6: II, 1, 6, 15f.
15. *NuntBer* II: 4, 239ff.; COLDING, 455; WALTER FRÖBE, *Kurfürst August von Sachsen und sein Verhältnis zu Dänemark bis zum Frieden von Stettin 1570* (Leipzig 1912), 58ff. Johanna blev kort efter gift med Francesco Medici, søn af hertug Cosimo i Firenze, *NuntBer* II: 4, 266f. Angående Frederik II's lignende tilbud til prinsesse Renate af Lothringen, dog meget vagere formuleret, COLDING, 431.
16. COLDING, 298ff., 418ff.; SAMME, *De lothringiske praktikker mod Danmark i syvårskrigenes første år (Småskrifter tilegnede Aage Friis 1940)*, 63–81.
17. RA TKUA *Polen A I*, brev af 19/1 1570 fra Sigismund August. Frederik II's svar af 7/3 i *Latina* 1564–70, 237; sml. GARSTEIN, 54.
18. BD I, 7. Om rygterne i forbindelse med denne episode, se *Norske Magasin* udg. af N. NICOLAYSEN, I (1858), 368.
19. Hans levnedsløb er mere indgående behandlet af V. HELK i KS 7: V, 286–305.
20. *MatrKöln*, 39v.
21. StA KÖLN *Un* 482, 28. Han hørte ikke til jesuiterpædagogiet *Triconotum*, men til et andet pædagogium, kaldet *Montanum*.
22. F. HUNDRUP, *Lærerstaden ved Viborg Katedralskole* (1875), 15. Canisius skriver: »nobilis ... adolescens Nicolaus Danus, idemque patriæ suæ canonicatu ab hæreticis exutus et per nostros catholicus factus« (QF XIV, 301). Det kunne også tyde på, at N.M. hørte hjemme blandt den danske lavadel. Hans formodentlige fader findes ikke opført under slægten Grøn i DAÅ 1895, 183ff.
23. L.S. (1522–78), der stammede fra Lübeck, var selv konvertit, ADB 37, 166. Han kendte i øvrigt ærkebiskop Jørgen Skodborg, se DBL XXII, 130.
24. Hele sagen er indgående behandlet af KARL SCHELLHASS, *Deutsche und kuriale Gelehrte im Dienste der Gegenreformation* (QF XIV). Det er dog næppe troligt, at Surius forsynede N.M. med en skrivelse til Canisius (*ibid.*, 289); muligvis har jesuitterne i Köln gjort det. Det fremgår imidlertid heller ikke af Canisius' brev, se *CanEpp* VII, 242f. Surius' brev er dat. 4/9, Canisius' 5/10 1574.
25. BD II, 57f. opgiver hans alder fejlagtigt til 15 år og som immatrikulationsdato 2/11 (måske fejllæsning af 11 = II). KS 3: I, 365 har de rigtige oplysninger, sml. QF XIV, 290. Den rigtige dato findes også i BIAUDET I, 382.
26. »Hic dimissus etiam nolens quod neque moribus aptum ad collegium censeretur.«
27. Breve af 18/7 1576, tr. i QF XIV, 308f.; BD II, 57ff. (med datoen 28/7). Nuntius Gropper hjemkaldtes i februar 1576 på grund af sindssygdhed, men nægtede at opgive embedet og døde i Köln 1594 (BIAUDET *Nonc*, 138, 269). Det fremgår af Groppers korrespondance, at han af og til sendte unge mænd til *Collegium Germanicum*, muligvis har han også spillet en rolle ved N.M.' sendelse. Sml. W.E. SCHWARZ, *Die Nuntiatür-Korrespondenz Kaspar Groppers 1573–1576 (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte herausgegeben von der Görres-Gesellschaft, V)*, 97. Ærkebispem i Köln hed Salentin v. Isenburg (i embedet 1567–77).
28. I forbindelse med øget nordisk tilgang til *Collegium Germanicum* 1574–75 har BIAUDET gættet på en nordisk mission (BD II, 58). De foreliggende præmisser er dog uholdbare, da N.M. som ovenfor bevist ligesåvel kunne komme i kontakt med katolicismen og jesuitterne omkring sin immatrikulation i Köln 1567. Hans forbindelse med svenskeren Botvid Nericius og den svenske agent Petrus Rosinus (sml. BIAUDET I, 382) synes ligeledes tvivlsom. Canisius nævner kun danskeren, tilmeldt ved Rosinus allerede i september i Firenze (BD I, 116). Endelig er det langt fra givet, at den Johannes a Delen Bergensis, der blev indskrevet ved *Coll. Germ.* 27/12 1574, virkelig har været fra Bergen i Norge, som flere har ment (BD II, 57, DUIN i NST XII, 363,

- GARSTEIN, 38). Bergen (Berg o.l.) er et hyppigt stednavn i Tyskland og Nederlandene.
29. Han findes ikke i *MatrIng.* Om Ingolstadt og jesuitterne, DUHR I, 56 ff.
  30. Længere indførelse, dat. 21/5 1568, i bambergenserens Johs. Schweinfurters stb, BNM Ms. 248, 178 v. Situationen ændredes i øvrigt radikalt ved indførelse af den tridentinske ed 1567–68. Muligvis har netop denne været årsag til Theophilus' afsked. Mens universitetet før havde tolereret protestantiske lærerkræfter, blot de ikke viste deres sindelag offentligt, pålagdes det nu lærerforsamlingen at aflægge den tridentinske ed, se PRANTL I, 269; O. BRAUNSBERGER, *Pius V und die deutschen Katholiken* (*Stimmen aus Maria Laach*, Ergänzungshft. 108, 1912), 15 ff. Sml. ovf. s. 428, n. 42.
  31. Biografi KUH II, 632 ff.
  32. Se ndf. s. 316 f.

KAPITEL 6

1. BIAUDET I, 154 f., DUHR I, 179 ff.
2. Se *EppNadal* III, 625; *ConfLat*, 145 f.
3. BIAUDET I, 161 f., GARSTEIN, 50. Johan III havde før sit giftermål måttet love, at vielsen skulle foregå efter romersk-katolsk ritus, samt at han skulle give sin gemalinde frihed til at dyrke sin katolske tro og aldrig lokke hende derfra. Sigismund August havde lovet ikke af Johan at forlange nadver på katolsk vis, HILDEBRAND, 214 f.
4. S. W. (1529–91), der stammede fra Masovien, var uddannet som jurist. Han kom senere til at spille en stor rolle i den svenske mission. Se BIAUDET I, 165.
5. BIAUDET I, 162 ff.
6. Om begrebet »profeshus«, beboet fortrinsvis af medlemmer af den højeste klasse inden for ordenen – professor, der har aflagt løfte om fattigdom, kyskhed, lydighed og beredvillighed til enhver mission efter pavens bud, se *JesLex*, 1472 f.
7. Flere enkeltheder hos BIAUDET I, 171 f. og GARSTEIN, 53 ff. Foruden de af B. og G. anførte kilder findes der i ARSI *Germ* 134, 76 en kopi af et brev af 16/1 1572 fra Portico, hvori det hedder: »Io le dico che la Ser:ma Reginula nominatim mi ha ricercho et messo melo a gravezza di consc^a. se non trovo Jesuiti, et lei con le prime miei litere, che li scrivemmo ha sempre sollicitato questa resolutione, et lo desidera molto...«
8. P. F. var født i Cremona og tilhørte en milanesisk adelsslægt. Han var en af dronningens mest hengivne tjenere og blev ofte benyttet i hemmelige senderinger, se BIAUDET I, 188 f. Om den napolitanske arv, se *ibid.*, 511 f.
9. BIAUDET I, 173 ff., 187 ff., sml. HOLMQUIST III: 2, 21 f., 28 ff., GARSTEIN, 56 ff.
10. BIAUDET I, 265 ff., 286 ff., sml. HOLMQUIST III: 2, 31 f., 34 f. GARSTEIN, 62 ff., 66 ff.
11. BIAUDET I, 310 ff.; BD I, 81; GARSTEIN, 72 f.
12. Hans biografi af TONY SEVERIN, *Un grand Belge, Everard Mercurian 1514–80* (Liège 1946). Assistentområderne Gallia og Germania omfattede Frankrig, Nederlandene, Tyskland og Østrig med tilstødende lande.
13. ARSI *Germ* 153, 363, slutningen af brevet fra Norge t. gen. 17/12 1573.
14. *Ibid.*, 362. Om prokurator-kongregationer, som afholdes hvert tredje år og hvortil hver ordensprovins sender delegerede, kaldet »prokuratorer«, se *JesLex*, 1475.
15. Første uges exercitier omfatter betragtninger bl. a. om synden, døden, dommen og helvede (*via purgativa*), LTK III, 1297 ff.
16. ARSI *Germ* 153, 362 f., brev af 17/12.
17. ARSI *FlBelg* 1: II, 16, gen. t. Norge og t. Delange 1/2 1574.
18. ARSI *Germ* 154, 57 v, Delange t. gen. 30/3 1574, hvori bl. a. omtales modtagelse af et brev til Norge. Om Delange, se PONCELET I, 117.

19. ARSI *Germ 154*, 79, Delange til gen. 22/4 1574.
20. Man har i hvert fald været opmærksom på brevet om Norvegus, idet hovedindholdet er indført i generalens kopibog (ARSI *FlBelg 1*, 27) med følgende notat: »Nisi per hunc tabellarium responsio ad hoc mittetur, curabitur per sequentem«.
21. BD II, 1.
22. Rapport til gen. refereret hos THEINER I, 390 ff., sml. HOLMQUIST III:2, 41 f.; BD I, 110 f.; GARSTEIN, 74 ff., KJÖLLERSTRÖM, 70 f.
23. EP, 80.
24. ARSI *Germ 154*, 257 v, brev af 20/10 1574.
25. ARSI *Germ 155*, 102 f., brev af 25/4.
26. ARSI *FlBelg 1*, 63 f., brev af 25/6, tr. BD II, 6. Man synes i Rom også at have overvejet andre muligheder. I ARSI *Germ 131*, 284 findes en række navne på betydelige jesuitter i den østrigske provins, som alle beherskede italiensk og tysk og derfor kunne sendes til Sverige. Dette aktstykke synes at stamme fra tiden 1573–75 og har måske relation til korrespondancen mellem 'den pavelige nuntius i Polen og den østrigske provinsial, sml. BIAUDET I, 171, 266 f.
27. ARSI *FlBelg 1*, 65, til Delange 16/7 1575.
28. BD II, 9 f.; EP, 80 f.
29. BD II, 11.
30. *Ibid.*, 13 f.
31. *Ibid.*, 14.
32. *Ibid.*, 17 f. Guldscudo (*scuao d'oro*) var en fast pavelig montenhed, som lagdes til grund for udbetalinger, som dog ikke blev foretaget i guld, men i *scudi di moneta*, hvis værdi var variabel. Under Gregor XIII var 100 *scudi d'oro* lig med 115 *scudi di moneta*. Til sammenligning kan anføres, at i 1574 fik nuntius i Torino 100, i Polen 200, i Spanien 300 og en kardinallegat hele 500 *scudi d'oro* om måneden, se BIAUDET *Nonc*, 69 og 78. I øvrigt er *scudo* den italienske betegnelse for daler, se FR. v. SCHRÖTTER, *Wörterbuch der Münzkunde* (1930), 676 f., sml. HT VI, 612 f.
33. Se om ham PONCELET I, 291 ff. Han var ikke knyttet til kollegiet i Louvain, som BiauDET mener (BD II, 18 n. 4).
34. ARSI *FlBelg 1 : II*, 68, gen. t. Trigoso 17/9 1575. Om Martin Kromer se ZE 1, 356 ff.
35. ARSI *FlBelg 1 : II*, 66 f., gen. t. Harlemius 17/9 1575.
36. BD II, 15 gengiver dette brev efter en uøjagtig afskrift af ARSI *FlBelg 1 : II*, 67 f. Hosius antydede i december over for Herbst, der gerne ville bort fra Sverige, at den norske jesuit efter nogle måneders forløb ville afløse ham (UB KRAKOW, *Rkp 164*, 45 f. – OKS).
37. ARSI *Germ 155*, 200, Trigoso t. gen. 15/10 1575.
38. *Ibid.*, 141, Harlemius t. gen. 14/10 1575.
39. Egenhændig løfteformular i ARSI *Germ 1*, 132. Texten tr. *ConstSI*, 222 f.
40. ARSI *Germ 155*, 246 og 272, Trigoso t. gen. 11/12 1575 og 8/1 1576. Generalen bestemte ved brev af 21/7 1576 (ARSI *FlBelg 1 : II*, 93), at Trigoso skulle sende de 9 daler til prokuratoren for den polske provins, som skulle sørge for pengenes videreexpedering til Norvegus.
41. Egenhændig løfteformular i ARSI *Germ 1*, 133 (texten tr. *ConstSI*, 367 f.). Mens de højtidelige profeslofter foruden de tre almindelige løfter (fattigdom, kyskhed og lydighed) omfatter et specielt løfte om lydighed over for paven i missioner, drejer tillægsløfterne (*vota simplicia*, quæ professi emittunt post professionem) sig om en uddybning af de første, se *JesLex*, 653 f.
42. Det er temmelig vanskeligt at fastslå lægbroderens identitet. Her skal dog peges på en enkelt mulighed. En *Simon Marcassin*, født i Glageon 1527, blev optaget i den belgiske provins 1564 og døde i St. Omer 1604. Hans besvarelse af Nadals spørgeskema o. 1567 tyder på en vis indsigt i sygdomspleje, som kan stemme overens med

- oplysninger om hans profession som læge (ARSI *FG* 77 : IV, 463; *FlBelg* 9, 52v–53r, 103; THEINER I, 432).
43. EP, 87.
  44. BD II, 43f.
  45. EP, 162.
  46. ARSI *Germ* 155, 239, rektoren i Braunsberg Philipp Widmanstadt t. provinsialen i Polen, Francisco Sunyer, 1/12 1575. GARSTEIN (s. 293f. n. 3, 7, 12 og 17) angiver fejlagtigt ordensgeneralen som adressat. Ledsageren var den skotske jesuit Adam Brook (Brooch), se J. BRODRICK, *The Progress of the Jesuits 1556–79* (1946), 269.
  47. ARSI *Germ* 155, 251, Sunyer t. gen. 15/12 1575. Deri citeres et brev af 4/12 fra Kromer, hvoraf det tillige fremgår, at Norvegus allerede var rejst tilbage til Braunsberg.
  48. BD II, 20ff. Anna blev i maj 1576 gift med Stefan Bathory, se BIAUDET I, 502.
  49. I december 1575 meddelte Hosius til Herbst, at »si nondum venit, veniet isthuc brevi quidam alius sacerdos, qui vir pius et doctus esse dicitur, in Regno isto natus«, UB KRAKOW, *Rkp* 164, 45f. (OKS). Hosius synes i det hele taget at gå ud fra, at Norvegus var født i Sverige, sml. hans brev til N., 23/7 1576, UB KRAKOW *Rkp* 6r, 20, også i *Rkp* 16r, 111 (OKS): »Quo magis pia et sancta est causa, propter quam in patriam tuam profectioem suscepisti«.
  50. Instruxen er bevaret i afskrift i UB KRAKOW, *Rkp* 162, 40 (OKS). Afskriften bærer overskriften »Jesuitæ in Suetiam mittendo Octobr. 1575« og synes kun at være et uddrag af Hosius' brev, eller også har H. ladet et andet brev følge med. I så fald er det lidet sandsynligt, at der har eksisteret en instrux af 17/9, som Biaudet går ud fra (BD II, 17). Kardinalen synes at være blevet forsinket, således at han først fik sin instrux afsted i oktober. Hvad de deri omtalte kopier af breve til det svenske kongepar angår, synes deres afsendelse at være blevet yderligere forsinket, idet Norvegus i et brev af 30/9 1576 til generalen beder denne om at takke Hosius »pro exemplariis literarum ad Regem & Reginam; has tamen cum in nouembri misisset: ego demum in Augusto accipi« (BD II, 116).
  51. BIBL. CZARTORYSKI, KRAKOW, *Ms.* 1620, 267f. (OKS).
  52. EP, 113 og 128.
  53. Sml. EP, 88.
  54. BD II, 35f.
  55. ARSI *OppNN* 339, 4, Warszewicki t. gen. 26/2 1576, tr. BD II, 35f.
  56. ARSI *Germ* 155, 239, Widmanstadt t. provinsialen 1/12 1575, sml. Harlemius t. gen. 21/3 1576, *ibid.*, 318; EP, 121.
  57. ARSI *Germ* 155, 251, Sunyer t. gen. 15/12 1575, hvorved fremsendes Widmanstadts brev af 1/12, *ibid.*, 239. Sagen om Norvegus' elever behandles ndf., kap. 8.
  58. ARSI *Germ* 137, 136, Sunyer t. gen. 12/3 1576.
  59. Han var allerede i Louvain blevet anvendt til at forfærdige rosenkransen, se ovf. s. 51. Det kan tilføjes, at C. F. ROTHLIEB fortæller i *Beskrifning öfver kongl. Riddarholmskyrkan* (1822), 34, at der i det såkaldte Kloster-Lasses kammer over sakristiet opbevaredes »en Tråbild, men om den skal föreställa Kloster-Lasse eller någon annan kan jag ej uppgifva«. Denne figur, som også nævnes af J. C. STRICKER i *Fata templi Riddarholmensis* (1748), 57, findes desværre ikke længere i kirken og er muligvis gået tabt under branden 1835. Måske er der her tale om et arbejde af Norvegus?
  60. ARSI *Germ* 137, 383, Albert Theobalt t. gen. 26/4 1576.
  61. Allerede 29/12 1573 havde *Congregatio Germanica* besluttet, at indtægten af St. Birgittas hospits i Rom skulle gå til seks unge svenskere til studier ved *Collegium Germanicum*, BD I, 61.
  62. Om dette problem skrev Hosius i december 1575 til Herbst, at Norvegus »magnas sibi facultates concessas habebit«, UB KRAKOW, *Rkp* 164, 45f. (OKS).

63. Det drejer sig om de dispensationer, Gregor XIII 25/6 1573 udstedte til Canisius og fire andre højstående jesuitter (deriblandt Possevino) i områderne Gallia og Germania (tr. *CanEpp* VII, 674 ff.). Det pågældende punkt (§7) lyder: »Concessit gratiose ut per Provinciales tantum ex commissione Generalis Præpositi in prædictis partibus possit externis sacerdotibus communicari facultas absolventi in casu hæresis, et lectione librorum prohibitorum, dummodo illi Sacerdotes sint viri valde probati et necessitas Ecclesiæ ita postulet«. Denne beføjelse var hidtil forbeholdt paven og bisperne. Generalen var heller ikke tilbøjelig til at kommunikere den videre og ønskede, at den skulle administreres med yderste forsigtighed.
64. Om rejselatre hedder det i den ovennævnte bemyndigelse (§ 5): »Concessit usum altaris portatilis in ædibus Magnatum, ubi Concilium non est publicatum, vel difficultas est in ordinaria adeundo, difficile est nostram operam in hoc postulantibus, officium denegare...« (*CanEpp* VII, 676). Tridentinerkonciliet havde nemlig forbudt messeofret i private huse og i det hele taget uden for kirken (*Sess. XXII*, EHSS V, 963). Den nævnte dispensationsrettighed tilkom provinsialerne. Også flere andre af Norvegus' ønsker findes nedfældet i bestemmelserne af 1573.
65. ARSI *OppNN* 339, 6f. Den svenske konge blev derved sammenlignet med syrerer Naaman (2. Kong. kap. 5).
66. Se kap. 8.
67. ARSI *Germ* 137, 190, Sunyer t. gen. 18/4 1576. Sacchini angiver afrejsedagen til 15/4, se BD II, 47.

KAPITEL 7

1. En kort og temmelig rammende karakteristik af Johan III's religiøse standpunkt er givet af H. HOLMQUIST i *Handbok i svensk kyrkohistoria* II (1953), 45 ff. Se tillige INGVAR ANDERSSON, *Sveriges Historie gennem Tiderne* (1946), 169; OHLSSON, 55 ff. Om Georg Cassanders og kejser Maximilians tanker, se redegørelsen hos HILDEBRAND, 250 ff.
2. OHLSSON, 65, 78 f. S. KJÖLLERSTRÖM fremhæver i sin undersøgelse *Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571–1682* (1944, s. 31), at intet af det foregående står så nær Melanchtons kirkeretslige ideal som netop ordinansen af 1575.
3. OHLSSON, 81 ff. Den teologiske og kirkeretslige side af Johan III's bestræbelser er indgående behandlet af flere svenske forskere. Af ældre værker kan foruden HAMMARGREN nævnes K. NORDLUND, *Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer* (1900), 120 ff. De til dels forældede fremstillinger suppleres udmærket af nyere undersøgelser, således af RAGNAR ASKMARK, *Svensk prästutbildning fram till år 1700* (1943), passim; SAMME, *Ämbetet i den svenska kyrkan* (1949), passim; YNGVE BRILIOTH, *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv* (II uppl. 1951), 367 ff.; ÅKE ANDRÉN, *Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv* (1952), 111 ff., 250 ff.; SAMME, *Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv* (1954), kap. 2; HILDING JOHANSSON, *Bibel och liturgi* (1953), 123 ff.; CARL-GUSTAF ANDRÉN, *Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid* (1957), 265 ff.; JACOB JACOBSSON, *Mässans budskap* (1958), kap. 3; SVEN KJÖLLERSTRÖM, *Guds och Sveriges lag under reformationstiden* (1957), kap. III; SAMME, i *Psalm och sang. Studier tillägnade Emil Liedgren* (1959), 47 ff.; KERSTIN STRÖMBERG-BACK, *Lagen, rätten, läran. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johan III:s tid* (1963), 193 ff. Specielt om liturgien, se O. QUENSEL, *Bidrag till svenska liturgiens historia* II (1890), 91–126, og S. SERENIUS, *Den heliga mässans liturgiska förnyelse genom Johan III* (1944), navnlig kap. 2 (temmelig engageret, korrigeres på flere punkter af de ovenanførte nyere behandlinger). Se tillige de i note 1 og 2 anførte titler. Ingen af dem har dog beskæftiget sig indgående med den katolske mission i Sverige, og Norvegus nævnes kun i forbigående.

4. BD II, 298. Ifølge SACCHINI (IV, 143) og THEINER (I, 433) udgav Norvegus sig for en svensker fra den norske grænse. Feyts relation findes i ARSI *OppNN* 339, 72, og er også tr. EP, 98 ff. (dårlig afskrift) og KÅ 1900, 259 ff.
5. Oplysninger om præsterne hos OHLSSON, 45 ff., sml. BD II, 136.
6. BAAZIUS, 351, 387; BRANDRUD, 89.
7. BD II, 37 f., 44 f.; BOLIN, 8.
8. THEINER I, 433; BRANDRUD, 89 ff.
9. BD II, 48. Afsenderen underskriver sig Vincierius og ikke Vinoerius, som læst af Biaudet.
10. Sml. THEINER I, 621. GARSTEIN (s. 85) synes at have ret i sine betragtninger om Norvegus som dronningens kapellan. Selv om det blev stillet Herbst i udsigt, at han engang kunne blive afløst af N. (Hosius t. Herbst, dec. 1575, UB KRAKOW, *Rkp* 164, 45 f. – OKS), var det primære for Norvegus dog at forhandle med og påvirke kongen, som det tydeligt fremgår af Hosius' instrux (UB KRAKOW, *Rkp* 162, 40 – OKS).
11. UB KRAKOW, *Rkp* 61, 1 og 6 f.; *Rkp* 164, 103 f., breve fra Hosius t. Warszewicki og Herbst 5/7 1576 (OKS). På dette tidspunkt havde Hosius endnu ikke modtaget meddelelse om Norvegus' ankomst.
12. BOLIN, 11 f.
13. BD II, 299. Kongen synes at være vendt tilbage til Stockholm allerede 17/7 (BOLIN, 12). Var der virkelig 30 præster i Stockholm? En sammentælling efter G. HELLSTRÖM, *Stockholms stads herdaminne* (1951), giver kun en halv snes.
14. BD II, 114 f. Feyt docerede: »artem poeticam et tractatum de ratione carminum«.
15. *Ibid.*, 172. GARSTEIN (s. 97) foretrækker at følge Theiner, der taler om 70 elever, dog uden at anføre sin kilde. Det er ikke udelukket, at T. simpelthen har sammenlagt tallene fra Norvegus breve af 13/7 1577 (BD II, 449) og 20/5 1578 (EP, 114), henholdsvis 40 og 30, men de tal angav kun det maximale antal, kongen lovede at underholde.
16. BD II, 19 f.; EP, 128. I maj 1578 skrev Norvegus til ordensgeneralen, at han havde arbejdet i Sverige omtrent to år »sine propemodum instructione« (EP, 113). Der må være underforstået »fra generalen«; på den anden side kan kardinal Hosius' instruxer efter deres form måske snarere opfattes som gode råd.
17. Hosius' instruxer af oktober 1575 og 23/7 1576 er bevaret i koncept eller afskrift i UB KRAKOW *Rkp* 162, 40 og *Rkp* 61, 20, den sidste også i *Rkp* 164, 111 f. – alle OKS. I februar 1577 skrev Norvegus til generalen, at han i begyndelsen af måneden havde modtaget: »litteras... Cardinalis Hosij pias & boni consilij« (BD II, 239).
18. ARSI *Germ* 137, 354, Sunyer t. gen. 11/10 1576. Om kongens mistillid til polakker, se Good t. gen. 4/11 1578, ARSI *OppNN* 328, 110; K.I. KARTTUNEN, *Jean III et Stefan Bathory* (AASF B V: 1, 1911), sml. H. BIAUDET, *Jean III de Suède et sa cour* (AASF B VIII: 4, Genève 1913), 27. Norvegus havde dog skrevet til jesuitterne, således til pater Vincierius i Braunsberg, se BD II, 48.
19. Som eksempel kan anføres, at Norvegus i februar 1577 modtog brev fra Hosius, men på samme tidspunkt endnu ikke havde fået noget fra generalen, BD II, 239. Brevene kunne sendes ad flere veje, dels gennem Danmark, dels via Lübeck og Stralsund, men de fleste gik nok over Danzig, hvor der var en betroet købmand Georg Jeschkaw (Geschka), se MPV IV, reg. I Lübeck fungerede dogtsmed Johann v. Teglen og i Stralsund Hermann Bruser som mellemmand, se ARSI *OppNN* 326, 389 f.; GARSTEIN, 231.
20. ARSI *FlBelg* 2, 109, gen. t. Norvegus 24/5 1577; UB KRAKOW, *Rkp* 160, 27, Hosius t. Herbst 13/7 1577 (OKS).
21. Sml. Hosius t. Herbst 8/7 1576, BD II, 53 ff.; EP, 114, 166; BRANDRUD, 88; PERGER, 21 f.
22. BD II, 116, sml. GARSTEIN, 126.

23. EP, 113; PERGER, 22. Sml. den forpligtelse, som Johan III forlangte af skole-mestrene, ASKMARK, 268 ff.
24. EP, 165.
25. THEINER I, 434 f.; BRANDRUD, 96 f.
26. EP, 168.
27. Det indrømmede han i beg. af 1578 over for Possevino, ARSI *OppNN* 328, 51.
28. BRANDRUD, 101 ff.; BOLIN, 13 f.; OHLSSON, 40 f., 88 f. De havde allerede undladt at fejre Kristi legemsdag (21. juni), som ligeledes var påbudt i kirkeordinansen af 1575. Se tillige SVEN KJÖLLERSTRÖM, *Johan III och Kristi lekamens fest (Kungl. humanistiska vetenskapsamfundet i Lund, årsberättelse 1954-55, s. 1-17)*. Om Medelpadius' antikatske polemik, se SANDBLAD, 90 ff.
29. BD II, 114.
30. BRANDRUD, 104 f. Påstanden om Norvegus som liturgiens forfatter er ført videre bl. a. af BAAZIUS (s. 380 f.), selv om en af hans bedste samtidige kilder (UUB K. 26) intet nævner derom.
31. SRA *Riksreg. 1576*, 256 f.; LBH II, 249 f.
32. BD II, 301, sml. OHLSSON, 93.
33. BD II, 136, sml. OHLSSON, 92.
34. OHLSSON, 93.
35. *Ibid.*, 90.
36. ARSI *OppNN* 339, 122, Harlemius t. gen. 23/12 1576, sml. 19/12, *ibid.*, 120; BD II, 136. Af disse kilder fremgår det også tydeligt, at Petrus Arvidi ikke boede i klostret, som OHLSSON (s. 47) og GARSTEIN (s. 102) mener. Således skriver Harlemius i det førstnævnte brev, at Norvegus »significat se ex ædibus hospitii sui heretici commigrasse in Collegium Regium«, og lignende ordvalg bruges også i andre breve.
37. Denne må være identisk med kapellanen Petrus Erici (sml. BOLIN, 12) og ikke med Petrus Arvidi, som OHLSSON (s. 47) og GARSTEIN (s. 102) mener.
38. SRA *Skrivelser t. Johan III, Vol. V (S-Ö)*.
39. BD II, 136 f. Svaret på dispensationsspørgsmålet i ægteskabssager, *ibid*, 449.
40. BRANDRUD, 116, KARTTUNEN, 98 ff., KJÖLLERSTRÖM, 89 f.
41. BD II, 302. Indtil 30/9 1576 havde Norvegus kun været to gange hos kongen.
42. *Ibid.*, 149, 240. Et lignende forbud havde Herbst fået, se ARSI *OppNN* 328, 51 v. Om Ferraris mission, se BD II, 394.
43. BD II, 242 f., sml. PERGER, 46 ff.
44. BD II, 244, sml. PERGER, 49 f.
45. EP, 168 f.; PERGER, 51.
46. Om en lignende episode beretter Norvegus i sit brev til gen., dat. 21/2 1577, BD II, 240.
47. OHLSSON, 94 ff., sml. BD II, 174. Modskriftet hed *Responsiones ad eorum quasdam rationes qui liturgiam suecanæ ecclesie atque universum receptarum ceremoniarum usum comprobari non posse existimant*. Det findes bl. a. i LSB T. 137 (fremdraget af K. GIEROW, KÅ 1945, 15). GARSTEIN (s. 115 f.) mener, at Norvegus alene havde ansvaret for skriftets udfærdigelse. Så logisk hans argumenter for denne opfattelse end lyder, kender han tilsyneladende ikke den norske jesuits troskabsed til kongen, som begrænsede Norvegus' handlefrihed så meget, at en selvstændig aktion uden opfordring fra kongen synes utænkelig. Kongen ville ikke tolerere en sådan handlemåde, og Norvegus ville ikke have haft sikkerhed for, at de argumenter, han brugte, var i overensstemmelse med kongens teologiske standpunkt.
48. Forhandlingsprot. for mødet 14/1 i UUB *Palmsk. 112b*, 49-54. Se også *Acta ecclesiastica 1573-79*, UUB K. 33, 38 ff., trykt i HH 20, 223 ff. og benyttet af BAAZIUS (om forhandlinger i januar 1577, se s. 403 f.). Om Norvegus' synspunkter oplysninger i LSB T. 61: *Testimonia Laurentij Nicolai Norvegi contra M. Pet. Jonæ et M. Ol. Jonæ Anno*

1577 in *Januario*. Se i øvrigt THEINER I, 438; BD II, 303; BRANDRUD, 109f.; BOLIN, 17; OHLSSON, 101 ff.; VAN HAAG i KÅ 1944, 109f.; GARSTEIN, 116 (med udførlige kildehenvisninger s. 304).

49. EP, 116.
50. OHLSSON, 104f.
51. BD II, 241f., Norvegus t. gen. 21/2 1577. Også i sin gendrivelse af beslutninger, truffet på mødet i Uppsala 1593, henviser Norvegus til de anmodninger, som »populus in comitijis anni [15]76 pro avita religione restituenda supplicaret«, se *Examen*, 9.
52. OHLSSON, 107f.
53. THEINER I, 439–444, BRANDRUD, 113f., PERGER, 39 ff.
54. BD II, 241, Norvegus t. gen. 21/2 1577.
55. BD II, 304; PERGER, 42; indgående behandlet af OHLSSON, 108 ff.
56. BD II, 454 ff., sml. *Svenska rigsdagsakter II*, 560f. og PERGER, 53 ff. I sit brev af 26/3 1577 t. gen. omtaler Norvegus ikke sagen; måske var den ikke afsluttet på dette tidspunkt (BD II, 283 ff.).
57. PERGER, 55. Sml. med kap. 1 af kirkeordinansen af 1575, hvor lignende problemer blev taget under behandling, se ndf. note 61.
58. En version, der ligger temmelig tæt op ad Norvegus' afskrift, er trykt i *Svenska rigsdagsakter II*, 560 ff. Desuden kendes Salomon Birgeris svar af 22/5 1577, LSB T. 61, f. 129 ff., trykt stærkt forkortet hos BAAZIUS, 432 ff. En besvarelse findes i LSB T. 137. Ved at sammenligne det første punkt, som var utilfredsstillende for Norvegus, kan der iagttages følgende forskelligheder:
  - 1) *Norvegus' version* (BD II, 455): grundlaget er Guds ord skrevet alene og fuldstændigt af profeterne og apostlene, altså skriften alene;
  - 2) (*Sv. rigsdagsakter*): tilføjes, at Kristus er grundlaget;
  - 3) (*Sal. Birgeris svar*): giver en lang uddybelse af skriften alene som ufejlbarligt vidnesbyrd;
  - 4) (LSB T. 137): Guds ord rigtigt forstået er grundlaget.
 Ingen af disse versioner svarer altså helt til den katolske opfattelse: skriften og traditionen, hvorfor Norvegus' betænkeligheder bliver forståelige. Sml. hans egen forklaring af de samme punkter i *Examen*, 20 ff.
59. Det må henvise til kirkeordinansen af 1575, se THEINER I, 408f., TUB, 147f. og ndf. note 61.
60. ARSI *OppNN* 323, 60.
61. *Ibid.*, 24f., tr. TUB, 147f. De fire punkter modsvarer følgende afsnit i kirkeordinansen af 1575, tr. i *Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686*, I (*Handlingar rörande Sveriges historia* 2: II, 1872): pkt. 1 – s. 193f., 198f.; pkt. 2 – s. 190f.; pkt. 3 – s. 226f.; pkt. 4 – s. 334. Det bemærkes, at Norvegus optæller flere kirkefædre end kirkeordinansen, nemlig Athanasius, Hilarius, Basilius, Gregor af Nazianz og Epiphanius. Denne udeladelse synes dog ikke tilsigtet, da kirkeordinansen senere flere gange henviser til de nævnte kirkefædre (fx. s. 245, 268, 272), måske er der kun faldet en linie ud. I Norvegus' optælling mangler derimod kirkefæderen Irenæus fra Lyon. I skolemestrenes forpligtelse til at undervise i kirkefædrenes ånd optælles ligeledes en lang række kirkefædre, se K. G. LEINBERG, *Handlingar rörande finska skolväsendets historia III* (1889), 7, sml. ASKMARK, 269.
62. »Huius autem sententiæ memoria sub compendio vobis a me refricari voluit.«
63. Sml. HAMMARGREN, 69f. Om kirkeordinansens tilblivelse, se GIEROW KÅ 1945, 9ff., sml. MESSENIUS VII, 40. Hos THEINER I, 408, n. 5 angives Norvegus' uddrag af kirkeordinansen indsendt sammen med et brev af 20/9 1576. Det pågældende brev (tr. BD II, 109ff.) indeholder imidlertid intet derom, og det pågældende aktstykke kan snarere have været blandt de papirer, som Possevino førte med sig til Rom, se ndf. kap. 10 n. 28.

64. SAM. PUFENDORF, *Historie der vornehmsten Reiche und Staaten von Europa* II (1730), 430, meddeler, at kongen havde sine spejdere ude for at opspore dem, der modsatte sig hans forehavende, og at Norvegus var sjælen i den kommission, som skulle dømme i slige sager. P.'s kilde kendes imidlertid ikke. Om liturgistridens videre forløb, se HAMMARGREN, 74 ff.
65. OHLSSON, 112, n. 50. Det kan dreje sig om VINCENTIUS LIRINENSIS, *Commonitorium pro catholica fidei antiquitate et veritate*, som bærer trykkeåret 1576, se COLLIJN II, 475 og TUB, 194. Sml. ndf. s. 148.
66. BD II, 304f. I begyndelsen af 1578 havde stadsskolen nemlig stadig en luthersk rektor, se ndf. s. 124. GARSTEIN (s. 123) kan altså ikke have ret i sin antagelse, at Norvegus overtog denne post 1577.
67. BD II, 286; EP, 168. Det er lovlig drastisk udtrykt, når GARSTEIN (s. 122) siger, at i marts 1577 var stadsskolens bygninger tomme. I begyndelsen af 1578 havde skolen 200 elever, se ndf. s. 124.
68. BD II, 115.
69. BD II, 138, Norvegus t. gen. 29/10 1576.
70. EP, 162, brev af 29/6 1581.
71. BD II, 115.
72. BD II, 284. Harlemius taler i et brev af 18/5 1577 om, at Feys broder var død (*ibid.*, 352), men et år senere fortæller han, at forældrene var døde (EP, 110). Det kan godt være, at begge dele er rigtige, og i så fald kan man også bedre forstå, hvorfor Feyt ikke vendte tilbage til Sverige.

KAPITEL 8

1. ARSI *Germ 155*, 239, Widmanstadt t. Sunyer 1/12 1575; ARSI *OppNN 339*, 8 ff., Norvegus t. gen. 30/9 1576, tr. BD II, 109 ff., GARSTEIN (s. 90) går ud fra, at Norvegus har stillet provinsialen over for et krav om en bloc optagelse i ordenen af de unge mænd, og anfører blandt grundene til provinsialens afslag, at de pågældende var bundet af løftet til Norvegus. Disse oplysninger findes ikke i de citerede kilder, tværtimod oplyses der, at Norvegus først efter afslaget fik de unge mænd til at slutte sig sammen, og det synes ydermere givet, at provinsialen var uvidende om de unge mænds løfte til Norvegus; dette kunne altså ikke bruges som begrundelse for afslag.
2. ARSI *Germ 155*, 251, Sunyer t. gen. 15/12 1575.
3. Disse breve kendes kun af Harlemius' referat, se næste note. Antallet seks fremgår af Norvegus' brev t. gen. 30/9 1576, se ovf. note 1. Det er værd at bemærke, at Norvegus allerede i Louvain synes at have udarbejdet en hemmelig kode, som fik brevene til at se uskyldige ud (sml. ARSI *OppNN 328*, 237). Hvis han har brugt denne kode i breve til sine elever (hvad der er al mulig grund til at antage), må en af dem have robet hemmeligheden.
4. ARSI *Germ 155*, 315 ff., Harlemius t. gen. 21/3 1576 og Clutius t. Norvegus s. d.
5. ARSI *Germ 156*, 4v, Harlemius t. gen. 4/4 1576.
6. ARSI *FlBelg 1*: I, 90, gen. t. Delange 9/6 1576, tr. BD II, 48f. I det følgende brev til Harlemius (*ibid.*, 91) henviser generalen til dette brev. Det er af interesse i denne forbindelse, at generalens svar er affattet i hans navn af ordenssekretær Antonio Possevino, der kort tid efter blev sendt til Sverige. De refererede omstændigheder kan muligvis have påvirket hans stilling over for den norske jesuit, sml. BD II, 49.
7. Det må være sket i et brev af juli 1576, som han henviser til i sit næste brev (se næste note); det må anses for tabt.
8. BD II, 109 ff., Norvegus t. gen. 30/9 1576.
9. ARSI *OppNN 339*, 12, Norvegus t. gen. 29/10 1576, tr. BD II, 134f.

10. ARSI *OppNN* 339, 120, 122, Harlemius t. gen. 19/12 og 23/12 1576, det første tr. BD II, 161f. Allerede i august havde Harlemius modtaget brev fra Norvegus, se ARSI *Germ* 156, 76. Om Clutius' bortsendelse, se *ibid.*, 70.
11. ARSI *OppNN* 339, 124, Norvegus t. Harlemius 4/1 1577, tr. BD II, 172 ff.
12. ARSI *OppNN* 339, 123.
13. ARSI *FLBelg* 2, 107, gen. t. Harlemius 14/5 1577.
14. *Ibid.*, 108f., gen. t. Norvegus 24/5 1577.
15. Sml. ARSI *OppNN* 339, 126, Harlemius t. gen. 31/5 1577.
16. ARSI *OppNN* 339, 125A, 127, 129, Harlemius t. gen. 18/5, 29/6, 22/11 1577, det første tr. BD II, 351f., det sidste EP, 95f.
17. ARSI *OppNN* 339, 129; *Germ* 156, 228v, Harlemius t. gen. 22/11 1577 og 7/1 1578. I det første brev angiver han afrejsedatoen til 6., i det andet til 5. nov., sml. også ARSI *FLBelg* 50, 266v, hvoraf det tydeligt fremgår, at de indskibede sig fra Antwerpen, og ikke fra en nordtysk havn, som antaget af GARSTEIN (s. 109). Thovard bliver i de kilder ikke nævnt ved navn, men hans identitet fremgår af det følgende. Van de Leene blev immatrikuleret i Louvain i august 1565, Thovard i febr. 1568 (*MatrLouv*, 695, 736), hvorfor den første antagelig må have været den ældste. GARSTEIN (s. 109, 302 n. 113f.) staver begges navne forkert. Den første kalder han van den Leeuwe, skønt den pågældende tydeligt underskriver sig van de Leene (fx. *OppNN* 332, 139), og den sidste form findes også i de af GARSTEIN anførte kilder. Han har sandsynligvis tilhørt familien van den Leene i Bruxelles (se bl. a. BNB XI, 625). En familie van den Leeuwe synes ikke at være kendt, derimod forekommer van der Leeuw bl. a. i Dordrecht og Antwerpen (se BNB og NNBW). Den anden hedder ikke Thorvardus hos DUHR (I, 418), som GARSTEIN påberåber sig, men Thovardus.
18. ARSI *Germ* 156, 76; *OppNN* 339, 123, Harlemius t. gen. 12/11 1576 og 12/3 1577. GARSTEIN (s. 90) slutter ud fra det sidstnævnte brev, at også Bellarmin har været blandt bidragyderne ved køb af biblioteket. Det er næppe sandsynligt. Pengene til køb af bøger – ifølge Widmanstadt (se ovf. n. 1) 1300 gylden – var indsamlet blandt ikke-jesuitter. Bellarmin blev 1576, kort efter afsløringen af Norvegus' hemmelige planer, sendt til Rom og er formentlig af jesuitterne i Louvain blevet sat ind i sagen, så han kunne forklare den nærmere for ordensgeneralen.
19. Foruden de ovennævnte breve kan anføres: ARSI *OppNN* 339, 122, Harlemius t. gen. 23/12 1576; *FLBelg* 2, 102, 107, gen. t. Harlemius 7/1, 14/5 1577. Hangouart var ikke til stede i Louvain, som GARSTEIN (s. 110) mener, men opholdt sig i Rom.
20. ARSI *OppNN* 339, 129, Harlemius t. gen. 22/11 1577.
21. En bog, som har tilhørt Smids, befinder sig nu i UUB, se NTBB II (1915), 280. Om kollegiebiblioteket i Stockholm i almindelighed, se ISAK COLLIJN, *Bibliotheca Collegij Societatis Jesu in Suetia* (i NTBB I, 1914, 151 ff.).
22. EP, 94, 97.
23. Sml. BOLIN, 21f., se også ovf. note 21.
24. ARSI *OppNN* 339, 131f.
25. ARSI *FLBelg* 2, 123, 126, gen. t. Harlemius, 23/2 og 1/7 1578, tr. EP, 106, 133f., det sidste brev også i NTBB I, 155. Det var svar på Harlemius' brev af 7/5 s.å., ARSI *OppNN* 339, 132, tr. EP, 109f. og NTBB I, 155.
26. Sml. instrux af Possevino, dat. 6/5 1578 (ARSI *OppNN* 328, 62), hvori det indskræpedes, at hvis der skulle hænde Norvegus noget, skulle ordenens bøger samles og opbevares i sikre hænder.
27. ARSI *Germ* 157, 71, Harlemius t. gen. 6/8 1578. At der er kommet nogle bøger fra Antwerpen, fremgår bl. a. af et brev fra Possevino t. Warszewicki 14/12 1579, ARSI *OppNN* 328, 213.
28. Se foreg. note, sml. Harlemius' brev af 7/5, EP, 110.

29. ARSI *Austr 1*: II, 958, gen. t. Norvegus 12/8 1600.
30. EP, 109f.
31. EP, 106.
32. EP, 133f.
33. ARSI *OppNN 328*, 80ff., Possevino t. Sunyer 23/6 1578, sml. EP, 125.
34. *Ibid.*, 108f., Warszewicki t. Possevino 19/10 1578, tr. EP (med datoen 14/10), 139f.; samme t. Sunyer 17/6 1579, tr. *ibid.*, 142 og tillige *AnnEcll* III, 76.
35. SACCHINI IV, 273. I 1583 kalder S. ham fejlagtigt Albertus Vandolcenus, se V: 1, 125, og 1585 mere korrekt Ubertus Vandeleënius, *ibid.*, 249f. Se også *ibid.*, 320 og JUVANCIUS, 264. Sml. ARSI *FLBelg 50*, 266v.
36. ARSI *OppNN 328*, 110f., Good t. gen. 4/11 1578. Muligvis har den unge hollænder haft forbindelse med den nederlandske familie i Stockholm, som sendte to sønner til Olmütz, hvor de blev indskrevet som Hermanus og Guilielmus Amsterdamus, se TUB, 315f., 318.
37. ARSI *OppNN 328*, 225, Possevino t. Sunyer 18/3 1580. Både Vigerius og Haræus bliver kun nævnt ved fornavn, men deres efternavne fremgår af FRANCISCUS DUSSELDORPIENSIS' annaler, trykt i *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem XIV* (1887), hvor deres ophold i Sverige dog fejlagtigt dateres til 1572, sml. *ibid.* XXVII (1903), 84. Både deres og de andre nederlænderes arbejde i Sverige er indgående behandlet af J. J. DUIN, *De zweedsche reis van Haraeus en Wiggers Cousebant (Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland, 1965, 327–42)*.
38. ARSI *OppNN 328*, 225v, Possevino t. Sunyer 18/3 1580. Good nævnte i sit brev af 22/6 1580 t. Possevino (*ibid.*, 237) en Hermannus, der havde let ved at gribe til elevernes afstraffelse ved stokkeslag eller arrest; han kunne måske være den omtalte flamske elev.
39. EP, 96. Fornavnet hos THEINER I, 464, hvor det tages som givet, at han er kommet til Sverige. Han havde to brødre i ordenen. Den første, Adrianus, f. o. 1544, var præst og aflagde sine noviceløfter 1577 i Douai. Den otte år yngre Godefridus, der for øvrigt blev immatrikuleret i Louvain under Porcus sammen med Feyt i 1569 (*MatrLouv*, 755), aflagde samme løfter i 1576 i Louvain, se ARSI *FLBelg 43*, 175; BRB *Ms. 20127*, 1. Deres fader var sandsynligvis Cornelius S., læge i Antwerpen, se FOPPENS I, 219.
40. ASV *NG 92*, 90; ARSI *OppNN 327*, 140, Possevinos regnskab i maj 1579; ASV *NG 92*, 235, brev fra T. t. P., Danzig 31/10 1579. Om T. s. senere skæbne, se ARSI *Rhlnf 16*, personalkataloger (navnlign ff. 6, 30, 57, 79, 102, 146, 174). *Ibid.*, f. 6 opgives han at være født 1551. Sml. Good t. gen. 25/2 1580, ARSI *OppNN 339*, 75.
41. EP, 121.
42. ARSI *OppNN 339*, 58, brev fra Norvegus 29/6 1581, tr. EP, 160; PONCELET I, 408f.; DUHR I, 421. Clutius synes at have haft sværmeriske tilbøjeligheder. Således bad han i et brev af 19/3 1576 (ARSI *Germ 155*, 311ff.) ordensgeneralen om at få lov til at hedde Ignatius i stedet for Petrus.
43. VAN SULL, 39.
44. Der er grund til at formode, at så godt som alle de anførte personer gennem længere eller kortere tid har været i kontakt med Norvegus eller under hans indflydelse, da han jo var den eneste, der kunne forberede dem til den svenske mission.
45. ARSI *FLBelg 9*, 42; PONCELET II, 121; VAN SULL, 73, 80; sml. *Imago*, 874.
46. ARSI *FLBelg 9*, 150v o. a. st.; *FLBelg 10*, 170, 272v; PONCELET I, 393; VAN SULL, 66; AHE V, 397.
47. AHE IV, 454. Meddelelsen om hans optagelse stammer fra et brev af 7/5 1578 fra Harlemius t. gen., tr. EP, 110. Hans navn findes også i personalfortegnelsen af 1578, ARSI *FLBelg 43*, 175v (»P. Hermannus van der Tomben«).
48. PONCELET I, 422; AHE V, 385.

49. ARSI *FlBelg* 9, 140 o. a. st.; *FlBelg* 10, 162 v, sml. PONCELET I, 449. Hans data er indbyrdes afvigende, fødselsåret angives snart som 1551, snart som 1553. Den opgivne alder findes i hans nekrolog, BRB *Ms.* 654, 97 f.
50. AHE V, 396.
51. Af de mange afhandlinger om Vigerius nævnes her kun en biografi af PATRICIUS SCHLAGER i: *Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland*. Bd. 136 (1905), 717–33 og 802–15 samt FR. DALMATIUS VAN HEEL i: *Bijdragen... van Haarlem XXX*, 25 ff. og XLVII, 91 ff. Jeg vil gerne takke arkivar Jørgen Nybo Rasmussen, der bistod mig ved identifikationen af Vigerius og gav mig henvisninger til litteraturen om ham. Se tillige J. J. DUIN, op. cit. ovf. n. 37.
52. Se NNBW VII, 529, og BNB XXIX, 648 f. Den sidste biografi indeholder i øvrigt nogle misforståelser, således betegnes Johan III som konge af Polen. I alle biografier fortælles, at Haræus har ledsaget Possevino på dennes rejse til Moskva. Det er ikke lykkedes at verificere denne oplysning gennem en kontrol af de anførte kilder (således indeholder den ældste af dem, POSSEVINO, *Moscovia*, 1587, 11 ff. intet om ham). Han bliver heller ikke nævnt i de mange afhandlinger om Possevinos sendelse til Moskva (sml. fx. PIERLING II, 45 f., 87, med navnene på hans ledsagere), og det er i det hele taget lidet sandsynligt, at en ikke-jesuit, der var kommet til Sverige på eget initiativ, kunne godkendes som medlem af pavestolens delegation til tsaren.
53. VAN SULL, 75.

KAPITEL 9

1. BD II, 110, 302.
2. EP, 114 (20/5 1578). Sml. BD II, 449 (13/7 1577), hvor Norvegus taler om forpligtelse til at underholde 40. Der er vist grund til at fæste mere lid til den senere beretning, især da antallet svarer til et overslag udarbejdet i 1577, se GARSTEIN, 296, n. 9.
3. BD II, 427; EP, 114, sml. ARSI *OppNN*, 328, 51.
4. EP, 115, sml. BOLIN, 16 f. Ifølge Possevino var der 20 elever i seminariet, TUB, 270. At også den omtalte julenadver rimeligvis må dateres til 1577 og ikke til året før, som almindeligvis antaget, bekræftes tillige af et afsnit i Possevinos beretning efter hans første rejse til Sverige. Ifølge den italienske jesuit havde Norvegus gjort det uden at meddele ham noget, bare for at imponere ham. Senere på P.s spørgsmål, om hans elever var katolikker, skal han have svaret: »Tales se exhibitent«, se ARSI *OppNN* 328, 51.
5. BD II, 299 f.; THEINER I, 446. Oplysningen hos T., at der om foråret 1577 var 70 elever, hvoraf 30 allerede til påske havde aflagt trosbekendelse og modtaget sakramentet efter katolsk ritus, finder ikke bekræftelse i de bevarede indberetninger fra Norvegus.
6. BOLIN, 25.
7. SRA *Riksreg.* 1577 20/10 t. statholderen på Stockholms slot, sml. BOLIN, 15. Norvegus' oplysning, at der blev bygget et hus til samme formål, synes ikke at holde stik. Dermed tænkte han måske på, at der blev foretaget ombygning af det foreliggende hus.
8. ARSI *OppNN* 328, 51 v (Possevinos spørgsmål til Norvegus i jan. 1578). Johannes D. (o. 650–750) var tro vogter af traditionen – kirkefædrene og skriften, LTK V, 1023.
9. BD II, 244. Dette løfte gentog han 26/3 s. å., BD II, 287.
10. De andre var: Laurentius Montanus fra Västerås, 24 år (senere frafalden), Ericus Petri fra Stockholm, 23 år, Gregorius Clementis fra Finland, 22 år, Johannes Bult fra Östergötland, 19 år, og Jonas Petri Gothus, 16 år (BD II, 458).
11. BD II, 449, 458 f., 509–513, 515.

12. ARSI *Germ* 138, 324, 390, Paul Hoffæus t. gen. 9/9, 18/11 1577.
13. *Ibid.*, f. 434, 436, Johann Rabenstein t. gen. 25/12, Theodor Canisius t. gen. 28/12 1577; BD II, 458. De kan altså næppe have været i Trient 2. november, som GARSTEIN (s. 107) mener.
14. Se redegørelsen i BD II, 327 ff. og 375 f.; GARSTEIN, 151. Supplerende oplysninger ARSI *Pol* 80, 114 v, Sunyer t. gen. 30/5 1577.
15. BD II, 285 f.
16. BD II, 286, sml. *ibid.*, 427; PERGER, 45.
17. BD II, 305.
18. BD II, 427.
19. Meningen må være, at kongen ikke mente, at den lutherske nadver er Kristi legeme og blod, og at der altså ikke er sket nogen forvandling.
20. BD II, 448 f., sml. PERGER, 51 f.
21. BD II, 464, sml. *ibid.*, 10, 150.
22. EP, 95, 115, 168; PERGER, 56 f.
23. EP, 165 ff.; PERGER, 59 ff.
24. UUB *K.* 71: *Quædam ex libris D. Martini Lutheri collecta* (synes at være egenhændig), sml. MESSENIUS VII, 33 f.
25. UUB *K.* 26, 60 ff., sml. BRANDRUD, 130 f., 307 ff.
26. UUB *K.* 33, 46, tr. HH 20, 232. Denne samtidige kilde (*Acta ecclesiastica apud suecos*), synes at være den mest pålidelige og er heller ikke så polemisk betonet som mange andre senere bearbejdelser, fx. BAAZIUS (s. 380 ff., 403 ff.), som har brugt den med mange forvanskninger. Ifølge SVEN ULRIC PALME (*Lychnos* 1950–51, 205–216), synes forfatteren at være identisk med Uppsala-professoren Olaus Luth, der selv var engageret i liturgistriden.
27. MESSENIUS VII, 51.
28. Det er mest nærliggende at følge dateringen hos SACCHINI IV, 220, sml. THEINER I, 621. Manuskriptet i Rom (BIBL. VITT. EM. *Ms. Ges.* 1586/3717), som flere gange anføres af GARSTEIN (bl. a. s. 184) med særlig vægt, synes ikke at være andet end forarbejder til Sacchinis værk. Efter alt at dømme har begivenheden fundet sted under Possevinos ophold i Uppsala i 1579, mens mange andre katolske præster var til stede. I øvrigt er jeg enig med GARSTEIN, der behandler dette problem meget indgående (s. 182 ff.), med hensyn til dateringen. I Garsteins opregning af dronningens kapellaner og jesuiterpræster mangler Simon Wysocki, der også har været i Uppsala på denne tid (THEINER I, 569). Desuden kan Albert Theobalt have været med, se ndf. kap. 11, n. 1. Derimod savnes der ethvert kildegrundlag for den antagelse, at Norvegus skulle have været til stede. Han kunne ikke så godt medvirke af den simple grund, at han i så fald uigenkaldeligt havde afsløret sig selv som katolsk præst. Det kan tilføjes, at Garsteins fællesbetegnelse næppe er rigtig: Johannes Ardulphus, Nicolaus Mylonius, Magnus Laurentius og Jean Fornier var hverken jesuiterpræster eller dronningens kapellaner; den sidste var nok medlem af jesuiterordenen, men på dette tidspunkt endnu ikke præst (han blev præsteviet o. 1582, se ARSI *Pol* 6, 135).
29. Afskrifter i LSB *T.* 61, *T.* 137 og UUB *K.* 26. Linköping-håndskrifternes datering foretrækkes, da afskrifterne synes langt de bedste. Desuden kan der herske tvivl om læsningen af Uppsala-afskriftens dato, der almindeligvis opfattes som 23., og som bl. a. GARSTEIN (s. 104) foretrækker.
30. Måske har kongen afkrævet ham et nyt løfte. Tre-fire måneder senere fortalte Norvegus til Possevino, at han havde afgivet løftet to gange, se ARSI *OppNN* 328, 52 v, sml. ndf. s. 127.
31. EP, 168; HAMMARGREN, 166; C. ANNERSTEDT, *Uppsala universitetets historia* I (1877), 69 ff.

32. EP, 92f.
33. KARTTUNEN, 99f., sml. BD II, 239f., KJÖLLERSTRÖM, 89f.
34. BD II, 342f.
35. Sml. GARSTEIN, 310, n. 37.
36. En udførlig behandling af hele dette problem hos GARSTEIN, 127ff.

KAPITEL 10

1. Der eksisterer en omfangsrig litteratur om Possevino, men desværre ingen helt udtømmende biografi (KARTTUNEN behandler hovedsagelig hans diplomatiske virke). En ældre sammenfattende oversigt hos FELL i BKP XI, 277ff., ført à jour indtil 1934 i *Dict. Theol. Cath.* XII: 2 (1935), 2647ff. Nyere litteratur findes anført hos H. WOLTER i *Scholastik XXXI* (1956), 321–50. Koncept til ordensgeneralens instrux til Possevino findes i ARSI *Inst 117*, 427f. GARSTEIN (sml. s. 129) synes ikke at kende denne instrux.
2. Possevino synes at have skrevet til Norvegeus allerede så tidligt som 5/5 1577 (DB II, 428), altså før Pontus de la Gardie var i audiens hos paven. Derfor kan han i nævnte skrivelse næppe have givet en forhåndsmeddelelse om sin ankomst – i øvrigt tilkom det generalen at give en sådan.
3. Om Good, se ovf., s. 54, om Fornier (død i Dorpat 1588), se ARSI *Pol 6*, 135; *HistSoc 42*, 112v, sml. ROSTOWSKI, 155f. Navneformen »Fornier« må formentlig være at foretrække frem for »Fournier«, som GARSTEIN benytter, ikke mindst på grund af nærmere tilknytning til den latinske form »Fornierius«, og der findes andre beviser, der hedder Fornier, se SOMMERVOGEL III, 892. Han var endnu ikke præsteviet, som antaget af GARSTEIN (s. 130).
4. KARTTUNEN, 117f.; ARSI *OppNN 328*, 49, Fornier t. gen. 18/1 1578. Forniers nøgterne beskrivelse står i stærkt modsætningsforhold til Possevinos senere affattede stærkt dramatiserede skildring (ARSI *OppNN 336*, 100), som THEINER (I, 462) har benyttet. Både episoden med *Agnus Dei* af voks, som beroligede stormen, og med 30 danske ryttere, der jagede rejseselskabet, mangler hos Fornier. Possevino anbringer tillige Avaskær (Auscheria) i nærheden af København. I 1576 hed sognepræsten i byen Petrus Henrici, hans eftermand nævnes 1584, se CAWALLIN V, 196. Også GARSTEIN (s. 131f.) benytter Theiners version, selv om han i noten (s. 313, n. 73) henviser til Forniers brev. Den forkerte dato for afrejsen fra Kolberg (16. i stedet for 26.) hos Garstein er muligvis en trykfejl. Garstein har åbenbart ladet sig vildlede af Possevinos oplysning om landingsstedet nær ved København, hvorfor han gætter på Åhus.
5. ARSI *OppNN 339*, 131, brev af 1/1 1578.
6. Sml. BD II, 41ff., Norvegeus t. gen. 12/3 1576. Dispensationerne BD II, 517ff. Dog havde de ikke beføjelser til at ordinere eller konfirmere, se § 2.
7. ARSI *OppNN 328*, 49.
8. KARTTUNEN, 125ff.
9. ARSI *OppNN 328*, 51.
10. *Ibid.*, 48v.
11. »Epicuri teatoris actum Louanij.«
12. Examinationen synes at høre sammen med et brev fra Possevino, dat. 7/3 1578 (ARSI *OppNN 328*, 51v). Imidlertid fremgår det af teksten, at den har fundet sted 22/1.
13. ARSI *OppNN 328*, 51, Possevino t. gen., 20/2 1578.
14. EP, 120.
15. EP, 119.

16. ARSI *OppNN* 328, 51.
17. *Ibid.*, 52, Possevino t. gen. 7/3 1578, sml. EP, 123. Den sidste skildring er noget afvigende fra den første.
18. ARSI *OppNN* 328, 52.
19. ARSI *OppNN* 323, 58f. Det er muligvis det brev, Possevino henviste til i sin beretning af 22/6 1578, EP, 125.
20. BOLIN, 35f.
21. ARSI *OppNN* 323, 58.
22. ARSI *OppNN* 328, 52f. (Possevinos indberetning skrevet i to tempi, det første 3/3 1578), sml. EP, 122.
23. BD II, 452f., Norvegus t. gen. 13/7 1577, sml. BRANDRUD, 147; PERGER, 67.
24. Det er Norvegus' fremstilling af sagen i brev af 28/5 1578 til gen., EP, 114f.
25. Brevet tr. hos BAAZIUS, 418f., oversat af BRANDRUD, 149f.
26. Hele ægteskabshistorien er indgående behandlet hos GARSTEIN, 144ff., sml. KARTUNEN, 130f.
27. Sml. EP, 119ff. Om Pontus de la Gardies mission, se BD II, 342 m.fl. Måske har det ikke været uden betydning, at Possevino, som en kilde angiver, boede i sekretærens hus, se HH 20, 232.
28. Possevino lovede at tage de nævnte skrifter med sig til Rom. Blandt dem har måske også været den udaterede konceptskrivelse af Norvegus' hånd, som nu findes i ARSI *OppNN* 323, 60, se ovf., s. 93f.
29. ARSI *OppNN* 328, 63, Good t. gen. 14/5 1578.
30. Der er bevaret et brudstykke af en svensk bibeloversættelse (Ordsprogenes bog) fra slutn. af 16. årh. (SKB Ms. A. 410), som man har ment at kunne føre tilbage til Norvegus, se *Samlingen IX* (1888), 101 ff. Det er i hvert fald ikke skrevet med Norvegus' hånd. Sml. GARSTEIN, 103.
31. Brevet af 22/6 1578 til Mercurian i ARSI *OppNN* 328, 67–76, tr. EP, 117–133 (fejlagtigt med Sunyer som modtager). Se også Possevinos redegørelse for sin første mission, TUB, 270.
32. KARTUNEN, 127ff.
33. EP, 127.
34. EP, 123; ARSI *OppNN* 328, 54f. Også Good fortalte senere, at da man insisterede på afstraffelse af en fræk lømmel, havde Norvegus svaret: »Non sunt hic talia, sicut sunt vestræ patriæ«, ARSI *OppNN* 328, 237, Good t. Possevino 22/6 1580.
35. ARSI *OppNN* 328, 63f., Good t. gen. 14/5 1578.
36. EP, 124; ARSI *OppNN* 328, 63f.; sml. VAN HAAG i KÅ 1944, 136f. Om Martinus Olai, kongens kapellan, se YRJÖ BLOMSTEDT i *Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland*, 1964, 46–74. GARSTEIN går let hen over dette væsentlige problem og berører kun i en note kapellanen (s. 354, n. 77), i øvrigt med forkert identifikation.
37. EP, 124. GARSTEIN (s. 149) synes at mene, at Possevino ønskede at hjælpe Norvegus, men det fremgår tydeligt af Possevinos indberetninger, at han ønskede den norske pater fjernet fra Sverige, sml. ndf. s. 137f.
38. Tr. BAAZIUS, 419f., oversættelse BRANDRUD, 155.
39. HH 20, 232 ff.
40. SCHÜCK I, 273f., sml. BRANDRUD, 155. I brev af 24/12 1578 (ASV NG 92, 31 v) til kard. af Como gengiver Possevino Herbsts version af begivenhederne.
41. ARSI *OppNN* 328, 63f., Good t. gen. 14/5 1578. Dette brev synes at dementere den opfattelse, som kommer til orde hos GARSTEIN (s. 147f.), at ærkebispem ikke var klar over Norvegus' identitet.
42. EP, 124: »voluit esse sapientior nobis, factus est stultior omnibus«.
43. Her er muligvis tale om Ericus Olai Schepperus, der senere blev rektor i Vadstena, sml. GARSTEIN, 123, 199f., 213.

44. En polsk provinskongregation, afholdt 1578, omtales hos ROSTOWSKI, 88f.
45. EP, 128f.
46. ARSI *OppNN 328*, 51f.
47. EP, 130f.
48. PERGER, 71 ff.; BOLIN, 31f.
49. EP, 114, sml. PERGER, 30.
50. SRA *Kammararkivet, räntekammarböcker 1577-81*, kvitt. 22/2 1578.
51. ARSI *OppNN 323*, 26.
52. ARSI *OppNN 339*, 37, sml. GARSTEIN, 149.
53. ARSI *OppNN 339*, 36, Norvegus t. gen. 28/5 1578. Ankomstdatoen fremgår af en indberetning fra Possevino, ARSI *OppNN 328*, 51.
54. EP, 125, sml. ARSI *OppNN 328*, 52. I øvrigt havde Possevino selv senere planer om at sende en ung nordmand til Norge, ARSI *OppNN 328*, 214v, Possevino t. kard. af Como, jan. 1580.
55. ARSI *OppNN 339*, 36.
56. KOLSRUD i NST X, 182f.
57. EP, 126.
58. THEINER I, 485, 488 ff.; KARTTUNEN, 129f.
59. Således i TUB, 264 (Possevinos beretning på italiensk) og i Goods ber. af 25/2 1580, ARSI *OppNN 339*, 79v, hvor Good refererer et brev fra Possevino til kongens »intimo secretario«, muligvis til Johan Henriksson eller Johan Sverkerson (den sidstnævnte var i juni 1579 ifølge Warszewicki »totus animo catholicus, quamvis nondum quod sciam Ecclesiæ reconciliatus, ASV *NG 92*, 115). Af dette brev findes en kopi i ASV *NG 92*, 3, og den pågældende passus lyder her: »ego te amplector et ecclesiam in eternum«. SACCHINI (IV, 182) har efter Possevinos selvbiografi (ARSI *OppNN 336*, 124v) en udvidelse til »ecclesiam catholicam Romanam«, og DORIGNY (s. 187) forenkler det yderligere til »ecclesiam Romanam« – et interessant kildekritisk studium! Sml. THEINER I, 487f. og ndf. s. 187f.
60. KARTTUNEN, 132. Til de andre sager hørte allianceforhandlinger med Spanien og den napolitanske arvesag. P. skulle også forhandle om ægteskab for Johan III's børn ved kejserhoffet. Sml. PERGER, 64f., GARSTEIN, 149f.
61. EP, 128.
62. EP, 126.
63. ARSI *OppNN 339*, 28; tr. EP, 107ff., dat. 3/5 1578. Blandt de andre var Laurentius Boier, der senere blev Norvegus' ledsager, se ndf. s. 252.
64. TUB, 272.
65. EP, 128.
66. ARSI *OppNN 328*, 62. Herbst forlod snart Sverige, ifølge et brev af 24/12 1578 fra Possevino til kard. af Como rejste han fra Stockholm 18/7 (ASV *NG 92*, 31v, brevet delvis tr. MPV IV, 98f.) GARSTEIN (s. 320, n. 43) har ikke været opmærksom på dette brev. selv om han meget rigtigt går ud fra, at Herbst ikke kunne forlade landet før Warszewickis ankomst.
67. ARSI *OppNN 339*, 30ff., tr. EP, 111ff., dat. 20/5 1578. Otte dage senere skrev han atter et brev, åbenbart for at retfærdiggøre sin handlemåde med hensyn til sin gamle fader, som han havde ladet komme fra Norge. Det lignede ellers ikke Norvegus at sende breve med så kort mellemrum. Måske har han på grund af divergenserne med Possevino ikke ønsket at sende det sidste brev med ham. Muligvis håbede Norvegus, at det sidste brev (ARSI *OppNN 339*, 36f.) nåede først frem, da han nok regnede med, at P. ville blive opholdt undervejs af sine forskellige hverv.
68. EP, 112f.
69. ARSI *OppNN 328*, 63f., Good t. gen. 14/5 1578.
70. EP, 131.

KAPITEL 11

1. ARSI *Germ* 156, 336, Sunyer t. gen. 25/4 1578, tr. EP, 106f., sml. *ibid.*, 117. Sendelsen er indgående behandlet af GARSTEIN, 151f. Det tilføjes, at der kun kom 4 jesuitter fra Polen, idet Giacomo Anglus ikke var med, se MPV IV, 29; EP, 117, 133 (det sidste sted fejlagtigt kaldt Simon). Laurentius Rzydzinski blev i maj 1580 sendt tilbage til Polen og erstattet af en anden, ARSI *OppNN* 328, 253f., Possevino til gen. (24/5) 1580, sml. Warszewicki t. gen. 12/7 1580 (ASV *NP Add II*) og GARSTEIN, 355 n. 87. Der kom senere andre jesuitter fra den polske provins til Sverige. Således nævner Good i sin indberetning af 25/2 1580 (ARSI *OppNN* 339, 78) en pater ved navn Albert Theobalt, der dog var vendt tilbage til Polen sammen med tatarske udsendinge, der synes at være rejst i slutningen af september 1579, sml. THEINER I, 582. I Possevinos regnskab findes et beløb, udbetalt i oktober 1579 »P. Alberto cum 4 alijs missis Braunsbergam«, ARSI *OppNN* 327, 106v. Hans ophold i Sverige synes at have været ret kortvarigt, idet han sikkert er identisk med den »P. Theobaldus«, som Possevino i maj 1579 ønskede sendt til Sverige som lærer for prins Sigismund, se MPV IV, 187. Han ledsagedes af en ung jesuit ved navn Pawlowski, formentlig identisk med Gabriel Pawlowski, der 26/8 1574, 16 år gammel, i Braunsberg begærede optagelse i jesuiterordenen, UUB *H.* 167, 122v, og med Gabriel Paulinus, der i efteråret 1579 (sandsynligvis i oktober) døde af pest i Stockholm, se *ndf.*, s. 168f.
2. ASV *NG* 92, 53, brev fra Good 30/10 1578.
3. EP, 136f. (instruxens §§ 6 og 10).
4. SHT 1886, 14 og 19 (indber. af 23/6 1578).
5. Om italieneren L. C. fra Lucca, se BD II, 323.
6. Se n. 2. Brevaffæren omtales også af Erasó i hans indber. af 9/12 1578, SHT 1886, 36. Om dispensationsbegæring, se THEINER I, 504ff.
7. ARSI *OppNN* 328, 51. At den polske provinsial har sendt breve til Norvegus fremgår bl. a. af Sunyers brev af 11/11 1576 t. gen., ARSI *Germ* 137, 354.
8. Det fremgår af Possevinos instrux til andre jesuitter i maj 1578, ARSI *OppNN* 328, 62.
9. Sml. KARTTUNEN, 145f., brevet TUB, 140.
10. »Eisque tradidi, quibus præcepit.«
11. ARSI *OppNN* 328, 156ff., Good t. gen. 10/1 1579 (en kopi, ASV *NG* 92, 51ff.). Se også Warszewickis brev af samme dato, ARSI *OppNN* 328, 159, og Erasos indberetning af 11/1 1579, SHT 1886, 39. Possevino blev underrettet af Warszewicki i brev af 28/5 1579, ASV *NG* 92, 103.
12. KARTTUNEN, 146ff., sml. Possevino t. kard. af Como 11/7 1579, ASV *NG* 92, 151; Warszewicki t. Sunyer 17/6 1579, tr. EP, 141. Om bispesagen, se VAN HAAG i KÅ 1944, 156ff.
13. ARSI *OppNN* 339, 79v.
14. ASV *NG* 92, 103v, Warszewicki t. Possevino 28/5 1579, sml. VAN HAAG i KÅ 1944, 137. Det kan næppe være helt korrekt, når GARSTEIN (s. 118f.) hævder, at Johan III i tiden mellem påske 1577 og sommeren 1579 ikke modtog luthersk nadver. For det første skriver Possevino i sin gesandtskabsberetning af september 1580: »...da due anni in qua non s'è communicato dalle mani d'altre, che d'un Martino vero Sacerdote, ma stato Luterano, et hora segue la dottrina del Re...« (TUB, 343), og for det andet har nadvernydelsen fundet sted allerede i april og ikke i juli, som GARSTEIN (s. 178) mener. I øvrigt synes G.'s note (s. 337, n. 28) til den sidste oplysning at indeholde fejlagtige oplysninger. Den citerede passus begynder egentlig: »et pretende il Re la comunione sub utraque in publico«, hvad der unægteligt giver en anden mening. Vincenzo Laureo kunne ikke 24/4 1579 skrive fra Vilna, da han allerede i efteråret 1578 var hjemkaldt til Rom og erstattet af Giovanni

- Caligari. Det af GARSTEIN citerede brev er muligvis identisk med et brev fra sidstnævnte til kardinalen af Como, dat. 24/7 1579, tr. MPV IV, 255 ff.
15. BOLIN, 35 ff., hvor de forskellige breve er aftrykt.
  16. Sandsynligvis Nicolaus Brask og Johan Henriksson.
  17. Muligvis »*Erotemata dialecticæ et rethoricæ Melanchtoni*« (Wittenberg 1564). Lossius' teologiske og musikalske værker var meget benyttet i samtiden (om L. se ADB XIX, 220f.). Han er også benyttet ved *Catechesis christianorum græca*, som professoren ved Stockholms-kollegiet Jacob Erici udgav 1584, se KÅ 1946, 303f. Til brug for undervisning i kollegiet blev der også udgivet bøger på Norvegus' tid, således i 1577 MARCUS HIERONYMUS VIDA, *Poeticorum libri tres*, se COLLIJN II, 473.
  18. ARSI *OppNN 328*, 110f., Good t. gen. 4/11 1578, sml. *ibid.*, 108, Warszewicki t. gen. 19/10 1578, tr. EP, 139f. (med datoen 14/10).
  19. H. SCHÜCK, *Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar* (1896), 162f.; SAMME, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), 19. Muligvis er der en sammenhæng mellem den første post og den grammatik, som man tillægger Johannes Billius. Denne bog er nemlig dediceret til Sigismund 19/5 1579, se BOLIN, 59f.
  20. Som en mulighed kan anføres: *Antidotum. En wiss läkedom emot these nu swäffwande kätterij utaff Doctore Johanne Eccio, på thet korteligste allom them som elske sanningen till nytto och welfärdt tilberedt Anno (15)78*. LSB T. 49, 128 ff. Fortalen er af jesuiterpateren Laurentius Hermanutius (1535-1608), sml. LBH II, 23 og BOLIN, 57f. Om ham, se SOMMERVOGEL IV, 305.
  21. Se COLLIJN II, 484.
  22. Sml. OHLSSON, 117; VAN HAAG KÅ 1944, 128 ff. Dette skulle være affattet for at gendrive et værk af Warszewicki. Foruden de hos Ohlsson nævnte afskrifter findes der én i UUB *Nordin 52*, 273-293.
  23. MESSENIUS VII, 54; OHLSSON, 117f.
  24. OHLSSON, 118 ff. med henvisninger, hvori tillige dateringen diskuteres. Der er sandsynligvis sket en forveksling af St. Matthiæ dag (24/2) med St. Matthei dag (21/9). GARSTEIN (s. 152) foretrækker at fastholde dateringen 21. september 1578.
  25. OHLSSON, 121 ff.
  26. Brevet findes i afskrift UUB K. 26, 95 ff. og LSB T. 132, tr. RAIMUNDIUS, 21 ff. Sml. SCHÜCK, *Bibl. och litt.hist.ant.*, 155 ff., BRANDRUD, 159f. (hele brevet oversat s. 313 ff.), OHLSSON, 120f. MESSENIUS (VII, 47) daterer brevet til 1577, SANDBLAD (s. 99, n. 6) til 1597-88. TH. VAN HAAG afviser Norvegus' forfatterskab under henvisning til brevets fremragende stil som et modstykke til den norske jesuits mere ubehjælpelige udtryksmåde (KÅ 1944, 124). Visse hentydninger i et modskrift synes at tage sigte på Norvegus, især når der tales om absolution til en morder, se RAIMUNDIUS, 56. Det tyder på, at samtiden har anset den norske jesuit for ophavsmand til det nævnte skrift (sml. tillige OHLSSON, 121, n. 28, og SAMME, *Om en berättande källa till den liturgiska stridens historia (Gottfrid Carlsson 18. 12. 1952)*, 171 ff.). Satans brev har flere forbilleder. Til sammenligning kan anføres, at der i UB Göttingen opbevares tre lignende skrifter (*Theol. 162, Lüneb. 18 og Jurid. 8 IX*), hvoraf det sidste (o. 1573) er underskrevet af »Satan von der Gnade der alten Schlangen Regenten der Werlt. Datum im Abgrunde der Hellen neben den kalten Dampfin in der Statt Tartaris den 34. Kragab...«. SVEN ULRIC PALME har i *Lychnos* 1950-51, 206, n. 3 bebudet en indgående undersøgelse af Satansbrevet. Se også GARSTEIN, 153.
  27. BD II, 41.
  28. THEINER I, 533 ff.; LÜHR, 8-12; HOFMAN, 14 ff.; FELL i BKP XI, 337 ff. Statutter også tr. TUB, 153 ff. og NAVRÁTIL, 179 ff.
  29. Sml. KARTTUNEN, 147 ff.; ASV NG 92, 121 f., Possevino t. kard. af Como, 18/6 1579.
  30. ASV NG 92, 140, Possevino t. kard. af Como 1/7 1579. Hvis kard. af Como anså det for passende at overlade brevet til ordensgeneralen, sendte P. i et andet brev

nogle forklaringer (sikkert ikke til Norvegus' fordel!). Det er sandsynligvis samme brev, som omtales i P.s brev af 8/7, hvor han medsendte en kopi af et brev fra Norvegus af 19/6, se næste note.

31. *Ibid.*, 145, Possevino t. kard. af Como, 8/7 1579. THEINER (I, 565) og også GARSTEIN (s. 172) går ud fra, at Magnus Laurentius (se J. METZLER i AHSI 1938, 92 ff. og ovf. kap. 4 n. 4) blev præsteviet af Martin Kromer, men Possevino nævner i sit brev udtrykkelig bispnen af Kulm, der hed Petrus Kostka (*HierCath* III, 198).
32. *Ibid.*, 147 v f.
33. *Ibid.*, 151, Possevino t. kard. af Como 11/7 1579. Rejseordren er dat. 4/4.
34. *Ibid.*, 153, Possevino t. kard. af Como 11/7 1579.
35. *Ibid.*, 154 v. L. havde breve med til P., sml. P. t. kard. af Como 13/7 1579, *ibid.*, 155 v. Om A. L., se næste kapitel.
36. *Ibid.*, 161, Possevino t. kard. af Como 7/8 1579.

KAPITEL 12

1. Om Farensbach, se ADB VI, 568 f.; om de Mornay, F. ÖDBERG, *Om stämplingar mot konung Johan III åren 1572–75* (1897).
2. SCHIERNING, 60f. (heri oplysninger fra DBL). Dog har S. ikke kendt ÖDBERGS bog om Lorichs.
3. WIERZBOWSKI, 93 ff., nuntius t. kard. af Como 14/9 1574. Det er ikke let at se, hvad nuntius hentyder til ved at hævde, at »il regno di Danimarca altre volte era stato spogetto al ré di Polonia«. Lorichs' plan blev af kard. af Como fortalt til nuntius i Spanien, Niccolo Ormaneto, i et kodebrev af 19/11 1574 (ASV *NSp* 15, 568 – HBS).
4. INGVAR ANDERSSON, *Svenskt och europeiskt femtonhundratat* (Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund XXXVI, 1943), 68 ff.
5. *Ibid.*, 72 ff.; BD II, 286, Norvegus t. gen. 26/3 1577.
6. WIERZBOWSKI, 685, 688 f., 694 f.
7. TUB, 272. Måske er det udkast, som er tr. SHT 1886, 28 ff., Possevinos værk.
8. ÖDBERG, 59 f.
9. Sml. COLDING, 113. Hans navn staves også Vheling, Welling, Wellinck.
10. SHT 1886, 31 ff.; ÖDBERG, 65 f. At det ikke var en plan, som Eraso havde til opgave at undersøge, viser hans anbefaling fra Stralsund om snarere at vælge Danmark som forbundsfælle, da det beherskede Øresund. Senere forlod han denne idé, da han opdagede, at Sverige havde adgang til Kattogat via Elfsborg og derfor alligevel uhindret kunne bistå Spaniens kamp i Nederlandene. (SHT 1886, 10, 16). I 1579 blev Eraso ligefrem beskyldt for at konspirere med den danske konge for at hjælpe ham til at bemægtige sig Sverige (SHT 1886, 46).
11. MPV IV, 114, 122. Giovanni Andrea Caligari afløste Laurco sommeren 1578, se BIAUDET *Nonc*, 127.
12. ÖDBERG, 63.
13. MPV IV, 116.
14. Det var i 1557, se ÖDBERG, 35.
15. Nuntius til kard. af Como, dat. 10/2 1579, i ASV *NP* 16, 44 f. (afskr. HBS I A 8), sml. MPV IV, 128.
16. Den pavelige nuntius i Polen sammenlignede ham med Farensbach, se MPV IV, 241.
17. M. L.'s færdnen i tiden mellem 1575 maj, da han skrev fra Flensborg til Frederik II, og 1580 februar, da han blev ansat ved det danske hof, er ikke klarlagt. Se *Weilbachs Kunstnerleksikon* II (1949), 277 f. og ERIK FISCHER, *Melchior Lorck* (katalog med biografiske oplysninger og bibliografi, 1962), 64. Sin sidste udbetaling modtog han i 1583, men om hans dødsår hersker der uvished. ÖDBERG fortæller (s. 1, 120), men

- desværre uden kildeangivelse, at M. L. døde 1586 i Rom. Måske går den oplysning tilbage til Jos. HALLER, *Monogrammenlexicon* (Bamberg 1831), som opererer med det samme dødsår, se H. VOLLMER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXIII* (1929), 395.
18. ÖDBERG, 67.
  19. ASV *NP* 16, 44 (HBS *I A* 8), Caligari t. kard. af Como 11/2 1579 (mgl. i MPV IV, men en bekræftelse af modtagelsen, dat. 11/4 s. å., se *ibid.*, 162f.).
  20. MPV IV, 164, kard. af Como t. Caligari 11/4 1579.
  21. ASV *NP* 15, 19, kard. af Como t. Caligari 29/4 1579 (HBS *I A* 8).
  22. Brevene til Johan III og Possevino, se TUB, 96, 334, til dronningen ASV *Arm.* 44 : 28, 125 v. Sml. ÖDBERG, 67f.
  23. Han havde før stået i forbindelse med hertugen og havde således lånt denne over 2000 rd. til betaling i august 1579, ÖDBERG, 67. Brylluppet fandt sted 11. maj, se H. BLOCK, *Karl IX som teolog och religiös personlighet* (1918), 76.
  24. ASV *Arm.* 44 : 28, 140, til Lorichs 5/9 1579. Ifølge dette brev skulle L. have skrevet til Rom fra Köln 15/7, men da L. på det tidspunkt var på vej til Sverige, foreligger her muligvis forveksling mellem juni og juli.
  25. ASV *NG* 92, 154 v, 155 v, Possevino t. kard. af Como 11/7, 13/7 1579 (HBS *I A* 5). Lorichs' rejse fra Nederlandene til Braunsberg angives at have varet 3 uger.
  26. *Ibid.*, 161, Possevino t. kard. af Como, 7/8 1579 (HBS *I A* 5).
  27. *Ibid.*, 209, samme t. samme 14/10 1579 (*ibid.*).
  28. *Ibid.*, 219, Lorichs t. Possevino 7/11 1579 (*ibid.*).
  29. *Ibid.*, 221 v, 234 v, Warszewicki t. Possevino 2/11, 11/11 1579 (*ibid.*), sml. TUB, 201, samme t. samme 14/11 1579.
  30. I hans procesakter findes der ingen hentydninger til angrebsplaner mod Danmark og kun en temmelig flygtig omtale af rejsen til paven, sml. ÖDBERG, 114, 116. Ö. har fortrinsvis benyttet akterne i SRA, nemlig: POLONICA. *Förhandlingar 1500-talet. Anders Lorichs beskickningar*, og STRÖDDA HISTORISKA HANDLINGAR, vol. 13 b : *Högsmålsprocesser under Johan III : s tid. Handl. rörande Anders Lorichs*.
  31. ASV *NP* 17, 516, L. t. Caligari 22/10 1580 (HBS *I A* 8).
  32. ÖDBERG, 56. Som hofjunker fik L. 620 daler om året samt løfter om nogle gårde, sml. *ibid.*, 85.
  33. *Ibid.*, 85.
  34. Caligari bad 13/1 1581 om fornyelse for ham, og den blev lovet 11/3, se MPV IV, 544, 581. Brevet blev udstedt 29/3 (HBS *I A* 9, afskrift med henv. t. ASV *Arch. d. Brevi*).
  35. ÖDBERG, 89f., 108.
  36. *Ibid.*, 90. Sml. H. BIAUDET, *Gustaf Eriksson Vasa* (AASF B VIII, 5, 1913), 40ff., hvor forfatteren på grundlag af nogle citater fra den pavelige nuntius i Polen og Possevinos indberetninger synes overbevist om Lorichs' uskyld, men han ser derved bort fra flensborgerens evindelige dobbeltspil.
  37. I sit forsvarsskrift af sept. 1584 anførte L., at han havde forhandlet med kejseren og Filip II om en sag, som ville have bragt Johan III fredsforbund og stor lykke, se ÖDBERG, 112. Deri ligger måske en indrømmelse af, at L. arbejdede på at få en hellig liga i stand. Kejser Rudolf II's anbefaling til Filip II for L., dat. 11/3 1583 i Wien, tr. BIAUDET, *Gustaf Eriksson Vasa*, 43. Om Lorichs' ophold i England s. å., se *ibid.*, 92.
  38. ÖDBERG, 102f.; MPV IV, 567. Det synes mærkeligt, at en så stor nyhed ikke havde nået Possevino, der ellers regelmæssigt fik breve fra Sverige.
  39. MPV VII, 599, kard. af Como t. Possevino 26/1 1585. Pavebrevet af 2/2, se E. TEGNÉR, *Handskrifna Suecana i italienska arkiv och bibliotek efter 1523* (1892), 9. Sml. kard. af Como t. Malaspina 26/1, 2/2, 1585, *NuntBer 1585-90* I: 1, 35f., 40. I sin indberetning af 19/2 skrev Malaspina, at kejseren havde skrevet det ønskede brev,

som dog ikke så sent som 26/2 var afsendt til Possevino, som skulle viderebefordre brevene, se *ibid.*, 55, 59.

40. ÖDBERG, 119. Siden flyttedes det til den søndre port, hvor det sad endnu i 1605.
41. Om HENRICSONIUS' skrift, se tillæg 2. Den af MOLBECH (HT VI, 612 ff.) nævnte indberetning fra Louis Aubery du Maurier, fransk konsul i Danzig, til kardinal Riche-lieu, synes at være en gengivelse af hovedindholdet i Henricsonius' bog.
42. Traktatudkast SHT 1886, 25 ff. Det indeholder bl. a. bestemmelser om hjælp på ca. 200.000 scudi til Sverige, der selv skulle hjælpe med 20 store og 20 mindre skibe i Nederlandene. Også Henricsonius har 20 skibe og en lignende pengesum.

KAPITEL 13

1. THEINER I, 564.
2. Ifølge Goods indberetning af 25/2 1580 besøgte Possevino på vej til Uppsala Sko-kloster, hvor han fandt et par gamle nonner. Han lovede at sende dem en sjæle-sørger og indfrie sit løfte ved først at sende Norvegus og tre måneder senere en anden jesuit (ARSI *OppNN* 339, 76, sml. THEINER I, 565 f.). Norvegus' besøg i Sko-kloster må have fundet sted tidligt på efteråret.
3. EP, 158, Norvegus t. gen. 6/9 1580. Johan III indførte i virkeligheden flere messer, se ÅKE ANDRÉN, *Nattvardsberedelsen i reformationstidens svenska kyrkoliv* (1952), 257 ff.
4. KARTTUNEN, 150 ff.
5. ASV *NG* 92, 162, 167, Possevino t. kard. af Como 10/8 og 26/8 1579; KARTTUNEN, 152 f. Den forpligtelse må være hans kroningsed, som indeholder en erklæring om kun at acceptere den rene lære, se *Svenska riksdagsakter 1521–1718*, II: 1, 399 f. Hertug Karl indtog i denne periode dog for det meste en forsigtig og afventende holdning, og det synes at have været hans taktik hellere at prøve på at afværge den åbne katolske trussel end at standse Johan III's planer, se K. STRÖMBERG-BACK, *Lagen, rätten, läran* (1963), 198 f., 203.
6. ASV *NG* 92, 179, 191 ff., 201 v f., Possevino t. kard. af Como 14/9, 18/9, 9/10 1579; sml. KJÖLLERSTRÖM, 95.
7. *Ibid.*, 183, 192 v, Possevino t. kard. af Como 25/9, 9/10 1579.
8. *Ibid.*, 193 v f., 196 v, 206 v f., Possevino t. kard. af Como 9/10, 14/10 1579. Der er kun tale om at lægge direkte pres på Norvegus og ikke på de andre jesuitter i Sverige, som GARSTEIN (s. 185) hævder. Af dem kunne Possevinos sekretær Fornier slet ikke komme i betragtning i så henseende, da han først nogle år senere blev præsteviet, se ovf. kap. 9 n. 28.
9. Sml. THEINER I, 621.
10. EP, 154, 169 (Norvegus' beretninger).
11. *Ibid.* Sml. Goods version i indber. af 25/2 1580, ARSI *OppNN* 339, 79, benyttet af THEINER I, 586 f.
12. ARSI *OppNN* 336, 130; THEINER I, 587.
13. ASV *NG* 92, 196 v, Possevino t. kard. af Como 9/10 1579.
14. *Ibid.*, 207, Possevino t. kard. af Como 14/10 1579; EP, 169 f., sml. s. 155. Der er tvivl om tidspunktet, men Possevino har sandsynligvis givet sin ordre inden afrejsen til Vadstena i januar. Hensigten fremgår tydeligt af brevet til kardinalen af Como 9/10, se ovf., n. 13. Måske har den ekstraordinære situation under pesten forsinket afsløringen, så den kan falde sammen med kollegiets genåbning i januar. GARSTEIN (s. 201) og KJÖLLERSTRÖM (s. 94) går ind for februar, som synes lovlig sent. Det fremgår heller ikke af kilderne, at alle jesuitter fik ordre til at afsløre sig som katolikker; Norvegus taler kun om sig selv.
15. ASV *NG* 92, 170, 197, 206 v, Possevino t. kard. af Como 7/8, 14/9, 14/10 1579,

- EP 145; GARSTEIN, 191f. I Possevinos regnskab findes under oktober 1579 opført et beløb »P. Arturo et Petro Canuti missis ad seminarium Braunsbergensem«, ARSI *OppNN* 327, f. 106. Disse to findes hos LÜHR som nr. 16 og 17. Possevino synes altså i Sverige at være kommet i forbindelse med en irsk præst ved navn Joannes Arturus. Denne sendtes efter knap ni måneder i alumnatet i Braunsberg til sit hjemland for at virke dér. Det er muligvis også for at skaffe norske alumner, at Possevino i januar 1580 planlagde: »di mandare in Norvegia un savio giovine Norvego, ch'è presso me, et è gia bene guadagnato alla chiesa catolica, accioche ci conduca alcuni giovini pel medesimo fine«, Possevino t. kard. af Como, jan 1580, ARSI *OppNN* 328, 214v.
16. TUB, 189.
  17. ASV *NG* 92, 206, Possevino t. kard. af Como 14/10 1579.
  18. *Ibid.*, 206v; ARSI *OppNN* 339, 82v (Goods ber.), sml. SACCHINI IV, 222; THEINER I, 599. Possevinos regnskaber indeholder i okt. 1579 en post på godt 23 floriner til betaling for papir til katekismen og bogtrykkerløn, ARSI *OppNN* 327, 106v. Den norske jesuit har sandsynligvis medvirket ved oversættelsen, se R. DAHLBERG, *Den svenska öfversättningen af Canisius Parvus catechismus catholicorum* (NTBB IV, 1917, 1 ff.). Sml. GARSTEIN, 188 ff.
  19. ASV *NG* 92, 217, 230, Possevino t. kard. af Como 16/11 og t. Caligari 21/11 1579; *ibid.*, 220v, 234v, Warszewicki t. Possevino 2/11 og 11/11 s. å. Til Caligari skrev P., at tre var døde, nemlig »un giovine della compagnia nostra et due di questo paese«. Sml. Goods beretning af 25/2 1580, ARSI *OppNN* 339, 82, SACCHINI IV, 222 og THEINER I, 597. Pawlowski (Paulinus, Paulonius) var ikke svensker, som GARSTEIN (s. 186) mener, og de to andre ikke studenter; den ene var ifølge Good skrædder. Sml. ovf. kap. 11 n. 1. I Possevinos regnskab findes et beløb udbetalt i efteråret 1579 »Aquino, qui cum Gabriele fuit usque ad mortem«, ARSI *OppNN* 327, 106v. Sidst har B. ÅKERHJELM i *Credo* 1963 (s. 127) oversat Goods temmelig klare ord om G. P. »unus de societate« forkert som »en av de våra [elev i kollegiet]«.
  20. ARSI *OppNN* 339, 82v (Goods ber. af 25/2 1580), sml. SACCHINI IV, 222.
  21. TUB, 200f.; SACCHINI IV, 222.
  22. ARSI *OppNN* 339, 83v; ASV *NG* 92, 217v, Possevino t. kard. af Como 16/11 1579; TUB, 201.
  23. EP, 158, 170f., sml. PERGER, 78f.
  24. Muligvis identisk med »Tilmannus Revaliensis Secretarius Civitatis Stoccolmensis catholicissimus cum tota familia«, se ARSI *OppNN* 326, 388f., tr. GARSTEIN, 230. Denne stadsskriver hed Tileman Abraham, se SST 1576–78, reg.
  25. Se ovf., s. 106.
  26. I det håndskrift, som omfatter den frafaldne Laurentius Petri Montanus' skildring af sit ophold hos og sin forbindelse med jesuitterne (LSB *T. 138*, skrevet af Jonas Klint), er der ved en omtale af jesuitternes påståede fariseiske optræden i marginen tilføjet: (f. 26) »Kloster Lasse utij Stocholm hade hoss sig ena hora mest hvar natt.«
  27. ARSI *OppNN* 328, 225, Possevino t. Sunyer 18/3 1580.
  28. *Ibid.*
  29. *Ibid.*; EP, 158, sml. KOLSRUD i NST X, 183f.
  30. BOLIN, 45f. Den frafaldne jesuiterelevs beretning i LSB *T. 138*, enkelte uddrag i LBH I, 61–84. GARSTEIN (s. 206f.) opererer med to forskellige jesuiterelever med samme efternavn, nemlig Henricus og Ericus Falk. De er i virkeligheden identiske, da det var almindeligt at latinisere Erik til Henricus. I øvrigt hed den pågældende jesuiterelevs fader ikke Peder (GARSTEIN, 107: Ericus Petri Falck(!), men Erik, se SBL XV, 122 ff.).
  31. Sml. KARTTUNEN, 156ff.
  32. I januar 1580 sendte Possevino et beløb til Norvegus til dækning af udgifterne i forbindelse med en renning af huset m. v., ARSI *OppNN* 327, 107.

33. ARSI *OppNN 328*, 225 v., Possevino t. Sunyer 18/3 1580.
34. OHLSSON, 123 ff. GARSTEIN (s. 203 f.) mener, at det første brev er afsendt. Sml. KJÖLLERSTRÖM, 93.
35. EP, 171, sml. PERGER, 82 f.
36. SRA *Strödda handlingar rörande reformationen och motreformationen*, udateret egenh. brev fra Norvegus t. Johan Bagge. GARSTEIN (s. 342 n. 17) daterer dette brev til november 1579.
37. ARSI *OppNN 328*, 225 v., Possevino t. Sunyer 18/3 1580.
38. EP, 155; THEINER I, 655. Også Possevino fortæller om opløbet ved påsketid, se TUB, 342, og P. t. kard. af Como 26/5 1580, ASV *NG 92*, tr. *Ann Eccl III*, 192 (med datoen 22/5). Derimod kan man ikke slå begivenhederne i februar og ved påsketid (o. 3. april) sammen, som OHLSSON (s. 123 n. 37) synes tilbøjelig til. Dette modbevises klart af Possevinos brev 18/3, hvori han redegør for ildspåsættelsen (ARSI *OppNN 328*, 225 v), THEINER (I, 606 f., 655) har altså ret.
39. Sml. *Ann Eccl III*, 192.
40. BOLIN, 50. Kongens vrede over Norvegus' løftebrud omtales senere i et brev fra Good dat. 20/6 (?) 1580, ARSI *OppNN 328*, 236.
41. Sml. THEINER I, 609.
42. Sml. OHLSSON, 124 ff.; GARSTEIN, 208.
43. EP, 149, or. ARSI *OppNN 328*, 230 f.
44. ARSI *OppNN 328*, 253. Brevet er en udateret kopi, men et afsnit deri er næsten ordret i overensstemmelse med P.'s brev t. kard. af Como, dat. 24/5 1580, ASV *NG 92*, 99 ff.; en kopi ARSI *OppNN 328*, 238 f. GARSTEIN (s. 210) antagelse, at Possevino fik kongen til at mildne forvisningsbetingelserne, stemmer dårligt overens med den italienske jesuits holdning over for Norvegus.
45. ASV *NG 92*, 315 f., Possevinos indberetning af 2/6 1580 t. kard. af Como om præstemødet, tr. *Ann Eccl III*, 192 ff.
46. OHLSSON, 126 f.
47. ARSI *OppNN 328*, 237, Good t. Possevino 22/6 1580.
48. ARSI *Pol 81 : I*, 3, Warszewicki t. Sunyer 16/6 1580.
49. GARSTEIN (s. 211) mener, at Possevino ville være blevet i Sverige, hvis kongen havde været lemfældigere i sin behandling af Norvegus. Denne antagelse er i direkte modstrid med Possevinos holdning over for den norske pater.
50. Sml. THEINER I, 662 ff.; KARTTUNEN, 159 ff.
51. EP, 155, 172.
52. ARSI *OppNN 328*, 237, Warszewicki t. Possevino for 1/8 1580.
53. *Ibid.*, sml. EP, 185, GARSTEIN, 217.
54. TUB, 99 f.
55. ÖDBERG, 82.
56. ARSI *OppNN 336*, 274-290; Theiners afskrifter i ASV *NP Add. II*.
57. ASV *NG 92*, 331 v., Possevino t. kard. af Como 20/8 1580.
58. THEINER II, 3, sml. GARSTEIN, 215. Possevino skriver ikke, at det var umuligt at komme ud af havnen, men at vindstille efter afsejlingen holdt dem tilbage i »quattro giorni fra diversi scogli«, altså i skærgården, inden de kunne komme ud på det åbne hav (se TUB, 341).
59. Se fortegnelsen hos GARSTEIN, 215. Aquinus Nicolai og Aquinus Nicolai Tist er identiske; GARSTEIN bygger åbenbart på dobbeltregistreringen hos LÜHR (nr. 30: »Aquinus Nicolai, 23. aug. 1580, Succus. 18. febr. 1583 factus est sartor, quia ad studia fuit ineptus«, og nr. 37: »Aquinus Lincopensis 23. aug. 1580, Succus. 18. febr. 1541, quia ad studia altiora non valuit, dimissus. Factus est sacerdos«). I katalogen fra slutningen af 1580 (ARSI *OppNN 326*, 89) findes imidlertid kun »Aquinus Nicolai Tist Lincopensis«, og denne forekommer ikke i den tilsvarende katalog fra

- 1582 (ASV *NG 93*). I *CatBrb 1602 A* oplyses da også, at han blev gjort til skrædder 18. febr. 1581 – altså er begge årstal hos Lühr forkerter, og det gælder også oplysningen »factus est sacerdos« (her kan være tale om fejl læsning). Derved reduceres antallet til 15, som stemmer overens med Possevinos opgivelser, se ovf. n. 57. Det er desuden ikke korrekt, at Olmütz-gruppen blev afsendt fra Braunsberg, som GARSTEIN (s. 216) mener. Dette fremgår bl. a. af Possevinos regnskab. For afregning for logi i Danzig 19/8 findes indført beløb »Henrico Norvego cum sociis ut iret Olomucium« og »Erico Olai ludimagistro cum sociis curru Olomucium proficiscendum«, ARSI *OppNN 327*, 108.
60. EP, 153.
61. *Ibid.*, 153, 185. Orig. af det sidste aktstykke, betegnet i EP som udat. rapport om Norvegus, findes i ARSI *OppNN 328*, 275 og er en del af Possevinos indberetning om hans forhandling med ordensvisitatoren og den polske provinsial i september 1580. En afskrift af det pågældende stykke (m. Forniers hånd) i ARSI *OppNN 339*, 3.
62. EP, 185.
63. *Ibid.*, 153.
64. MPV IV, 461, 521.
65. ASV *NG 92*, 331, 341, Possevino t. kard. af Como og Caligari 20/8 1580, sml. THEINER II, 3.
66. Se ovf. note 61.
67. EP, 186, tilføjelse til det ovf. i n. 61 nævnte brev.
68. ARSI *Germ 158*, 268v, Sunyer til gen. (stilet til Mercurian) 7/9 1580.
69. ASV *NG 92*, 345, Possevino t. kard. af Como 19/9 1580. Navnene på de seks, optaget i Olmütz 20/10: Andreas Bingius, Georgius Brunus, Henricus Balkius, Andreas Menzelius (alle fra Sverige) samt Gerardus Dentezius fra Tournai og Leonardus Lænander eller Hartmannus fra Königsberg, TUB, 316; NAVRÁTIL, 214.
70. EP, 151 ff.
71. ARSI *Germ 121*, 418, Maggio t. gen. 25/9 1580. Oplysninger i dette brev benyttes af GARSTEIN (s. 219f.) i forbindelse med Possevinos forhandlinger i Braunsberg før 8/9. Altså skulle visitatoren have ventet over fjorten dage med at videregive disse oplysninger; dette holder næppe stik. Heller ikke Garsteins fortolkning af indholdet synes at være korrekt.
72. EP, 159.
73. *SynHistSI*, 630. GARSTEIN (s. 216) går fejlagtigt ud fra, at Possevino modtog besked om generalens død allerede i Danzig. I virkeligheden varede det endnu adskillige uger, inden nyheden nåede frem. Først 26. september skrev nuntius Caligari til Rom, at Possevino var afrejst fra Warszawa i hast efter at have modtaget meddelelsen om generalens død. Nuntius selv troede stadig ikke på budskabets rigtighed, idet han havde modtaget et brev fra Rom, dateret 6. august, uden denne nyhed, se MPV IV, 504.
74. EP, 160, vikargen. t. Possevino 29/10 1580.
75. Hele beretningen i ASV *NG 92*, 360–68 og ARSI *OppNN 328*, 124–131a, 259–67, delvis tr. TUB, 336–346.
76. TUB, 313 ff.; NAVRÁTIL, 218.
77. GARSTEIN (s. 217) går i overensstemmelse med THEINER (II, 4) ud fra, at Possevino ankom i begyndelsen af december, men han dementerer sig selv s. 358 n. 15f.
78. SRP VII, 12f.
79. MHSI 76, 351 ff., sml. ovf. s. 51 f. Om Brünn og Campano, se KROESS, 555f. C. var blevet rektor 25/4 1580, men allerede 19/2 1581 blev han udpeget til provinsial i Polen og forlod Brünn i maj, se KROESS, 405f. Teksten offentliggjort i MHSI 76, 351 ff. efter et håndskrift i BRB. I indledningen gættes på o. 1587 som det sandsynlige tilblivelsestidspunkt, selv om dette ikke stemmer overens med dateringen af Campa-

nos afsnit (1580). Det må dog indrømmes, at originaldateringen er behæftet med visse usikkerhedsmomenter. Skønt håndskriftet formatmæssigt udgør et hele, kan man ikke komme udenom, at de to afsnit er skrevet med forskellige hænder, hvad der kan forrykke tidsforholdet.

80. *JesLex*, 81 ff.

KAPITEL 14

1. ARSI *OppNN* 339, 38 ff., Norvegus t. gen. 6/9 1580, tr. EP, 151 ff.; *OppNN* 328, 269 ff., Good t. gen. sept. 1580; Possevinos indberetning af samme måned ASV *NG* 92, 360–68, og yderligere to eksemplarer i ARSI *OppNN* 328, 124 ff. og 259 ff., delvis tr. TUB, 336 ff.
2. ARSI *OppNN* 339, 46 ff., tr. EP, 165 ff. Der bliver betænkningen dateret til 1582, hvilket må være forkert, da den er blevet til før Norvegus' sendelse til Wien, som skete i foråret 1581.
3. ARSI *OppNN* 339, 56 f. Dateringen giver sig af en henvisning i betænkningen om Possevinos nye mission, se næste note.
4. ARSI *OppNN* 339, 54. Den må dateres til tiden før Possevinos afrejse fra Rom og er muligvis blevet til i forbindelse med den endelige afgørelse i beg. af marts 1581, sml. KARTTUNEN, 173.
5. ARSI *OppNN* 339, 1 f., tr. EP, 181 ff. GARSTEIN (s. 220 f.) går ud fra, at Possevino har sendt denne betænkning som bilag til sin beretning fra Polen, og begrundet det bl. a. med dens nuværende placering i jesuiterarkivet. Denne begrundelse kan føre til de mærkværdigste slutninger! Dertil kommer, at Good i sin bedømmelse er overvejende venligsindet over for den norske jesuit, hvad der kunne tyde på, at den er blevet til uden Possevinos diktat. Hvad Goods sekretærhverv angår, så er langt de fleste ikke-egenhændige breve fra Possevino skrevet af Fornier. I den nævnte betænkning bliver Possevino omtalt i tredje person, og der henvises til, at Norvegus selv vil give nærmere forklaringer om de enkelte punkter.
6. ARSI *OppNN* 339, 58 f., dat. Venezia 29/6 1581. Det er ikke, som GARSTEIN (s. 224) antager, stilet til generalen, se ndf. n. 42.
7. EP, 152 f.
8. ARSI *OppNN* 339, 56 f., sml. EP, 173.
9. Se ovf. n. 1. Possevinos rapport har hidtil været hovedkilden til bedømmelse af situationen i Sverige.
10. ARSI *OppNN* 336, dubletter *ibid.* 337 I, 337a og 337b. Sml. ovf. kap. 10 n. 4, hvor der anføres et par eksempler på tilføjelser og ændringer, som ikke har dækning i samtidige beretninger. Selvbiografens kildeværdi er bl. a. draget i tvivl af PASTOR (IX, 701: »Possevino sprichet darin öfters zu sehr als ruhmrediger Alter«). Så galt er det dog næppe. Denne dom er modificeret af H. WOLTER i *Scholastik* XXXI, 325. Selvbiografien blev til i anledning af Possevinos 50-årige præstjubilæum og fremtræder på mange steder som mosaik med afskrifter af samtidige breve og dokumenter med høj kildeværdi, men den forbindende text må derimod tages med større forbehold.
11. TUB, 264; ARSI *OppNN* 328, 80 ff., Possevino t. Sunyer 23/6 1578, tr. delvis TUB, 271 ff.
12. BAV *BarbLat* 1992, 59, sml. ndf. s. 257. Der var i øvrigt forbilleder nok, således både i Böhmen og Østrig. Se tillige J. SMEND, *Kelchversagung og Kelchspendung in der abend-ländischen Kirche* (1898), kap. 2; G. CONSTANT, *Concession à l'Allemagne de la communion sous les deux espèces* (*Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome*, vol. 128, 1923) I, 726 ff.
13. ARSI *OppNN* 339, 79 v.
14. ASV *NG* 92, 162, Possevino t. kard. af Como 10/8 1579.

15. Sml. *Theiner* I, 661 og ovf. s. 134. En mere indgående behandling af dette problem ville sprænge det nærværende arbejdes rammer. I august 1964 holdt jeg på den nordiske historikerkongres i Bergen et foredrag om dette emne; forhåbentlig bliver det snart muligt at behandle hele problemkomplekset omkring Johan III's nadvernydelse i maj 1578 i anden sammenhæng. GARSTEIN (s. 136 ff.) drøfter sagen ud fra mange forskellige synspunkter og når til det resultat, at Johan III virkelig konverterede. Imidlertid benytter Garstein Possevino som kronvidne og bygger på hans selvbiografi uden at tage tilbørligt hensyn til de samtidige kilder, hvorfor hans forskellige slutninger ikke synes at være holdbare. KJÖLLERSTRÖM (s. 91 f.) synes at være enig med Garstein. Sml. ovf. n. 10.
16. Sml. BRANDRUD, 81 f.
17. D. HARRIS WILLSON, *King James VI and I* (1956), 219 ff.
18. EP, 153.
19. EP, 156 ff.
20. Blandt hans hårdeste kritikere var kardinal Hosius (se MPV IV, 99, 233), den pavelege nuntius i Polen Caligari (se MPV IV, 646 f., 694 ff., sml. GARSTEIN, 223, 360 n. 52) og dennes efterfølger Bolognetti (se MPV VI, 95 ff.). Han måtte stå for skud også fra sine ordensfællers side. Således betegnede generalens tyske assistent Hoffæus hans bog om Transsylvanien (1585) som fuld af politik, verdslighed og forfængelighed, se SCHNEIDER, 40. Den bedste karakteristik med analyse af både negative og positive sider er givet af H. WOLTER i *Scholastik XXXI*, 324 f., 333.
21. EP, 162.
22. ARSI *OppNN 328*, 269 ff., Good t. gen. sept. 1580. En sådan beretning kendes imidlertid ikke.
23. EP, 117 ff.
24. Norge sigter åbenbart til den meget omfattende beskrivelse af Sverige, som Possevino gav efter sin første rejse, se TUB, 278 ff.
25. Om planer vedr. fremmede bisper, se VAN HAAG KÅ 1944, 159 ff., KJÖLLERSTRÖM, 94 f.
26. ARSI *OppNN 339*, 54. Om Possevinos mission, se PIERLING II, 21 ff.; KARTTUNEN, 173 ff. Se også K. HILDEBRAND, *Sveriges ställning till Antonio Possevinos fredsmedling mellan Polen och Ryssland 1581–82* (*Historiska studier. Festskrift tillägnad Carl Gustaf Malmström*, 1897).
27. PIERLING II, 17. De vanskeligheder, som Possevino mødte på dette punkt, er sidst kort skildret af W. DELIUS, *Antonio Possevino S. J. und Ivan Groznyi* (Stuttgart 1962), 55 f. Denne bog er dog behæftet med mange fejl, se G. STÖKL i *Jahrb. f. Geschichte Osteuropas* 1963, 232 f.
28. ARSI *OppNN 329*, 39 f. GARSTEIN (s. 367 n. 4) citerer den pågældende passus delvis forkert. Den anden sætning lyder: »Citius esse ituros aliquos Polonos vel Lithuanos aut Ruthenos propter linguæ commercium«. Possevino fik en socius, der var lige så ukyndig i russisk som Norge, nemlig den italienske jesuit Giovanni Paolo Campano, men blandt de andre ledsagere var der også russisktalende. Campanos rejseberetning udgivet i tysk oversættelse af A. M. AMMANN i *Ostkirchliche Studien X* (1961), 156 ff., 283 ff. Deri dementes også Warszewickis begrundelse, idet pavestolen for at undgå at blive ramt af hadet, som fulgte i krigens kølvand, udelukkede muligheden for at sende nogen polsk eller litauisk jesuit (se *ibid.*, 159).
29. I sit brev af 24/2 1583 (ARSI *Austr 1 : I*, 135) til den østrigske provinsial Blysem i anledning af, at Possevino nægtede at lade Norge følge med de andre missionærer, bestemt for Livland (se ndf. s. 204 f.), oplyste generalen, at Possevino to gange havde afslået at tage Norge med sig. Den første gang har det muligvis drejet sig om den russiske mission.
30. STANISLAS POLČIN, *Une tentative d'Union au XVIe siècle: la mission religieuse du Pere*

- Antoine Possevin S.7. en Moscovie (1581–82)*, Rom 1957 (*Orientalia Christiana Analecta* 150). Hemmelig instrux til Possevino af 27. marts 1581 indeholdt intet om Sverige, se *ibid.*, 4.
31. Sml. TUB, 346, hvor Possevino er især ængstelig for, at der fra svensk side på en eller anden måde lagdes hindringer i vejen for uddannelsen af unge ved de pavelige seminarier.
  32. ARSI *OppNN* 339, 57.
  33. ARSI *OppNN* 323, 63. Forslaget fremsættes i et udateret brev i Norvegus' hånd, men uden adressat og underskrift. Det er formodentlig udarbejdet under opholdet i Rom. GARSTEIN (s. 224) hævder, at Possevino i begyndelsen af 1581 modtog en meddelelse fra Sverige om, at kongen var utilbøjelig til at lade Norvegus vende tilbage. Som kilde anføres et brev fra P. til kardinalstatssekretæren i Rom, sandsynligvis skrevet i efteråret 1580. (ARSI *OppNN* 328, 253). Det pågældende brev, som kun foreligger i udateret afskrift, er imidlertid skrevet til ordensgeneralen og kan dateres til slutningen af maj 1580, idet flere afsnit i brevet falder ordret sammen med et brev til kardinalstatssekretæren, dat. 24/5 1580 (ASV *NG* 92, 98 ff.), også benyttet af GARSTEIN (s. 350 n. 19). Det sidstnævnte brev findes også i ARSI *OppNN* 328, 238 f.
  34. EP, 173 ff.
  35. ARSI *OppNN* 323, 22 f.
  36. EP, 181 ff.
  37. ASV *NG* 92, 153, 170, 175, 189, 228, Possevino t. kard. af Como 11/7, 7/8, 15/9, 30/9 1579; kard. af Como t. Possevino 7/11 s. å. Se også SBL VI, 69 f.
  38. ASV *NG* 92, 98, Possevino t. kard. af Como 25/5 1580. Også Good foreslog at sende ham til Sverige, se EP, 182.
  39. STEINHUBER (I, 355) oplyser uden kildeangivelse, at Norvegus i begyndelsen af sit Sverigesophold havde boet i hans forældres hus. I så fald skulle han være søn af stadsponitentiarius Petrus Arvidi, se ovf., s. 87. Steinhubers oplysning modsiges af BOLIN (s. 19, n. 1) og Biaudet (HBS *III. 2c*), der begge identificerer ham som Jonas Petri Axberg, der senere blev sekretær hos Sigismund. Han må ikke forveksles med Johannes Petri, søn af en stockholmsk købmand og rådmand, se ovf., s. 141.
  40. ARSI *OppNN* 323, 62, udateret og usigneret brev med Norvegus' hånd. Brevet må være skrevet, før Jonas Petri forlod *Collegium Germanicum* i sept. 1581 (BD II, 458), og er muligvis afgivet til ordensledelsen efter mundtlig drøftelse af de forskellige sager under den norske jesuits ophold i Rom.
  41. STEINHUBER I, 354 ff., sml. BD II, 458. Om Andreas Gersius og Gabriel Trelodius, se J. TESCHITEL i AHSI 1952, 332 og 338.
  42. Brevet er ikke til ordensgeneralen, som GARSTEIN (s. 360, n. 41) mener. Det er vanskeligt at pege på en bestemt modtager. Både generalen, Bellarmin og Good bliver omtalt i tredje person. Der kan eventuelt være tale om den nye assistent for *Germania* Paul Hoffæus. Det kan tilføjes, at Norvegus i sine breve til generalen altid brugte den sædvanlige tiltaleform »Admodum Reverende in Christo Pater«, men her skrev han kun »Admodum Reverende Pater«. Til sammenligning kan anføres, at i sine breve til provinssialer og til generalens assistent Duras anvendte han formen »Reverende in Christo Pater«, sml. ndf. s. 468 n. 8.
  43. Han indtrådte i ordenen 1580, se TESCHITEL i AHSI 1952, 338.
  44. Givet 5/9 1577, tr. BD II, 517 ff.
  45. EP, 160 ff.
  46. Gregor XIII sendte med Possevino en række breve til Sverige, deriblandt til kongen og dronningen. Disse breve er dateret 15/3 1581, tr. TUB, 63 ff., 67 ff. Sml. GARSTEIN, 242 f.; KJÖLLERSTRÖM, 96 f.

KAPITEL 15

1. EP, 159.
2. ARSI *Austr 1: I*, 91.
3. EP, 160ff., se tillige ovf. s. 200f.
4. ARSI *Germ 159*, 167v, Blysssem t. gen. 10/10 1581. Med »norsk« menes nok dansk.
5. En oversigt i ARSI *OppNN 328*, 276. Alt skulle forbeholdes til brug for den svenske mission.
6. ARSI *Austr 1: I*, 107, gen. t. Norvegus 26/10 1581. Samme dag skrev generalen også til provinsial Blysssem angående Norvegus' rejsepenge, hvoraf provinsen skulle dække halvdelen, 14 gylden. Imidlertid havde Norvegus fået 18 gylden af den polske visitator Carminata, hvorfor provinsen skulle sende dette beløb til Polen, differencen ville blive godtgjort af ordensledelsen. I beg. af dec. 1581 lovede provinsialen at efterkomme ordren, men fremhævede dog, at det var vanskeligt at sende penge, se ARSI *Austr 1: I*, 108, gen. t. Blysssem 26/10 1581, svaret af 6/12 s. å. i *Germ 159*, 212. Giovanni Battista Carminata rejste til Polen omtrent samtidig med Norvegus, se *Austr 1: I*, 96, gen. t. Blysssem 1/7 s. å., sml. *SynHistSI*, 682.
7. ARSI *Germ 159*, 268v, brev af 10/1 1582.
8. ARSI *Austr 1: I*, 113, gen. t. Blysssem ml. 18/1 og 3/2 1582.
9. ARSI *Germ 160*, 2, Blysssem t. gen. 6/3 1582.
10. R. WITTRAM, *Baltische Geschichte 1180–1918* (1954): om ordensstatens undergang s. 64–72, om polsk herredømme i Livland, s. 77–84. Om Possevinos rolle, se PIERLING II, kap. 3–4, og KARTTUNEN, kap. 8.
11. MPV IV, 549, 669, 701, 749 o. a. st. Se desuden *Listy KS Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610. Podług autografow wydal i objasnii KS JAN SYGANSKI T. J.* (Krakow 1912), 44; V. HELK i *Zeitschrift für Ostforschung* 12 (1963), 673.
12. MPV V, 320f., KARTTUNEN, kap. 9.
13. MPV V, 302, 307.
14. MPV V, 100, 167, 175. En hentydning findes allerede i MPV IV, 510f.
15. MPV V, 323f., 337.
16. ARSI *Austr 1: I*, 121, gen. t. Blysssem 19/5 1582.
17. *Ibid.*, 123, gen. t. Norvegus 21/6 1582.
18. ARSI *Germ 160*, 110, 128, Blysssem t. gen. 18/7, 10/8 1582, sml. Rabenstein t. Elderen 22/10 s. å., *ibid.*, 216v.
19. ARSI *Austr 1: I*, 127, gen. t. Blysssem 22/10 1582; MPV V, 533.
20. MPV VI, 81. Possevino var selv en ivrig fortaler for den livlandske mission og bistod den på mange måder, se bl. a. V. HELK i *Zeitschrift für Ostforschung* 12 (1963), 673 ff. (med kildehenvisninger). Det kan tilføjes, at når Possevino i december 1582 fremsatte planer om trykte bøger til brug for de forskellige nationaliteter i Livland, tænkte han i denne forbindelse også på danskerne, »qui arcas habent in Livonia«, MPV V, 607.
21. ARSI *Germ 160*, 260, Blysssem t. gen. 6/12 1582. Norvegus oplyste selv, at han var kommet til Olmütz omkring 20. november (MZA *Cerroni II: 78* – OKS).
22. NAVRÁTIL, 248.
23. ARSI *Austr 1: I*, 135, gen. t. Blysssem 24/2 1583; sml. *ibid.*, 148, gen. t. Manare 15/6 s. å.
24. MZA *Cerroni II: 78* (OKS).
25. Af trykte kilder til og fremstillinger af alumnatets og konviktets historie kan foruden KROESS og en række aktstykker hos NAVRÁTIL anføres: CHR. D'ELVERT, *Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungsanstalten in Mähren und Oesterr. Schlesien, insbesondere der Olmützer Universität, in den neueren Zeiten* (Brünn 1857 = *Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. m.-schl. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 10); JUL. WALLNER, *Geschichte des Convictes in Olmütz* (i: *Zeitschr. d. deutschen*

- Vereins f. d. Geschichte Mährens u. Schlesiens*, VI-VII, 1902-03). Den almindelige baggrund berøres også af WILLIBALD MÜLLER i *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz* (Wien u. Olmütz 1882). Se tillige *JesLex*, 1325.
26. KROESS, 523.
  27. KROESS, 506.
  28. ARSI *OppNN* 326, 215 ff., vis. ber. af 15/4 1583.
  29. ARSI *Germ* 161, 103, Manare t. gen. 26/4 1583.
  30. *Ibid.*, 162, Manare t. gen. 8/7 1583.
  31. ARSI *Austr* 1: I, 148, gen. t. Manare 15/6 1583; *Germ* 161, 169v, Manare t. gen. 19/7 s. å. Visitatoren havde på det tidspunkt forladt den østrigske provins og befandt sig i Nürnberg.
  32. MZA *Cerroni* II: 77 (OKS); EP, 90f., sml. KOLSRUD i NBL X, 239.
  33. SRA *Ahlquists saml.* B 1.4 efter or. i UB OLMÜTZ. Denne passus synes at tage sigte på 1583. Hærgende epidemier hjemsøgte Olmütz med korte mellemrum. Ifølge CHR. D'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten in Mähren und Oesterr. Schlesien* (Brünn 1858 = *Schriften der Hist.-stat. Sektion der k. m.-schl. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, 11), 93 forlod jesuiterstudenter byen på grund af pesten i efteråret 1584. Også det følgende år affolkedes byen på grund af pesten. Senere var der omfattende epidemier i 1597-99.
  34. ARSI *Austr* 1: I, 156, brev af 18/10 1583, hvori der henvises til Norvegus' brev af 18/8, som ikke synes bevaret.
  35. EP, 173.
  36. ARSI *Austr* 1: I, 158, gen. t. Norvegus 22/12 1583.
  37. ASV *NP* 15B, 86, Possevino t. Bolognetti 3/1 1584.
  38. ARSI *Germ* 163, 183, Blyessem t. gen. 10/9 1584.
  39. ÖNB C. 13559, 11. Det nævnte håndskrift er dog kun et sammendrag af kollegiets diarium, flere enkeltheder fremgår af MZA *Cerroni* II: 230 (OKS). Om Viller, se DUHR *JesFürst*, 36 ff.
  40. ARSI *Austr* 1: I, 207, gen. t. Norvegus 21/2 1585.
  41. EP, 90.
  42. MZA *Cerroni* II: 230 (OKS), 68, 83, sml. ÖNB C. 13559, 12v. Dekanen i Aachen er muligvis identisk med Franz Voss, ivrig forsvarer af den katolske sag, der allerede 1581 havde været hos kejseren, se F. HAAGEN, *Geschichte Aachens von seinen Anfängen bis zur neuesten Zeit* II (1874), 173, 176.
  43. MPV VII, 608, 623 f., sml. *NuntBer* 1585-90 II: 1, 19f.
  44. ARSI *Austr* 1: II, 213, gen. t. Blyessem ml. 4-15/4 1585.
  45. *AnnEcol* III, 784; MPV VII, 574, 582; ASV *NSp* 13, Possevino t. kard. af Como 8/4 1585 (HBS).
  46. ARSI *OppNN* 325, 19, 31, Possevino t. Viller 11/6 og 5/7 1585. Det sidste brev tr. HOFMAN, 104 f.
  47. ARSI *Germ* 164, 156v, Campano t. gen. 1/4 1585.
  48. EP, 177.
  49. MZA *Cerroni* II: 230 (OKS), 81. Imidlertid slap to svenskere, der blev immatrikuleret i samme måned, for at deponere. Det var Georgius Salpictus fra Stockholm og Samuel Gelonius fra Arboga. Ved den sidste tilføjedes, at han havde deponeret i København, *MatrOlm*, 52 f. (den førstes navn læst som »Palpideus«).
  50. ARSI *Austr.* 24, 32; sml. ovf., s. 54.
  51. Se ovf., s. 200.
  52. KAPITULNI ARCHIV A KNIHOVA, PRAHA, *Jesuitica* 461 (OKS), Supplementskatalog fra Olmütz jan. 1583. Hans biografi af TESCHITEL i AHSI 1952, 339, sml. LÜHR nr. 64, hvor han dog kaldes Pocolinus.
  53. KROESS, 484.

54. *Ibid.*, 489f.
55. *Ibid.*, 472 ff.
56. *Ibid.*, 517 ff.
57. ARSI *Austr* 25, 13; *Austr* 122, 41. Sml. KÅ 1930, 140, hvor man kan få det fejlagtige indtryk, at Norge også har været rektor.
58. *Diarium*, 30, 36 v, 43 v. (OKS) Det bør tilføjes, at dagbogen for kollegiet beskæftiger sig temmelig nøje med enkelte jesuitter, således erfarer vi, at den norske jesuit i februar 1586 kvæstede sin fod, *ibid.*, 10.
59. ARSI *Germ* 167, 80f., Bader t. gen. 18/2 1587.
60. *Ibid.*, 262 v, Bader t. gen. 21/5 1587; *Diarium*, 40 (OKS); KROESS, 478, og KÅ 1930, 140. Sammen med ham promoveredes Melchior Trevinnius og Johannes Vivarius.
61. I sit brev af 18/3 1587 henviste generalen til et brev af januar s.å. (ARSI *Austr* 1: II, 353f.). I breve af 1/4 1588 og 2/3 1589 (*ibid.*, 429, 468) omtalte generalen ligeledes breve fra den norske jesuit. I det første tilfælde kan det dog også gå på breve fra Norge til provinsialen, videresendt til Rom.
62. ARSI *Germ* 166, 357, udateret kopi uden adressat, men efter al sandsynlighed fra Norge til provinsialen. Efter indholdet at dømme hører dette brev, som er anbragt blandt brevene fra 1586, hjemme i nærheden af et andet brev af 3/12 1587, skrevet med Norges' hånd og underskrevet af denne samt af Alexander Voit og Melchior Trevinnius, *Germ*. 168, 61 a-c. Sml. desuden *Austr*. 1: II, 404, gen. t. Vivarius, 12/12 1587 og NAGJ *Metzlers saml.*, afskr. af kollegiets diarium; KROESS, 489. Vivarius fik i øvrigt det bedste skudsmål. Han virkede endnu mange år i ordenens tjeneste og var med til at oprette flere kollegier.
63. ARSI *Austr* 24, 81.
64. ASV *NG* 92, 90, bilag til Possevinos brev af 5/5 1579 t. kard. af Como, sml. TESCHTEL i AHSI 1952, 332f.
65. *CatBrb* 1602 A. I 1582 var han i humanistklassen (ARSI *OppNN* 326, 91), blev sendt til Prag fra den næste klasse, altså o. 1583. Det oplyses hos LÜHR (nr. 85), at svenskeren Samuel Graben 2/10 1585 blev sendt til Prag for at fortsætte sine studier (samme oplysninger i *CatBrb* 1602 A). Det synes imidlertid ikke at være rigtigt, da S. G. i 1585 blev optaget i det pavelige alumnat i Vilna (*CatViln* 1602 A).
66. *NuntBer* 1585–90 II: 2, 545. Han blev optaget i Olmütz 1/10 1587 (*CatOlm* 1602 A) og immatrikuleret ved universitetet 25/11 1590 (*MatrOlm*, 54).
67. ARSI *OppNN* 339, 60f., brev af 3/8 1586, tr. TUB, 346. Sml. BRANDRUD, 184 ff., hvor de to personer er blevet til en. BOLIN (s. 50) oplyser, at kantoren hed Hans Jönsson.
68. ARSI *Austr* 1: II, 353, gen. t. Norge 18/3 1587.
69. Se H. BIAUDET, *Gustaf Eriksson Vasa* I (AASF B 8, 1913), 53 ff., 61 f., 73 ff. B. har i dette arbejde ydet et værdifuldt bidrag til løsning af gåden omkring den landflygtige kongens. Se også *NuntBer* 1585–90 II: 2, 319.
70. UB PRAG *Cod. I: A1* (Historia Coll. Pragensis S.J.), 231 f., 234 ff. (OKS). Kejserbyen Prag, hvor utraquisterne havde stor indflydelse, besøgte også temmelig hyppigt af danske. Det er et mærkeligt sammentræf, at blandt dem, der kom til byen under Norges' ophold dér, også var den senere biskop og retrokonederen vogter Hans Poulsen Resen, hvis besøg lader sig tidsfæste til juni 1588, se KORNERUP, 104.
71. *NuntBer* 1585–90 II: 1, 176.
72. *Ibid.*, 66; HURTER III, 5f.
73. ARSI *Austr* 1: I, 267, gen. t. Norge 4/3 1586.
74. KROESS, 521 f.
75. *NuntBer* 1585–90 II: 2, indledningen. Se tillige HELGE ALMQUIST, *Den politiska krisen och konungavalet i Polen år 1587* (*Göteborg högskolas årsskrift* XX, 1914). I Maximilians lejr befandt sig også den danske adelsmand Otte Skram, der senere foretog vidtløftige

- rejser, bl.a. til Italien, Konstantinopel og Jerusalem, se EMIL MADSEN i JS 3: VI, 142 ff.
76. DUVERNOY, 319f.
77. *NuntBer 1585–90* II: 2, 246f., 326. Det var prinsesse Christine, der 1588 ægtede storhertug Ferdinando af Toscana. Foruden hende havde Karl III af Lothringen tre døtre: Antoinette, senere gift med hertug Wilhelm af Cleve; Catherina, der efter sin faders død i 1608 gik i kloster; og Elisabeth, senere gift med hertug Maximilian af Bayern, se CARTWRIGHT, 507f., 512, 539.
78. *Diarium*, 48 (OKS). Afrejsen synes at falde sammen med ankomsten af Erik XIV's søn, sml. ovf. n. 69.
79. *NuntBer 1585–90* II: 2, 336.
80. ARSI *Germ 168*, 152, Bader t. gen. 30/3 1589.
81. HURTER III, 5ff.; *NuntBer 1585–90* II: 2, s. CXXII.
82. *NuntBer 1585–90* II: 2, 339f., 344, 351.
83. ARSI *Austr 20*, 309v., Bader t. gen. 1/2 1589.
84. *NuntBer 1585–90* II: 2, s. XXI, XXV, 28, sml. ARSI *OppNN 331*, 201, 209, Voit t. gen. 15/3 og Possevino t. Maximilian 12/4 1587. Om dens polske strid og dens dønninger i den østrigske provins, se også ARSI *Germ 168*, 25, Bader t. gen. 15/10 1587. Om Possevino, se JOS. SCHWEIZER, *Antonio Possevino S. J. und die polnische Sukzessionsfrage im Jahre 1587 (Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte 23, 1909)* og O. HALECKI, *Possevino's Last Statement on Polish-Russian Relations (Orientalia Christiana Periodica XIX, 1953)*.
85. ARSI *Germ 168*, 137ff., Bader t. gen. 23/2 og 4/3 1589.
86. ARSI *Austr 1: II*, 468, 470, 481, gen. t. Bader 18/2, 1/3, 4/4 1589.
87. *Ibid.*, 474f., dat. 2/3 1589.
88. *NuntBer 1585–90* II: 2, s. CXXI.
89. ARSI *Germ 168*, 152, Bader t. gen. 30/3 1589. Bytteemne var Michael Polt, der var professor i exegese (ARSI *Austr 122*, 41).
90. ARSI *Austr 1: II*, 484, gen. t. Bader 15/4 1589.
91. ARSI *Germ 168*, 161, Bader t. gen. 28/4 1589.
92. ARSI *Austr 1: II*, 490, gen. t. Bader 26/5 1589.
93. *Diarium*, 55v (OKS). Norge var borte 22–23/5.
94. ARSI *Germ 168*, 178, Bader t. gen. 23/6 1589.
95. ARSI *Austr 1: I*, 226, gen. t. Blysssem 10/7 1585.
96. ARSI *Germ 168*, 180, Bader t. gen. 6/7 1589. *Diarium*, f. 56v (OKS), se også KROESS, 480.

KAPITEL 16

1. *Festschrift zur Feier des 350-jährigen Bestandes der Karl-Franzen Universität zu Graz* (1936), 5ff.
2. DUHR I, 167.
3. ARSI *Austr 24*.
4. Om en dekans pligter, se KRONES, 350ff. Selv om disse bestemmelser først er nedfældet 1656, bygger de rimeligvis på en langvarig praxis.
5. KRONES, 8ff.
6. TUB, 103; Sigismund t. gen. 14/8 1590; ARSI *FG 645–98*, Campano t. gen. 1/10 s.å.
7. Der kan kun være tale om Andreas Gersius, der var indtrådt i Rom 1588, se TESCHITEL i AHSI 21 (1952), 332.
8. ARSI *Germ 169*, 19f., Campano t. gen. 21/1 1591.
9. KRONES, 577.

10. ARSI *Austr. 1 : II*, 559, gen. t. Viller 27/10 1590.
11. *Ibid.*, 568, gen. t. Viller 22/11 1590.
12. ARSI *Germ 169*, 1f., Forsler t. gen. 1/1 1591. I samme forbindelse nævntes en enkelt polak, elev af Racovius, nemlig Henricus Firlei, hvis broder var palatin i Krakow.
13. ARSI *Austr 123* (Olmützkat. dec. 1591). Der blev han lærer i retorikklassen. I 1588 havde han været lærer i humanistklassen i Krumau (*ibid.*, 43), hans ophold i Graz blev altså kun kortvarigt.
14. ARSI *Germ 169*, 115, Campano t. gen. 25/4 1591.
15. *Ibid.*, 130, Campano t. gen. 1/5 1591.
16. HURTER III, 42 ff. Den kongelige udsending var dog ikke Erik XIV's søn Gustav; som Hurter hævder, se berigtigelse i *NuntBer 1585–90* II: 3, s. CXXXVI, 336, og KRONES, 9. Jesuiternes årsberetninger giver R.'s besøg en fremtrædende plads, se ARSI *Austr 132*, 138.
17. Om Annas uvilje, se HURTER III, 43f.
18. HURTER III, 47f., KRONES, 9.
19. DUHR I, 68of.; DUHR *JesFürst*, 68 ff.
20. Sml. HOLMQUIST III: 2, 175, 177; H. SCHÜCK, *Ur gamla papper* III (1897), 151–158.
21. ASV *FB III 52ab*, 163, Malaspina t. Cinzio Aldobrandini 13/4 1593 (desuden i *FB III 15c*).
22. ASV *FB III 18*, 88, pavestolen t. Malaspina 22/5 1593.
23. ARSI *Austr 1 : II*, 648.
24. Om Borromeo, se PASTOR XII, 232. Desværre er der blandt Borromeos korrespondance i BA ingen breve fra den norske jesuit.
25. ARSI *Austr 1 : II*, 653.
26. THEINER II, 46; H. HJÄRNE, *Sigismunds svenska resor* (1884). I et brev af 20/1 1593 til kardinal Borromeo ønskede Sigismund Johannes Billius sendt til sig, BA *Cod 169*, 184.
27. *Examen confessionis fidei* fundet i BIBLIOTEKA NARODOWA i Warszawa af OLUF KOLSRUD. Dette håndskrift er under trykningen af nærværende afhandling udgivet som bd. XXII (1965) af *Norvegia Sacra*. Jeg vil gerne takke *Norsk Historisk Kjeldekrift-Institut* og prof. EINAR MOLLAND, der har stillet et korrekturafrtryk til min rådighed. På s. 72 findes en henvisning til *Centuria Epistolarum ad Joannem Schwebelium*, som udkom i Zweibrücken 1597, se ADB XXXIII, 322.
28. ARSI *Germ 174*, 209, Maggio t. gen. 8/5 1595, koncept *Germ 122*, 116.
29. Allerede før Norvegus' ankomst indskreves 1/8 1588 en svensk retorikstuderende ved navn Johannes, *MatrGraz*, 9v. Harald Aruspergius, der begyndte en klasse længere nede, indførtes under 16/10 1589, *MatrGraz*, 10. Han er sikkert identisk med den Haraldus Laurentii, der efter studier i Braunsberg og Vilna sendtes til Graz, se LÜHR nr. 128. I oktober 1591 indskreves i Ingolstadt Haraldus Laurentii Westmannus Suevus (!), der ledsagede en polsk adelsmand (*MatrIng I*, 1252). Under 15/7 1596 immatrikuleredes i Graz Georgius Gyllenstierna og Olaus Laurentii fra Östergötland som filosofistuderende (*MatrGraz*, 14). Den sidstnævnte kom også fra Braunsberg (LÜHR nr. 161), det samme gælder filosofistudenten Petrus Erius, der blev indskrevet i Graz 14/2 1597 og tog baccalaureusgraden 13/4 1598 (*CatBrb 1602 A*, sml. LÜHR nr. 209, hvor året for rejsen til Graz fejlagtigt er angivet som 1593 i stedet for 1596; *MatrGraz*, 15, og *PromBGraz*).
30. KRONES, 293.
31. *CatGraz 1602*; *CatOlm 1602 A*; sml. HOLMQUIST III: 2, 177f., hvor han bliver betegnet som lærer ved jesuiterkollegiet i Neisse. I virkeligheden betegner han sig selv i sin bog *Någre Christelige och catholische böner*, som udkom i Neisse 1593, som »Gymnasii Nissensis pro tempore philosophi. prof.«, altså har han ikke været lærer ved et jesuitergymnasium, sml. DUHR I, 175. Brevet til Borromeo i BA *Cod 257*, 96f.

32. UB GRAZ *Hs. 486: Catalogus Alumnorum Ferdinandeï Græcensis ab anno 1588 usque ad a. 1684*, f. 6.
33. *Ibid.*, 7v.
34. Se ndf., s. 282, 287.
35. UB GRAZ *Hs. 486*, 12v, om hans videre skæbne, se ndf., s. 293f., 352f. Samtidig med ham optoges en svensker, Laurentius Calogæus, der afgik fra gymnasiets næstsidste klasse 1599. Måske har også andre danske besøgt Graz på deres vej til eller fra Italien. Blandt dem kan have været den senere professor Hans Jensen Alanus, der i 1597 lagde sin hjemrejse fra Padova over Steiermark og Mähren, se KUH III, 611.
36. JS ny r. V, 3f. Desuden leder man i de forskellige personfortegnelser forgæves efter Samuel Base fra Sverige, der i Braunsberg-matriklen opføres som død ved det pavelige seminar i Graz. Det må være sket efter 1594, på hvilket tidspunkt han var i Vilna, *CatViln 1602 A*, LÜHR nr. 133.
37. ARSI *Austr 123*, 10.
38. ARSI *Germ 170*, 274, Viller t. gen. 2/11 1592.
39. ARSI *Germ 169*, 313v, Viller t. gen. 2/11 1591.
40. ARSI *Austr 24*, 198.
41. KRONES, 577.
42. KRONES, 10. Udviklingen indtil Karl II's død 1590 behandlet af J. LOSERTH, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI Jahrh.* (1898). Sml. HURTER III, kap. 24. Om Maximilian, se ADB XXI, 72 ff. og JOSEF HIRN, *Erzherzog Maximilian der Deutschmeister, Regent von Tirol*. I. (Innsbruck 1915).
43. ARSI *OppNN 339*, 62, og *Austr 1: II*, 677, Norvegus t. gen. 7/11 og gen. t. Norvegus 26/11 1594.
44. Med dette formål for øje var der i 1584 nedsat en kommission af repræsentanter for forskellige provinser. Det første udkast af 1586 blev fem år senere afløst af et nyt, som skulle prøves i praxis nogle år, hvorefter man atter ville indhente udtalelser om dets eventuelle mangler, se DUHR I, 280 ff., sml. DUHR *StudO*, 16f.
45. ARSI *Stud 3*, 305f., dat. 24/5 1595. Norvegus sendte samtidig breve til St. Birgittas hospits i Rom. Stefano Tucci (1540–97) virkede en tid lang som lærer i teologi og studiepræfekt ved det romerske collegium (SOMMERVOGEL VIII, 263f.). Deres bekendtskab går muligvis tilbage til den norske jesuits Romophold i 1581.
46. *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu*, første udgave i Neapel 1599. Se også DUHR *StudO* og PACHTLER II.
47. *PromBGraz*, 8v.
48. KRONES, 577; DUHR *JesFürst*, 36f.
49. Som sådan nævnes han i visitatsber. i marts 1596, ARSI *Germ 176*, 116. De andre konsultorer var Ximenez, Reinel og Coprovicius.
50. KRONES, 10f.
51. DUHR *JesFürst*, 38f.
52. *Ibid.*, 40f.
53. Muligvis Andreas Servius, der var den eneste pavelige alumne af svensk herkomst, se om ham ovf. n. 31.
54. ARSI *Germ 177*, 56f., 99f., Labbé t. gen. 20/1, Klein t. gen. 1/2 1597.
55. *Ibid.*, 96f.
56. *Ibid.*, 127 ff., sml. DUHR *JesFürst*, 40 ff.
57. *Ibid.*, 154, Labbé t. gen. 13/4 1597.
58. *Ibid.*, 155, Klein t. gen. s.d.
59. *Ibid.*, 157, Ximenez t. gen. s.d.
60. *Ibid.*, 159f., Norvegus t. gen. 14/4 1597, sml. *ibid.*, 155f., Klein t. gen. 13/4. Norvegus' brev gengiver den spanske jesuits bevæggrunde og refererer hans ytringer

- over for de fyrstelige temmelig nøje i overensstemmelse med, hvad Ximenez selv indberettede, se foreg. note.
61. Norvegus' tilstedeværelse ved provinskongregationen 24/4 1597 er noteret i ÖNB *Cod 12026*, 9.
  62. ARSI *Germ 177*, 167f.
  63. *Ibid.*, 181.
  64. *Ibid.*, 186, Alber t. gen. 14–16/6 1597.
  65. Viller fulgte ærkehertug Ferdinand på dennes rejse til Bayern og til kejserhoffet i Prag, HURTER III, 385.
  66. ARSI *Germ 177*, 190f., Labbé t. gen. 29/6 1597.
  67. DUHR *JesFürst*, 43.
  68. ARSI *Austr 1 : II*, 768.
  69. Alber havde bebrejdet Norvegus, at han i Olmütz havde fortalt om uordenen i Graz, men det havde ikke afholdt den norske jesuit fra senere at skrive om samme emne til forskellige i samme provins. Skønt han efter provinsialens mening var den skyldige, havde han dog krævet oprejsning, fordi Ximenez på ærerørig måde havde skrevet til generalen om ham. Dette bekræftes i Labbés brev af 29/6 (se ovf. n. 66), hvor det yderligere tilføjes, at Norvegus havde bedt en ordensfælle ved navn Vitus Pachta om at bevæge Ximenez til at frafalde sit krav om en undersøgelse af sagen fra provinsialens side. Den nævnte V. P. var på det tidspunkt teologistuderende på andet år. Han stammede fra Böhmen og var indtrådt i 1588 (ARSI *Austr 25*, 114v). Om hans videre skæbne, se KROESS, 887 passim.
  70. ARSI *Germ 177*, 196v, 202, Alber t. gen. 18/7, 22/7 1597.
  71. Det lader til, at Alber efter nogen vaklen besluttede at sende Scipio til Olmütz. S., der stammede fra Böhmen, forekommer 1599 under kollegiet i Olmütz som professor i kontroverser og böhmisk skriftefader, senere blev han minister, konsultor for rektoren og böhmisk prædikant, var 1604–14 regens i Prag og nævnes sidste gang i katalogen fra Olmütz 1618 (ARSI *Austr 25*, 207; *Austr 123*, 38), SOMMERVOGEL VII, 960.
  72. ARSI *Germ 177*, 263ff., Alber t. gen. 13/10 1597.
  73. ARSI *Austr 1 : II*, 809, gen. t. Alber 1/11 1597.
  74. *Ibid.*, 810f., gen. t. Norvegus 15/11 1597.
  75. ARSI *Germ 177*, 295, Alber t. gen. 15/11 1597.
  76. Se ovf., s. 54, 211.
  77. ARSI *Germ 177*, 310f., dat. 7/12 1597.
  78. ARSI *Austr 1 : II*, 817, gen. t. Norvegus 20/12 1597.
  79. ARSI *Germ 178*, 33, Norvegus t. Duras 19/1 1598.
  80. *Ibid.*, 38, Brandt t. Duras 26/1 1598.
  81. *Ibid.*, 66f., Viller t. Duras 2/3 1598, sml. DUHR *JesFürst*, 44.
  82. ARSI *Austr 1 : II*, 821, gen. t. Alber 24/1 1598.
  83. *Ibid.*, 824f., gen. t. Alber 14/2, 28/2 1598.
  84. ARSI *Germ 178*, 76, Haller t. Duras 25/3 1598.
  85. *Ibid.*, 77, Haller t. Duras 27/3 1598.
  86. *Ibid.*, 82f., Labbé t. gen. 28/3 1598.
  87. *Ibid.*, 114v, dat. 11/5 1598.
  88. ARSI *Austr 1 : II*, 829f., gen. t. Haller 11/4 1598. Regini, der var sendt til Rom for at arbejde for ærkehertug Leopolds udnævnelse til koadjutor i Passau, vendte tilbage til Graz i beg. af maj, se *ibid.*, 832f. og HURTER III, 462.
  89. ARSI *Austr 123*, 38.
  90. *Ibid.*, 52, 66. Sml. *Germ 178*, 77f., Haller t. Duras 27/3 1598. Klein døde 5/9 1601 (ARSI *HistSoc 43*, 191v).
  91. DUHR *JesFürst*, 47, 56.

92. *Ibid.*, 45f., 48. Alber var fra Würzburg og Haller født i Nürnberg. Om den sidste, se *Biografisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, VII, 250f.
93. HURTER III, 422.
94. ARSI *Germ 178*, 128ff., Viller t. Duras 8/6 1598, sml. *ibid.*, 66ff. og DUHR *JesFürst*, 45.
95. ARSI *Austr 24*, 234.
96. Den fremtrædende tyske jesuit Hoffæus, mange år generalens assistent, der var modstander af jesuiternes alt for nære tilknytning til fyrsterne, udtalte om dette problem, at næsten overalt kom fyrsternes ønsker i første række, se SCHNEIDER, 39f.
97. Nuntius i Graz 1592–1606, †1612, BIAUDET *Nonc*, 281.
98. ARSI *OppNN 242*, 128, Norvegus t. kard. Bellarmin 31/10 1607. Desværre synes nuntius' indberetninger ikke længere bevaret, se *Römische Historische Mitteilungen 2* (1957/58), 76f., hvor der findes en oversigt over det bevarede materiale fra hans tid. I Østrig blev nadveren under én skikkelse påbudt 1584. I praxis herskede der stor uensartethed, nogle præster overholdt bestemmelsen og forårsagede, at deres sogneborn gik over til lutherske præster, andre fortsatte med nadveren under begge skikkelser til dem, der ønskede det. Jesuitterne arbejdede ivrigt for nadveren under én skikkelse. Om kalkbevægelsen i Østrig, se kap. 14 note 12.
99. *CatWien 1602*. Af en tilføjelse synes det at fremgå, at han er død i Graz.
100. *MatrGraz*, 18; se ndf., s. 308.
101. *PromBGraz*, 30; se ndf., s. 369. De nævnte svenskere var: Andreas Prætorius (1605), Arvidus Cornerus (1605), Petrus Borsnerus (1606) og Zacharias Anthelius (1611), *PromBGraz*, 16r, 17v.

KAPITEL 17

1. ARSI *Austr 1 : II*, 830, gen. t. Norvegus 11(16[?])/4 1598.
2. *Ibid.*, 834, gen. t. Alber 2/5 1598, sml. *Austr 123*, 38.
3. ARSI *Austr 1 : II*, 846f., gen. t. Alber 1/8 1598, svaret af 24/8 i *Germ 178*, 213.
4. ARSI *Austr 1 : II*, 859, gen. t. Alber 17/10 1598.
5. Se ovf., s. 226.
6. ARSI *Austr 123*, 34, 38, 42; DUHR *JesFürst*, 51f.
7. ARSI *Austr 123*, 38, 54.
8. *Ibid.*, 42.
9. *CatWien 1602*.
10. KRONES, 287.
11. DUHR *JesFürst*, 55.
12. ARSI *Austr 25*, 152, 162.
13. De bevarede aktstykker er publiceret af A. CASTELLANO i *ConfLat*, 117–254. Sml. PASTOR XI, 503.
14. Bellarmin var blevet kardinal 17/3 1599, se *HierCath* IV, 6. Giulio Antonio Santori, også kaldet S. Severina, havde haft kardinalshatten siden 1570 (han døde 9/5 1602), *HierCath* III, 48.
15. SBL XV, 122ff., stambog i Umeå läroverks bibliotek. Se tillige ovf., s. 215.
16. Hans biografi i DBI II, 102ff.
17. ASV *Arch. Arcis Arm. V Caps. 7 nr. XI*, med bem.: »accepti die XX Aprilis 1600«.
18. ARSI *Austr 1 : II*, 939f. Brevene er næsten ulæselige. Ved brevet til Norvegus anføres Graz som hans opholdssted, muligvis en forglemmelse eller fejltagelse.
19. ARSI *Germ 179*, 142, Alber t. gen. 12/6 1600.
20. *ConfLat*, 243f. Den norske jesuit blev omtalt som »P. Laurentius Suecus«. Sandsynligvis har generalen skrevet til rektorerne, mens Bellarmin henvendte sig til Nor-

- vegus. I 1601 fik Erik Falk en anbefalingskrivelse af Bellarmin til ærkebispen i Krakow (Bernardus Macziejowski, se *HierCath* IV, 166), ARSI *OppNN* 247, 16.
21. Sml. ndf., s. 272 ff.
  22. ARSI *OppNN* 339, 65f. Det lader til, at Bellarmin har bebudet flere breve. At dette brev ikke er forblevet hemmeligt, fremgår af en notits i UUB *Palmeskj.* 360, 343, som går ud på, at Norvegus havde ladet skrive en supplik til paven og propagandakongregationen for at få hjælp til trykning af en latinsk bog om den gamle tro i Norden.
  23. *Aarsberetning fra Det kongelige Gehejmearchiv* II (1856–60), 79 ff.
  24. SHT 1885, 142f.; SBL XV, 122 ff.; sml. SST 1592 ff., VI, 380.
  25. ARSI *Austr* I : II, 958, gen. t. Norvegus 12/8 1600; *FlBelg* I : II, 774, t. Smids s. d. Brevet til Norvegus angiver Olmütz som modtagerens opholdssted. Om den norske jesuit virkelig har opholdt sig i Olmütz omkring dette tidspunkt, kan man ikke afgøre på grundlag af det foreliggende kildemateriale. Han var i hvert fald i Wien 22/7 og 30/9 s. å.
  26. ARSI *OppNN* 339, 68, Norvegus t. gen. 30/9 1600, tr. EP, 180f.
  27. ARSI *Austr* 24 og 123 (forskellige personalkataloger). Det oplyses i *Austr* 25, 158 (1600), at han havde været ordensmedlem 20 år. En notits i HBS *III* i d oplyser, at han indtrådte 21/10 1576.
  28. ARSI *OppNN* 339, 63, Brandt t. gen. 18/6 1600, tr. EP, 179f. Sml. hans yderst mærkelige brev, hvori han redegør for sine visioner, dat. 18/10 1560 (!), men utvivlsomt skrevet 1600, ARSI *Germ* 169, 263 ff. I dette brev gengiver J. B. også den norske jesuits fortælling om sin ungdom og rejse til Louvain.
  29. Om de pågældende (Laur. Boier, Petrus Graben, Johannes Florentius), se TESCHTEL i AHSI 1952, 332f., 339f.
  30. ARSI *Germ* 179, 272.
  31. ARSI *OppNN* 339, 69f., Norvegus t. gen. 14/10 1600, sml. ndf., s. 290.
  32. ARSI *Austr* I : II, 971f.
  33. *Ibid.*, 975, dat. 11/11 1600.
  34. Sml. ndf., s. 256.
  35. ARSI *Austr* I : II, 984 findes et brev af 10/2 1601 fra gen. t. Carillo om dækning af Norvegus' rejseomkostninger. Da har den norske jesuit sikkert været over alle bjerge. Hans rejsepenge blev refunderet af den polske provins tilsyneladende så sent som i oktober 1603, se ÖNB *Cod* 8367, 60.
  36. ARSI *Pol* 7 : I, 310, *Lith* 6, 1 : »Danica et Suetica curat«.
  37. Den belgiske jesuit døde i øvrigt allerede 20/12 1601, se nekrolog i *LittAnn* 1602, 618.
  38. De svenske katolikkers anmodning foreligger i en udateret afskrift, indhæftet ARSI *Pol* 50, 204f., lige efter årsberetningen for den polske provins, som er dateret 26/3 1601. Den er sendt til Rom med Laurentius Borlangius, der begav sig på vej efter at have taget magistergraden i Olmütz 25/9 1601 (*CatOlm* 1602 A).
  39. Hans biografi, se TESCHTEL i AHSI 1952, 332f.

KAPITEL 18

1. PASTOR, XI, 253f.
2. RANKE II, 402.
3. *Ibid.*, 399–407.
4. PASTOR XI, 501f.
5. *Ibid.*, kap. 8. Se tillige K. VÖLKER, *Stefan Bathorys Kirchenpolitik in Polen (Zeitschrift für Kirchengeschichte* LVI, 1937, 59–86).

6. *Ibid.*, 399; BIAUDET *Nonc*, 281.
7. SRA *Skoklostersaml. ms. 27*, 138f., 142v., 144v., 145v.; *ms. 19*, 7. Se også SVEN TUNBERG i PHT 1919, 37ff. og PHT 1922, 31f. Det fremgår af disse optegnelser, at Norvegus 23. juni 1601 fra Braunsberg skrev et brev til Erik Brahe, der først modtog dette 14. august i Prag. Også 13. nov. 1601 og 20. marts 1602 fik E.B. breve fra den norske pater.
8. For denne antagelse taler tiltaleformen »Ill^{me} et R^{me} Dn^{cc}«, som Norvegus har brugt i breve til Bellarmin. Til generalen ville Norvegus have skrevet »Admodum Reverende in Christo Pater«. Betænkningen er nævnt hos PASTOR XI, 502.
9. ASV *FB III*: 18, 719v.
10. ASV *FB III*: 52 *cd*, 210, Rangoni t. kard. Aldobrandini, beg. af juni 1602. R. synes i sine breve at have kritiseret jesuitterne, idet han gav udtryk for sin frygt for, at når de så hans breve, ville det ikke netop tjene til bevarelse af det gode forhold. Brevet til nuntius af 11/5 havde talt om »P. Lorenzo« og kunne derfor også gå på en anden, men nuntius' svar bortvejrer imidlertid tvivl ved udtrykkeligt at nævne »P. Norvegus«.
11. ASV *FB IV*: 112 *EF*, 52, t. nuntius i Polen 3/5 1603.
12. Meningen må være, at missionærerne, hvis det lykkes dem at få et *beneficium ecclesiasticum* af det sækulariserede kirkegods, frit må nyde det, selv om det gør dem delagtige i den helligbrøde, at kongen har disponeret over Guds ejendom.
13. PIÉRLING (I, 396) omtaler slaget ved Lepanto, men intet om en lignende gestus fra pavens side. Sml. FELIX HARTLAUB, *Don Juan d'Autria und die Schlacht bei Lepanto* (1939), 151.
14. Se ovf., s. 187f.
15. Se ovf., s. 63f.
16. BAV *BarbLat 1992*, 59. Det pågældende bind indeholder statssekretær kardinal Aldobrandinis korrespondance 1601–04, dog ikke i kronologisk rækkefølge, således er brevet umiddelbart før betænkningen dat. 29/4 1602, det efterfølgende derimod 28/4 1601. Om Fulda, se DUHR I, 304f.
17. Om prokuratorkongregationer, se *JesLex*, 1475.
18. ARSI *Congr 50*, 314v. Kongregationen varede fra 15. til 19. nov., *Congr 100*.
19. ASV *FB II*: 448 *ab*, 246f., en udateret og usigneret betænkning med påskrift: »Per l'aiuto della conversazione d'heretici«.
20. *Ibid.*, 248, findes også *FB III*: 70 *BEF*, 128f. med påtegning »Per S. Stà. Relazione della missione di Hamburgo, recepti die XXVII Aprilis 1603« tilføjet med anden hånd »1603 22 Aprili Hamburgo«, tr. i *Zeitschrift d. Vereins f. Hamburgische Gesch.* IX (1894). Danmark nævnes ikke i denne betænkning, hvorfor den falder uden for det nærværende arbejdes rammer. Om jesuitterne i Altona, se EHRENBERG.
21. En lignende betænkning fra 1603 kendes også for Sachsen og Pfalz. Den omtaler katolikernes forhåbninger i disse lande med henblik på fyrsternes omvendelse, se RANKE III, 361f.
22. Norvegus tænker sikkert på den pest, der hærgede i Danmark og Norge i 1600 og de følgende år, se F. V. MANSA, *Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark* (1873), 262.
23. *Conjugium clandestinum* er et ægteskab, som er indgået uden formaliteter. Før Tridentinerkonciliet var et sådant ægteskab gyldigt, da efter den kanoniske ret ikke behøvedes andet til indgåelse af et ægteskab end parternes samtykke. I Trient blev der for første gang i kirkehistorien indført en tvangsformel for ægteskabet: præst og to vidner var nu nødvendige forudsætninger for et ægteskabs gyldighed. Men i de områder, hvor konciliets dekret ikke blev forkyndt, var den gamle norm stadig gældende (det var et alvorligt problem i Nederlandene, hvor dekretet først blev forkyndt, hvorefter en stor del af befolkningen gik over til protestantismen), følgelig

- også i Danmark. Se G. SCHREIBER, *Das Weltkoncil von Trient, sein Werden und Wirken I* (1951), 304 ff., 308 f.; LTK III, 691, 693.
24. Meningen må være, at da *conjugium clandestinum* var afskaffet i dansk ret, bør det heller ikke tillades, skønt kanonisk ret egentlig tilsteder det. Ugyldigheden af hemmelige ægteskaber blev fastslået i ægteskabsordinansen af 1582, se DKL II, 339 ff.
  25. ASV *FB II: 448 ab*, 247, 250. Muligvis skal brevets årstal dog være 1602, da det ellers næppe var nået frem førend slutningen af januar eller i begyndelsen af februar 1604, da prokuratorkongregationen allerede var afsluttet.

KAPITEL 19

1. I 1595 kom 8 af de 11 nonner til Danzig. Om deres uddrivelse og om klostret i Danzig, se MESSENIUS VIII, 31 f.; GEETE i PHT 1914, 14; SIMSON, 416; RICHARD STACHNIK, *St. Brigitten Danzig* (1940), 49 ff. Klosterkronikken er udgivet af R. STACHNIK i ZE 30 (1960), 63–119.
2. ASV *FB III: 52 cd*, 334, nuntius t. kard. Aldobrandini, udat. (1602).
3. ASV *FB III: 18*, 754, t. nuntius i Polen 21/9 1602.
4. ÖNB *Cod. 11977*, 154 f.
5. Se ovf., s. 209.
6. Se tillæg 1. Norvegus' forfatterskab fremgår i øvrigt allerede af et brev af 31/7 1605 fra Andreas Obremski til gen., ARSI *Pol* 77, 6. Sml. PH. ALEGAMBE, *Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu* (1643), 452.
7. Muligvis samme skrift, som blev omtalt i konsistoriet i slutn. af 1604, KUH III, 158.
8. KUH III, 157, sml. ndf., s. 319.
9. KUH IV, 418 ff., sml. *KancBr 1593–96*, 648 f., hvor der henvises til en bestemmelse fra Frederik II's tid, *KancBr 1576–79*, 54 f.
10. DUHR I, 655.
11. Se ovf., s. 246 f.
12. ARSI *FG 653*, 189. Da originalmanuskriptet ikke synes bevaret, er det ikke altid muligt at afgøre, hvad der er udeladt.
13. ASV *FB III: 90 B*, 20, Rangoni t. Aldobrandini 24/1 1604.
14. Det eneste trykkeri i Danzig ejedes af familien Rohde og var grundlagt 1538 af den nederlandske bogtrykker Frans R., se MWG 5 (1906), 3.
15. ASV *FB III: 90 B*, 148, Rangoni t. Aldobrandini 5/6 1604.
16. *Ibid.*, 191, Rangoni t. Aldobrandini 24/7 1604.
17. *Ibid.*, 201, 232, Rangoni t. Aldobrandini 7/8, 8/9 1604.
18. *Ibid.*, 220, Rangoni t. Aldobrandini 29/8 1604. Om Montelupi, se *NuntBer 1585–90 II: 2, 23*, og MPV VI, register.
19. ASV *FB III: 90 B*, 281, Rangoni t. Aldobrandini 30/10 1604. Samme rygte går igen i *Orationes invective* af JACOB SCHRÖTER (s. B 3).
20. ASV *FB II: 232*, 70, Rangoni t. kard. Borghese 8/10 1604.
21. ASV *FB III: 90 B*, 295, Rangoni t. Aldobrandini 6/11 1604.
22. Se ovf., note 20. Trykningen er også omtalt i SRP X, 73.
23. ASV *FB III: 90 B*, 222, Norvegus t. Rangoni (kopi) 2/8 1604.
24. ASV *FB III: 90 C*, 51, Rangoni t. Aldobrandini 5/2 1605.
25. PASTOR XI, 624 f.
26. PASTOR XII, 14 f., 21, 28 f. Paul V's søstersøn Scipione Caffarelli blev optaget blandt kardinalerne som kardinal Borghese og overtog i begyndelsen af september, i det mindste nominelt, statssekretariatet, *ibid.*, 42.
27. ASV *FB II: 232*, 70, Rangoni t. kard. Borghese 8/10 1605. Brevet fra Bartsch synes ikke bevaret.

28. ASV *NP* 173, 26, t. nuntius i Polen 29/10 1605 (udfærdiget af sekretær Malacrida (om ham, se PASTOR XII, 45), underskrevet af kard. Borghese).
29. Om Norvegus' sprog i *Confessio*, se DIDRIK ARUP SEIP i: *Maal og Minne. Norske studier utg. av Bymaalslaget ved MAGNUS OLSEN* (1922), 120f.
30. *Confessio Christiana* (dansk), 317.
31. ARSI *FG* 653, 189, sml. *Confessio Christiana* (latin), 256.
32. Sml. *Conf. Chr.* (lat.), 255, og (da.), 310.
33. Sml. *Conf. Chr.* (lat.), 133, 137, og (da.), 160, 165.
34. DKL I, 119f.
35. Se tillæg 1. Også den norske jesuit har modtaget bøger som gave. I UUB findes således et exemplar af *Breviarum Romanum ex decreto Concilij Tridentini restitutum. Antverpiæ: ex offic. Plantiana*, 1604, med følgende tilføjelse: A R^{do} D^{no} Sebastiano Cromero Comparatum Braunspergæ in Nundinis Hiemalibus fl(orenis) pr(utenicis) quinque Anno 1604: P(atr)i autem Laurentio Noruego est donatum prima dom(i-ni)ca aduent(us) anni eiusdem. Se NTBB I (1914), 167 (Seb. Kromer var domherre i Frauenburg 1586–1605).
36. Se ovf., s. 246f.

KAPITEL 20

1. FELL i BKP XI, 351, sml. statutternes § 8, *ibid.*, 343 og oversigten over de vigtigste kontroversspørgsmål *ibid.*, 341. Interessante enkeltheder om seminariet i Braunsberg og jesuiternes opdragelsesmetoder findes hos H. SCHÜCK, *Johannes Messenius (Svenska akademiens handlinger ifrån år 1886, 31 – 1919, tr. 1920)*, 85 ff. og 90f.
2. Paul Hoffæus, mange år generalens assistent, udtalte o. 1595, da han visiterede de tyske provinser, at sønner af protestantiske forældre gerne måtte besøge jesuiterskolerne. De behøvede ikke at bivåne messen og læse katekismen, men de måtte være til stede ved religionstimerne ligesom ved alle øvrige skoletimer, se SCHNEIDER, 35.
3. ARSI *OppNN* 326, 95. Sml. FELL i BKP XI, 338f., hvor antallet af konviktorer og pavelige alumner er opfattet som foruden 287.
4. FELL i BKP XI, 349f. Ved siden af de nordiske seminarier fandtes der også særskilte biskoppelige seminarier til uddannelse af præster inden for de pågældende stifter.
5. PACHTLER II, 257f., 303, 329 ff.; DUHR *StudO*, 79, 157 ff., 185, 214 ff., sml. ndf., s. 279. De latinske navne for enkelte klasser kunne variere, således hed det fjerde trin også »poetica«. De nævnte betegnelser er de almindeligste ved de nordiske seminarier.
6. Disse oplysninger er baseret på følgende elevkataloger:
BRAUNSBURG:
a) *Nomina, cognomina, distinctio per classes, ætas et dies receptionis alumnorum S. D. N. qui sub cura Collegij Braunsbergensis versantur*, ARSI *OppNN* 326, 89, dublet *ibid.*, 161 f. Sandsynligvis fra tiden omkring Possevinos ophold i B. i sept. 1580 (den sidste alumne optaget 2/9 1580).
b) *Nomina* etc., se DUIN i NST XII, 380: Braunsberg 1. Formentlig fra foråret 1582, da Possevino rejste fra Riga til Augsburg, se PIERLING II, 191.
c) *Nomina... conscriptus* 22. Decembris 1582, ARSI *OppNN* 326, 91.
d) *Nomina* etc. ARSI *OppNN* 326, 101. Udateret, men sandsynligvis fra slutningen af 1583 (den sidste alumne fra 24/7 s. å.).
e) Fortegnelse over elever i B. i Possevinos kopibog, dat. 5/5 1585, ARSI *OppNN* 325, 6.
f) *Catalogus eorum* etc. – se DUIN i NST XII, 380: Braunsberg 2. Original i ARCHIV DER OBERDEUTSCHEN PROVINZ DER GESELLSCHAFT JESU, München.

g) *CatBrb 1602 A*, identisk med DUIN i NST XII, 380: Braunsberg 3.

h) *CatBrb 1602 B*.

i) LÜHR.

VILNA:

a) *Catalogus eorum alumnorum, qui hoc proximo quadriennio partim ad laborandum in vinea Domini, partim ad religionem missi sunt* (1590), ARSI *Lith* 36, 296f.

b) *Catalogus alumnorum Pontificis Max. Seminarii Vilnensis Anni 1590*, ARSI *Lith* 36, 289f.

c) *Status Seminarii Vilnensi Pont. Max. Anno 1592*, ARSI *Lith* 36, 291.

d) *CatViln 1602 A*, identisk med DUIN NST XII, 381: Vilna 1.

e) *CatViln 1602 B*.

f) *CatViln 1603 C*.

OLMÜTZ:

a) Possevinos fortegnelse under visitatsen i efteråret 1580, ARSI *OppNN* 326, tr. TUB, 315 ff. og NAVRÁTIL, 212 ff.

b) Possevinos fortegnelse under visitatsen i april 1583, ARSI *OppNN* 326, 232 v–233 r.

c) Elevkatalog med *Catalogus donorum alumnorum*, 1585, *ibid.*, 226, 228.

d) *CatOlm 1602 A*, identisk med DUIN NST XII, 381: Olmütz 1.

e) *CatOlm 1602 B*, hos DUIN: Olmütz 2.

f) *CatOlm 1602 C*.

g) *CatOlm 1603*.

Foruden disse fortegnelser, som alle indeholder navne på nordiske elever, er benyttet Possevinos kopibog 1585 (ARSI *OppNN* 325) og hans regnskaber (*OppNN* 326), hvor der også forekommer nogle alumner. Der findes i øvrigt flere fortegnelser, således en fra Vilna 1585 (*OppNN* 326, 318 ff.) og en *Catalogus domus pauperum studiosorum Coll. Braunsb. S.I.* fra september 1589 (*OppNN* 326, 103 ff.), men de indeholder ingen nordiske elever. Med hensyn til Mariakongregationens fortegnelser henvises til redegørelsen hos LÜHR, 1 f., sml. DUIN i NST XII, 381: Braunsberg 6.

7. I 1605 opførtes han i personalfortegnelserne såvel for kollegiet i Braunsberg som for prøvehuset i Vilna, ARSI *Lith* 6, 3 f.
8. I Olmütz studerede bl.a. Norvegus' søsterdattersøn Jørgen Pedersen, se DUIN i NST XII, 373.
9. Om alumnetet i Braunsberg, se LÜHR, 5 ff. med kildehenv.; om Vilna, JAN POPLATEK i *Ateneum Wilenskie* VII (1930), 171–184. En oversigt over de forskellige alumner findes også hos FELL i BKP XI, 337 ff. og endelig er en række kilder trykt og behandlet af HOFMANN.
10. Se ovf., s. 243 f. Også Brandt talte om klagen, som var blevet fremsat i »kardinalernes kongregation« (= propandakongregationen), EP, 177.
11. Sml. *ConfLat*, 243 f.
12. ARSI *Germ* 179, 138.
13. Grundlæggende statutter af 10/12 1578, se LÜHR, 11; sml. KROESS, 524.
14. ARSI *OppNN* 339, 63, dat. 18/6 1600; tr. EP, 177 ff.
15. KROESS, 528.
16. KROESS, 866; sml. ARSI *Austr* 1: II, 950, gen. t. Ximenez 29/7 1600.
17. LÜHR nr. 252.
18. ARSI *FG* 1379–3/11, visitatsber. § 2.
19. ARSI *FG* 1652–3/10, sml. *OppNN* 326, 297 ff., tr. HOFMANN, 99 ff. De sidstnævnte regler, som afviger noget fra dem, som var i brug 1601, kommenteret hos HOFMANN, 51 ff.
20. Denne meget udførlige regelsamling tr. HOFMANN, 79–94, kommenteret *ibid.*, 25–44. Sml. FELL i BKP XI, 340 f.
21. DUHR I, 325 ff.
22. ARSI *FG* 1379–3/11 og *Germ* 180, 76.

23. ARSI *FG 1652–3/8*. Den sidste passus skal vel forstås ud fra den betragtning, at de nævnte pavelige seminarier først og fremmest optog konvertitter.
24. ARSI *FG 1652–3/11*, sml. *Germ 180*, 76.
25. DUHR I, 538f.; SCHRÖTELER, 77, 113f., 190f.
26. KROESS, 523; sml. TUB, 319.
27. Om disse kongregationer, se DUHR I, kap. 9, og J. MILLER, *Die Marianischen Kongregationen im 16. und 17. Jahrhundert* (*Zeitschrift für katholische Theologie* 58, 1934, 83–109).
28. *CatBrb 1602 B*, sml. LÜHR nr. 351, 355.

KAPITEL 21

1. *Præsten Søfren Søfrensens memorialbog 1564–1599*, udg. af A. E. ERICHSEN (1898), 14f. Bispren henviste i denne forbindelse til »quidam ex nostratibus«, rimeligvis Norvegus.
2. Se DUIN i NST XII, 363 med henvisninger. Til supplerung er benyttet: ARSI *OppNN 326*, 127v (ophold i Braunsberg 26/8 1580), *ibid.*, 93 (vidnesbyrd 1582), *ibid.*, 89, 91 (kat. 1580 slutn. og 1582). Man må være opmærksom på, at aldersangivelser ikke synes at være ført à jour ved de forskellige elevfortegnelser. Således bliver elevernes alder ved at være den samme i 1580 og 1582. Man har åbenbart lagt alderen ved optagelsen til grund og har senere opereret med en fast alder, som hørte sammen med optagelsesdatoen, men der er også eksempler på bevægelig alder. Sigvardus Olai er uden tvivl identisk med Siwardus Olai Suecus i Possevinos fortegnelse af 1585 (LÜHR, 25 nr. 13).
3. ARSI *OppNN 325*, Possevino t. Campano, Riga 16/8 1585.
4. ARSI *OppNN 326*, 388ff., *OppNN 327*, 108, 111v; *CatOlm 1602 A*, TUB, 316. Sml. GARSTEIN, 164, 215, 231.
5. Navnet Henricus (= Erik) synes at have været meget almindeligt i denne slægt. Erik Eriksen Loss, der var sognepræst i Eid o. 1546–69, efterfulgtes af sin søn Stefan, der blev kapellan 1567 og sognepræst 1571, se J. F. LAMPE, *Bergens stifts biskoper og præster efter reformationen I* (1895), 61.
6. *CatOlm 1602 A*, ikke med hos DUIN i NST XII.
7. *Ibid.*, sml. DUIN i NST XII, 363.
8. LÜHR nr. 216; DUIN i NST XII, 363.
9. *MatrOlm*, 55, sml. ovf., s. 227.
10. *MatrRost II*, 238.
11. ARSI *OppNN 325*, 6v, 50.
12. ÖDBERG, 119.
13. ASV *NG 92*, Possevino t. kard. af Como 24/5 1580; MPV IV, 462, 474; GARSTEIN, 356. Om Andreas Bathory, der på det tidspunkt var 17–18 år gl., se MVP IV, reg.
14. SCHIERNING, 47f., 65f. Om Mandixen se ovf., s. 62. Et andet sted kalder Lorichs sin svoger Georg Lorichs for sin broder, se ÖDBERG, 110. Det må yderligere fremhæves, at L. under den proces i 1584, som gjaldt hans liv, i de mange bønskrifter til Johan III intet nævnte om sin hustru eller sine børn.
15. SCHIERNING, 65f. Naturligvis kan det ikke udelukkes, at T. L. i Polen har været en søn af en af andre A. L.'s brødre. Dog synes Melchior aldrig at have været gift, og om Jaspers skæbne hersker der uvished, han er muligvis identisk med den broder af Melchior L., der i 1566 var i kejserens tjeneste, se RA TKUA *Kejseren 1*, Maximilian t. Frederik II 1/12 1566, sml. SCHIERNING, 49ff.
16. *CatViln 1602 A*; i 1588 indskreves han som »Trolik«. I en Vilnakatalog af 1590 (ARSI *Lith 36*, 290) benævnes han »Frulich«. I UUB *H. 168* forekommer en »Lucas Freilich Livo« og i *H. 170*, 23v, 25v »Lucas Frölich«, men der er næppe tvivl om,

- at det er den samme person. Sml. med Paulus Weisbecker (ndf., s. 285), hvor nationalitetsbetegnelsen ligeledes skifter. I øvrigt var en Bernt Frølich borger i København februar 1598 (RA *Renstemesteregnskab 1597/98*, 309v). Købmand Gert Frølich nævnes i maj 1602 (*ibid.* 1602/03, 586v) og har haft forbindelse med Riga.
17. ARSI *Germ 164*, 121, Richard Zanthen t. gen. 13/3 1584. Den unge nordmands afsendelse til noviciatet noteredes i kollegiets dagbog under 10. marts, se MZA *Cerroni II*: 230, 69 (OKS).
  18. ARSI *Pol 6*, 20, 65, 137; *Pol 7*: I, 124; *Pol 7*: II, 75, 187; *Pol 43*, 15.
  19. Se ovf., s. 122.
  20. *Calendar of State Papers, For. Ser., 1583 and Add.*, 559 ff.
  21. *Ibid.* 1582, 217, brev fra W. Waad, dat. 2/8 1582 i Helsingør: »The Jesuits play their parts in these quarters, passing daily to »Sweveland« and nestle apace in Poland.«
  22. ARSI *FG 1541-4/32*, nr. 25. Af identifikationsmuligheder kan man pege på Peder Nielsen Morsing, senere sognepræst i Boddum og Udby i Thy (Ny KS II, 539, 658 f.). Han blev 3/10 1589 immatrikuleret i Wittenberg (*MatrWitt I*, 369; PT 14: III, 150) og 25/10 1591 i Marburg (*MatrMarb III*, 79), samme år var han også i Basel (*MatrBas II*, 390).
  23. NRA *Norske inlegg 1613*, bilag til Gjerpendommen.
  24. LÜHR, nr. 164.
  25. UB GRAZ *Hs. 486*, 7v.
  26. *CatOlm 1602 A*.
  27. *MatrOlm*, 62.
  28. *CatOlm 1602 B*; *MatrWitt I*, 395; PT 14: III, 152.
  29. SKB *Dansk biogr. K. 88*. C. skrev: »Non cervus fluvius sic aiet algidos/ (Cervus turba canum quem premit) ut tui/ cor desiderio carpitur anxio/ Rerum conditor optime«. Indførslen er ledsaget af et fint miniaturbillede forestillende et våbenskjold hvilende på en foliant og kronet af hjortehoved, indeni en flygtende hjort forfulgt af tre hunde. En henvisning til Ps. 42 tjener som yderligere illustration. I denne salme, som indledes med »Som hjorten skriger efter rindende vand, således skriger min sjæl efter dig, o Gud« udtales længslen efter Guds hus i det fremmede, hvor fjender spotter ens tro og ens tillidsfulde forventning til Herren.
  30. MZA *Cerroni II*: 6, 373 (OKS).
  31. *MatrWitt I*, 419; PT 14: III, 153. I modsætning til Olmütz benyttedes i Wittenberg den gamle stil, hvilket giver en tidsforskel på 10 dage.
  32. Uddrag med navne på danske magistre i Wittenberg 1561–1600, KB *NKS 2756*, 4°. Ved samme lejlighed promoveredes tre andre danske, nemlig Petrus Michaelis (Arbo), Magnus Johannis og Lago Johannis. Se tillige DUIN i NST XII, 365. Af procesakterne fra Gjerpen fremgår det, at Hjorts testimonium fra Wittenberg var dateret 15. april (NST XII, 383). Et lignende testimonium har Aagesen sikkert også fået. Om kravene til Wittenberg-magistre, se KORNERUP, 91 ff.
  33. Ny KS V, 78.
  34. SCHARTAU, 56.
  35. NST XII, 366.
  36. *Tyge Brahes meteorologiske Dagbog*, udg. af F. FRIIS (1876), 251 ff. Han kom 20/6 1596 med Johannes Paludanus og blev til 7/7, kom tilbage 17/7. 6/8 rejste Tyge Brahe til København sammen med Bergen-bispen, og 29/8 fandt kongekroningen sted.
  37. ARSI *Pol 50*, 156. Brevet dat. 13/10 1597 (ny ell. gl. stil?).
  38. ARSI *Lith 38*: I, 12.
  39. KUH III, 577 ff.; NBL XII, 277 ff.
  40. Stambog i SKB, se ovf., n. 29. Truid Aagesen benyttede sit latiniserede navn »Theodoricus Sistinus«. Kompositionen er en fuga på en snes noder, ledsaget af følgende tekst: (1. lin.) »So trinken wir das ghar auf«, (2. lin.) »fra i romani vive come costumi

- romani«. Han har også fået trykt kompositioner, se EHRENCRON-MÜLLER I, 11. Det kan tilføjes, at i katalogen over musikhåndskrifter i stadsbiblioteket i Danzig findes opført i et håndskrift fra o. 1600 (*Ms. 4007*) »Missa a 5 v. Basci amorosi Theodori Sistani«, *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek IV* (1911), 10.
41. HAMMERICH, 177f.; DBL I, 20; ASV *FB II*: 448ab, 247; RA *Rentemesterregnsk. 1599/1600*, udg. konto 6 nr. 49. To dage før, 10/1 1600, fik han som gave 50 daler, som måske også står i forbindelse med hans opgave i Prag (*ibid.*, udg. konto 8, nr. 20, egenhændig kvittering ved bilag t. regnskabet, konto C). I samme forbindelse er det interessant, at 28/3 s.å. fik en Paulus Gothus 80 daler til en rejse til Prag (*ibid.*, udg. konto 6, nr. 66). Denne P.G. blev indskrevet i Wittenberg sammen med Christoffer Hjort og indskrev sig også, formodentlig samtidig med ham, i Nic. Krag's stambog (se ovf., n. 29) som »Paulus Johannis Gothus«. Han er muligvis den Paulus Johannis Scanus, der dec. 1591 blev indskrevet i Rostock sammen med Canutus Canuti fra Odense, der senere synes at have studeret hos jesuitterne i Graz og Olmütz, se ovf., s. 227, 282f.
42. ARSI *Pol 50*, 156, tr. *LittAnn 1597*, 50. Rigsmarsken Peder Munk havde ingen sønner, se DBL XVI, 228; DAÅ 1901, 257 ff.
43. ARSI *Pol 50*, 149, tr. *LittAnn 1596*, 469.
44. ARSI *Lith 38*: I, 12, tr. *LittAnn 1599*, 469, sml. NST XII, 364.
45. ARSI *OppNN 339*, 69, Norvegus t. gen. 14/10 1600; sml. ovf., s. 250.
46. Det havde ellers været nærliggende at pege på Samuel Gelonius, der havde deponeret i København (*MatrOlm*, 53), men da han i 1607 som landflygtig katolik opholdt sig i Rom, havde han både kone og børn (BAV *BarbLat 2557*, 15). Af andre kan man nævne Isaac Fecht, kannik i Vilna, Andreas Staller, sognepræst i Vestpreussen, Olaus Alginus, præst i Livland, Albert Svanto, hvis opholdssted ikke er oplyst, og Andreas Servius (*CatOlm 1602 A*, LÜHR, nr. 60).
47. ARSI *Austr 1*: II, 971f.

KAPITEL 22

1. Se ovf., s. 227, 240, 242.
2. Betegnet som *CatBrb 1602 A* og *B*, *CatViln 1602 A* og *B*, *CatOlm 1602 A*, *B* og *C*.
3. JAN POPŁATEK gjorde i *Ateneum Wilenskie* 11 (1936) et forsøg på at udarbejde en fortegnelse over eleverne ved det pavelige seminar i Vilna (*Wykaz alumnów Seminarjum papieskiego w Wilnie 1582–1773*). Denne fortegnelse, som også bygger på kilderne i ARSI, er dog for de nordiske alumnus vedkommende yderst mangelfuld og skæmmes af mange misforståelser. Alle alumner med nationalitetsbetegnelsen »Gothus« betragtes som nordmænd, mange registreres flere gange under de afvigende navneformer, lokaliteter identificeres gang på gang forkert, således at »Zulavia« bliver til Luleå o.l. Da deri i øvrigt ikke bringes nye oplysninger om dansk-norske alumner, ses her bort fra denne kilde.
4. Betegnet som *CatOlm 1603*.
5. Betegnet som *CatOlm 1624*. En kort oversigt over dansk-norske studerende på grundlag af denne kilde er givet af J. POLIŠENSKY i *Festgabe für L. L. Hammerich* (1962), 219 ff.
6. Betegnet som *MatrOlm*.
7. Betegnet som LÜHR. Fra Braunsberg haves også en visitatsfortegnelse fra 1643, men den er imidlertid kun et uddrag, indeholdende navne på de bedste alumner (sml. NST XII, 380).
8. UUB *H. 165*, 166, 168 og 170, beskrevet hos LÜHR, 1 f.
9. UUB *H. 170*, 36v, 38, 41v.

10. *Gymnasiematriklen* i StB DANZIG (Gdansk), f. 153 (Daniel von Obbergen in Helseneer Danus), venligst meddelt af kapten Erik Wikland.
11. WEILBACHS *Kunstnerleksikon* II (1949), 508; MWG 3 (1904), 52 ff.; MWG 5 (1906), 24 f., 36 ff. Se også G. CUNY, *Danzigs Kunst und Kultur im 16. und 17. Jh.*, I (1910), 34 f., 46 f., og SIMSON, 557 f.
12. UUB H. 168, S. optaget 6/1, A. 2/2 1597.
13. *MatrRost* II, 237; sml. JS ny r. V, 3, n. 2. I Falsters stambog (se ndf. n. 16) findes under 26/1 1598 indførsel af Severinus Albiprataeus Viburgensis Danus, der da opholdt sig i Braunsberg (bl. 98^v).
14. *CatBrb 1602A*; LÜHR nr. 269; NRA *Norske inlegg 1613*, bilag til Gjerpdommen, sml. JS ny r. V, 6. Hans navn findes dog ikke i nogen alumnefortegnelse fra seminariet i Olmütz.
15. *CatBrb 1602A*, *CatOlm 1602A*, LÜHR nr. 271 (fejlagtigt »Jonoles«), *MatrOlm*, 76. Den sidstnævnte kilde angiver 22. november som immatrikulationsdato, hvilket er i modstrid med promotionsdatoerne i MZA *Cerroni II*: 6, 378 og 611 (OKS). Det viser sig også ved sammenligning med den utrykte matrikel i *Cerroni II*: 6, s. 49, at Skytte må være blevet immatrikuleret i hvert fald før 13. september, sandsynligst allerede ved årets begyndelse. I *CatOlm 1624* er han registreret to gange, som nr. 130 med navnet »Joxotas« og som nr. 296. Se også CARØE I, 116 f.; JS n. r. V, 6 og ndf., s. 354.
16. STB TRIER Ms. 1944/1506.
17. *MatrOlm*, 75. Falster er indført under 20. februar 1598, men dagen før var han endnu i Prag (indførsel i hans stambog bl. 101 v). Opholdet i Olmütz kan ikke have været langvarigt, da han forlod Wien med kursen sydpå 18. marts (stambog bl. 103).
18. *CatBrb 1602A*; LÜHR nr. 285, begge steder den fejlagtige oplysning, at han døde i Rom.
19. *CatOlm 1602C* og 1603, sml. 1624, nr. 282.
20. *CatViln 1602A*, *CatBrb 1602A*, LÜHR, nr. 296–297.
21. Faderen hed Hans Ravn (†1592 eller 1593), moderen Johanne Willumsdatter († 1623?), ISBERG I, 68. Broderen Hans Hansen Ravn (1596–1625) var på det tidspunkt sognepræst i S. Villie og Örsjö og kom 1607 til Malmö, hvor han efterfulgte Hans Christensen Sthen. Det bemærkes, at han spillede en påfaldende passiv rolle ved jesuiternes mislykkede missionsforsøg i Malmö 1624 (LSH II: 2, 32 ff.).
22. Falsters stb., 79 v; *MatrKnb* I, 148, imm. 18/11 1599.
23. UUB H. 168 og H. 170, 54.
24. ZE 1, 373–383.
25. *In primo felicissimo optatissimoque Illustrissimi et Reverendis: mi Domini D. PETRI TYLICKY Dei gratia Episcopi Varmiensis, Regnique Poloniae procancellarii etc. In suum Episcopatum adventu gratulationes a studiosa juventute Collegii Brunbergen: Societatis Jesu factæ. Brunbergæ excudebat Georgius Schönfels Anno 1601* (findes bl. a. i UUB og UB LUND), se også TRYPUČKO, 60. Ravns digt s. B 2 »Commune bonum, bonus, fælix. Ode tricolos tetrastraphos« (2 sider); Morten Stygges s. F 2: »Petre amas me? Pasce oves meas« (1 s.); Peder Stygges s. F 2 v: »Tu es Petrus« (1½ s.).
26. *Assertiones ex universa philosophia, quas V. Calendas Augusti Anno Domini MDCI in celebri lyceō Brunoritano S. J. post feliciter confectum Philosophiæ curriculum ad specimen eruditionis edendum, publice disputandas proposuit atque defendit ingenuus ac eruditus iuvenis GULHIELMUS CORVINUS, DANUS, præside R. P. STANISLAO RADZIMSKI S. J. in eodem Gymnasio Philosophiæ Professore ordinario. Brunori apud Georgium Schönfels; se TRYPUČKO, 32.*
27. Se ovf., n. 20. Der hersker i øvrigt tvivl om tidspunktet for hans tilbagevenden. Man kan dog måske fæste mere lid til den næsten samtidige *CatBrb 1602A*, der siger,

- at han rejste 20/8 1601, mens LÜHR nr. 296 har 31/12 s.å. Om hans senere skæbne, se ndf., s. 345f.
28. Se ovf. n. 20.
29. Indførsel i Falsters stb., 79v, dat. 20/9 1599.
30. *MatrWitt I*, 469; PT 14: III, 156. Om Laurentius Hellespontanus, der efter alt at dømme har været Peder Hundermarks præceptor, se ndf., s. 300f. Han er måske rejst i forvejen til Olmütz, hvor han blev optaget i alumnatet allerede under 24/6 1600, *CatOlm 1602C*.
31. Disputatsen har i sin tid været i *Hielmstiernes bogsamling* i KB, men synes nu tabt, se kat. over H.s samling II (1785), 925, nr. 9: JOHANNIS MALACHII *theses logicæ duabus disputationibus post privatam lectionem disputatæ, respondentibus PETRO HUNDERMARCHIO & HARTVICO WITFELDIO, Wittebergæ 1600*. Den findes også opført i *Johan. Mullen Georg. Fil. Bibliotheca, Hafniæ 1670*, 125 nr. 392. Dette bibliotek skænkede Hans Mule til UB, hvor det gik til grunde 1728. Hos J. WORM, *Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd*, II, 7 anføres desuden *Oratio ad studiosos sub initio lectionis privatæ. Witeb. 1600, 4°*. WORM betegner ham desuden som magister.
32. *MatrOlm*, 77.
33. *CatOlm 1602C*, sml. LÜHR nr. 297 (mangler i *CatOlm 1624*).
34. F. 34v, dat. 22/4.
35. *CatOlm 1603*. Braunsberg-årsberetningen for 1602 indeholder en beretning om, hvordan en unavngiven forhenværende Braunsberg-alumne, der fra Olmütz var vendt hjem med sin adelige elev, på dødslejet stred med lutherske præster, der satte alt ind på for at få ham tilbage til lutheranismen og forsøgte at pånøde ham nadveren på luthersk vis. Den døende stod fast til det sidste, og derfor lod de hævn-gerrige præster ham begrave i uindviet jord. Men da greb hans adelige elev ind og bevægede sin indflydelsesrige moder til at lade den afdøde præceptor begrave ved siden af sin mand (*LittAnn 1602*, 727, sml. LÜHR, nr. 297). Denne skildring synes at gå på Malachius. I så fald kan den omtalte adelsdame have været Peder Hundermarks moder Dorte Jørgensdatter Daa, hvis mand Claus Hundermark døde 1593 (DAÅ 1898, 210) Claus H. blev begravet i familiens gravkælder i Eggeslevmagle kirke. Denne kælder er siden styrtet sammen og opfyldt, og det er kun lykkedes at identificere nogle få kister, deriblandt ingen, som kunne have indeholdt Malachius' jordiske rester, se *Danmarks Kirker V*, 788.
36. MZA *Cerroni II*: 148 (OKS).
37. MZA *Cerroni II*: 230, 256 (OKS).
38. NST XII, 363; *CatOlm 1624* nr. 268.
39. *MatrOlm* 73. Mellemlavnet er læst »Joannes«, men det må vel være et patronym, hvis der ikke er byttet om på det og fornavnet, som det kan forekomme i elevfortegnelser. Han er ikke med blandt pavelige alumner i *CatOlm 1624*.
40. WIBERG III, 386. Han kan næppe have været adelig, idet det som regel noteredes ved indførsel i matriklen. Det er heller ikke muligt at placere ham i stamtavlen over den adelige familie Lykke, bortset fra den temmelig usikre mulighed, at han skulle have været en søn af Johan L., † for 1585 (vistnok i temmelig ung alder), der atter var søn af Peder L., † 1584 (DAÅ 1903, 270).
41. O. W. LEMKE, *Visby stifts herdaminne* (1868), 271. Sønnen må være født o. 1580.
42. UUB H. 168.
43. Se ndf., s. 297f.
44. *Gratulatio Illustrissimo ac Reverendis: mo Domino D. BENEDICTO WOYNÆ Episcopo Vilnensi a sodalitate B. V. Mariæ Annunciatæ S. I. Academia Vilnensi. Vilnæ anno seculari sacro MDC*. Findes i UUB (*obr. 59*: 142) og KB (defekt eksemplar med Petrafontanus' egenhændige dedikation til Nicolai Fin(de?); se også ΤΡΥΠΥΚΟ, 58. P.s digt s. C 1: »Virtus beat suos« (1 s.), Bondes s. D 2: »lemma in nomen Reveren-

- dissimi« (2 digte a 8 lin.). Om Woynas bispeudnævnelse, se *HierCath* IV, 369, GAMS, 360.
45. *CatViln 1602 A* og *B*, *CatBrb 1602 A*, LÜHR, nr. 295, sml. V. HELK i JS ny r. V, 6f.
  46. NST XII, 373f. Katalogerne blev udarbejdet i forbindelse med visitatserne i slutningen af 1601, den sidste optagelse for Braunsbergs vedkommende er fra november 1601, altså kan tidspunktet for Laurids Bergs tilbagevendende indsnævres med nogle måneder.
  47. ARSI FG 1379-3/11.
  48. Hans brogede skæbne er nærmere behandlet af V. HELK i KS 7: V, 474 ff.
  49. V. HELK i JS ny r. V, 1–23.
  50. *CatBrb 1602 A*, *CatViln 1602 A* og *B*, LÜHR, 299. Her er benyttet navneformen i ligprædikenen over Morten Stygge, i utrykte kilder varieres der imellem »Schiningius« og »Schimmingius«. Da han kom sammen med Petrafontanus, hører han måske også hjemme på Viborgeggen. En Rasmus Schiønning var 1584 sognepræst i Nørberg-Sønderby-Sesten (KS 3: II, 205) og en Andreas Skyning, der var anbefalet af Viborg-bispen Nic. Arctander, fik kommunitetet 1609 (HSS III, 364).
  51. Ligprædikenen over Morten Stygge af MICHAEL DUNCIUS, Braunsb. 1602, s. D 5.
  52. *CatBrb 1602 A*; LÜHR nr. 304; UUB H 170, 50; WAD, 17, sml. ndf. s. 351f.
  53. BLOCH I, 47.
  54. *CatBrb 1602 A*, sml. LÜHR nr. 311, hvor hans navn er tydet som Beuig, idet udgiveren muligvis har opfattet »cc« som »u« og forkortelsestegnet for »-us« som »g«.
  55. *MatrRost* II, 252; *MatrKnB* I, 137 (imm. 3/5).
  56. *CatBrb 1602 A* (optaget 23/11); LÜHR nr. 317 (opt. 13/11).
  57. *LittAnn 1599*, 469.
  58. Flere enkeltheder om hans skæbne, se V. HELK i KS 7: V, 482 ff.
  59. NST XII, 373; *MatrOlm*, 76, *CatOlm 1624* nr. 340, se ndf., s. 363.
  60. Han stammede fra Flensborg, se O. BLOM, *Dansk Stykkestøbere og Stykkestøberier*, HT 5: IV, 380f.
  61. *CatBrb 1602 A* oplyser, at han blev sendt til Vilna 12/12 1601. Oplysningen hos LÜHR nr. 320 – 12/9 1601 – må være rigtigere, idet han blev optaget i Vilna 2/11 s. å., se *CatViln 1602 B*.
  62. KS 3: I, 635.
  63. Se ТРЫПУЧКО, 165. Han underskrev sig som Matthias Maricampius.
  64. Se ndf. s. 326.
  65. *CatBrb 1602 A* og *B*; LÜHR nr. 321.
  66. NST XII, 376. M. M. opholdt sig da ikke i Olmütz, men i Vilna.
  67. KS 3: II, 488.
  68. Bøssesløber Gert v. Meerfeldts enke hed Abel Madsdatter. Hun fik 7/2 1589 opgjort regnskabet efter nådesårets udløb, se HT 5: IV, 380f.
  69. *CatOlm 1602 C*, 1603, 1624 nr. 355.
  70. *MatrOlm*, 77.
  71. F. 72 v.
  72. Se ndf., s. 356f. I *CatOlm 1624* findes som nr. 250 en »Laurentius Magnus Danus«, men der kan være tale om dobbeltregistrering, sml. ovf. n. 15.
  73. *CatOlm 1602 C* og 1603; *MatrOlm*, 76.
  74. *CatOlm 1624* nr. 281.
  75. KUH II, 708f.
  76. Biografi i LSH II: 2, 28 ff. med henvisninger.
  77. *CatBrb 1602 A*; LÜHR nr. 319. Om disputatsen, se ovf. n. 26, om Frans ndf., s. 303.
  78. Se ovf. n. 26. Digtet s. E 4v, underskrevet »M. Georgius Zesterus Scotus Med. Stud.«
  79. *MatrHelmst*, 124, 128, PT 10: III, 218, titlen på disputatsen hos EHRENCRON-

- MÜLLER V, 236. Iver Lykke er identisk med den søn af Christoffer L., der 1587 kom i Sorø skole og døde 1648, DAÅ 1903, 269.
80. RA TKUA *Ausl. Reg.* 20/6 1598 (f. 102).
81. *CatBrb 1602 A*; LÜHR nr. 322.
82. *CatBrb 1602 B*. Bortset fra Gert Jacobsen var alle andre optaget 1601. Af nordmændene blev Erland Halvorsen inden årets udgang sendt til Vilna, i hans sted optoges Morten Hjort.
83. DUM i NST XII, 365 ff.
84. ARSI *Germ 179*, 194f. (kopi). Underskrevet af »Halvarus Gunarus, Petrus Matthia, Claudius Bergius, Jacobus Jacobus Volfius, Christophorus Cervinus, Olaus Nicolai«. Det kan tilføjes, at Jacob Jacobsen Wolf allerede 1594 havde fået ansættelse i sin fødeby Odense, se S.H. FINNE-GRØNN, *Magister Jacob Jacobsen Wolf* (1945), 6.
85. ARSI *FG 1652-3/14*, sml. NST XII, 366f.
86. *CatBrb 1602 B*.
87. *CatViln 1602 B*.
88. *CatBrb 1602 A*; LÜHR nr. 348.
89. *CatBrb 1602 B*, sml. *1602 A*, hvor han også står under »infima«.
90. NST XII, 375f.
91. *Ibid.*, 368.
92. Om E.H., se *ibid.*, 367. I et brevuddrag ved bilag til Gjerpdommen 1613 (NRA *Norske inlegg 1613*) hedder det: »Franciscus Stenius Erlando imaginem mittit«.
93. *In primo felicissimo optatissimoque Illustrissimi ac Reverendissimi Patris & Domini D. SIMONIS RUDNICKY Dei gratia Episcopi Varmiensis, in suum Episcopatum adventu gratulationes a studiosa iuventute Collegii Brunbergen: Societatis Jesu facte & oblate. Brunberge excudebat Georgius Schönfels Anno MDCV.* (Findes i UUB *obr. 59: 142*), sml. ТРЪПУСКО, 60. Gabriels digt: »Simon Rudnicki cliens« (½ s.). Andre dansk-norske bidragydere: Johannes Bangius: »Dilectus penitus Deo« (s.C 2 r, ½ s.); Hermannus Ringius: »Rudnicky formante rudes dolet orcus averni« (C 2 v, ¾ s.); Magnus Martini: »Recta beatitudo vitæ« (C 3 r, 1 s.); Laurentius Stangius: »Votum« (¾ s.). Om Simon Rudnicki (biskop 1604–21), se ZE 1, 460–486, om hans ophold i Braunsberg i april 1605, *ibid.*, 471, 478.
94. DM 4:IV, 13.
95. Sml. LSH II:2, 26f.
96. KS 3:I, 743.
97. *MatrJena*, 153.
98. *CatBrb 1602 A*; LÜHR nr. 335.
99. KS 3:I; BLOCH II, 34; WIBERG II, 48.
100. LÜHR nr. 351. Hans korte gæsteoptræden noteredes ikke engang i *CatBrb 1602 A*. Af andre bærere af samme efternavn kendes Morten Pedersen Hove, 1598 slotspræst i København og 1602 sognepræst i Hyllinge (KUH III, 739) og Jacob Hagensen Hou (Hovius), o. 1610 sp. i Wemmerløv og Rørum (LSH II: 9, 112).
101. *CatBrb 1602 A* og *B*; LÜHR nr. 336. I den sidstnævnte kilde opgives hans alder til 20 år, men den må være taget fra en senere fortegnelse. Der er næppe grund til at betvivle oplysningen i *CatBrb 1602 B* om 15 år. Hans gravsten kunne endnu i mellemkrigsperioden ses ved højaltret i Glocksteins kirke, der kaldtes han »sexagenarius«, ZE 11, 294. Om medlemskab i kongregationen, UUB *H. 170*, 93v, 96v. Han kaldes ofte efter sin hjemby »Coronensis«.
102. LÜHR nr. 340 (alder 17 år og »grammatista«, i hvert fald alderen næppe rigtig, sml. foreg. note); *CatBrb 1602 A* (»manet infimista«) og *1602 B*. Det er ikke let at identificere ham, da der o. 1600 kendes flere af slægten Bang med fornavn Jens eller Hans.
103. Se ovf. n. 93.

104. *CatBrb 1602 A og B*; LÜHR nr. 349. Aldersmæssigt kunne oplysningerne passe på Povl Andersen, søn af prof. Anders Lauridsen. P.A. var født o. 1586, blev baccalaureus 1605, tog til udlandet 1608 og studerede ved flere universiteter, altid som Paulus Andreae Hafniensis. Han døde 1628 som læge i Bergen, KUH IV, 598f.
105. *CatBrb 1602 A og B*; LÜHR nr. 347 (alderen synes atter for høj – 19 år). Se ndf. s. 335. Måske er han identisk med »D. Joannes Jacobæus«, der 16/9 1607 var præfekt for alumnernes Mariakongregation og blev valgt til konsultor for den store kongregation, UUB H. 170, 102v.
106. NST XII, 378.
107. UUB H. 170, 102v.
108. SCHRÖTELER, 99f, 113f., 513.
109. ZE 27, 433, sml. ndf., s. 307.
110. *LittAnn 1601*, 772. Faderen betegnes som »Satrapa Danus«. Sml. NST XII, 376.
111. Se ovf. n. 25.
112. Han begravdes foran rosenkransalteret i Guds Moders kapel, se *Erländ. Pastoralblatt 17* (1885), 68.
113. DM I, 64.
114. I ligpr. s. D 4r opgives hans alder ved døden til »decimo octavo plene completo«. Ifølge DM I, 64, var han født natten mellem 21–22/11 1584 og altså kun fyldt sytten. Om Duncius, se ZE 1, 368ff.
115. Antydninger i ligpr. s. D 1v, E 4v.
116. *LittAnn 1602*, 725f.
117. *MatrWüzb*, 67.
118. DAÅ 1903, 270, sml. Jens Gjødese's ligpr. over PETER STYGGE, G IVv.
119. Jens Gjødese's ligpr. over PETER STYGGE, G 4v. Som identifikationsmuligheder kan man pege på Nicolaus Find Achab, student i København 1588, der måske er identisk med Niels Findsen, sp. i Stouby-H., se KS 3: II, 496f., 507ff, 511ff. N.F. kan også være søn af Peder Nielsen Finde, rådmand i Ålborg 1579, borgmester 1585, JS V, 70. Sml. ndf., s. 347.
120. *MatrGraz*, 18.
121. ISBERG II A, 94ff. Moderen hed Karine Pedersdatter (†1602), faderen døde 1610.
122. DUIN (NST XII, 377) tror, at det var statholderen i København, Breide Rantzau, og henviser til, at rigshovmesterstillingen var ubesat 1601–32. Men af en anden sammenhæng (brev fra Norge til nuntius Rangoni, dat. 2/8 1604, ASV FB III: 90 B, 222: »opera Cancellarij, qui nobiscum est...«) er det nærliggende at slutte, at han har tænkt på kansleren (kongens kansler eller rigskansleren?), selv om de pågældende synes renset for enhver mistanke, se kap. 23 n. 42.
123. *LittAnn 1602*, 725, sml. NST XII, 377. Om Hammers senere skæbne se ndf., s. 351.
124. ISBERG II A, 83; HSS IV, 128.
125. UUB H. 170, 73. Slægten Pind var bl. a. repræsenteret på Århusegnen, se HÜBERTS I, 175, 238, 245f. Tre studenter med dette efternavn fik kommunitetet 1595–1604, HSS III, 346, 352, 355.
126. *CatOlm 1602 C*, mangler i 1603; *CatOlm 1624* nr. 341.
127. *MatrRost* II, 257.
128. *CatOlm 1602 C*, 1603, 1624 nr. 345.
129. Dette fremgår utvetydigt af broderens examination, se ndf. n. 135.
130. KS 3: I, 763.
131. KS 3: II, 747.
132. NST XII, 368.
133. Ny KS IV, 755.
134. *MatrOlm*, 88; *CatOlm 1624* nr. 402.
135. MZA *Cerroni II: 148*, 14 (OKS). Examinationen af Daniel Krag indeholder mange

- interessante enkeltheder, ikke mindst med hensyn til hans faders familieforhold, se V. HELK i KS 7: VI, 64 ff.
136. MZA *Cerroni II*: 6, 383, 618 (OKS).
137. ARSI *Austr 123*, 215; *HistSoc 43*, 193 v.
138. *MatrOlm*, 79.
139. *CatOlm 1603*, 1624 nr. 353; NST XII, 369.
140. *MatrOlm*, 80; MZA *Cerroni II*: 6, 380 (OKS). I kollegiets dagbog noteredes det under 14/7 1603, at rektoren og en anden pater var rejst til Prag; de ledsagedes af en dansker ved navn Peder (MZA *Cerroni II*: 230; ÖNB *Cod 13559*, 55 v – OKS). Det er mest nærliggende at gå ud fra, at den sidste var en ung jesuit, men personalefortegnelser indeholder ingen dansker af dette navn. Imidlertid har man været usikker med hensyn til nationaliteten; den er tilføjet senere. Der kan eventuelt være tale om Peder Alfsen, der var pavelig alumne; derimod kan man se bort fra Peder Hundermark, der som konviktor næppe kunne komme i betragtning.
141. *CatOlm 1603*. Kun den første er med i *CatOlm 1624* (nr. 358).
142. *MatrWitt I*, 480; PT 14: III, 157.
143. Bl. 110 v: »Joannes J. Ripensis«.
144. *MatrHelmst*, 184. Han er muligvis identisk med sognepræsten i Vær, †1650. En Johannes Regulus Ripensis fik 16/6 1604 viaticum fra professor Venusin; han var kaldt hjem af sin fader, men ville nu atter vende tilbage til studeringer, KS 3:I, 281.
145. *MatrWitt I*, 484, 494; PT 14: III, 158.
146. KUH IV, 504. Han har næppe været den Anders Frandsen Bruun fra Jylland, der senere blev sognepræst i Hårlev, se KS 3:II, 8 ff.
147. KB *Thott 1848*, 4°, Poul Thranes stb., bl. 197.
148. S.J. skrev et digt til ære for A.B., der disputerede 28/1 1604, og disputerede selv under M. Jacobus Martini 25/2 og professor Tobias Tandler 3/3 s.å. Desuden skrev han 23/3 sit navn i Laurids Holgersens stb., bl. 374, KB *Thott 563*, 8°.
149. En af disputatserne er tilegnet faderen og svogeren Oluf Kock (senere afsat som kryptocalvinist), se også NBL VII, 154.
150. NST XII, 370 f.
151. LÜHR, nr. 355. Om hans forbindelse med Petraftonanus, se JS ny r. V, 5.
152. *MatrRost II*, 270.
153. Sml. JS ny r. V, 6.
154. NST XII, 369 ff.
155. UUB *H. 170*, 69 v, 70 v.
156. LÜHR nr. 371 f.
157. Se ROSTOWSKI, 439, hvor der tillige nævnes en Nicolaus Benedicti Norvegus. Dette navn figurerer imidlertid i hyldestskriftet (UUB) uden nationalitetsbetegnelse, sml. TRYPUĆKO, 165. En litauisk jesuit af samme navn døde 1625, ARSI *Lith 38*, 181.
158. DUHR II:2, 76 ff.; ILLIGENS, 74 ff. Det kan tilføjes, at han blev immatrikuleret i Prag 26/2 1607 som Henricus Mauritius Schachtius Slesvicensis Holsatus, *Matr Prag*, 81.
159. UUB *H. 170*, 80 v, 84 v, 90 v (han benævnes »Paulus Suederus«).
160. *MatrFrO*, 519. Navnet læst »Corninus«.
161. *MatrWürzb*, 111.
162. G. BRONZINO, *Notitia doctorum... qui in collegiis philosophiæ et medicinæ Bononiæ laureati fuerunt ab anno 1480 usque ad annum 1800* (Universitatis Bononiensis Monumenta IV, Milano 1962), 124. Ved denne lejlighed anførtes ingen nationalitetsbetegnelse. Foruden ham opnåedes den medicinske doktorgrad i tiden 1480–1800 af Mads Poulsen (6/2 1565, se *ibid.*, s. 66), sml. KUH II, 566 ff. og CARØE I, 101.

163. JOH. BAPT. LAURUS, *Epistolarum centuriæ duæ* (1624), cent. II, epist. VI, udat. brev t. Joh. Bapt. Bottinius. »Cervinus« kan være en afskriver- eller trykfejl. I KB findes et exemplar af G. MAIOR, *Psalterium Davidis* (1556) med tilføjelse på titelbladet: »Libri huius possessor est Lago Johannes Corvinus Ward. A° 1599«, muligvis hans fader. Ifølge WIBERG (III, 319) var en Lauge Ravn († 1579) sognepræst i Thorstrup og Horne.
164. Se ndf., s. 357f.
165. FRANZ BUCHHOLZ, *Braunsberg im Wandel der Jahrhunderte* (1934), 107.
166. Skytte, Tusanus, Malachius, Lycke og Hellespontanus havde testimonium fra København, Hundermark og Huitfeldt fra Wittenberg, *MatrOlm*, 73, 76f.
167. SST 1592ff., VI, 379.
168. Det kan tilføjes, at Tyge Brahe i beg. af 1600 skrev til sin fagfælle jesuitten Christopher Clavius i Rom uden dog at få svar. Se derom W. NORLIND i *The Observatory* 74 (1954), 20ff., og AHSI VIII (1939), 210. Også den katolske svenske rigsråd Erik Brahe var på besøg hos T. B. og overværede i øvrigt hans begravelse i efteråret 1601, SRA, *Skoklostersaml. ms. 27*. Peter Payngk, senere hofkemiker hos Chr. IV, virkede også i Prag o. 1601-02 og blev bl. a. adlet af kejseren, se AUG. FJELSTRUP, *Dr. Peter Payngk, Kong Kristian IV.s Hofkemiker* (1911), 5ff. Flere danske studenter i Prag er omtalt hos F. R. FRIIS, *Nogle Efterretninger om Tyge Brahe og hans Familie* (1902), 21.
169. Se ovf., s. 289.
170. DUIN i NST XII, 378, sml. ovf., s. 297. Duins hypotese om slægtskab mellem Finn Sivertsen og Laurids Mogensen må betragtes som usandsynlig, da den sidste antagelig stammede fra Helsingør, se ovf., s. 300f. Derimod synes han at have ret i, at Norvegus ikke kan komme i betragtning. Der er ikke påvist slægtskab mellem ham og den norske magister, desuden opholdt den norske pater sig endnu i november 1600 i Wien, se ovf., s. 250ff.
171. RA TKUA *Spec. del. : Gesandtskabsregnskaber, bk. 20*.
172. LÜHR nr. 266, optaget 24/7 1596, døde som katolik i Danzig. 15/3 1603 skrev han sammesteds sit navn i Jac. Falsters stb., bl. 114.
173. Optaget i Vilna 1598, i Braunsberg 1/7 1601, igen til Vilna 10/10 s. å., 1604 i Prag, *CatViln 1602 A*; LÜHR nr. 352; KÅ 1930, 140.
174. LÜHR nr. 282, optaget 8/11 1596.
175. LÜHR nr. 324 (med fejlagtigt fornavn »Georgius«, rigtigt i *CatBrb 1602 A*). Identisk med Gregorius Borastus, se SBL V, 452f.

KAPITEL 23

1. H. GLARBO i HT 9:IV, 234, 236, 245. Han har også hilst på den berømte jesuit Petrus Canisius, se DM 4: II, 373.
2. *MatrIng* I, 1044 (imm. 6/12 1577), sml. A. BARNEKOW, *Anteckningar om släkten Barnekow* (1908), 38ff. Oplysningen i HT 9:IV, 261, om opholdet 1575-78 må altså korrigeres til 1577-80.
3. *MatrIng* I, 1196, sml. WIBERG III, 397. Han er dog ikke med i den fortegnelse over kættere, immatrikuleret 1588 (i alt 10 navne), som nævnes hos PRANTL I, 275, med den tilføjelse, at når man tog forholdene i betragtning, var det mærkeligt, at protestanter i det hele taget kom til Ingolstadt.
4. *MatrIng* I, 1367; Lazarus Zellers stb, BNM *Hs. 249*, 71 v, 73, dat. 30/4 1599. Under sit ophold skrev Gunde L. to breve til Holger Rosenkrantz, afskifter *RA Langebeks diplomatarium*.
5. DAÅ 1901, 262f.

6. *MatrIng* II:1, 20. De kom samme år til Padova og 1602 til Orléans, PT 4:I, 132, 6:IV, 208. Holm blev senere sognepræst i Hundstrup, WIBERG I, 696.
7. HT 9:IV, 271. Der var naturligvis også en række katolske universiteter, hvor protestanterne ikke kunne studere, navnlig nord for Alperne, deriblandt Würzburg, Olmütz, Prag, Wien og Graz, mens de protestantiske universiteter ikke gav adgang for katolikker.
8. DBL XVIII, 441 f., sml. HT 5:V, 664. At der stadig fandtes munke i Danmark, synes at fremgå af en tilføjelse til forhandlingsreferaterne fra Roskilde landemøde: »Anno 1593 26. Junii vidi primo Monachum tonsum et cuculatum nomine Conradum in templo Egitzburgi [Øster Egesborg] die Calendarum, qui postea convivio et symposio interfuit« (Ny KS V, 34).
9. *NuntBer* III:1, 749, sml. H.FUHRMANN, *Heinrich Rantzaus römische Korrespondenten* (*Archiv für Kulturgeschichte* 1959, XLI, 63–89).
10. Nærmere oplysninger om ham, se V.HELK i KS 7:V, 297 ff.
11. *LittAnn* 1593, 192.
12. Kongens kansler på dette tidspunkt var Niels Kaas, der var ugift, ligesom hans for-gænger Johan Friis. Den unge mand kunne dog have tilknytning til Gottorp.
13. Af andre vidnesbyrd om forbindelser mellem danskere og jesuitter kan nævnes en notits i regnskabet for kollegiet i Köln, gående ud på, at en dansker 1/7 1600 havde foræret kollegiet en pengesum på godt 11 daler (StA KÖLN, *Jes* 156). Muligvis er der i forbindelse mellem denne sum og den gave fra Danmark på 100 daler, som omtales i kollegiets historie under 1601, se F.J.v.BIANCO, *Die alte Universität Köln und die späteren Gelehrtenschulen* (1855), 944.
14. DKH IV, 190.
15. KUH III, 156.
16. Ny KS V, 834 ff.
17. Se ovf., s. 287 ff.
18. Se ovf., s. 64.
19. KUH II, 633 ff., 636.
20. KUH II, 648 ff., III, 15. Hans datter Anne blev for øvrigt gift med jesuiterleven Bo Lauridsen.
21. Ny KS V, 78.
22. Se kap. 22.
23. DKH IV, 180 f.
24. *LittAnn* 1600, 540 f.
25. *LittAnn* 1601, 771 f.
26. *LittAnn* 1602, 726 f., sml. ndf., s. 345 f.
27. ASV FB II: 440 ab, 247. CIAMPI (I,8) har fundet en mærkelig meddelelse, dat. 6/1 1604, som han kalder »Gazzetta Gesuitica latina«, og som lyder: »De rebus Danicis hæc habemus. Malmogia civitas est primaria Regni Norvegiae, quemadmodum Afnia Regni Daniaë. Hæretici conquesti cum Rege, quod Jesuitæ adolescentes in Religione essent corrupturi, responsum hoc a Rege acciperet: Malmogiam habere suam libertatem antiquitus atque privilegia, proinde velle eandem sartam, tectam illis servari, nimirum, ut filios, quocumque velint, mittere possint. In Comitibus autem Afniaë habitis dixit, expedire Regno, ut suos mitterent subditos ad ea Gymnasia, ubi melius in litteris, et moribus instituerentur, quod eum apud Magistros suæ sectæ non succederet, sinerent eos ad Jesuitas accedere, qui iuventutem optime informant«.
28. D.HARRIS WILLSON, *King James VI and I* (1956), kap. XIII. Det kan tilføjes, at der i ASV FB I: 965, 107 findes en samtidig kopi af et brev af 11/11 1605 fra kong Jakob til Christian IV (orig. RA TKUA *England A. I. 2*) af antikatolsk indhold.
29. Således synes kongens kapelmester 1590–1611, Gregorius Trehou, antagelig en

- nederländer, at have været katolik (HAMMERICH, 9, 48). I 1601–07 havde Chr. IV en italiensk fægtemester Salvatore Fabris, der o. 1594 var i Sigismunds tjeneste, se NIC. CHESNECOPHORUS, *Exegesis historica* (1610), 115. Se i øvrigt HAMMERICH, 27, EHRENCRON-MÜLLER III, 10.
30. RA *Ausl. Reg.* 1602–03, t. grev Ernst af Schauenburg 4/8 1602. Se også LEBRECHT DREWES, *Geschichte der katholischen Gemeinden zu Hamburg und Altona* (1866), 33 ff., EHRENBURG, 12 f.
  31. KORNERUP, 237, sml. KS 2: V, 199, 206, 3: I, 745.
  32. ARSI *Pol* 77, 6, Andreas Obremski t. gen. 31/7 1605, hvori brevet nævnes som en væsentlig årsag til forordningen mod jesuiterlever. Se også ovf., s. 262 f.
  33. JS ny r. V, 7 ff., sml. KUH III, 159, og ovf., s. 296 ff., 306.
  34. JS ny r. V, 8, sml. NST XII, 368, 385.
  35. KS 4: IV, 517, sml. KUH III, 161 n. 1.
  36. KUH III, 154, IV, 514. Disse beskyldninger skulle i øvrigt være fremsat af en, der selv var opdraget hos jesuitterne.
  37. Venusin var 1579 i Rostock og rejste da til Pressburg (Bratislava) sammen med præstesønnen Hans Jacobsen Skjærbæk, senere dr. med. og læge i Lübeck. Det er muligvis på denne rejse, at V. har været i forbindelse med jesuitter. I 1580 var han i Wittenberg omtrent samtidig med Sivert Grubbe, se KS 3: I, 242 ff. Den 9/4 1580 indskrev han sig sammen med Magnus Bartholinus Sielandus (Mogens Bertelsen Dallin) uden stedsangivelse i Arnold Manlius' (senere medicinsk professor i Köln) stambog, UB HEIDELBERG *Hs.* 487, 112, og betegnede sig som stud. med.
  38. KS 3: I, 256.
  39. Han synes at have holdt hånden over den katolsksindede rektor Jens Aagesen i Malmø, se ndf., s. 327. Om V.s forbindelse med en anden jesuiterlev, Anders Skytte, se KS 3: I, 287.
  40. Ny KS V, 206–12.
  41. Herredagen åbnedes 14/5, rettertinget afsluttedes 24/5, se ERSLEV I, 123.
  42. ASV *FB III*: 90B, 222, Norvegus t. nuntius i Polen, 2/8 (efter gl. stil 23/7) 1604 (kopi). Der står udtrykkeligt, at det var sket »opera Cancellarij, qui nobiscum est.« Samme person tænkes der sikkert på med udtrykket »qui a rege pene secundus est« (*LittAnn* 1602, 725), og han kan altså ikke være statholderen i København, som DUIN mener (NST XII, 377), men snarere kongens kansler Christian Friis eller rigens kansler Arild Huitfeldt, selv om man vanskeligt kan sætte dem i forbindelse med jesuitterne, men en positiv ytring eller lignende kunne let misopfattes eller forstørres af stedlige kontaktmænd. Sml. ovf. n. 27.
  43. JS ny r. V, 8.
  44. SLANGE, 206, sml. BRANDRUD, 196.
  45. Brevet i NRR I, 80 f.
  46. En nærmere redegørelse for disse planer, se ovf., s. 162 ff.
  47. I 1594 kom der et nederlandsk-spansk gesandtskab bestående af Charles, greve af Egmont, Fernando Lopez de Villanove, guvernør i Kerpen, og lic. jur. Johan Niekerke, se C. F. BRICKA i HT 5: V, 661 ff.
  48. Nærmere enkeltheder om skriftet, se tillæg 2.
  49. Se ovf., kap. 12.
  50. Se ndf., s. 389 f.
  51. PALME, 257 ff.
  52. PALME, 348 ff., 483.
  53. *KancBr* 1603–08, 179.
  54. *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, udg. ved C. F. BRICKA og J. A. FRIDERICIA, I (1887–89), 13 ff., sml. PALME, 480 ff.
  55. PALME, 484.

[s. 324-329]

56. ERSLEV I, 125 ff.; sml. PALME, 484 ff.
57. Ny KS V, 54. SLANGE (s. 207) beretter, at kongen før sine forholdsregler kaldte bisperne Peder Winstrup, Jacob Madsen Vejle og Mogens Madsen til sig og spurgte dem til råds.
58. Ny KS IV, 758; V, 838f. Der er næsten ordret overensstemmelse mellem begge breve; af afvigelser bemærkes, at det danske også omfattede adelens børn; RA *Norske tegnelser 1596-1617*, 190, og *Sjæll. tegnelser 1596-1604*, 488f.
59. Sv. GÖRANSSON, *De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen från reformationen till frihetstiden* (UUÅ 1951), 111f.
60. Brevet blev læst i konsistoriet 7/10, se KS 4: IV, 519.
61. *KancBr 1603-08*, 210; KUH III, 162 ff.; Ny KS V, 839f., sml. BRANDRUD, 196f. Biskop Hegelunds i Ribe holdning til jesuitterne fremgår også af et brev af 1609, se Ny KS VI, 665. Om publikation af forordningen om jesuiterelever i Ribe stift, se Ny KS V, 838 ff.
62. *LittAnn 1605*, 950.
63. *KancBr 1603-08*, 47f.
64. JS ny r. V, 8.
65. KS 4: IV, 521f., fortsættelsen i RA UA *Acta Cons. 1604*, 25ff.
66. Om deres videre skæbne, se ovf., s. 297, og ndf., s. 355f.
67. *KancBr 1603-08*, 260f.
68. Blandt de børn, som efter hans anbefaling kom til Malmö skole, var Axel Urne, se THOMAS CORTSEN WEGENERS ligprædiken over A.U. (1630), se ndf., s. 348.
69. Blandt dem var Matthias Olai, der var gået 12 år i Malmö skole, og Johannes Teringius, der havde været hører i Malmö 1595-1601 og siden blev sognepræst i Gessie, se KS 3: I, 278.
70. KS 2: V, 211.
71. RA *Skånske tegnelser 3*, 207v, udtog *KancBr 1603-08*, 273.
72. *LittAnn 1605*, 951.
73. SCHARTAU, 68.
74. *Tessaradecus orationum, quæ Lundis olim in synodis anniversariis, inde ab anno 1590 ad annum usque 1603 sunt habitæ, Hafniæ 1604*.
75. *Orationis Invektivæ Matthiæ Lundensis apud Danos Superintendentis adversus sectam, quam vocat Jesuiticam, refutatio M. JACOBI SCHRÖTERI, Collegiæ Ecclesiæ Gutstadiensis Præpositi, atque Illust. D. Episcopi Varmiensis Cancellarij. Brunsbergæ 1605*.
76. Han var kansler under to bisper og døde 1621 (ZE 23, 761, se også NTBB XXIX, 216). Han forekommer i fortegnelsen over Mariakongregationens medlemmer som »Jacobus Schröter, Prutenus, Cancel. et Archypresb. Heilsberg. Præpositus Gutstadiensis, Canonicus Warmiensis« (UUB H. 168).
77. Også andre jesuitter har benyttet denne fremgangsmåde, således har Possevino udgivet en række skrifter under andre navne. Desuden indeholder Schröters skrift flere enkeltheder, som Norvegus gennem sine kontaktmænd kendte bedst, eller som han havde nævnt i sine breve, fx. oplysningen om den calviniske bibeloversættelse i Amsterdam, sml. *Orationes invektivæ*, bl. B 3 og nuntius Rangoni t. kard. Aldo-brandini, 30/10 1604, ASV *FB III: 90 B*, 281 v.
78. *KancBr 1603-08*, 453; MHD II; 2, 362f. (svarskriftet tr. *ibid.*, 355-84).
79. *LittAnn 1605*, 951.
80. KUH IV, 564.
81. SCHARTAU, 69. Der står »Resell« og ikke »Refell«, hvorfor Schartaus hypotese om Rehfeld eller Reesen ikke holder stik. Mellemmanden i Danzig var Hans Becher i Langgasse.
82. WAD, 19f.
83. SCHARTAU, 69.

84. ZE 17, 112, hvor også de af Aagesens børn, der blev født i Rössel, opregnes: Eva f. 3/6 1607, Helene f. 24/8 1608, Lucia f. 10/12 1610, Margarete f. 15/4 1613, Johan f. 13/4 1615, Adam f. 6/4 1617, Nicolaus f. 27/5 1619, Anna f. 18/7 1621. Af andre børn kendes Gorgonius f. o. 1604, Elisabeth d. o. 1635 som nonne i Katarinaklostret i Rössel, og Catharina, der var gift med en borger i Heilsberg, enke 1654. Aagesens enke Eva levede endnu 1655 i Rössel (ZE 15, 416, se også ZE 26, 442, og 24, 131).
85. LÜHR, nr. 489; ZE 20, 366. En anden søn Nicolaus var elev ved jesuiterkollegiet i Rössel o. 1633–34 (ZE 15, 416).
86. Det kan tilføjes, at Aagesens breviar er kommet tilbage til Norden. Uppsala-exemplaret af det i 1517 trykte *Breviarium Lundense* har på titelbladet følgende bemærkning: »Me possidet Johannes Aggæison quondam persona Altaris Abrahæ militis in Ecclesia Lundensi atque Gymnasiarcha Malmogiensis in Scania«, NTBB V (1918), 79.
87. *LittAnn 1605*, 952f.

KAPITEL 24

- I en katalog fra 1603 over UB i København findes indført: »*Jerusolymitana peregrinatio Radzivilii Thomæ Treteri Brunbergæ 1601. L.N. d(ono) d(edit)*« (RA UA Ms. 1010, 12). Bogen er sandsynligvis gået til grunde sammen med mange andre ved den store brand i 1728. Et eksemplar findes i KB, men uden nogen tilføjelser.
- 31/10 1604 proponerede rektor »de quodam scripto Jesuitico, som Resenius hafde, cui esset respondendum«, KUH III, 158, n. 1.
- LittAnn 1601*, 771.
- NRA *Norske indlegg 1613*, Gjerpdommen, tillæg § 6: »Conventus secreto hic agunt«.
- NST XII, 367.
- Ibid.*, 366.
- I 1602 omvendtes der ifølge *LittAnn* (s. 723) i Braunsberg i alt 13 personer fra Danmark-Norge. Det var endog et af de år, hvor tilgangen af nye elever på grund af pesten var ringe.
- ASV *FB II*: 448ab, 247.
- Se ovf., s. 289.
- ASV *FB III*: 90B, 148v, nuntius indber. af 5/6 1604.
- Se DBL XXII, 337f.; NBL V, 144f., VII, 508; ELGENSTIERNA I, 512f., III, 355. Der kan opstilles følgende slægtstavle:

Karl Knutsson (o. 1408–70)	~	Birgitta Turessdotter († 1436)
Kristina Karlsdotter Bonde (o. 1432–1500)	~	Erik Eriksson Gyllenstierna († 1477)
Gørvel Erikdotter Gyllenstierna († o. 1495)	~	Knut Alvsson (Tre Roser) (o. 1455–1502)
Bodil Knudsatter (Tre Roser) († o. 1520)	~	Fader Nielsson (Sparre) († o. 1520)

GØRVEL FADDERSDATTER (SPARRE)

12. DM 4: IV, 19f.; PT 6: IV, 69–80.
13. Se ovf., n. 10.

14. ASV *FB III*: 90B, 222, Norvegus t. nuntius i Polen 2/8 1604 (kopi).
15. NST XII, 368.
16. Rudnicki besøgte Braunsberg i april 1605, se ovf., kap. 22, n. 93, om hans udnævnelse *HierCath IV*, 359; *GAMS*, 359.
17. LÜHR, nr. 340.
18. UUB *H. 170*, 79v, hvor han kaldes »Ertmannus Ringius«; NST XII, 368. Han var i København i juli 1606, RA *UA Acta Cons. 1606*, 101.
19. UUB *H. 170*, 83.
20. ARSI *Pol 77*, 6, Andreas Obremski t. gen. 31/7 1605, sml. DUHR 2: I, 376.
21. NST XII, 370f. Deres navne er udstreget i matriklen.
22. ТРЬПУЌКО, 36.
23. NST XII, 370ff. Jørgen Stange kom muligvis først 1608, sml. *ibid.*, 388, n. 110. En »D. Georgius Petrus« blev 16/9 1607 valgt til konsultor for den store Maria-kongregation (UUB *H. 170*, 102v), han må være identisk med den norske jesuits søsterdattersøn af samme navn.
24. Se ovf., s. 305, 311, og ndf. s. 357f.
25. *MatrOlm*, 84; *CatOlm 1624*, nr. 377f. Den førstes efternavn er i matrikeludgaven stavet »Wilhadus«, den andens »Slavinus«.
26. *MZA Cerroni II*: 6, 382, 615 (OKS).
27. Fr. Klynes stb., KB *NKS 381f*, 8°, 266. Stambogsejeren var i Giessen med flere afbrydelser gennem hele den nævnte periode, men Willehadus' indførsel synes at stamme fra den sidste tid.
28. Joh. Bapt. Schnizers stb., ÖNB *Ser. n. 2970*, 38. Indførslen synes at stamme fra en sydtysk by, muligvis Ingolstadt eller Freiburg i Br., hvor stambogsejeren, der selv var østriger, opholdt sig det nævnte år. W. kalder sig »Cimbri Danus. Med. D.« og benyttede som devise »Vivit post funera virtus«.
29. *MatrHelmst*, 190.
30. Se ndf., s. 372.
31. PETER SCHUG & MATTHIAS SCHULER, *Geschichte der zum ehemaligen kölnischen Eifeldekantat gehörenden Pfarreien der Dekanate Adenau, Daun, Gerolstein, Hillesheim und Kelberg* (1956), 119, 393, 430. I BISTUMARCHIV TRIER findes et håndskrift (*Abt. 95, Nr. 309d*): *Geschichte des Klosters Niederehe*, hvoraf det fremgår, at prioren også blev kaldt Theophilus Schavinius Holck. Han underskrev sig dog Theophilus Schavinius Gothus. Desuden er formen Theophilus Nicolai Schavenius blevet nævnt, skønt der ikke findes dækning herfor i de bevarede dokumenter. Dette kunne tyde på, at prioren havde forbindelse med slægterne Holck og Schavenius (Skabo, Skabou), hvoraf den sidstnævnte også forekommer på Gotland.
32. NRA *Norske indlegg 1613*, Gjerpendommens tillæg, § 5.
33. ASV *FB III*: 90C, nuntius Rangoni t. kard. Cinzio Aldobrandini 5/3 1605.
34. ARSI *Pol 77*, 9, Petrosa t. gen. 6/8 1605.
35. *Ibid.*, 15, Petrosa t. gen. 28/10 1605.
36. *Ibid.*, 22, brev af 17/1 1606.
37. ARSI *Lith 6*, kat. f. Vilna og Braunsberg 1604–05.
38. *Ibid.*
39. ARSI *Pol 77*, 22, Boxa t. gen. 17/1 1606. Oplysninger om Gerardinus i personal-kataloger i *Pol 7* og 43.
40. ARSI *Pol 7*: I, 353, *Pol 43*, 36, *Lith 6*, 1, 3, sml. STEINHUBER I, 369.
41. NRA *Norske indlegg 1613*, Gjerpendommens tillæg, hvor der i brevudtog udtaltes et ønske om, at en eventuel prædikant måtte kunne prædike på tysk. Oplysningen hos WERWING (II, 118), at Norvegus fulgtes af to andre jesuitter, synes altså ikke at være rigtig. Også *LittAnn 1606* (s. 776) taler kun om »duo exploraturi«.
42. ARSI *OppNN 242*, 128, Norvegus t. Bellarmin 31/10 1607.

43. *LittAnn 1606*, 776f. Det må dog fremhæves, at der i Lübeck synes at have været flere katolikker, sml. ILLIGENS, 67; STEINHUBER I, 481, så den sidste påstand må betragtes som overdriivelse.
44. ASV NP 175, brevkonc. af 3/6 1606 (også i *FB II*: 435, 134). Her må man tage hensyn til tidsforskellen, efter den gl. stil var brevet dat. 24/5. Breve til Rom var en måned og ofte endnu længere undervejs, altså har Norvegus skrevet sit brev engang i april. Kardinal Borghese taler om »Gothlandia«, men derunder mener han Skåne. Der hændte tit, at skånske studenter i udlandet betegnede sig som »Gothus«.
45. BRANDRUD, 202. B.'s fremstilling og de af ham benyttede kilder danner grundlaget for den følgende skildring, hvis ikke andet oplyses.
46. ARSI *OppNN 339*, 71.
47. Se ovf., s. 329.
48. Der er ingen særlig grund til at antage, at katolikker i Helsingør skulle være lutter udlændinge, som BRANDRUD (s. 202) er tilbøjelig til at gå ud fra, eller at Norvegus opholdt sig i en fremmed konsuls hus, som PONTOPPIDAN (III, 557) tror. De to udsendinge skilte jo ikke med deres tilhørsforhold, kom sikkert ikke i gejstlig dragt og kunne derved let blande sig med den brogede skare af ind- og udlændinge, hjemmeboende og fremmede i Helsingør.
49. BRANDRUD, 202–09, PERGER, 98ff., KUH III, 172–176 o.a.st. WERWING (II, 118) beretter, at kongen med rigsrådets samtykke havde tilladt den norske jesuit at disputere med professorer og først derefter på deres forestilling befalet ham at rømme landet. Det er ikke klart, hvad W. bygger på, men sandsynligvis er her kun tale om en forskellig opfattelse af det refererede møde i konsistoriet. Ifølge H. U. RAMSING, *Københavns Ejendomme 1377–1728*. I (1943), 107, fandtes der i Øster Kvarter en gård ved navn »Fortunen«, som tilhørte Gørvel Faddersdatter, der havde testamenteret den til Christian IV. I 1606 var gården lejet ud til Bernt thor Schyren.
50. KUH IV, 564.
51. KORT ASLAKSEN, *Theologisk oc historisk Beskriffuelse om den reformerede Religion* (1622), F 3, sml. O. GARSTEIN, *Cort Aslaksøn* (1953), 131. »Ulm« kan vel opfattes som en misforstået form for Olmütz, sml. BRANDRUD, 189, n. 2. Stephanius' samtidige betretning er mere personligt præget og giver flere enkeltheder, mens Aslaksens senere fortælling er mere alment affattet og hadefuld i tonen, idet skildringen skulle tjene til at belyse de papistiske anslag mod Danmark.
52. BRANDRUD, 211; PERGER, 102f.
53. I den forbindelse er det pudsigt, at man ved sammentælling af hans oplysninger når til fem eksemplarer: kongen 2 (dansk og latin), Chr. Friis, Resen, Venusin hver 1 (sml. ARTHUR THUESEN, *Beslaglagte og supprimerte bøger i den norske litteratur* (Oslo 1927), 119ff. Norvegus har måske ment fire sæt, eller også har Stephanius refereret forkert og den norske jesuit ment fire personer.
54. Ny KS V, 226, sml. PERGER, 103f.
55. Franz Rantzau (1555–1612) studerede 1566–67 i Louvain, se *MatrBas* II, 185 og ovf., s. 54f. Peder Brahe († 1610) havde i øvrigt en søn Albret, der døde 1600 i Ungarn, DAÅ 1888, 113.
56. Ny KS V, 55.
57. NRR IV, 153f, tr. også hos BRANDRUD, 215.
58. NRR IV, 154.
59. *LittAnn 1606*, 776f.
60. Den norske statholder gav endog sin anbefaling til en jesuiter elev, der mødte op i København samme efterår, se ndf., s. 357.
61. Hans levnedsløb i DBL I, 30f.
62. Om norske jesuiter elever, se ndf., s. 358f.

KAPITEL 25

1. Om den norske rektor, se DUIN i NST XII, 365, om rettergangen i Gjerpen, DUIN i NST XIII, 1 ff.
2. SCHARTAU, 56. Deres hovmester var lægen Johan Isaksen Pontanus (1571-1639), og de blev immatrikuleret i Herborn (1599/1600), Basel (10/10 1600), hvor hovmesteren det følgende år (23/8) blev dr.med. og afløstes af Wolfgang Rhuman, i Genève (1/5 1602) og Orléans (1603), *MatrBas I*, 499. LAUR. JAKOBSENS ligprædiken over Jørgen Brahe (1661) giver detaljerede oplysninger om deres rejser. Det tilføjes, at Erik og Jørgen B. 1/10 1600 indskrev sig i Heidelberg i Tage Thotts stambog, KB *NKS 681*, 8°, 89v, 93v. 23/4 1601 indskrev alle tre sig i Basel i Hier. Gundlachs stb., KB *NKS 656*, 8°, 85f., 89. 31/3 1602 disputerede Erik Brahe i Basel og dedicerede sin disputats til sin fader og Arild Huitfeldt.
3. DAÅ 1888, 106. Jørgen B. døde 1661. Erik B. var senere kaptajn i hollandsk tjeneste og døde 1631, mens Falk B. døde i England 1625 (*ibid.*, 106, 110).
4. HANS BANGS ligpr. over Sten R. (1612), sml. SCHARTAU, 57.
5. PT 4: I, 133. I samme by indskrev de sig 9/4 1604 i nordmanden Laurids Holgersens stb., KB *Thott 563*, 8°. L.H., der senere blev sognepræst i Åfjord, kom netop fra et længere ophold i Wittenberg. Undervejs til Basel synes han bl.a. at have gjort ophold i det katolske Ingolstadt, hvor prof. Henricus Canisius skrev sig i hans stb. (se bl. 82, 140 og upag. i slutn. af bogen). Ravn skrev: »Durare et vosmet rebus servare secundis«. Canisius' indførsel er udateret, men tidspunktet fremgår af rejseruten, således var L.H. 28/3 i Neuburg a.D., o. 30 km fra Ingolstadt.
6. MWG 6 (1907), 66, indf. i Danzig-studenten Heindr. Heyls stb., sml. KS 5: II, 402.
7. LÜHR, nr. 296. At hjemkaldelsen skyldtes frygt for katolsk påvirkning, som SCHARTAU (s. 57) tror, kan man lade ude af betragtning; ellers havde de ikke sendt deres sønner ud igen til katolske lande.
8. HANS BANGS ligpr. over Sten R. (1612), sml. F.R.FRIIS, *Historiske Efterretninger om den danske Adelsfamilie Rosensparre* (Kbh. 1872), 27ff., og SCHARTAU, 57.
9. Th. Semlers stb., ÖNB *Cod 12908*, 27f. S.R.'s indførsel er af 5/2. Chr. Bordings udaterede indførsel lyder: »Som grønningen eng ij fejrste grøde/ Med blomster prydet gule oc røde/ Maa ofte frycte nordens wold/ Oc endlig falme af wintern kold/ Saa er vor leffnitz gandske tid/ Forgangen snart, oc oft ublid,/ Endtil wi liggis døde ij Jord/ Oc intet haffue aff al wor flor«. Under opholdet i Padova skrev S.R. 6/7 1609 sit navn i Arnold v. Heverens stb. StB *AUGSBURG Cod. 187*, bl. 38.
10. Th. Semlers stb., ÖNB *Cod. 12908*, 25f., 67, dat. 2-3/1.
11. Kopi af afbigt KB *Add. 264 II, fol.* jvf. Ny KS VI, 504f.
12. Se ovf. s. 295f.
13. KUH III, 178, jvf. ndf., s. 356f.
14. Alle tre har 19/1 indskrevet sig i Chp. Andr. Gugels stb., BStB *Cgm 7391*.
15. DAÅ 1898, 210; PT 4: I; 146; *MeddRk 1872*, 160; HSS I, 295, 298.
16. *Theoremata iuridica de obligationibus et quibusmodis re contrahitur obligatio, quæ in inchoata Orientalis Franciæ Julia Universitate, auspice Supremo Numine, præside Clarissimo consultissimoque viro Domino NICOLAO PFOCH I.V.D. Professore celeberrimo, facultatis iuridicæ Decano spectatissimo, publice defendere conabitur JACOBUS BONDE, Danus. In publico Iuris utriusque auditorio 3. Non. Aprilis Anno 1604 Horis solitis. Wirceburgi, typis Georgii Fleischmanni.* Af dette hidtil ukendte tryk er det lykkedes mig at finde et exemplar i UB WÜRZBURG.
17. *Theoremata iuridica de obligationibus ex quasi contractu descententibus. Resp. GULELMUS FRIDERICUS DE PISNICZ BOEMUS. Præs. NIC. PFOCH, 26/6 1604 (UB WÜRZBURG).*
18. *Positiones iuridicæ de modis tollendarum obligationum. Resp. MATTHIAS FERDINANDUS WILLICHIUS PRAGENSIS. Præs. NIC. PFOCH, 3/7 1604 (UB WÜRZBURG).*
19. FRANZ X. v. WEGELE, *Geschichte der Universität Würzburg I* (1882), 298f., 304f.;

- GÖTZ v. PÖLNITZ, *Julius Echter von Mespelbrunn, Fürstbischof von Würzburg und Hertug von Franken (1573-1617)*, München 1934 (om skoler: kap. 6).
20. 9/4 1604 skrev Bonde sit navn i hans stambog. Det pågældende blad er kommet på afveje og findes nu i en stambog i STA KÖLN *W 343* (sidste blad).
  21. Indførsel af Johannes Magni (Jens Mogensen Harbou, DAÅ 1921, 553) i Falsters stb., bl. 19v, dat. 7/7 1604 på Holbækgård.
  22. Muligvis har rejseselskabet forladt Würzburg kort efter disputatsen 3/7 1604 (se ovf., n. 18), idet der ellers sikkert havde været flere danske hyldestvers ved disputatser i den følgende tid. Det er imidlertid ikke tilfældet, ikke engang, da Daniel Spies, der var med til at hylde Bonde, selv disputerede 2/10 s. å. (UB WÜRZBURG).
  23. JENS GJØDESENS ligpr. over Peder Stygge (1612), bl. H 1 ff., sml. DM I, 64; PT 4: I, 124. Om en foliant, som har tilhørt ham (nu i STATSBIBLIOTEKET i Århus), se NTBB 1932, 51. Desuden har han i 1608 i Haag købt LEO HULSIUS, *XII primi Caesares* (Frankf. 1598), nu i KB.
  24. I Würzburg betegnede han sig 9/4 1604 som stud. jur., se ovf., n. 20. I jan. 1606 indskrev han sit navn i C. A. Gugels stb. uden nogensomhelst grad, men et år senere i Th. Semlers stb. tilføjede han »I. V. D.«, se ovf., n. 10 og 14.
  25. *Memento mori. Det er kom i Hue du skalt doe.* De andre bidragydere er professorer i Rostock. Bogen må være kommet sidst på året, da et af digtene er dateret 13/9.
  26. *Eucharistica... DN. AXELIO VLFSTAND ... cum e superiore Germania inclutam urbem Rostochiensem transiret, trajecturus in Patriam Daniam cum...* ANDREA MANDIO *informatore suo... scripta ab amicis.* (Rostock 1615). Jacob Bonde skrev i stambogen (KB *NKS 400, 8°*): »Rebus angustis animosus atque / Fortis appare, sapienter idem / Contrahes vento nimia secundo/ Turgido vela«. Axel U. blev imm. i Rostock sammen med sin præceptor i aug. 1611, *MatrRost III, 2.* I okt. 1614 var han i Strassburg (indførsel i Jac. Brochmands stb., KB *NKS 369, 8°*), i april 1615 i Frankfurt M. (indf. i Andreas Claudius' stb. KB *Thott, 553, 8°*).
  27. Ligpr. over Axel Urne af THOMAS CORTSEN WEGENER (1630), 25f.
  28. *MatrWitt II, 178; PT 14: III, 166.* S. O. til Eget gik 1610 i Sorø skole og var død 1658, DAÅ 1907, 333.
  29. Ligpr. over A. U. (1630), s. 24.
  30. Ifølge *KancBr 1603-08, 254*, fik Knud Urne 6/3 1605 lov til at sætte to af sine sønner i Sorø skole, og de har sikkert været Axel og Christoffer, sml. ligpr. over Axel U. (1630), 24.
  31. Ligpr. af JENS DINESEN JERSIN (1632), sml. SCHARTAU, 58.
  32. Ligtale af CLAUS PLUM (1622), sml. BLOCH I, 47; RIETZ, 361 f.; Ny KS V, 214; KS 3: I, 749f.
  33. Imm. i Wittenberg 25/6 1607 sammen med Nicolaus Nicolai Winther, *MatrWitt II, 61; PT 14: III, 160.* 27/7 s. a. skrev han sit navn i sit bysbarn Caspar Bartholins stb., KB *NKS 359, 8°*, 329.
  34. J. POLIŠENSKY omtaler i *Festgabe für L. L. Hammerich* (1962), 221, en dansker ved navn Bartholomæus Canutus, der underviste ved en skole i Prag før slutningen af 1609. I december 1609 blev han baccalaureus ved universitetet, og i februar 1610 holdt han et foredrag »in carmine heroico«, som blev modtaget med megen ros. Ved sin bortrejse i april s. å. fik han en gave fra universitetet. Disse oplysninger kaster lys over en dunkel periode af Bertel Knudsen Aquilonius' – for der er sikkert tale om ham – udenlandsrejse i tiden 1606-10 (se hans biografi i LSH II: 9, 290 ff.).
  35. LSH 2: III, 8f.; RIETZ, 105f., 364f.; KUH IV, 628 ff.; HSS IV, 128; Ny KS V, 841 ff.
  36. LSH 2: II, 28f.; ISBERG I, 67.
  37. ISBERG II A, 94 ff., 122f.
  38. *MatrFrkO, 466*, imm. 14/8 1602. 20/11 1603 skrev alle tre deres navne i Leipzиг i

- Poul Thranes stb., KB *Thott 1848*, 4°, bl. 130, 132. Omtrent samtidig trykte afskedsdigte, se KB *Hielmstiernes saml. 4083*, 4°.
39. I konsistoriets forhandlingsprot. 1604–08 (RA UA) findes indført under 12/9 1604 (s. 11): »Villichius voluntate Cancellarij admittitur ad orationem habendam in Collegio inferiori«.
  40. Udførlig biografi hos WAD, 17–48, se også EHRENCRON-MÜLLER IX, 49.
  41. Trykt på titelbladets bagside i W.W.s *Emblematum liber* (førsteudg. i Regensburg 1613). Forfatteren kalder sig »Jacobus Erasmus Falst. Danus« og tilegner digtet »magnificum cui sors adjunxit amicum«.
  42. Stambog i StB TRIER; PT 4: I, 134.
  43. Akterne tr. KUH IV, 567–585, sml. KUH III, 200f. og DM 4: II, 128f. Bellarmin omtales ikke i den nævnte tesis (nr. 119), men blev måske nævnt under forsvaret.
  44. KUH III, 207f. Før sin ankomst til Orléans var C. D. i Marburg (13/7 1608 indførsel i Vincens Steensens stb., KB *NKS 2662*, 4°) og Strassburg (27/9 s.å. indf. i Chr. Friis' stb., KB *NKS 370*, 8°).
  45. KS 3: I, 287, brev af 29/7 1602 fra Venusin til S.
  46. DAÅ 1903, 271 f.
  47. KS 4: IV, 519 (Acta Cons. 7/8 1604).
  48. HANS POULSEN RESENS ligpr. over Jørgen Lykke (1621); CARØE I, 116f. Imm. i Leipzig 1606/07, Wittenberg 17/6 1607 (*MatrWitt II*, 61), Basel nov. 1608 (KS 5: II, 402). Undervejs skrev S. og hans elever flittigt i deres landsmænds stambøger, således i Mads Jensen Medelfars, KB *Thott 567*, 8° (S. i Leipzig apr. 1607, hans elever u. st. o. å., men sandsynligvis samtidig), Caspar Bartholins, KB *NKS 359*, 8° (S. i Wittenberg 25/7 1607, hans elever u. d., sikkert samtidig, bl. 313f.), Vincens Steensens, KB *NKS 2662*, 4° (S. i Strassburg 1608, Jørgen L. sammesteds 12/11 1608, Frans L. Genève 24/5 1609) og Chr. Friis', KB *NKS 370*, 8° (S. i Basel 15/5 1609) rejsealbum.
  49. KB *Rostg. 31*, 8°, 79, og Nationalmuseets bibliotek. Ole Worms stambøger er beskrevet af A. GARBO i *Ex bibliotheca Universitatis Hafniensis* (1920), 183–187, og H. D. SCHEPELERN i *Kulturminster IV* (1961), 19–54 (Skyttes indførsel omtalt s. 46).
  50. StB TRIER, *Ms. 1944/1506*, 98.
  51. Indførsel i Fr. Klynnes stb., KB *NKS 381f*, 8°, 235.
  52. DAÅ 1903, 273f.
  53. CARØE I, 116f., sml. *Frederik II's Enke Dronning Sophies Kopibøger 1588–1617*, udg. v. SVEND THOMSEN (1937), 349. Om hans forbindelse med sine studiefæller Bonde og Petrafontanus, se JS ny r. V, 7.
  54. DAÅ 1903, 269f.
  55. *MatrHelmsl*, 114, 124, 128; EHRENCRON-MÜLLER V, 236; LÜHR nr. 322.
  56. Se ovf., n. 44. M. L. imm. i Wittenberg 7/7 1606 (*MatrWitt II*, 47), samme dag som Johannes Rostorffius og Tyge Sandberg. M. L. synes at have haft følgeskab af den sidstnævnte, de skrev begge 17/4 1607 i Mads Jensen Medelfars (KB *Thott 567*, 8°) og 20/8 s.å. i Caspar Bartholins stb. (KB *NKS 359*, 8°) og blev også imm. i Frankfurt a. d. O. samme dag, *MatrFrkO*, 520.
  57. Imm. i Giessen 23/7 1608, KS 5: V, 577.
  58. *KancBr 1609–11*, 351, stadfæstelsesbrev på tiende 3/4 1611.
  59. I Amsterdam skrev han 26/5 1611 sit navn i Vincens Steensens stb, KB *NKS 2662*, 4°. Imm. i Leyden 18/6 s.å., i Orléans 1/3 1612, PT 1: II, 110; 4: I, 136.
  60. DAÅ 1903, 270.
  61. JS ny r. V, 1–23.
  62. *Ibid.*, 6.
  63. KS 3: I, 635; STEINHUBER I, 488. Edsformularerne i ARCH. COLL. GERM. (OKS), om prøvetider og edsafklæggelse, se STEINHUBER I, 161f.

64. *MatrLey*, 102.
65. LÜHR, nr. 320.
66. JACOB SPERLINGS ligpr. over Hans Mikkelsen (1652), sml. F. v. JESSEN, *Danske i Paris* (1935), 148; BLOCH, 90. Det kan tilføjes, at jesuiterkollegiet i Wien i påsken 1606 (26/3) blev besøgt af en hertug af Holsten, der overværede prædikenen og aften-sangen og fik forevist kollegiet, ÖNB C. 8367, 70; *LittAnn 1606*, 479.
67. *KancBr 1603–08*, 308, 319; DM 3:VI, 168–173; KUH III, 177 ff.
68. Se ovf., s. 300f.
69. NST XII, 377. Det er ikke let at se, hvorfra Duin ved, at han har studeret i Augsburg, der er måske tale om en forveksling med Søren Mortensen (KUH III, 161, sml. ovf. s. 320).
70. I konsistoriets forhandlingsprotokol står der under 26/7 1606: »Christen Andersøn villde haffue steffnitt en studentt i rette Hermand Hanssøn Ringe, oc var II studiosi tiillstede på hans vegne, Peder Erikesson oc Peder Jenssøn som vunde... att for.^{ne} Hermand var saa siug at hand paa denne tiid icke kunde verre tiill stede« (RA UA *Acta Cons. 1604–08*, 101).
71. KS 4:IV, 771.
72. KS 4:IV, 775.
73. Ligprædiken over Palle Rodsten af E. MONRAD (1647); K. GALSTER, *Aalborg Katedralskole* (1940), 71; KS 4:III, 427. I det bibliotek, som Peder Hansen Resen 1685 skænkede UB, fandtes bl. a. »Joan. Christ. Alburg. gratulatorium MS. pro felici accessu Præceptoris Mag. Svederi Kittingii ad Eccles. Tidste. Pastoratum« (Petri Johannis Resenii *Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata*, s. 265). Ved en bogauktion i København »in ædibus Nicolai Tychonis ad angulum plateæ vulgo dictæ Stormgaden« 24/2 1690 solgtes bl. a. »Svederi Kittingii *Disput. de cognitione sui*, Witt. 1610« (i kat. under 4° nr. 289). I KB findes en bog, som har tilhørt ham, nemlig JØRGEN NIELSEN NÆSTVEDS *Laurus Delphica* (Kbh. 1633), med egenhændig dedikation af forfatteren. K. har også skrevet i stambøger, således o. 1610 i Georg Meiers stb. (i StB KÖNIGSBERG, se *Herold* 29, 1901, 37) og 12/8 1622 i Thisted i sin svigerfader Viborgbiskoppen Frans Rosenbergs stb., KB NKS 2090h, 4°. Bortset fra digtet til Palle R. (i *Disput. VII quæstionum illustrium philosophicarum, præf. Jac. Martini*, Witt. 1609) kan nævnes et digt i HANS SKONNING, *Collegium philosophicum* (Århus 1636).
74. En norsk præst i Stavanger stift sagde 1606 om den norske almue, at »den gamble Surdey sidder endnu i dette Slaugz Folck, saa adt mange endnu aff dennomb bede Gud der om, adt den gamle Thro och Paffue-Lærdom motte komme igien«, se *Samlede skrifter af PEDER CLAUSSØN FRIIS*, udg. af GUSTAV STORM (1881), 235.
75. DUIN i NST XII, 360–390, XIII, 1–12.
76. LÜHR, nr. 254, hvor det oplyses, at han sendtes til Vilna i aug. 1599. I *CatVilna 1602 A* står han opført blandt alumnerne, der er optaget 1598. Om hans skæbne, se *Historialinnen Arkisto* XI, 203 ff.; XVII, 378; SPT XIV, 20–43 (om Norgesophold s. 29). Procesakterne trykt i SST 1592 ff., VI, 359 ff. Under den nævnte proces røbede den anklagede også navnet på sin forbindelsesmand i Danmark, nemlig en Albrecht Sandt i Helsingborg, hos hvem hans bedste klæder var opbevaret (SST 1592 ff., VI, 379). Hvor meget denne mand har vidst om jesuiterstudenter, er imidlertid vanskeligt at sige.
77. CCD III, 405; DKL III, 38f.
78. NRA *Norske inlegg 1613*, Gjerpendommens bilag VI.
79. KS 3: I, 401 f. Han synes at have oppebåret løn til mikkelsdag 1615, hans efterfølger blev ansat 1/7 s.å.
80. HERMANN TÜCHLE, *Acta S.C. de Propaganda Fide Germaniam spectantia* (1962), 118. At han kaldes den svenske konges organist, må bero på en misforståelse fra referentens side, se også V. HELK i KS 7:V, 490. Det kan nævnes, at kapelmesteren ved Marie-

kirken fra 1608 Andreas Hakenberger var katolik, se H. RAUSCHNING, *Geschichte der Musik und Musikpflege in Danzig* (1931), 74.

81. NRA *Norske inlegg 1613*, Gjerpendommens bilag. Bortset fra Lauge fra Helsingør er alle omtalt i det foregående. Den omtalte Lauge, om hvis skæbne den adspurgte Herman Hansen (Ringius) intet vidste, kan eventuelt være identisk med Laurentius Hellespontanus (Laurids Mogensen), skønt dette forudsætter en misforståelse eller fejl, da de to fornavne ikke er identiske (»Lauge« latiniseres almindeligvis som »Lago«).
82. KS 7:I, 321.
83. DKL III, 47f.
84. Det synes at gælde Falster, Petrafontanus og muligvis Bonde, sml. JS ny r. V, 15, 22f. og ovf., s. 348, 353, 355.
85. KUH III, 577ff.; FAYE, 221; NBL XII, 277ff. 17/9 1607 skrev han sig i Stavanger i Poul Thranes stb., KB *Thott 1848, 4°*, 289. Efter Gjerpenprocessen, altså efter sin afsættelse, prentede Christoffer Hjort 30/4 1614 i Nes sit navnetræk i samme stambog, på siden over for Stavanger-bispens. Han kunne næppe være tvunget dertil af pladshensyn; efter datidens stambogsskik er det et tegn på nær forbindelse, sml. ovf., s. 287f.

KAPITEL 26

1. ÖNB *Cod.* 11977, 170, 183f.
2. PASTOR XII, 232.
3. ARSI *OppNN 242*, 128f., brev af 31/10 1607.
4. ARSI *OppNN 242*, 129 (egenh. koncept), kopier i *OppNN 246*, 96v, og *OppNN 247*, 40v–41r. Brevet dat. 8/3 1608.
5. UUB *H.* 170, 114–119. Imidlertid er disse annaler ført så uensartet, at man ikke kan slutte noget om tiden, hvor den norske jesuit ikke bliver nævnt. Boier nævnes for første gang 14/6 1609, *ibid.*, f. 128.
6. ARSI *Lith.* 6, 9.
7. LÜHR nr. 385, sml. DUIN i NST XII, 374 (navnet udstreget i matriklen).
8. NST XII, 373.
9. *MatrKöln*, 169v; STA KÖLN *Un 482*, 290v (sml. *Un 979*, 186v). Senere i Salzburg oplyste han at have absolveret både filosofistudiet og den skolastiske teologi i Köln (KAS *Prot. cons.* 1629, under 22/6), men det rimer dårligt med de faktiske forhold. Om sine studier hos jesuitterne tav han derimod.
10. LÜHR nr. 394; UUB *H.* 170, 116v, 125, 127, 128v (der kaldes han »Holandus« efter sine forældres nationalitet); *MatrKnB I*, 196 (imm. 6/12 1610). Om hans fader, se E. TAUBER, *Person.-hist. Notitser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg* (1879–80), 126 og sammes tillæg III, 6. En af hans brødre, Herman, blev rektor i Vejle og en anden, Christen, borgmester i Ålborg.
11. KAS *Prot. consist.* 1617–30.
12. NAGJ *Metzlers saml.*, afskr. af et brev fra Boxa t. Rudnicki, dat. 11/1 1606, efter or. i stiftsarkivet i Frauenburg. Boxa anbefalede Norvegus »pro testimonio libelli«.
13. Om de forskellige udgaver, se tillæg 1.
14. BERKHOLZ; R. WITTRAM, *Baltische Geschichte* (1954), 82ff.; SAMME, *Baltische Kirchengeschichte* (1956), 95.
15. LÜHR nr. 392.
16. *Anti-Jesuita primus et secundus sive discussio et confutatio solida et modesta questionum aliquot, quas Laurentius Nicolai Jesuita tractat in initio libri sui, quem inscripsit: Confessio Christiana de via Domini etc. Giessæ Hassorum 1615.*

17. *Anti-Jesuita* I, 191 f., sml. BERKHOLZ, 65 ff.
18. *SRA Liv I: 45*, 94 v (overskud af viaticum, indført i jesuiterkollegiets regnskabsbog i august 1610).
19. *ARSI Lith 6*, 9.
20. *Ibid.*, 14, 44.
21. *SRA Liv I: 45*, 573 v.
22. Om Pacius, se *HierCath* IV, 304.
23. *ARSI Lith 6* (personalfortegnelser for kollegiet i Riga 1612–21); KLEIJNTJENS, 154, 168.
24. I september 1613 fik han en lygte (*laterna*), i august 1616 et par briller, i juni 1617 en kniv (*cultrum*), i august s. å. et par sko (*calceos*), i december samme år underbeklædning, hvortil næste måned kom fåreskind, sikkert til pels for at kunne holde varmen i den strenge livlandske vinter. Endvidere fik han i juni et par støvler (*caligas*), i marts 1619 nye læseglas (*duo perspicitia*), hvilket kan tyde på yderligere svækkelse af synet, og til sidst i juli s. a. handsker (*chyrotheca*), *SRA Liv I: 45*, 597 v, 635 v, 646 v, 648 v, 653 v, 654 v, 659 v, 670 v, 674 v.
25. BERKHOLZ, 68 ff. Se også KLEIJNTJENS, 178, 274.
26. Se ovf., s. 299.
27. ROSTOWSKI, 268 f., sml. BRANDRUD, 233 f.; PERGER, 106 f.
28. ROSTOWSKI, 269.
29. Nekrolog *ARSI Lith 6I*, 27, trykt (dog med flere læsefejl) EP, 186 f.
30. *ConfLat*, 200 f.
31. Ny KS VI, 585.
32. *CatOlm 1624* nr. 516. Efter placeringen at dømme synes han at have været alumne o. 1613–14; måske lod han sig indskrive på vej til Graz.
33. Nærmere redegørelse for hans skæbne af V. HELK i KS 7: V, 485 ff.
34. *MatrWien*, 84 (mellem 4/4–13/10 1611); *UA WIEN Matr. fac. jur.*, 22.
35. *ARSI Germ 113*, 396 f., gen. til ham 1/9 1629.
36. KS 3: I, 625–642. I JACOB HUNTER, *Epistolæ miscellanæ* (Wien 1631) er trykt to breve fra H. til ham (sept. 1629) og hans hyldest til Lavinia Gonzaga i anledning af hendes giftermål med hertug Vratislaus af Fürstenberg.
37. *MatrOlm*, 101. Han betegnes som »Hogiensis«, muligvis misforstået form for »Hafniensis«. En Arnt Kempe var 1581 husejer i København, se O. NIELSEN, *Kjøbenhavns Diplomatarium I* (1872), 529.
38. *MatrOlm*, 104 f. Den sidste betegnes som »Danus«. Den adelige slægt Munk synes ikke at have haft nogen medlemmer af dette navn; den borgerlige slægt mangler endnu en fyldestgørende stamtavle, men det kan nævnes, at den var temmelig talrigt repræsenteret i København, hvor Peder Jacobsen Munk († 1613) var borgmester, se O. NIELSEN, *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse III* (1881), 195 f. Nordmanden har vel heddet Berger eller Birgersen. I så fald er der flere muligheder, se fx. NST XX, 99 f.; *Oslo kapitels forhandlinger 1609–1616* (1913–49) og *Oslo kapitels kopibog 1606–1618* udg. ved O. KOLSRUD (1912–49), reg.
39. *CatOlm 1624*, nr. 477.
40. LÜHR nr. 434; NST XII, 375.
41. LÜHR nr. 453, hvor han betegnes som »Cimber«, altså jyde, mens andre af Lühr citerede kilder angiver København som hjemsted.
42. LÜHR nr. 460. Han er muligvis identisk med Nicolaus Caspari Sylvius, der blev immatrikuleret i København 13/5 1612 og fik kommunitetet 27/6 s. å. (*MatrKbh*, 5; HSS III, 368) og/eller Nicolaus Sylvius Alburgius Danus, der blev indskrevet i Wittenberg 3/9 1614 sammen med Laurentius Nicolai fra Århus (*MatrWitt* II, 162; PT 14: III, 163).
43. LÜHR nr. 468, 470. Bondry er måske en fejlskrivning for Bonde, og han kan i så fald

- være identisk med Christianus Jacobi Bonde fra Ålborg, der i november 1618 blev immatrikuleret i Rostock (*MatrRost* III, 31f.) og 17/4 1619 i Wittenberg (*MatrWitt* II, 224; PT 14: III, 168) sammen med Jacob, Oluf og Jørgen Seefeld, sønner af Enevold S. til Visborg, og deres præceptor Laurids Nielsen Aalborg, senere sognepræst ved Gråbrødre kirke i Viborg, se F. HUNDRUP, *Lærerstanden ved Viborg Katedralskole* (1875), 62, og WIBERG III, 555.
44. NHT 3: III, 323f. Han er sandsynligvis identisk med den student af samme navn, der 21/9 1625 fik testimonium fra professor Hans Rasmussen Brochmand, KB *Thott 1051*, 2°, 537.
45. LÜHR nr. 472.
46. *MatrOlm*, 132 (indskrevet 28/1 1625 blandt teologi- og filosofistuderende som Andreas Ossenius Norvegus) MZA *Cerroni II*: 6, 390, 619 (OKS).
47. *Manipulus Quadruplex Ser: mi ac Rev: mi Principis JOANNIS ADALBERTI Invictiss. Polonia-rum, Suetiæ, Gothiæ Regis etc. Sigismundi III filii, D. G. Electi Sedis Varmiensis Administrato-ris perpetui Divina opera collectus, cælo delatus, Ecclesiæ, Poloniae, Prussiæ feliciter illatus, Natali eiusdem Ser: mi 8: vo Cal. Jun. celebrando per JOANNEM HEIDENSTEIN a nobili juven-tute studiosa Collegii Braunsbergensis S. J. in Genesisioxenion oblatus. Anno MDCXXII. Typis Georgii Schönfels* (TRYPUČKO, 66). Nordmandens digt går fra s. F 4r til H 1r, og han underskriver sig som »Georgius Stangius Norvegus Pædagogus G. D. Joan. Heiden-stein« og kalder digtet »Manipulus luminum«. Skriftet findes UUB Cr. 4: 35. Om J. A., biskop 1621–33, hyldet i Braunsberg 17/1 1622, se ZE I, 486f.
48. LÜHR nr. 399, sml. DUIN i NST XII, 374f.
49. *MatrPrag*, 85v. I KÅ 1930, 140, er årstallet fejlagtigt angivet som 1616. Han kan altså godt være identisk med Norvegus' søsterdatterens Nicolaus Petri, sml. DUIN i NST XII, 373. De bevarede matrikler giver desværre ingen oplysninger om nord-manden Laurids Halvorsen Sthen, der o. 1617–20 studerede i Wittenberg og 1622 blev sognepræst i Sem. Han blev 1628 stævnet på grund af sine katolskvenlige ytrin-ger, bl. a. at professorerne i København i sin tid ikke turde disputere med Norvegus, se L. DAAE i NHT 3: III, 336ff.
50. ARSI *Pol 8*, 102, 178, 231, *Pol 9*, 36, *Germ 63*, 147.
51. ARSI *Pol 79*, 1, brev af 15/11 1627.
52. ARSI *Pol 9*, 30, 120, 188, *Pol 12*, 91, nekrolog *Pol 53*, 27.
53. *MatrKöln*; NAGJ *Ms. I. 33, Hist. Coll. Gymn. S. J.*, 388. Om et par unge fra hertug-dømmerne (Peter Boje fra Ditmarsken og Martin Claver fra Krefpe), der fra Altona blev sendt til jesuitterne i Münster, se EHRENBERG, 30f.
54. STA KÖLN *Jes 639*, 25v; ARSI *RhInf 16*, 235, *RhInf 37*, 98, 133.
55. ARSI *RhInf 16*, 281, 354, *RhInf 37*, 143, 186, 197, *RhInf 38*, 229, 260.
56. ARSI *RhInf 37*, 266, sml. DUHR II: 2, 76. Det er uvist, hvem den norske pater var, der som gave modtog et exemplar af Lessius' bog *De gratia efficaci decretis divinis libertate arbitrii et præscentia de conditionata*, udkommet 1610. Den er forsynet med dedikation-en »R: do Patri Joanni Norvego Auctor d(ono) d(edit)«. Bogen, som nu findes i SKB, blev 1614 indskrevet i jesuiterkollegiets bibliotek i Olmütz, men på det tids-punkt virkede der ved kollegiet ingen nordmænd; den pågældende behøvede dog ikke at tilhøre ordenen.
57. HANSTEEN KNUDSEN, 41 ff.
58. TH. COLLINS, *Martyr in Scotland. The Life and Times of John Ogilvie* (1955), 67. Generalens afslag dat. 26/2 1613.
59. NRR V, 89; NHT 3: III, 336; BRANDRUD, 217f., 227.
60. Se ovf., s. 162 ff., 322f.
61. KS 3: I, 636.
62. JS VIII, 249 ff.
63. RA TKUA *Spanien A II*: 2, og *Spanske Nederlande A II*: 9, kreditiver fra Filip III juli

- 1612 og fra ærkehertug Albrecht 8/10 s.å. Sammesteds kreditiver for andre spanske gesandter, 1605 for Don Juan de Silva og 1617 for Don Francisco de Medina. Rekreditiv for G.F. (dat. 20/11 1612) i TKUA *Aust Reg 1610-13*, 382.
64. Den er tr. af ER. PUTEANUS, *Relazioni del Cardinal Bentivoglio* (1629) og oversat i *Vor Tid, Tidsskrift for Videnskab og Kritik I* (1914-15), 215-226, af CARL BRATLI. I ASV findes flere indbyrdes afvigende kopier, således i *Fondo Pio 33*, 119-123; *FB I: 190*, 74-80; *FB II: 17*, 58 ff. Afvigelserne er dog ubetydelige (i den ene kopi har man således konsekvent udeladt navnet på gesandtten).
65. PASTOR XII, 550.
66. ASV *FB II: 241*, 236f., nuntius til pavestolen 4/5 og 25/5 1618, modtaget hhv. 7/6 og 27/6.
67. Dette opgør er indgående behandlet af KORNERUP, 373-491.
68. *Analecta Vaticano-Belgica 2: VI* (1938), 868.

TILLÆG 1

- Jeg vil på dette sted gerne takke alle de udenlandske biblioteker, som har bistået mig med værdifulde proveniensoplysninger, i første række BIBLIOTEKA NARODOWA i Warszawa, BRITISH MUSEUM i London, BIBLIOTHÈQUE NATIONALE i Paris og de mange nedenfor nævnte svenske og norske biblioteker.
- ESTREICHER XXIII, 100.
- Catalogus Bibliothecæ... Matthiæ Foss...* (1685), 198, sml. NIELSEN, 165.
- Catalogus librorum varii generis, maximam vero partem theologicorum, quorum auctio in ædibus a... Mag. Andrea Mejero relictis... instituenda est...* (1707), D 4v, nr. 317.
- Catalogus librorum selectissimorum et nitide compactorum Petri Jespersonii...* (1715), 87, nr. 932.
- Catalogus librorum Hectoris Goafredi Masii...* (1713), nr. 728 i 4°: »Apostatæ Epistola ad facultatem Theologicam Hafniensem«. Titlen er dog så afvigende, at der kan være tale om et beslægtet polemisk skrift.
- Bibliotheca Grammiana sive catalogus bibliothecæ, quam reliquit... Joannes Grammius...* (1748), 375 nr. 5490. Med købernes navne i UB.
- Bibliotheca Fossiana sive catalogus librorum tam editorum quam manuscriptorum... quos... collegit... Nicolaus Fossius...* (1751), 294, nr. 3994.
- J.-J. WEBER, *Bibliotheca Langebekiana sive catalogus librorum tam editorum quam manuscriptorum, quos... collegit Jac. Langebek...* (1777), 194 nr. 2891.
- NIC. ELERT, *Catalogi bibliothecæ Thottianæ...*, V:2 (1791), 508 nr. 20003. Med købernes navne i UB.
- Bibliotheca juridica sive catalogus... cuius publica auctio habebitur Havniæ die 28. Nov. & seqv. 1803*, 294 nr. 65. En tilføjelse oplyser, at skriftet kostede 8 mk. på Langebeks auktion, men det kan være som sammenligningsgrundlag, selv om det vel kan tænkes, at Uldall har virket som kommissionær.
- Petri Johannis Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata...* (1685), 207f.
- ESTREICHER XXIII, 100 (nu mikrofilm i KB).
- Det pågældende exemplar er indbundet sammen med VINCENTI LIRINENSIS GALLI *Adversus prophanas hæreseon novationes, libellus vere aureus*, trykt i Krakow 1605. På titelbladet håndskreven tilføjelse: »Collegij Societatis IESV monachij 1614«.
- Cat. cit. n. 12*, s. 341 nr. 28: »Studenternes Bref aff Danmark og Norge til Professorerne i Kiøbenh. Bruunsberg 1618 (!)«.
- Cat. cit. n. 3*, s. 198 nr. 25.
- Catalogus librorum... quorum auctio habebitur in ædibus Rectoris Scholæ Metropolitanæ... 16. Octobris...* (1688), nr. 254 i 4°.

18. *Catalogus librorum variorum, quorum auctio... habebitur in ædibus viduæ Alberti Heinsii...* (1689), R 3v, nr. 10 (blandt »omissi«).
19. *Catalogus librorum varii generis... sub hasta publica... vendendorum in ædibus a beato Mag. Joh. Brunsmarmo relictis...* (1707), D 4v nr. 596, se også DBL IV, 220f.
20. *Fortegnelse paa een Deel... Bøger... tilhørende... Hans Nansens Sterboe...* (1714), I 2, nr. 236.
21. LAUR. LIND, *Det danske Bibliotek eller Fortegnelse paa alle de danske Skrifter... som... Karen Brahe... haver forøret til det adelige Jomfrukloster i Odense* (1725), 152. Den var borte allerede 1831, se ndf. n. 124.
22. *Cat. cit. n. 8*, 291 nr. 3940.
23. *Cat. cit. n. 9*, 194 nr. 2892.
24. *Bibliothecæ Sevelianæ sive Catalogi librorum, quos reliquit... Frid. Christianus Sevel...* II (1781), 162 nr. 1692.
25. *Fortegnelse paa endeel Mynter og Medailler, tillige med en Samling af... Bøger... som... 17. Martii... bortsælges udi afgangne Justiz-Raad Klarups Gaard i Stormgaden...* (1760), s. 66 nr. 610.
26. Det har det karakteristiske spejlbind, en blyantsnotits om prisen stemmer overens med beløbet i den fossiske katalog.
27. NBL III, 299 ff.
28. Oplysninger fra kataloger med priser i UB.
29. Kataloger i KB GKS 484, 2° og ARNAMAGNÆANSKE INSTITUT, *Hs. AM 410*, 4°, bogen opført under *Capsa III, pars I, ordo VII* nr. 29. Sml. NIELSEN, 162.
30. *Catalogus variorum et insignium librorum Pauli Johan. Resenii...* (1661), nr. 47 i 4°, sml. NIELSEN, 193. Ejeren var sønnesøn af Hans Poulsen Resen.
31. *Catalogus librorum Thomæ Bangii...* (1662), E 4v nr. 419, sml. NIELSEN, 216f.
32. *Catalogus variorum et insignium librorum M. Johannis Envaldi Brochmand...* (1664), nr. 224 og 492, 4° (det sidste med forfatternavnet Nicolai Laurentii og trykkeåret 1614).
33. *Catalogus librorum variorum, quorum auctio fiet in ædibus Ramelianis die 9. Oct. 1665*, nr. 399 i 4°.
34. *Catalogus librorum M. Alberti Bartholini...* (1663), nr. 132 i 4°: »Confessio Christiana Laurent. Nicolai, Hafn. 1605«, sml. NIELSEN, 220.
35. *Catalogus librorum M. Christiani Stenbuchii...* (1666), nr. 149 i 4°, sml. NIELSEN, 226.
36. *Johan. Moleni Georg. Fil. Bibliotheca libris rarissimis in qualibet facultate & materia instructa, publicæ Academiæ Bibliothecæ donata* (1670), 119 nr. 325, sml. NIELSEN, 204.
37. *Theodori Fuireni Junioris donum librarium seu catalogus variorum librorum, quos Acad. Reg. Hafniensis donavit* (1675), 76 nr. 453, sml. NIELSEN, 224f.
38. *Catalogus... librorum... Johannis Wandalini...* (1678), 78 nr. 520. Auktionen fandt sted to år senere.
39. *Catalogus librorum... quorum auctio instituenda est in ædibus Dn. Johannis Nansen...* (1679), 71 nr. 128, sml. NIELSEN, 151 ff.
40. *Auctio librorum... ex Bibliotheca Acad. Hafniensis selectorum, in ædibus Thomæ Bartholini...* (1675), nr. 646 i 4°. Måske har det dog været et andet exemplar, da den norske jesuits værk synes at være nr. 3 i et samlingsbind på fire numre.
41. *Catalogus selectissimorum librorum... ex Bibliotheca... D. Petri Winstrupii...* (1682), 54 nr. 129, sml. NIELSEN, 163.
42. *Cat. cit. n. 3*, 198 nr. 22.
43. *Bibliotheca Rosenkrantziana sive catalogus librorum... Jani Rosenkrantzii...* (1696), Cc 2v, nr. 54. Dette exemplar synes dog ikke at være blevet solgt i første omgang og figurerer på ny i en katalog over Jens Rosenkrantz' bøger, som blev udbudt til salg i juli 1697, s. 30 nr. 11. Sml. NIELSEN, 141f.
44. *Cat. cit. n. 12*, 202 nr. 19.

45. *Catalogus librorum... Michaelis Henr. Tisdorph...* (1701), nr. 509 i 4°.
46. *Catalogus librorum... Joh. Mothii...* (1705), C 3r nr. 57.
47. *Catalogus librorum... Esaie Fleischeri...* (1712), nr. 297 i 4°.
48. *Catalogus librorum... Georgii Johannis Leth...* (1713), nr. 282 i 4°.
49. *Fortegnelse paa en Deel Bøger, som først-kommende 28. Dec. ved offentl. Auction skulle selges udi Arnæs Magnussens Huus...* (1713), A 3v nr. 32.
50. *Catalogus librorum, qui... vendantur in ædibus Pastoris ad S. Spiritus i Tugthuus-Porten...* (1719), nr. 551 i 4°.
51. *Bibliotheca Claudii Christiani Reenberg...* (1720), 65 nr. 1308. Auktionen holdtes i Slanges hus i København.
52. *Bibliotheca Rostgardiana...* (1726), 68 nr. 192.
53. DBL V, 407f.
54. *Cat. cit. n. 21*, 112.
55. *Catalogus bibliothecæ Deichmannianæ...* (1732), 162 nr. 895. Køberen benævnes »Mons. L'Abbe«, ved andre køb tilføjes navnet (også stavet Gasset, Gossuet), se KB *Thott 1854–55*, 4°. Samme år optrådte han som køber ved auktionen over Chr. Danneskiold-Samsøes bogsamling (katalog med købernes navne i KB). Se også PT 6:I, 28.
56. *Bibliotheca Tychoniana sive catalogus librorum, qui sub hasta publica venales exponuntur Wiburgi d. 13. Junii 1741 in ædibus... M. Christiani Tychonis...*, 67 nr. 552.
57. *Cat. cit. n. 8*, 273, nr. 3643.
58. *Catalogus librorum, qui in ædibus Possessoris Christiani Reenberg venduntur...* (1758), 61 nr. 663.
59. *Bibliotheca Berckentiniana...* (1759), 22 nr. 475. Det var Peder Brahes exemplar.
60. *Catalogus paa eendeel... Bøger... afg. Hans Excellence Gehejme Conferentz-Raad og Ober-Hoff-Mester Niels Krabbe Winds Stervboe tilhørende...* (1766), nr. 257 i 4°.
61. *Fortegnelse paa eendeel gode og vel conditionerede Bøger... som Mandagen den 22. Februarii... paa det kongelige Waysen-Huus ved offentlig Auction skal bortsælges...* (1768), 8 nr. 41.
62. *Cat. cit. n. 9*, 194 nr. 2889.
63. *Museum Klevenfeldianum sive catalogus librorum... quas olim possedit... Torckillus de Klevenfeldt...* (1777), 75 nr. 482.
64. *Index bibliothecæ... Frederici Nannestad... Episcopi dioecesis Agershusiensis...* (1778), 90 nr. 859. Auktionen fandt sted i Oslo. Se tillige FR. NANNESTAD, *Stamtavle over slekten Nannestad*, 30ff.
65. *Bibliotheca Holmiana sive catalogus librorum, quos reliquit... Petrus Holmius...* (1778), 90 nr. 943.
66. *Cat. cit. n. 24*, 162f., nr. 1693.
67. *Bibliotheca Scherewieniana sive index librorum, quos reliquit Carol. Leop. v. Scherewien...* (1780), 68 nr. 182. Auktionen fandt sted i Odense, i prof. Peder Westens ejendom. Om S. se DBL (BRICKA) XV, 108f.
68. *Bibliotheca Harboiana sive index librorum bibliothecæ Ludov. Harboii...* (1784) II, 21 nr. 62. Hans bøger kom til KB.
69. *Cat. cit. n. 10*, V:2, 505 nr. 19944–45. H. var født i Paderborn o. 1738, se *Nordisk Ugeblad for katholske Kristne* 49 (1901), 256.
70. *Cat. cit. n. 11*, 294 nr. 66. Også ved dette værk oplyses i katalogen, at det kostede 13 mk. på Langebeks auktion.
71. R. NYERUP, *Mindesmærke af Scavenius's Bogsamling eller Fortegnelse over Folianter og Quarter af det danske Bibliothek, som Peder Top Wandal havde samlet, Jacob Brønnum Scavenius kiøbt, og som brændte op den 26. Februar 1794* (1794), 75 nr. 245. Sml. DBL XX, 620.
72. *Catalogus Bibliothecæ Gustavi Schroedteri...* (1724), 297 nr. 2627.
73. *Pars Muhlianæ Bibliothecæ continens varii argumenti libros...* (1735), 99 nr. 194 (ind-

- bundet sammen med JOHS.MÜLLER, *Vertheidigung des ausführlichen Berichts von der neuen Propheten Religion wider Nic. Teting* (Hamb. 1696).
74. *Catalogus bibliothecæ... librorum Adami Henr. Lackmanni...* (Hamb. 1755), 24f., nr. 170. Om L. se ADB XVII, 483f.
75. *Bibliothecæ selectissimæ... Jacobi Guil. ab Aspern...* (1793), II:1, 78 nr. 360. Det følgende nr. er studenterbrevet på dansk.
76. *Index suppellectilis eruditioni inservientis, quam sibi comparavit Olaus Henricus Moller...* (1797), 28 nr. 95.
77. Se ovf., n. 59.
78. Se DBL XVI, 39f. Hans søn Joachim Godske Moltke (1746–1818) var 1780–84 chef for KB, *ibid.*, s. 74. Det er åbenbart det samme exemplar, som er indført i *Bibliotheca Moltkiana* (KB NKS 769, fol.) II, 21.
79. CARL ELBERLING, *Breve fra en Bogelsker* (1909), 114.
80. Testamentet i RA *Danske Kanc. 2. dpt., registr. 1811*, nr. 1846.
81. KBA, *F. 45, accessionskat. for dansk afd. 1912*, nr. 1775–76.
82. KBA *E. 1*, 115. Det tredje exemplar er muligvis tilføjet senere. *Sml. E. 6*, 13 nr. 13 og *E. 10*, 64.
83. Det er dog ikke lykkedes at finde bogen i de bevarede kataloger over dublet-auktioner. O. 1785 havde KB kun et enkelt exemplar, KBA *E. 52*, 108, *sml. E. 54*, 98.
84. O.J. foretog meget omfattende studierejser og opholdt sig bl.a. ved universiteterne i Giessen (1608), Heidelberg (1609–10), Marburg (1610), Basel (1611), Herborn (1613), Genève (1618), Orléans (1618), Padova og Siena (1625–26). Desuden kendes stambogsindsørsler fra Frankfurt M. (Ole Worms stb., bl. 308, 13/9 1611), Heidelberg (Fr.Klynes stb., bl. 233, 30/3 1612), Marburg (And.Claudius stb., bl. 200, 6/1 1615), Milano (Joh.Rhodium stb., bl. 338, 5/10 1626).
85. CARL E.JØRGENSEN, *Viborg Katedralskoles historie* (1960), 22.
86. Ejeren har desuden tilføjet en henvisning til 2. Kong. 5 med en tilføjelse, at jesuitterne nedstammede fra den deri omtalte Gehazi, profeten Elias' tjener. Han og hans afkom blev på grund af hans griskhed af profeten fordømt til at have syrerens Naamans spedalskhed.
87. Se ovf., note 74.
88. At bogen har tilhørt Niels Foss kan man også slutte ud fra følgende tilføjelse i det pågældende exemplar: »At Exemplum lingua danica impressum etiam sollicitissime a me conquisitum, nunquam hactenus ne oculis quidem intueri mihi contigit« og (med anden hånd) »Hæc scripsit Nicol. Fossius, consiliar. status: verum Danicus textus non tantæ est raritatis, quin in Bibliotheca mea latinum proxime sequatur.« I øvrigt havde Niels Foss begge udgaver af såvel »Confessio« som »Exemplum« i sit bibliotek, se *cat. cit. n. 8*, nr. 3640, 3643, 3940, og 3995 i 4°.
89. CARLANDER IV, 123f., *sml. NTBB III*, 302.
90. *Ibid.*, I, 317; II, 143f., 543. *Förteckning uppå... Carl Fr. Eckleffs... Boksamling...* (1768), 48, nr. 10.
91. *Ibid.*, III, 12–19. *Förteckning uppå... Daniel Georg Neschers... Samling af Manuscripter, Böcker, Chartor och Estampær...* (1828), 141f., nr. 1181.
92. *Ibid.*, II, 209f.
93. *Ibid.*, I, 251; II, 620.
94. *Ibid.*, III, 61 ff.
95. *Ibid.*, I, 283f.; III, 166f.
96. NTBB IV (1917), 205f.
97. Disse oplysninger er velvilligst stillet til rådighed af BIBLIOTEKA NARODOWA i Warszawa. *Sml. ESTREICHER XXIII*, 100.
98. P.v.BÜLOW, *Familienbuch der von Bülow* (1858), 127.

99. *Cat. cit. n. 12*, 278 nr. 30.
100. *Cat. cit. n. 3*, 198 nr. 23.
101. *Cat. cit. n. 20*, D 4 nr. 60.
102. *Cat. cit. n. 50*, nr. 552 i 4°.
103. *KB Add. 223*, 4°, 26 nr. 55.
104. *Designatio librorum in qualibet facultate... in amore patriæ & supplementum instructissime Bibliothecæ Regis, conquisitorum... a Petro Scavenio* (1665), 47 nr. 359. Selv om hans bøger udgør grundstammen i KB, bærer ingen af bibliotekets eksemplarer af »Confessio« hans navnetræk, sml. ndf., s. 386.
105. *Catalogus librorum... Petri Septimii...* (1702), nr. 80 i 4°. Trykkeåret angives som 1604, men forfatternavnet som »Lauritz Nielsøn«, hvorfor det sandsynligvis har været den danske udgave. Sml. NIELSEN, 167.
106. *Catalogus librorum, quorum auctio habebitur in Byrsa ad diem 27. Octobr. & sequ.* (1662), A 4^r, nr. 66.
107. *Catalogus librorum... quorum auctio in ædibus Noldianis... instituenda est ad diem 19. Junii 1684*, nr. 754 i 4°.
108. *Catalogus librorum... quorum auctio habebitur ad diem 16. Junii 1685 in ædibus vulgo dictis Krantzen prope Templum beatæ Virginis*, B 1 v nr. 81.
109. *Catalogus librorum eller Fortegnelse paa een Deel Bøger, som i Christian Cassubes Huus... 19. May 1690 skal auctioneris*, nr. 83 i 4°.
110. *Fortegnelse paa en Deel Gods og Løsøre, som sælges 5. Juti i offentlig Auction i Snarregade i det andet Huus fra Hjørnet mod Magstræde...* (1699), nr. 50 i 4°.
111. *Cat. cit. n. 8*, 288 nr. 3900.
112. *Cat. cit. n. 9*, 194 nr. 2890.
113. *Cat. cit. n. 10*, V: 2, 505 nr. 19946.
114. *Catalogus librorum, quos reliquit Nicolaus Slange...* (u.å.), 32 nr. 322.
115. *Catalogus librorum... Johannis Okseni...* (1738), s. 27, nr. 623.
116. *Bibliotheca Herslebiana...* (1758), s. 465, nr. 2176, sml. n. 118.
117. *Catalogus over en Deel gode Bøger... som Mandagen den 18. Septemb... blive bortsolgte i den af Hr. Erich Pontoppidan hidindtil beboede... Gaard ved Gammel Strand* (1747), nr. 474 i 4°.
118. *Cat. cit. n. 68*, bd. II, 21, nr. 60–61. Auktionen fandt sted i januar 1785. Det defekte eksemplar må være det samme, som før ejedes af Peder Hersleb og nu findes i UB Oslo, se ndf., s. 387.
119. *Fortegnelse paa en stor Deel... Bøger... som... Peder Stavanger haver efterladt sig og... den 13. Februar... skal sælges i... Enke-Fruens Gaard paa Kongens Nye-Torv* (1757), 43, nr. 325.
120. *Catalogus over endeel gode Danske og Tydske Bøger... som... bortsalges udi Seign. Peder Evertsens Bryggergaard paa Nørre-Gade* (1757), C 3 v, nr. 131: »Laurentzis Confession Christiana«.
121. *Cat. cit. n. 71*, 75, nr. 246.
122. Om hans bibliotek, som til dels stammede fra faderen Anders Sørensen Vedel, se NIELSEN, 50 ff.
123. Det er tillige ikke komplet, idet et ark (s. 285–292) mangler. De øvrige fejl (ark E oversprunget, s. 27 to gange, sidste side pagineret som s. 336 i stedet for 324) forekommer også i andre eksemplarer.
124. NIELSEN, 100. Kun denne udgave findes i en fortegnelse af 1831 over Karen Brahes bibliotek i KB *NKS 1940, fol.*, 22 nr. 193.
125. Næmlig eksemplarerne i Jesper Brochmands, Hans Mules, Didrik Fuirens og Peder Resens bogsamlinger. Man kan vist gå ud fra, at biblioteket selv har ejet mindst et eksemplar. Allerede 1679 brændte et eksemplar i Hans Nansens (Griffenfelds) bibliotek.

[s. 387–392]

126. Om de biblioteker, som brændte 1728, se E. SEJR i *Bogvennen* 1928, 78–87. Foruden UB brændte således Borchs, Christen Worms (heri Ole og Willum Worms), Hans Steenbuchs, Peder Horrebows, Hans Bartholins og Morten Reenbergs biblioteker, for blot at nævne nogle af de betydeligste.

TILLÆG 2

1. PALME, 639–644 (sml. *ibid.*, 483).
2. *Ibid.*, 349 ff.
3. Om Henricsonius' skrift, se ovf., s. 162 ff., 322 f.
4. ASV *FB III*: 90B, 8.
5. *Ibid.*, f. 59.
6. PALME, 640.
7. O. GARSTEIN, *Cort Aslaksson* (1953), 87.
8. PALME, 359.
9. Allerede C. MOLBECH var klar over det, se HT VI, 614.
10. Ifølge ESTREICHER XVIII, 101, findes et exemplar i *Ossolinskis bibliotek*.

Personregister

Registret omfatter teksten s. 11–392
og noterne s. 422–500

- Abel Madsdatter, Gert v. Meerfeldts enke 477 n. 68
- Achab, Nicolaus Find, se Niels Findsen
- Achen, Gert van, da. jesuiterlev 310, 355, 359, 363
- Achimenius, se Achen
- Adolf, greve af Schauenburg 59
- Ahlefeldt, Benedikt 55
- Ahlefeldt, Godske, biskop i Slesvig 26, 423 n. 3
- Ahlefeldt, Nicolaus 55
- Alanus, Hans Jensen, prof. i Kbh. 464 n. 35
- Alba, Fernando Alvarez, hertug af, statholder i De spanske Nederlande 54, 57, 315
- Alber, Ferdinand, jesuiterprovinsial 230, 232-39, 241-42, 245, 465 n. 69, 71, 466 n. 92
- Albergati, Antonio, nuntius i Köln 373
- Albertus Norvegus, jesuiterlev 282
- Albinus, Balthasar, da. jesuiterlev 309
- Albinus, Severinus, se Albipratæus
- Albipratæus, Severinus Caspari, da. jesuiterlev 293-94, 359, 475 n. 13
- Albrecht, markgreve af Brandenburg, ærkebiskop af Mainz og Magdeburg 26
- Albrecht af Østrig, ærkehertug 247-48, 373
- Aldobrandini, Cinzio, kardinal 244-45, 254
- Aldobrandini, Ippolito, se Clemens VIII
- Aldobrandini, Pietro, kardinal 254, 468 n. 16
- Alginus, Olaus, sv. katolsk præst 474 n. 46
- Anders, mag., i Helsingør 19
- Anders Lauridsen, prof. i Kbh. 40, 427 n. 25, 479 n. 104
- Angermannus, Abraham Andreae, rektor i Sth. 85-86, 90, 92, 149, 173, 175
- Anna, Chr. IV's søster, eng. dronning 302, 318
- Anna, kejser Ferdinand II's søster, dronning af Polen 218, 224-25, 240, 242, 244
- Anna, datter af kurfyrst Moritz af Sachsen 33, 424 n. 37
- Anna, datter af Johan III af Sverige 155
- Anna af Østrig, gift med Filip II af Spanien 87
- Anna Cathrine af Brandenburg, Chr. IV's dronning 373
- Anna Jagellonica, prinsesse, senere dronning af Polen 66-67, 74, 76-77, 112, 157, 435 n. 48
- Anthelius, Zacharias, sv. stud. i Graz 466 n. 101
- Antoinette, lothr. prinsesse 462 n. 77
- Antoniano, Silvio, kardinal 254
- Aquaviva, Claudio, jesuitergeneral 182-83, 196, 200, 202-05, 207-10, 213-16, 218-20, 222-23, 226, 228-29, 231-36, 238-39, 241, 245, 247-52, 255, 259, 261, 264, 277, 290-91, 302, 337, 458 n. 42
- Aquilanus, se Ørn
- Aquilonius, Bertel Knudsen, rektor i Malmø 350, 489 n. 34
- Aquinas, Thomas 54
- Aquinas Nicolai, se Tist, Aquinus Nicolai
- Arbo, Petrus Michaelis, da. mag. fra Wittenberg 473 n. 32
- Arctander, Nicolai, biskop i Viborg 477 n. 50
- Ardulphus, Johannes, katolsk præst i Sverige 165, 168, 444 n. 28
- Arenberg, Jan van Ligne, greve af 62
- Arturus, Joannes, irsk præst 453 n. 15
- Aruspergius, Harald, sv. stud. i Graz 463 n. 29
- Arvidus Magni 384
- Aspern, Jacob Wilhelm von, bogsamler 382
- Auer, Lambert, jesuit 425 n. 55

Personregister

- August, kurfyrste af Sachsen 61, 139
Aurifaber, Johannes, se Guldsmed
Avancini, Floriano, jesuit 242
Axberg, Jonas Petri, sv. alumne ved Coll.
Germ. 199, 443 n. 10, 458 n. 39-40
- Bader, Georg, jesuiterprovinsial 212,
218-20, 265
Bagge, Johan, statholder i Sth. 173
Baius, Michael, prof. i Louvain 54
Balkius, Henricus, sv. jesuiterlev 455 n. 69
Bang, Thomas, prof. i Kbh. 380, 388
Bangius, Johannes, da. jesuiterlev 305,
334, 478 n. 93
Barnekow, Christian, lensmand 313-14
Barnekow, Hans, lensmand 21
Baronius, Cæsar, kardinal 254
Bartholin, Albert, litteraturhistoriker 380
Bartholin, Caspar, prof. i Kbh., læge
348-49
Bartholin, Hans, prof. i Kbh. 500 n. 126
Bartholin, Thomas, bibliotekar 380
Bartholomæus Canutus, se Aquilonius,
Bertel Knudsen
Bartsch, Friedrich, jesuit 255, 258-59,
265-66, 276, 302
Bartsch, Jacob, borger i Braunsberg 384
Base, Samuel, sv. jesuiterlev 464 n. 36
Bathory, Andreas, kardinal 283-84, 472
n. 13
Bathory, Stefan, nevø af kong Stefan
Bathory 155
Bavière, Gilles de (Ægidius Bavarius),
jesuit 53
Beccius, se Beck
Becher, Hans, borger i Danzig 484 n. 81
Beck, Niels, da. jesuiterlev 298-99
Bellarmin, Robert, jesuit, kardinal 53-54,
101, 107, 123, 152, 199-200, 243, 245,
250, 254-55, 258, 261, 264, 268, 290,
353, 361-63, 430 n. 33, 431 n. 57, 441
n. 18, 458 n. 42, 466 n. 14, 20, 467 n. 22,
468 n. 8, 490 n. 43
Bent Arvidsen, kannik i Lund 19-20, 39
Bera, Theodor, jesuit (?) 373
Berckentin, Christian August, lensgreve
381-82, 388
Berg, Claus, kantor i Oslo 297, 478 n. 84
Berg, Frans, biskop i Oslo og Hamar 297
Berg, Laurids, no. jesuiterlev 297, 313
Bertel Jespersen, præst i Malmö 348-49
- Bianchetti, Lorenzo, auditor ved Rota
Romana 217-19
Biaudet, Henry, finsk historiker 37, 120
Bielke, Hogenskiold, sv. rigsråd 175
Biil, Nicolaus, da. stud. i Louvain 427 n. 22
Bille, Claus, rigsråd 42
Bille, Henrik, til Mogenstrup 425 n. 57
Bille, Sophie Pedersdatter, Jacob Seefelds
enke 349
Bille, Sten Clausen 425 n. 57
Billius, Johannes, rektor på Gråmunke-
holmen 138, 449 n. 19, 463 n. 26
Bingius, Andreas, sv. jesuiterlev 455 n. 69
Bircherod, Jacob, prof. i Odense 378
Birgitta Turesdotter, g.m. Karl Knutsson
485 n. 11
Bjelke, Jens, Norges kansler 353
Black, Hans, mag. 36
Blysssem, Heinrich, jesuiterprovinsial
202-05, 209, 212
Bo Lauridsen, da. jesuiterlev 298, 349,
482 n. 20
Boden, Matthæus, stiftelsesforstander i
Louvain 44
Bodil Knudsdatter (Tre Roser) 485 n. 11
Boier, Laurentius, sv. jesuit 206, 213, 252,
337, 363, 384, 447 n. 63, 467 n. 29, 492
n. 5
Boje, Peter, jesuiterlev fra Ditmarsken
494 n. 53
Bolognetti, Alberto, nuntius i Polen 208,
457 n. 20
Bona Sforza, se Sforza, Bona
Bonde, Christianus Jacobi, da. student
494 n. 43
Bonde (Bundæus), Jacob, jesuiterlev
296-97, 346-48, 359, 476 n. 44, 489 n.
20, 22, 24, 26, 490 n. 53, 492 n. 84
Bonde, Jens Jacobsen, præst på Gotland
296
Bonde, Kristina Karlsdotter 485 n. 11
Bonde, Lindorm, sv. alumne ved Coll.
Germ. 199
Bondry (Bonde?), Christian, da. jesuiter-
lev 370-71, 493 n. 43
Borastus, Gregorius, sv. jesuiterlev 313,
481 n. 175
Borch, Ole, prof. i Kbh. 500 n. 126
Bording, Christen, læge 346, 488 n. 9
Bording, Jacob, læge 41
Bording, Laurids Nielsen, præst i Århus
493 n. 42

- Borghese, Camillo, se Paul V
- Borghese, Scipione, kardinal, pavelig statssekretær 267, 338, 469 n. 26, 487 n. 44
- Borja, Francisco de, jesuitergeneral 59, 65, 68
- Borlangius, Laurentius, sv. jesuiterlev 467 n. 38
- Borromeo, Carlo, kardinal, pavelig statssekretær 31-32
- Borromeo, Federigo, kardinal 226-27, 254, 463 n. 24
- Borsnerus, Petrus, sv. stud. i Graz 466 n. 101
- Bosgrave, James, jesuit 286
- Boxa, Paul, jesuiterprovinsial 277-80, 337, 373, 492 n. 12
- Brahe, Albret Pedersen 487 n. 55
- Brahe, Birgitte Axelsdatter 387
- Brahe, Erik, sv. rigsråd, katolik 255, 468 n. 7, 481 n. 168
- Brahe, Erik Stensen 345, 488 n. 2-3
- Brahe, Falk Axelsen 345, 488 n. 3
- Brahe, Gustav, hofjunker hos kong Sigismund 224-25
- Brahe, Henrik, til Vitskøl, da. stud. i Louvain 427 n. 28
- Brahe, Jørgen, lensmand 345, 488 n. 2-3
- Brahe, Karen, lærd adelsdame 378, 381, 386
- Brahe, Otte 326
- Brahe, Peder, til Krogholm 342, 382, 487 n. 55, 497 n. 59
- Brahe, Per, sv. rigsdrost 82, 91
- Brahe, Sten, rigsråd 345, 488 n. 2
- Brahe, Tyge, astronom 287, 313, 473 n. 36, 481 n. 168
- Brahe, Tønne, til Tostrup 346
- Brandt, Jodocus, jesuit 38, 42, 211, 230-31, 234-37, 239, 249-52, 273-74, 467 n. 27-28
- Brask, Hans, biskop af Linköping 111
- Brask, Nicolaus, borgmester i Sth. 94, 111, 123(?), 172-73, 199, 449 n. 16
- Brask, Petrus, sv. alumne ved Coll. Germ. 111-12, 198-99, 202
- Brenz, Johann, luthersk teolog 117
- Brochmand, Hans Enevoldsen, biskop i Århus 380
- Brochmand, Hans Rasmussen, prof. i Kbh. 494 n. 44
- Brochmand, Jesper, biskop 379, 499 n. 125
- Brockenhuus, Lave Eilersen 425 n. 57
- Brodt, Georgius, da. stud. i Louvain 427 n. 21
- Brook, Adam, jesuit 76, 182, 435 n. 46
- Brun, Anders, da. jesuiterlev 309-10, 480 n. 148
- Bruniades, Andreas, se Brun, Anders
- Brunsmann, Johan, præst i Kbh. 378
- Brunus, Georgius, sv. jesuiterlev 455 n. 69
- Bruser, Hermann, i Stralsund 437 n. 19
- Bruun, Anders Frandsen, præst 480 n. 146
- Bryske, Iver Eilersen 356
- Bröms, Ingemund, biskop i Karlstad 383
- Brøns, Villads Nielsen, rektor i Viborg 383
- Bugenhagen, Johannes, reformator 17
- Bult, Johannes Tichindi, sv. alumne ved Coll. Germ. 199, 443 n. 10
- Bunde, Jens Jacobsen, se Bonde
- Buoncompagni, Ugo, se Gregor XIII
- Bureus, Johannes, sv. sekretær 389
- Burgerus, Olaus, no. jesuiterlev 370
- Bülöw, Joachim Heinrich, hannoveransk gehejmestatsminister 385
- Cagnoli, Lorenzo, sv. agent 144, 448 n. 5
- Caligari, Giovanni Andrea, nuntius i Polen 157-60, 179, 283, 448 n. 14, 450 n. 10, 451 n. 36, 457 n. 20
- Calogæus, Laurentius, sv. jesuiterlev 464 n. 35
- Calvin, Johannes, reformator 84, 94
- Campano, Giovanni Paolo, jesuiterprovinsial 182, 210, 222-23, 455 n. 79, 457 n. 28
- Canisius, Henricus, prof. i Ingolstadt 488 n. 5
- Canisius, Petrus, jesuit 48, 59, 63, 79, 112, 168, 278-79, 432 n. 22, 24, 28, 436 n. 63
- Canutus Canuti(us), se Knud Knudsen
- Capeteyn, Peter, prof. i Kbh., livlæge 41
- Capodiferro, Girolamo, kardinal 424 n. 21
- Carillo, Alfonso, jesuiterprovinsial 242, 250-51
- Carminata, Giovanni Battista, ordensvisitator 459 n. 6
- Cassander, Georg, teolog 80, 436 n. 1
- Cassuben, Chr., boghandler i Kbh. 386
- Catherina, lothr. prinsesse 462 n. 77
- Cervino, Marcello, kardinal, senere pave (Marcellus II) 26, 423 n. 10
- Cervinus, Christophorus, se Hjort
- Cervinus, Erasmus, jesuiterlev, se Hjort, Rasmus

Personregister

- Cervinus, Johannes Lago, se Johannes Lago
- Charisius, Jonas, sekretær 340-41
- Christen Andersen 491 n. 70
- Christen Hansen, biskop i Ålborg 358
- Christen Pedersen 40
- Christen Thomsen, da. stud. 310, 359
- Christian I, konge 29, 424 n. 20
- Christian II, konge 35, 43, 248
- Christian III, konge 11, 17, 21, 25-29, 59, 247, 315, 423
- Christian IV, konge 162, 246, 259, 263-64, 268-69, 287, 295, 302, 305, 311, 317-18, 320-26, 328, 331, 334, 336, 339-43, 356, 362, 365-66, 373-74, 376, 379, 383, 389, 391, 481 n. 168, 483 n. 29, 484 n. 57, 487 n. 49, 53
- Christian (V), udvalgt prins 346
- Christian, hertug af Braunschweig 352
- Christian Madsen, da. jesuiterlev 326
- Christine, hertuginde af Lothringen 35, 61, 217
- Christine af Lothringen, g. m. storhertug Ferdinando I af Toscana 217, 462 n. 77
- Christoffer af Braunschweig-Wolfenbüttel, ærkebiskop i Bremen 28, 423 n. 16
- Claver, Martin, jesuiterlev fra Krempe 494 n. 53
- Clavius, Christopher, jesuit, astronom 481 n. 168
- Claysson, Robert, jesuit 68
- Clemens VIII, pave 216, 218-19, 243, 245, 248, 250, 253-54, 256, 266, 290-91, 333, 363
- Clutius, Petrus, jesuit 53, 98-102, 105, 107, 200, 441 n. 42
- Cohn, Albert, boghandler i Berlin 385
- Commendone, Giovanni Francesco, pave-
lig legat, kardinal 30-37, 65-66, 424-25
- Conrad, munk 482 n. 8
- Conradi, Georg Johan, ty. hofpræst i Kbh. 380
- Coprovicius, Nicolaus, jesuit 230-35, 237-38, 464 n. 49
- Cornerus, Arvidus, sv. stud. i Graz 466 n. 101
- Corovius, Nicolaus, jesuit 230
- Corvinus, Guilhelmus, se Ravn, Villufn
- Corvinus, Johannes Lago, se Johannes Lago
- Corvinus, Lago Johannis, se Ravn, Lauge
- Coster, François, jesuiterprovinsial 55, 57, 71
- Cuprimontanus, Petrus, sv. jesuiterlev 181, 206, 209
- Cuyckius, Henricus, prof. i Louvain, senere biskop i Roermond 101-02, 105, 108
- Dallin, Anders Bentsen, biskop i Oslo 334, 343, 357
- Dallin, Mogens Bertelsen 483 n. 37
- Dandini, Hieronymus, jesuiterprovinsial 251
- Dantiscus, Johannes, diplomat og biskop 39, 426 n. 15
- Deichman, Bartholomæus, biskop 381, 388
- Deichman, Carl, kancelliråd, bogsamler 378, 387
- de la Gardie, Pontus, sv. feltherre 88, 113, 120, 130, 155, 161, 445 n. 2, 446 n. 27
- Delange (ab Angelo), Baudouin, jesuiterprovinsial 71-73, 75, 96-97, 100, 102
- Delen, Johannes a, alumne ved Coll. Germ. 431 n. 10, 432 n. 28
- Delfino, Zaccaria, pavelegat til Tyskland 30
- Dentezius, Gerardus, jesuiterlev fra Tournai 455 n. 69
- Deshayes de Courmenin, Louis, fr. gesandt 284
- Dietrichstein, Franz von, kardinal, biskop i Olmütz 274, 297
- Diotallevi, Francesco, nuntius i Polen 373
- Ditmar, Johannes, jesuit fra Slesvig-Holsten 371-72
- Docodinus, Henricus, sv. jesuit 211, 460 n. 52
- Dorothea af Brandenburg, Christian I's dronning 29, 424 n. 20
- Dryvers (Drywaerts), Arnold, stiftelsesforstander i Louvain 44-45, 428 n. 57
- Duin, J. J. 302, 313
- Duncanus, Martin, præst i Wormer 43
- Duncius, Michael, præst i Braunsberg 307, 479 n. 114
- Duras, Georges, jesuit 54, 211, 235, 239, 261, 430 n. 36
- Dybvad, Christoffer, matematiker 353-54, 490 n. 44
- Dybvad, Jørgen, prof. i Kbh. 353-54, 374
- Daa, Dorte Jørgensdatter 476 n. 35
- Eckleff, Carl Fr. von, sv. bogsamler 383
- Egmont, Charles, greve af 483 n. 47

- Egmont, Johannes, prof. i Louvain 105, 108-09
- Elisabeth, søster af kejser Karl V, Christian II's dronning 248
- Elisabeth, eng. dronning 32, 34-35, 353
- Elisabeth, lothr. prinsesse 462 n. 77
- Erasmus, da. franciskanerbroder 43
- Erasmus, fra Fyn, stud. i Louvain 45, 428 n. 57
- Erasmus af Rotterdam, humanist 39
- Erasmus Joannis, præceptor for Jacob Ulfeldt 40, 427 n. 24 (?)
- Eraso, Francisco, sp. gesandt 133, 140, 144-45, 156-57, 159-60, 164, 323, 389, 450 n. 10
- Erenburg (Arenburg), Albert, jesuit 53
- Ericus Petri, sv. alumne ved Coll. Germ. 443 n. 10
- Ericus Willehadus, da. jesuiterlev 335-36, 486 n. 25, 27-28
- Erik, rektor på Gråmunkeholmen, se Schepperus, Ericus Olai
- Erik XIV, sv. konge, 32, 34-35, 88, 112, 153, 155, 214, 462 n. 78, 463 n. 16
- Erland Halvorsen, no. jesuiterlev 302-04, 331, 358, 478 n. 82, 92
- Ernhoffer, Sigismund, jesuit 225
- Ernst, østr. ærkehertug 222, 228
- Eva Adamsdatter, Jens Aagesens hustru 329, 485 n. 84
- Ewertsen, Peder, prokurator og brygger i Kbh. 386
- Fabricius, Andreas, bayersk gesandt i Rom 63
- Fabris, Salvatore, fægtemester 483 n. 29
- Faing, Gil du, sp.-nederl. udsending 373, 495 n. 63
- Falk, Erik, sv. katolik 172, 215, 243-45, 248, 273, 453 n. 30, 467 n. 20
- Falster, Jacob Rasmussen, da. jesuiterlev 227, 293-96, 301, 310, 347, 352-54, 475 n. 17, 490 n. 41, 492 n. 84
- Farensbach, Georg, lejetropsfører 153, 450 n. 1, 16
- Farnese, Alexander af Parma, statholder i De spanske Nederlande 159
- Faste Fastesen, rådmand i Trondheim 428 n. 50
- Fecht, Isaac, sv. katolsk præst 474 n. 46
- Fecht, Petrus Michaelis, sv. sekretær 81, 84, 87-88, 114, 120
- Fechtel, Frans, da. jesuiterlev 308, 317, 349-50
- Fechtel, Jacob, borgmester i Malmö 308, 327, 329, 349
- Fehling, Zacharias, kansler hos hertug Karl 157
- Ferdinand I, kejser 30-32, 34, 61
- Ferdinand, østr. ærkehertug, senere kejser (Ferdinand II) 222, 229, 234, 237, 239, 253, 465 n. 65
- Ferdinand II, ærkehertug af Tirol 112
- Ferdinando I, storhertug af Toscana 217, 462 n. 77
- Ferrari, Paolo, sv. agent 67, 88, 192, 433 n. 8, 438 n. 42
- Feyt, Florentius, mag., Norvegus' ledsager i Sverige 75, 78, 81, 83, 85-86, 91, 95, 97, 102-04, 110, 113, 130, 142, 171, 437 n. 14, 440 n. 72, 442 n. 39
- Filip II, sp. konge 41, 67-68, 87, 133, 147, 155-60, 161-64, 248, 353 (?), 451 n. 37
- Filip III, sp. konge 338, 373
- Filip IV, sp. konge 369
- Finde, Niels, da. jesuiterlev 308, 347, 359, 476 n. 44 (?)
- Finde, Peder Nielsen, borgmester i Ålborg 479 n. 119
- Finn Sivertsen, rektor på Herlufsholm 313, 481 n. 170
- Firlei, Henricus, polsk stud. i Graz 463 n. 12
- Fleischer, Esaias, præst i Tårnby 380
- Florentius, se Floris Egbertszoon
- Florentius, Johannes, sv. jesuit 467 n. 29
- Floris Egbertszoon, præst i Amsterdam 43, 428 n. 48
- Fornier, Jean, jesuit 121-22, 151, 177-78, 444 n. 28, 445 n. 3-4, 452 n. 8, 456 n. 5
- Forsler, Emerich, jesuit 223-24, 228
- Foss, Anders, biskop i Bergen 473 n. 36
- Foss, Desiderius, prof. i Kbh. 426 n. 19
- Foss, Hans, præst i Odense 40, 426 n. 19
- Foss, Matthias, biskop i Ålborg 377-78, 380, 385
- Foss, Niels, bogsamler 377-79, 381, 383, 386, 388, 498 n. 88
- Foss, Niels Andersen, prior i Antvorskov kloster 426 n. 19
- Foss, Peder, prof. i Kbh. 377
- Fouquier, Étienne (Stephanus), jesuit 53
- Frans I, fr. konge 424 n. 21
- Frans Andersen, rektor i Roskilde, senere abbed i Ringsted 36

Personregister

- Frans Mogensen, (læsemester i Antvorskov?) 40
- Frans Vormordsen, reformator i Malmö, senere biskop i Lund 317
- Frederik II, konge 30-35, 41, 61-62, 65, 112, 137, 139, 144, 153-56, 158, 164, 198, 424-25, 429 n. 67, 432 n. 15, 450 n. 10, 469 n. 9
- Frederik III, konge 385
- Frederik IV, konge 386
- Frederik, hertug, Christian III's broder 27-28, 423 n. 16
- Frederik, pfalzgreve 26-27, 423 n. 10
- Frederik Wilhelm, kurfyrste 385
- Friis, Christian, til Borreby, kongens kansler 317, 319, 327, 339, 341, 483 n. 42, 487 n. 53
- Friis, Iver 326
- Friis, Johan, kansler 482 n. 12
- Friis, Just, til Vadskærgård 385
- Friis, Jørgen, statholder i Norge 342-43, 357, 487 n. 60
- Frølich, Bernt, borger i Kbh. 473 n. 16
- Frølich, Gert, købmand i Kbh. 473 n. 16
- Frölich, Lucas, da. (?) jesuiterlev 284-85, 472 n. 16
- Fuiren, Didrik, godsejer 380, 499 n. 125
- Fürstenberg, Vratislaus, hertug af 493 n. 36
- Gallio, Ptolemeo, kard. af Como, pavelig statssekretær 64, 73-74, 77, 145, 159, 166, 179, 183, 187, 199, 355
- Gelonius, Samuel, sv. jesuiterlev 460 n. 49, 474 n. 46
- Georgius Danus, jesuiterlev 282
- Georgius Petræus, se Jørgen Pedersen
- Georgius Scotus, se Zesterus
- Georgius Simonis, da. stud. i Louvain 427 n. 28
- Gerardinus, Johannes, jesuit 337, 486 n. 39
- Gerhardus, da. jesuiterlev, se Gert Jacobsen
- Gerhardus Jacobi, se Gert Jacobsen
- Gersius, Andreas, sv. alumne ved Coll. Germ., senere jesuit 199, 458 n. 41, 462 n. 7
- Gert Jacobsen, da. jesuiterlev 300, 359, 478 n. 82
- Gestricius, Martin, biskop af Linköping 92, 173-75
- Giacomo Anglus, jesuit 448 n. 1
- Gil (Ægidius), Christopher, jesuit 265
- Ginchel, Christen van, borgmester i Ålborg 492 n. 10
- Ginchel, Herman, rektor i Vejle 492 n. 10
- Ginchel, Herman van, rådmand i Ålborg 363, 492 n. 10
- Ginchel, Theodor (Didrik) van, da. jesuiterlev 363-64
- Gjøe, Henrik, til Tureby 387
- Gonzaga, Hercules, kardinal 31, 424 n. 28
- Gonzaga, Lavinia 493 n. 36
- Good, William, jesuit 54, 121-22, 124-26, 131, 134, 141-46, 169-70, 174-78, 180-83, 189-91, 196-98, 430 n. 35, 456 n. 5, 458 n. 42
- Gorgonius, søn af Jens Aagesen 329, 485 n. 84
- Gosset, fr. gesandts huskapellan 381, 497 n. 55
- Graben, Petrus, sv. jesuit 467 n. 29
- Graben, Samuel, sv. jesuiterlev 461 n. 65
- Gram, Hans, historiker 377, 379
- Granvella, Antoine Perrenot, kardinal 32
- Graven, Antonius von, jesuiterlev fra Riga 365
- Gregor I den Store, pave 93
- Gregor XIII, pave 64, 66-67, 69, 73-74, 77, 88-89, 111, 113-14, 120-22, 129, 133, 150, 152, 154-62, 165, 167, 191, 195, 212, 216, 244, 257, 315, 373, 434 n. 32, 436 n. 63, 445 n. 2, 458 n. 46
- Gregor XIV, pave 369
- Gregorius Clementis, finsk alumne ved Coll. Germ. 199, 443 n. 10
- Gregorius Laurentii, se Borastus
- Grellius, Sigismund 373
- Griffenfeld (Schumacher), Peder, rigskansler 380, 499 n. 125
- Grohowski, Albert, dronningens kapellan i Sverige 66, 112
- Gropper, Kaspar, nuntius i Köln 63-64, 432 n. 27
- Grubbe, Peder, til Ålstrup 352
- Grubbe, Sivert, statholder i Malmö 314 320-21, 327-28, 333, 348, 483 n. 37
- Guilielmus Amsterdamus, jesuiterlev 442 n. 36
- Gulbrandus, Johannes, no. jesuiterlev 296
- Guldsmed (Aurifaber), Hans Thomesen, prof. i Kbh. 41
- Gustav II Adolf, sv. konge 367-68

- Gustav Eriksson, prins, søn af Erik XIV af Sverige 214-15, 461 n. 69, 462 n. 78, 463 n. 16
- Gyllenstierna, Erik Eriksson 485 n. 11
- Gyllenstierna, Georgius, sv. stud. i Graz 463 n. 29
- Gyllenstierna, Gørvel Eriksdotter 485 n. 11
- Gyllenstierna, Nils, sv. rigskansler 86
- Gylta, Katarina Bengtsdotter, abbedisse i Vadstena 168, 195
- Hachenius, Gerardus, se Achen, Gert van Hack, Mads, prof. i Kbh. 41, 427 n. 30
- Hadelin, Samuel 383
- Hadrian VI, pave 45, 422 n. 1
- Hakenberger, Andreas, kapelmester i Danzig 492 n. 80
- Haleus Eschildi, se Halle Eskildsen
- Halle Eskildsen, no. jesuiterlev 311, 335
- Haller, Richard, jesuit 233-39, 466 n. 92
- Halvarus Gunarus, lektor i Oslo 478 n. 84
- Hamelius, Johannes, Norvegus' elev i Belgien, senere jesuit 101, 103-04, 107
- Hammer, Jørgen, da. jesuiterlev 240, 295, 308, 317, 351, 479 n. 123
- Hammer, Niels Christensen, borgmester i Malmö 308, 327, 351
- Hangouart, Baudouin, jesuit 58, 108
- Hangouart, Guillaume, Norvegus' elev i Belgien, senere jesuit 101, 103-04, 108-09, 441 n. 19
- Hans, konge 425 n. 56
- Hans Jacobsen, se Johannes Jacobi
- Hans Jönsson, kantor i Sth. 174, 214, 461 n. 67
- Hans Mikkelsen, biskop i Odense 356
- Hans Nielsen, da. jesuiterlev 316
- Hans Nielsen, dominikanerprovinsial 14
- Haraldus Laurentii, se Aruspergius, Harald
- Harboe, Ludvig, biskop 381, 386-87
- Harbou, Jens Mogensen 489 n. 21
- Harlemius (Willemsz), Johannes, jesuit, rektor i Louvain 51-52, 73-74, 97-99, 101-06, 109, 430 n. 26, 441 n. 10
- Hartmannus (Lænander), Leonardus, jesuiterlev fra Königsberg 455 n. 69
- Haræus, Franciscus, mag., lærer på Gråmunkeholmen 106, 109, 171, 442 n. 37, 443 n. 52
- Hasenmüller, Elias, fhv. jesuit, polemisk forfatter 343, 374
- Haenius, Andreas, da. jesuiterlev 299
- Heerbrand, Jakob, prof. i Tübingen 221
- Hegelund, Peder Jensen, biskop i Ribe 484 n. 61
- Hegelund, Peder Mortensen, borgmester i Ribe 41
- Heidenstein, Johannes, adelsmand 371, 494 n. 47
- Heinsius, Albert, kgl. stempelpapirforvalter i Kbh. 378
- Hellespontanus, Laurentius, se Laurids Mogensen
- Hemmet, Iver, biskop i Ribe 346
- Henrik II, fr. konge 29, 153, 424 n. 19
- Henrik III, fr. (og polsk) konge 67-68, 72, 154
- Henrik IV, fr. konge 338, 356
- Herbst, Johan, dronningens kapellan i Sverige 66, 76, 81-83, 112, 119, 142, 434 n. 36, 438 n. 42, 446 n. 40, 447 n. 66
- Herlovius, Casparus, se Herløv, Jesper Christoffersen
- Herløv, Jesper Christoffersen, da. jesuiterlev 304
- Herman Hansen, se Ringius
- Hermanus Amsterdamus, jesuiterlev 442 n. 36
- Hermanutius, Laurentius, jesuit 449 n. 20
- Hersleb, Peder, biskop 386-88, 499 n. 118
- Hiellius, Christianus, da. stud. i Louvain 427 n. 26
- Hielmstjerne, Henrik, bogsamler 377, 382, 386
- Hjort, Christoffer, no. jesuiterlev, rektor i Oslo 287-90, 297, 302, 344, 358, 371, 473 n. 32, 474 n. 41, 478 n. 84, 492 n. 85
- Hjort, Jacob, no. jesuiterlev og præst 302, 332, 358
- Hjort, Morten, no. jesuiterlev 295, 302-03, 307-08, 478 n. 82
- Hjort, Rasmus, no. jesuiterlev 370-71, 494 n. 44
- Hjort, Rasmus, provst i Tønsberg 303, 358
- Hodfilter (Höffilter), Jodocus, biskop af Lübeck 29, 423 n. 18
- Hoffæus, Paul, jesuit, generalens assistent 426 n. 6, 457 n. 20, 458 n. 42, 466 n. 96, 470 n. 2
- Holbecius, se Holbæk
- Holbæk, Christian, da. jesuiterlev 309
- Holck, Theophilus Schavinius, se Schavinius, Theophilus

Personregister

- Holm, Jacob, biskop i Ålborg 357
Holm, Jens Nielsen, præceptor 315, 482 n. 6
Holm, Peder, prof. i Kbh. 381
Holthusius, Nicolaus, no. jesuiterlev 371
Holzförster, Bernhard, katolsk præst i Kbh. 381
Horrebow, Peder, astronom 500 n. 126
Hosius, Stanislaus, biskop af Ermland, kardinal 30, 32, 48, 63, 65-68, 72-74, 76-77, 82-84, 115, 130, 206, 434 n. 36, 435 n. 49-50, 437, 457 n. 20
Hou (Hovius), Jacob Hagensen, præst 478 n. 100
Hove, Morten Pedersen, præst 478 n. 100
Hovius, Nicolaus, da. jesuiterlev 304
Huitfeldt, Arild, rigens kansler 351, 483 n. 42, 488 n. 2
Huitfeldt, Hartvig, no. jesuiterlev 295-96 301, 346, 369, 481 n. 166
Hundermark, Claus, til Gjerdrup 346, 476 n. 35
Hundermark, Iver Clausen 347
Hundermark, Peder, da. jesuiterlev 295-96, 301, 346-47, 356, 476 n. 30, 35, 480 n. 140, 481 n. 166
Hussen, Tileman van, biskop i Slesvig 41
Höller, Alexander, jesuit 205, 209
- Isabella, datter af Filip II, gift med ærkehertug Albrecht 248
Isenburg, Salentin von, ærkebiskop af Köln 64, 432 n. 27
Isopodius, Sigvardus, no. jesuiterlev 370
Ivan IV, russ. tsar 32, 112, 191-92, 203
- Jacob Jespersen, sproglærer og poet 39
Jacobus de Dacia, franciskaner 425 n. 56
Jacobus Erasmi, se Falster, Jacob Rasmussen
Jakob I, eng. konge 188, 318, 323
Jens Gjødesen, biskop i Århus 326, 348
Jens Njelsøn, biskop i Oslo 37, 281, 297
Jens Norbagge (»Jesuita«), stud. i Kbh. 357
Jens Aagesen, da. jesuiterlev, rektor i Malmö 227, 287, 294, 317, 319-21, 327-29, 339, 344-45, 348-52, 473 n. 32, 483 n. 39, 485 n. 84, 86
Jeschkaw (Geschka), Georg, købmand i Danzig 437 n. 19
Jespersen, Peder, kgl. konfessionarius 377
- Joannes Norvegus, katolsk præst 494 n. 56
Johan III, sv. konge 62, 65-70, 72-74, 76-77, 79-94, 99, 101-02, 104-05, 107, 110-15, 118-30, 133-47, 149, 151-59, 161-63, 165-69, 172-77, 179-81, 183-96, 199-201, 204, 206, 213-14, 248, 257, 389, 433 n. 3, 436-38, 440 n. 64, 444 n. 19, 447 n. 60, 448 n. 14, 451 n. 37, 452 n. 3, 5, 454 n. 49, 457 n. 15, 472 n. 14
Johan II, greve af Nassau 323, 389, 391
Johan Adolf, hertug af Holsten-Gottorp 391
Johan Henriksson, sv. sekretær 128-30, 135, 138, 176-77, 447 n. 59, 449 n. 16 (?)
Johan Sverkersson, sv. sekretær 151, 447 n. 59
Johanna, ærkehertuginde, datter af kejser Ferdinand II, 432 n. 15
Johanne Willumsdatter, g. m. Hans Ravn 475 n. 21
Johannes, kantor, se Hans Jönsson
Johannes, sv. stud. i Graz 463 n. 29
Johannes Adalbert, søn af kong Sigismund III af Polen, biskop af Ermland 371, 494 n. 47
Johannes Damascenus 111
Johannes Haggæi, se Jens Aagesen
Johannes Jacobi, da. jesuiterlev 305, 335, 359, 479 n. 105
Johannes Johannis Ripensis, da. jesuiterlev 309-10, 480 n. 143-44
Johannes Lago, da. jesuiterlev 311, 335-36, 359
Johannes Magnus, sv. ærkebiskop 27, 36, 59, 423 n. 11, 429 n. 4
Johannes Nicolai, da. stud. 427 n. 25
Johannes Paulinus, (læsemester i Odense?) 40-41
Johannes Petri, sv. jesuiterlev 141, 458 n. 39
Johannes Tostanus, no. stud. i Louvain 42-43, 50
Jon Tursen, rektor i Lund 20
Jonas Henricsonius, pseudonym 162, 164, 322-24, 373, 389-92, 452 n. 41-42
Jonas Petri, se Axberg
Jonge, Adrian de, læge 41
Juan d'Austria, statholder i De spanske Nederlande 156, 257
Juel, Gregers Pedersen 351
Juel, Ove Hermansen 351

- Jussoila, Johannes, finsk jesuiterlev 206
 Jørgen Eriksen, biskop i Stavanger 23, 310
 Jørgen Pedersen, no. jesuiterlev 299, 335, 363, 471 n. 8, 486 n. 23
 Kahl, Jacob, læge i Riga 366
 Karine Pedersdatter, g. m. Niels Christensen Hammer i Malmö 479 n. 121
 Karl den Store, kejser 366
 Karl V, kejser 27, 29, 153, 247-48, 315, 423
 Karl IX, konge af Frankrig 72
 Karl III, hertug af Lothringen 35, 154-55, 217, 462 n. 77
 Karl (IX), hertug af Södermanland, senere sv. konge 88, 112, 146, 149, 157, 160, 166, 177, 186, 200, 225, 323-25, 390-91, 451 n. 23, 452 n. 5
 Karl II, østr. ærkehertug 164, 215, 218-19, 221-25, 464 n. 42
 Karl Knutsson (Bonde), sv. konge 332-33, 485 n. 11
 Karttunen, Liisi, finsk historiker 133, 172
 Katarina Jagellonica, sv. dronning 62, 65-70, 74, 76, 80-82, 99, 105, 112, 120, 138, 151-52, 159, 177, 190, 193, 197, 208, 214, 433 n. 3, 8
 Kempe, Arnold, da. jesuiterlev 370, 493 n. 37
 Kempe, Arnt, borger i Kbh. 493 n. 37
 Kempe, Mauritius, da. stud. i Louvain 40
 Kepler, Johannes, astronom 228
 Kitting, Sveder Poulsen, da. jesuiterlev 311, 335, 357-58, 363, 480 n. 159, 491 n. 73
 Klarup, Christen Jensen, kasserer i Generalpostdirektionen 378
 Klein, Johann, jesuit 229-33, 236, 239
 Klevenfeld, Terkel, genealog 381, 388
 Klint, Jonas 453 n. 26
 Knobbaert, Frans, borger i Louvain 46
 Knoppert, Albert, prof. i Kbh. 429 n. 67
 Knud Knudsen, da. jesuiterlev 227, 282-83, 474 n. 41
 Knut Alfsson (Tre Roser) 485 n. 11
 Knös, Olavus Andreas, lektor i Skara 384
 Kock, Jørgen, borgmester i Malmö 317
 Kock, Oluf Jensen, præst i Kbh. 374, 480 n. 149
 Kolsrud, Oluf, no. historiker 37-38, 55-56
 Kort Aslaksen, prof. i Kbh. 339, 342, 487 n. 51
 Kostka, Petrus, biskop af Kulm 450 n. 31
 Krabbe, Kjeld Nielsen, lensmand 314
 Krabbe, Lucas 310
 Krabbe, Niels, til Vegholm 427 n. 28
 Krag, Daniel, da. jesuiterlev og jesuiternovice 309, 334, 479 n. 135
 Krag, Niels, kgl. historiograf 309, 320, 334
 Krag, Niels Mogensen, rigsråd 287, 289
 Krag, Samuel, da. jesuiterlev 309
 Krage, Nicolaus, hofpræst 21
 Krage, Samuel Nicolai, se Krag, Samuel
 Kristina Karlsdotter (Bonde), datter af Karl Knutsson 333
 Kromer, Martin, biskop af Ermland 65, 74, 76-77, 203, 434 n. 34, 435 n. 47, 450 n. 31
 Kunersdorff, Heinrich, kejserlig gesandt 423 n. 14
 Kyd, Jens, se Kydius d.æ., Johannes
 Kyd, Jørgen, rådmand i Kbh. 297
 Kyd, Peder Jørgensen 326
 Kydius, Jacob, da. jesuiterlev 240, 359, 369
 Kydius d.y., Johannes, da. jesuit 299, 366-67
 Kydius d.æ. Johannes, da. jesuiterlev 297, 326, 355, 359, 363, 369
 Kämpe, Carl L., sv. bogsamler 384
 Køge, Anders Pedersen, rektor ved Vor Frue skole i Kbh. 38
 Kaas, Niels, kansler 41, 482 n. 12
 Labbé, Christophe, jesuit 230-31, 237-38
 Lackmann, Adam Heinrich, jurist og historiker 382-83
 Lago fra Varde, da. jesuiterlev, se Johannes Lago
 Lago Johannis, da. mag. fra Wittenberg 473 n. 32
 Lainez, Diego, jesuitergeneral 49
 Lang, David, jesuit 233
 Lange, Gunde Hansen 314
 Lange, Hans, til Kærgård 314
 Lange, Tyge Hansen 314
 Langebek, Jacob, gehejmearkivar 377-79, 381, 386, 388
 Lansac, Guy de 154
 Lauge fra Helsingør, da. jesuiterlev 359, 492 n. 81
 Laurentius Benedicti, sv. jesuiterlev 213

Personregister

- Laurentius Jonæ, sv. jesuiterlev 213
Laurentius Magnus, se Magnus Laurentius
Laurentius Nicolai, se Bording, Laurids Nielsen
Laurentius Petri, sv. ærkebiskop 80
Laurentius Petri Gothus, sv. ærkebiskop 90-92, 128, 130, 135-36, 148, 446 n. 41
Laureo, Vincenzo, nuntius i Polen 112, 154-55, 448 n. 14, 450 n. 10
Laurids Hansen, borger i Malmø 298
Laurids Holgersen, præst 488 n. 5
Laurids Mogensen, da. jesuiterlev 300, 346, 356-57, 476 n. 30, 481 n. 166, 170, 492 n. 81
Laurids Nielsen fra Malmø 372
Laurids Tuesen, rektor ved Vor Frue skole i Kbh. 301
Laurus, Johannes Baptista, pavelig protonotarius 311
Ledebur, Jost, rådmænd i Malmø 327
Leene, Hubertus van de, jesuit 103, 105-06, 124, 127, 136, 148, 169, 171, 189, 441 n. 17, 442 n. 35
Lenzoni, Francesco, toskansk gesandt i Prag 217
Leo XI, pave 254, 266
Leopold, østr. ærkehertug 465 n. 88
Lessius, Leonard, jesuit, teolog 52-53, 58, 98, 105, 107-08
Leth, Jørgen Hansen, præst i Storehedinge 380
Lidderus, Olaus, no. jesuiterlev 310, 335
Lindenov, Christoffer 316
Lob, Nicolai, bogtrykker i Kraków 263, 377
Lopez, Fernando, sp. gesandt 322, 483 n. 47
Lorck, Melchior, hofkontrafejer 159, 450 n. 17, 472 n. 15
Lorichs, Anders, Sveriges faste udsending i Polen 152-62, 164, 248, 283-84, 323, 389, 450 n. 3, 451, 472 n. 14-15
Lorichs, Balthasar, købmand i Flensborg 283
Lorichs, Georg, svoger af Anders L. 472 n. 14
Lorichs, Jasper 472 n. 15
Lorichs, Thomas, da. jesuiterlev 283-84, 472 n. 15
Lorichs (Lorck), Thomas, købmand i Kbh. 284
Lorini, Jean de, jesuit 265
Loss, Erik Eriksen, no. præst 472 n. 5
Loss, Stefan, no. præst 472 n. 5
Lossius, Henricus, no. jesuiterlev 282, 455 n. 59
Lossius, Lucas, rektor i Lüneburg 148
Loyola, Ignatius, ordensstifter 47-48
Ludvig af Nassau 57
Luth, Olaus, prof. i Uppsala 90-91, 118-19, 444 n. 26
Luther, Martin, reformator 19, 42, 84, 94, 115, 117, 197, 225, 263
Lycke, Jens Pedersen, præst 296
Lycke, Petrus Johannis, da. jesuiterlev 296, 481 n. 166
Lykke, Christoffer, til Hessel 308, 355, 478 n. 79
Lykke, Eiler Jacobsen 355
Lykke, Erik Jacobsen 355
Lykke, Frans Henriksen 354-55, 490 n. 48
Lykke, Henrik, til Overgård 354
Lykke, Iver Christoffersen 301, 355, 478 n. 79
Lykke, Jacob, til Torp 355
Lykke, Johan Pedersen 476 n. 40
Lykke, Jørgen Henriksen 354-55, 490 n. 48
Lykke, Jørgen Pedersen, rigsråd 354
Lykke, Mogens, da. jesuiterlev 308, 355, 490 n. 56, 59
Lykke, Niels Jacobsen 355
Lykke, Peder, rigsråd 354
Lykke, Peder, til Skovsbo 476 n. 40
Lysow, Christophorus 384
Lütke Naamensen, franciskanerbroder 62
Lænander, se Hartmannus
Mads Gertsen, se Meerfeldt, Mads Gertsen
Mads Poulsen, læge 480 n. 162
Magdalena, søster af hertug Maximilian I af Bayern 373
Maggio, Lorenzo, jesuiterprovinsial og visitator 66, 178-80, 182, 226, 434 n. 26, 455 n. 61, 71
Magnus, hertug, søn af Christian III 29
Magnus Johannis, da. mag. fra Wittenberg 473 n. 32
Magnus Laurentius, sv. katolsk præst 151, 165, 429 n. 4, 444 n. 28, 450 n. 31
Magnus Martini, se Mogens Mortensen
Magnussen, Arne, håndskriftsamler 380

- Malachius, Johannes, da. jesuiterelev
294-97, 346, 476 n. 35, 481 n. 166
- Malaspina, Germanico, pavelig nuntius
162, 225, 254
- Manare, Oliver, jesuit 181, 206-07, 460
n. 31
- Mandius, Anders Mortensen, præceptor
348
- Mandixen, Henrik, jesuit 62-64, 284, 431
n. 10, 472 n. 14
- Mandixen, Marcus, borgmester i Flens-
borg 62
- Marcassin (?), Simon, lægbroder 75, 95,
101, 434 n. 42
- Marcus Johannis, no. jesuiterelev 282
- Margareta af Parma, statholderinde i
Nederlandene 32
- Maria, datter af Karl V, gift med kejser
Maximilian II 121
- Maria af Bayern, gift med ærkehertug
Karl i Graz 222, 225, 229-30, 232,
234-35, 237
- Maria af Pfalz, gift med hertug Karl af
Sverige 160
- Maria, dronning af Ungarn 39
- Maricampius, Matthias Gerhardi, se
Meerfeldt, Mads
- Marnix, Filip van, nederl. forfatter og
statsmand 57
- Martinengo, Girolamo, pavelig udsending
34-35
- Martinus Olai, Johan III's kapellan
134, 137 (?), 147, 187, 446 n. 36
- Masius, Hector Gotfred, prof. i Kbh. 377
- Matthias I, kejser 352
- Matthias Olai 484 n. 69
- Matthias Pedersen, kannik i Kbh. 17
- Matthæus Johannis no. jesuiterelev 282
- Maurier, Louis Aubery du, fr. konsul i
Danzig 452 n. 41
- Maximilian II, kejser 61, 64, 121, 436 n. 1
- Maximilian I, hertug af Bayern 253, 373,
462 n. 77
- Maximilian (III), østr. ærkehertug 216,
218, 223, 228, 461 n. 75, 464 n. 42
- Medelpadius, Olaus Petri, præst i Sth.
82, 85, 90, 438 n. 28
- Medici, Alessandro di, kardinal, se Leo XI
- Medici, Cosimo di, toskansk storhertug
432 n. 15
- Medici, Ferdinando I di, toskansk stor-
hertug 217
- Medici, Francesco Maria di, toskansk
storhertug 432 n. 15
- Medici, Giovanni Angelo, se Pius IV
- Medina, Francisco de, sp. gesandt 495 n.
63
- Meerfeldt, Gert, kgl. bøssestøber i Kbh.
300, 477 n. 68
- Meerfeldt, Mads, da. jesuiterelev 300, 326,
355-56, 359, 477 n. 63, 66
- Mejer, Andreas, præst i Kbh. 377
- Melanchton, Philip, reformator 117, 197,
301, 315, 436 n. 2
- Melchior Jensen, guardian 14
- Menu, Antonio Maria, jesuit 265
- Menzelius, Andreas, sv. jesuiterelev 455
n. 69
- Mercurian, Everard, jesuitergeneral 68-69,
71-74, 76-79, 83-84, 95-105, 112, 119,
123, 125-26, 128-30, 137, 140, 144,
170-71, 174, 177, 180-81, 261, 455 n. 73
- Messenius, Johannes, sv. jesuiterelev, hi-
storiker 37, 118, 148, 313
- Mikkel Nielsen (Grøn), hospitalsforstan-
der i Viborg 63
- Minucci, Minutio, pavelig udsending 315
- Mogens Madsen, biskop i Lund 40-41,
264, 304, 319, 327-28, 331, 339, 349,
427 n. 26, 484 n. 57
- Mogens Mortensen, da. jesuiterelev
334-35, 478 n. 93
- Moler, Petrus, jesuit 338, 366
- Moller, O. H. genealog 382
- Moltke, Adam Gottlob, lensgreve, stats-
mand 382
- Moltke, Joachim Godske, statsminister
498 n. 78
- Montanus, Laurentius Petri, sv. alumne
ved Coll. Germ. 172, 443 n. 10, 453
n. 26
- Montelupi, Sebastian, købmand i Kraków
266, 469 n. 18
- Morderus, Albertus, stud. i Louvain 428
n. 57
- Moritz, kurfyrste af Sachsen 424 n. 37
- Mornay, Charles de, fr. officer 153, 450 n. 1
- Morone, Girolamo, kardinal 26
- Morsing, Christen Torkilsen, prof. i Kbh.
39
- Morsing, Christian Mortensen, prof. i
Kbh. 42
- Morsing, Peder Nielsen, præst 473 n. 22
- Morsius, Joachim, ty. litterat 390

Personregister

- Morten Pedersen, præst i Roskilde 320
Moth, Johan, arkivar 380
Moyski, Jac. 385
Muhle, Heinrich, superintendent i Kiel 382
Mule, Hans Jørgen, højesteretsassessor 380, 476 n. 31, 499 n. 125
Mule, Niels, provst 339
Munk, Conrad, da. jesuiterelev 370
Munk, Iver, biskop i Ribe 26
Munk, Peder, rigsmarsk 289, 474 n. 42
Munk, Peder Jacobsen, borgmester i Kbh. 493 n. 38
Mylonius, Nicolaus, katolsk præst i Sverige 165, 177, 444 n. 28
Münter, Frederik, biskop 382, 386
Möller, Fabian, jesuiterelev fra Braunschweig 307
- Nadal, Jeronimo, ordensvisitator 37, 51, 434 n. 42
Nannestad, Frederik, biskop 381
Nansen d. y., Hans, præsident i Kbh. 378, 380, 385, 499 n. 125
Nericus, Botvid, sv. alumne ved Coll. Germ. 198-99, 432 n. 28
Nescher, Daniel Georg, vinhandler i Sth., bogsamler 383
Neubur, Laurentius, kannik i Lübeck 338
Neukirch, Paul, jesuit 228, 232, 242
Nicolaus, søn af Jens Aagesen 485 n. 84-85
Nicolaus Benedicti (Norvegus?) 480 n. 157
Nicolaus Hermannus 369
Nicolaus Laurentii, da. jesuiterelev 301
Nicolaus Laurentii, no. jesuiterelev 281, 481 n. 166
Nicolaus Matthiæ, da. jesuiterelev 304-05, 335, 478 n. 101
Nicolaus Michaelis, da. alumne ved Coll. Germ. 63-64, 431 n. 5, 432
Nicolaus Norvegus, jesuiterelev 282
Nicolaus Tusanus, se Nicolaus Laurentii
Niekerke, Johan, nederl.-sp. udsending 483 n. 47
Niels, kapellan i Ledøje-Smørum 17
Niels Findsen, præst 479 n. 119
Niels Hemmingsen, teolog 19, 61
Niels Jespersen, biskop i Odense 15
Niels Pedersen, no. jesuiterelev 302-03, 335, 363, 494 n. 49
Nowagh, Lucas 385
- Obergensis, se Opbergen
Ocksen, Hans, biskop i Århus 386
Ogilvie, John, jesuit 372
Olah, Nicolas, sekretær hos dronning Maria af Ungarn 39, 426 n. 16
Olaus Jacobæus, se Ole Jacobsen
Olaus Laurentii, sv. stud. i Graz 463 n. 29
Olaus Magnus, sv. stud. i Köln og Louvain 427 n. 28, 429 n. 4, 431 n. 5
Olaus Magnus, sv. ærkebiskop 36, 423 n. 11, 429 n. 4
Olaus Nicolai, kannik i Oslo 478 n. 84
Olaus Norvegus, jesuiterelev 282
Olav Engelbriktsson, no. ærkebiskop 11, 36, 43
Olderup, Laurids Jacobsen, lektor og kantor i Århus 425 n. 57
Ole Jacobsen, læge i Odense 382, 498 n. 84
Oluf Nielsen 387
Opbergen, Antonius van, nederl. bygmester 293
Opbergen (Obergensis), Daniel van, jesuiterelev 293, 475 n. 10
Orning, Søren, til Eget 348, 489 n. 28
Ossenius, se Osæus
Osæus (Ossenius), Andreas, no. jesuiterelev 371, 494 n. 46
Oxe, Johan, til Torsø 425 n. 57
Oxe, Peder, rigsråd 61-62
- Pachta, Vitus, jesuit 465 n. 69
Pacius, Nicolaus, biskop af Samogitien 366, 493 n. 22
Palcotti, Gabriele, kardinal 63
Palladius, Niels, læsemester i Maribo 15
Palladius, Peder, biskop 11-13, 17, 19, 21-23, 42
Palme, Sven Ulric, sv. historiker 324, 389-91
Paludanus, Johannes 473 n. 36
Parsberg, Manderup, lensmand 358
Paul III, pave 25, 27-29, 423 n. 11
Paul IV, pave 29
Paul V, pave 266, 336, 361, 363, 469 n. 26
Paulinus, Gabriel, se Pawlowski
Paulus Hafniensis, da. jesuiterelev 305
Paulus Johannis Gothus 474 n. 41
Paulus Matthiæ, se Poul Madsen
Pawlowski, Gabriel, jesuit 168, 448 n. 1, 453 n. 19
Pawlowsky, Sigismund, biskop i Olmütz 205

- Payngk, Peter, hofkemiker 481 n. 168
 Peder Alfsen, no. jesuiterelev 302-03, 309, 480 n. 140
 Peder Eriksen, stud. i Kbh. 491 n. 70
 Peder Iversen, kannik i Lund 19-20
 Peder Jensen, stud. i Kbh. 491 n. 70
 Peder Jørgensen, da. jesuiterelev 370
 Peder Olsen, franciskaner 14
 Peder Torkildsen, præst i Århus 308
 Peder Villadsen, præst i Slagelse 383
 Perez, Hurtado, jesuit 205
 Petraftonanus (Udbynæus), Johannes, da. jesuiterelev 227, 296-98, 310, 319, 321, 326, 355, 359, 476 n. 44, 477 n. 50, 480 n. 151, 490 n. 53, 492 n. 84
 Petrosa, Francesco, jesuit 336-37
 Petrosa, Petrus, se Petrus Erici (jesuiterelev)
 Petrus Arvidi, stadsponitentiær i Sth. 82, 86-87, 94, 438 n. 36-37, 458 n. 39
 Petrus Arvidi, sv. jesuiterelev 274
 Petrus Canuti, sv. jesuiterelev 453 n. 15
 Petrus Erici, finsk jesuiterelev 358-59, 491 n. 76
 Petrus Erici, præst i Sth. 87, 438 n. 37
 Petrus Ericius, sv. stud. i Graz 463 n. 29
 Petrus Georgii, se Peder Jørgensen
 Petrus Gundmundus, no. jesuiterelev 240, 242
 Petrus Henrici, sognepræst i Avaskær 445 n. 4
 Petrus Jonæ, prof. i Uppsala 90-91, 118-19
 Petrus Lombardus, skolastisk teolog 111
 Petrus Matthiæ, kannik i Oslo 478 n. 84
 Petrus Nicolai, da. jesuiterelev 286
 Pharo, Jens Olufsen, no. jesuiterelev 310-11, 358
 Pharonius, Johannes, se Pharo, Jens Olufsen
 Pind, Samuel, da. jesuiterelev 308
 Pius IV, pave 30, 35
 Pius V, pave 65-66
 Plantin, bogtrykker i Antwerpen 104
 Pogwisch, Bertram, holstensk adelsmand 315
 Polt, Michael, jesuit 462 n. 89
 Pontanus, Johan Isaksen, læge 488 n. 2
 Pontoppidan, Erik, teolog og historiker 386
 Pors, Otto, da. stud. i Louvain 40, 427 n. 26
 Pors, Stig 40
 Portico, Vincenzo, nuntius i Polen 65-66, 434 n. 26
 Porzia, Girolamo, nuntius i Graz 231, 236, 238-40, 245, 466 n. 98
 Possevino, Antonio, jesuit, pavelig diplomat 91, 104-07, 112, 120-47, 149-52, 154, 156, 159-60, 162, 165-81, 183-84, 186-94, 196, 199-200, 203-10, 215-16, 218, 257, 274, 281-84, 436 n. 63, 438 n. 27, 439 n. 63, 440 n. 6, 443 n. 52, 445-47, 450-59, 471, 484 n. 77
 Potumagijs, Jacob, da. jesuiterelev 370
 Poul Andersen, læge 479 n. 104
 Poul Helgesen, historieskriver 11
 Poul Madsen, biskop 40-41
 Pratensis, Johannes, prof. i Kbh. 40
 Prysers, Rutgers, prof. i Louvain 44-45
 Prætorius, Andreas, sv. stud. i Graz 466 n. 101
 Puteo, Antonio, nuntius i Prag 213, 215, 218, 220
 Racovius, Nicolaus, jesuit 211, 223, 463 n. 12
 Radziwill, Georg, kardinal 225, 463 n. 16
 Ramel, Henrik, rigsråd og diplomat 347-48
 Rangoni, Claudio, nuntius i Polen 245, 251, 254, 262, 265-66, 272, 291, 321, 333, 336, 338, 389-90
 Ranke, Leopold, historiker 253
 Rantzau, Breide, statholder i Kbh. 55, 341, 479 n. 122
 Rantzau, Frans, lensmand 54-55, 342, 382, 387, 487 n. 55
 Rantzau, Henrik, statholder 33, 54, 315
 Rantzau, Sivert 55
 Rasmus Skriver, i Malmö 327
 Ravensbjerg, Christoffer Jepsen, rektor i Roskilde 39
 Ravn, Hans, købmand i Malmö 475 n. 21
 Ravn, Hans Hansen, præst 475 n. 21
 Ravn, Lauge, præst 481 n. 163
 Ravn, Villum, da. jesuiterelev 294-95, 297, 301, 306, 308, 313, 317-18, 345-46, 475 n. 25, 488 n. 5
 Reenberg, Christian Pedersen, præst i Kbh. 381, 388
 Reenberg, Claus Christensen, præst i Ålborg 380
 Reenberg, Morten Clausen, præst i Kbh. 380, 385, 500 n. 126

Personregister

- Regini, Alexander, østr. udsending i Rom 239, 465 n. 88
- Regulus, Johannes, stud. fra Ribe 480 n. 144
- Reinel, Johann, jesuit 219-20, 228, 230, 232-33, 464 n. 49
- Renate, lothr. prinsesse 429 n. 67, 432 n. 15
- Resen, Hans Poulsen, prof. i Kbh., senere biskop 319, 327, 341, 346, 357, 374, 461 n. 70, 485 n. 2, 487 n. 53, 496 n. 30
- Resen, Peder Hansen, historiker 378, 380, 385, 491 n. 73, 499 n. 125
- Resen, Poul Hansen, læge 379
- Rethius, Johann, jesuit 59
- Rhuman, Wolfgang, prof. i Kbh. 488 n. 2
- Richardus Petri, no. jesuiter novice 55, 57, 431 n. 44
- Ringius, Herman Hansen, no. jesuiterlev 302-05, 334, 357-58, 478 n. 93, 486 n. 18, 491 n. 70, 492 n. 81
- Rodsteen, Palle 357-58
- Rodsteen, Sten 357-58
- Rogers, James, eng. diplomat 286
- Rohde, Frans, bogtrykker i Danzig 469 n. 14
- Romanowicz, se Petrus Eriki (jesuiterlev)
- Rosenhane, Johan Scheringson, sv. retspræsident i Wismar 383
- Rosenhane, Schering, sv. rigsråd 383
- Rosenkrantz, Gotskalk Eriksen, Chr. II's kansler 426 n. 16
- Rosenkrantz, Jens, rentekammerdeputeret 380
- Rosensparre, Oluf, rigsråd 318 (?), 345
- Rosensparre, Sten Olufsen, 345-46, 488 n. 9
- Rosinus, Petrus, sv. agent 432 n. 28
- Rostgaard, Frederik, oversekretær 380, 388
- Rostorffius, Johannes 490 n. 56
- Rosæfontanus, Petrus Parvus, prof. i Kbh. 60
- Rovenius, Philippus, apostolsk vikar 374
- Rubus (du Buisson), Johannes, prof. i Louvain 45, 428 n. 61
- Rudnicki, Simon, biskop af Ermland 304-05, 334, 364, 478 n. 93, 486 n. 16
- Rudolf II, kejser 112, 121, 147, 151, 155, 163, 209, 215, 220, 222, 247, 254, 313, 338, 451 n. 37, 460 n. 42
- Rupensis, Johannes, se Johannes Johannis Ripensis
- Rupinus, Matthias, ex Viella (Vejlø?), da. stud. i Louvain 427 n. 28
- Rusticucci, Girolamo, kardinal 66
- Rzydzinski, Laurentius, jesuit 448 n. 1
- Sadolin, Jørgen Jensen, biskop i Odense 14-15, 19
- Salomon Birgeri, præst i Sth. 439 n. 58
- Salpictus, Georgius, sv. jesuiterlev 206, 460 n. 49
- Samson, Hermann, præst i Riga 365-66
- Samuel Georgii, se Samuel Jørgensen
- Samuel Jørgensen, da.-no. jesuiterlev 310, 480 n. 148
- Sand, Albrecht, borger i Helsingborg 491 n. 76
- Sandberg, Tyge 490 n. 56
- Santori, Giulio Antonio, kardinal 243-44, 254, 315, 466 n. 14
- Sartorius (Sylvius), Nicolaus, da. jesuiterlev 370
- Sartorius, Rasmus, læsemester i Sorø 21
- Sascrides, Johannes, prof. i Kbh. 41
- Scavenius, Jacob Brønnum, godsejer, bogsamler 381, 386
- Scavenius, Klaus Lauridsen, prof. i Kbh. 425 n. 57
- Scavenius, Laurids, biskop i Stavanger 287-89, 291, 316, 343, 360, 492 n. 85
- Scavenius, Peder, jurist 385-86
- Schabinius, Theophilus, se Schavinius
- Schacht, Henricus, jesuit 311, 480 n. 158
- Schavinius, Theophilus, da. jesuiterlev 335-36, 486 n. 25, 31
- Scheningius, Andreas, da. jesuiterlev 297-98, 307, 477 n. 50
- Schepperus, Ericus Olai, sv. jesuiterlev, rektor, 136-37 (?), 446 n. 43, 455 n. 59
- Scherewien, Carl Leopold von, landdommer 381
- Schewrigin, Ivan, russ. udsending til paven 192
- Shipman, Jacob, jesuit, rektor i Louvain 49-50, 57
- Schiønning, Rasmus, præst 477 n. 50
- Schredder, Laurentius, sv. jesuiterlev, 313
- Schröter, Gustav, præst i Glückstadt 382
- Schröter, Jacob, ermlandsk kannik 328, 484 n. 76-77
- Schylander, Adrianus, jesuit 442 n. 39
- Schylander, Cornelius, læge 442 n. 39

- Schylander, Godefridus, jesuit 442 n. 39
 Schylander, Johannes, læge 106, 442 n. 39
 Schyren, Bernt thor, borger i Kbh. 487 n. 49
 Schönaich (Schöneck), Kaspar, Commendones ledsager 30-34
 Schönfels, Georg, bogtrykker i Braunschweig 263, 293
 Scipio, Sebastian, jesuit 233-34, 465 n. 71
 Seber, Peder, kantor i Lund 20
 Seefeld, Enevold, til Visborg 494 n. 43
 Seefeld, Jacob Enevoldsen, til Overgård 494 n. 43
 Seefeld, Jørgen Enevoldsen, til Visborg 494 n. 43
 Seefeld, Oluf Enevoldsen 494 n. 43
 Semler, Theodor, stud. fra Nürnberg 346
 Senning, Niels Clausen, biskop i Oslo 358
 Servius, Andreas, sv. jesuiterlev, katolsk præst 206, 226-27, 463 n. 31, 464 n. 53, 474 n. 46
 Sevel, Frederik Christian, jurist 378, 381
 Severinus Johannis, no. jesuiterlev 363
 Sforza, Bona, polsk dronning 67, 187
 Sigismund I, konge af Polen 424 n. 19
 Sigismund II August, konge af Polen 29, 62, 65, 67, 424 n. 19, 433 n. 3
 Sigismund III, sv. kronprins, senere konge af Polen 66, 69, 80, 105, 146, 148, 151, 162, 164-66, 187, 193, 199, 208, 210, 214-16, 218-19, 222-26, 228, 237, 241, 244-45, 247-48, 251, 254-55, 258, 262, 283, 291, 313, 322-25, 338, 371, 373, 390, 449 n. 19, 458 n. 39, 463 n. 26, 483 n. 29
 Sigvardus Olai, no. jesuiterlev 281-82, 472 n. 2
 Silva, Juan de, sp. gesandt 495 n. 63
 Simon, se Marcassin
 Simon Laur[entii] Aarhu[siensis?] 384
 Sinning, Jens, prof. i Kbh. 21
 Sistinus, Theodoricus, se Truid Aagesen
 Sixtus V, pave 216, 322
 Skeel, Herman, landsdommer 40, 426 n. 19
 Skjærbæk, Hans Jacobsen, læge 483 n. 37
 Skodborg, Jørgen, ærkebiskop af Lund 59, 432 n. 23
 Skomager, Jørgen 313
 Skonning, Hans Hansen, bogtrykker, litterat 348
 Skram, Otte 461 n. 75
 Skyning, Andreas 477 n. 50
 Skytte, Anders, da. jesuiterlev, læge 293-94, 353-55, 359, 475 n. 15, 481 n. 166, 482 n. 39, 490 n. 48-49
 Skytte, Niels, præst 293
 Slange, Niels, historiker 386
 Slangerup, Hans Olufsen, prof. i Kbh. 317
 Smids, Nicolaus, Norvegus' elev i Belgien, senere jesuit 103-05, 108, 248, 441 n. 21
 Sophie af Mecklenburg-Schwerin, Frederik II's dronning 294, 354
 Sophie Amalie af Braunschweig-Lüneburg, Frederik III's dronning 385
 Spandemager, Hans Olufsen, luthersk prædikant i Malmö 317
 Sparre, Fader Nielsson 485 n. 11
 Sparre, Gørvel Faddersdatter 332-33, 485 n. 11, 487 n. 49
 Staller, Andreas, sv. katolsk præst 474 n. 46
 Standonck, Johannes, prof. i Paris 44
 Stange, Jørgen, no. jesuiterlev 335, 371, 486 n. 23, 494 n. 47
 Stange, Laurids, no. jesuiterlev 302-03, 334-35, 478 n. 93
 Stavanger, Peder, justitsråd 386
 Steenbuch, Christian, prof. i Kbh. 380
 Steenbuch, Hans, prof. i Kbh. 500 n. 126
 Steensen, Erik, til Søllestedgård 356
 Stefan Bathory, konge af Polen 147, 154-57, 161-64, 192, 203-04, 216, 254, 322, 435 n. 48
 Stensen, Niels, anatom, teolog 378
 Stephanus, Johannes, prof. i Kbh. 309, 319, 339-42, 349, 487 n. 51, 53
 Sthen, Frans, da. jesuiterlev 301, 303-04, 317, 350-51, 359, 477 n. 478 n. 92
 Sthen, Gabriel, da. jesuiterlev 304, 317, 334-35, 350-51, 359, 478 n. 93
 Sthen, Hans, da. jesuiterlev 295, 301, 303, 317, 350-51
 Sthen, Hans Christensen, salmedigter 301, 303-04, 350-51, 475 n. 21
 Sthen, Laurids Halvorsen, no. præst 494 n. 49
 Sthenius, Franciscus, se Sthen, Frans
 Sthenius, Johannes, se Sthen, Hans
 Storm, Peder Sørensen, præst 314
 Sture, Sten Gustavsson, sv. rigsforstander 332

Personregister

- Stygge, Morten, da. jesuiterelev 295, 298, 306-08, 313, 347, 355, 359, 475 n. 25
- Stygge, Mourids, til Holbækgård 306-07, 318, 347, 359, 426 n. 19
- Stygge, Peder, da. jesuiterelev 295, 306-08, 346-48, 352, 355, 359, 475 n. 25
- Suarez, Francisco, jesuiterteolog 107
- Sulrenus, Vincentius, stiftelsesforstander i Louvain 44
- Sundergelteus, Olaus, sv. jesuiterelev 181
- Sunyer, Francisco, jesuiterprovinsial 76-78, 83, 95-97, 106, 112, 128, 136-37, 143, 145, 169, 179-82, 455 n. 61
- Surius, Laurentius, karteuserteolog 63, 338, 432 n. 23-24
- Svaning, Hans, kgl. historiograf 59
- Svanto, Albert, sv. katolsk præst 474 n. 46
- Sylvius, Matthæus, fra Cambrai, mag. i Louvain 429 n. 64
- Sylvius, Nicolaus, se Sartorius
- Sylvius, Nicolaus, da. stud. i Wittenberg 493 n. 42
- Sylvius, Nicolaus Caspari, stud. i Kbh. 493 n. 42
- Syv, Peder, sprogmand 385
- Søren Christensen, Otte Brahes stald-dreng 326
- Søren Mortensen, da. jesuiterelev 320, 491 n. 69
- Tausen, Hans, luthersk reformator 17, 39
- Teglen, Johann v., guldsmed i Lübeck 437 n. 19
- Terning, Jens, kannik i Kbh. 17
- Terningius, Johannes, præst 484 n. 69
- Theobalt, Albert, jesuit 444 n. 28, 448 n. 1
- Theophilus, Nicolaus, prof. i Kbh. 64, 317, 320, 433 n. 30
- Theophilus Olai, jesuit fra Gotland 336, 372
- Thomasius, Michael, sp. teolog 63
- Thommen, Hermannus van der, jesuit 105, 108, 442 n. 38 (?), 47
- Thott, Otto, statsmand, bogsamler 377, 381, 386, 388
- Thovard, Ludovicus, jesuit 103, 105-07, 124, 127, 141, 171, 441 n. 17
- Tileman Abraham, byskriver i Sth. 453 n. 24
- Tisdorph, Mikkel Henriksen, præst i Kbh. 380
- Tist, Aquinus Nicolai, sv. jesuiterelev 454 n. 59
- Torin, Karl, adjunkt i Skara 383
- Tornekrands, Henrik, abbed i Sorø 14
- Toxotes, Andreas, se Skytte
- Trehou, Gregorius, kapelmester 482 n. 29
- Trelodius, Gabriel, sv. jesuit 199-200, 211, 458 n. 41
- Treschow, Herman, teolog 382
- Trevinnius, Melchior, jesuit 461 n. 60, 62
- Trigoso, Pedro, jesuit, rektor i Antwerpen 74-75, 434 n. 40
- Truid Aagesen, organist ved Vor Frue kirke i Kbh. 289, 313, 317, 326, 331-32, 359, 473 n. 40, 491 n. 79-80
- Tucci, Stefano, jesuit 229, 464 n. 45
- Tychonius, Christen Lassen, præst i Viborg 381
- Tylicki, Petrus, biskop af Ermland 295, 306, 312, 334
- Typotius, Jacob, Johan III's sekretær 145, 151
- Udbynæus, Johannes, se Petraftonanus
- Uldall, Peter, generalfiskal 377, 381
- Ulfeldt, Jacob, rigskansler 348
- Ulfeldt, Jacob, rigsråd 40, 427 n. 24
- Ulfstand, Axel, til Axelvold 348, 489 n. 26
- Urban VIII, pave 311
- Urne, Axel Knudsen, landsdommer 348, 484 n. 68, 489 n. 30
- Urne, Christoffer Knudsen 489 n. 30
- Urne, Knud, lensmand 348, 489 n. 30
- Vake, Cosmus, katolik fra Flensborg 315
- Vake, Harder, rådmand i Flensborg 315
- Walde, O., sv. historiker 60
- Wallenstein, kejserlig general 370-71
- Wandal, Hans, biskop 380
- Wandal, Peder Topp, forfatter og bogsamler 381, 386
- Vandeleënus, Ubertus, se Leene, Hubertus van de
- Vandolcenus, Albertus, se Leene, Hubertus van de
- Warszewicki, Stanislaus, jesuit 65, 67-68, 72, 77, 83, 112, 142, 144, 147, 160, 174, 176-77, 190, 192, 200, 433 n. 4, 447 n. 66, 449 n. 22, 457 n. 28
- Vasterus Vasteri, no. stud. i Louvain 43-44, 50
- Vastovius, Petrus, sv. jesuiterelev 313

- Vedel, Anders Sørensen, historiker 499 n. 122
- Vedel, Søren Andersen, præst i Ribe 386
- Vega, Emanuel, jesuit 220
- Weisbecker, Paulus, jesuit 285, 472 n. 16
- Weisweiler, Anton, købmand i Malmö 360
- Vejle, Jacob Madsen, biskop i Odense 41, 382, 484 n. 57
- Wenth, Johann, biskop i Ribe 26
- Venusin, Jon Jacobsen, prof. i Kbh. 310, 320, 327, 341, 345, 354, 480 n. 144, 483 n. 37, 39
- Verepæus (Verrept), Henricus, prof. i Louvain 45
- Verepæus, Simon, humanist 45
- Vessel Pallesen, kannik i Lund 40, 427 n. 26
- Westen, Peder, prof. i Odense 497 n. 67
- Westhovius, Willichius, jesuiterelev 298, 329, 351-53, 490 n. 39
- Weze, Johan, ærkebiskop af Lund 26, 423 n. 10
- Widmanstadt, Philip, jesuit, rektor i Braunsberg 77-78, 96-97, 179, 441 n. 18
- Vigerius, Nicolaus, Norvegus' elev i Louvain, senere franciskaner 106, 109, 442 n. 37, 443 n. 51
- Vilhad, da. franciskanerbroder 43
- Vilhadus Nicolai, se Brøns, Villads Nielsen
- Vilhelm, prins af Oranien 54, 57, 133, 424 n. 37, 429 n. 67
- Villads fra Malmö 40
- Willemsz, se Harlemius
- Viller, Bartholomæus, jesuit 209, 223-24, 227, 229-35, 237-40, 242, 465 n. 65
- Vincerus, Johannes, jesuit 82, 437 n. 9, 18
- Wind, Niels Krabbe, overhofmester 381
- Winstrup, Peder, biskop i Lund 380
- Winstrup, Peder, biskop over Sjællands stift 318 (?), 324, 340, 342, 484 n. 57
- Winther, Nicolaus Nicolai, præst i Saxkøbing 489 n. 33
- Visconti, Alfonso, kardinal 254
- Vitelleschi, Mutius, jesuitergeneral 370
- Vivarius, Johannes, jesuit 212-13, 461 n. 60, 62
- Voit, Alexander, jesuit 211, 213, 461 n. 62
- Wolf, Jacob Jacobsen, præst 478 n. 84
- Wolfgang Wilhelm, pfalzgreve, hertug af Neuburg og Jülich-Berg 373
- Worm, Christen, biskop 500 n. 126
- Worm, Ole, læge, oldforsker 352, 354, 490 n. 49, 500 n. 126
- Worm, Willum, højesteretsjustitiarius 500 n. 126
- Wormsen, Carl 383
- Vorstius, Petrus, biskop af Acqui, pavelegat 25, 422 n. 1
- Voss, Franz, dekan i Aachen 209 (?), 460 n. 42
- Woyna, Benedict, biskop i Vilna 296, 476 n. 44
- Wusenbenz, Bernhard, fuggersk agent 61
- Wysocki, Simon, jesuit 444 n. 28
- Ximenez, Pedro, jesuit 230-34, 239, 242, 273, 464 n. 49, 465 n. 60, 69
- Zesterus, Georg, jesuiterelev 295, 301-02, 307-08, 355, 477 n. 78
- Zetterström, Carl, prof. i Uppsala 384
- Zimmermann, Wilhelm, pastor i Graz 221
- Ærylæus, Niels Jørgensen, rektor i Sorø 352
- Ödberg, F., sv. historiker 283
- Ørn, Christen Lauridsen, da. katolik, præst i Wien 370, 493 n. 36
- Aalborg, Laurids Nielsen, præst 494 n. 43
- Aalborg, Niels Mikkelsen, præst i Helsingborg 343, 374
- Aastrup, Poul Mortensen, biskop i Lund 350